

Etnologi
Institutionen för filosofi, historia, kultur- och konstforskning
Helsingfors universitet

Hindrik Strandberg

Koppning i Finland fram
till mitten av
1900-talet

Akademisk avhandling som med tillstånd av Humanistiska fakulteten vid
Helsingfors universitet framlägges till offentlig granskning i
auditoriet vid Helsingfors universitetsmuseum Arppeanum
(Snellmansgatan 3), fredagen den 15 juni 2012 kl. 12.

Pärbild:

Helsingfors universitetsmuseum Arppeanum, Timo Huvilinna.

Grafisk formgivning: Ziamaria Oy

ISBN 978-952-10-7929-0 (hft.)

ISBN 978-952-10-7930-6 (PDF)

Multiprint Oy, Helsingfors 2012.

Till Dorrit och Åsa

Innehåll

FÖRORD.....	11
INLEDNING.....	13
1. KOPPNING – EN VÅRDMETOD SOM FORSKNINGSOBJEKT	17
1.1 Introduktion till blodtappningen	17
1.2 Materialet, forskningsmetodiken, källkritiken och frågeställningarna.....	19
1.2.1 Arkiven	19
1.2.2 Tryckta källor	25
1.2.3 Föremål och bildmaterial	28
1.2.4 Metoder för bearbetning och sammanställning av uppgifterna om vårdmetoden.....	30
1.2.5 Källkritiken.....	33
1.2.6 Frågeställningar	34
2. TIDIGARE FORSKNING, NÅGRA BEGREPP OCH FORSKNINGSHISTORISKA SYNPUNKTER.....	39
2.1 Översikt över folkmedicinforskningen i Finland	39
2.1.1 Blygsam början i slutet av 1700-talet med banbrytning i början av 1800-talet	39
2.1.2 Trollformler och magisk folkmedicin sedan början av 1900-talet	40
2.1.3 Sedan mitten av 1900-talet.....	43
2.2 Forskning kring koppningen	48
2.2.1 Koppningshistoria sedan början av 1800-talet	48
2.2.2 Koppningshistoria i början av 1900-talet	51
2.3 Torr eller blodig koppning	52
2.3.1 Torrkoppningen mera sällsynt, känd redan under antiken	52
2.3.2 Blodig koppning även under antiken och vanligast hos oss	55
2.4 Den historiska referensramen rörande bloden och möjligheterna till vård	57
2.4.1 Antika föreställningar om bloden och kretsloppets upptäckt	57
2.4.2 Några medicinska uppgifter om bloden	59
2.4.3 Värk förorsakad av ond blod – några begreppsdefinitioner	63
2.4.4 Ond blod som sjukdomsförorsakare – teoretisk utgångspunkt för blodtappning.....	64
2.4.5 Orsaker bidragande till vårdmetodens användning	67
3. REDSKAPEN, VÅRDLOKALEN OCH -METODENS UTNYTTJARE	70
3.1 Koppningsredskapen	70
3.1.1 Blodsamlade redskap från antiken till nya tiden.....	70
3.1.2 Blodsamlade redskap använda i vårt land sedan slutet av 1800-talet.....	80
3.1.3 Blodristande redskap från antiken till nya tiden	101
3.1.4 Blodristande redskap använda i vårt land sedan slutet av 1800-talet	106
3.2 Vårdlokalen	115
3.2.1 Bastun som vårdlokal	115
3.2.2 Bastun – en idealisk vårdlokal	120
3.2.3 Stugan – en vårdlokal använd i undantagsfall	123
3.3 Vårdmetodens utnyttjare.....	125
3.3.1 Vilka var det som lät sig koppas?.....	125

3.3.2	Medelålders och äldre personer koppade sig flitigt.	125
3.3.3	Barn och ungdomar koppade sig mot tandvärk	128
3.3.4	Såväl rika som fattiga koppade sig.	129
3.3.5	Feta, kraftiga och blodfulla personer bäst lämpade att låta sig koppas	131
3.3.6	Magra, svaga personer inte lämpliga att låta sig koppas	132
4.	VÅRDMETODENS UTFÖRANDE ENLIGT LÄKE- ELLER LÄKARBÖCKER.	134
4.1	Koppningsanvisningar från antiken och medeltiden	134
4.1.1	Medicinska skriftställare från antiken och medeltiden	134
4.2	Koppningsanvisningar sedan början nya tiden	139
4.2.1	Utländska läke- eller läkarböcker	139
4.2.2	Inhemska läke- eller läkarböcker.	142
4.2.3	Månadsregler och almanackor.	144
5.	VÅRDMETODENS UTFÖRANDE OCH UTÖVARE PÅ LANDSBYGDEN OCH PÅ TÅTORTER I FINLAND	148
5.1	Val av lämpliga koppningstidpunkter.	148
5.1.1	Koppning under vissa tider av året	148
5.1.2	Koppning på speciella överenskomna dagar och enligt månfasernas inverkan	150
5.1.3	Rötmånaden var en olämplig tidpunkt.	153
5.2	Förberedelser inför koppningen	154
5.2.1	Kopperskorna kommer till gårds eller kallas på	154
5.2.2	Koppningsbastuns eldande en viktig del av förberedelserna.	158
5.2.3	Massage före koppningen	160
5.2.4	Koppningsredskapen ställdes i ordning	162
5.2.5	Uppvärmning på bastulaven och tvättning av kroppen	164
5.2.6	Lämpligt koppningsläge enligt sjukdom eller krämpa	168
5.3	Utförandet av koppningen	170
5.3.1	Valet av lämpliga fastdragningspunkter för kopphornen bestämdes i regel av kopperskan	170
5.3.2	I ansiktet, på huvudet med mindre horn	170
5.3.3	I nacken där värken kändes av.	175
5.3.4	På armarna och på händerna även i samband med andra kroppsdelar	176
5.3.5	På skuldrorna en lämplig fastdragningspunkt.	178
5.3.6	På ryggen oftast i liggande ställning	181
5.3.7	På bakkdelen hade man sällan horn	183
5.3.8	På låren koppades det flitigt	184
5.3.9	På benen, knäna och på vaderna samtidigt som på andra ställen.	186
5.3.10	På fötterna användes i regel små kopphorn	188
5.3.11	På hela kroppen högst ett par gånger per år.	189
5.3.12	Olämpliga fastdragningspunkter på magen och på bröstet	190
5.3.13	Översikt av fastdragningspunkterna.	191
5.4	Val och fastställandet av lämpligt antal horn	193
5.4.1	Vem bestämde antalet horn?	193
5.4.2	Ett till fem horn var det lägsta antalet horn som drogs fast, oftast mot tandvärk.	195

5.4.3	Fem till tio horn drogs för det mesta fast mot ryggvärk.	196
5.4.4	Tio till tjugo horn drogs fast nästan över hela kroppen på blodfulla	198
5.4.5	Tjugo till fyrtio horn drogs fast över hela kroppen mot reumatism.	199
5.4.6	Över fyrtio horn drogs fast på friska blodfulla karlar.	201
5.5	Fastdragning av kopphorn och upphackning av sår	204
5.5.1	Ett horn åt gången sögs fast med munnen	204
5.5.2	Hornen plockades först bort och sedan hackades såren upp.	209
5.5.3	Hornen som åter drogs fast ovanpå såren samlade och fångade upp blod . . .	217
5.5.4	Hornen drog blod ur såren och var jobbiga att hålla reda på	219
5.5.5	Hornen fylldes olika snabbt och plockades eller föll bort	220
5.5.6	Hornen fast flera gånger om det ännu kom rikligt med blod	223
5.5.7	Nödvändigt med att ännu fler sår hackades upp	225
5.5.8	Svårbestämd mängd avtappad blod mättes inte upp.	228
5.6	Tvättning, sköljning och intvålning	230
5.6.1	Kroppen tvättades eller sköljdes efteråt	230
5.6.2	Ingen giftig tvål i koppningssåren	233
5.7	Illaluktande blod sköljdes bort, samlades upp och slängdes	234
5.8	Koppningens avslutande och olika åtgärder därefter	236
5.8.1	Koppningsredskapen rengjordes efteråt med glödhett vatten.	236
5.8.2	Välbehandlade koppningssår läktes i regel snabbt efteråt	238
5.9	Koppningskalasen	239
5.9.1	Kalasen var ett slags ersättning åt kopperskan	239
5.10	Koppning även i städer och på tätorter	242
5.10.1	I en allmän bastu kunde stadsborna koppa sig.	242
5.10.2	Koppningsredskapen var i regel fabriksstillverkade	245
5.11	Vårdmetodens utövare	246
5.11.1	Kopperskan och benämningarna på henne	246
5.11.2	Bykopperskan var botaren som fanns i nästan varje by	250
5.11.3	Kringvandrande kopperskan erbjöd sina tjänster	252
5.11.4	Kopperskan i den allmänna bastun, ett andra slag av yrkeskopperska . . .	253
5.11.5	Kopperskornas förvärvande av konsten att koppa	255
5.11.6	Manliga koppare – ett sällsynt undantag	258
5.11.7	Ersättning gavs i olika form för koppningsarbetet	259
5.11.8	Kopperskan – botaren med ett yrke utan rättigheter	265

6.	SJUKDOMAR ELLER KRÄMPOR OCH FASTDRAGNINGSPUNKTER FÖR KOPPHORNEN	268
6.1	Sjukdomar eller krämpor mot vilka man har koppat hos oss	268
6.1.1	Indelning av sjukdomarna enligt symptomen	268
6.1.2	Koppning – ett allmänt botemedel mot alla slags sjukdomar eller krämpor. .	269
6.1.3	Huvudvärk – en av de vanligaste krämporna.	270
6.1.4	Svindel	272
6.1.5	Blodtryck – en ”ny” krämpa mot vilken koppning användes flitigt	273
6.1.6	Öronsusning och örvärk.	276
6.1.7	Tandvärk var en annan mycket vanlig krämpa	277
6.1.8	Nackvärk var en skild krämpa	282
6.1.9	Värkande skuldror koppades på skuldrorna	283

6.1.10 Ryggvärk var en mindre vanlig krämpa	285
6.1.11 Ischias	287
6.1.12 Muskelvärk koppades där man kände av värken	288
6.3.13 Reumatism kändes av i olika kroppsdelar	288
6.1.14 Sjuka händer och armar koppades med horn på dessa	290
6.1.15 Sjuka ben och fötter var vanliga krämpor som koppades med horn på dessa	292
6.1.16 Hudsjukdomar, utslag, bölder, bulnader eller svullnader var mera sällsynta	294
6.1.17 Övriga sjukdomar eller krämpor mot vilka det också har koppats.	297
6.2 Koppningsanvisningarna och koppningsbruket i vårt land	299
6.2.1 Sambandet mellan anvisningarna och koppningspunkterna.	299
6.2.2 Huvudet som koppningspunkt	300
6.2.3 Ryggen var lämplig att koppa på	301
6.2.4 Bakdelen fanns det knappt med uppgifter om.	302
6.2.5 Magen användes det ofta torrköppning på.	303
6.2.6 Armarna och händerna.	303
6.2.7 Benen koppades på skänklarna, låren, knäna och på fötterna.	304
6.3 Våra kopperskor och deras kunskaper	305
6.3.1 Kopierade anvisningar ingick i läkar- och husläkarböcker	305
6.3.2 De äldsta anvisningarna och de från 1600- och 1700-talen	306
6.3.3 Avsaknaden av handskrivna anvisningar tyder på muntligen traderade kunskaper	308
7. JÄMFÖRELSE OCH UPPFATTNINGAR OM VÅRDMETODEN	309
7.1 Likheter och olikheter mellan de olika blodtappningsformerna	309
7.1.1 Olika blodtappningsformer har utnyttjats samtidigt	309
7.1.2 Huvudvärk botades med olika blodtappningsformer	309
7.1.3 Blodtryck koppade man mot i nacken och på skuldrorna	310
7.1.4 Tandvärk kunde också botas med blodiglar.	310
7.1.5 Värkande skuldror, ryggvärk och reumatism koppades på skuldrorna och på ryggen.	311
7.1.6 Sjuka händer och armar koppades invid de värkande ställena	312
7.1.7 Sjuka ben och fötter botades även bra med krassning	312
7.2 Uppfattningar om koppningens effekt och inverkan	313
7.2.1 God inverkan tack vare avtappad blod.	313
7.2.2 Utan inverkan talades det sällan om	315
7.2.3 En rentav skadlig vårdmetod – en antydning om efterklokhet.	316
7.3 Vårdmetoden i Finlands grannländer	317
7.3.1 Sverige	317
7.3.2 Norge	319
7.3.3 Estland.	321
7.3.4 Ryssland.	323
8. SLUTLEDNINGAR	327
8.1 Koppningen ansågs effektiv – eller så användes den i brist på andra vårdformer	327
8.1.1 Resultat i form av avtappad blodmängd	327
8.1.2 En populär vårdmetod som användes länge tack vare rökbastun.	327
8.1.3 Läkarna som var sällsynta gjorde att kopperskorna uppskattades	329

8.2 Orsakerna till att koppningsbruket började avta	329
8.2.1 Koppningen avtog inte på grund av något allmänt förbud	329
8.2.2 Det fanns knappt några aktiva kopperskor mera kvar	330
8.3 Utblick över koppningen i ”dagens” Finland	333
8.3.1 Inlärnigen av koppningskonsten sker via kurser	333
8.3.2 Fabrikstillverkade redskap med stark betoning på renlighet	334
KÄLLFÖRTECKNING	338
Förkortningar	338
Otryckta källor	340
Tryckta källor och litteratur	344
Uppslagsverk och bibliografier	361
Tidningsartiklar och -notiser	366
SUMMARY	367
Cupping in Finland until the middle of the 20th Century.	367
BILAGA I	369
Jämförelser mellan koppningspunkter och sjukdomar eller krämpor i en del läkarböcker och handskrifter sedan 1000-talet med motsvarande uppgifter i det arkivaliska materialet från 1890–1950-talen i vårt land.	

FÖRORD

Föreliggande avhandling behandlar en enda vårdmetod inom den folkliga läkekonsten, närmare bestämt koppningen, såsom denna har använts i Finland sedan slutet av 1800-talet fram till tiden kring mitten av 1900-talet, och utgör en utvidgning av licentiatavhandlingen över samma ämne som presenterades vid den Filosofiska fakulteten vid Helsingfors universitet våren 1986.

Studien är ett försök att rekonstruera utförandet och användningen av vårdmetoden på basen av det ytterst rikhaltiga arkivaliska material, som under närmare ett decennium har samlats in vid olika arkiv i vårt land samtidigt som även de sedan antiken härstammande olika uppgifterna om vårdmetoden har studerats och beaktats.

Uppslaget till att skriva ”om bloden inom folkmedicinen” fick jag sommaren 1975 av min dåvarande chef, professor Harald Teir i samband med den V nordiska medicinhistoriska kongressen i Helsingfors. Utarbetandet av avhandlingen har sedan skett under en mycket lång tidsperiod, som en fritidssyssla, helt och hållet vid sidan av förvärvsarbetet. Det är dock först efter pensioneringen 2005, som jag på heltid har kunnat ägna mig åt skrivandet och sammanställandet av texten.

Till läsaren av denna studie om koppningen som en vårdmetod, bör det genast framhållas, att jag som folklivsforskare inte har någon professionell bakgrund att bedöma, eller avgöra huruvida vårdmetoden ur rent medicinsk synpunkt faktiskt har varit effektiv eller inte. Något som också ”medicinskt sett” torde vara i det närmaste ogenomförbart med tanke på att framställningen helt och hållet baserar sig på arkivaliska uppgifter. Men man kan väl säga att om man inte hade ansett sig ha fått den bot, som man genom utnyttjandet av vårdmetoden sökte, så kan man då undra över hur användningen av koppningen kan ha fortgått så pass länge som den i själva verket har gjort.

Sedan början av 2000-talet har jag haft den stora förmånen att få delta i professor Juhani U.E. Lehtonens forskarseminarium. Något som har varit både stimulerande och lärorikt med tanke på den egna forskning och som jag här ödmjukast tackar honom för. Ett innerligt och varmt tack riktas även till handledaren, docent Teppo Korhonen, som med minutiös noggrannhet har läst igenom manuskriptet ett flertal gånger och gett värdefulla kommentarer och förslag till korrigeringar, som gjorts i texten. Ett varmt tack riktas även till docenten i medicinens historia, Heikki S. Vuorinen som har läst valda delar av manuskriptet och gett mig nyttiga synpunkter och ändringsförslag.

Ett stipendium för medicinhistorisk forskning beviljat 2004 av Niilo Helanders stiftelse gjorde det möjligt för mig att under en kortare tid bedriva forskning på heltid, något som jag här uttrycker min stora tacksamhet för. Medicinhistoriska institutionen med dess värdefulla bibliotek och som under en lång tid varit min arbetsplats har även gett mig goda insikter i en omfattande del av den medicinhistoriska litteraturen, vilket har varit till stor nytta under arbetets gång.

Slutligen vill jag även rikta en djupt känd tacksamhet till min familj, hustrun Dorrit och dottern Åsa, som med aldrig svikande tålamod har fått uppleva mig som en person, som fördriver sitt liv på ett bibliotek.

Helsingfors i mars 2012

Hindrik Strandberg

INLEDNING

Koppningen, som en av de vanligaste blodtappningsmetoderna i vårdande syfte, har vid sidan om påsättningen av blodiglar och åderlåtningen använts sedan urminnestider, såväl inom primitiva kulturer i olika delar av världen,¹ som under den klassiska antiken, både inom folkmedicinen på den tiden och inom den dåtida ”vetenskapliga” medicinen, liksom sedermera närmast inom folkmedicinen nästan fram till våra dagar. Som en vårdmetod går koppningen, i dess blodiga form, ut på att man med hjälp av på olika delar av huden på kroppen applicerade redskap, blodkoppar eller kopphorn, vilka efter i huden gjorda uppristningar på de ställen där kopphornen suttit, suger ut mindre mängder av blod.

Av gammalt har den specialställning, som bloden i människokroppen har haft som bärare av livet självt varit känd.² Redan i Gamla testamentet heter det att: ”Ty allt köttets själ är i blodet och jag har givit eder det till altaret, till att bringa försoning för edra själar; ty blodet är det som bringar försoning, genom själen som är däri”.³

Men det var först på 500-talet f.Kr. som man inom den grekiska medicinen gjorde de första försöken i att vetenskapligt studera bloden och dess egenskaper. Det som man då kom underfund med, var att kärlinnehållet, blodet eller bloden, består av fyra olika slags vätskor, d.v.s. bloden, den svarta gallan, den gula gallan och av slemmet och som presenterades i en av de mest berömda av de hippokratiska skrifterna ”Om människans natur”.⁴ Dessa var, som den kända svenska medicinhistorikern Robin Fåhræus konstaterar, rena iakttagelser, vilka tolkades dels felaktigt och dels riktigt. Han fortsätter och säger, att här sätter ett djärvt antagande in, nämligen att kärlinnehållets fyra beståndsdelar motsvarar de fyra grekiska naturfilosofiska elementen, luften, jorden, vattnet och elden.⁵ Och i den nyssnämnda hippokratiska skriften heter det bl.a. att: ”Människan är således som friskast när dessa ämnen med hänsyn till blandningens styrka och mängd står i ett väl avmätt förhållande till varandra. Hon lider däremot, när något av dessa ämnen förefinnes i för liten eller för stor mängd eller är för sig avsondrat i kroppen och ej blandat med alla de övriga”.⁶

I korthet kan man säga att det var dessa, på den s.k. humoralpatologin grundade tankarna om avtappning av blod ur människan, vilka som en botande åtgärd fick fotfäste inom den dåtida vetenskapliga medicinen. Det var tankegångar som på den tiden skrevs ner och som kom att få en betydande inflytelse på den medicinska utvecklingen fram till tiden kring mitten av 1800-talet.⁷ Och detta trots William Harveys upptäckt av blodomloppet 1628 e.Kr.⁸ vilket inte tycks ha hindrat vare sig rekommendationen eller utnyttjandet av blodtappning i botande syfte. Och som nedsjunket kulturgods har slutligen denna

1 von Hovorka & Kronfeld II 1909, s. 384–385; Sigerist 1951, s. 202.

2 Fåhræus 1963, s. 165.

3 Gamla Testamentet 1960, Tredje Moseboken 17 kap., vers 11.

4 Fåhræus 1970, s. 37.

5 Fåhræus 1970, s. 37.

6 Fåhræus 1970, s. 38.

7 Fåhræus 1970, s. 38; Hippokrates (M.K. Löwegren, svensk övers.) I 1909, s. 554

8 Harvey (1628), 1910.

humoralpatologi levat kvar inom folkmedicinen, till vilken den har överförts av den s.k. munkmedicinen och läkeboken, d.v.s. levnadsordningen *Regimen Sanitatis Salernitanum*, som blev spridd under medeltiden.¹

Men när det är fråga om ett så pass centralt tema som de olika blodtappningsformerna, påsättning av blodiglar, åderlåtning samt koppning, vilka under långa tider har varit i flitig användning, så är det faktiskt förvånande hur pass litet det har skrivits om de enskilda vårdmetoderna. Att jag här talar om olika blodtappningsformer eller vårdmetoder och inte enbart om koppningen, som är avhandlingens huvudtema, beror på att det i upp-teckningarna från vårt land i många fall faktiskt talas om alla dessa metoder, även om koppningen i dessa är den mest omtalade. Därför har jag även som inledning tagit med en kortare presentation av de övriga i vårt land använda blodtappande vårdmetoderna. Och med tanke på användningen av just koppning i förhållande till de övriga metoderna så ingår det i slutet en jämförelse mellan användningen av de olika metoderna.

Beträffande användningen av de olika blodtappningsmetoderna, så är de enda mera eller mindre omfattande beskrivningar av dessa som jag har lyckats spåra följande.

När det gäller påsättningen av blodiglar så har vi den i mitten av 1700-talet av Nils Gisler utgivna bruksanvisning för utnyttjandet av blodiglar rubricerad ”Om Blod-Iglars nytta uti Medicinen”.² Sedermera har historien om blodiglarnas användning beskrivits ingående på danska av Svend Aage Schou i en artikel från 1970 rubricerad *Igler og andre vilde dyr i sygdoms behandling og farmaci*.³

Åderlåtningen har beskrivits i ett flertal arbeten sedan mitten av 1600-talet. Det äldsta arbetet är Arvid Månssons ”Practica Eller een liten doch nyttigh Underwijsning om åderlåtande” från 1645,⁴ och omkr. ett par hundra år senare, 1860 publicerade Eduard Braun sitt verk ”Åderlåtning i historiskt terapeutiskt afseende”.⁵ I slutet av 1800-talet gav Josef Bauer ut ett omfattande arbete på tyska om åderlåtningen och dess historia rubricerat *Geschichte der Aderlässe*.⁶

När det gäller koppningen, så är det inte så mycket bättre beställt med den heller. I början av 1800-talet publicerade Samuel Bayfield på engelska sin bok *A treatise on practical cupping: comprising an historical relation of the operation through ancient and modern times*...⁷ som är en handbok i koppning för medicine studerandena med en kort historisk beskrivning av vårdmetoden. Och i slutet av 1800-talet gav Konst. Lampros ut sin på grekiska skrivna *Περί σικκων και σικκασεως παρα τοις αρχαιοις*, som är en beskrivande katalog över i samband med arkeologiska utgrävningar upphittade antika blodkoppor och deras historia.⁸

1 Vorwahl 1931, s. 29.

2 Gisler 1758.

3 Schou 1970, s. 1081–1103.

4 Månsson 1645.

5 Braun 1860.

6 Bauer 1870. Det verk som här har utnyttjats är en 1966 utgiven faksimilupplaga.

7 Bayfield 1823.

8 Lampros 1895.

Inom den folkmedicinska litteraturen, har varken åderlätning eller koppningen uppmärksammas på ett sådant sätt som kan anses vara befogat med tanke på metodernas flitiga användning. I det av Oskar von Hovorka och Adolf Kronfeld i början av 1900-talet utgivna standardverket *Vergleichende Volksmedizin* ingår det endast ett kort avsnitt om koppning.¹ Och inom den nordiska folkmedicinen finner vi t.ex i I. Reichborn-Kjenneruds *Vår gamle trolldomsmedisin* från 1944 koppningen omtalad mycket kortfattat i ett avsnitt rubricerat *Årelatning, koppning og iglesettning*.² Samma sak gäller även Carl-Herman Tillhagens verk *Folklig läkekonst* vars första upplaga utkom 1958, i vilket koppningen behandlas i korthet på ett fåtal sidor.³

Inom den folkmedicinska litteraturen från vårt land finner vi likaså att koppningen och de övriga blodtappningsmetoderna är synnerligen sparsamt omtalade. Det är närmast inom den äldre etnologiska litteraturen som man finner en del kortare omnämnanden av såväl åderlätning som koppning.⁴ Det är denna brist som den här avhandlingen förhoppningsvis nu kommer att avhjälpa.

Föreliggande folkmedicinska avhandling strävar till, med beaktandet av vårdmetodens historia att grundligt utreda en enda vårdmetod, koppningen i den form man i vårt land närmast på landsbygden, men även i städer och tätorter har utnyttjat den i försöken att bota sjukdomar, krämpor eller åkommor och så som detta framkommer i det arkivaliska materialet begränsat till en tidsperiod från slutet av 1800-talet fram till 1950–60-talen och som i huvudsak har överförts genom muntliga medel bland de folkliga klasserna.⁵ I samband med utarbetandet av avhandlingen har jag använt mig av en metod, som inneburit att jag har utnyttjat ett mycket stort antal uppteckningar över en och samma sak. Dessa har sedan utvärderats och kombinerats och av vilka jag har skapat ett dokumenterat mönster över hur koppningen som vårdmetod har utförts under den ovan nämnda tidsperioden. Det har varit frågan om att på basis av det stora antalet uppgifter beskriva en, som jag ser det, normal form av vårdmetodens utförande, men också att beskriva mot vilka sjukdomar, krämpor eller åkommor vårdmetoden har använts och vilka effekterna har varit. Men arbetet är också ett slags kulturhistorisk studie, som ligger inom ramen för ett av etnologins särdrag, det att utnyttja historiska metoder.⁶ I detta fall då medicinens historia och härvidlag utnyttja historiska uppgifter om gamla kopplingsredskap och -anvisningar och med hjälp av de här uppgifterna utreda vilka spår dessa har satt i det kopplingsbruk som utövats i vårt land.

En annan av orsakerna till att befatta sig med koppningen som en vårdmetod är också den att det har varit fråga om en mycket gammal vårdmetod som med uppgifter om en utövare, Jöns Kopperen från Österbotten finns omtalad redan 1491⁷ och som har levat kvar och i viss mån använts åtminstone på landsbygden bland befolkningen i vårt land,

1 von Hovorka & Kronfeld II 1909, s. 383–388.

2 Reichborn-Kjennerud IV 1944, s. 109–112.

3 Tillhagen (1958), 1977, s. 75, 80–81, 83, 228 & 265.

4 Se t.ex. Sirelius 1921, s. 573–576 & Forsblom 1927, s. 134–136.

5 Loux 1994, s. 661.

6 Lehtonen 1985, s. 42.

7 Hausen 1928, s. 322.

ända fram till tiden kring mitten av 1900-talet. Och detta trots att hälsovårdsväsendet på landsbygden hade utvecklats under denna tid, sedan inrättandet av de första sjukstugorna och upprättandet av de första kommunalläkartjänsterna på 1880-talet i vårt land.¹ Det flitiga utnyttjandet av koppningen som en vårdmetod tyder dock på att man kanske ändå inte alltid har haft det så lätt med att kunna anlita den officiella hälsovården, åtminstone inte på landsbygden. Koppningen utgjorde därvidlag en välkommen möjlighet att få sig botad när andra alternativ saknades eller var svåråtkomliga.

Det som i viss mån gör avhandlingen aktuell i dagens läge torde vara uppträdandet av de alternativa vårdmetoderna hos oss, och inom vilka även koppningen i en viss utsträckning också har utnyttjats. Men, jag vill dock framhålla att koppningen inom dessa numera använda alternativa vårdmetoderna inte kommer att beröras närmare här eftersom denna tidsmässigt ligger utanför ramen av avhandlingen. En utblick över koppningen hos oss i s.a.s. ”dagens läge” kommer dock att ges i slutet.

---

¹ Pesonen 1980, s. 393–394, 430–431.

1. KOPPNING – EN VÅRDMETOD SOM FORSKNINGSOBJEKT

1.1 Introduktion till blodtappningen

Bland allmogen i vårt land har man åtminstone fram till 1950-talet varit helt på det klara med hurdan vårdmetod koppningen är och vad den går ut på. Alltså att den är en metod, som grundar sig på att man med hjälp av en blodkopp, respektive ett horn i botande syfte drar ut s.k. ond blod¹ ur små i huden upphackade sår på en rad olika delar av kroppen.

Men för att i dagens läge förstå den betydande omfattning som just ”blodtappning i vårdande syfte” har haft genom tiderna vill jag ytterligare försöka klarlägga detta begrepp. Och här har jag valt att göra detta med hjälp av kortfattade introducerande beskrivningar av de övriga, även hos oss använda blodtappningsformerna för att visa på hur pass omfattande blodtappningen i vårdande syfte har varit, och vilka således förutom koppningen, som ju är huvudtemat för denna avhandling, har varit i användning.

PÅSÄTTNING AV BLODIGLAR. Den i fråga om användningen kanske enklaste blodtappningsformen i vårt land har varit påsättningen av blodiglar (*Hirudo medicinalis* LINNÉ). Blodigelnns viktigaste egenskap är den, att när en igel bitit sig fast på kroppen och suger i sig blod, så blandas denna upp med ett ämne, hirudin som finns i saliven och som hindrar blodet från att koagulera.² Den vanligaste benämningen på den äkta blodigeln hos oss har varit *verijutikas* eller *verenimijä*³ men även andra folkliga benämningar sådana som *iilimato*, *verimato* eller *imumato* har använts.⁴

Blodiglar har kunnat påträffas i någon mindre vattensamling, såsom i ett skogsträsk eller i en skogstjärn⁵ och det har förekommit blodiglar åtminstone på Åland, i Egentliga Finland, Satakunda, Nyland, Tavastland, Savolax samt i Karelen.⁶ Och som officinell drog har blodigeln saluförts på apotek sedan 1819⁷ och fram till slutet av 1930-talet.⁸

Blodigeln applicerades vanligen på det värkande stället, oftast på tandköttet och metoden användes i regel som tandvärksbot.

ÅDERLÅTNING. Den andra blodtappningsformen som i fråga om redskapen och användningen är något mera komplicerad än påsättningen av blodiglarna är åderlåtningen, *venaesectio*.⁹

1 I föreliggande avhandling används uttrycket ”ond blod” i den-kön i stället för formen ”ont blod”, eftersom ”för övrigt är den-kön i det hela vanligare ju mera uttrycket närmar sig bygdemål”. Nusvensk ordbok i 1919, blod, sp. 549. Även om det här inte är fråga om direkta uttryck citerade på bygdemål utan till stor del översatta från finska finner jag det naturligt att när det är fråga om folkmedicin använda uttrycket ”ond blod”. Jämför även ”blod” och de i Finland använda dialektalformerna, se t.ex. Ordbok 1978, s. 211.

2 Brehm 1955, s. 458.

3 Levander 1907, s. 180; Ganander (1787) 1940, s. 302v WER.

4 Rabbe 1858, s. 85.

5 Levander 1907, s. 181–185.

6 Levander 1907, s. 181–185.

7 Pharmacopoea Fennica 1819, s. 9.

8 Suomen Farmakopea 1937, s. 309–310.

9 Lindskog & Zetterberg 1981, s. 600.

Som blodtappningsform bygger åderlåtningen på den antika humoralpatologin¹ som sedan dess bevarats inom skolmedicinen. Uppgifter om anvisningar angående åderlåtning härstammar redan från mitten av 1500-talet i vårt land.² Och fram till 1900-talets första årtionden har åderlåtningen utövats huvudsakligen inom folkmedicinen i praktiskt taget hela landet under benämningar på finska sådana som *suoneniskeminen* eller *suonen avaiminen*³ och detta i regel parallellt med de övriga blodtappningsformerna.

Kännetecknande för åderlåtningen hos oss har varit att man brukade använda en fabriks-tillverkad, mekanisk s.k. ådersnäppare, *nälläri*, *näppäri* med vars vassa brett man knäppte upp ett litet sår i en uppsvälld blodåder, i regel i armvecket, ur vilken blodet började spruta ut som en stråle men som samtidigt samlades upp i ett blodfat.

De sjukdomar eller åkommor som man oftast har strävat efter att bota genom åderlåtning har varit huvudvärk och tandvärk, varvid man har åderlåtit på olika ställen av kroppen, ofta nog i någon av ådrorna i armvecket.

KRASSNING. En tredje form av blodtappning med rötterna även den i antiken⁴ och som har använts hos oss ännu i början av 1900-talet, om än i mindre omfattning, är krassningen på finska *kassaaminen*, *kassuuttaminen* eller *krassaaminen*⁵ samt de karelska formerna *kassata*, *kassuutto*.⁶

Värdmetoden har på sin tid i huvudsak använts i Mellersta Finland, Tavastland, Nordsavolax, Sydsavolax, Nordkarelen, Sydkarelen samt i Ladogakarelen och till dessa områden verkar krassningen ha brett ut sig från sydost.

Krassningen har man utfört med ”patienten” stående med blottade vader på ett trappsteg invid laven i en uppvärmd bastu, så att kopperskan med en kopyxa eller en rakkniv lätt kunde hacka i längsgående riktning av vadera upp en 40–50 sår per vad och ur vilka blodet började rinna ymnigt, småningom upphörde dock blodflödet av sig självt.

Överflödigt blod skrapades sedan bort med t.ex. en pärta varefter såren och vadera tvättades med tvålatten samt torkades.

Krassningen har använts enbart på vadera, där värken kändes av varvid man sökte bota värkande, tyngande, trötta ben, men även för tjocka ben vilket resulterade i att det kändes lättare att gå.

Beträffande de olika blodtappningsformerna hänvisas till jämförelsen mellan användningen av samtliga blodtappningsformer hos oss i förhållande till varandra som ingår i slutet av avhandlingen.

1 Bauer (1870) 1966, s. 16.

2 Agricola 1544, s. 13, s. Biiij.

3 Lönnrot II 1880, s. 599.

4 Bayfield 1823, s. 58–59; Alpinus 1591, s. 90–92.

5 Lönnrot I 1874, s. 520–521.

6 Karjalan kielen sanakirja II 1974, K, s. 87–88.

1.2 Materialet, forskningsmetodiken, källkritiken och frågeställningarna

1.2.1 ÅRKIVEN

Det material som föreliggande avhandling så gott som helt och hållet grundar sig på, utgörs av arkivmaterial av olika slag, huvudsakligen i finsk språkdräkt, som sedan slutet av 1800-talet och fram till mitten av 1970-talet har samlats in vid sammanlagt sju olika kulturhistoriska- och museiarkiv samt språkvetenskapliga arkiv, belägna främst i Helsingfors, men även i Åbo och Uppsala.

När det gäller arkivmaterial med uppgifter om de olika formerna av blodtappning, kan man säga att den största delen av materialet, dels i form av skriftliga uppteckningar och dels i form av ljudbandsupptagningar, har hämtats ur två olika arkiv. Det ena är *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kansanrunousarkisto*, SKS KRA (= Finska Litteratursällskapets Folkminnesarkiv) ur vilket största delen av det äldsta materialet härstammar. Och det andra är arkivet vid det som numera heter *Kulttuurien tutkimuksen laitos* vid *Turun yliopisto* (= Institutionen för kulturernas utforskning vid Åbo universitet) men som i början av 1970-talet hette *Turun yliopiston Kansatieteen laitos*, TYKL (= Etnologiska institutionen vid Åbo universitet) och som bidrar med ett mycket omfattande material om folkmedicin, insamlat i början av 1970-talet.

SUOMALAISEN KIRJALLISUUDEN SEURAN KANSANRUNOUSARKISTO. FRÅGELISTOR. Som inledning kan det konstateras i fråga om Finska Litteratursällskapets agerande vid insamlandet av bl.a. material om folkmedicin, att man som hjälp för informanterna till att börja med har utnyttjat den insamlingsvägledning som kallades för *Taikanuotta* (= ungefär Trollnot) som sedan 1885 har utkommit i flera upplagor.¹ I den första upplagan ingår det bl.a. ett avsnitt, avdelningen nr VIII, som handlar om hälsa och sjukvård, men i vilken man varken frågar om koppning eller åderlätning såsom vårdmetoder.² Medan man däremot i frågelistans tredje upplaga, som utkom 1911, ställer frågor om koppning. Man frågar om uppfattningarna om koppningens nytta och inverkan samt frågor om upplysning ifrån detta område, så som hur många horn man tål och hur pass ofta o.s.v.³ Exakt samma fråga ingår även i den femte och sista upplagan av frågelistan som utgavs 1936.⁴ En serie av frågelistor som informanterna har haft möjlighet att utnyttja har varit den serie av frågelistor som var rubricerad *Kymmenen kysymyssarjaa kansatieteellisten kertomusten laatijalle* (= en tiofrågorsserie avsedd för den som sammanställer etnologiska berättelser) som uppgjorts i slutet av 1800-talet, men som även utkom i nytryck och distribuerades 1930. I samband med frågorna om bastun frågas det bl.a. för vilka andra ändamål används bastun och vilka arbeten utförs i den? (Bastun som bostad, skäktning, slakt, koppning).⁵ En annan frågelista *Kansantieto* (= folkkunskap) publicerades 1936 av Folkminnesarkivet

1 Mustonen 1885; Laaksonen 1983, s. 11–12.

2 Mustonen 1885, s. 399–404.

3 Mustonen 1911, s. 45.

4 Mustonen 1936, s. 45.

5 Kysymyssarja 1930, s. 23.

för att distribueras till ortsmiddelarna. I denna lista frågade man bl.a. ingående om bastun och dess betydelse som källa till hälsa bland det finska folket på landsbygden.¹

EXCERPERAT MATERIAL. En grupp arkivaliskt material som ingår i Folkminnesarkivet vid Finska Litteratursällskapet och som handlar om användningen av olika blodtappningsmetoder och som här har utnyttjats, utgörs av de ur de olika handskriftssamlingarna exciperade korten eller lapparna i formatet A6, vilka har ordnats upp i ett kartotek som inalles omfattar nitton olika ämnen eller genrer och av vilka den folkliga läkekonsten, avdelning nr VIII² utgör ett av dessa ämnen och i vilken uppgifter om blodtappning ingår. Det material som i detta fall har utnyttjats består av i regel handskrivna exciperter med uppgifter om koppning, åderlätning eller krassning och vilka har exciperats ur handskriftsarkivets olika samlingar av vilka en del med beteckningar sådana som E, (= etnografiska skildringar fr.o.m. 1899), VK, (*Vähäisiä keräelmiä* = smärre insamlingar från 1900–1930-talen), KRK, (*Kalevalan riemuvuoden kilpailukeräys* = insamlingstävlingen med anledning av Kalevalas jubileumsår 1935–1936), KT, (*Kansantietolehden kysely* = svar inkomna sedan 1936 på basis av förfrågningar i *Kansantieto*-frågebladet).

Av de på korten exciperade materialet har hela 75 olika meddelare bidragit med uppgifter. Och därtill har den synnerligen flitiga upptecknaren Samuli Paulaharju (1875–1944) fungerat som meddelare i ett 50-tal fall, vilket är mer än en tredje del av hela det sammanlagda antalet meddelare vilkas material har utnyttjats.

De äldsta här utnyttjade uppgifterna är nedtecknade i slutet av 1800-talet, medan det yngsta materialet är nedtecknat på 1950-talet.

Geografiskt sett är de använda uppteckningarna härstammande från 88 olika orter något sällsynt jämnt fördelade över så gott som hela landet, alltifrån Egentliga Finland och Karelska näset i söder, till Lapplands nordligaste kommuner i norr.

Beträffande de 86 olika informanter som det uppges att ha bidragit med information kan det så när som på några undantag konstateras att alla är födda på 1800-talet. De äldsta redan på 1830- och 1840-talen, medan de allra flesta på 1850- och 1860-talen. Av dessa informanter har 9 varit kopperskor.

Omfånget av det material som här har utnyttjats uppgår till sammanlagt 208,5 kort i det redan nämnda formatet A6.

Dessutom har en del uppteckningar rörande koppning och åderlätning som ingår bl.a. i Folkminnesarkivets samlingar av etnografiska skildringar, E-samlingarna, men även i andra samlingar, och vilka inte har exciperats på de nyssnämnda korten, även använts. Den del av uppteckningarna i dessa handskriftssamlingar som har utnyttjats härstammar från ett tjugotal olika orter allt från Karelska näset i sydost till Österbotten och Kajanaland i norr. De har tillkommit mellan åren 1935 och 1959 och de har insänts av 17 olika meddelare och de angivna informanterna vars antal har varit 12 stycken är födda mellan 1850 och 1892, av dessa är 2 kopperskor. Som kopierade och upplimmade på kort i formatet 12,5 x 20 cm uppgår dessa till sammanlagt 78,5 sidor, främst handskrivna text.

1 Kansantieto 1936, s. 6.

2 Arkiston avain 1984, s. 32; Finska Litteratursällskapet 1991, s. 8.

SUOMALAISEN KIRJALLISUUDEN SEURAN ÄÄNITEARKISTO, SKSÄ. Men förutom upptecknat material har jag även använt mig av ljudupptagningar, något som man allt sedan början av 1900-talet i olika former har samlat in vid Finska Litteratursällskapetets Ljudbandsarkiv (SKSÄ).

Av de ljudupptagningar med redogörelser över koppning och åderlätning som jag kopierat är den äldsta gjord 1959 och den yngsta 1977. De här utnyttjade ljudupptagningarna är gjorda på 46 olika orter vilka är tämligen jämt fördelade över hela landet. Dessutom är ett par av de utnyttjade ljudupptagningarna i detta material gjorda i Nord-Norge. Den äldsta av informanterna är född 1878 medan den yngsta 1926. De allra flesta av dem dock på 1890-talet och bland dessa informanter finns 5 kopperskor. De ur det rikliga ljudupptagningsmaterialet utplockade avsnitten rörande koppning och åderlätning har, efter att ha kopierats på C-kassettband, transkriberats och skrivits ut på kort. Omfånget av de här utnyttjade ljudbanden uppgår i transkriberad form till 98 sidor maskinskriven text på kort i formatet 12,5 x 20 cm.

TÄVLINGSINSAMLING OM FOLKMEDICIN. Till de vid Folkminnesarkivet på senare tid tillkomna samlingarna över folkmedicin hör svaren på den tävlingsinsamling om folkmedicin som genomfördes åren 1977–1978 i samråd med förlaget Werner Söderström Oy och veckotidskriften *Suur-Seura*¹ med avsikt att samla in uppgifter om den folkliga läkekonsten i vårt land. Deltagarna var inte tvungna att besvara något frågeformulär utan kunde berätta fritt om den folkliga läkekonsten. Resultatet av tävlingsinsamlingen har sedermera bundits in och omfattar hela 14 volymer, sammanlagt 2 460 sidor A4 med material som identifieras i arkivet under benämningen *Kansanlääkintä* (= Folkmedicin). Uppgifterna utplockade om koppning, åderlätning och användningen av blodiglar härstammar från 25 olika glest utspridda orter över nästan hela landet. De 24 meddelare som här har utnyttjats är födda mellan 1892 och 1943 och av dessa är 2 kopperskor. Några meddelare baserar sina uppgifter på informanter födda mellan 1896 och 1915. Det här utnyttjade materialet uppgår till sammanlagt 104 sidor hand-, respektive maskinskriven text upplimmad på kort i formatet 12,5 x 20 cm.

TURUN YLIOPISTO KULTTUURIEN TUTKIMUKSEN LAITOKSEN ARKISTOT, TYKL. Det anordnades 1972 en tävlingsinsamling vid, som det då hette *Turun yliopisto, Kansatieteen laitos* (= Etnologiska institutionen vid Åbo universitet) för att samla in upplysning om folkliga botare och folkliga botemetoder. Det som man då med hjälp av ett frågeblad frågade sina meddelare om, var uppgifter om kloka gubbar och gummor, koppning, massörer, olika läkemedel, övriga sjukvårdsmetoder, sjukdomsorsakerna samt de vanligaste sjukdomarna.²

Det resultat som man fick in, i form av svar genom tävlingsinsamlingen uppgick till över 10 000 sidor text i formatet A5.³ Ur svaren har jag kopierat de uppgifter som berör de olika formerna av blodtappning och vilka utgör svaren på de frågor som i 8 olika punkter

1 Suur-Seura 1977, nr 25, s. 44–45.

2 TYKL 1972, KeA 46, frågebrev, s.1–5.

3 TYKL 1972, KeA46, enligt en i alfabetisk ordning uppgjord duplicerad förteckning över resultatet av tävlingsinsamlingen och som förvaras i samband med svaren vid institutionens arkiv.

ställdes meddelarna. Även om rubriken för denna del av frågorna var ”om koppning” så ställde man även en del frågor om åderlåtning, påsättning av blodiglar samt om krassning.

Svaren rörande de olika blodtappningsmetoderna, utgör vad antalet här utnyttjade upptecknade sidor beträffar, det största hämtade ur ett enda arkiv, och som har tillkommit på grundval av en enda insamling. Det utnyttjade materialet har insänts av 241 meddelare, födda mellan 1884 och 1954, de allra flesta dock under 1900-talets första årtionde, och materialet härstammar från 192 olika orter jämt fördelade över hela landet, inklusive Karelska näset. En del av meddelarna har även använt sig av informanter, födda mellan 1872 och 1918, dessas antal uppgår till 68, en kopperska och en koppare finns med. Även om svaren på frågorna är tillkomna i början av 1970-talet så säger största delen av meddelarna att de i sina svar beskriver användningen av blodtappningsmetoderna under förhållanden vilka varit rådande under de första årtiondena av 1900-talet fram till 1940–50-talen, i enstaka fall även senare.¹ En del av meddelarna säger att deras uppgifter berör förhållanden alldeles i slutet av 1800-talet.

Vid hänvisning i texten till meddelarnas redogörelser har här p.g.a. bestämmelserna om meddelarnas intimitetsskyd använts ett nummer tilldelat varje enskild informant och som hänför sig till en separat alfabetisk förteckning över meddelarna skapad av författaren i enlighet med den lista över meddelarna som uppgjorts i samband med tävlingsinsamlingen i Åbo.

Den del av materialet som har utnyttjats uppgår till hand-, respektive maskinskriven text sammanlagt 940 sidor upplimmade på kort i formatet A5 samt dessutom 167 sidor upplimmade på kort i formatet 12,5 x 20 cm.

SUOMEN KIELEN NAUHOITEARKISTO, SKNA. Det 1959 grundade och sedan 1976 i Forskningscentralen för de inhemska språken ingående Finska bandarkivet, SKNA har som sin främsta uppgift att spela in och bevara finska folkmål och andra finsk-ugriska språk på band.² Med hjälp av de, av bandarkivets innehållsförteckningar och sakregister som förelåg 1975, har jag på C-kassetter kopierat de avsnitt från ljudband vilka har spelats in mellan 1957 och 1961 och på vilka det berättas om koppning och åderlåtning. Det sammanlagda antalet här utnyttjade ljudband uppgår till 69 stycken och de härstammar från 44 olika kommuner något ojämnt spridda över praktiskt taget hela landet. Av informanterna, vars antal uppgår till 69 stycken, är den äldsta född 1869 och den yngsta 1901, de flesta dock på 1880-talet och bland dessa informanter finns det 11 kopperskor. De kopierade ljudbandsavsnitten har jag transkriberat och skrivit ut på maskin på kort, vilkas sammanlagda antal uppgår till 203,5 sidor i formatet 12,5 x 20 cm.

MUSEIVERKETS ETNOLOGISKA HANDSKRIFTSARKIV, MV:KTKKA. En ytterst liten del av Museiverkets Etnologiska handskriftsarkivs omfattande arkivaliska material utgörs bl.a. av svaren på den av Ilmari Manninen uppgjorda och av Finska Fornminnesföreningen 1917 utsända frågelistan om folkliga botemedel och medicineringsätt.³ Det som frågades

1 TYKL 1972, KeA46 enligt uppgifter om meddelare och informanter insända i svaren till tävlingsinsamlingen.

2 Yli-Paavola 1970, s. 17.

3 Manninen 1917, s. 14–15.

var här om åderlätning, koppning och krassning om koppningsredskap och om vilka av de tidigare omtalade blodtappningsmetoder som användes, hur många horn som sattes på och hur pass ofta, samt när fick man inte låta åder och vem det var som kunde låta sig åderlätas och koppas. Av de i arkivet ingående svaren har jag låtit kopiera de avsnitt som beskriver åderlätning, koppning och krassning och som alltså utgör en del av det äldsta material som här har utnyttjats. Sammanlagt är det fråga om en grupp svar av 10 olika meddelare från 10 olika orter på ett par undantag när från de sydliga delarna av landet. Det sammanlagda antalet handskrivna sidor uppgår till 48 sidor upplimmade på kort i formatet 12,5 x 20 cm.

MUSEIVERKETS INSAMLINGSARKIV, MV:AK. Förutom det Etnologiska handskriftsarkivet finns det inom Museiverket även ett Insamlingsarkiv. Vid sidan om Insamlingsarkivets tävlingsinsamlingar som svar på frågelistor har det även sänts in annat arkivaliskt material. Ur detta material har jag fått ta del av en del insamlade uppgifter om koppning och åderlätning, insamlade mellan 1956 och 1971 och som återfinns under benämningen arkivberättelser, *Arkistokertomus*, AK. Det här utnyttjade materialet härstammar från 13 olika orter i olika delar av landet främst från Österbotten, men även från Mellanfinland, Tavastland, Nyland samt Karelen. Och det har insänts av 13 meddelare födda mellan 1886 och 1928. Omfånget av materialet uppgår till endast 27 sidor såväl hand-, som maskinskriven text upplimmat på kort i formatet 12,5 x 20 cm.

SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPET I FINLAND, SLS, FOLKKULTURSARKIVET, FKA. När det gäller upptecknat men även bandat material om koppning och åderlätning från svenskbygderna i vårt land som har utnyttjats kan det konstateras att detta har hämtats ur Svenska litteratursällskapets Folkkultursarkivs samlingar. Det är fråga om ett fåtal uppteckningar om koppning och åderlätning insända av sammanlagt 7 meddelare som har kopierats ur samlingarna. Den äldsta uppteckningen är gjord 1898 och den yngsta 1925 och de härstammar dels från östra och västra Nyland och dels från Åboland och Österbotten. Omfånget av det utnyttjade materialet omfattar sammanlagt 7 sidor handskrivna text upplimmat på kort i formatet 12,5 x 20 cm.

Förutom dessa uppteckningar har jag även utnyttjat Folkkultursarkivets bandarkiv, ur vilket jag har valt ut ett par bandade intervjuer gjorda med ett par kopperskor i Österbotten, den ena född 1901 och den andra 1911 varvid intervjuaren enligt uppgift har utnyttjat den av Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala (ULMA) uppgjorda frågelistan M 101 om koppning och åderlätning från 1936.¹ Det sammanlagda omfånget av ljudbanden uppgår i transkriberad form till 180 sidor maskinskriven text på kort i formatet 12,5 x 20 cm.

RIKSARKIVET. Centralarkivet för de administrativa myndigheterna i vårt land är Riksarkivet och bland alla de olika slag av offentliga handlingar som förvaras i arkivet, utgör häradsrätternas s.k. renoverade domböcker fr.o.m. 1600-talets början, en del av dessa handlingar. Och av dessa handlingar har en mycket liten del här utnyttjats för att finna

---

1 Lilja 1990, s. 23.

historiska uppgifter om bruket av koppning i vårt land. Med hjälp av ett sakregister över innehållet i dessa domböcker har jag plockat ut några enstaka belägg på förekomsten av kopperskor under 1600-talet. I det sakregister som hade uppgjorts vid Riksarkivet fram till 1978 ingick det uppgifter om innehållet i domböckerna dels från Lappvesi domsaga i öster från början av 1600-talet och dels från olika domsagor i Vemo och Nedre Satakunta i väster mellan 1640-talet och 1690-talet. De uppgifter om kopperskor som här har utnyttjats finns på 6 olika sidor från mikrofilmer kopierade handskrivna blad ursprungligen i folioformat.

INSTITUTET FÖR SPRÅK OCH FOLKMINNEN, F.D. DIALEKT- OCH FOLKMINNESARKIVET I UPPSALA (ULMA). För att kunna göra en närmare jämförelse mellan bruket av blodtappning i vårdande syfte, speciellt koppningen i Sverige och i Finland har jag låtit kopiera en del arkivaliskt material från Sverige. Främst är det fråga om en del av de insända svaren på den detaljerade maskinskrivna frågelistan M 101 rörande koppning och åderlätning från 1936, som utsändes av det dåvarande Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala och i vilken man frågade om såväl koppning, åderlätning som om påsättning av blodiglar.¹ De allra flesta svaren har inkommit i slutet av 1930-talet medan några, de allra yngsta är från 1970-talet, då man i svaren ännu utnyttjade den gamla frågelistan M 101.

De svar, vilka här har utnyttjats är fördelade på ett tjugotal orter från olika delar av Sverige, från Småland och Öland i söder till Västerbotten i norr och från Dalsland och Västergötland i väster till Gotland i öster. Av de enstaka fall sagesmännen och -kvinnorna är angivna, ser man att dessa är födda under en tidsperiod mellan 1850- och 1880-talen. Den utnyttjade delen av materialet omfattar sammanlagt 332 sidor i regel handskrivna text i formatet A4.

EGNA INSAMLINGAR, EI. Slutligen vill jag nämna det material som har tillkommit på grundval av egna intervjuer som har gjorts. Det är fråga om ett par kompletterande intervjuer gjorda med en kopperska född 1901 och som varit verksam fr.o.m. början av 1930-talet fram till 1960-talet i Korsnästrakten i Sydösterbotten. Den första intervjun med henne gjordes 1976 och den andra 1977. Sammanlagt utgör dessa ett par timmar inspelat bandmaterial som i form av maskinutskrivna text uppgår till 129 sidor i formatet A5.

SAMMANDRAGET kan det konstateras att när det gäller de upptecknade och de bandade uppgifterna från vårt land att de geografiskt sett är fördelade över så gott som hela landet, för det är ytterst få orter eller trakter från vilka det inte föreligger några uppgifter om användningen av de olika blodtappningsformerna.

Och av alla de meddelare eller informanter som har bidragit med upplysning så har 32 verkat som kopperskor eller koppare.

I den form det arkivaliska materialet har utnyttjats består det alltså av sammanlagt 913 sidor främst handskrivna men även maskinskrivna text i formatet 12,5 x 20 cm och 1069 sidor i formatet A5 samt 208,5 sidor i formatet A6. Det utnyttjade jämförelsematerialet från Sverige uppgår till 332 sidor handskrivna resp. maskinskrivna text A4.

---

¹ Lilja 1990, s. 23.

Det i denna avhandling, i såväl upptecknad som bandad form utnyttjade arkivmaterialet, har tillkommit i olika repriser under en tidsperiod av något mer än 80 år. Ser vi på det allra äldsta materialet, de uppteckningar vilka har gjorts alldeles i slutet av 1800-talet eller under de första årtiondena av 1900-talet kan vi konstatera att man i dessa uppteckningar i regel beskriver användningen av de olika formerna av blodtappning såsom vårdmetoder under de förhållanden som har varit rådande, som det heter, förr i världen, d.v.s. att förr gjorde man så och så, när man koppade eller slog åder o.s.v.

Men samtidigt som man redogör för vårdmetodernas användning tidigare så sker beskrivningen under en tidsperiod, då man kan säga att speciellt koppningen som en vårdmetod ännu mycket allmänt praktiserades, såväl på landsbygden som i de allmänna basturna i städerna och på de större tätorterna. Uppteckningarna tillkomna i slutet av 1800-talet och fram till slutet av 1930-talet ger de mest autentiska och trovärdiga uppfattningarna om koppningen som en vårdmetod i vårt land.

För även om uppteckningarna och bandningarna gjorda på senare tider ger nog så goda skildringar av hur man brukade gå tillväga då man koppade eller slog åder, så är det i regel ändå fråga om berättelser som bygger på en viss minneskunskap, som i dessa fall nog kan vara mycket god, men som ändå inte alltid är lika spontan i fråga om uttalandena. Intervjuerna med kopperskorna, vilka dock på ett utmärkt sätt beskriver vårdmetodens utförande utgör dock ett undantag. Och som nog vad tillförlitligheten beträffar får anses vara helt trovärdiga, något som främst bekräftas av den samstämmighet som råder beträffande uppgifterna i de äldsta uppteckningarna och i de på allra senaste tid tillkomna materialet. Man talar helt enkelt om samma saker. Vårdmetoden har utförts på samma sätt enligt vedertagna metoder och av samma slags personer, d.v.s. de på området specialiserade kopperskorna, och i stor utsträckning även mot samma slag av sjukdomar eller krämpor. Det bör även konstateras, att man i en del av det på 1960-talet och i början av 1970-talet tillkomna materialet ibland beskriver koppningen i den form den alldeles nyligen har utförts hos oss eller faktiskt rentav ännu på sina ställen då utfördes i vårt land. Några informanter säger t.o.m. att det nog ännu skulle behövas koppning och att de gärna skulle låta sig koppas men att kopperskor av den gamla goda stammen inte mera finns att tillgå.

1.2.2 TRYCKTA KÄLLOR

LÄKARBÖCKERNA utgör en viktig grupp av tryckta källor rörande anvisningar för användningen av de olika blodtappningsformerna som vårdmetoder. Dessa är i främsta hand de sedan medeltiden förekommande handskrivna läkeböckerna, vilka sedermera trycktes i form av läkare- eller läkarböckerna och i vilka det ingår mycket noggranna uppgifter om regler för utförandet av såväl koppning som åderlåtning och vilka till att börja med var avsedda som ett slags skolmedicinsk vägledning för personer med någon form av medicinsk utbildning. Men sedermera kom dessa regler eller anvisningar, om än i något omärandad form att ingå även i de s.k. husläkarböckerna i vilka dessa regler då var avsedda som råd för vanligt folk, när de med hjälp av bl.a. koppning eller åderlåtning skulle vårda sina olika

slag av krämpor. Dessa koppningsregler, vilka ingår i läkarböckerna, har här utnyttjats tillsammans med från antiken härstammande anvisningar främst som jämförelsematerial när det gäller att se på olika aspekter av det långa historiska perspektivet rörande användningen av koppning. Det bör dock påpekas, att de i detta sammanhang utnyttjade läkarböckerna, i vilka det ingår regler eller anvisningar om koppning närmast begränsar sig till sådana som har förekommit inom den germanska och den nordiska kulturkretsen, speciellt i Danmark och Sverige, men givetvis också i vårt eget land. Av de skandinaviska läkareböckerna så utgörs de äldsta och bäst kända de av Henrik Harpestræng författade handskrivna Gamla örteböckerna med anvisningar från medeltiden.¹ Men det har även funnits andra gamla handskrivna läke- och örteböcker² vilkas uppgifter sedermera kom att i stor utsträckning ingå i de äldsta tryckta läkareböckerna i Skandinavien, i sådana som t.ex. den av Henrick Smid 1577 utgivna *Lægebog* och den av Benedictus Olai 1578 utgivna *Een Nyttigh Läkere Book*.

De allra yngsta läkarböckerna som här har utnyttjats, består av de s.k. husläkarböckerna i vilka det gavs olika slags råd och anvisningar avsedda för vanligt folk sedan början av 1800-talet och fram till början av 1900-talet och som även har utgetts i vårt land och i vilka det då ännu ingår anvisningar för utförandet av koppning.

De läkarböcker i vilka det ingår koppningsregler och -anvisningar och som det i avhandlingen bl.a. har refererats till är följande:

- Henrik Harpestræng, *Gamle danske urtebøger, stenbøger og kogebøger*, 1200-talet
- Walter Ryff, *Spiegel und Regiment der Gesundheit*, 1544
- Henrick Smid, *Een skøn Nyttelig Lægebog*, 1577
- Benedictus Olai, *Een Nyttigh Läkere Book...*, 1578
- L. Paulinus Gothus, *Loimoscopia*, 1623
- Andreas Sparman, *Sundhetzens Spegel*, 1642
- Joh. Joh:son Haartman, *Tydelig Underrättelse Om de Mäst Gångbara Sjukdomars Kännande och Motandet*, 1759 & 1765
- Carl Nordblad, *Sundhets=Lärobok för Menige Man*, 1827
- Elias Lönnrot, *Suomalaisen Talonpojan Koti-Lääkäri*, 1856
- Max Oker-Blom & G.V. Levander, *Kodin Lääkärikirja*, 1907

ALMANACKORNA eller kalendrarna är en annan grupp av tryckt material rörande såväl koppning som åderlätning och som även i viss mån har utnyttjats och vilka sedan 1500-talet har utgivits, till att börja med också i Sverige, men sedermera även i Finland. Dessa almanackor, vars ursprung står att sökas såväl i de urgamla kyrkokalendrarna som i de medeltida s.k. månadsreglerna för bl.a. åderlätning, kom sedermera att utvecklas och spridas i och med boktryckarkonstens uppfinning och utveckling under senare delen av 1400-talet, vilket så småningom gjorde det möjligt att dessa regler kunde spridas via alma-

1 Kristensen 1908–1920, s. I V.

2 Klemming 1883–1886. Beträffande närmare upplysning och utredning rörande de medeltida läke- och örteböckerna i Norden hänvisas till Kristensen 1908–1920 samt Klemming 1883–1886.

nackorna, vilka blev tillgängliga för ett större antal personer.¹ I den form koppnings- och åderlättningsanvisningarna ingår i de almanackor som i detta sammanhang har utnyttjats så består de ursprungligen av de månadsregler, vilka sedermera kom att antecknas på blad och på vilka de dagar som då till att börja med ansågs vara lämpade för åderlätning under vissa tidpunkter på året fanns angivna.

I den form koppningsanvisningarna ingår i dessa, sedermera tryckta almanackorna, så består de av små s.k. valmärken vilka i form av små avbildade blodkoppar, koppglas finns utsatta invid olika dagar i almanackan i förening med de olika himmelstecknen och då man enligt dåtida praxis ansåg det vara lämpligt eller t.o.m. ytterst lämpligt att bada och låta koppa sig. Och i en del av almanackorna från 1600-talets senare del ingår det dessutom, förutom de till de olika himmelstecknen knutna valmärkena speciella regler för som det heter ”Om koppa och bada”.² I almanackorna utgivna i Sverige och Finland har det funnits utprickade dagar lämpliga för koppning från och med 1585 fram till 1725 då den nya utgivaren av almanackan för 1726, Nicol. Hasselbom ej mera ansåg det vara nödvändigt med dylika s.k. prognostiska regler.³ Följaktligen finns det fr.o.m. 1726 inte mera några för koppning lämpade dagar angivna i våra almanackor.

I det närmaste jämställd med almanackan är även den av Michael Agricola i Finland utgivna bönboken *Rucouskiria* i vars almanacks del det ingår ett par korta anvisningar om koppningens lämplighet under vissa tidpunkter av året.⁴

Övrig litteratur, som jag har använt mig av som källmaterial kan i grova drag delas in i olika grupper, sådana som bibliografier, lexikon och ordböcker, folkmedicinsk litteratur, litteratur över medicinens och hälsovården historia samt övrig litteratur av varierande slag så som t.ex. priskuranter, instrumentkataloger och en del tidningsartiklar.

Av de bibliografier som här har utnyttjats hör den internationella etnologiska bibliografin *Volkskundliche Bibliographie* som har utgivits sedan 1917 till den viktigaste i detta sammanhang. Ur dess folkmedicinska avdelning har hämtats bibliografiska uppgifter över folkmedicin och som därtill har kompletterats med uppgifter ur en motsvarande bibliografi över nordisk folkmedicin. Men även den i vårt land utgivna folkmedicinska bibliografin har utnyttjats.⁵ Dessa uppgifter har visat i hur pass ringa omfattning tidigare forskning har befattat sig med de olika blodtappningsformerna.

Den folkmedicinska litteraturen, som är en del av den etnologiska litteraturen utgör den referensram utgående från vilken jag har försökt att bygga upp föreliggande avhandling – en folkmedicinsk studie över en speciell vårdmetod och dess användning. En stor del av den folkmedicinska litteraturen består av akademiska avhandlingar men även av översiktsarbeten och enskilda artiklar vilka har utnyttjats.

1 Beträffande almanackans och kalenderns historia hänvisas till Klemming-Eneström, Sveriges kalendariska litteratur 1 & 2, 1878–1879 och till Liebgott, Kalendere Folkelig tidsregning i Norden 1973 samt till Bonde=Practica 1670.

2 Almanach 1672 (Voigt), s. 27–28; Almanach 1684 (Voigt), s. 21v.

3 Almanach 1726, s. 22–39.

4 Agricola 1544, t.ex. s. B iiii.

5 Havas 1983, s. 311–330.

Beträffande litteraturen över medicinens och hälsovårdens historia och som jag har läst och begagnat mig av så har en kännedom om denna gjort det möjligt att sätta in de olika vårdmetoderna vilka bygger på blodtappning och deras utförande i sina rätta historiska sammanhang speciellt med beaktande av de förhållanden inom hälsovården som har varit rådande under olika tider. Litteraturen över medicinens och hälsovårdens historia har även hjälpt mig att se de stora linjerna av den utveckling som har skett sedan antiken fram till våra dagar inom skolmedicinen och dess avspeglning inom den folkliga läkekonsten.

Den övriga litteratur som har utnyttjats har bestått bl.a. av s.k. priskuranter och instrumentkataloger för klarläggandet av de olika redskapen och deras konstruktion. Men även en del tidningsartiklar och t.o.m. annonser om kopparskornas mottagningar har varit till hjälp vid sammanställningen av den här avhandlingen.

1.2.3 FÖREMÅL OCH BILDMATERIAL

Ett nyttigt material, när det gäller beskrivningen av de olika blodtappningsmetoderna och deras konkreta utförande, består av de redskap med vilka dessa vårdmetoder har utförts, d.v.s. ådersnäpparen, kopphornen, kopyxan samt koppsnäpparen och vilka idag ingår i en del museisamlingar bl.a. i vårt land. Att ha haft tillgång till att bekanta sig med äkta föremål, redskapen har gjort att man med stöd av redskapsbeskrivningen i såväl det arkivaliska materialet som litteraturen rent konkret har kunnat skapa sig en uppfattning om såväl konstruktionen som användningen av redskapet ifråga. Att konkret stifta bekantskap med de äkta koppningsredskapen har även gett mig en uppfattning om redskapets storlek samt dess anpassning på kroppen vid användningen.

KOPPHORN, KOPPGLAS. Av de hos oss använda koppningsredskapen är kopphornet ett av de allra vanligaste koppningsredskap som ännu kan återfinnas i en del av landets hembygds museer, men även i de medicinhistoriska samlingarna vid Helsingfors universitetsmuseum. I detta fall bör man dock komma ihåg att alla hornstumpar som man kan se t.ex. i hembygds museernas samlingar inte är äkta kopphorn, utan en del av dessa har använts vid korvstopning när man förr lagade korv i gårdarna. Ett korvstopningshorn är i regel kortare och bredare i bägge ändorna. Medan ett äkta kopphorn har en smal spets i den ena ändan där kopphornshinnan var fastsatt. Beträffande koppglas så bör man även komma ihåg att de fabrikstillverkade koppningsredskapen sådana som uppsättningen av koppglas med vakuumpump och som bl.a. ingår i de nyss nämnda medicinhistoriska samlingarna ger en förklaring till detta redskaps funktionssätt.

KOPPYXAN, KOPPSNÄPPAREN. En kopyxa som också ingår i dessa medicinhistoriska samlingar och som har tillverkats av någon bysmed ger även en god uppfattning om redskapet och dess form och storlek, och som väl kompletterar de arkivaliska berättelserna. Bevarade koppsnäppare, som man rent konkret har kunnat spänna och utlösa har gett en god bild av det tekniska funktionssätt vilket inte alltid finns skildrat i det arkivaliska materialet. Ett närmare studium av själva snäpparen ger en en klar bild av det sätt på vilket bl.a. djupet på de upphackade såren har kunnat regleras.

BLODKOPPEN. När det gäller den historiska beskrivningen av de olika koppningsredskapen och deras utveckling har de under antiken använda blodkopporna av metall som finns bevarade i en del utländska museisamlingar så som t.ex. i London, Bryssel och München,¹ och som jag bekantat mig med, gett mig en uppfattning om deras form men framför allt om deras storlek, vilket man inte alltid kan få enbart på grundval av det i litteraturen avbildade materialet.

ETNOLOGISKT BILDMATERIAL, som numera står till forskarnas förfogande och som finns bevarat i ett flertal arkiv och museisamlingar runt om i landet är synnerligen omfattande och det kan studeras ur två synpunkter. Dels så kan man studera och undersöka det motiv som visas på bilden och som därvidlag utgör det viktigaste, varvid själva bilden endast blir ett medel, och dels så kan man, som man ibland även har gjort sedan 1960-talet studera själva bilden, som då blir objektet för studiet.²

Beträffande det bildmaterial, arkivbilderna samt de i litteraturen ingående bilder, vilka har använts vid illustreringen av föreliggande avhandling, så är det bilden och dess motiv som har utnyttjats. Bilden är endast ett medel, det är själva motivet på bilden som i detta sammanhang är det viktigaste tillsammans med de äkta föremålen, vilka ibland givetvis också har avbildats och som utgör ett slags komplement till de arkivberättelser om utförandet av vårdmetoden som föreligger.

Det bildmaterial som jag har samlat ihop och som här har utnyttjats består av en samling, så gott som helt och hållet svartvita bilder, på vilka man dels ser hur olika former av blodtappningen som vårdmetod, närmast då koppning men även åderlåtning och krassning har genomförts och dels vilka olika former av redskap som har använts.

När det gäller det bildmaterial som här har utnyttjats, så är det i huvudsak hämtat ur Museiverkets Etnologiska bildarkiv. Den motivkrets som har gått igenom finns inom den inhemska samlingen och är klassificerad under rubriken folkmedicin och som jag med hjälp av mikrofilmade bilder har undersökt och därvidlag plockat ut de bilder på vilka koppning men även åderlåtning utgjort motivet. Andra bildarkiv som har utnyttjats är Finska litteratursällskapets bildarkiv därifrån bl.a. en äkta koppningsbild har hämtats. En del av de bilder som här har utnyttjats har jag själv fotograferat av föremål i olika museisamlingar.

KOPPNINGSBILDERNA. När det gäller de koppningsbilderna, vilka ingår i de olika arkivsamlingarna, d.v.s. bilder på vilka man visar utförandet av koppningen så kan man dela in dem i två olika slag. Dels är det fråga om sådana bilder på vilka man har arrangerat själva motivet för att för fotografen visa hur en koppning skall eller skulle utföras, och som var rätt så vanligt på 1920- och 1930-talet då etnologerna med kamera bad folk om att ställa upp och visa för dem hur någon metod utfördes för att man då skulle kunna ta en bild av situationen.³ Det som kännetecknar dylika bilder när det gäller koppningen, är att så väl

1 Science Museum, London; Musée royaux d'Art et Histoire. Antiquité. Bryssel; Staatliche Antikensammlung, München.

2 Sinisalo 1985, s. 157. I den artikel som det här hänvisas till så utreder artikelförfattaren fotografiet som ett forskningsredskap och som ett objekt inom den etnologiska forskningen.

3 Sinisalo 1985, s. 160.

den som utför koppningen som den som blir koppad har för mycket kläder på sig. Dessutom så är en del av dessa bilder inte tagna inne i en bastu där det på den tiden med tanke på ljusförhållandena kunde vara svårare att fotografera, utan ute på gården. Dels är det en s.a.s. äkta koppningsbild som däremot kännetecknas av att man ser ett antal kopphorn fastdragna på kroppen och att det rinner blod längs kroppen ur kopphornen. De äkta koppningsbilderna är i regel också tagna inne i en bastu. På en del av dessa bilder visas det t.o.m. olika moment av själva utförandet av vårdmetoden. Riktigt alla olika moment finns dock inte dokumenterade på bild, endast de mest centrala, men olika bilder visar kopphorn fastdragna på olika delar av kroppen. Kännetecknande är också att dessa bilder visar så gott som uteslutande kopperskor koppande en kvinna. Bilder av män som koppar en karl är ytterst sällsynta.

En annan grupp av bilder utgörs av sådana på vilka man visar de olika slag av redskap som har använts. Dels är det fråga om bilder tagna av äkta föremål och dels är det fråga om illustrationer gjorda av de informanter vilka har gett upplysning om koppningen och som har kompletterat sina beskrivningar med egenhändigt gjorda teckningar, speciellt då av redskapen, men även utmärkandet av koppningspunkterna på kroppen ingår som illustrationer i det arkivmaterial som insänts.

De i litteraturen ingående bilderna är i regel hämtade även de ur olika arkivsamlingar. Men en grupp av bilder som ingår i litteraturen utgörs av bilder av närmast fabriktillverkade koppningsredskap, vilka har publicerats i någon husläkarbok, men som framför allt ingår i de instrumentkataloger med hjälp av vilka de olika instrumenttillverkarna saluförde sina produkter.

Sammanfattningsvis kan man säga att det bildmaterial rörande koppningen som en vårdmetod och som här står till vårt förfogande utgör ett utmärkt komplement till de arkivberättelser som föreligger och som ger en helhetsbild av hela det förlopp med de olika moment som utförandet av koppningen består av.

1.2.4 METODER FÖR BEARBETNING OCH SAMMANSTÄLLNING AV UPPGIFTERNA OM VÅRDMETODEN

För att överhuvudtaget göra det möjligt att kunna hantera och utnyttja det rätt så omfattande materialet som föreligger om koppningen och dess användning i vårt land, har jag varit tvungen att bearbeta hela detta material på ett enhetligt sätt.

Rent konkret har denna bearbetning gått ut på att allt det material som har fotokopierats ur de olika arkiven har limmats upp på arkivkort av vilka jag skapat ett kartotek uppordnat i det närmaste i enlighet med det ursprungliga arkivets ordning. Och det material som består av bandade berättelser intervjuer och redogörelser har först kopierats på ljudband vilka därefter translittererats och skrivits ut och de bildar en annan del av detta kartotek uppordnat på samma sätt enligt det ursprungliga arkivets numrering.

Detta mycket omfattande material som till övervägande del är skrivet eller intalat på finska har därefter genomlästs ytterst noggrant och analyserats. Varje enskild liten detalj

eller uppgift i de olika informanternas beskrivningar har antecknats på ett stickordskort med angivandet av en noggrann arkivkod.¹

De enskilda detaljerade, på stickordskorten antecknade uppgifterna, det må då sedan vara en detalj t.ex. i fråga om beskrivningen av tillverkningen av ett kopphorn eller bara en viss sjukdom eller krämpa, mot vilken man har koppat, har därefter ordnats upp i ett ämnes- eller sakregister baserat på vad de enskilda uppgifterna eller momenten inom själva koppningsproceduren och dess utförande berättar om. Hela detta sakregister omfattar i fråga om koppningen en samling på 12 656 enskilda stickordskort upppordnade i 275 avdelningar eller grupper av vilka en del är rätt så omfattande medan andra innehåller endast ett fåtal stickordskort. Som jämförelse kan det konstateras att motsvarande sakregister beträffande åderlåtningen består av 2 086 enskilda stickordskort upppordnade i 91 avdelningar och när det gäller registret över krassningen är det frågan om 504 stickordskort upppordnade i 45 avdelningar. Registret över användningen av blodiglar omfattar endast 226 stickordskort upppordnade i 54 avdelningar.

Med hjälp av dessa detaljerade sakregister som så att säga omspannar hela det arkivaliska materialet beträffande de olika blodtappningsmetoderna men speciellt om koppning har det blivit möjligt att analysera och beskriva de enskilda detaljerna mycket noggrant inom vårdmetoden och dess utförande.

För att kunna utnyttja detta material har de på stickordskorterna ingående enskilda uppgifterna om en och samma sak eller ett och samma fenomen ordnats upp i ett slags kronologisk ordning i enlighet med beaktandet av arkivuppgiftens tillkomsttid och varje enskild uppgift har skrivits in i ett nytt register med medtagandet av hela det sammanhang i vilket denna uppgift eller upplysning ingår. Härvidlag har det skapats ett slags nytt omfattande register eller sammanställning som samtidigt är kvantitativt över de enskilda ämnena och uppgifterna som beskriver vårdmetoden och dess utförande. På det stora hela taget är uppgifterna i detta nya register i kronologisk ordning, även om en del av uppgifterna i det på senare tid tillkomna materialet relaterar förhållanden i äldre tider. Detta i kronologisk ordning upppordnade registret har t.ex. gjort det möjligt att beakta vilka sjukdomar och åkommor det har varit som man under olika tider har koppat emot hos oss.

Det är det på detta sätt sammanställda register som jag sedan enligt kvalitativa metoder har utnyttjat vid beskrivningen av de enskilda momenten inom vårdmetoden och dess användning som helhet.

Även om de enskilda uppgifterna givna av de olika informanterna till mycket stor utsträckning påminner om varandra så framkommer det i dessa uppgifter dock en del mindre avvikelser. Registret ger en god kvantitativ bild av vårdmetodens användning i vårt land. Detta detaljerade register har även gjort det möjligt att vid behov beakta eventuella avvikelser och skillnader ifråga om uppgifter härstammande från olika delar av landet.

---

¹ Uppslaget till att noggrannt anteckna varje enskild uppgift gavs av min första handledare professor Niilo Valonen i mitten av 1970-talet i samband med inledandet av arbetet med licentiatavhandlingen över samma tema, koppningen som en folkmedicinsk vårdmetod.

När det gäller sjukdomar eller krämpor har jag även gjort upp ett slags hjälptabeller ur vilka det t.ex. framgått vilka ställen eller punkter på kroppen det var som man utnyttjade som fastdragningsställen för kopphorn. Det är hjälptabeller som ger en en uppfattning om de flesta liksom även de mera sällan utnyttjade fastdragningsställena på kroppen vid respektive sjukdom eller krämpa.¹

Vid sidan av de muntliga berättelserna och de upptecknade beskrivningarna har jag vid redogörelsen av vårdmetoden även utnyttjat mig av bevarade äkta föremål, använda vid utförandet av vårdmetoden, d.v.s. kopphorn, olika typer av koppglas, kopyxor och olika modeller av fabrikstillverkade koppsnäppare, som naturligt åskådningsmaterial och som jämförelsematerial vid beskrivningen av de olika redskapstypernas utseende, tillverkning och användning och för att få en uppfattning om de naturliga proportionerna vid redogörelsen av föremålen.

Sparsamt bevarat bildmaterial tagna vid äkta koppningstillfällen ger även en god uppfattning om vårdmetoden och dess användning och utgör ett stöd som använts vid en detaljerad beskrivning av t.ex. vårdmetodens utförande. Bilderna ger även en uppfattning av de olika fastdragningsställena för kopphornen på kroppen.

Till ett speciellt slag av litteratur som har utnyttjats som jämförelsematerial i samband med redogörelsen över vårdmetodens historia hör de sedan antiken härstammande anvisningarna och de gamla läkar- och husläkarböckerna från olika tider, i vilka det ingår mer eller mindre exakta koppningsregler uppställda som vägledning vid utförandet av koppningen. Även de gamla almanackorna med sina för koppning lämpliga dagar utmärkta har också beaktats.

Vid en beskrivning av vårdmetoden har jag valt att använda ett slags naturlig indelning, vilket har inneburit att jag har startat med en beskrivning av de olika slagen av vårdredskapen deras historia och framställning. Detta eftersom vårdmetodens utövare i regel själva har börjat med att samla in det råmaterial av vilket redskapen därefter har tillverkats.

Följande naturliga moment har enligt min uppfattning varit själva vårdlokalen och dess närmare beskrivning samt vårdmetodens utnyttjare. Därefter har jag ägnat mig åt en historisk redogörelse av vårdmetodens utövning och valet av koppningstidpunkterna, förberedelserna och efter det de olika momenten så som t.ex. uppvärmningen av kroppen och vilka i en logisk följd har följt på varandra, hur många kopphorn som använts och på vilka olika ställen av kroppen dessa drogs fast o.s.v. Därefter har hela denna procedur beskrivits in i minsta detalj. Det viktigaste i fråga om utnyttjandet av vårdmetoden har enligt mitt förmenande varit mot vilka olika sjukdomar eller krämpor den har använts liksom även den effekt som man har tillskrivit vårdmetoden.

Skildringen av vårdmetoden får alltså ses som ett slags genomsnitt av hur det hela i de allra flesta fall under den tid det här är frågan om har gått till, även om en del mindre avvikelser har förekommit. I samband med beskrivningarna har jag i stor utsträckning även

---

¹ Alla de kopierade arkivkorten och övrigt material samt de uppgjorda registren är i författarens ägo.

utnyttjat texten i originaluppteckningarna, vilka i de flesta fall översatts till svenska, för att därmed låta informanterna själva komma till tals, för att i och med detta ge en så pass autentisk skildring som möjligt av koppningen.

1.2.5 KÄLLKRITIKEN

En närmare granskning av det arkivaliska, upptecknade materialet ger vid handen att det består av olika slags grupper, dels av sådant som informanterna själva har berättat varvid en del av dem har svarat på en frågelista och del har berättat fritt och dels av sådant som någon upptecknare har tecknat ned i enlighet med vad informanten har beskrivit, antingen då fritt eller som svar på någon frågelista.

En annan typ av arkivaliskt material utgörs av ljudupptagningar under vilka informanterna svarar på en del inledande frågor t.ex. om koppning, men därefter berättar tämligen fritt om metoden och dess utförande. Sådana personer som själva har utfört koppning och som härvidlag berättar, förefaller att vara de bästa på att skildra vårdmetoden genom att dessa personer även ger en del värdefulla detaljerade uppgifter, sådana som inte alltid framkommer i det upptecknade arkivaliska materialet.

Vad de olika informanterna beträffar, så kan dessa delas in i tre olika kategorier beroende på deras förhållande till och kännedom om vårdmetodens utförande. Den första kategorin består av sådana informanter som själva har utfört vårdmetoden d.v.s. kopperskorna eller kopparna, vilkas antal här uppgår till 32 stycken. Dessa har på ett undantag när varit kvinnor födda under en hundraårsperiod mellan 1843 och 1943.¹ Och det är dessa informanter som har bidragit med de bästa och de mest trovärdiga uppgifterna.

Men trovärdig upplysning har även getts av den andra kategorin av informanter, d.v.s. av personer som själva någon gång har blivit koppade och vilka har berättat helt spontant, men som även har gett upplysning i form av noggranna svar på någon detaljerad frågelista om själva utförandet av vårdmetoden.

Ett slags tredje kategori av informanter beträffande upplysning, utgörs av personer som dels har sett hur koppningen utförts och dels har hört berättas om hur man förr i världen koppade, och vilka sedan beskriver vårdmetoden.

När det gäller etnologisk forskning i allmänhet, och speciellt sådan, som till stor utsträckning bygger på uppteckningar är det emellertid efteråt svårt, för att inte säga omöjligt att kontrollera sanningshalten i vad som sagts och som har blivit upptecknat. Men man bör nog utgå ifrån att knappast så ljuger eller fantiserar informanten, när hon eller han för upptecknaren berättar om vad de själva har upplevat eller har hört. Det är nog i regel fråga om helt trovärdiga berättelser, som visserligen eventuellt kan vara behäftade med en del minnesfel. Det som jag här har gjort, har varit att sammanställa och intuitivt jämföra de olika uppgifterna om vårdmetodens utförande med varandra, varvid jag har kommit fram till att händelseförloppet inom vårdmetodens utförande som i de olika de-

---

¹ Enligt uppgifter om informanterna som ingår i det arkivaliska materialet fr.o.m. SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20626. 1932, uppt. 1921. Muonio, fram till SKS KRA. Aaltonen, Marita. Kansanlääkintä 1, s. 1, 1977-78. Letala

larna av landet under de olika tidsperioderna har varit så pass lika att man på goda grunder får anta att beskrivningarna ger en sanningsenlig bild av verkligheten.

En sak som härvidlag bör uppmärksammas i samband med en kritisk granskning av det arkivaliska materialet, är att frågan om den upplysning som ges beträffande utförandet av koppningen i regel är positiv d.v.s. att man ansåg att koppningen som vårdmetod hade den effekt som man förväntade sig av den, d.v.s. att den har hjälpt. Men då den är negativ i den bemärkelsen att man konstaterar att koppningen inte skulle ha hjälpt eller att den eventuellt skulle ha varit skadlig kan man fråga sig i hur pass hög grad detta då omtalas i uppteckningarna.

Men man bör också komma ihåg att knappast skulle kopperskorna i egenskap av utförare av vårdmetoden tillstå eller säga att deras vårdmetod inte skulle vara effektiv. Samma sak gäller även de informanter vilka själva regelbundet har låtit sig koppas och vilka troligtvis inte heller skulle berätta om en vårdmetod, som inte hade varit till någon som helst nytta för dem själva. Vidare kan man ju förundra sig över, när det gäller att se kritiskt på materialet, hur man kan förklara att informanter dels i slutet av 1800-talet och dels i mitten av 1900-talet fortfarande redogör för en vårdmetod som har använts, om denna enligt deras mening inte skulle ha haft någon form av botande effekt. Knappast har man lyckats med att lura människorna på den tiden att redogöra för något de inte har trott på eller som inte har gett dem den effekt de väntade sig av vårdmetodens utförande. Dessutom bör man komma ihåg att en del av redogörelserna om koppningen har tillkommit under en tid då man knappast ens ifrågasatte vårdmetodens positiva effekt.

När det gäller en del av det tryckta materialet, närmast då de i samband med den historiska beskrivningen av koppningen anförda olika koppningsreglerna bör man slutligen komma ihåg att dessa endast utgör anvisningar och råd som getts och vilka endast ses som ett slags riktlinjer som ger upplysning om det som inom skolmedicinen ansågs att borde beaktas vid utförandet av vårdmetoden.

Beträffande bildmaterialet bör man komma ihåg att det i de allra flesta fall är fråga om en koppningsscen som har satts upp enkom för att man skulle kunna ta en bild och visa för fotografen, insamlaren hur man koppar. Bilder på vilka man ser koppning i dess blodiga form utföras på "riktigt" är däremot sällsynta.

1.2.6 FRÅGESTÄLLNINGAR

Avsikten med föreliggande folkmedicinska avhandling är, med beaktande av vårdmetodens historiska aspekter, att undersöka och beskriva en i botande syfte använd blodtappningsmetod – koppningen, såsom den framkommer i det hos oss insamlade, rikhaltiga arkivaliska materialet. Undersökningen koncentrerar sig på basis av källmaterialet på användningen av vårdmetoden i vårt land under en tidsperiod från slutet av 1800-talet fram till 1950–60-talen. Medan däremot koppningen använd inom de s.k. alternativa vårdmetoderna, som dök upp hos oss på 1970-talet ligger så att säga utanför den egentliga ramen av denna avhandling.

Blodtappning i botande syfte, såsom bl.a. koppning och åderlåtning, är urgamla vårdmetoder, som har varit utbredda över stora delar av världen och som t.o.m. kan dyka upp fullständigt oavhängigt bland olika folkslag, vilka lever vitt skilda från varandra.¹ När det gäller blodtappning som ett botemedel och som utgör motiveringen till såväl koppningen som de övriga blodtappningsmetoderna bör man ställa följande frågor. Vilken är den teoretiska grundval som blodtappningen bygger på? Vilka egenskaper har man tillskrivit den blod som ansågs vara sjukdomsförorsakande och som motiverade en avtappning? Kan man säga när, och eventuellt var en dylik uppfattning om bloden har uppkommit? Och på vilket sätt har detta dokumenterats?

Även om de äldsta vårdanstalterna i vårt land tillkom redan i mitten av 1300-talet, och en medicinsk fakultet grundades 1640 samt det första länslasarettet togs i bruk i Åbo 1749, kan man säga att dessa inrättningar med beaktandet av det dåtida ringa antalet sjukhusplatser knappast kunde i någon större utsträckning gagna landsbygden, där den största delen av befolkningen på den tiden bodde.² Ett litet framsteg långt senare innebär dock öppnandet av de kommunala sjukstugorna på landsbygden med början 1881 i Ruovesi.³ Man kan därför fråga sig om det inte just har varit avsaknaden av de reella möjligheterna för befolkningen på landsbygden att erhålla kvalificerad sjukvård, som kan ha bidragit till ett mer eller mindre flitigt utnyttjande av kopperskans tjänster? Därmed sammanhänger även frågan om vilka egentliga ekonomiska möjligheter befolkningen har haft att under olika tider utnyttja den eventuellt tillgängliga officiella sjukvården?

De uppgifter i litteraturen om folkmedicin som föreligger visar, att koppningen som en vårdmetod har, såväl internationellt som hos oss, blivit ytterst sparsamt beskriven. Den enda mera omfattande beskrivningen av vårdmetoden och de härvidlag använda redskapen är på grekiska och den utkom för över 100 år sedan.⁴ Och hos oss har koppningen endast behandlats i några smärre artiklar. Ursprungligen uppmanad att skriva om ”bloden i folkmedicinen” har jag valt att begränsa mig till koppningen som en vårdmetod, huvudfrågan lyder då i korthet: på vilket sätt och mot vad har koppningen under den tid det här är frågan om utförts i vårt land och har utförandet och motiveringarna under denna tid eventuellt förändrats på något sätt?

Såsom en vårdmetod bygger ju koppningen ända sedan antikens dagar på att man, antingen drar ihop blod under huden (torrkoppning) eller som man i de flesta fall hos oss har gjort, avtappat eller dragit ut en viss mängd blod genom huden på olika delar av kroppen. Vilket innebär att man för att kunna utföra en koppning bör ha tillgång till ändamålsenliga redskap av olika slag. Detta leder till följande fråga: vilka olika slags redskap har man koppat med? Och med tanke på den långa tid som koppningen har använts som en vårdmetod är det också motiverat att ställa frågan, har koppningsredskapen förändrats med tiden, och om så är fallet på vilket sätt?

1 von Hovorka & Kronfeld II 1909, s. 385.

2 von Bonsdorff 1978, s. 11, 17, 23.

3 Pesonen 1980, s. 430–431.

4 Lampros 1895.

Beträffande utförandet kan man säga att för att koppningen skall ”lyckas väl” så räcker det inte med att man har passliga redskap, man bör också ha tillgång till en ändamålsenlig vårdlokal. Och när det gäller denna, så är det inte förrän i början av nya tiden som man träffar på närmare upplysning om vårdlokalen. Det som jag här tänker på och som ligger vårt land nära, är den av Olaus Magnus avbildade koppningen i en stadsbastu i Norden 1555.¹ Men även om man har koppat också i städerna hos oss, så är det dock i regel på landsbygden som man här har koppat. Man kan då ställa frågan, vilken och hurudan är den vårdlokal som härvidlag har utnyttjats och varför har den ansetts vara lämplig? Och vidare, fanns det något samband mellan tillgången på en lämplig vårdlokal och utnyttjandet av vårdmetoden?

Helt allmänt kan man konstatera att människor som i alla tider har ansett sig vara sjuka, lidit av någon åkomma eller krämpa eller som av någon annan orsak har ansett sig vara i behov av att låta sig koppas har utnyttjat vårdmetoden. Men man kan dock fråga sig huruvida behovet av att låta koppa sig har varit betingat av åldern? Eller är det kroppskonstitutionen fet eller mager, som härvidlag har inverkat? Var det kvinnorna, eller var det männen som flitigast lät sig koppas hos oss? Och vidare har det varit såväl fattigt som rikt folk som har utnyttjat kopperskan? Finns det något samband mellan tillgången på möjligheterna att få sig koppad och själva användningen?

Lämpliga redskap och en ändamålsenlig vårdlokal utgör den yttre ramen, båda två nog så viktiga för koppningen – men det väsentliga är nog själva utförandet. Och i detta fall kan vi säga att vi är lyckligt lottade, för vi har från olika tider, ända sedan antikens dagar, bevarade anvisningar om hur man anser att koppningen bör utföras, speciellt beträffande de olika sjukdomarna och blodkoppornas eller kopphornens fastdragningspunkter på kroppen. Vilka är då dessa anvisningar och i vilken form har dessa bevarats, och icke minst vad ger de för råd när det gäller utförandet?

En annan nedärvd tradition beträffande vårdmetoden är de olika tider på året under vilka det var lämpligt att låta sig koppas. Man kan då ställa följande frågor. Vilka var de tider om året men även de månaser då det ansågs vara speciellt lämpligt att utföra koppning? Och vidare fanns det någon eller några direkt olämpliga koppningstidpunkter och enligt vad bestämdes eller reglerades dessa?

Men förutom ändamålsenliga redskap och en lämplig vårdlokal, så innan man kunde komma i gång med själva koppandet, fanns det en del viktiga förberedelser som måste genomföras, dels av den som blev koppad, och dels av kopperskan. Vilka var förberedelserna, i vilken ordning och på vilket sätt genomfördes de? När koppandet väl hade kommit i gång var det i regel kopperskan som bestämde hur det hela skulle genomföras, varvid man bör ställa följande frågor. Vilket eller vilka var de lämpligaste koppningsslägen som utnyttjades och utgående från vad och av vem bestämdes dessa? Och vidare vilka var de bästa fastdragningspunkterna för kopphornen på kroppen och enligt vilka kriterier bestämdes eller valdes dessa? Men därmed sammanhänger också följande fråga, d.v.s.

---

1 Olaus Magnus 1555, s. 527.

fanns det några för koppning direkt olämpliga ställen på kroppen? Hur många kopphorn var det som härvidlag användes och hur mycket brukade man hacka upp i huden för att få ut blod? På vilket sätt och i vilken ordning utfördes dessa olika moment? Hur mycket av den onda blodet tappade man på detta sätt bort och vad gjorde man med denna? Hur avslutade man sedan hela koppningen?

De personer som ända sedan 1500–1600-talen i vårt land har specialiserat sig på att koppa har i de allra flesta fall varit kvinnor, kopperskor. Det är endast i undantagsfall som en manlig person har fungerat som koppare. En berättigad fråga lyder därför: varför har det just varit kvinnor som i regel har utfört detta värv? Vilka benämningar har man allmänt använt på utövarna av vårdmetoden och vilka olika slag av dylika utövare har det förekommit hos oss? Vidare, vid vilken ålder och på vilket sätt har dessa utövare förvärvat sina färdigheter och vad bestod färdigheterna av? Och slutligen på vilket sätt har dessa utövare ersatts av dem som anlitade dem?

I inledningen talades det redan om att det sedan antikens dagar har det funnits bestämda egenskaper hos blodet som har ansetts vara sjukdomsframkallande och som har varit anledningen till att man i botande syfte har avtappat blod. Och av det hos oss bevarade arkivaliska materialet framgår det också att koppningen har utnyttjats så som en närmast folklig vårdmetod för att försöka bota en rad olika sjukdomar eller krämpor med. Det är därför synnerligen berättigat att fråga: vilka har de sjukdomar, åkommor eller krämpor varit som man härvidlag har koppat emot och på vilka olika delar av kroppen koppade man i förhållande till dessa? Och vidare, vilka har de vanligaste sjukdomarna eller krämporna varit som man har koppat emot? Men den viktigaste frågan som kvarstår är: vilken var vårdmetodens effekt, blev man botad, och i så fall huru framgår detta?

Men koppningen har dock inte varit den enda metoden med vilken man i vårdande syfte har avtappat blod. För ända sedan antiken har man förutom koppningen allmänt använt såväl påsättning av blodiglar som åderlätning såsom blodtappningsmetoder. Och vidare, av det här utnyttjade arkivaliska materialet framgår det, förutom de nyss nämnda, ytterligare en metod, krassningen som närmast har använts hos oss. En jämförelse mellan användningen av de olika metoderna leder till frågan: vid vilka sjukdomar eller krämpor har man använt också de övriga metoderna och fanns det några likheter eller olikheter beträffande alla de olika metoderna? Och slutligen var någon av metoderna knuten till någon speciell sjukdom eller kroppsdel?

I samband med utförandet av vårdmetoden presenteras även de skolmedicinska anvisningarna om koppning som har funnits sedan antiken. I dessa har det, åtminstone sedan medeltiden, givits mer eller mindre noggranna anvisningar om vårdmetoden och de olika sjukdomarna eller krämporna och koppningspunkterna. Om vi ställer dessa anvisningar från olika tider mot uppgifterna i det arkivaliska materialet och gör jämförelser kan vi ställa oss frågan: vilka spår har dessa anvisningar eventuellt satt i användningen av koppningen hos oss och på vilket sätt har dessa uppgifter förmedlats vidare?

Avhandlingen begränsar sig alltså till att beskriva koppningen från slutet av 1800-talet fram till 1950–60-talen i vårt land. En av de avslutande frågorna som vi kan ställa är: har

koppningen faktiskt varit en effektiv vårdmetod eller har den endast utnyttjats i brist på annat? Och till sist, vilka var de orsaker som inverkade på att man kan göra den här i början nämnda avslutande tidsmässiga begränsningen i fråga om koppningsbruket, och vad är det som har motiverat just denna begränsning?

2. TIDIGARE FORSKNING, NÅGRA BEGREPP OCH FORSKNINGSHISTORISKA SYNPUNKTER

2.1 Översikt över folkmedicinforskningen i Finland

2.1.1 BLYGSAM BÖRJAN I SLUTET AV 1700-TALET MED BANBRYTNING I BÖRJAN AV 1800-TALET

Även om olika former av det som i dag kallas för folkmedicin har använts i Finland sedan långa tider tillbaka med mer eller mindre väl dokumenterade uppgifter, åtminstone om utnyttjandet av olika blodtappningsmetoder i form av anvisningar, men även om förekomsten av i sammanhanget behövliga redskap redan på 1500- och 1600-talen,¹ så har det egentliga utforskandet av folkmedicinen fått sin anspråkslösa början i slutet av 1700-talet.

CHRISTIAN LENCQVIST var den första som i Finland har berört folkmedicinen, eftersom han 1782 i sin avhandling *Specimen Academicum de Superstitione Veterum Fennorum Theoretica et Practica* d.v.s. Om fornfinnarnas teoretiska och praktiska vidskepelse i kort-het beskriver sjukdomarna (*morbis*).² Lencqvist säger i detta fall att det då ansågs att man kunde dela in sjukdomarna i enlighet med deras förmenta ursprung. Det här innebar att en del av sjukdomarna ansågs bestå av gudomsväsen vilka bör blidkas med böner och olika riter.³ Medan en annan grupp av sjukdomar ansågs vara försakade av ”underjordiska varelser, elfvor vilkas förolämpning ledde till att människorna drabbades av sjukdom”.⁴

ELIAS LÖNNROT var dock banbrytaren på området med sin 1832 publicerade medicinedoktorsavhandling om ”Finnarnes magiska medicin”, vars innehåll kan i grova drag delas i tre delar.

Först behandlas botarna, om vilka det har använts ett flertal olika benämningar så som t.ex. *tietäjä* (= en som vet), *loihtia* (= en som har med ödet att skaffa) samt *laulaja* (= en sångare), en som alltså är bevandrad i runorna ”ty uti sånger och runor förvarades den förnämsta delen av de magiska kunskaperne”.⁵ Därefter redogör Lönnrot ingående för de olika slag av kunskaper som dessa botare måste vara i besittning av.⁶

Följande del inleder han med att konstatera att den medicinska magin hade ett dubbelt ändamål, det ena att förekomma sjukdomar, det andra att avlägsna desamma.⁷ För att förekomma sjukdomar, säger han, så använde man dels böner och offer till åtskilliga gudomligheter och tjusning. Så som offer utnyttjade man flere saker så som bl.a. ärvt silver och guld, stål och andra metaller, mjölk, salt o.s.v. Ett annat sätt att förekomma sjukdomar

1 Agricola 1544, s. Biiij; Streng 1915, s. 84; Almanach 1609, s. 3–26, 29; Hästesko (1638) 1905, s. 301.

2 Lencqvist 1782, s. 22–23.

3 Lencqvist 1782, s. 22; Porthan 1982, s. 55.

4 Lencqvist 1782, s. 51; Porthan 1982, s. 74.

5 Lönnrot 1832, s. 3–4.

6 Lönnrot 1832, s. 5.

7 Lönnrot 1832, s. 6.

var genom tjusning varvid man genom att blidka eller skrämman skulle oskadliggöra sådana djur som förorsakade skada.¹

För att motverka sjukdomar användes böner och offer, varvid man använde sig av flera olika saker såsom silver, guld och andra metaller. Man använde sig även av tjusning, eg. döfning för att oskadliggöra sådant som ansågs ha förorsakat skada.² Vidare sägs det, att det andra förnämsta syftemålet för den magiska medicinen var att avlägsna sjukdom som redan hade drabbat en. Och i fråga om sjukdomen konstaterar Lönnrot att den till sitt uppkomstätt var tudelad, d.v.s. det onda var antingen skickat av någon ibland gudarna (*jumalan tauti*) eller så var sjukdomen tillkommen genom illvilliga människors stämplingar (*panentatauti*).³

I den sista delen redogör Lönnrot för botandet av sjukdom, varvid han konstaterar att det viktigaste var att känna till dess ursprung för att man överhuvudtaget skulle kunna bota den. Därför sysselsätter sig en stor del av de magiska sångerna med att utreda sjukdomarnas ursprung. Botandet, som alltså innebar att man i första hand tog reda på sjukdomens ursprung, försiggick vanligtvis i en uppvärmd bastu varvid botaren under extas utredde sjukdomens ursprung.⁴ När botaren ansåg sig ha funnit sjukdomens ursprung förvisade han sjukdomen till sin ursprungsort. Dessutom använde sig botaren av olika slag av manipulationer.⁵ De läkemedel som användes vid kuren var oftast enkla saker såsom snö, is, mjölk, honung, salt, svavel, kol o.s.v. Alla läkemedel gjordes dock vanligtvis kraftigare genom läsning.⁶

Tudelingen av sjukdomarna enligt uppkomstättet, kom att länge prägla det folkmedicinska tänkandet i Finland och har av senare tiders forskare tillskrivits just Lönnrot. Men Lencqvist talade ju redan 1782 om att man ansåg, att en del av sjukdomarna var förorsakade av ett gudomsväsende och en del av ”onda människor”.⁷

2.1.2 TROLLFORMLER OCH MAGISK FOLKMEDICIN SEDAN BÖRJAN AV 1900-TALET

Efter Lönnrots lovande inledning, kom folkmedicinforskningen i Finland sedermera att ligga nere fram till slutet av 1800-talet då man vid utforskandet av de finska trollformlernas ursprung, även så smått började intressera sig för trollformler använda vid sjukdomsbot.⁸

F.A. HÄSTESKO avslutade i början av 1900-talet serien av avhandlingar om trollformlerna då han 1910 publicerade sin avhandling *Länsisuomalaiset tautien loitsut*, (= Om de västfinska sjukdomstrollformlerna). Avvikande från Lönnrot, vars tudelning av sjukdomarnas ursprung Hästesko ansåg vara vilseledande,⁹ indelar han sjukdomarna i såda-

1 Lönnrot 1832, s. 6–7.

2 Lönnrot 1832, s. 6.

3 Lönnrot 1832, s. 9.

4 Lönnrot 1832, s. 10–13.

5 Lönnrot 1832, s. 14–15.

6 Lönnrot 1832, s. 15–16.

7 Lencqvist 1782, s. 22–23.

8 Laaksonen 1983, s. 13–14.

9 Hästesko 1910, s. 321.

na vilka var förorsakade av övernaturliga krafter såsom av jordens, vattnets och källornas skyddsandar vilka speciellt med olika hudsjukdomar bestraffade människorna. Till skyddsandarna hör även skogens och de avlidnas andar. Också djävulen kan förorsaka eller förmedla sjukdom. Men lika ofta som sjukdomarna hade uppkommit på grund av övernaturliga väsen, kunde de vara förorsakade av någon människa genom trolldom, speciellt om denne var en trollkarl.¹ På grund av att sjukdomarna i allmänhet uppfattades så som levande varelser så uppträder borttrollandet och besvärjandet av en sjukdom i en tilltalande form, och man talar vidare om sjukdomarnas rörlighet i olika former.² Beträffande sjukdomarnas ålder konstaterar Hästesko, att en del av de sjukdomar som man har känt till uppvisar en sentida utveckling. Men det finns också sjukdomar med gammalt ursprung, som t.ex. maran samt trollskottet, d.v.s. tron på att sjukdomen uppkommer genom ett skott, liksom även avundsamheten och de smittosamma utslagssjukdomarna.³ När det gäller botandet av sjukdomarna fäster Hästesko givetvis uppmärksamheten vid trolldomen och konstaterar att förr i världen bestod botemetoderna i huvudsak av offer till skyddsandarna, en del trollkonster, korta befallningar och böner samt vid sidan av dessa intogs någon form av läkemedel.⁴

ILMARI MANNINEN var den främsta representanten för magin inom folkmedicinen, och som i början av 1920-talet i sin avhandling *Die dämonistischen Krankheiten im finnischen Volksaberglauben ...* granskade de av övernaturliga väsenden förorsakade sjukdomarna. Och han gör här följande indelning av sjukdomarna, så som han anser dessa har uppfattats av folket. Han säger att man dels delade in sjukdomarna enligt deras förmenta ursprung⁵ enligt vilket man också har klassificerat och uppkallat sjukdomar, och som med tanke på botandet var det mest betydelsefulla samt dels i enlighet med sjukdomarnas väsen.⁶ Den av Manninen framlagda sjukdomsindelningen stämmer varken överens med Lönnrots eller Hästeskos indelningar, vilka han alltså inte kunde omfatta. Redan benämningen av en av Gud tillskickad sjukdom verkar vara av kristligt ursprung, medan en av människor förorsakad sjukdom måste ha sitt ursprung i den grå forntiden.⁷

Hur viktigt det vid botande av de övernaturliga väsendena förorsakade sjukdomarna var att få reda på sjukdomens ursprung, visas av att själva efterforskandet av ursprunget har bland finnarna sedan länge tillbaka ansetts vara betydligt viktigare än iakttagandet och fastställandet av symptomen. Ty redan själva efterforskandet innebar att botandet hade börjat.⁸

För sjukdomen hade inte uppstått i människan. Och i den indelning av sjukdomar som Manninen framlägger, så härstammar dessa dels från de döda⁹ och dels från andarna un-

1 Hästesko 1910, s. 323.

2 Hästesko 1910, s. 324.

3 Hästesko 1910, s. 325–326.

4 Hästesko 1910, s. 326.

5 Manninen 1922, s. 13.

6 Manninen 1922, s. 199.

7 Manninen 1922, s. 6–7.

8 Manninen 1922, s. 199.

9 Manninen 1922, s. 13–43.

der jorden och jorden,¹ och dels från skogsandarna och skogen,² och dels från vattnets andar och själva vattnet³ samt från vinden⁴ och elden.⁵ Något som beträffande sjukdomarnas ursprung kan jämföras med den grekiska naturfilosofiska läran om de fyra elementen, jorden, vattnet, luften och elden.⁶ Men även hus- och bastuandar, speciella gudomligheter samt sjukdomsdemoner har gett upphov till sjukdomar.⁷ Ett slags övernaturlig värld om vilken Manninen säger att den finska demonistiska folkliga läran om sjukdomsorsakerna trots allt utländskt inflytande har bevarat sin egenart förhållandevis kraftigt.⁸

VALTER W. FORSBLOMS omfattande sammilverk ”Magisk folkmedicin” från 1927 är en utförlig redogörelse över hur man inom Svenskfinland med hjälp av magisk folkmedicin sökt att bota ett flertal olika sjukdomar, åkommor och skador.

Forsblom redogör dels för själva botandet av sjukdomar med magiska medel, som i Österbotten kallades för omlagning, och dels för utövarna av den magiska folkmedicinen vilka kallas för ”omlagare”, men även för det sätt på vilket dessa förvärvat sin konst samt hur de använde den. Frågan om sjukdomens uppkomst och de olika sätt på vilka omlagaren utreder detta liksom även föreställningarna om på vilka olika sätt sjukdomarna kunde drabba såväl människorna som djuren beskrivs även.⁹ Huvuddelen av det digra verket är dock en utförlig redogörelse över hur man på olika orter med hjälp av den magiska folkmedicinen har botat omkring ett femtiotal olika sjukdomar, åkommor eller skador.¹⁰ Dessa är delvis presenterade i sina dialektala former och indelade på följande sätt: omlagning, blodsår, ormars och ödlors bett, getingars och humlors sting, ros, kveiso och flen, värk, tänder och tandvärk, sträckt, knarr, knickna och vindälto, håll och stygn, modersjukan och klöen, trollskott och pestskott, bölder, växter och svulster, vårtor, *fassna* jämte revormar, finnar, fräknar, *kråkhackor* och *tränipickor*, frossa och älta, matleda, torsk [= trosk], gulsot, rödsot och diarré, förstoppning, urinstämna och urinflöde, barnsbörd och kvinnosjukdomar, lyten och födelsemärken, rädsla, stammande och hicka, ögon- och öronsjukdomar, ris och *kråsa*, *gålbåndi* och *bortbyti*, likfassna och brottfall, maran, *drygt* (långtan), olika sjukdomar och skador samt till sist icke namngivna sjukdomar.¹¹ Även om Forsblom beskriver folkmedicinen i den form denna tidigare brukades, ger beskrivningen dock en god bild av den magiska folkmedicinen sådan denna utövades ännu i början av 1900-talet inom Svenskfinland.

ERKKI PELKONEN var en läkare som i likhet med Lönnrot ägnat sig åt folkmedicin och som 1931 publicerade sin avhandling *Über volkstümlicher Geburtshilfe in Finnland* i vilken han inledningsvis säger att vår folkliga förlossningskonst inte är någon isolerad

1 Manninen 1922, s. 44–66.

2 Manninen 1922, s. 67–80.

3 Manninen 1922, s. 81–106.

4 Manninen 1922, s. 107–121.

5 Manninen 1922, s. 122–128; Svensk Uppslagsbok 8 1950, element sp. 456.

6 Laaksonen 1983, s. 16.

7 Manninen 1922, s. 129–150.

8 Manninen, 1922, s. 207.

9 Forsblom 1927, s. 1–14.

10 Forsblom 1927, s. 15–759.

11 Forsblom 1927, s. V.

säregen för finnarnas folkmedicin utmärkande företeelse, utan en internationell egendom där de flesta föreställningarna har haft sina motsvarigheter dels i föreställningar bland andra folk och dels i läror och teorier som påträffas inom de olika utvecklingsperioderna inom medicinen.¹

På basen av det omfattande materialet grundade helhetsbilden av de folkliga föreställningarna om tillkomsten av barn redogör han för kvinnans menstruation, ofruktbarhet, graviditet, förlossning samt barnsäng. Pelkonen knyter här samman dessa föreställningar med de som förekommit i de sedan antiken utgivna läkarböckerna och påvisar likheter och olikheter mellan den folkliga och den lärda förlossningskonsten.² De inom den folkliga förlossningskonsten i vårt land använda behandlingsmetoderna kan indelas i de förebyggande, de profylaktiska åtgärderna och den egentliga behandlingen, terapin.³ Av central betydelse inom profylaxin är de olika säkerhetsåtgärderna genom vilka man vill skydda kvinnan. Och egen grupp inom dessa skyddsåtgärder består av de åtgärder som hänvisar till kroppsbeståndsdelar eller sekret. Men även levnadssättet med därtillhörande föreskrifter ingår i de profylaktiska åtgärderna.⁴

De inom den folkliga förlossningskonsten använda egentliga terapeutiska åtgärderna kan indelas i olika mekaniska förfaranden, användningen av mediciner, salvor och vätskvarma omslag liksom även magiska och nära därtill anslutande förfaranden.⁵ Inom den sistnämnda gruppen kan man konstatera att det bl.a. är fråga om liknande material och föremål som använts vid profylaxin, men även offerföremål liksom även botemedel eller ingredienser tagna från sjukdomens ursprungsort ävensom botemedel med speciella egenskaper liksom även mumialt stoff.⁶ Förutom de terapeutiska åtgärderna finner man även en omfattande grupp av trollerihandlingar med sympatetiska och magiska åtgärder.⁷

2.1.3 SEDAN MITTEN AV 1900-TALET

MATTI HAKO inledde forskningen på 1950-talet inom folkmedicinen med sin 1956 utgivna avhandling *Das Wiesel in der europäischen Volksüberlieferung mit besonderer Berücksichtigung der finnischen Tradition*, som beskriver de folkliga trosföreställningarna kring vesslan som sjukdomsförorsakare bland husdjuren. Detta lilla, skenbart obetydliga djur, vesslan har sedan långa tider tillbaka inom den europeiska folkliga traditionen ansetts vara giftigt med ett farligt bitt och den ansågs vara farlig för boskapen.⁸ Eftersom vesslorna ofta sågs i närheten av fåhus och stall, där de om vintern förmodades bo fick de utgöra skulden, sjukdomsorsaken till det som drabbade husdjuren, så som t.ex. att mjölken sinade, boskapen

1 Pelkonen 1931, s. 5.

2 Pelkonen 1931, s. 11–313.

3 Pelkonen 1931, s. 315–328.

4 Pelkonen 1931, s. 315–318.

5 Pelkonen 1931, s. 319.

6 Pelkonen 1931, s. 323–327.

7 Pelkonen 1931, s. 328.

8 Hako 1956, s. 24–37, 155.

trasslade in sig i tjudret, blir biten, plågas av maran eller bara inte mår bra. Något som speciellt rotat sig i Finland.¹

På grund av vesslans ständiga hot måste den ofarliggöras, man var tvungen att förhålla sig till den så att den blir försonad. Om detta handlar den rikhaltiga nomenklatur som man fick lov att känna till och vars ursprung man måste klarlägga, därav de på myter grundade magiska ursprungsrunorna.² De förklarande inledningarna, *historiolae* är omfångsrika episka dikter om vesslans ursprung hämtade ur internationella myter eller legender.³ Besvärjelseernas uppgift var klar, man smickrade vesslan, använde eufemismer om den räknade upp alla möjliga färger i fruktan för att trollformeln inte skulle nå det rätta djuret, man skullade också för att slutligen fördriva det.⁴

Enligt Laaksonen så karaktäriserar Hako botarprocessen som ett skådespel med trollkarlen i huvudrollen och vars mest spännande scen är den mytadel eller uppkomstformel som hör ihop med sjukdomsdiagnostiken. Hako påvisar genom uppkomsttrollformlerna att den inhemska traditionen är knuten till urgamla myter. Huvudresultatet är en ny teori om uppkomstformlernas natur och uppgift i botarskådespelet.⁵

MATTI HAKO utgav redan följande år, d.v.s. 1957 den av honom redigerade beskrivningen av den folkliga läkekonsten i Finland rubricerad *Kansanomainen lääkintätietous*. I inledningen till detta verk ger Hako en allmän förklaring till folkmedicinens principer, funktioner och begrepp för att därefter i korthet beskriva folkmedicinens historia i vårt land.⁶

Det här är ett verk i vilket han med hjälp av ett stort antal utvalda arkivaliska exempel beskriver dels sjukdomarna, deras uppkomst och ursprung och dels människokroppen dess sjukdomar och skador i enlighet med en skolmedicinsk indelning⁷ uppgjord på följande sätt: människokroppen, skador, giftiga bett och sting, smittosamma sjukdomar, invärtes sjukdomar, värk av olika slag, nerv- och sinnessjukdomar, hudsjukdomar, könsjukdomar, könslivet, kvinnosjukdomar, graviditet och förlossning, barnavård och barnsjukdomar, ögonsjukdomar, öron-, näs-, strup- och munsjukdomar, tandvärk, sjukdomssymptom samt slutligen skilda sjukdomstillstånd.⁸ Men han har även tagit med husdjuren och deras sjukdomar⁹ och beskriver också allmänna sätt att bota för att sedan avsluta med en redogörelse över de olika slagen av botare som har förekommit.¹⁰

LAURI HONKO fortsatte folkmedicinforskningen med sin 1959 publicerade avhandling *Krankheitsprojekte, Untersuchung über eine urtümliche Krankheitserklärung* som är ett arbete i vilket han inledningsvis redogör för den allmänna utbredningen i världen av de uråldriga sjukdomsförklaringarna tabubrottet, förlusten av själen, inträngandet av

1 Hako 1956, s. 24–40, 156.

2 Hako 1956, s. 156.

3 Hako 1956, s. 157.

4 Hako 1956, s. 157.

5 Laaksonen 1983, s. 20–21.

6 Hako 1957, s. V–XI.

7 Hako 1957, s. 23–167.

8 Hako 1957, innehållsförteckningen, s. 250–255.

9 Hako 1957, s. 169–200.

10 Hako 1957, s. 201–227.

en ande, projektilförklaringen och maskförklaringen.¹ Beträffande projektilförklaringen i Finland anser Honko att huvudproblemet är av traditionspsykologisk, motivhistorisk, kulturgeografisk och ordhistorisk karaktär.²

Avhandlingen koncentrerar sig på de projektilförklaringar i Finland som behandlar projektilen och flåget, som är en plötsligt påkommen sjukdom hos husdjuren, sticket som är en plötsligt stickande sjukdom som drabbade människan samt pesten som är en plötslig epidemisk sjukdom hos såväl människan som djuren.³

Den funktion som Honko tillskriver projektilförklaringen är att den utgör det ideologiska innehållet i en traditionell botarceremoni. Det är en botande akt, ett skådespel med tre olika rolldeltagare, patienten, botaren och publiken. Den utförs i tre huvudakter: botaren kallas till platsen, förbereder sig och uppvisar sin kompetens, klarlägger sjukdomens natur samt slutligen avlägsnar sjukdomsorsaken och på ett övertygande sätt friskförklarar patienten.⁴

Höjdpunkten i själva boteakten är uttalandet av själva sjukdomsförklaringen och orsaken till att man blir botad är konkret att ”projektilen avlägsnats”.⁵ Funktionerna hos projektilförklaringen kan definieras utgående från tre aspekter: projektilförklaringen utgör det ideologiska innehållet i en botarakt inom en kultur (den traditionshistoriska aspekten) och den verkan som ett psykoterapeutiskt åskådningsmedel (den individualpsykologiska aspekten) den leder botarens uppträdande och möjliggör hans verksamhet att vårda patienten och återställa den konventionella livsordningen inom samfundet (den socialpsykologiska aspekten).⁶

Av dessa primitiva sjukdomsförklaringar och botningsskådespel med sina olika faser har Honko även 1960 publicerat en version på finska under rubriken *Varhaiskantaiset taudinselitykset ja parantamisnäytelmä*.⁷

Den folkmedicinska forskningen kom sedan att mer eller mindre ligga nere fram till mitten av 1970-talet då en rad olika representanter inom ämnet trädde fram och presenterade sin forskning vid de seminarier och symposier som började anordnas i Finland. Det första av detta slag var det Nordiska seminariet om folkmedicin som hölls 1977 i Sideby i Österbotten.⁸ Sedermera hölls det 1981 i Kuopio ett nordiskt forskarsymposium kallat *Folk medicine and health culture: Role in the modern health care*.⁹ Och 1985 anordnades det likaså vid Kuopio universitet med stöd av Finlands Akademi en folkmedicinsk konferens.¹⁰

Publicerandet av den av Pekka Laaksonen och Ulla Piela redigerade folkmedicinska antologin *Kansa parantaa* (= Folket botar) 1983 med sin omfattande översikt av den folk-

1 Honko 1959, s. 23–24.

2 Honko 1959, s. 38–40.

3 Honko 1959, s. 83–189.

4 Honko 1959, s. 202–203.

5 Honko 1959, s. 205–207.

6 Honko 1959, s. 209.

7 Honko 1960, s. 43–110.

8 Strandberg 1980, s. 139–142.

9 Vaskilampi & MacCormack 1982, Appendix 1.

10 Kansanparannus eilen...1987, företalet.

medicinska forskningen i Finland jämte de olika artiklarna från skilda områden inom ämnet och den folkmedicinska bibliografin utgjorde åter ett slags milstolpe inom forskningen på detta område i vårt land. Antologin var en lämplig sammanfattning av det läge i vilket man befann sig inom denna forskning i början av 1980-talet.¹

Även utgivandet av den folkmedicinska tidskriften *Pohakka* i Kaustby 1987 får ses som uttryck för den då tilltagande aktiviteten på området.²

MERVI NAAKKA-KORHONENS avhandling *Vaivasta taudiksi. Lapamatoon liittyvä kansanparannus erityisesti pohjoiskarjalaisen aineiston valossa* från 1997 rörande binnikemasken och dess botande inom folkmedicinen är den första av två avhandlingar från slutet av 1990-talet inom folkmedicinen i ett historiskt perspektiv. Och i sina slutsatser konstaterar författaren bl.a. att binnikemasken har hört till det finsk-ugriska folkets eviga gissel som stod i korrelation till matvanorna med rå fisk som föda samt att dess botande inom hemmet har varit den vanligaste terapiformen.

Diagnosen och ett beslut att driva ut binnikemasken tas även upp varvid det konstateras att naturen sedan länge tillbaks har utgjort en resurs inom medicineringen. Det ges även en sammanfattning av inverkan av de olika utdrivningsmedlen liksom även en översikt av de religiösa element vilka härvidlag har ingått. Slutligen konstateras det att från det att binnikemasken har betraktats som besvär för folk så har den övergått till att bli en riktig sjukdom.³

ANTTI HERNESNIEMIS avhandling *Presentation of bonesetter-patient collaboration thorough positiographical cinemanalysis* från 1999, är det senaste arbetet på detta område. Avhandlingen är en, metodologiskt sätt unik studie som baserar sig på filmupptagningar och ljudupptagningar av samarbetet mellan patienten och kiropraktorn den s.k. kotknackaren under de tillfällen eller sessioner⁴ varvid patienten söker bot hos dessa, tidigare icke auktoriserade botare mot krämpor och sjukdomar i såväl muskler som leder och då blir behandlade enligt de metoder dessa kiropraktorer hade att erbjuda.⁵

Filmerna har sedan noggrant analyserats och av de filmade bildrutorna har författaren gjort frihandsteckningar av de olika rörelser genom vilka en kiropraktor har behandlat sina patienter. Förutom det ytterst rika bildmaterial som härvidlag ingår ger författaren även exempel i form av en ytterst noggrann beskrivning med ord av de olika rörelser som en kiropraktor utför när han eller hon botar sina patienter med sina händer liksom även de rörelser som patienten i fråga får lov att utföra. De områden av kroppen som en kiropraktor behandlar är begränsade till armarna, skulderna, ryggen, huvudet och nacken och som behandlas i nio på varandra följande olika faser.⁶

En som finner Antti Hernesniemis avhandling vara unik och värdefull är Robert Anderson från Oakland i USA, som i sin recension framhäver det sätt på vilket det redogörs

1 Kansa parantaa 1983.

2 Pohakka 1/87.

3 Naakka-Korhonen 1997, s. 286–307.

4 Hernesniemi 1999, s. 16–26.

5 Hernesniemi 1999, s. 38–44.

6 Hernesniemi 1999, s. 61–116.

för kiropraktorernas arbete. Inledningsvis konstaterar recensenten här, att tidigare antropologisk litteratur nog är fylld med schamanernas magiska och religiösa utövningar av botande. Han nämner även Hernesniemis tidigare arbeten från 1980- och 1990-talen rörande kiropraktorerna. Nyskapande i avhandlingen anser han vara användningen av 8 mm:s filmbilder, visande kiropraktorernas arbete och som i form av här publicerade teckningar av ett flertal filmrutor, på ett unikt sätt visar hur kiropraktorerna placerade sina händer för att palpera och manipulera vid botandet och som är värdefullt vid beskrivandet av deras arbete.¹

ULLA PIELA granskar i artikeln *Luonto ja muuttuvat maailmat kansanlääkinnässä*² från 2006 de förändrade naturuppfattningarnas inverkan på botandet i Nordkarelen 1860–1970 på basis dels av bevarade botarbesvärjelser från slutet av 1800-talet och dels av folkmedicinskildringar från 1900-talets början. Naturen har som ett centralt begrepp format människan till en kulturell varelse som kan såväl förorsaka som bota sjukdom. Den folkliga religionen uppfattar naturen i alla dessa former som skapad av Skaparen. I blodet och i kroppens utsöndringar fanns det helande eller sjukdomsförorsakande kraft – magin mellan delen och helheten. Naturen har sedan antiken ansetts antingen som naturens, kulturens eller samhällets symbol. Inom folkmedicinen är människans innersta och kropp dock ett och detsamma. Såväl i boteriternas trollformler från 1800-talet som i upp-teckningarna från 1900-talet avslöjas naturens och kulturens förbindelser ur de uttryck som visar hurdan den värld är som berättaren projicerar hälsa och sjukdom på naturen och via berättandet organiserar man framställningarna i sina upplevelser och handlingar, skapar betydelse åt fenomen och händelser.

Sedan 1800-talets mitt har man i Väst-Europa via folkhälsorörelserna strävat efter att genom miljöhygieniska åtgärder förbättra hälsovårdsförhållandena – så även i Finland där de viktigaste åtgärderna var kommunalläkarna och sjukstugorna på 1880–90-talen. I hälsovårdsupplysningen ingick läkarnas illustrativa skrifter och vars viktigaste syfte var att stärka medborgarmoralen. Och enligt de s.k. miasmerna berodde sjukdomarna på förorenad luft och inom rittraditionen på övernaturliga varelser eller illvilliga människor. Motsättningarna mellan de medicinska och de folkliga sjukdomsuppfattningarna framgår av arkivmaterialet, t.ex. osnygghet och sjukdom kombineras inte. I Nordkarelen försökte man kring sekelskiftet 1800–1900 balansera naturens övernaturliga sjukdomsförorsakande varelser genom magi, medan medicinen erbjöd hygien och livsstilsförändring.

Botandet i Nordkarelen baserade sig på botarens tolkning av sjukdomens ursprung varvid man vid tolkningen av trollformlerna i sin tur grundar sig på mytiska föreställningar uttryckta genom metaforer som förmedlar kognitiva betydelser. Botarna påverkar inte via sina trollord och -riter naturen, utan endast de övernaturliga varelserna och krafterna som styr naturen.

---

1 Anderson 2000, s. 47–48.

2 Piela 2006, s. 277–331

Även om nordkarelarnas möjligheter att erhålla läkarvård sedan början av 1900-talet hade förbättrats, så förekom det ännu på 1950-talet misstro gentemot läkarna och deras medicinska språk. Enligt de arkivaliska texterna så botade nordkarelarna, i motsats till tidigare, sedan början av 1900-talet sina sjukdomar utan botarriter eller trollord. Hälsovårdsupplysningen hade lett till ett pragmatiskt förhållande till naturen. Omvärlden består nu av den här och den motsatta världen.

Analyserar man berättarens kulturella strukturering finner man berättandets betydelse som under den senaste tiden har förändrats. Så som ofta inom det folkliga tänkandet ges det en metaforisk förklaring till ett begreppsmässigt och abstrakt fenomen, som man inte direkt kan se eller förstå. Ett exempel var skottsjukan som drabbade hästarna och som ansågs förorsakas av pilar avfyra från den motsatta världen. Ursprunget till pilarna var sprängörten där ett i trollordet använt tillslutet rör var en metafor för denna giftiga växt.

Målsättningarna under 1900-talets första årtionden med hälsovårdsuppfostran, bakterie- och hygienlära hade inverkat på nordkarelarnas pragmatiska förhållande till naturen vid botandet. De under en tid av 150 år upptecknade texterna om botandet avspeglar förändringarna och deras inverkan på den innebörd som uppkommer i den ömsesidiga inverkan mellan naturen och människans hälsotillstånd, uppfattningarna om hälsan och naturen sekulariseras.

2.2 Forskning kring koppningen

2.2.1 KOPPNINGSHISTORIA SEDAN BÖRJAN AV 1800-TALET

Anvisningar och regler för utförandet av koppning ingår redan i de antika medicinska auktorernas skrifter. Och dylika anvisningar och regler återfinns sedermera i medeltida handskrivna medicinska manuskript liksom även i sedan början av nya tiden utgivna läkarböcker. Dessa är direkta anvisningar och regler för vårdmetodens utförande. Därtill träffar man på kortare beskrivande avsnitt om just koppning i en del sentida redogörelser över folkmedicin i allmänhet.

SAMUEL BAYFIELD utgav 1823 den äldsta direkt forskningshistoriska redogörelsen över koppningen som jag har träffat på, och den ingår i de för medicinestuderanden och praktiserande läkare i allmänhet avsedda instruktionerna rubricerade: *A treatise on practical cupping: comprising a historical relation of the operation through ancient and modern times; with a copious and minute description of the several methods of performing it; intended for the Instruction of the Medical Student, and of practitioners in general.* I denna lärobok i vilken det även ingår ett par bildplanscher¹ över de inom skolmedicinen i början av 1800-talet använda olika formerna av blodkoppar, ges det utförliga anvisningar för medicinskt skolade personer om hur dylika koppningsredskap skall användas.

---

¹ Bayfield 1823, bildplanscher I & II.

Bayfield inleder sin historiska redogörelse över koppningen¹ med att konstatera, att det är sannolikt att koppningskonsten har kommit från Mesopotamien, där den har använts av assyrier, babylonier och kaldéer till Fenicien därifrån den sedermera skulle ha överförts till Egypten, där man åtminstone enligt Herodotos, skulle ha använt såväl blodig, som torr koppning.² Och från Egypten skulle koppningen ha överförts till Grekland,³ men det påpekas också att vårdmetoden även påträffas på andra håll i världen. Han säger t.ex. i en fotnot i samband med japanerna att akupunktur inte är det samma som koppning eftersom man därvidlag inte avtappar blod.⁴

Och under antiken i Grekland koppade man till att börja med med en kurbits, som i toppen hade en öppning genom vilken man sög ut luft. Men att man redan på Hippokrates tid också har använt sig av uppvärmbara blodkoppar av metall i olika former och storlekar.⁵ Både Celsus och Galenos, som var verksamma i Rom i början av vår tideräkning, ger detaljerade beskrivningar av såväl den blodiga koppningen som torrkoppningen.⁶

Även Rhazes (850–923) använde sig i stor utsträckning av koppning och detta tillsammans med åderlätning samt att den mekaniska koppsnäpparen hade börjat användas på 1600-talet.⁷ Det sägs också att även om den gamla vårdmetoden uppskattades bland läkarna i Europa, så sjönk dess anseende som en följd av att man hade introducerat varma bad i såväl England som på kontinenten, varvid koppningen då kom att utövas av de allmänna tjänarna vid dessa badinrättningar och att kirurgerna ville inte identifieras med dessa personer.⁸ Slutligen redogörs det för bruket av torrkoppning i Ryssland och i Italien samt för de på senaste tiderna konstruerade redskapen med vilka t.o.m. patienten själv kan koppa sig.⁹

KONST. LAMPROS utgav på grekiska 1895 en forskningshistorisk beskrivning av koppningen i form av redogörelsen *Περι σίκων και σικυασεως παρα τοις αρχαιος* d.v.s. om blodkoppar och koppning i forntiden. En redogörelse, som egentligen är en katalog över en samling bevarade antika blodkoppar.¹⁰ Katalogen är skriven medan koppningen ännu var i bruk i slutet av 1800-talet.¹¹ Sin beskrivning inleder han med en noggrann och illustrerad redogörelse över hur pass förträffliga de i slutet av 1800-talet använda blodkopparna är.¹² Därefter övergår han till att på basis av bevarade föremål, avbildningar och uppgifter givna dels av de antika och dels av senare tiders medicinska skriftställare beskriva de olika blodsamlade redskapen.¹³ Också de av olika växter tillverkade blodsamlade redskap såsom t.ex. *Cucurbita lagenaria* och som använts under antiken har här uppmärksamats.¹⁴

1 Bayfield 1823, s. 36–71.

2 Bayfield 1823, s. 41–43.

3 Bayfield 1823, s. 45.

4 Bayfield 1823, s. 46–47.

5 Bayfield 1823, s. 50–53.

6 Bayfield 1823, s. 56–58.

7 Bayfield 1823, s. 60–63.

8 Bayfield 1823, s. 63–64.

9 Bayfield 1823, s. 66–67, 70.

10 Fuchs 1895, s. 70.

11 Lampros 1895, s. 1.

12 Lampros 1895, s. 2.

13 Lampros 1895, s. 2–3.

14 Lampros 1895, s. 3–5.

Det som i stor utsträckning också har intresserat Lampros, är materialet, formen, storleken samt de enskilda detaljerna såsom t.ex. kedjan i toppen på en del av de bevarade blodkopporna.¹ Ett speciellt avsnitt har han också ägnat det som han säger att han i samband med sina forskningar har upptäckt och det är de blodkoppar som finns avbildade på baksidan av grekiska mynt från 300-talet f. Kr.² Citerande de antika medicinska skriftställarna redogör Lampros vidare för på vilket sätt de till formen olika blodkopporna fungerar när dessa placeras på olika delar av kroppen.³ Och vidare, återigen med hänvisning till bl.a. Celsus, Galenos och Paulus från Egina beskriver han uppristningarna och djupen på såren i huden samt de vid en blodig koppning använda redskapen.⁴ Han skildrar även ingående de förberedelser som måste göras inför en koppning så som t.ex. rakning av hår, men nämner även insmörjningen med olja efteråt i samband med koppandet av de olika kroppsdelarna.⁵ Men han redogör också för de blodmängder, som det enligt de antika medicinska auktoriteterna ansågs vara lämpligt att avtappa liksom även för kvaliteten på blodet och det antal gånger blodkopporna bör dras fast.⁶ Med hjälp av rikliga citat av de antika skriftställarna beskriver Lampros vid vilka olika tillfällen blodkoppar bör rekommenderas och på vilka olika sätt blodkopporna inverkade.⁷

I katalogen ingår det till slut en tämligen detaljerad skildring av de antika auktorernas uppfattningar om var blodkopporna i samband med olika sjukdomar bör dras fast.⁸ Han konstaterar t.ex. att man bör koppa vid hjärnan vid hjärnhinneinflammation, slaganfall och ovilja samt vid huvudet mot huvudvärk, medvetlöshet, svindel, melankoli och epilepsi. Samt vidare att blodkoppar invid örat vid botandet av svullna körtlar och stelkramp och att det ansågs vara bra med blodkoppar i nacken för raktitis på båda sidorna, liksom även att blodkoppar också rekommenderades vid stark öronvärk och vid sjuka ögon samt lidande överallt och reumatism, liksom även att koppning i nacken är ett bra hjälpmedel mot flytande ögon.⁹ Beträffande sjukdomarna konstaterar Lampros vidare att blodkoppar bör anbringas på mellangärdet för att dra ut det onda, liksom att man vid kvävning bör koppa i nacken o.s.v.¹⁰ Fortfarande med hänvisning till de antika medicinska auktorerna redogör Lampros för användningen av blodristande blodkoppar vid kolera, invärtes sjukdomar vid spänningar i magen och vid leverlidanden. Med hänvisning till Galenos och Paulus från Egina talar han också om botandet av väderspänningar i magen med hjälp av uppvärmbara blodkoppar som kunde placeras ovanpå naveln.¹¹ Vidare så redogör han för användningen av blodkoppar i samband med en del olika kvinnosjukdomar som t.ex. inflammation i livmodern, moderspassion, olika slags flytningar samt framfallen livmoder

1 Lampros 1895, s. 10–11.

2 Lampros 1895, s. 17–19.

3 Lampros 1895, s. 30–31.

4 Lampros 1895, s. 33.

5 Lampros 1895, s. 33–35.

6 Lampros 1895, s. 43–44.

7 Lampros 1895, s. 50.

8 Lampros 1895, s. 55.

9 Lampros 1895, s. 56.

10 Lampros 1895, s. 57.

11 Lampros 1895, s. 58–59.

liksom även i olika sammanhang vid menstruation varvid det bl.a. rekommenderas påsättandet av stora blodkoppur på bröstet.¹

Hela denna omfattande redogörelse av koppningsredskapen och användningen av koppningen som en vårdmetod avslutar Lampros med att konstatera att vårdmetodens vida användning bland de forntida läkarna överraskade och han anser att den omfattande samlingen av koppningsredskapen kompletterar upplysningen om den forntida användningen av koppning.²

2.2.2 KOPPNINGSHISTORIA I BÖRJAN AV 1900-TALET

OSKAR VON HOVORKA OCH ADOLF KRONFELD, som bägge var läkare, har i sitt omfattande sammilverk om folkmedicinen rubricerat *Vergleichende Volksmedizin*³ från början av 1900-talet beskrivit folkmedicinen över hela världen. Författarna har här valt att beskriva sjukdomarna eller krämporna och deras botande enligt följande indelning.

I det första bandet, den allmänna delen beskrivs den allmänna läran om sjukdomarnas orsaker, väsen och botande enligt en alfabetisk indelning.⁴ I den andra delen, den speciella delen är sjukdomarna eller krämporna grupperade i nio olika avsnitt. I det första avsnittet, invärtes medicinen redogörs det för sjukdomar i respirationsorganen, cirkulationsorganen samt i trakten av matsmältningsorganen och därefter för njur-, urin- och könssjukdomar. I de följande kapitlen behandlas hjärn- och nervsjukdomar, blod- och konstitutionella sjukdomar samt slutligen infektionssjukdomar och förgiftningar. I det andra det kirurgiska avsnittet behandlas allmän och speciell folkkirurgi. De följande sju avsnitten handlar om förlossningskonst och kvinnosjukdomar, barnsjukdomar samt om hudsjukdomar, ögon- och öronsjukdomar och om tandläkarkonst, samt till slut om trolldomsmedicin.⁵

Men det som allra mest intresserar oss i detta sammanhang är den korta beskrivningen av koppningen i vilken såväl torr-koppningen som den blodiga koppningen omtalas.⁶ Även här talas det om koppningsredskap framställda av olika slags material med hänvisning till de antika medicinska skriftställarna. Ett intressant påpekande som von Hovorka och Kronfeld kommer med är att ett och samma bruk kan uppstå inom olika av varandra oavhängiga kulturkretsar.⁷

Redogörelsen över vårdmetoden upptar även en beskrivning av de av horn tillverkade koppningsredskapen inom skolmedicinen på 1600- och 1700-talen, men åter igen hänvisande till de antika medicinska auktorerna att också andra material har använts vid framställningen av blodkoppur under antiken. Liksom även etymologin till det tyska ordet *schröpfen* som betyder rista upp och som använts som benämning för koppning berörs

1 Lampros 1895, s. 59.

2 Lampros 1895, s. 61–62.

3 von Hovorka & Kronfeld, 1908 & 1909.

4 von Hovorka & Kronfeld I 1908, s. VIII–IX.

5 von Hovorka & Kronfeld II 1909, s. V–VII.

6 von Hovorka & Kronfeld II 1909, s. 384.

7 von Hovorka & Kronfeld II 1909, s. 385.

här.¹ Likaså redogör von Hovorka och Kronfeld för de sedan medeltiden härstammande koppningsreglerna och konstaterar slutligen att koppningen användes ännu i början av 1900-talet inom folkmedicinen i Tyskland.²

M. MURKO som var språkforskare publicerade 1913 en beskrivning av ett litet annat slag i form av artikeln *Die Schröpfköpfe bei den Slaven*. Slav. *baňa, bańka* lat. *balnea* och i vilken det redogörs för etymologin till de i samband med koppningen använda benämningarna för de blodsamlade koppningsredskapen hornen och blodkopparna inom det slaviska kulturområdet. M. Murko konstaterar bl.a. att användningen av de härvidlag ursprungliga instrumenten, redskapen, d.v.s. hornen kan påvisas inom språkbruket inom ett flertal slaviska språk under sådana benämningar som *rog, roge, staviti rožič*. Men även de inom de slaviska språken för blodkopparna tillverkade antingen av lergods eller glas använda benämningarna sådana som de vanliga *suhija, krovjanyja banki* för torr- och blodig koppningen har använts.³

2.3 Torr eller blodig koppning

2.3.1 TORRKOPPNINGEN MERA SÄLLSYNT, KÄND REDAN UNDER ANTIKEN

När det gäller koppningen som en vårdmetod bör man skilja på olika former av koppning, av vilka den ena formen är torr-koppningen och den andra den blodiga koppningen.

Den mera sällsynta formen av koppning, torr-koppningen, innebär enligt en gammal definition att ”sätta koppa (koppglas, kopphorn) på (ngn) draga blodet till ett bestämt ställe”⁴ men som också kallas för blindkoppning d.v.s. ”koppning medelst koppglaset utan att huden förut ristats med kopplancett”⁵ De ytterst få på finska i materialet förekommande benämningarna för torr-koppning är helt enkelt *kuiva kuppui* (= torr koppning) eller koppning med *kuivat sarvet* (= torra horn), men det talas även om *haavaton kuppui*⁶ (= sårfri koppning). Torr koppning eller torr-koppning innebär, att man applicerar blodkopp, koppglas eller kopphorn utan att man på det ställe av huden där koppglaset eller kopphornet dragits fast ristar eller hackar upp sår.

Torr-koppning har varit känd redan under antiken. Celsus säger i sina medicinska skrifter om de olika formerna av koppning att: ”När instrumentet tagit fast, utdrager det blod, ifall man förut med lancetten gjort insnitt i huden: om åter denna lämnas hel endast spiritus [: luftartade ämnen].”⁷ Och den av Celsus använda benämningen för de redskap med vilka torr-koppningen har utförts är *cucurbitula*, i pluralis *cucurbitulae*⁸ ett slags blodkopp med vilken såväl torr-koppning som blodig koppning på den tiden utfördes. En annan

1 von Hovorka & Kronfeld II 1909, s. 386.

2 von Hovorka & Kronfeld II 1909, s. 386.

3 Murko 1913, s. 1–4.

4 SAOB 14 1937, koppa, sp. K 2353.

5 SAOB 4 1916, blindkoppa, sp. B 3230.

6 MV:KTKKA 726. Kotikoski, J.W., s. 59. 1917. Korpilax; MV:KTKKA 735. Porkka, Laina, s. 131. 1917. Hogland.

7 Celsus 1906, s. 104–105.

8 Celsus 1948, s. 166.

benämning som också använts på latin för koppglas eller blodkoppar är *ventosa pluralis ventosae* och vilka kunde värmas upp och placeras ovanpå huden för att dra upp antingen vätska eller blod mot ytan av huden på kroppen.¹

En liknande beskrivning av torrkoppling påträffar man även inom den senare grekiska läkekonsten i början av 600-talet e.Kr. då Paulus från Egina i sin redogörelse även talar om torr koppling och konstaterar bl.a. att ”användningen av en lätt blodkopp förorsakar överhuvudtaget en avledning av fuktigheten och en uttömning av luften i kroppen”²

Bruket av torrkoppling har senare fortsatt och man träffar på beskrivningar på redskap använda vid torrkoppling. För i en från slutet av 1300-talet härstammande, på latin avfattad beskrivning av koppling utförd i enlighet med en förtydligande bild, en s.k. kopplingsman, *Schröpfmännlein* konstateras det bl.a. att det förekommer två former av koppling, den ena att man med hjälp av inskärningar drar ut blod och den andra är koppling utan inskärning som här kallades för *ventosatio sine scarificatione*³ och som alltså betyder torrkoppling.

I en på tyska i mitten av 1500-talet av W. Ryff utgiven ”husläkarbok” användes för torrkoppling, d.v.s. torra koppglas benämningen *blinde Schrepfköpff*.⁴ Men ännu i början av 1700-talet talas det i en tysk kirurgisk handbok om ett slags stora koppglas *grosse Schrepfköpff* eller *ventosen*, vilka sägs vara mera lämpliga just för den andra formen av koppling, nämligen torrkopplingen, *trockenen Schrepffen*.⁵ Och ännu mera tydligt uttryckt finner vi det hela beskrivet i ett tyskt medicinskt lexikon från slutet av 1700-talet i vilket det helt enkelt konstateras att *ventosae cucurbitulae siccae*, är torra blodkoppar eller koppglas av glas eller mässing, som man sätter på utan att hacka upp och dra ut blod och som egentligen är det som kallas för *Scarificatio sicca, trockene Schrepffen*, d.v.s. torrkoppling.⁶

Det har också funnits vissa sjukdomar eller åkommor mot vilka just torrkoppling har använts.

Celsus talar i sina medicinska skrifter om torrkoppling och säger att dess användning är berättigad då det är fråga om en ansamling av spiritus, d.v.s. luftartade ämnen vilka man föreställde sig att kunde dragas till ett bestämt ställe av kroppen.⁷ Medan Paulus från Egina säger om den torra kopplingen att ”den lätta blodkoppen sönderdelar uppblåsheten, reglerar flödet i magen, drar till sig blodet, återställer däremot det framrinnande när den placeras på en motsatt del och hämtar den ur djupet upp mot ytan, förorsakar överhuvudtaget en avledning av fuktigheten och en uttömning av luften i kroppen”⁸

I den nyss nämnda tyska husläkarboken från 1544 sägs det t.ex. att man sätter på dylika blinda blodkoppar bl.a. för att dra blodet från ett ställe till ett annat, men även för att dra upp någon böld ur djupet samt för att värma upp en lem och för att dra blodet till den.⁹

1 Lexicon Totius Latinitatis IV 1940, ventosa s. 940.

2 Paulos' von Aegina 1914, s. 507.

3 Sudhoff 1914, s. 131–132.

4 Ryff 1544, s. 142 v.

5 Jungken 1710, s. 352.

6 Onomatologica medica 1772, sp.1317.

7 Celsus 1906, s. 104–105.

8 Paulos' von Aegina 1914, s. 507.

9 Ryff 1544, s. 142 v. Jfr. även Smid (1577), 1976, s. 35 och Olai 1578, s. CLXXXII.

Också i de i Skandinavien i slutet av 1500-talet utgivna läkarböckerna ingår det regler och anvisningar beträffande användningen av torrköppning. Den danske läkaren Henrik Smid talar bl.a. också om ventosa, som han betecknar som en av läkarna använd benämning på blodköpparna varvid han i sina åttahanda regler om köppning bl.a. konstaterar att ”*Den første at mand kand drage Blodet fra en sted oc til en anden*” samt vidare att: ”*Den fierte / paa det at mand kand stille den pine som aff Veder kommer/ lige som det skeer met Tarmenis veder oc vred*”.¹ Samma säger också den svenske läkaren Benedictus Olai i sin 1578 på svenska utgivna läkarbok, som konstaterar att: ”Thet första/ at blodhen kan dragas ifrå thet ena rum til the andra uthi menniskionnes krop och lemmar” samt att: ”4. Kopning lenar then werck som kommer uthaff wädher j kroppen/ lijka som kloreff j Tarmerna och annat sådant”.²

Och vidare i en tysk kirurgisk handbok från början av 1700-talet rekommenderas användningen av torrköppning utförd med hjälp av stora köppglas, *Schrepffköpff* eller *Ventosen* varvid det då konstateras att på de ställen där köppglaset placeras så utvidgar sig porerna i huden och transpirationen blir bättre och den stillastående lymfan sätts åter i rörelse.³ I slutet av 1700-talet heter det vidare i en definiering av användningen av torra köppglas, *Cucurbitulae siccae* att torrköppningen utförs för att åstadkomma en tillströmning i huden, för att göra de inre delarna friare.⁴

Medan det ännu i början av 1800-talet i Estland, där även användningen av torr köppning finns beskriven, heter det att torrköppning har använts mot ont i magen eller magknip, speciellt då man inbillade sig att naveln hade flyttat på sig.⁵

Och i den i början av 1900-talet i vårt land utgivna husläkarboken *Kodin lääkärikirja*, sägs det beträffande torrköppningen, *kuiva kuppau* att man strävar efter att styra blod eller vävnadsvätska från kroppens inre delar upp mot huden.⁶

Det som ovan har sagts om torrköppning har baserat sig på olika slags regler och anvisningar i den skolmedicinska litteraturen. Medan det beträffande användningen av torrköppningen inom den folkmedicinska formen av köppningen bör konstateras att trots att begreppen torrköppning, *kuiva kuppau* eller sårfri köppning, *haavaton kuppau* är kända även hos oss, så tycks det vara ytterst sällan som denna form av köppning finns omtalad i det arkivaliska materialet. Det heter t.ex. i en uppteckning gjord 1917 att sårfri köppning, torrköppning utfördes antingen med torra köpphorn eller med dricksglas för att lyfta ett intryckt område i trakterna av hjärtat.⁷ Medan det i en annan uppteckning gjord samma år talas det om att sårfri köppning utfördes endast om det slagit lock för örat varvid köpphornet suggs ordentligt fast ovanpå örat och örat öppnar sig av sig självt och hornet tas bort.⁸ Men den sårfria köppningen finns även omtalad långt senare hos oss i en uppteck-

1 Smid (1577), 1976, s. 35.

2 Olai 1578, s. CLXXXII.

3 Jungken 1710, s. 352–353.

4 Onomatologica medica 1772, sp. 1317.

5 von Luce 1829, s. 120.

6 Oker-Blom & Levander 1907, s. 202.

7 MV:KTKKA 726. Kotikoski, J.W., s. 59–60. 1917. Korpilax.

8 MV:KTKKA 735. Porkka, Laina, s. 131. 1917. Hogland.

ning i vilken det konstateras att en kopperska har låtit koppa sig vid tandvärk utan att hacka upp sår, bara med hjälp av sugkraften som bot vid, som det heter nervvärk.¹

I det omfattande arkivaliska materialet rörande koppning insamlat i vårt västra grannland, Sverige ingår endast en uppgift om användningen av torr-koppning. För i en uppteckning gjord 1938 talas det om ”ett slags koppning kallad torrkoppning för ondt i magen”.²

2.3.2 BLODIG KOPPNING ÄVEN UNDER ANTIKEN OCH VANLIGAST HOS OSS

Den andra, och åtminstone i vårt land, långt mera vanliga formen av koppning är den som i motsats till torr-koppning har kallats för blodig koppning, *verinen kuppau*³ och som man hos oss i regel avser, då man bara talar om koppning, utan att man närmare preciserar vilken form av koppning som avses. Det är alltså fråga om påsättning eller fastdragning av koppglas, blodkoppar eller kopphorn på huden på olika ställen av kroppen, varvid man först drar fast redskapet i fråga och därefter tar bort det för att sedan hacka eller rista upp sår på det eller de ställen i huden där koppglaset eller kopphornet dessförinnan varit fastdraget.

Redan Celsus konstaterar i sin kopsningsbeskrivning bl.a. att: ”... *si concisa ante scalpello cutis est* ...” d.v.s. ”när instrumentet tagit fast utdrager det blod, ifall man förut med lancetten gjort insnitt i huden ...”⁴

Och inne på samma linje är även Paulus från Egina som när han talar om blodig koppning talar om en koppning utförd med hjälp av att rista upp.⁵

Och i texten till den ovan nämnda kopsningsmannen, *Schröpfungsmännlein* härstammande från slutet av 1300-talet, sägs det vidare beträffande blodig koppning att: ”*Ventosacio quidem fit duobus modis, scilicet cum scarificatione et extractione sanguinis* ...”⁶ d.v.s. ungefär att av koppning finns det två former, naturligtvis med uppskärning och utdragning av blod.

I början av nya tiden talas det i läkarböckerna på samma sätt om två slags former av koppning. Varvid den ena är utan upphackning av sår och den andra formen påsättning av blodkoppar efter upphackning av sår⁷ eller som det heter om sådana blodkoppar vilka påsätts efter det att man först ha hackat upp sår att: ”*Zum andern/ wa solche köpff nachmals gebickt oder gehawen werden/ wie mans pflegt zunennen*.”⁸ Och liknande uppgifter beträffande blodig koppning ingår även i Henrik Smids läkarbok från 1577 i vilken det t.ex. sägs att: ”*Somme de sattis saaledis saa at den huggis ingen hul met Aare jernet/ oc paa somme huggis hul*.”⁹

1 SKS KRA. Räsänen, Otto. 1081. 1956. Tuusniemi.

2 ULMA 11690, s. 5. 1938. Fläckebo.

3 Oker-Blom & Levander 1907, s. 202.

4 Celsus 1948, s. 166; Celsus 1906, s. 104–105.

5 Paulus' von Aegina 1914, s. 507.

6 Sudhoff 1914, s. 132.

7 Ryff 1544, s. 142 v.

8 Ryff 1544, s. 142 v.

9 Smid (1577), 1976, s. 35.

Blodig koppning finns beskriven inom skolmedicinen ännu i början av 1700-talet. Det talas t.ex. i den i samband med torr koppningen ovan citerade tyska kirurgiska handboken om att det förekommer två slags koppning, av vilka den ena är, som det heter ”*durch das Schneiden und hacken/ Picken oder Stechen*”¹ d.v.s. koppning genom att skära och hacka/ picka eller sticka varvid man då använder sig av en lansett eller en kniv men också av ett instrument.²

I det tyska lexikonet över medicinsk terminologi från slutet av 1700-talet påträffar man bl.a. under uppslagsordet *Cucurbitula* även begreppet ”*Cucurbita cruenta* (= blodig) eller *cum scarificatione*”³ d.v.s. en blodkopp som sätts på så att man dessutom hackar och låter blod.

Man bör även komma ihåg att själva koppsnäpparen, redskapet med vilket såren i huden hackades upp och som har konstruerats redan i slutet av 1500-talet,⁴ och som åtminstone sedan dess har varit i användning inom den skolmedicinska formen av koppning, utgör ett tecken på att man har utnyttjat just blodig koppning som en vårdmetod.

I de omnämmanden av vårdmetoderna koppning och åderlåtning, som ingår i den av Michael Agricola 1544 utgivna bönboken i vilken det i reglerna för september månad sägs bl.a. ”*Ja cupata ia ssonda iske*”⁵ (= att koppa och åderlåta) med största sannolikhet visar att det just är blodig koppning som rekommenderas. Och vidare att de uppgifter i vilka det talas om att det har funnits koppjärn tyder också på användningen av blodig koppning. För i en bouppteckning efter en guldsmed gjord 1638 i Åbo omtalas redskapet ”kopijsern”, som fanns i tre exemplar.⁶

I mitten av 1700-talet talar Haartman i sin läkarbok om koppning. Han säger på ett ställe bl.a. att ”koppning omordas uti § om åderlåtning”⁷ vilket tyder på att den form av koppning som härvidlag avses just är blodig koppning. Och det att blodig koppning har förekommit hos oss också i slutet av 1700-talet utgör uppgiften i Gananders lexikon ett tydligt belägg på. I lexikonet upptas, som han säger benämningen *werisarwi*, som har blodfult horn, et kophorn fult med blod, *cornu sangvineum*.⁸

I den i början av 1900-talet utgivna husläkarboken skiljer man ännu på de två olika formerna av koppning, det heter då att man genom att kombinera torr koppning, *kuiva kuppau*s med en blodig en, *verinen* uppnår en kraftigare inverkan.⁹ Varvid man då med hjälp av den blodiga koppningen fick ut den onda blodet. Det är också denna form av koppning, den blodiga koppningen som i föreliggande avhandling kommer att beskrivas mera ingående.

1 Jungken 1710, s. 350.

2 Jungken 1710, s. 350.

3 Onomatologia medica 1772, sp. 520.

4 Paraeus 1594, s. 359–360.

5 Agricola 1544 s. B iiii.

6 Hästesko 1905, s. 301.

7 Haartman 1759, (1765) s. 228, 380–381.

8 Ganander 1787 (1940), s. 303 & 1997 s. 1106.

9 Oker-Blom & Levander 1907, s. 200.

2.4 Den historiska referensramen rörande blodet och möjligheterna till vård

2.4.1 ANTIKA FÖRESTÄLLNINGAR OM BLODET OCH KRETSLOPPETS UPPTÄCKT

Utan att överdriva kan man säga, att det torde ha varit de antika uppfattningarna om blodet och dess roll, sammansättning och rörelser i kroppen, som åtminstone inom den tradition som härstammar från antiken, som har gett upphov till användningen av de olika vårdmetoder, vilka grundar sig på att det var blodet och speciellt den s.k. mörka blodet i kroppen, som ansågs vara den egentliga sjukdomsorsaken och att avtappandet av dylikt blod gjordes i botande syfte.

För även om man t.ex. redan i det forntida Egypten var på det klara med, så som man uttrycker sig, att "det (hjärtat) talar i blodkärlen i varje lem",¹ så hade man inte ännu löst gåtan kring blodomloppet. Men inte heller under den klassiska antikens tid kände man till kretsloppet, eftersom man på den tiden föreställde sig att blodet skapades i det största och mest centrala organet levern, varifrån den genom venerna fördes ut i kroppen dragen av en viss attraktion. Blodströmmen i venerna eller blodådrorna var alltså centrifugal, vilket innebar att den sökte sig bort från mittpunkten.²

Den som sedermera på experimentell väg kom att ge en naturlig förklaring till de antika uppfattningarna om blodet och därmed också en förklaring till de då rådande föreställningarna rörande avtappandet av blod i terapeutiskt syfte var den svenske medicinhistorikern Robin Fåhræus. I sitt verk "Läkekunstens historia" säger han bl.a. att:

Det första som sker i en portion blod, som uttömts, är att det efter något antal minuter *stelnar* eller, som man säger, koagulerar. Från att ha varit flytande bildar blodet nu en halvfast kaka, ett koagel. Ungefär samtidigt inträder något som dels syns vara, dels verkligen är en separeringsprocess. Blodkakan färgar sig på ytan högröd beroende på att de röda blodkropparna närmast ytan upptar syre ur luften. Genom kontrastverkan får de nedre delarna av blodkakan härigenom en mörkare, svartare ton. Det måste ha förefallit grekerna som om det var två beståndsdelar i kärlinnehållet, som höll på att skiljas åt, varav den uppåtstigande, högröda, ansågs motsvara *blodet* i inskränkt bemärkelse, medan den till synes sjunkande, mörka beståndsdel utgjordes av *den svarta gallan*. Efter någon tid kommer en tredje beståndsdel till synes. Blodkakan börjar nämligen att långsamt kontrahera sig, utpressande en klargul vätska som vi kallar blodserum och som grekerna kallade *den gula gallan*.

Men de hippokratiska läkarna hade alldeles klart för sig att kärlinnehållet inrymde ytterligare en beståndsdel av intressantaste slag. Om man rörde om i det färskt uttömnda blodet med en visp, fastnade nämligen på denna ett vitaktigt klabbigt ämne som vi vet är trådamnet eller fibrinet, och som grekerna kallade för *slemmet*. Då detta tack vare omröringen hade fastnat på vispen och sålunda avlägsnats, förlorade den övriga blandningen

1 Ebbel 1937, s. 115.

2 Harvey (1628) 1929, s. XV.

egenskapen att stelna. Grekerna drog av denna iakttagelse den för hela deras patologi så viktiga och för övrigt alldeles riktiga slutsatsen, att blodets koagulation berodde på att slemmet stelnade. Denna sistnämnda process ansågs åter ha sin orsak i den avkylning, som är en följd av att blodet lämnat kroppen – en uppfattning som visserligen var felaktig men som låg när till hands, och som för övrigt accepterades ännu under början av 1800-talet.

Kärlinnehållet eller ”blodet” i dagligt tal bestod således av *fyra olika vätskor*, nämligen blodet i vetenskaplig bemärkelse, den svarta gallan, den gula gallan och slemmet. Slemmet kallades på grekiska *phlegma*, den gula gallan *cholera*, den svarta gallan *melancholia* och blodet slutligen *haima*. I den senare medicinska litteraturen, vars modersmål blev latinet, hade man inte några vetenskapliga termer för phlegma, cholera och melancholia, vilka därför bibehölls, under det att haima översattes med det latinska ordet för blod, nämligen *sanguis*.

Så långt var allting rena iakttagelser, som tolkades dels felaktigt och dels alldeles riktigt. Här sätter emellertid ett djärvt antagande in, nämligen att kärlinnehållets fyra beståndsdelar motsvarar de fyra elementen i överensstämmelse med nedanstående schema. Den grekiska naturfilosofin hade redan tidigt utrustat vart och ett av de fyra elementen med karakteristiska grundegenskaper av torrhet och fuktighet, köld och värme. Dessa egenskaper överfördes med oerhörda konsekvenser för den följande utvecklingen på blodets fyra beståndsdelar som framgår av nedanstående sammanställning:

LUFTEN.

Blodet, haima, *sanguis*.

Varm och fuktig.

JORDEN.

Den svarta gallan, *melancholia*

Kall och torr.

VATTNET.

Slemmet, phlegma.

Kallt och fuktigt.

ELDEN.

Den gula gallan, *cholera*.

Varm och torr.

Blodförändringar som sjukdomsorsak. Kärlinnehållet, livets upprätthållare och bärare, bestod sålunda av en blandning av de fyra vätskorna, vilka – som redan Empedokles hade gjort gällande – hos den friska människan förekom i lika stor mängd och därigenom höll varandras motsatta egenskaper av torrhet och fuktighet, köld och värme i jämvikt.

I den kanske berömdaste av de hippokratiska skrifterna, Om *människans natur*, som enligt Aristoteles uppgift skulle vara författad Hippokrates’ svärson Polybos, är fysiologins och patologins grundsanningar sammanfattade i de bekanta satserna:

Människans kropp innehåller i sig blod, slem, gul galla och svart galla, och detta är vad som utgör hennes kroppsliga natur, och vad som är grunden till sjukdom och hälsa. Människan är således som friskast, när dessa ämnen med hänsyn till blandning, styrka och mängd stå i ett väl avmätt förhållande till varandra. Hon lider däremot, när något av dessa

ämnen förefinnas i för liten eller för stor mängd eller är för sig avsondrat i kroppen och ej blandat med alla de övriga.¹

”Sjukdomsläran, som baserade sig på de fyra kardinalvätskorna, blod, slem, gul galla och svart galla, var icke enbart ett resultat av teoretiskt spekulerande,” utan hade enligt Perret, ”så som Robin Fåhræus visat, sin förankring i iakttagelser av åderlättningsblodet i normalt och sjukt tillstånd”²

Blodomloppet var en gåta som kom att få sin slutliga lösning först 1628 e.Kr. i och med William Harveys revolutionerande upptäckt av blodens kretslopp. Och i sitt avslutande kapitel om påvisandet av blodens kretslopp konstaterar Harvey att ”bloden på grund av hjärtkamrarnas sammandragning strömmar genom lungorna och hjärtat och drivs genom hela kroppen och tränger in i venerna och vävnadens porer samt genom venerna från alla kroppens perifera delar vänder tillbaks till centrum, från de mindre venerna till de större och därifrån till *vena cava* och slutligen kommer till hjärtats förkammare och det i så stor mängd och i så stor strömning och återströmning härifrån till artärerna och därifrån tillbaka genom venerna att den icke kan ersättas av den upptagna födan och i mycket större mängd än det vill vara nödvändigt för födan så följer nödvändigtvis härav att bloden hos de levande varelserna må cirkulera och röra sig i ett kretslopp och vara i en oupphörlig rörelse och att detta är hjärtats verksamhet eller avsikt som det utför genom pulsen och att hjärtats rörelse och puls är den enda orsaken till detta”³ Och blodströmningens riktning i artärerna och venerna demonstrerade Harvey med hjälp av en åderlättningsstas som bands kring överarmen.⁴

En sak som man kan spekulera över, är huruvida man i ett tidigt skede hade varit på det klara med blodens verkliga roll i människokroppen, skulle då de olika formerna av blodtappning använda som vårdmetoder överhuvudtaget alls ha uppstått. Och det som man vidare kan undra över är de olika uppfattningarna om bloden, som har förekommit och som har legat till grund för blodtappning i botande syfte.

2.4.2 NÅGRA MEDICINSKA UPPGIFTER OM BLODEN

Bloden är den vätska i kroppen, som utgör omkr. 8 % av människans kroppsvikt och som uppgår till omkr. 5,6 liter, om man väger omkr. 70 kg⁵ och vars sammansättning av några olika beståndsdelar man har varit medveten om sedan antikens dagar.

Bloden, som i motsats till de övriga vävnaderna i kroppen är flytande, förefaller vara en något tjockflytande ogenomskinlig vätska som utgörs av av blodens intercellularsubstans, som kallas för plasma eller blodplasma, som är klar och endast har en svagt gulaktig färg.⁶

1 Fåhræus 1970, s. 35–38. Beträffande en mera utförlig redogörelse om uppfattningarna bloden genom tiderna hänvisas till Fåhræus ”Blodet i läkekonstens historia” 1924 .

2 Perret 1955, s. 12.

3 Harvey (1628) 1929, s. 77.

4 Harvey (1628) 1929, s. 74–77.

5 Människans fysiologi 1988, s. 91.

6 Wrete 1960, s. 80.

Det finns uppenbarligen ett tusental olika proteiner i blodplasman, av vilka fibrinogenet utgör omkr. 5 % av alla i plasman ingående proteiner.¹ Fibrinogenet har en avgörande funktion beträffande befrämjandet av blodens koagulering eller levrande. Om man ur blodplasman, t.ex. genom koagulering avlägsnar fibrinogenet får man serum som blir kvar.

Sin mörkröda färg och ogenomskinlighet får blodet av de röda blodkropparna eller erythrocyterna, som utgör huvuddelen av alla celler i blodet, och en fjärde del av organismens alla celler. De röda blodkropparna, som hör till våra minsta celler är bara 7–8 µm breda och 2 µm tjocka har en möjlighet att ändra form så att dessa en och en kan passera genom de allra smalaste blodkärlen i kroppen, kapillärerna. De får sin röda färg av hemoglobinet som det finns rikligt av i dessa blodkroppar. Deras viktigaste uppgift är att transportera syre från lungorna till vävnaderna, liksom även koldioxid från vävnaderna till lungorna.²

Vid sidan av de dominerande röda blodkropparna finns det i blodet även en annan typ av blodkroppar – de vita blodkropparna eller leukocyterna, till vilka granulocyterna, lymfocyterna och monocytorna hör. Av dessa indelas granulocyterna dessutom i neutrofila, eosinofila och basofila. Mängderna av de olika typerna av vita blodkroppar i den cirkulerande blodet varierar beroende på det fysiologiska tillståndet.

En av de viktigaste egenskaperna hos de olika slagen av de vita blodkropparna är deras förmåga att inta (fagocytera) och tillintetgöra främmande partiklar, som t.ex. bakterier som kommit in i kroppen.³

Förutom de röda och vita blodkropparna innehåller blodet även ett mycket växlande antal trombocyter eller s.k. blodplättar med en diameter på 2–5 µm. Trombocyterna kan klibba fast vid varandra liksom även vid skadade blodkärlsväggar, varvid de bidrar till att stoppa blödningar.⁴ Trombocyterna har följaktligen en avgörande betydelse för blodflödets upphörande bl.a. i samband med avslutad köppning.

Beträffande blodets koagulation bör vi återigen beakta de antika uppfattningarna om blodets sammansättning eftersom dessa under årtusenden har haft en avgörande inverkan på de olika formerna av blodtappning. Det var iakttagelserna, vid vilka man med lätthet kunde konstatera att den röda saften som vällde ut ur t.ex. en öppnad åder blott skenbart utgjorde en enhetlig vätska, utan att den i själva verket bestod av, som man då ansåg, fyra olika beståndsdelar.⁵ Numera vet vi att det man då iakttog, var den egenskap hos blodet, som gör att den när den hamnar utanför kroppen, koagulerar, lever sig eller stelnar, och som är en mycket viktig egenskap, utan vilken kroppen vid en särskadad skalle förblöda.⁶

Det som inträffar i samband med blodets koagulation ”bekräftar” de under antiken gjorda iakttagelserna rörande avtappad blod, som vid leveringen p.g.a. blodets syrsättning

1 Människans fysiologi 1988, s. 98.

2 Människans fysiologi 1988, s. 92–93.

3 Människans fysiologi 1988, s. 95–97; Wrete 1960, s. 83.

4 Människans fysiologi 1988, s. 97.

5 Fähræus 1924, s. 24.

6 Lindskog & Zetterberg 1981, s. 82.

i beröringsytan med luften antar en högröd färg på ytan av blodkakan som verkar stiga uppåt. Medan däremot den nedre delen av blodkakan kännetecknas av en mörkröd, nästan svartaktig färg. Och efter en tid har hela blodkakan börjat dra sig samman varvid en guldgul vätska, det vi idag kallar för serum, pressats ut.¹

Redan under antiken hade man också iakttagit att nytappad blod, om den skakas om avsöndrar en fast vitaktig massa i blodet och som är det ämne, som vi idag kallar fibrin, men som sedan länge tillbaka har kallats för *crusta inflammatoria*, späckhuden som det hade visat sig hade ökat i samband med sjukdom och vars uppträdande i kroppen då ansågs vara sjukdomsorsaken. Det var därför som det ansågs vara lämpligt att denna avlägsnades direkt ur människokroppen närmast genom åderlåtning – innan den hade hunnit ställa till med någon större skada.²

Men det var inte enbart de antika uppfattningarna om blodens sammansättning som hade gett upphov till de olika blodtappningsformerna. Även åsikterna om blodet som en blandning av fyra olika vätskor med olika beskaffenhet på olika håll i kroppen, dess ”svallande rörelser” fram och tillbaka i kroppen har resulterat i användningen av olika former av blodtappning som ett botemedel.³ Det märkliga är dock att denna antika humoralpatologi har levat kvar och utnyttjats även långt efter det att blodets kretslopp hade påvisats av William Harvey 1628 och som på en väsentlig punkt kompletterades 1661 av Marcello Malphigis upptäckt av blodets cirkulation genom hårrörskärlen, kapillärerna.⁴

Numera vet vi, att blodomloppet utgör transportsystemet i kroppen som ser till att vävnaderna får sin näring, men även att förbränningsprodukter transporteras bort samt att blodet ständigt cirkulerar i det slutna rörsystem som bildas av blodkärlen. Den pådrivande pumpen är hjärtat som ger blodet dess rörelseenergi. Själva hjärtat, som är en ihållig muskel består av en vänster- och en högerdel med en gemensam skiljevägg. Dessutom är vardera halvan indelad i en övre del, förmaket och en nedre del, kammaren. Mellan hjärtats vänstra och högra sida finns ingen direkt förbindelse utan de två halvorna kan anses vara två skilda pumpar, seriekopplade efter varandra inom blodomloppet.⁵

Blodkärlssystemet i människokroppen består av tre olika slags blodkärl, artärerna, venerna och kapillärerna. De blodkärl, kopplade till hjärtat från vilka blodet strömmar bort från hjärtat är artärerna (pulsåderna) vilka leder den syrsatta blodet ut till alla delar av kroppen.⁶

Desto längre bort från hjärtat man kommer så delar sig artärerna i allt mindre och talrikare grenar, vilka övergår i *arteriolerna* för att slutligen utmynna i ett nätverk med ytterst fina maskor, hårrörskärlen eller kapillärerna, vilka är de minsta blodkärlen med en diameter så pass liten att blodkropparna kan passera dem endast en och en. Längden på kapillärerna är endast ca 1 mm, men deras antal är synnerligen stort, ja så pass stort

1 Fähræus 1924, s. 24–26.

2 Fähræus 1924, s. 26, 28–29, 38–39.

3 Fähræus 1924, s. 26, 39, 90.

4 Fähræus 1924, s. 43, 103–106, 109–110.

5 Wrete 1960, s. 60; Människans fysiologi 1988, s. 103–105.

6 Människans fysiologi 1988, s. 117; Wrete 1960, s. 71–74.

att nästan alla kroppens celler ligger intill en kapillär. De ytterst tunna väggar i kapillärerna möjliggör ett utbyte av ämnen mellan blodet och kroppsvätskorna.¹

Från kapillärerna återvänder blodet längs de tunnväggiga blodkärlen, venerna (blodådrorna) vilka med några undantag för det mesta följer artärerna till hjärtat, sålunda att de med kapillärerna först förenade *venolerna* övergår i venerna, vilka förgrenar sig i allt färre, men större vener ju närmare hjärtat de kommer. Aortan motsvaras av den övre hålvenen, som hämtar blod från huvud, hals och armar till hjärtats högra förmak, samt av den undre hålvenen som hämtar blod från den nedre delen av kroppen likaså till hjärtats högra förmak.²

Med hjälp av fyra olika mekanismer drivs blodet mot hjärtat i venerna, tyngdkraften driver blodet från de högre än hjärtat belägna kroppsdelarna mot hjärtat, som dessutom utövar ett svagt sug liksom även inandningen som suger blodet mot hjärtat. Slutligen leds blodet i venerna mot hjärtat av de omkringliggande musklerna den s.k. muskelpumpen.³ (Se bild nr 1.)

När det gäller koppning såväl som åderlätning, är det speciellt venerna, men i viss mån även kapillärerna som härvidlag bör beaktas. För till de blodkärl som bildar ett synnerligen tätt nätverk i kroppen speciellt på dess yta hör just venerna⁴ med den syrefattiga, till sin färg mörkröda blodet, något som torde ha gett upphov till de i samband med koppningen använda många olika benämningarna på denna blod.

Detta omfattande nätverk av vener finns i läder huden (*dermis*) direkt under överhuden (*epidermis*) som saknar blodkärl. Och det här nätverket av blodkärl, venerna, i vilket det cirkulerar mycket mera blod än vad dess försörjning kräver, deltar även i kroppens värmereglering. Vilket leder till att det i en

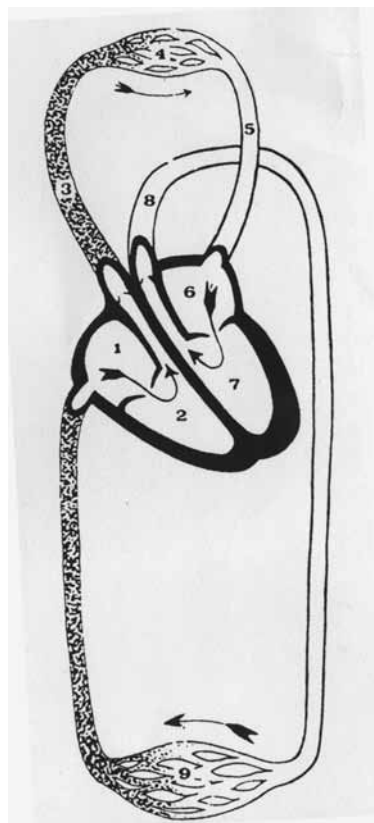

Bild 1. Bilden visar en schematisk framställning av blodets kretslopp sett framifrån. Från högra förmaket (1) förs blodet ned i höger hjärtkammare (2), vidare ut i lungpulsådern (3) till lungans kapillärer (4); härifrån genom lungvenerna (5) till vänstra förmaket (6), ned i vänster hjärtkammare (7), ut i den stora kroppspulsådern aorta (8), till kroppens kapillärsystem (9), varifrån blodet genom venerna återvänder tillbaka till hjärtat. Enligt Graf 1958, s. 22.

1 Människans fysiologi 1988, s. 127.

2 Människans fysiologi 1988, s. 117, 122.

3 Människans fysiologi 1988, s. 129.

4 Människans fysiologi 1988, s. 122.

sval omgivning passerar mycket mindre blod genom huden än i en varm omgivning, då blodmängden avsevärt ökar.¹

Det var därför som man bl.a. i början av 1800-talet rekommenderade att det eller de ställen av huden som skulle koppas först borde värmas upp med varmt vatten,² varma, våta omslag, något som man i vårt land har löst genom att utföra hela koppningsproceduren i en väleddad bastu, vilket nog torde vara att föredra eftersom blodcirkulationen just i bastuvärmen är stor.

Beträffande åderlåtningen kan man konstatera att avtappningen koncentrerar sig på att med stor precision öppna och avtappa blod ur en punkt på någon ven. Lämpligast görs detta från någon av de mera ytligt belägna venerna som t.ex. kungsvenen, *vena basilica* eller *vena cephalica*, huvudvenen³ i armvecket och som blir synliga och lätt tillgängliga tack vare en ovanom armvecket ombunden stas. Något som finns avbildat på de äldsta åderlåtningsskilderna och som det även har getts anvisningar om i de inhemska husläkarböckerna från början av 1900-talet.⁴

Det andra slaget av blodkärl som bör uppmärksammas i samband med koppningen är de små kapillärerna med sitt ännu större nätverk än venerna i och över kroppen, men i vilka det dock inte finns lika stor mängd av blod som i venerna, där den största delen av blodet finns.⁵

2.4.3 VÄRK FÖRORSAKAD AV OND BLOD – NÅGRA BEGREPPSDEFINITIONER

Gemensamt för de olika sjukdomar eller krämpor, vilka man i vårt land har försökt att bota med hjälp av koppning är alltså en sedan antiken härstammande tradition, enligt vilken det ansågs vara ond blod som var orsaken till den värk, som man kunde känna av i olika delar av kroppen.

Men innan vi överhuvudtaget börjar tala om sjukdomar eller krämpor, som man alltså har koppat emot, kan det i likhet med de medicinska uppgifterna om blodet, vara på sin plats med några korta definitioner av en del i detta sammanhang använda begrepp.

Sjukdom (*morbus* lat.) definieras medicinskt som en störning eller rubbning i en levande organisms funktioner.⁶ Och i "Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien" (SAOB) sägs det: sjukdom ... om tillståndet att vara sjuk (stundom med tanke på den tid detta tillstånd varar): äv. konkretare, om funktionsrubbningar som drabbar levande organism, nedsätter dess normala verksamhet o. stundom leder till dess död.⁷

Smärta (*dolor* lat.) definieras medicinskt som: 1. en i regel olustbetonad upplevelse som utlöses genom retning av specifika nervändorgan, s.k. nocireceptorer (smärtreceptorer el. smärtmottagare) i hud, inre organ och kärl el. genom retning av vissa nervbanor i rygg-

1 Människans fysiologi 1988, s. 53.

2 Bayfield 1823, s. 171.

3 Människans fysiologi 1988, s. 122.

4 Oker-Blom & Levander 1913, s. 204.

5 Människans fysiologi 1988, s. 127.

6 Lindskog & Zetterberg 1984, s. 514.

7 SAOB 25 1969, sjukdom, sp. S 2858.

märg och hjärna; retningen innebär som regel skada el. hotande skada av kroppsvävnad.¹ Smärta definieras vidare i SAOB som 1) lidande av (företrädesvis) fysisk art, plåga ... 2); värk; äv. i pl., dels om olikartade l. vid olika tillfällen uppträdande lidanden, dels sammanfattande (liktydigt med sg.): värk.²

Krämpa definieras i SAOB på följande sätt: krämpa 2) kroppsligt ondt (värk, smärtor o. obehagliga förnimmelser av olika slag) av i o. för sig mindre farlig beskaffenhet o. som ofta gör sig förnimbart; förr äv. allmännare: sjukdom (överhuvud); numera i sht i pl.³

Värk definieras medicinskt på följande sätt: värk en mer el. mindre svår (ihållande) typ av smärta som vanligen uppträder i leder el. tänder men även i andra kroppsdelar (t.ex. muskelvärk) och som känns även vid vila och utan belastning av den värkande kroppsdel.⁴

Åkomma definieras i Svensk ordbok som en besvärande, ej alltför allvarlig sjukdom eller skada som dock ingriper i den normala livsföringen.⁵

Reumatism som en benämning användes medicinskt sett som ett ”populärt samlingsnamn för akuta och kroniska smärtsamma sjukdomstillstånd i leder och/el. muskler”⁶

Ischias definieras medicinskt som en ”smärta i ischiasnervens (höftnervens) utbredningsområde, smärta el. värk som strålar från ryggen ner utmed benets baksida och som ibland orsakas av diskbråck.”⁷

2.4.4 OND BLOD SOM SJUKDOMSFÖRORSAKARE – TEORETISK UTGÅNGSPUNKT FÖR BLODTAPPNING

Den antika uppfattningen om bloden som förorsakare av sjukdomar och krämpor har levt vidare fram till våra dagar. Och detta trots att William Harvey 1628 hade påvisat, att bloden i kroppen cirkulerar och inte ”så som en blandning av de fyra vätskorna”⁸ svallar fritt omkring i kroppen från ett ställe till ett annat och därvidlag drog undan mattan till den grundval, som hela idén om blodtappningen bygger på, och som sist och slutligen har utgjort den teoretiska grundval på vilken användningen av blodavtappning i terapeutiskt syfte har vilat ända sedan antiken fram till våra dagar. Det finns knappast någon föreställning beträffande olika vårdmetoder som har levat kvar så pass länge som de olika humoralpatologiska uppfattningarna om den onda bloden, och vilka så att säga i form av nedsjunket kulturgods har blivit mycket djupt rotade i folkets medvetande, där dessa har levt vidare.⁹

Något av det centrala som man härvidlag kan fundera över, är de rådande uppfattningarna om den onda bloden i samband med koppningen samt vidare hur man uppfattade och definierade det man kallade just för ond blod. För att inte tala om föreställningarna

1 Lidskog & Zetterberg 1984, s. 519.

2 SAOB 28 1981, smärta, sp. S 7843.

3 SAOB 15 1939, krämpa, sp. K 3068.

4 Lidskog & Zetterberg 1984, s. 609.

5 Svensk ordbok 1986, s. 1468.

6 Lidskog & Zetterberg 1984, s. 487.

7 Lidskog & Zetterberg 1984, s. 274.

8 Fähræus 1924, s. 42.

9 Vorwahl 1931, s. 29.

var i kroppen denna onda blod uppträdde samt det sätt på vilket den ansågs vara sjukdomsförorsakare.

När det gäller att redogöra för blodet och dess egenskaper i samband med koppningen, bör man komma ihåg, att det åtminstone enligt de uppfattningar som framkommer i det arkivaliska materialet, i motsats till avtappningen ur en åder genom åderlåtning, har varit fråga om att man vid koppningen avtappat sådan blod som man kallade för ”ytblod” som ingår i de mycket fina blodkärl som finns i den s.k. läderhuden direkt under överhuden på kroppen.¹

Beträffande den onda blodet i egenskap av sjukdomsförorsakare, så har man förutom alla de olika ovan omtalade egenskaperna som tillfogats blodet också använt benämningar och uttryck, med vilka man i stort sett har avsett samma sak, d.v.s. att blodet i egenskap av sjukdomsförorsakare har ansetts vara ond, en benämning som i en eller annan form ingår i så gott som varenda uppteckning som beskriver koppning.

Men innan vi ser på den onda blodet i det arkivaliska materialet bör det dock konstateras att man i fråga om de flesta, till de i folkliga sammanhang använda orden och begreppen vilka hänför sig till blodet som sjukdomsförorsakare påträffar mer eller mindre tydliga motsvarigheter, såväl i anvisningarna beträffande avtappandet av blod i terapeutiskt syfte i de gamla läkarböckerna, som i de för folket avsedda husläkarböckerna.

I de allra äldsta i Norden utgivna läkarböckerna talas det om blodet som sjukdomsförorsakare dels som ett slags ond materia och dels som blod som kan dras från ett ställe till ett annat. I sin 1577 utgivna läkarbok säger Henrik Smid att ”*mand kan drage Blodet fra en sted oc til en anden*”.² Och det samma konstaterar även Benedictus Olai som i sin läkarbok säger t.ex. att /Koppan kan uthdraga ond materia/ ... samt /at blodhen kan dragas ifrå thet ena rum til the andre uthi menniskionnes krop och lemmar/.³ Och i mitten av 1600-talet konstateras det vidare att det är ”Thet onda Blodet som Siukdomar förorsaka”.⁴

Medan Haartman i sin 1759 utgivna läkarbok endast talar om ”mycken blod” i samband med åderlåtning⁵ liksom det även i Nordblads 1827 utgivna Sundhets Lärobok som får anses som en husläkarbok talas om ”elakt blod” i samband med åderlåtning⁶ och som i den av Keckman till finska gjorda översättningen har översatts just med uttrycket *paha veri* och som även Lönnrot använder i sin 1839 utgivna för folket avsedda husläkarbok, *Suomalaisen Talonpojan Kotilääkäri*.⁷ Men i sitt Finsk-Svenskt lexikon från 1880 talar Lönnrot om *särkynyt veri* (= förskämd blod).⁸ Det allmännast använda uttrycket har alltså varit ond blod, på finska *paha veri*. Men det har även förekommit andra benämningar hänvisande till blodets olika egenskaper i detta sammanhang och vilka under tidernas lopp har varierat.

1 Wrethe 1960, s. 52.

2 Smid (1577) 1976, s. 35.

3 Olai 1578, s. CLXXXII.

4 SAOB 4 1916, blod, sp. B 3315.

5 Haartman 1759 s. 149.

6 Nordblad 1827 s. 52.

7 Lönnrot 1839 s. 91.

8 Lönnrot II 1880, s. 632.

Till de äldsta benämningarna som ingår på svenska i det utnyttjade materialet hör sådana benämningar som oren blod eller *kveison*¹ samt illblod² och vilka ingår i upp-teckningar gjorda i slutet av 1800-talet. Benämningar vilka i det närmaste är identiska med dem som använts inom andra delar av det svenska språkområdet, närmast då i Sve-rige. I det inhemska materialet upptecknat under 1900-talets första årtionden påträffar man vidare benämningar på svenska sådana som sjukblod,³ ond blod⁴ ja t.o.m. elak blod (= skämt blod).⁵

Motsvarande uttryck använda för den onda bloden på finska och upptecknade i bör-jan av 1900-talet har varit *vaivanveri*,⁶ (= smärtblod) *paha veri*⁷ (= ond blod). Något se-nare i uppteckningar gjorda på 1930-talet talar man om *pahoja pintaveriä*⁸ (=ond ytblad), *pilaantuneet veret*⁹ (= fördärvad blod) men även om *särkynyt veri*¹⁰ (= förskämd blod). Andra på finska använda benämningar på denna blod har varit *kivistynyt veri*¹¹ (= smärt-blod), *huonot, pilaantuneet veret*¹² (= dålig, fördärvad blod), ja t.o.m. *paha ja syntinen veri*¹³ (= ond och syndig blod).

I uppteckningar tillkomna med början på 1950- och 1960-talen påträffar man benäm-ningar på finska för den onda bloden sådana som *vioittunut veri*,¹⁴ (= skadad blod) *kipu-veri*¹⁵ (= smärtblod) samt *kylmä ja paha veri*¹⁶ (= kall och ond blod). I stort sett samma benämningar ingår även i de allra yngsta uppteckningarna, vilka i en del fall redogör för förhållanden under äldre tider och i vilka det vedertagna uttrycket *paha veri* i de allra flesta fall har använts.

Men i dessa uppteckningar har man även använt benämningar, sådana som *ruma veri*¹⁷ (= ful blod) *paljon verta*¹⁸ (= mycken blod), *liikoja veriä*,¹⁹ *liika veri*²⁰ (= för mycket av blod) samt *paksut veret*²¹ (= tjock blod), *tumman mustaa verta*²² (= mörk svart blod) liksom även uttrycket *särkynyt veri* (= förskämd blod) samt *huono veri*²³ (= dålig blod). I de yngsta uppteckningarna gjorda på svenska hos oss förekommer uttryck sådana som sjuk blod,²⁴

1 SLS 66. Sjöberg, O.F.W., s. 13. 1898. Replot.

2 SLS 27. Pettersson, K.P., s. 89. 1892. Nagu.

3 SLS 282. Öhman, Einar, s. 9. 1917. Snappertuna.

4 SLS 366. Anderson, Felix, s. 18. 1925. Borgå.

5 Ordbok 1978, blod s. 211 & Ordbok 1982, elak s. 567.

6 MV:KTKKA 726. Kotikoski, J.W., s. 60. 1917. Korpilax.

7 MV:KTKKA 735. Porkka, Laina, s. 77. 1917. Hogland.

8 SKS KRA. Moilanen, Matti. KRK 146:406. 1935. Sordavala.

9 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 22014. 1933. Perho.

10 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20633. 1932, uppt. 1917. Piippola.

11 SKS KRA. Arponen, Aino. E 114, s. 7–8. 1934. Vuoksenranta.

12 SKS KRA. Korhola, T. 934. 1939. Libelits.

13 SKS KRA. Kukkonen, Abel. PK 22:4087–4088. 1938. Kuopio.

14 SKS KRA. Duodecim E 190:410. 1950. Kuolajärvi.

15 SKNA 1154:2, B:40. 1961. Ryyänänen, Paula. Eno.

16 SKNA 322:3, B:35. 1960. Pääkkönen, Matti. Haukipudas.

17 SKSÅ 213:1. 1976. Rausmaa, Pirkko-Liisa. Sysmä

18 SKSÅ 227:8. 1976. Rausmaa, Pirkko-Liisa & Esko. Sysmä.

19 SKSÅ 359:5. 1967. Penttinen, Kirsti & Lappalainen, Jukka. Kiuruvesi.

20 SKSÅ 59:11. 1970. Lipponen, Ulla. Sysmä.

21 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 220, s. 8. Lapinlax. 1972.

22 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 123, s. IV. Kuusjärvi. 1972.

23 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 300, s. 2. Lapinlax. 1972.

24 MV:AK. Wiander, E. S. 3. 1971. Kyrkslätt.

värkblod,¹ elak blod² vilka alla använts just om den elaka onda eller skämda blodens som måste koppas bort.

Det verkar alltså som om alla de olika egenskaperna och deras benämningar, vilka har använts om den onda blodens sist och slutligen skulle grunda sig på de såväl i läkarböckerna som i husläkarböckerna omtalade egenskaperna. Dessa har sedermera omfattats av folket och antagit folkliga och i många fall mera målande uttrycksformer, av vilka de två mest framträdande formerna eller egenskaperna har varit att den som sjukdomsförorsakare har ansetts vara ond samt att det har funnits för mycket av den och speciellt då den onda blodens.

Sedan slutet av 1800-talet fram till mitten av 1900-talet har det alltså varit frågan om benämningar vilka alla mer eller mindre överensstämmer med varandra och vilka knappast alls har förändrats. Förutom alla de olika egenskaper rörande den onda blodens 1) utseende, 2) färg, 3) konsistens och 4) mängd som man har tillfogat den har man alltså ansett den vara ond i den meningen att den har ansetts förorsaka smärta och värk i olika delar av kroppen och att ett rent konkret avlägsnande av just detta slag av blod innebar ett botande.

2.4.5 ORSAKER BIDRAGANDE TILL VÅRDMETODENS ANVÄNDNING

I samband med en omfattande redogörelse av koppningen som en vårdmetod i vårt land som denna bör man beakta dels befolkningsstrukturen och dels de enskilda människornas möjligheter att erhålla en yrkesmässig vård av sina olika sjukdomar eller krämpor under den tidsperiod som det här är frågan om.

Utan mera ingående redogörelser för befolkningsstrukturen och dess utveckling, något tydligast framgår av de olika, publicerade befolkningsstatistiska uppgifter som jag här hänvisar till³ så kan man helt allmänt konstatera att den övervägande delen av landets befolkning har fram till mitten av 1900-talet levat på landsbygden, som har varit både glest och ojämnt befolkad.⁴

Den andra saken i detta sammanhang handlar om vilka verkliga möjligheter befolkningen på landsbygden på sin tid hade att kunna erhålla någon som helst form av yrkesmässig sjukvård. Beträffande hälsovårdsförhållandena under olika tider i landet bör det dock sägas att det sedan slutet av 1800-talet och under början av 1900-talet hade skett en stegvis förbättring av sjukvårdsförhållandena som en följd av ett ökat antal läkare och annan sjukvårdspersonal liksom även tillkomsten av flera sjukstugor och sjukhus, något som på ett förtjänstfullt sätt har skildrats av en rad olika medicinhistoriker, vilka jag här hänvisar till.⁵ Men även om sjukstugornas och sjukhusens antal med tiden hade utökats i landet, kan man dock konstatera att ännu kring sekelskiftet 1800–1900 så var antalet tillgängliga sjukhusplatser speciellt för landsbygdsbefolkningen rätt så begränsat. Man kan

1 SLS 1202, band 1976:110. Häggman, Ann-Mari, s. 75. 1976. Esse.

2 EI 1976:1. Strandberg, H., s. 55. 1976. Korsnäs.

3 Statistisk årsbok 1979 (1980), s. 5.

4 Statistisk årsbok för Finland 1900, s. 152; Soininen 1963, s. XXXIII.

5 Fagerlund & Tigerstedt 1890, Krogius 1938, von Bonsdorff 1975 & 1978, Perret 1961 & 1977, Pesonen 1980.

alltså undra över vilka möjligheter landsbygdsbefolkningen under den tid man ännu lät sig koppas hade att kunna utnyttja dessa, då ännu sparsamt tillgängliga yrkesmässiga sjukvårdstjänsterna.

Beträffande landsbygdsbefolkningens utnyttjande av den, som man då sade rationella sjukvården, som till en viss utsträckning ändå fanns att tillgå bör man även beakta diskussionerna inom läkarkretsarna i slutet av 1800-talet, närmast då bland de läkare som varit i kontakt med landsbygdsbefolkningen. Det som man därvidlag påtalade var landsbygdsbefolkningens ringa bildningsgrad, fattigdom och okunnighet och som enligt läkarna hade bidragit till svårigheterna vid organiseringen av sjukvården på landsbygden.¹ Här bör man dock invända och fråga sig var och hur landsbygdsbefolkningen hade haft möjlighet till att skaffa sig den bildning, som läkarna härvidlag efterlyste.

Det som i detta sammanhang enligt mitt förmenande förtjänar att betonas var landsbygdsbefolkningens ekonomiska möjligheter liksom även det ekonomiska tänkesättet i samband med anlitaandet av den rationella sjukvården i de fall en sådan var tillgänglig. Det var alltså helt enkelt fråga om att hade man råd med att anlita en läkare, som måste avlönas med kontanta medel, i motsats till t.ex. en kopparska som man kunde ersätta i natura.

Men även om möjligheten till att även på landsbygden erhålla rationell, eller yrkesmässig sjukvård så småningom hade utökats, bör man dock fråga sig om man vid behov var benägen att uppsöka och anlita en läkare i de fall denna fanns på ett lämpligt avstånd. För när den sjukvårdskunniga personalen så småningom uppenbarade sig på landsbygden bemöttes den med öppen misstro. Man var då mera benägen att vända sig till de kloka gubbarna eller gummorna, vilka skyddades av befolkningen.² Mot bakgrund av landsbygdsbefolkningens då rådande inställningar, kan man fråga sig, mot vilka sjukdomar man var benägen att anlita kloka gubbar och gummor, av vilka kopparskan utgjorde en av dessa, och vid vilka sjukdomar tydde man sig läkarhjälp.

Som en liten jämförelse kan det påpekas att det av en på 1990-talet i Danmark gjord undersökning framgår att befolkningen på landsbygden där i mycket hög grad har utnyttjat de traditionella vårdmetoderna, trots att man hade tillgång och möjlighet till att erhålla en mera professionell vård. Det var inte förrän den som hade insjuknat och låg för döden, som man kallade på en läkare och bad om dennes hjälp och då var det i många fall tyvärr redan för sent.³

Utan att dess mera gå in på denna problematik när det gäller förhållandena i vårt eget land kan vi dock konstatera att avsaknaden av professionell hälsovård på landsbygden i slutet av 1800-talet och ännu början av 1900-talet förenade med de långa avstånden i glesbygderna, har gjort att man ändå inte hade så mycket annat att välja på, än att kalla på eller uppsöka en kopparska när man led av olika slag av värk i kroppen och som man sedan gammalt ansåg sig ha kunnat bota med hjälp av hennes vårdmetod. Helt allmänt konstateras det i ett fåtal uppteckningar av yngre datum följande: det fanns inte läkare förr

1 Förhandlingar 1881, (1882), s. 52.

2 von Bonsdorff 1975, s. 14.

3 Brade 1996, s. 40–41.

på landsbygden, och de som eventuellt fanns var det oftast mycket långt till samt att i regel var det först när nöden var som störst som man uppsökte läkare.¹

Men man bör också komma ihåg att även koppningen var en vårdmetod som ännu i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet ingick i de av skolmedicinen utnyttjade vårdmetoderna. Härvidlag behöver vi endast tänka på de anvisningar om utförandet av koppning, vilka ingick i husläkarböckerna publicerade ännu i början av 1900-talet.²

Det relativt flitiga utnyttjandet av koppningen även långt senare visar att man trots möjligheter till andra former av vård ändå har låtit sig koppas ger vid handen att de gamla beprövade metoderna har använts i hög grad trots att även annat har stått till buds. Det förefaller som om avsaknaden av möjligheter till att erhålla en rationell eller professionell sjukvård för den största delen av befolkningen har i stor utsträckning utgjort ett slags teoretisk orsak eller grundval som har bidragit till ett flitigt utnyttjande av koppningen som en vårdmetod. Koppningen har alltså varit en gammal beprövad metod som man på den tiden ansåg hjälpte vilket torde ha bidragit till att vårdmetoden utnyttjades flitigt låt oss säga ännu i mitten av 1900-talet i vårt land. För om man ansåg att den inte hade hjälpt mot det som man i allmänhet sökte att bota genom användningen av den här vårdmetoden, så är det nog svårt att förklara dess stora popularitet hos oss.

---

1 SKNA 142:2., A:1,10. 1959. Virtaranta, Pertti & Itkonen, Terho. Kuusamo.; SKSÄ 139:3. 1974. Salo, Lasse. Rautus; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 275, s. 4. Pielavesi. 1972.

2 Se t.ex. Oker-Blom & Levander 1913, s. 204–205.

3. REDSKAPEN, VÅRDLOKALEN OCH -METODENS UTNYTTJARE

3.1 Koppningsredskapen

3.1.1 BLODSAMLANDE REDSKAP FRÅN ANTIKEN TILL NYA TIDEN

När det gäller de olika blodtappande vårdmetoderna som använts i vårt land, så har de alla utnyttjats sedan långa tider tillbaka och detta givetvis inte enbart hos oss. Av dessa så är såväl användningen av blodiglar som åderlåtningen och koppningen sådana metoder vars rötter går tillbaka till antiken – i en del fall t.o.m. ännu längre. Men vi skall i detta sammanhang dock koncentrera oss på koppningen och dess historia och härvidlag börja med redskapen. Det som jag strävar efter är att till att börja med ge ett slags introducerande redovisning av koppningsredskapens historia i den form detta framkommer inom Europa dels i de efterlämnade skriftliga källorna och dels i form av bevarade redskap eller avbildningar av redskap.

Beträffande såväl vårdmetoden som redskapen så kan man säga att det i främsta hand är de antika och senare de medeltida medicinska auktorerna och deras bevarade skrifter som härvidlag har utnyttjats.¹ För i dessa skrifter ingår det uppgifter om användningen av, eller skall vi hellre säga en rekommendation till användningen av de olika blodtappningsmetoderna, ibland dessa då även koppningen och de härvidlag använda olika redskapen, vilkas funktion i regel också berörs i dessa skrifter. Blodtappningsreglerna och -anvisningarna har sedan kopierats för att utnyttjas av senare medicinska författare, i såväl de medeltida handskrifterna som de första tryckta läkarböckerna, vilka publicerades i början av nya tiden.

Men förutom de ovan beskrivna skriftliga uppgifterna, så har vi även ett enastående efterlämnat material, som visar vilka olika slag av redskap som faktiskt har använts och detta i form av såväl bevarade koppningsredskap som avbildningar av dylika. I vilken utsträckning man sedan har följt reglerna och faktiskt utnyttjat redskap av det slag som ovan har nämnts, kan vi givetvis inte med säkerhet fastslå. Men redan förekomsten av dylika redskap och regler talar för att dessa nog också torde ha använts.

I överensstämmelse med den allmänna beskrivningen av vårdmetoden, skall vi inleda med att beskriva de olika koppningsredskapen, deras benämningar, form, material, storlek, konstruktion och funktion. Det som här intresserar, är vilka de redskap var som redan under antiken har utnyttjats för att, dels samla och dels efter en eventuell uppristning i huden, dra ut ond blod ur kroppen och vad redskapen har kallats och av vilket slag av

---

¹ Såsom t.ex. skrifterna av Celsus, Galenos och Paulus från Egina, vilka har ett speciellt avsnitt just om koppning i sina skrifter. Men i dessa skrifter förekommer det förutom koppningsavsnitten också spridda uppgifter om vårdmetoden. Liksom det i en del andra antika medicinska auktorers såsom t.ex. i Hippokrates, Oreibasios och Aretaios skrifter ingår uppgifter om vårdmetoden. Lampros 1895, se t.ex. fotnotshänvisningarna, s. 1–62.

material de har varit gjorda samt hur de var konstruerade och framför allt, på vilket sätt de har använts.

FLASKKURBITSEN är ett slags blodkopp som hör till det äldsta slaget av blodsamlade redskap, som torde ha använts redan under antiken och som tillverkades av en växt, en flaskkurbits *Lagenaria vulgaris*.¹ Den bestod av en klotformad nedre del med en uppåt avsmalnande hals. Och man kan väl tänka sig att det, efter det att frukten hade tömts på sitt innanmäte och torkat, gick att tillverka ett dylikt redskap genom att man kapade av den nedersta delen av den klotformade frukten. I toppen på den avsmalnande halsen gjorde man sedan ett litet hål genom vilket luften sögs ut, varvid redskapet drog fast vid huden på kroppen så snart man täppt till hålet i toppen.

Denna klotformade flaskkurbits med den långa avsmalnande toppen eller halsen, som man till att börja med under antiken har använt för att i terapeutiskt syfte suga ut blod med, torde ligga till grund för de antika benämningarna på de blodsamlade redskap, vilka i samband med vårdmetoden har utnyttjats. Men det torde inte endast vara själva benämningen som har överförts på de senare redan under antiken tillverkade och använda halvklotsformade blodkopporna. Dessa redskap torde även vara kopierade eller gjorda med flaskkurbitsen som förebild.

När det gäller att reda ut de olika benämningarna på dessa blodsamlade redskap kan vi inleda den etymologiska utredningen med att konstatera, med hänvisning till Greek-English Lexicon att ordet σικύα är benämningen på grekiska på en flaskkurbits, kalebass, *Lagenaria vulgaris*.² Men i samma lexikon ges det vidare även förklaringen att ”σικύα är ett koppningsinstrument eftersom redskapet var format som en kurbits”.³ Något som alltså tyder på att den ursprungliga benämningen σικύα för flaskkurbitsen hade överförts på den, om en klotformad flaskkurbits påminnande blodkoppen. En liknande förklaring finner vi även i den tyska Griechisches etymologisches Wörterbuch, i vilken det om detta redskap konstateras att σικύα är en flaskkurbits *Lagenaria vulgaris* och i överförd betydelse blodkopp.⁴

CUCURBITA är den andra redan under antiken, men på latin använda benämningen på detta blodsamlade redskap, som även den hänför sig till flaskkurbitsen (σικύα). Även *cucurbitula* i diminutiv form har använts på latin som benämning på detta redskap. Benämningen *cucurbita* på latin är helt enkelt den latinska motsvarigheten till den grekiska benämningen σικύα för flaskkurbitsen.⁵ Men på samma sätt som i fråga om den grekiska benämningen σικύα, så har man redan under antiken använt orden *cucurbita* eller *cucurbitula* i överförd betydelse som benämningar på ”ett instrument med vilket läkarna drar ut blod”.⁶

1 Frisk 1970, s. 704.

2 Greek-English Lexicon 1925–1940, ”σικύα ...bottle-gourd, *Lagenaria vulgaris*”, s. 1598.

3 Greek-English Lexicon 1925–1940”...II cupping-instrument, because it was shaped like the gourd...”, s. 1598.

4 Frisk 1970, ”σικύα ...f. Flaschenkürbis, *Lagenaria vulgaris*, ... übertr. Schröpfkopf.” s. 704.

5 Thesavrvs Lingvæ Latinae IV 1906–1909, *cucurbitula* sp. 1284; Thesaurus Graecae Lingua VII 1848–1854, σικύα, *cucurbita* sp. 239–240.

6 Thesavrvs Lingvæ Latinae IV 1906–1909, *cucurbitula* sp. 1283–1284, ... 2. nomen instrumenti, quo medici sanguinem detrahunt ... sp. 1283–1284.

VENTOSA är en tredje, också den redan under antiken på latin använda benämningen på en dylik blodkopp, och som finns dokumenterad redan av Plinius.¹ Det är en benämning som etymologiskt hänför sig till den luft eller vind (*ventus*) som man ansåg uppstod i blodkoppen när den värmdes upp.² Benämningarna *cucurbita*, *cucurbitula*, *ventosa*, *ventosis* har sedermera levat vidare och förekommer bl.a. i den tryckta litteraturen på området fr.o.m. början av nya tiden och framöver, även utanför det forna romerska riket. Dessa benämningar har i Skandinavien bl.a. använts av Olaus Magnus och Henrik Smid, vilka bägge på 1500-talet talar om *ventosis* respektive *ventosa*,³ men ännu i mitten av 1700-talet talar Haartman i vårt land om *cucurbitulas*, som han använder som ett slags terminus technicus.⁴

CORNU är en benämning, som förutom de ovan behandlade olika benämningarna på blodkoppar, som ger vid handen att det finns belägg på att man redan under antiken också har använt sig av redskap tillverkade av horn som kallades för *cornu* på latin och med vilka man sög ut blod. Redan Cornelius Celsus (30 f.Kr.–50 e.Kr.) beskriver ett dylikt koppningsredskap och dess användning. Han konstaterar bl.a. att ”Af koppningsinstrumenter har man två slag, nämligen af brons och af horn”.⁵ Och på samma sätt som benämningarna *cucurbita* och *ventosa* har levat vidare så förekommer benämningen *cornu* för horn bl.a. i formen *cornicula* tillsammans med benämningen *cucurbitula*, som namn på respektive koppningsredskap ännu bl.a. i den tryckta facklitteraturen på latin på från slutet av 1500-talet.⁶

Med den ovannämnda flaskkurbitsen som utgångspunkt eller modell har man i ett senare skede under antiken såväl i Grekland som i Rom börjat tillverka blodkoppar vilka alltså till sin form påminde om en flaskkurbits.⁷

KUPOLFORMADE BLODKOPPAR var ett blodsamlande redskap som man redan under antiken i regel tillverkade av koppar och som till sin form var spetsigt kupol- eller mjukt konformat med en nedtill tydligt markerad avsmalnande mynning som i diameter är betydligt mindre än diametern på den kupol- eller konformade övre delens vidaste del. Och enligt de bevarade avbildningarna av dylika blodkoppar ser man att dessa i toppen vanligtvis har en ögla för fastsättning av en kedja. Beskrivningen ovan av de antika blodkopparna baserar sig på avbildningar på grekiska mynt, av vilka en del har daterats till 300-talet före Kristus.⁸

KLOTFORMADE BLODKOPPAR som finns avbildade på bevarade reliefer från antiken visar att blodkoppen också kan ha varit mera klotformad, s.a.s. bredbukig till sin övre del

1 Walde II 1954, *ventus* s. 751.

2 Totius Latinitatis Lexicon VI 1875, *Ventosa* ... A Latinis a similitudine cucurbita, a suspirio ventosa vocatur, quae animata spiritu per ingiculum ... s. 279.

3 Olaus Magnus 1555, s. 527; Smid (1577) 1976, s. 35.

4 Haartman 1759, s. 148.

5 Celsus 1906, s. 104. ”Cucurbitularum duo vero genera sunt, aenum et corneum”; Celsus 1948, s. 164.

6 Paraeus 1594, s. 508–510.

7 Blodkoppar gjorda av metall finns avbildade bl.a. på mynt härstammande från 300-talet f.Kr. i Grekland. Lampros 1895, s. 17–19.

8 Lampros 1895, s. 17–19.

med en nedåt avsmalnande mynning med en mjukt rundad kant, och en ögla i toppen.¹ Men vi har också avbildningar av bevarade blodkoppar från såväl Grekland som det antika Rom, och på vilka man ser att blodkoppen är mjukt konformad men utan ögla i toppen och med en nedtill avsmalnande mynningsdel som avslutas med en mer eller mindre skarp kant.²

KUPOLLIKNANDE TILLPLATTADE BLODKOPPAR är blodsamlade redskap av en något annan modell och dessa är sådana blodkoppar, som har bevarats och hittats i de mera perifera delarna av det forna romerska riket, i trakterna av Mainz. Utmärkande för dessa varianter är det att de till sin form är kupolliknande men att den övre delen av kupolen är starkt tillplattad, svagt välvd, ja nästan flat med endast en svag upphöjning i mitten, i en del fall med en liten knopp i mitten av toppen. Sidorna eller väggarna på denna blodkoppstyp är i det närmaste raka, endast något intagna nedan om mitten. Längst ner runt den vida mynningen löper en något utsvängt mjukt rundad kant.³

De många variationerna på dessa blodkoppar framgår också av bevarade skriftliga uppgifter hos en del antika auktorer. Det talas t.ex. om att det förekommer blodkoppar i olika former, nämligen den ena är låg, den andra är hög, den ena har en slät mynning, den andra en uppåtböjd, den andra är trubbig och en har en skarp rand.⁴ Främst på basis av de tillgängliga avbildningarna, men också av de enstaka i museisamlingar⁵ bevarade äkta exemplar kan man alltså se att formen och utseendet på de antika blodkopparna har varierat, men att grundformen, en blodsamlade kopp dock har varit det genomgående draget hos dessa redskap.

KOPPAR ELLER BRONS var det material av vilket de antika blodkopparna i regel var gjorda. Men det finns också uppgifter om att man under antiken skulle ha tillverkat blodkoppar av glas och av silver. Men att man för det mesta nog använde sådana som var tillverkade av koppar.⁶

Men om formen utseendet och materialet på blodkopparna har varierat under antiken så har storleken på dem också varierat. Vi kan konstatera att de stora antika halvklots- eller kupolformade blodkopparna med mjukt rundad topp hade en höjd som varierade mellan ca 12 och ca 15 cm. Det bredaste stället på buken varierade i diameter mellan 8,5 och ca 10 cm samt att diametern på mynningen varierade mellan ca 5 och 7 cm.⁷ Till de mindre blodkopparna hör sådana som var omkr. 8 cm höga, och hade en diameter på ca 5 cm samt en mynning som var bara 3 cm i diameter.⁸ Variationerna i fråga om storleken på dessa blodkoppar har bl.a. haft att göra med de olika ställena och utrymmet på de delar av kroppen där dessa drogs fast. Med hjälp av de i en del olika museisamlingar bevarade

1 Lampros 1895, s. 16.

2 Lampros 1895, s. 12, 19–20.

3 Lampros 1895, s. 14.

4 *Thesaurus Graecae Linguae* VII 1848–1854, sp. 240. "Æneā figura diversæ erant; erant enim aliæ humiliores, aliæ altiores; aliæ planis labris, aliæ resimis, aliæ obtusis, aliæ ore acuto".

5 Föremål från antiken vid *Musées Royaux d'Art et d'Histoire*, Bryssel, 1993, 2001 & *Science Museum*, London, 1994 samt *Die Staatlichen Antiken Sammlungen*, München 2004.

6 Lampros 1895, s. 14; *Thesaurus Graecae Linguae* VII 1848–1854, sp. 240; Lampros 1895, s. 6.

7 Lampros 1895, s. 12–13.

8 Lampros 1895, s. 12–13.

antika blodkopparna har författaren har haft möjlighet att närmare bilda sig en uppfattning om såväl formen som storleken på dessa redskap. (Se bild nr 2.)

TILL KONSTRUKTIONEN OCH FUNKTIONEN var de under antiken tillverkade blodkopparna alltså till sin form halvklots- eller spetsigt kulpformade och följaktligen konstruerade som ett slags kopp av en något varierande storlek som var helt slutna, förutom i mynningen, den del av blodkoppen som applicerades på huden. Det fanns alltså ingen annan öppning på denna typ av blodkoppar genom vilken man kunde suga ut luft för att få den att dra fast.

Vi kommer därmed in på frågan om hur dessa om en kopp påminnande redskapen kunde fungera, eftersom de ju var helt slutna i den ena ändan. Svaret ligger i att man redan under antiken, i samband med konstruktionen av dessa blodsamlade redskap hade upptäckt följande faktum. Om man värmer upp luften i redskapet så utvidgas eller förtunnas den, så att när uppvärmningen upphör senast i och med att redskapet appliceras på huden uppstår det ett vakuum inuti själva redskapet som drar fast detta vid huden. Samtidigt dras det även upp en bula i huden på det område som finns innanför redskapet.

Var det fråga om en blodig koppning, så hackade man först upp sår i huden varefter blodkoppen applicerades ovanpå såren. Men om man med hjälp av blodkoppar samlade blod under huden eller som t.ex. Celsus säger, drog ut spiritus, "luftartade ämnen" så drogs blodkoppen fast utan upphackning av sår. Det var då fråga om torrköppning.

Om funktionen och användningen av blodkoppen, som enligt Celsus också i brist på bättre kunde utgöras av en liten bägare eller kruka med smal mynning, berättar Celsus ingående följande. "Af koppinstrumenter har man två slag nämligen av brons och af horn. Det af brons är öppet i ena ändan och slutet i den andra ... I bronsinstrumentet lägger man in brinnande charpi och passar så dess mynning till kroppen samt håller den tilltryckt till dess den hänger fast ... När instrumentet tagit fast utdrager detta blod, i fall man förut med lancetten gjort insnitt i huden; om åter denna lämnas hel endast spiritus [:luftartade äm-

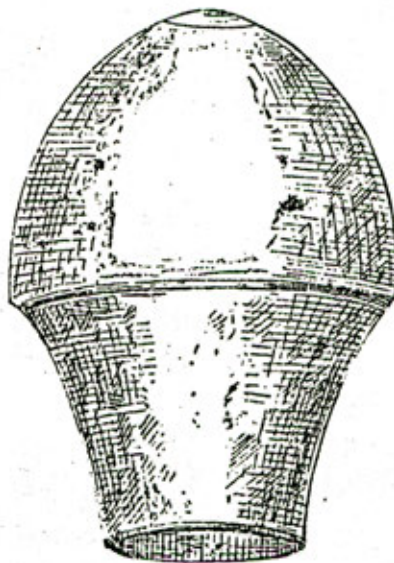

Bild 2. Ett exempel på en uppvärmbär blodkopp från antiken. Den stora blodkoppen som är tillverkad av brons härstammar från ett gravfynd. Höjden på blodkoppen är 14 cm och mynningen nedtill är 5 cm i diameter. Den fungerar genom uppvärmning varvid luften inuti tunnas ut och när blodkoppen placeras på huden svalnar luften inuti samtidigt som den drar fast blodkoppen vid kroppen. Liknande blodkoppar finns i samlingar med föremål från antiken i en del museer i Europa. Enligt Lampros 1895, s. 19.

nen]. Man plägar följaktligen använda det förra sättet då lindrandet beror på inre skadliga safter, det senare sättet åter, då det är fråga om ansamling af spiritus”.¹

KOPPHORNET, *cornu* hörde redan under antiken till de koppningsredskap som var lätta att tillverka och som man torde ha haft material till. Det var ett redskap som alltså tillverkades av ett hornämne taget från hornboskap. Om konstruktionen och funktionen i fråga om ett enkelt kopphorn talar redan Celsus som konstaterar bl.a. följande. ”Horninstrumentet sättes på kroppen sådant det är, hvarefter man vid den änden där det lilla hålet är, med munnen suger till sig luften och sedan tilltäpper öppningen med vax, då instrumentet på samma sätt tager fast. Båda sorterna kunna rätt väl förfärdigas icke blott af nämnda slags material, utan af hvilket annat som helst”.² Celsus beskriver alltså här ett horn som är avskapat så att det är öppet i den nedre, den vidare delen som har ett litet hål upptill i den spetsiga delen av hornet.

När det gäller Celsus beskrivning av såväl konstruktion som funktion i fråga om hornet, ett kopphorn kan det bara sägas att redskapet har stått sig genom tiderna. I början av nya tiden ingår det avbildningar av dylika kopphorn i de kirurgiska läkarböckerna.³ Och ännu s.a.s. i våra dagar har ett dylikt kopphorn använts på samma sätt om än man i stället för vax använde sig av en kopphornshinna.

MEDELTIDA BENÄMNINGAR på blodkoppar ger vid handen att användningen av koppningen som en vårdmetod fortsätter under medeltiden. Men vi har inte alltid lika välbevarade uppgifter om de medeltida blodsamlade redskapen, som om de under antiken används. Vi har inga avbildningar på mynt eller reliefer och blott några bevarade, osäkra exemplar av dylika redskap. Det som vi har och som är mig bekant, är ett mindre antal illustrationer från medeltiden med blodkoppar avbildade.

När det gäller benämningarna på de under medeltiden använda blodkopparna, kan vi konstatera att man i de bevarade på latin skrivna handskrifterna om dessa blodkoppar har utnyttjat den sedan antiken kända benämningen *ventosa* i dess olika former.⁴ Men att man också i de på ett folkspråk avfattade anvisningarna använder benämningen kopp för en dylik blodkopp så som t.ex. Harpestræng gör, när han på danska talar om ”*koppæ sættæ*”.⁵

BLODKOPPARNAS FORM OCH STORLEK framgår av de medeltida illustrationer som avbildar blodkoppar och speciellt av den bild, som ingår i den handskrift som går under namnet *Chirurgie des Abulquasim* från tiden omkring 1300⁶ och i vilken det finns ett par blodkoppar avbildade. De blodkoppar som ses här påminner om varandra och de påminner båda två ett äggformat klot med en avsmalnande mynning nedtill, kring vilken det löper en något tjockare kant.⁷

Andra exempel på avbildningar av medeltida blodsamlade redskap är de bilder från en regelrätt koppningsscen från 1300-talet och på vilken man ser en mansperson med en

1 Celsus 1906, s. 104–105.

2 Celsus 1906, s. 104.

3 Se t.ex. Paraeus 1594, s. 510.

4 Sudhoff 1914, s. 129.

5 Harpestræng 1908–1920, s. 98.

6 Sudhoff 1914, s. 125.

7 Sudhoff 1914, s. 125.

Bild 3. Den senmedeltida koppningsscenen visar en mansperson på vilken en kopperska har dragit fast ett antal blodkoppar på olika delar av kroppen. Även om blodkopporna, för att framträda bättre torde vara avbildade i något förstorad form är det sannolikt fråga om av glas tillverkade starkt kupade uppvärmbara blodkoppar använda på den tiden. Ytterst till vänster ses i förstorad form ett redskap som kan tolkas som ett koppjärn med en "olivformad" klinga som avslutas med en vass spets. Enligt Manuscript Sloane b bl 177r, British Museum. Sudhoff 1914, bildplansch XXXVII.

Att det har varit fråga om blodsamlade blodkoppar, och alltså en blodig koppning, framgår av de blodristande redskapen, som syns på dessa avbildningar. (Se bild nr 3.)

Till de få bevarade exemplaren av sannolikt blodkoppar hör ett par, från slutet av medeltiden härstammande små lerkrukor från Æbelholt i Danmark. Enligt Møller-Christensen är det fråga om hönsäggsstora glaserade lerkrukor, vilka är päronformade med en bred glatt utåtvänd mynning som verkar vara som skapt för att dras fast vid ytan på huden för att användas just så som – uppvärmbara blodkoppar.³ Han säger också att det med tanke på hur pass allmän koppningen var är förvånande att man inte har påträffat fler blodkoppar. Och han tror nog att dylika har hittats men att dessa fynd inte har registrerats som blodkoppar.⁴

BLODKOPPEN OCH BENÄMNINGARNA på densamma har fr.o.m. början av nya tiden bevarats i samband med att man har fortsatt med att koppa under medeltiden med hjälp

kvinnlig kopperska placerande ut blodkoppar på olika delar av kroppen.¹ Det är här fråga om blodkoppar som består av en, närmast om ett ägg påminnande kopp, med starkt avsmalnande mynning nedtill. Beträffande storleken på de här använda och avbildade blodkopporna kan det bara konstateras att dessa, i förhållande till kroppen, verkar vara rätt så stora. På en annan så gott som identisk koppningsscen ser man blodkoppar vilka närmast påminner om ett klot applicerade på kroppen.²

Blodsamlade redskap, blodkoppar av liknande storlek form och utseende påträffar man även i andra medeltida illuminerade handskrifter vilka, om de inte ger en lika tydlig uppfattning om redskapet som av avbildningarna av de antika blodkopporna ger, så förmedlar de i stället uppgifter om på vilka olika delar av kroppen man har dragit fast dessa blodkoppar.

1 Laudianus Miscellaneus 724 Bl 3r, Oxford, Sudhoff 1914, Taf. X.

2 Ms Sloane 6 Bl 177r, British Museum, Sudhoff 1914, Taf. XXXVII.

3 Møller-Christensen 1944, s. 134–135.

4 Møller-Christensen 1944, s. 135.

av såväl blodsamlade som blodristande redskap. Dock med den märkbara förändringen, att i och med att boktryckarkonsten uppfanns blev det, jämfört med tidigare betydligt enklare att sprida kunskapen om de olika redskapen och deras användning.

Men det var inte endast utnyttjandet av koppningen som en vårdmetod som fortsatte under nya tiden. Det samma gäller även benämningarna som användes på vårdredskapen. Dessa är de samma som de redan under antiken använda. Av de blodsamlade redskapen kallades blodkoppn på latin fortfarande för *cucurbitula* och det av horn framställda redskapet för *cornicula*. Men också benämningen *ventosa* förekommer använd i facklitteraturen sedan början av nya tiden.

När det gäller de på 1500-talet på ett folkspråk tryckta koppningsanvisningarna kan vi konstatera att man i dessa, i likhet med i de på medeltiden på ett folkspråk skrivna anvisningarna utnyttjade benämningarna på respektive folkspråk. I en tysk text från 1544 t.ex. används benämningen *Schreppffköpff* dock med en hänvisning till den s.a.s. vetenskapliga benämningen *ventosa*.¹ Samma sak gäller också redskapsbenämningarna i de i Skandinavien tryckta koppningsanvisningarna. Henrik Smid använder i mitten av 1500-talet om blodkopparna på danska benämningen *kaappe* och säger att ”*Ventosa, kaldis kaappe aff Lægerne*”.² Hans samtida i Sverige, Benedictus Olai talar om koppar i sin Läkerebok tryckt 1578.³

BLODKOPPARNAS FORM, MATERIAL OCH STORLEK följer alltså samma mönster som de ovan omtalade. Det vill säga vi kan konstatera att dessa i fråga om såväl utseende som form på det stora hela taget påminner om dem som varit i användning ända sedan antiken. För på en av de bevarade avbildningarna av en koppningsscen från mitten av 1500-talet ser vi blodkoppar, vilka till formen består av halvklotsformade blodkoppar med en bred buk med en nedtill avsmalnande mynning applicerade på huden.⁴ På en annan 1500-tals avbildning ser vi på huden applicerade blodkoppar vilka i mångt och mycket påminner om de i de perifera delarna av det romerska riket under antiken använda blodkopparna vilka var i det närmaste platta.⁵ Och i det kirurgiska verk som Paraeus gav ut i slutet av 1500-talet ingår ett avsnitt om de olika redskapen använda i samband med blodtappningen. Beträffande de i detta verk återgivna blodsamlade redskapen kan vi konstatera att de avbildade uppvärmbara blodkopparna till sin form består av halvklotsformade koppar med en nedtill avsmalnande mynning som avslutas i med en mjukt rundad mynningskant som är s.a.s. utsvängd nedtill. (Se bild nr 4.) En annan modell är den som avslutas med en mynning nedtill men utan kant. Medan de i samma verk avbildade av horn framställda är sådana som har ett litet hål upptill i spetsen av hornet. Om dessa konstateras det att de användes utan uppvärmning.⁶ Dylika av horn tillverkade blodsamlade redskap avbildas även i det av Olaus Magnus 1555 utgivna storverket vars svenska namn lyder ”*Historia*

1 Ryff 1544, s. 142–143.

2 Smid (1577) 1976, s. 35.

3 Olai 1578, s. CLXXXII.

4 Gustavson 1969, s. 98.

5 Ryff 1544, titelbladet med dess illustration.

6 Paraeus 1594, s. 508–510.

*cornicularum diuersa magnitudine efficitur, cum exigua in v. cere referaminihi,
qua cera oculosa erunt, dum parit apprimuntur. Residens vero,
ut subuenit aere fastidio auertantur.*

Atulsi generis cornucopia, cum scarificatorio, & scalpello.

Vv 3 Cere.

Bild 4. På bilden från Paraeus' verk *Opera Chirurgica* från 1594 avbildas till vänster "uppochner vända" blodkoppar av olika storlek, med en liten öppning i buken som är tillsluten med vax medan blodkoppen trycks fast. Den öppnas faktiskt för att avlägsna den inuti befintliga luften. Till höger en samling uppvärmbara blodkoppar med en bredare mynning, avbildade likaså "uppochner vända". Mellan blodkopparna ses ett par kopyxor. Enligt Paraeus 1594, s. 509.

ning av blodkoppen. Det sägs också att det lilla hålet i toppen tillsluts vid användningen med vax. I den förklarande texten ger man även råd för användningen av koppning i samband med olika sjukdomar och krämpor.³ Dessutom ingår det en bild som visar applicerandet av stora av glas med ett hål i toppen gjorda blodkoppar bak på skinkorna.⁴ Dessa i slutet av 1600-talet avbildade och beskrivna blodkopparna ger enligt mitt förmenande ett prov på den utveckling, ett slags differentiering i fråga om form och storlek som har

om de nordiska folken". På en bild från en badstuga ses en man sittande med ett antal av horn tillverkade kopphorn fastdragna på ryggen.¹

I slutet av 1600-talet, närmare bestämt i det av Frederik Dekkers 1694 på latin utgivna verket *Exercitationes Practicae* finns det noggranna avbildningar av en samling blodkoppar, om vilka han använder den kända benämningen *cucurbitula*.² De här avbildade blodkopparna är klotformade med en öppning nedtill, som avslutas med en mer eller mindre utsvängd mynningskant. Förutom avbildningarna av blodkopparna finns det förklarande texter av vilka vi kan se att en del av de avbildade klotformade blodkopparna är tillverkade av tenn, och en del av dem är blåsta av glas. Även om alla är i det närmaste klotformade så finns det åtminstone en som ser ut som ett tillplattat klot medan de andra är högre och smalare. Avbildningarna visar också att storleken på blodkopparna varierar liksom även vidden på mynningen. Av texten framgår det vidare att en del av blodkopparna har dragits fast med hjälp av en lätt uppvärmning och i samband med upphackning av sår. Men på en del av de avbildade blodkopparna ser man ett litet hål i toppen för fastsug-

1 Olaus Magnus 1555, s. 527.

2 Dekkers 1694, s. 31–33.

3 Dekkers 1694, s. 32–33.

4 Dekkers 1694, fig. II s. 34.

anpassats till de olika sjukdomarna och krämporna, och som dessa redskap hade börjat anta under loppet av nya tiden.

En helt annan form än de nyss beskrivna har den blodkopp som avbildas i Diderot & d'Alemberts franska encyklopedi över anatomiska och kirurgiska redskap från 1751–1772. Den avbildade blodkoppen tillverkad av glas, kallas här för *la ventouse de verre*. Till sin form är den cylinderformad med en nedåt avsmalnande mynning som avslutas utan markerad kant. I toppen som är svagt välvd, ses en liten knopp och av utseendet att döma hör den till den uppvärmbara typen. Närmare uppgifter om blodkoppens storlek framgår däremot inte av avbildningen och inte heller av den förklarande texten till bildplanscherna.¹

De blodsamlade redskap som förekommer i Europa i början av 1800-talet utgör, om man får tro Samuel Bayfield, utvecklade och förbättrade redskap av de sedan antiken använda blodsamlade redskapen.² För i sin *A Treatise on Practical Cupping ...* från 1823 avsedd för medicinestuderanden ger Bayfield en noggrann beskrivning dels av de olika blodsamlade redskapen, och dels av hur dessa redskap i de enskilda fallen skall användas. Blodkopporna som han beskriver kallar han för *Cucurbitulæ*. Och om dessa som även avbildas, konstaterar han att det är fråga om uppvärmbara blodkoppar i flera storlekar och modeller och vilka han kallar för glaset med den smala mynningen, glaset av den minsta storleken, det ovala glaset, glaset av den andra storleken samt det största glaset.³ Till sin form är dessa blodkoppar koppglas på ett undantag när, halvklotsformade med en mynning nedtill som varierar i vidd. Det koppglas som avviker är ovalformat med en mycket smal mynning. När det gäller storleken på dessa blodkoppar kan det konstateras att den varierar mellan tre tum i diametern och djup för den största och två tum i diametern och två och en kvarts tum i djup för den minsta.⁴ Bayfield ger även detaljerade upplysningar om applicerandet av dessa uppvärmbara blodkoppar av olika storlek på kroppen. Varvid han även redogör med hänvisning till bl.a. Hippokrates, för var på kroppen koppglasen av olika form lämpligast bör dras fast.⁵ Hans beskrivning av koppglasen vilka alltså är avsedda för att utnyttjas av läkekunnigt folk ger enligt mitt förmenande ett intryck av en noggrann ”vetenskaplig” planering och utformning i fråga om storleken och formen på blodkopporna samt hur dessa på ”rätt sätt” bör användas.

I slutet av 1800-talet ingår såväl de blodsamlade som de blodristande koppningsredskapen i de av de olika instrumentfirmorna tillhandahållna sortimenten av vårdredskap vilka försålles bl.a. med hjälp av kataloger. I den sannolikt i slutet av 1800-talet av den tyska instrument firman Aesculap publicerade omfattande instrumentkatalog finner man uppvärmbara blodkoppar framställda i olika storlekar och av olika material och som kallas för *Schröpfköpfe*. Det är här fråga om en uppsättning på sammanlagt 12 blodkoppar vilka tillsammans med en spritlampa och en koppsnäppare saluförs i ett koppningsschattull. Blodkopporna är av den välkända halvklotsformade modellen med en tjockare kant

1 Diderot & d'Alembert (1751–1772) 1977, pl. XXIII.

2 Bayfield 1823, s. 72–81.

3 Bayfield 1823, plansch II, förklaringarna.

4 Bayfield 1823, s. 101.

5 Bayfield 1823, s. 101–108.

som nedtill löper runt den något insvängda mynningen. Dessa av glas tillverkade blodkopporna har framställts i små, medelstora, stora och extra stora storlekar. Förutom blodkopporna av glas har dylika också tillverkats av mässing och av mässing som förnicklats liksom av tombak.¹

En av Stille-Werner i Sverige tillverkad modell av en blodkopp i vilken ett vakuum inuti själva koppen åstadkoms med hjälp av en vakuumpump som skruvas på i toppen av blodkoppen beskrivs i samband med de i vårt land använda blodsamlade redskapen. De fabrikstillverkade blodkopporna har nog tillverkats för att utnyttjas av läkekunniga personer.

3.1.2 BLODSAMLANDE REDSKAP ANVÄNDA I VÅRT LAND SEDAN SLUTET AV 1800-TALET

Hemgjorda blodsamlade redskap

REDSKAPEN OCH BENÄMNINGARNA på dem utgör, som jag ser det en väsentlig del av denna vårdmetod. För det är med hjälp av de olika redskapen, och som jag har valt att kalla för blodsamlade och blodristande redskap som vårdmetoden har utövats. Och en riktig användning av redskapen har lett till att man har åstadkommit den botande effekt som har tillskrivits koppningen. De olika redskapens stora betydelse visas också av den benämning, ”koppning” som har använts för att beteckna vårdmetoden. Man kan alltså fråga sig vad egentligen ordet koppning betyder och varför heter det just så och vilket sambandet är mellan redskapet och benämningen.

Här i Finland har denna vårdmetod åtminstone sedan början av nya tiden kort och gott kallats för ”koppning” och man har talat om ”att koppa” då man utför vårdmetoden. Motsvarande benämning på finska är *kuppaus* eller *kuppaaminen* samt *kupata*. Den etymologiska härledningen av begreppet ”koppning” eller att koppa bygger på den gamla formen och utseendet hos det ena av de två det blodsamlade redskapen, blodkoppen och som tidigare använts vid vårdmetodens genomförande. Redskapet som tidigare har kallats för blodkopp har i överförd betydelse gett namn åt hela vårdmetoden som bygger på att man vid, såväl den s.k. torr-koppningen som vid avlägsnandet av ond blod ur kroppen ursprungligen använde sig av en kopp, eller rättare sagt, av en blodkopp som bestod av en kopp eller ett klockliknande redskap, antingen av glas eller av metall och som placerades upp och ner vänt ovanpå huden eller på de i huden uppristade såren.² Själva formen på redskapet, ”en kopp” har i svenskan liksom även inom de övriga skandinaviska språken gett namn åt vårdmetoden som redan i ett mycket tidigt skede har kallats för kopsättning, på danska *kopsætte*, *koppæ sættæ*³ och som helt enkelt betyder att sätta eller placera ut, i detta fall blodsamlade koppar men som sedermera i förenklad form på svenska har blivit ”koppning” eller ”att koppa”.⁴

1 Aesculap-Musterbuch, u. å., s. 531.

2 SAOB 14 1937, koppa, sp. K 2350.

3 Se t.ex. Ordbog 11 1929, kopsætte sp. 91.

4 SAOB 14 1937, koppa, sp. K 2350–51.

Den för vårdmetoden använda benämningen, koppning har i form av förleden ”kopp-” även överförts på de i vårt land vanligen använda hemgjorda redskapen, det enkom för ändamålet bearbetade djurhornet, som allmänt kallades för kopphorn, *kuppisarvi* eller *kupparinsarvi*, trots att detta inte mera hade med formen av en ”kopp” men även på det blodristande redskapet kopyxan som vi längre fram skall återkomma till. De på finska använda benämningarna på vårdmetoden *kupata*, att koppa, *kuppaaminen* eller *kuppaus* är ett lån från den fornsvenska benämningen ”att koppa”¹ och den finns belagd redan på 1500-talet i vårt land. Koppning omtalas redan av Michael Agricola i de månadsregler vilka ingår i den 1544 utgivna bönbok, där det i anvisningarna för september sägs bl.a.: */Ja cupata ia ssonda iske/*² ”att koppa och slå åder”. Som en yrkesbeteckning finns *kupparj* ”kopperska” belagt redan 1561 från Savolax.³ Även Ganander använder benämningarna *kuppaaminen*, *kuppaus* som han översätter till koppning, *scarificatio* i sitt finsk-svenska lexikon som förelåg i renskriften form 1786.⁴ En annan på finska i vårt land använd benämning på vårdmetoden har också varit *sarvittaa*, *sarwittaa* med dess olika avledningar och som är känd åtminstone sedan slutet av 1800-talet och som Lönnrot i sin ordbok översätter till ”applicera kopphorn” d.v.s. koppa.⁵

KOPPHORNEN var hemgjorda och de tillverkades av insamlade hornämnen. Förutom det att koppningsredskapen har indelats i blodsamlande och blodristande redskap, bör man också, speciellt beträffande vårt land, dela in dem enligt tillverknings sättet i hemgjorda och fabriksgjorda redskap. I fråga om de blodsamlande koppningsredskapen kan man säga att man huvudsakligen har använt sig av hemgjorda redskap d.v.s. av kopphorn, närmast då tack vare en förhållandevis god tillgång på lämpliga råämnen.

Beträffande kopphornen kan man fråga sig vilka de olika slag av råämnen var som man behövde för att man själv skulle kunna framställa ett kopphorn så att detta fungerade som ett blodsamlande redskap samt vidare på vilket sätt dessa råämnen har samlats in och för att bearbetats och om den hemgjorda framställningen har förändrats genom tiderna. Det viktigaste råämne som behövdes för att tillverka ett kopphorn var det som kallades för ett hornämne, som helt enkelt bestod av ett avkapat horn, som tagits antingen från en ko eller från en tjur.

I några enstaka fall sägs det att man också har kunnat utnyttja fårhorn, d.v.s. horn från en gumse som råämne. Några enstaka belägg på detta har vi från de nordöstra och östliga delarna av vårt land.⁶

Men det råämne, som man faktiskt har ansett vara bäst lämpat till att göra kopphorn av, har varit hornämnen som tagits från en ko, vilket det också finns de flesta beläggen på. Och som det kort och gott heter att ”kopphornen, de var ju vanliga kohorn”⁷ eller att

1 Suomen kielen etymologinen sanakirja II 1958, s. 242.

2 Agricola 1544, s. Biiij.

3 Streng 1915, s. 84.

4 Ganander (1786) 1937–38, s. 509.

5 Lönnrot II 1880, s. 512.

6 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20624. 1932, uppt. 1920. Rovaniemi; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 151, s. 30. 1972, Kaleva 30.4.1971, (tidningsurklipp); TYKL/frågebl./46: meddelare nr 205, s. 24. Libelits. 1972.

7 SLS, band 1973:95. Häggman, Ann-Mari, s. 19. 1973. Korsnäs.

”koppbornen var gjorda av kohorn”.¹ Allra helst såg man till att man kunde komma över sådant hornämne som tagits från ung nötboskap som slaktats. Det här gällde såväl kor som tjurar eller som det redan i en gammal uppteckning heter att ”koppbornet görs av ett litet horn från en tjur eller en ung ko”² eller att lämpligt material till koppborn var hornämnen som tagits ”helst från en ung tjur eller horn från en kviga som inte hade kalvat”.³ Anledningen till att man såg till att man helst fick tag i hornämne av ung nötboskap var den att horns substansen i den allra yttersta spetsen av hornet inte ännu hade hunnit växa till sig⁴ så mycket och bli så hård som i hornen hos gammal nötboskap. Det här var en sak som man fäste uppmärksamhet vid när själva hornämnet i samband med bearbetningen sedermera skulle kapas så att man fick ett hål av lämplig storlek. Ju närmare den yttersta spetsen av hornet man kunde kapa desto mindre blev hålet.⁵ För det var inte meningen att hålet i spetsen av hornet skulle bli för stort.

HINNAN som i regel var tillverkad av en urinblåsa behövdes också, förutom ett välbearbetat hornämne för att åstadkomma ett riktigt koppborn. Och denna s.k. hinna fäste man i spetsen av koppbornet där den utgjorde koppbornets s.a.s. ventilmekanism. Som råämne till en koppbornshinna använde man urinblåsan antingen från en ko eller från ett svin som tagits i samband med slaktningen. Men det nämns också att urinblåsan av får skulle ha utnyttjats som koppbornshinna.⁶ Uppgifterna om att urinblåsan från en ko har utgjort råämne till koppbornshinnor är inte så särskilt många, och på ett undantag när, är de alla av något yngre datum och kommer från olika delar av landet.⁷

Dessutom har vi ytterligare ett slags råämne som det finns belägg på att man också har använt som koppbornshinna, speciellt då i Lappland, nämligen en tunn hud på finska *kesi* och som man fick av fågelmagar men som också kunde beredas av tunn renhud.⁸

Det absolut vanligaste råämnet av vilket man har framställt koppbornshinnor har dock varit urinblåsan från ett svin. Och det är praktiskt taget i hela vårt land som man under den tid som denna undersökning omfattar, som man har tagit tillvara svin- eller grisblåsor just för detta ändamål. Eller som det helt kort uttrycks redan i de äldre uppteckningarna att ”till detta dög endast en för ändamålet framställd svinblåsa”⁹ och som det även påpekas i betydligt yngre uppteckningar av ”pissblåsan av en gris”.¹⁰ Svinblåsan har således

1 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 363, s. 9. Kronoborg. 1972.

2 MV:KTKKA 732. Mikkonen, Adam, s. 38. 1917. Kajana lkm.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 313, s. 26. Pihtipudas. 1972.

4 SKSÅ 210:15. 1975. Rausmaa, Pirkko-Liisa. Heinola lkm.

5 MV:KTKKA 732. Mikkonen, Adam, s. 38. 1917. Kajana lkm.

6 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 22033. 1933. Perho; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 186, s. 2. Nedertorneå, Ranua. 1972; SKSÅ 9:26. 1963. Raivio, Vuokko. Lappajärvi.

7 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20619. 1932, uppt. 1921. Karungi; SKS KRA. Oulasmaa, Siiri. E 241:92. 1959. Suistamo; SKNA 390:2, B:25. 1960. Kiviniemi, Eero. Kankaanpää; SKNA 568:1, B:25. 1960. Leinonen, Paavo. Puolango; SKNA 332:1, A:1,25. 1960. Pääkkönen, Matti & Irmeli. Haukipudas; SKNA 522:1, A:35, 1960. Toivanen, Jorma. Rovaniemi; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 235, VII(6). Rautus. 1972.

8 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 39331. 1941. Sodankylä; SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20624. 1932, uppt. 1920. Rovaniemi; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 17, s. 68. Sodankylä. 1972; SKNA 568:1, B:25. 1960. Leinonen, Paavo. Puolango.

9 SKS KRA. Ekman, E.J.. 2382.1939. Sysmä.

10 EI 1976:1. Strandberg, H., s. 9. 1976. Korsnäs.

utgjort det vanligaste råämnet till kopphornshinnor, även om det visat sig att svinblåsan inte alltid har varit så hållbar, eftersom den ansågs vara skör.¹

Man kan med fog påstå att kopphornen var hemgjorda i ordets strängaste bemärkelse. För kopperskan var tvungen att själv först samla ihop de råämnena som behövdes. Därefter kunde hon genom en omsorgsfull bearbetning av de olika råämnena framställa funktionsdugliga kopphorn.

INSAMLINGEN AV RÅÄMNEN gjorde kopperskan vanligtvis i samband med den i gårdarna på landsbygden i regel om hösten återkommande slaktningen. Det var i dessa tider som hon sågs springa omkring i gårdarna och samla ihop såväl avkapade horn som urtagna urinblåsor från den slaktade boskapen. Eller som det i en uppteckning konstateras att ”i många gårdar så tog gubbarna i samband med slaktningen om höstarna tillvara de till kopphorn lämpade helst ungtjurs- eller kvighornen”.² Vanligtvis så nöjde sig kopperskan inte bara med några enstaka avkapade horn, eftersom hon var tvungen att vid koppningen samtidigt använda upp till flera tiotals kopphorn så därför måste hon samla in så mycket hornämne det bara gick att få. Tillvaratagandet av råämnena till kopphorn i samband med slaktningen gällde även urinblåsorna som ju kopperskan också hade användning av. Speciellt var det i samband med grisslakten som man tog tillvara svinblåsorna eller som det i uppteckningarna heter att ”om hösten då svinet slaktades togs svinblåsan tillvara”³ eller att ”om hösten i samband med svinslakten har svinets urinblåsa tagits tillvara”⁴ samt att ”kopperskorna gick sedan och bad om att få svinblåsor.”⁵ Och behovet av urinblåsor till framställning av kopphornshinnor var inte litet det heller eftersom kopphornshinnorna hade en benägenhet att gå sönder i samband med användningen och man var då tvungen att ha nytt material att byta med.

Ett annat sätt för kopperskan att få tag i råämnena till såväl kopphorn som kopphornshinnor har varit att skaffa dem direkt från ett slakteri. Hon hade kommit överens med något slakteri om att man där skall ta tillvara såväl horn som blåsor från djuren i samband med slaktningen. Om detta berättas det bl.a. att kopperskan måste själv hämta materialet till hinnorna från slakteriet⁶ eller att ”från slakteriet hämtades kohorn”⁷ samt som en kopperska uttrycker sig ”av en slaktare fick jag hornen samt om pissblåsorna, om han inte hade så fick jag ju då han slaktade ... han skall spara åt mig”⁸. Men oberoende av på vilket sätt kopperskan hade skaffat sig råämnena till kopphornen så gällde det för henne att börja bearbeta dem så länge de ännu var någorlunda färska.

KOPPHORNSÄMNEN AV OLIKA STORLEK som kopperskan hade skaffat sig bestod till att börja med av en samling s.a.s. färska avkapade horn som det gällde att göra kopphorn av.

1 SKS KRA. Oulasmaa, Siiri. E 241:92. 1959. Suistamo.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 313, s. 26. Pihtipudas. 1972.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 279, s. 25. Räisälä. 1972.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 60, s. 26. Kangasniemi. 1972.

5 SKNA 404:1, A:55. 1960. Kiviniemi, Eero. Kankaanpää.

6 SKNA 1018:2, A:10. 1961. Tuomi, Tuomo. Kaustby.

7 SKS KRA. Tuominen, Valto. Kansanlääkintä 13, s. 345. 1977–78. Räisälä.

8 SLS 1202, band 1976:110. Häggman, Ann-Mari, s. 29–31. 1976. Esse.

Man kan fråga sig på vilket sätt dessa hornämnen bearbetades och om det fanns några skillnader i fråga om bearbetningen förr och under senare tider i vårt land.

De insamlade kophornsämnen bestod alltså av avkapade horn av olika storlek, eller som det heter att ”det fanns horn av olika storlekar”¹ samt att ”kopperskans horn var små och stora”² eller att ”kopperskan hade i sin påse långt över tio horn av olika storlekar”³. Och det var faktiskt med avsikt som kopperskan hade samlat hornämnen till både små och stora kophorn eftersom kophorn av olika storlek användes på olika ställen av kroppen. För redan i en något äldre uppteckning sägs det t.ex. att ”några av hornen var mycket små som drogs fast i ansiktet”⁴ liksom det även senare påpekas att ”på grund av tandvärk hade de här kopperskorna riktigt sådana där små horn som passade bra på kindbenen”⁵. Men man har också tagit tillvara hornämne för större kophorn för att som det heter ”litet större horn i nacken och stora horn på skuldrorna”⁶. Det behövdes alltså kophorn av olika storlek eller som en informant uttrycker sig ”det fanns horn av olika storlekar eller dragkraft”⁷.

Ser vi närmare på uppgifterna om en mer eller mindre exakt storlek eller längd på de olikstora kophornen kan vi konstatera att det särskilt i de yngre uppteckningarna nämns det att längden på kophornen i regel har varit 5–8 cm,⁸ 6 à 8 cm,⁹ 5–10 cm långa¹⁰ eller 8–10 cm¹¹ men det sägs också att längden kan ha varit omkring 10 cm¹² och ibland t.o.m. något mer, 10–14 cm.¹³ Ibland nämns det t.o.m. att kophornen brukar vara omkr. 4–5 cm i diameter i den nedre ändan.¹⁴ (Se bild nr 5.)

Den egentliga bearbetningen av de insamlade hornämnen och som lär ha varit en rätt så arbetskrävande procedur inledde kopperskan med att länge och väl, ja ibland upp till flera timmar, koka de färska hornämnen i vatten. En procedur om vilken en kopperska från Österbotten berättar bl.a. att ”men det är mycket arbete att börja koka dem ... ja och då man kokar dem så kommer det någonting ur dem som liknar ett horn ... det kommer bort med det samma då man kokar ... ja nog koka vi dem i flere timmar”¹⁵. Och som det i andra uppteckningar sägs att ”de kokades ... så att den där kvicken inuti ficks bort”¹⁶ eller att ”ur kohornet avlägsnades genom kokning innanmätet (kvicken)”¹⁷. Kokningen av

1 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 137, s. 5. Padasjoki. 1972.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 132, s. 15. Pielavesi. 1972.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 245, s. 29. Metsäpirtti. 1972.

4 SKS KRA. Hyvärinen, Juho. E 137, 1120. 1937. Sordavala.

5 SKSÅ 105:10. 1977. Kukkonen, Jukka. Varkaus.

6 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 272, s. 3. Saari. 1972.

7 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 253, s. 28. Kanneljärvi. 1972.

8 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 335, s. 15. Sammatti. 1972.

9 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 244, s. 3. Nurmes. 1972.

10 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 228, s. 11. Juva. 1972.

11 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 257, s. 20. Ylöjärvi. 1972.

12 MV:AK. Ylimäki, Seidi, s. 2. 1957. Töysä; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 293, s. 23. Muuruvesi. 1972.

13 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 298, s. 127. Kivinebb. 1972.

14 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 257, s. 20. Ylöjärvi. 1972.

15 SLS 1202, band 1976:110. Häggman, Ann-Mari, s. 29–30. 1976. Esse.

16 SKNA 1107:1, A:35. 1961. Nyyssönen, Sisko. Kirvus.

17 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 216, s. 9. Kuru. 1972.

Bild 5. Det vanligaste hos oss använda blodsamlade redskapet var ett ca 10 cm långt kopp-horn tillverkat av ett kohorn, erhållet i samband med nötboskapsslakten och som kopperskan själv bearbetade. Ventilmekanismen, hinnan bestod av en liten bit av en torkad svinblåsa som hon likaså själv måste bearbeta. I toppen av kopp-hornen ses rester av den fastbundna hinnan. Helsingfors universitetsmuseum Arpeanum, foto Timo Huvilinna.

kopp-hornsämnen var en absolut nödvändig åtgärd för att få bort den mjuka bentappen den s.k. kvicken,¹ *tohlo* som är ömmare och mjukare, och som finns inuti slidhorn.

HORNÄMNET som man hade fått måste ännu bearbetas noga. Men först, efter det att hornämnet hade kokats och kvicken avlägsnats, måste hornämnet få torka. Det hornämne man nu åstadkommit bestod av ett tunt fint skal, men ännu var det inte riktigt färdigt. Följande skede bestod av att den nedre kanten d.v.s. den vidare delen eller mynningen på det avkapade hornet skulle täljas eller slipas så att den blev alldeles jämn. En sak som det talas om redan i de äldsta uppteckningar, d.v.s. att ”hornets nedre kant har täljts jämn”² och det samma omtalas även senare, i uppteckningar av yngre datum, i vilka det t.ex. sägs att ”hornets kant täljdes jämn och tunn”³ eller att ”med en kniv täljs hornkanterna jämna och sedan filas kanterna släta samt att den sista utjämningen görs med sandpapper”⁴ och vidare att ”den breda delen som kom mot huden hade skurits alldeles jämn och slipats slät”⁵

Den sista finslipningen av hornämnet gjordes i regel med sandpapper. Och med tanke på användningen av kopp-hornen var det viktigt att hornkanterna nedtill hade gjorts absolut jämna men de fick inte heller vara för vassa så att de skar in i huden. Hornet skulle vara som det sägs rundlagat⁶ och jämnt så att det vid användningen drog bra fast.

1 Nusvensk ordbok III 1931, kvicke sp. 1380. För en mera utförlig beskrivning av slidhornets uppbyggnad hänvisas t.ex. till Ellenberger-Baum 1943 s. 1044–45, 1063–65.

2 MV:KTKKA 732. Mikkonen, Adam, s. 38. 1917. Kajana lkm.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 187, s. 17. Pyhäjärvi Ny. I. 1972.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 205, s. 24. Libelits. 1972.

5 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 293, s. 23. Muuruvesi. 1972.

6 EI 1977:1. Strandberg, H., s. 29. 1977. Korsnäs.

Följande fas inom bearbetningen var att man kapade av toppen eller spetsen på hornet alldeles just under det ställe där den allra yttersta spetsen var hopvuxen. Genom att kapa hornspetsen åstadkom man ett litet hål i toppen av hornet som vanligen inte var större än omkr. ½ cm i diameter, men som var alldeles lagom och som det heter att ”toppen sågas så mycket att hornets ihållighet, ett hål syns, att hålets genomskärning är omkr. ½ cm”¹ eller att ”sedan kapas det där hornet från den finare ändan så långt att det blir kvar ett hål i den ihållighet som kommer från basen ... att det blir ett litet hål som är stort som en blyertspenna”.² Den funktion som hålet i toppen av hornet hade var att det utgjorde en väsentlig del av den ventilmekanism med vilken den sugande, dragande effekten i hornet åstadkoms.

Men ännu var kophornsämnet inte riktigt färdigt. Det saknades fortfarande en liten detalj, den lilla skåran eller räfflan som löper runt hornet i spetsen litet nedanför, omkr. ½ cm under den avkapade toppen och om vilken det bl.a. berättas att ”och i det hade man gjort en skåra runt hornet”³ eller att ”i hornens sugända på omkr. ½ cm:s avstånd från övre kanten finns en fåra i vilken sedan blåsan fästs”.⁴ Skårans uppgift i toppen av hornet var att fungera som ett fäste för den tråd som man band runt omkring och med vilken kophornshinnan fästades vid hornspetsen. För utan en dylik skåra skulle inte den fastsatta hinnan hållas på plats i toppen av det avsmalnande hornet. I och med att man hade gjort en skåra runt toppen av hornet var bearbetningen av själva hornämnet avslutat. Hornämnet bestod nu av ett tunt smäckert och jämnt ”skal” som var delvis genomskinligt.

Men det som ännu saknades, för att man skall ha ett fungerande kophorn är det som kan kallas för en kophornsventil, den s.k. hinnan, *hinnu* och som framställdes av de ovan i samband med insamlingen omtalade urinblåsorna.

URINBLÅSOR har alltså varit det råämne som man vanligen utnyttjade till framställningen av kophornshinnor. I en del fall var dessa tagna från nötboskap, men för det mesta tycks dock hinnorna ha tillverkats av svinblåsor.⁵ Men i en del trakter av vårt land, närmast i norr, har man även utnyttjat andra råämnena, fågelmagar och tunn renhud.

Förutom det att blåsorna, och kanske speciellt då svinblåsorna var förhållandevis lätta att på den tiden komma över, och i samband med slaktningen sannolikt har betraktats som en mer eller mindre obrukbar avfallsprodukt, kan man dock fråga sig vad det var som gjorde urinblåsan speciellt lämpad som råämne till kophornshinna. Om det ansågs vara arbetsamt att göra kophorn av de råa hornämnena, kan man nog säga att det var

1 MV:KTKKA 732. Mikkonen, Adam, s. 38. 1917. Kajana lkm.

2 SKSÅ 9:26. 1963. Raivio, Vuokko. Lappajärvi.

3 MV:AK. Ylimäki, Seidi, s. 1. 1957. Töysä.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 205, s. 24. Libelits. 1972.

5 Om svinblåsans lämplighet som råämne i den veterinära litteraturen, Die Harnblase ist sehr gross und reicht weit in die Bauchhöhle. Ellenberger-Baum 1943, s. 521 & avbildning 937 på s. 520 & avbildning 993 E på s. 552.

en minst lika arbetskrävande uppgift att framställa en ordentligt fungerande kopphornshinna av råa urinblåsor.¹

Det första man gjorde med den tillvaratagna urinblåsan var att tömma den ordentligt på all urin. Därefter tvättade man den väl med varmt vatten så att den blev ren, samtidigt som man såg till att den inte kom åt att stelna, eller som det sägs att ”sedan när svinet slaktades tog man ur det urinblåsan och den tvättade hon väl med varmt vatten att den inte stelnade”²

Sedan tog man ett litet rör t.ex. ett helt och starkt halmstrå av råg som man stack in i mynningen på urinblåsan. Med hjälp av halmstrået blåste man nu in luft i urinblåsan, så mycket som det gick, och som nu töjde ut och blev stor. Slutligen togs halmstrået bort och mynningen på urinblåsan bands fast ordentligt.³ Därefter började man skava eller gnugga den uppblåsta urinblåsan, antingen då mot en bänk, ett bräde eller direkt mot stuggolvet, en åtgärd som man länge och väl höll på med.⁴ Allt emellanåt öppnade man mynningen och stack in halmstrået och blåste in mera luft i urinblåsan. Vartefter gnuggningen pågick och mera luft blåstes in blev väggarna i urinblåsan allt tunnare, samtidigt som dess volym ökade efter hand som ny luft blåstes in. Efter det att man under en längre tid hade hållit på med att gnugga och blåsa in mera luft hade man fått en urinblåsa som nu var mycket tunn, och som det heter, stor som ett manshuvud när man blåste upp den.⁵ När urinblåsan sedan ansågs vara tillräckligt stor och tunn blåste man upp den igen så mycket som det gick, och tog litet fiskargarn med vilket man band fast mynningen så hårt att luften skulle hållas i blåsan.⁶

Den uppblåsta urinblåsan hängdes därefter upp i en sparre i takåsen eller i närheten av spisen i stugan där den i rumsvärmen nu fick torka.⁷ Det sägs att man lät urinblåsan torka i ca en veckas tid och att man därefter hade fått ett ämne till den s.k. kopphornshinnan som bestod av ett torrt, mycket tunt genomskinligt pappersliknande material men som samtidigt var mycket segt och starkt.⁸ När man sedan skulle använda den torkade urinblåsan till kopphornshinna så klippte man bara åt sig en liten bit av passlig storlek som sedan lades i blöt i vatten för att mjukna.⁹ Den lilla uppmjukade biten av kopphornshinnan placerades

1 En smula förvånande i detta sammanhang är att de mest detaljerade och bästa redogörelserna över framställningen av kopphornshinnor faktiskt ingår i det yngre upptecknade materialet. Något som eventuellt bör tolkas så att då man i äldre tider skrev ner sina redogörelser eller berättade om tillverkningen av kopphornshinnor var det kanske så allmänt bekant att det inte behövde någon närmare presentation. För jag kan knappast tro att man inte skulle ha gjort kopphornshinnor på samma sätt då, som man nu senare beskriver det.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 113, s. 4–5. Suonenjoki. 1973.

3 SKS KRA. Oulasmaa, Siiri. E 241:90. 1959. Suistamo; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 113, s. 5. Suonenjoki. 1972.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 286 s. 3. Taipalsaari. 1972; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 113, s. 5. Suonenjoki. 1972.

5 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 113, s. 5. Suonenjoki. 1972; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 205, s. 24. Libelits. 1972.

6 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 205, s. 24. Libelits. 1972.

7 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 60, s. 26. Kangasniemi. 1972; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 113, s. 5. Suonenjoki. 1972.

8 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 205, s. 24. Libelits. 1972; EI 1976:1. Strandberg, H., s. 10. 1976. Korsnäs; EI 1977:1. Strandberg, H., s. 13. 1977. Korsnäs.

9 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 285, s. 6. Kourilehto. 1972; SLS, band 1973:95. Häggman, Ann-Mari, s. 22. 1973. Korsnäs; SKSÅ 210:15. 1975. Rausmaa, Pirkko-Liisa. Heinola lkm.; EI 1976:1. Strandberg, H., s. 10. 1976. Korsnäs.

sedan i toppen av kopphornet ovanpå det lilla hålet som den nu täppte till. Därefter band man fast den ordentligt, antingen då med som det sägs, ett snöre, en tråd, fiskargarn, björntråd eller tvinnad lintråd.¹

Det var också för detta ändamål som man hade skurit ut den tidigare nämnda skåran runt toppen av hornet och i vilken man nu band runt och knöt ordentligt fast tråden kring den ovanpå toppen av hornet spända kopphornshinnan så att den skulle hållas väl fast på sin plats.²

DRAGET var det allra sista som man hade att göra när kopphornshinnan väl var på plats för att man skulle åstadkomma en s.k. kopphornsventil, vilket innebar att man med en knivspets eller någonting annat vasst föremål ristade upp eller stack in några, 3–4 små hål, s.k. lufthål i den fastspända kopphornshinnan.³ Då man stack in hålen var det viktigt att man såg till att de små hålen stacks in upptill i kanten eller i sidan av den kring toppen fastspända kopphornshinnan.⁴ För i toppen fick man inte sticka upp några hål, eftersom dessa då kom att befinna sig ovanpå det, i den avkapade kopphornsspetsen sittande hålet och då fungerade inte kopphornsventilen. Det var dessa små, i hinnan inskurna hålen, som åtminstone i Österbotten kallades för draget eller dragen.⁵ Och det var genom dessa små hål som luften vid användningen av kopphornen sögs ut.

Slutligen kan man konstatera att man i samband med användningen inser den egentliga betydelsen av att kopphornshinnan bör vara både tunn och smidig, men samtidigt också väldigt stark. Och ett sådant material tycks man på basis av en lång erfarenhet, men kanske främst tack vare den traderade kunskap som förts vidare från generation till generation av kopperskor, ha funnit just i urinblåsan. För det var viktigt att de små hål, som man hade skurit upp för att suga ut luft genom vid användningen verkligen också hölls som små och inte revs upp eller vidgade ut sig, samtidigt som hinnan för att fungera måste hållas mjuk och smidig. För om hålen vidgade ut sig och hinnan gick sönder drog inte hornet mera fast och kopperskan fick, som det i en del fall nämns, blod i munnen då hon sög, vilket ju inte var meningen.⁶ Med tanke på en ibland kanske hård användning måste kopphornshinnan också tåla lagom varmt vatten. Och använde man alltför hett vatten, ville hinnan inte riktigt funktionera⁷ men också, som en gammal kopperska uttrycker sig, att nog drar det fast då det är goda hinnor.⁸

1 MV:KTKKA 732. Mikkonen, Adam, s. 38. 1917. Kajana lkm.; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 397, s. 51. Töysä. 1972; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 178, s. 7. Uleåborg. 1972; EI 1976:1. Strandberg, H., s. 10. 1976. Korsnäs; SKS KRA. Tuominen, Valto. Kansanlääkintä 13, s. 340. 1977–78. Räisälä.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 235, s. 6. Rautus. 1972. SKS KRA. Karjalainen, Helvi. Kansanlääkintä 4, s. 3. 1977–78. Pieksämäki.

3 MV:KTKKA 732. Mikkonen, Adam, s. 38. 1917. Kajana lkm.; MV:AK. Ylimäki, Seidi, s. 1. 1957. Töysä; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 257, s. 20. Ylöjärvi. 1972; EI 1977:1. Strandberg, H., s. 42. Korsnäs.

4 SKS KRA. Oulasmaa, Siiri. E 241:91. 1959. Suistamo; SKSÅ 11:47. 1963. Raivio, Vuokko. Lappajärvi; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 397, s. VI (51). Töysä. 1972; EI 1977:1. Strandberg, H., s. 42. 1977. Korsnäs; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 193, s. 4. Kivijärvi. 1972.

5 EI 1977:1. Strandberg, H., s. 42. 1977. Korsnäs.

6 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 397, s. 51. Töysä. 1972; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 381. s. 10. Kangasniemi. 1972; SKS KRA. Tiainen, Kyllikki. Kansanlääkintä 11, s. 44. 1977–78. Sysmä; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 198, s. 13. Kuortane. 1972.

7 EI 1977:1. Strandberg, H., s. 44. 1977. Korsnäs.

8 SKNA 1018:2, A:10. 1961. Tuomi, Tuomo. Kaustby.

Men det att kopphornshinnan i regel hade framställts av en svinblåsa som ju i färdigt berett skick var relativt stor, gjorde att man samtidigt också hade tillverkat åt sig reservmaterial, som man hade att ta till när det visade sig att kopphornshinnan hade gått sönder och inte mera gick att använda, utan måste bytas ut. Något som kopperskan efter en granskning av kopphornen allt emellanåt fick lov att göra och som det t.ex. berättas om att "... i bastufarstun medan bastun blev varm lagade hon nya sughinnor"¹ samt att "någon gång hände det att hinnan i toppen av hornet gick sönder"² eller som en kopperska uttrycker sig "nä jag lagade nya hinnor på dem, hornen gick ju att koka och tvätta men man fick ju laga nya hinnor på dem"³. Detta var någonting som också bidrog till att just urinblåsan var ett ytterst lämpligt råmaterial att framställa kopphornshinnor av.

Beträffande kopphornets funktion som helhet kan man slutligen konstatera, att ett "hemlagat" kopphorn fungerade på följande, i princip enkla sätt. Efter det att kopperskan innan själva koppningen har blötlagt hornet så att kopphornshinnan blir lämpligt mjuk, placerar hon hornet ovanpå huden på det ställe av kroppen som skall koppas. Därefter suger hon med munnen placerad runt kopphornsändan ut luften ur hornet. Den luft som hon suger ut kommer då ut via de i hinnan uppskurna hålen, de s.k. dragen. Men så fort hon slutar suga, så på grund av det yttre lufttrycket, trycks den tunna kopphornshinnan tätt fast mot hålet i kopphornstoppen och täpper till det, samtidigt som funktionen hos de små dragen upphör. Det bildas nu ett vakuum inuti själva kopphornet som håller fast hornet på sin plats samtidigt som detta vakuum drar upp huden som bildar en liten bula inuti själva kopphornet. Den sugande eller den dragande effekten hos kopphornet har därvidlag uppnåtts och som kan sägas utgöra kopphornets primärfunktion.

HORNPÅSEN hörde på sätt och vis också till de hemgjorda koppningsredskapen även om den s.k. hornpåsen eller hornsäcken nog inte är något koppningsredskap i dess egentliga bemärkelse, utan ett slags attribut som åtminstone sedan början av 1900-talet har varit ett föremål mycket intimt förknippat just med kopperskan och hennes verksamhet.

Den mest använda benämningen på detta föremål har varit hornpåse, *sarvipussi*⁴ men man talade också om en hornsäck, *sarvisäkki*⁵ eller en kopparpåse⁶ *kuppapussi* eller *kupparinpussi*.⁷ Men benämningen "hornpåse" är den vanligaste som är känd åtminstone sedan början av 1900-talet. Det finns t.ex. ett ordspråk i vilket det heter att "Om kopparkärningen skulle dö så skulle jag få hornpåsen"⁸ men också i ett något senare belägg, från mitten av 1920-talet sägs det att "flera koppargummor gick omkring i byarna, så att det skramla i hornpåsen"⁹

1 SKS KRA. Jokela, J.V. PK 43:7846. 1938. Brahestad.

2 SKS KRA. Etelä-Pohjanmaan Nuorisoseura. 645. 1956, insaml. 1948. Alajärvi.

3 EI 1977:1. Strandberg, H., s. 34. 1977. Korsnäs.

4 SKS KRA. Mäkinen, J.A. 80. 1929. Etseri.; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 164, s. 17. Säminge.1972.

5 MV:AK. Heikkinen, Paavali, s. II (14). 1971. Rautavaara.

6 EI 1977:1. Strandberg, H., s. 36. 1977. Korsnäs.

7 SKNA 142:2, A:1,10. 1959. Virtaranta, Pertti & Itkonen, Terho. Kuusamo; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 151, s. 38. Limingo-Temmes. 1972.

8 MV:KTKKA 724. Kaikkonen, Herman, s. I (177). 1917. Suomussalmi.

9 SLS 366. Anderson, Felix, s. 18. 1925. Borgå.

En hornpåse kunde bestå av en enkel påse gjord av tyg¹ eller som det något mera preciserat uttrycks ”det var en påse på 25 x 35 cm som var gjord av lärfityg och försedd med ett rynkband”². Med tanke på dess funktion var det viktigt att hornpåsen kunde knytas ihop i mynningen. Den hopknutna hornpåsen kunde kopperskan bära med sig i handen, men den kunde också vara fastsatt vid ett bälte eller som det sägs att ”när kopperskan kom till gården så skallrade hornpåsen vid bältet”³. Men hon kunde också bära sin hornpåse på ryggen eller som det i en annan uppteckning heter att ”Marjaana kom gående med den lilla kopyxan och hornpåsen på ryggen”⁴.

Och samma användning som den enkom för ändamålet tillverkade hornpåsen, hade även ett slags knyte som tillfälligt hade knutits ihop av t.ex. en duk och i vilket kopphornen då transporterades och om vilket det t.ex. sägs att ”kopperskan hade de där hornen i ett knyte gjort som en duk, ett transportredskap som man inte ser mera”⁵ eller att ”koppar-käringen, en äldre kvinna, hämtade hornen i sitt knyte när hon kom till gården”⁶. Samma ändamål som hornpåsen eller knytet hade också den lilla korg, t.ex. en pärtkorg som en del av kopperskorna förvarade och transporterade sina koppningsredskap i, när de var ute och koppade. Och om vilken det t.ex. sägs att ”... hon hade sedan en sådan där stor korg där det finns hennes arbetsredskap de där hornen”⁷ eller att ”Helena hade när hon färdades ett knyte eller en liten pärtkorg i handen”⁸. (Se bild nr 6.)

Hornpåsen, hornsäcken eller korgen var både en förvaringsplats och ett transportredskap för koppningsredskapen eller de s.k. koppningsdonen, den inlindade eller i träfodral skyddade kopyxan men också för reservhinnor och tråd som behövdes vid utbyte av trasiga kopphornshinnor samt för den brynsten vilken kopyxans egg allt emellanåt skulle vässas med, eller som en gammal kopperska säger ”att där finns, den där kniven och brynstenen och hornen då den blir slö den där kniven, så brynes den där knivspetsen”⁹. Men i korgen kunde kopperskan också ha med sig ett långt linne som var ihoprullat och som hon använde som ett slags tjänstedräkt i bastun när hon masserade och koppade.¹⁰ Man kan nog förundra sig över vad det var som har gjort att just hornpåsen, som ju egentligen bara var ett slags hjälpmedel, har varit så mycket omtalad och välbeskriven. Sanningen torde vara den att även om hornpåsen vid själva koppandet hade en underordnad betydelse, så var det just hornpåsen som kom att bli ett slags kännetecken för kopperskan på den tid hon utgjorde en yrkesgrupp verksam inom det dåtida samhället i vårt land. Det var ju på sin skramlande hornpåse som kopperskan kändes igen och som gjorde att man visste i vilket ärende hon var ute och rörde sig.

1 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 377, s. 7. Pielavesi. 1972.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 235, s. 5. Rautus. 1972.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 193, s. 4. Kivijärvi. 1972.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 201, s. 2. Nakkila. 1972.

5 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 301, s. 8–9. Suonenjoki. 1972.

6 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 381, s. 10. Kangasniemi. 1972.

7 SKNA 354:1, B:10. 1960. Pulkkinen, Paavo. Valkeala.

8 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 253, s. 26. Kanneljärvi. 1972.

9 SKNA 142:2, A:1,10. 1959. Virtaranta, Pertti & Itkonen, Terho. Kuusamo.

10 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 253, s. 26. Kanneljärvi. 1972.

Bild 6. I regel var kopperskan tvungen att som arbetsredskap ha ett större antal kopphorn. När dessa inte användes brukade kopperskan förvara dem i en s.k. hornpåse som också var lämplig att transportera dem i, när hon färdades omkring. De torra skramlande hornen i påsen var ett av kopperskans "attribut" som man tycks ha fäst sig vid, inte minst i texterna till de olika nidvisorna om kopperskan som har förekommit. Den avbildade hornpåsen sägs ha innehållit sammanlagt 67 kopphorn. Museiverkets Etnografiska bildarkiv 897:1426.

Men en viss portion av hemlighet och mystik har också förekommit kring påsen med de torra skramlande hornen och som har bidragit till att det ofta nog är just hornpåsen som omtalas i de nidvisor som sjungits om kopperskan hos oss.¹

SAMMANFATTNINGSVIS kan man säga om de olika blodsamlande koppningsredskap som sedan slutet av 1800-talet och ofta nog ända fram till mitten av 1900-talet har använts, att de hemgjorda av horn tillverkade kopphornen har varit de mest vanliga. Utnyttjandet av dessa har främst underlättats av det lätt tillgängliga materialet, de avkapade hornen av olika storlek som man har samlat in. Råmaterialet har under hela denna tid i regel bestått av horn tagna från ung nötboskap, en ko eller en tjur. Det avkapade hornämnet har därefter av kopperskan själv bearbetats genom kokande, urholkande och slipande för att åstadkomma ett lämpligt kopphorn. Det sista skedet av kopphornstillverkningen har bestått av skapandet av en ventilmekanism som beskrivs redan i slutet av 1800-talet. Som tillverkningsmaterial härtill har man ända sedan dess utnyttjat en urinblåsa tagen från ett svin och som i likhet med kopphornet bearbetades av kopperskan själv tills den blev smidig och mjuk för att i form av en tillklippt bit bindas fast i toppen av kopphornet där den försågs med små skårar, dragen. Kopphornet var nu färdigt att efter blötläggning tas i bruk, sugas eller dras fast av kopperskan.

¹ Strandberg 1996, s. 14–15.

DELVIS HEMGJORDA BLODSAMLANDE KOPPNINGSREDSKAP är kopphornen med gummiboll, där kopphornet är hemgjort medan själva gummibollen är fabriksstillverkad. Denna typ av kopphorn har på finska kallats dels för *kumisarvet*¹ ”gummihorn” och dels beskrivits som ett horn som har gummibollar i toppen av hornen, *kumipallot sarvien päähän*.²

Till sin konstruktion består kopphornet med gummiboll helt enkelt av ett vanligt, av hornämne tillverkat kopphorn, som i stället för en av en urinblåsa gjord kopphornshinna, har en gummiboll, som trätts på i toppen av kopphornet. Det hemgjorda kopphornet med en i toppen påträdd gummiboll har varit ett koppningsredskap som har varit relativt sällsynt. Det har enligt uppgift varit i användning endast inom några få begränsade trakter, främst då i de mellersta och östliga delarna av vårt land. Och i uppteckningarna, vilka alla är av yngre datum, från 1960- och 1970-talen konstateras det att kopphornet med gummiboll har använts som det sägs ”av yngre kopperskor nu på senare tider”, vilket innebär under en tidsperiod som ligger något så nära intill den tid då uppteckningen har tillkommit. I såväl de allra äldsta som de något äldre, de från 1930-talet härstammande uppteckningarna saknas uppgifter om hemgjorda kopphorn med gummiboll. I de uppteckningar som nämner kopphorn med gummiboll berättas det t.ex. att ”av kohorn liksom ungefär tio centimeter långa horn var det och på det ett gummihuvud”³ samt att ”hornen är antingen av glas eller av djurhorn som i toppen har gummin så att man inte behöver suga”.⁴

Kopphornet med en gummiboll fungerar i princip på samma sätt som det med en kopphornshinna, men i stället för att suga ut luften ur hornet genom hinnan, behövde man bara klämma på den mjuka gummibollen när kopphornet placerats där det skulle dras fast. Luften pressas därvidlag ut ur den hoptryckta bollen och till en del även ur hornet. Men genast då man släpper taget om den ihoptryckta gummibollen strävar den till att återta sin ursprungliga form. Samtidigt sugts det upp luft i bollen ur kopphornet som drar fast varvid huden inuti kopphornet dras upp. En funktion om vilken det i korthet berättas att ”de här unga massageflickorna hade ett av rött gummi gjort horn som man inte behövde suga utan det drog på något sätt fast genom att man klämde”.⁵ Om det fanns några fördelar med att använda kopphorn med gummibollar i stället för med hinnor så kan man fråga sig varför inte deras användning har varit mera allmän.

Det framgår av uppteckningarna att den största fördelen med att använda kopphorn med gummibollar lär ha varit att man på förhand inte behövde blötlägga dem eller som det heter att ”dessa gummihorn behövde man före koppningen inte blötlägga”.⁶ Den andra fördelen var att kopperskan inte mera med munnen behövde suga ut luften ur kopphornet, utan kunde dra fast det bara genom att klämma ihop gummibollen.

1 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 293, s. 27. Muuruvesi. 1972.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 36, s. 6. Kirvus. 1972.

3 SKNA 1035:1, A:20. 1961. Matinlassi, Leena. Simo.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 264, s. 3. Ilomants. 1972.

5 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 293, s. 24–25. Muuruvesi. 1972.

6 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 293, s. 25. Muuruvesi. 1972.

Men kopphornet med gummiboll hade också en olägenhet, som sannolikt gjorde att denna typ av kopphorn aldrig uppnådde någon större popularitet under den korta tid, någon gång på 1940–50-talen då typen har varit i bruk. För det visade sig att bollen som trätts på toppen av det jämförelsevis lätta hornet var för tung så att kopphornet hade benägenheten att inte hållas fastdraget, utan föll bort för tidigt, vilket ju inte var meningen.¹Alltnog användningen av kopphornet med gummiboll var väl ett tecken på den tid som skulle komma, då kopperskorna småningom övergick till att använda helt och hållet fabriksstillverkade redskap.

Fabriksstillverkade blodsamlanderedskap

Även om de ovan beskrivna kopphornen har varit i bruk i praktiskt taget hela vårt land under så gott som hela den period det här är frågan om med undantag kanske av de sista årtiondena som koppningen utövades på allvar, så föreligger det enstaka uppgifter om att en del kopperskor, trots de jämförelsevis lättillgängliga men framför allt billiga kopphornen, också har använt sig av olika slags fabriksstillverkade koppningsredskap närmast då av fabriksstillverkade koppglas.

Enligt funktionsprincipen kan de fabriksstillverkade koppglasen indelas i tre olika typer: det uppvärmbara koppglaset, koppglaset med vakuumpump samt slutligen koppglaset med gummiboll.

En gemensam och som det kan uttryckas, mer eller mindre officiell benämning som har använts för alla de tre olika typerna oberoende av på vilket sätt de fungerar, kan sägas vara koppglas, *kuppalasi* eller *kuppilasi*. Som benämning är koppglas belagt åtminstone sedan slutet av 1800-talet i vårt land i och med att den används av Lönnrot i Finskt-Svenskt Lexikon.² Benämningen koppglas består således av sammansättningen av en avledning av namnet på själva vårdmetoden koppning och glas, och som anger materialet av vilket arbetsredskapet är tillverkat, en kopp av glas. Även i de olika prislistorna de s.k. priskuranterna utgivna i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet saluförs redskapet hos oss under benämningen koppglas,³ *kuppauslasi*, en benämning som även påträffas i en prislista så pass sent som från 1938.⁴

Men redan i början av 1900-talet använde man helt allmänt benämningen glashorn, *lasisarvi* som kom att bli en benämning som kom att vara mycket länge i bruk hos oss och som användes om såväl de uppvärmbara koppglasen som om dem vilka fungerade med gummiboll. I en prislista från 1906 finner man då, icke helt överraskande, benämningen kopphorn, av glas⁵ samt att benämningen kopphorn, *kuppaussarvi* används i en inhemsk husläkarbok från 1907⁶ trots att det av bilden och själva funktionsprincipen att döma är frågan om ett uppvärmbart, av glas tillverkat redskap. (Se bild nr 7.)

1 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 36, s. 6. Kirvus. 1972.

2 Lönnrot I 1874, *kuppalasi*, s. 814.

3 Dahlin 1890, s. 59; Apotekarenas i Finland ... 1920, s. 23; Apotekarenas i Finland ... 1921, s. 37.

4 Kumi-Tukku 1938, s. 11.

5 Willberg 1902, s. 76.

6 Oker-Blom & Levander 1907, s. 202.

Bild 7. Här visas hur man inom skolmedicinen i vårt land, ännu i början av 1900-talet har rekommenderat att koppglaset innan användningen bör värmas upp ovanför en spritlampa. När det uppvärmda koppglaset togs bort från lågan och placerades på huden och svalnade, drog det samtidigt fast. Trots att det avbildade redskapet är av den uppvärmbara typen av koppglas talar den ursprungliga finska bildtexten om "uppvärmning av kopp-hornet" sannolikt med tanke på att boken var skriven för allmänheten. Enligt Oker-Blom & Levander 1907, s. 202.

DET UPPVÄRMBARA KOPPGLASET är till sin konstruktion det enklaste och samtidigt även en av de äldsta typerna av blodsamlade redskap. Det består helt enkelt av en något tjockare av helt klart glas gjord kopp av varierande storlek med en mjukt avrundad klotformad topp och med en nedåt avsmalnande mynning kring vilken det löper en mjukt rundad något tjockare kant. Själva storleken på dessa fabriksstillverkade koppglas har givetvis, beroende på de olika tillverkarna varierat något. Men de tillgängliga olika instrumentkata-

Den folkliga benämningen "glas-horn", som allmänt användes för just dessa koppglas visar tydligt, att det har varit det av kohorn tillverkade kopp-hornet som har varit det ursprungliga som har utgjort ett begrepp och varit den benämning som redskapet från första början har haft och på vilket det nya framställningsmaterialet, glaset har överförts och som har gett upphov till den något vilseledande benämningen glashorn, men som är ett slags terminus technicus som uppträder även i de yngre uppteckningarna i vårt land.

Benämningen glashorn, *lasisarvi* är således den som helt allmänt förekommer i de olika delarna av landet. En kopperska från Sordavala berättar t.ex. att "om jag skulle ta de där moderna hornen de där glashornen, jo där det finns en gummiboll i ändan"¹ eller som det om en annan kopperska sägs att "nu använder hon glashorn och koppsnäppare"² eller som en kopperska från Österbotten säger "nu har jag de där glashornen".³ Beträffande glashornen så används i regel benämningen glashorn med tillägget gummiboll, och som alltså anger vilken typ av fabriks-tillverkade redskap det är frågan om.

I de fall vanliga dricksglas sekundärt har utnyttjats att koppa med har man inte använt någon speciell benämning utan bara talat om dricksglas,⁴ *juomalasi* eller om glas använda som kopp-horn.

1 SKNA 173:1, A:15. 1959. Leskinen, Heikki. Sordavala.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 245, s. 95. Metsäpirtti. 1972.

3 SLS 1202, band 1976:110. Häggman, Ann-Mari, s. 72. 1976. Esse.

4 MV:KTKKA 726. Kotikoski, J.W., s. 60. 1917. Korpilax.

logerna ger vid handen att man, med tanke på användningen, har framställt koppglas i form av serier omfattande tre, fyra olika storlekar, vilket kan jämföras med koppbornen av horn av olika storlek. Det kunde vara en kopplasserie som salufördes som en serie omfattande t.ex. ett litet koppglas, ett stort koppglas samt ett extra stort koppglas. Höjden på de i en dylik serie ingående koppglasen kunde variera mellan 5 och 7,2 cm och diametern på mynningen på koppglasen mellan 3 och 4,8 cm.¹ De ovan angivna uppgifterna gäller dock en enda tillverkare, den tyska instrumenttillverkaren Aesculap, som via sina kataloger, vilka även har påträffats hos oss,² får antas ha sålt dylika koppglas i någon mån även i vårt land.

Fabrikstillverkade uppvärmbara koppglas gjorda av andra firmor har haft något andra storlekar. Enligt den av Wilh. Willberg i Åbo 1902 utgivna prislistan, har det saluförts som det sägs ”koppborn af glas”³ i endast en storlek, närmare uppgifter om mått saknas dock. Medan man enligt en annan inhemsk, den 1921 av Apotekarens i Finland andelsaffär m.b.t. utgivna priskuranten har salufört koppglas av tre olika storlekar, d.v.s. koppglas vars yttre diameter var 35, 40 och 45 mm.⁴

Beträffande de dricksglas som använts som uppvärmbara koppglas saknas det helt enkelt närmare uppgifter om vilken form, utseende och storlek dessa har haft. I uppteckningarna talas det helt enkelt bara om vanliga dricksglas,⁵ helst då dricksglas av mindre storlek och som det sägs avlånga.⁶

Funktionen i fråga om det uppvärmbara koppglasets bygger på den sedan antiken kända principen⁷ om att när koppglasets eller närmast då luften i glasets värms upp så utvidgar den sig eller som det i en av husläkarböckerna sägs, att luften blir förtunnad.⁸ Själva uppvärmningen har då åstadkommits antingen genom att hålla koppglasets ovanför en låga eller genom att placera något lätt antändbart, en bomullstuss, en papperslapp eller eventuellt litet starksprit i glasets som därefter tändes på. Men så fort man då tog det uppvärmda koppglasets från lågan och placerade det tätt ovanpå huden började luften inuti att svalna och det bildades ett slags vakuum i glasets som drog fast det vid huden. Och samma sak om man hade tänt på någonting i glasets, så när glasets placerades upp och ner vänt tätt mot huden slocknade elden p.g.a. bristen på syre samtidigt som glasets drog fast vid huden och det uppstod den välkända lilla bulan i huden innanför glasets⁹ och som ju var avsikten med det hela.

En något annan funktionsprincip i fråga om att dra fast var den, om vilken det i uppteckningarna konstateras att ”genom att placera en brinnande papperslapp i ett upp och

1 Aesculap Musterbuch u. å., s. 531.

2 Aesculap Musterbuch är en katalog över instrument och redskap från slutet av 1800- eller början av 1900-talet. Uppgifter om tryckningsår saknas, vilket inte alls är ovanligt beroende på att priserna på varorna då kunde justeras från år till år. Katalogen donerades 1983 av Instrumentarium till HU:s Medicinhistoriska institutions bibliotek.

3 Willberg 1902, s. 76.

4 Apotekarens i Finland ... 1921, s. 37.

5 MV:KTKKA 726. Kotikoski, J.W., s. 60. 1917. Korpilax; EI 1976:1. Strandberg, H., s. 27. 1977. Korsnäs.

6 EI 1977:1. Strandberg, H., s. 64. 1977. Korsnäs.

7 von Hovorka & Kronfeld II 1909, s. 384.

8 Uhrström 1893–1894, s. 331.

9 T.ex. Uhrström 1893–1894, s. 331–332.

ner vänt dricksglas”¹ eller att ”den här bågaren placerades sålunda att in i den sätts en brinnande papperslapp och bågarmynningen trycks så fort som möjligt tätt fast intill hudens yta och man låter brinna inuti bågaren. Sålunda minskas trycket inuti bågaren och bågaren drar fast vid huden och börjar dra blod ur såren”² eller som en kopperska i Österbotten berättar att ”om man bara satte papperet långt upp och bara just som det tog eld i det och så hann man sätta fast så slocknade det strax men det blev liksom en vit ånga inuti av det och ser du det var den som drog, som drog fast så att det kom en riktig bula in i”³.

Vid användningen av de uppvärmbara koppglasen gällde det dock att vara försiktig och se till att t.ex. papperslappen inte fick brinna för länge så att den kom åt till att skada huden.⁴ Likaså måste man också se till att spriten inte rann ner längs väggarna på glaset och började brinna i närheten av mynningen och förorsaka brännblåsor på huden.⁵

I samband med redogörelsen för användningen av de uppvärmbara koppglasen bör man även nämna den lilla spritlampa som hör ihop med dessa och som brukade saluföras i samband med denna typ av koppglas och som var avsedd att värma upp dem med. Den fabrikstillverkade spritlampan har givetvis också varit av varierande konstruktion, och beroende på tillverkaren, av olika modell. I den tyska firman Aesculaps instrumentkatalog saluförs det t.ex. i samband med de uppvärmbara koppglasen en spritlampa, som består av en större platt behållare av metall med en i ena sidan uppåt avsmalnande mynning i vilken vecken sitter och som vid användningen skall tändas på.⁶

En enkel och med stor sannolikhet hos oss använd modell på en dylik spritlampa finns t.ex. avbildad i en inhemsk husläkarbok från 1907.⁷ Den består av en liten, något tillplattad med fot försedd glasbehållare för den lätt antändliga spriten och med en mynning som sticker upp som ett litet rör i mitten av behållaren och i vilken vecken sitter som man vid användningen tänder på.

KOPPGLAS MED VAKUUMPUMP är den andra typen av fabrikstillverkade koppglas, som alltså p.g.a. sin funktionsprincip kan kallas för koppglas med vakuumpump och som i husläkarböckerna från 1800-talets slut på finska kallas för *pumpulla varustettuja laseja*, d.v.s. med pump utrustade glas.⁸

För att suga ut luften ur koppglasen med använde man en s.k. vakuumpump som består av ett ca 8 cm långt mässingsrör med en diameter på omkr. 2,5 cm. Den nedre ändan av mässingsröret avslutas med ett gängat munstycke som är avpassat till koppglasens ventilanordning och på vilken vakuumpumpen vid användningen skruvas fast. Inuti detta mässingsrör finns en liten tätt åtsittande utdragbar kolv som är fäst i en ca 7 cm lång mässingsstång i vars övre ända det finns ett trattformat handtag.

1 MV:KTKKA 726. Kotikoski, J.W., s. 60. 1917. Korpilax.

2 SKS KRA. Duodecim E 190:410. 1950. Kuolajärvi.

3 SLS, band 1973:95. Häggman, Ann-Mari, s. 25–26. 1973. Korsnäs.

4 EI 1977:1. Strandberg, H., s. 62. 1977. Korsnäs.

5 Uhrström 1893–1894, s. 332.

6 Aesculap Musterbuch u. ä., s. 531.

7 Oker-Blom & Levander 1907, s. 202.

8 Wistrand 1897, s. 511; Wistrand 1898, s. 450.

Förekomsten och användningen av koppglasen med vakuumpump under den tid det här är frågan om torde dock ha varit betydligt mindre än både det ovan nämnda uppvärmbara och det med gummiboll fungerande koppglasets, som närmare kommer att beskrivas längre fram. Detta trots att koppglasen med vakuumpump hör till den typ av koppglas som enligt de i slutet av 1800-talet utgivna läkarböckerna ansågs vara snabbare och bättre att använda än de uppvärmbara.¹

En uppsättning av koppglas av denna typ bestod i regel av tre koppglas av varierande storlek som brukar saluföras i form av ett s.k. koppningsschatull,² i vilket det förutom koppglasen ingår en vakuumpump samt en koppnäppare och som vi senare återkommer till. Ett koppglas med vakuumpump³ består av en halvklotsformad kopp gjord av genomskinligt klart glas med en mynning som i regel är lika vid som själva glaskoppen. Runt mynningen nedtill löper en något tjockare mjukt rundad kant. Storleken på de olika, i den här beskrivna serien koppglas varierar något, diametern på glasen är mellan 4,3 och 6 cm samt höjden mellan 4,5 och 6,5 cm.⁴ I mitten av den halvklotsformade toppen finns ett litet hål i vilket det är fastsatt en ventilanordning som består av en med ett hål genomborrad skruv som på utsidan av glaset är en aning tjockare och som är fastsatt med ett par gängade brickor.

Skruven är genomborrad med ett fint hål och utgör således ett litet rör vars topp avslutas i en mycket liten trattformad platta med två avskurna kanter. Diametern på den lilla plattan är samma som skruvens för att vara avpassad för mynningen på vakuumpumpen. Storleken på skruven är också lika i de olika koppglasen, oberoende av hur stort själva glaset är. Den lilla trattformade plattan i toppen av skruven är täckt med en liten bit av en tunn hinna fastlindad med en tråd. Det är alltså frågan om en ventilanordning på de fabrikstillverkade koppglasen som i princip är konstruerad på samma sätt som de ovan beskrivna av horn gjorde kopphornen med en kopphornshinna. (Se bild nr 8.)

Man kan säga att koppglasets med vakuumpump fungerade i princip på samma sätt som det hemgjorda kopphornet med kopphornshinna. Vilket innebär att koppglasets med den vid ventilen fastskruvade vakuumpumpen appliceras på huden med kolven i vakuumpumpen nedtryckt till sitt bottenläge. När koppglasets var på plats drog man försiktigt upp kolven i vakuumpumpen varvid luften i koppglasets sögs ut och glaset fäste vid huden som drogs upp i en bula innanför glaset. Därefter skruvade man försiktigt bort vakuumpumpen från ventilen. Den lilla hinnan ovanpå ventilen sögs fast och täppte till det lilla hålet i röret samtidigt som den hindrade ny luft från att tränga in i glaset. Den bortskruvade vakuumpumpen kunde därefter användas till att på samma sätt dra fast de övriga koppglasen i serien med.

1 Wistrand 1897, s. 511.

2 Kock 1958, s. 3.

3 Beskrivningen av koppglas med vakuumpump baserar sig på den uppsättning av koppningsredskap som tillverkats av den svenska instrumentfirman Stille och som ingår i Helsingfors universitetsmuseums medicinhistoriska samlingar.

4 Helsingfors universitetsmuseums medicinhistoriska samlingar, koppningsredskap tillverkade av instrumentfirman Stille.

Bild 8. Koppglasets med vakuumpump är ett fabriksstillverkat blodsamlingsredskap. Det påminner till sin form om det sedan antiken kända uppvärmbara koppglasets. I toppen på glasets finns en ventilanordning av mässing på vilken man skruvar fast en vakuumpump av mässing, med vilken man åstadkommer ett vakuum i glasets som drar fast det. Koppglasets tillverkades i något olika storlek och salufördes i ett koppningsschatull tillsammans med den påskruvbara vakuumpumpen och en koppsnäppare. Redskapet har i regel använts av medicinskt skolade personer ännu i slutet av 1800-talet. Tillverkat av Stille i Stockholm. Helsingfors universitetsmuseum Arpeanum, foto förf.

vårt land och de som finns kvar ingår i regel i någon museisamling² men de har förekommit även i privat ägo.³ De av kohorn tillverkade kopphornen ser man däremot i ett flertal hembygdsmuseisamlingar runt om i landet.

KOPPGLAS MED GUMMIBOLL är den tredje typen av fabriksstillverkat koppglas som hos oss har använts i betydligt större utsträckning än koppglasets med vakuumpump. Den av instrumentkatalogerna använda benämningen på denna typ av koppningsredskap var koppglas med gummiboll.⁴ Men i regel talade man dock bara om glashorn med gummipump i

Fördelarna med koppglasets som fungerade på detta sätt var då att man inte behövde värma upp dem för att åstadkomma vakuum i koppglasets och man var inte heller tvungen att använda munnen för att dra fast dem.

De fabriksstillverkade koppglasets med vakuumpump är av utländsk fabrikation och har åtminstone sedan början av 1800-talet¹ tillverkats av i regel etablerade instrumentfirmor och sannolikt varit avsedda att användas närmast då av den tidens medicinskt skolade personer, d.v.s. läkarna, och har åtminstone sedan slutet av 1800-talet saluförts för att användas just av läkare. Men med tanke på den allmänna bland läkarna rådande uppfattningarna om vårdmetoden och dess användning på den tiden verkar det nog som om koppglasets med vakuumpump, även om det har funnits av dem, icke ändå har haft någon större användning i vårt land. Dessutom får man väl anta att koppglasets med vakuumpump salufört i ett dylikt koppningsschatull har nog säkert varit för dyrt för att kunna inhandlas av den vanliga kopperskan på landsbygden.

Därtill är det ett mycket begränsat antal koppglas med vakuumpump jämte koppningsschatull som har bevarats i

1 Se t.ex. Bayfield 1823, pl. II.

2 T.ex. Helsingfors universitetsmuseums medicinhistoriska samlingar.

3 En uppsättning ingick t.ex. på 1970-talet i prof. Harald Teirs privatsamlingar i Sideby.

4 Dahlin 1890, s. 59.

Bild 9. Koppglaset med gummiboll hör till de blodsamlande fabrikstillverkade, hos oss via instrumentkatalogerna försålda koppningsredskap, vilka delvis använts ännu efter mitten av 1900-talet, närmast av kopperskorna i stadsbasturna. Sugeffekten åstadkommer man genom att klämma ihop gummibollen, som efter det att man släppt taget strävar efter att återta sin form, samtidigt som den drar fast koppglaset vid huden och drar blodet ur såren. Enligt en av Aktiebolaget Steinmetz & Knetsch publicerad instrumentkatalog 1926, s. 24, nr 992.

uppges p.g.a. att det inte ingår några måttuppgifter om koppglasen i de tillbudsstående instrumentkatalogerna. Men även om det saknas måttuppgifter kan man dock konstatera att koppglasen med gummiboll har i regel av respektive tillverkare gjorts i en enda storlek. Det är endast storleken på själva gummibollen som jag har lyckats få närmare uppgifter om mått på. Enligt en instrumentkatalog från 1927 har det t.ex. hos oss saluförts ”kopp-

ändan och som på finska brukar beskrivas som *lasisarvi missä on kumipumpula piesä*¹ d.v.s. glashorn med gummiboll i ändan eller om som det sades *kumi-imukkeilla varustetut sarvilaitteet*,² med gummimunstycken försedda hornanordningar.

Till sin konstruktion består koppglaset med gummiboll, liksom även det med en vakuumpump, av en halvklotsformad av klart genomskinligt glas tillverkad liten kopp med i regel raka sidor. Runtom längs koppglasets nedre kant kan det löpa en mjukt rundad kant som underlättar fastdragningen av koppglaset.

I mitten av toppen på koppglaset finns ett litet rör, efter vilket den i regel av rött tjockt gummi tillverkade bollen, som skall träs på röret, är avpassad. Själva koppglaset har inte någon speciell ventilutrustning utan det är den påträdda gummibollen som vid användningen fungerar som ett slags ventil. Själva gummibollen är också tillverkad med en liten kort hylsa eller munstycke av gummi, som sitter fast i bollen och är avpassat efter röret i toppen av koppglaset vilket gör att bollen då den väl trätts på sluter tätt till.

I motsats till koppglasen med vakuumpump så har varje enskilt koppglas av den här typen försetts med en egen gummiboll i toppen på koppglaset. Några närmare uppgifter om storleken på själva koppglaset kan emellertid inte

1 SKNA 173:1, A:15. 1959. Leskinen, Heikki. Sordavala.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 320, s. 109. Tövsala & Åbo. 1972.

glas med 58 mm. röd boll”.¹ Av den i en katalog ingående avbildning av koppglas med gummiboll kan man dock sluta sig till att gummibollen har varit en aning större än själva glaset.² (Se bild nr 9.)

Beträffande funktionen kan man börja med att konstatera att gummibollen i princip motsvarade vakuumpumpen. Efter det att ett koppglas med gummiboll placerats på huden var det bara att ta i bollen och med ett tryck klämma ihop den elastiska gummibollen. Därvidlag pressades luft ut ur såväl bollen som själva koppglaset. När gummibollen efter det att man släppt greppet om den, och den p.g.a. sin elasticitet strävade efter att återta sin ursprungliga form, sög den upp luft ur glaset och samtidigt fäste, varvid en liten bula drogs upp i huden inuti glaset. När ett koppglas med gummiboll på detta sätt hade dragits fast vid huden var det bara att i tur och ordning på samma sätt fortsätta med de övriga koppglasen. Och eftersom varje koppglas hade sin egen gummiboll behövde man inte, som i fråga om de med vakuumpump, skruva bort någonting för att flyttas över till följande glas.

Fördelarna med det ”moderna” koppglaset med gummiboll ansågs vara följande. Förutom det att det var mycket enkelt att dra fast var det också lätt att rengöra och hålla rent. Dessutom kunde man genom det klara glaset genast se den mängd med blod som dragits ur såren och som samlats i glaset. Men det nämns också att med koppglasen med gummiboll kunde t.ex. kopperskan koppa sig själv på sådana ställen som t.ex. på fötterna där hon kom åt att dra fast kopphornen.³

Den enda nackdelen som framgår i samband med användningen av koppglas med gummiboll lär ha varit att det p.g.a. bollen i toppen hade en benägenhet att lätt falla bort av sig själv, varför man var tvungen att passa det noga.⁴

Även om allt tyder på att koppglasen med gummiboll har varit i större användning hos oss än koppglasen med vakuumpump så kan man dock inte uttala sig närmare om i hur pass flitig användning de har varit redan i slutet av 1800-talet och alldeles i början av 1900-talet i vårt land. Bevarade priskuranter ger dock vid handen att ”koppglas med gummiboll” t.ex. 1890 har saluförts hos oss i mindre partier på ett dussin till ett pris av 12 Fmk.⁵ Och i slutet av 1920-talet har dylika koppglas med 58 mm röd boll saluförts i partier på 10 st. till ett pris av 150 mk.⁶ Men detta säger ingenting om användningen, endast att koppglasen med gummiboll har saluförts. Och i uppteckningarna från slutet av 1800-talet och början av 1900-talet omtalas inte koppglaset med gummiboll, det är endast de uppvärmbara koppglasen som beskrivs. Men koppglasen med gummiboll hör dock otvivelaktigt den typ av fabriksstillverkade koppningsredskap som de vanliga kopperskorna runt om i landet åtminstone fr.o.m. 1930-talet tycks ha använt sig av. Vanligen påpekades det att koppglasen med gummiboll är redskap som sedan 1930- och 1940-talen⁷ har använts

1 Steinmetz & Knetsch, 1927, s. 7.

2 Steinmetz & Knetsch 1926, s. 24.

3 SKSÅ 332:9. 1976. Imponen, Maire. Mäntyharju.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 36, s. 6. Kirvus. 1972.

5 Dahlin 1890, s. 59.

6 Steinmetz & Knetsch 1927, s. 7.

7 SLS 1202, band 1976:110. Häggman, Ann-Mari, s. 22–23. 1976. Esse.

men som även varit i bruk på som det sägs, senare tider. Det talas om att koppglas med gummibollar är sådana där nya redskap eller redskap av ny modell som kopperskorna numera har börjat använda sig av.

Beträffande införskaffandet av koppglasen med gummiboll sägs det att nog måste kopperskan inhandla dem i någon välförsedd drogerihandel eller eventuellt på apoteket. Men om det inte gick att få dem därifrån så måste hon beställa dem från en instrumentfirma som fanns i någon av de i större städerna eller rentav ända från Helsingfors.¹

SAMMANFATTNINGSVIS kan man om de olika hos oss använda fabrikstillverkade blod-samlade koppningsredskapen konstatera att dessa har varit, det uppvärmbara kopp-glaset, koppglaset med vakuumpump och koppglaset med gummiboll. Sedan slutet av 1800-talet har man talat om koppglas, medan man fr.o.m. början av 1900-talet också har talat om glashorn, ett slags terminus technicus använt även senare för såväl det uppvärmbara, som för koppglaset med gummiboll. Det uppvärmbara koppglaset har sedan slutet av 1800-talet och början av 1900-talet saluförts här i serier på tre–fyra olika stycken och det fungerar genom uppvärmning ovanom t.ex. en spritlampa, varvid luften i glaset för-tunnas. En enklare version som även använts sedan början av 1900-talet var ett dricksglas med en påtänd papperstuss inuti.

En annan typ av fabrikstillverkade koppglas var koppglasen med vakuumpump som konstruerats redan i början av 1800-talet och som beskrivs i husläkarböckerna hos oss sedan slutet av 1800-talet och av vilka det likaså har förekommit olika storlekar. Kopp-glasen dras fast med hjälp av en flyttbar vakuumpump som skruvas på på glaset för att suga luften ur dem. Dessa koppglas har närmast varit avsedda för medicinskt skolade personer, läkarna, varför redskapen inte varit i allmänare användning, hos oss – och allra minst av kopperskorna.

Den tredje typen av fabrikstillverkade koppglas har varit koppglaset med gummiboll, eller som det också kallades glashorn med gummiboll. Det består av en halvklotsformad glaskopp med ett litet rör i toppen och det tillverkades i en enda storlek. På röret i toppen trädde en gummiboll som man klämde på för att åstadkomma vakuum i själva glaset och som drog fast det. Även om koppglas med gummiboll enligt priskuranterna från slutet av 1800-talet och början av 1900-talet har saluförts hos oss, är uppgifter om deras användning knapphändiga. Det verkar som om glashornen med gummiboll skulle ha varit i flitigare användning av kopperskorna hos oss först fr.o.m. 1930–40-talen då dessa i motsats till kopphornen beskrivs som ett slags ”nya redskap” och som även verkar ha använts senare, så länge som koppningen ännu brukades, ofta nog jämsides med kopphornen.

3.1.3 BLODRISTANDE REDSKAP FRÅN ANTIKEN TILL NYA TIDEN

DE ANTIKA BLODRISTANDE REDSKAPEN är vi tyvärr inte lika väl underrättade om, som i fråga om de blodsamlade redskapen. Men det finns dock en del bevarade uppgifter vilka

1 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 186, s. 2. Ranua. 1972; SLS 1202, band 1976:110. Häggman, Ann-Mari, s. 22. 1976. Esse.

alltså ger vid handen att man under antiken också har utfört blodig koppning vid vilken man alltså har använt sig av blodristande redskap.

I fråga om benämningarna på ett blodristande redskap använda under antiken kan vi konstatera att åtminstone Celsus använder en benämning på ett dylikt redskap vars grundform är *scalpellum*¹ d.v.s. en lansett. Det kan vidare konstateras att en s.a.s. indirekt benämning på redskapen i fråga framgår av den ofta i samband med uppgifter om koppning på latin förekommande benämningen *Cucurbitulae sine ferro*,² ”blodkoppur utan järn”. Varvid benämningen *sine ferro* står för torr-koppning. Och med ordet *ferro* avser man alltså det blodristande redskapet.

När det gäller de blodristande redskapen är vi tyvärr tvungna att ty oss till avbildningar och beskrivningar. Vi har en avbildning av kirurgiska redskap som ger en antydning om vilka slag av redskap som har använts i blodristande syfte. För åtminstone en del av de redskap som syns på en avbildning av ett etui med kirurgiska redskap placerat mellan ett par med öglor försedda blodkoppur, torde just vara sådana redskap. I det uppslagna etuiet syns sex något olika redskap av vilka åtminstone ett par av dessa kan tolkas som ett slags lansetter utnyttjade till upphackning av sår i samband med koppning. Av bilden framgår att dessa lansetter är redskap med en mot spetsen avsmalnande jämbred kniv med en vass spets. I mitten på redskapet syns ett handtag. Den andra ändan påminner mera om en kniv med en på den ena sidan böjd egg. Och det är givetvis den vassa spetsiga ändan på redskapet som användes till att rista upp eller hacka upp såren i huden med. Avbildningen härstammar från Asklepiostemplet invid Akropolis i Aten.³

Slutligen har vi en uppgift om användningen av ett blodristande redskap alldeles från slutet av antiken på övergången till tidig medeltid. Paulus från Egina, som levde under första hälften av 600-talet e.Kr. talar i ett avsnitt om koppning i ett av sina medicinska arbeten om användningen av ett blodristande redskap ett slags ”koppsnäppare” som är sammansatt av tre likadana knivar, [σμιλιον, σμιλια ; *scalpellum, scalpellis*] vilka är förenade med varandra. Men han konstaterar dock att ett redskap av denna typ är obrukbart och rekommenderar den enkla lansetten.⁴

DE MEDELTIDA BLODRISTANDE REDSKAP som har varit i användning påminner i mångt och mycket om de motsvarande antika redskapen. Även om blodkoppurarna sedan antiken också har använts vid torr-koppningen, så har de givetvis också utnyttjats vid den blodiga koppningen till att dra ut blod med. Ett förfarande som man faktiskt under medeltiden har dokumenterat i samband med en del av de koppningsscener på vilka man ser blodristande redskap i användning.⁵

Beträffande formen och utseendet på redskapen kan det konstateras att dessa enligt bevarade avbildningar består av ett slags koppjärn med en olivformad klinga som nedtill avslutas i en vass spets. I mitten på redskapet ses ett spiralformat handtag och upp till av-

1 Celsus 1948, s. 166, ”Ubi inhaesit, si concisa ante scapello cutis est, sanguinem extrahit ...”

2 Aretaios XXIV 1828, s. 244.

3 Lampros 1895, s. 15.

4 Paulus von Aegina 1914, s. 508; Pavlus Aegineta II 1924, s. 82.

5 Ms Sloane 6 Bl 177r, Sudhoff 1914, Taf. XXXXVII.

slutas redskapet med en krok för upphängning.¹ Koppningsscenen visar också att det är med den vassa spetsen på klingan som man ristar i huden. (Se bild nr 3.)

Andra bevis på utseende och storlek hos dessa redskap är de också under medeltiden använda, och i Danmark upphittade kirurgiska redskap, bland vilka vi finner de s.k. dubbelstiletterna, om vilka Møller-Christensen säger att man möjligtvis kan ha använt dem som skarifikationsredskap vid påsättningen av blodkoppar. Dessa dubbelstiletter är spetsiga i vardera ändan och omkr. 12 cm långa.² Medan ett annat redskap, som han kallar för ett åderlåtningsjärn,³ men som enligt mitt förmenande, är det redskap som i mångt och mycket liknar en i vårt land sedan slutet av 1800-talet använd kopyxa med ett om en liten yxa påminnande brett i den ena ändan. Och det var ju ett redskap med vilket man hackade upp såren inför en blodig koppning.

NYA TIDENS BLODRISTANDE REDSKAP, som har varit i användning är i första hand dokumenterade i form av avbildningar med förklarande texter, men även i form av beskrivningar i koppningsanvisningarna. I det av Paraeus i slutet av 1500-talet utgivna kirurgiska verket ingår det några tydliga avbildningar vilka visar redskap avbildade tillsammans med de uppvärmbara halvklotsformade blodkopparna och vilka i mångt och mycket påminner om de i vårt land använda kopyxor. Det är fråga om ett par kopyxor, dels med en tvär egg och dels med en sned spetsig egg. I bägge fallen ser vi att kopyxan har en krok för upphängning i den andra ändan. Beträffande benämningen använder Paraeus i sin på latin avfattade text den redan bekanta benämningen *scalpellum*.⁴ (Se bild nr. 4.)

Medan man på ett folkspråk, på tyska i mitten av 1500-talet talar om användningen av en kopyxa som ett redskap med vilket man pickar eller hackar upp, *bicken* eller *hawen*⁵ ett redskap som på tyska kallas för *Schröpfeisen* med hänvisning till den redan kända benämningen *scalpellum*.⁶ Och i slutet av 1500-talet talar Smid på danska om ett dylikt redskap som ett åderlåtningsjärn som han kallar för *aarejernet*.⁷ Medan Benedictus Olai vid samma tid överhuvudtaget inte ens nämner några upphackningar av sår och följaktligen inte heller talar om något blodristande redskap.⁸

KOPPSNÄPPAREN är ett slags ”nyhet” i fråga om de blodristande redskapen som dyker upp under 1500-talet och som utgörs av den av Paraeus 1594 avbildade och beskrivna koppsnäpparen som han kallar för *scarificator*.⁹ Det är ett cylinderformat redskap tillverkat av metall och inuti dess nedre del, ser man i tre grupper om sex ordnade, 18 små ovalformade spetsiga klingor fastsatta på kugghjulsförsedda roterande axlar. Avbildad är också den nyckel med vilken mekanismen spänns. I toppen på koppsnäpparen syns även den lilla spak varmed mekanismen utlöses för att få koppsnäpparen att fungera. Det sägs

1 Sudhoff 1914, s. 139 & Ms Sloane 6 Bl 177r, Sudhoff 1914, Taf. XXXXVII.

2 Møller-Christensen 1944, s. 128–129.

3 Møller-Christensen 1944, s. 128.

4 Paraeus 1594, s. 508–509.

5 Ryff 1544, s. 142–143.

6 Deutsches Wörterbuch IX 1899, sp. 1769.

7 Smid (1577) 1976, s. 35.

8 Olai 1578, s. CLXXXII.

9 Paraeus 1594, s. 360.

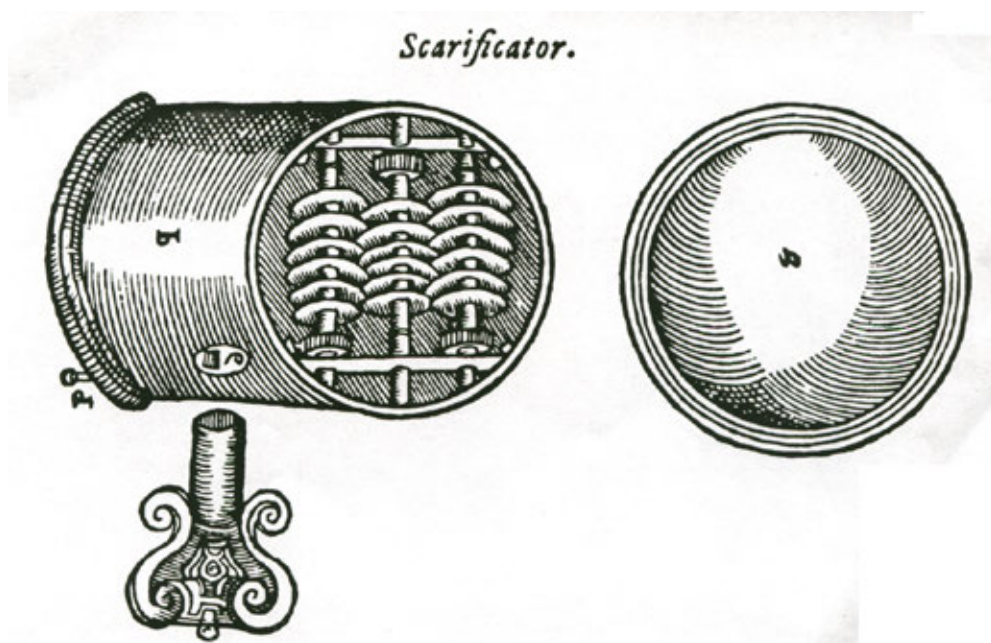

Bild 10. Den av Paraeus beskrivna koppnsnäpparen (Scarificator) är från slutet av 1500-talet. Till höger ses locket och till vänster den cylinderformade dosan med knivbladen synliga. Knivbladen är ordnade i tre grupper på sex stycken, vilka är fastsatta på tre kugghjulsförsedda roterande axlar. Nedtill ses även den nyckel med vilken mekanismen spändes och till vänster nere i kanten syns den lilla avtryckaren (p) med vilken mekanismen utlöstes. Instrumentet sägs fungera som ett slags rakkniv men med vilken man samtidigt skar upp 18 små sår. Enligt Paraeus 1594, s. 360. Helsingfors Universitetsbibliotek.

att redskapet fungerade som ett slags rakkniv, men med vilket man samtidigt skar upp 18 små sår i huden. (Se bild nr 10.)

Vi kan alltså konstatera att även om själva principen för de blodristande redskapen sedan antiken har varit den samma så har man fr.o.m. nya tidens början satt det i system, att samtidigt skära upp ett större antal sår i huden i samband med den blodiga koppningen. Något som man, enligt Paulus från Egina redan i slutet av antiken hade försökt sig på, men med mindre lyckat resultat. Och som ett blodristande redskap har *scarificatorn*, koppnsnäpparen stått sig fram till ”våra dagar”.

Beträffande blodristningen och de redskap som härvidlag omtalas av Dekkers i slutet av 1600-talet kan det enligt den förklarande texten till bilderna konstateras att uppristringen av sår görs genom att en liten nål, *acula* sticks in genom det vaxtilltäppta hålet i toppen av blodkoppen när denna är på plats. Detta får blodet under huden att strömma in i blodkoppen.¹

I den av Diderot och d’Alembert i slutet av 1700-talet utgivna Encyklopedin över anatomiska och kirurgiska redskap ingår det, förutom den uppvärmbara blodkoppen av glas även en bild av en koppnsnäppare som här benämns *Le scarificateur*. Till sin form är

¹ Dekkers 1694, s. 31.

koppsnäpparen kubformad med hela sexton små skärande klingor ordnade i tre rader. I mitten ses sex klingor och på vardera sidan fem klingor. I samband härmed finns även en bild som visar på vilket sätt såren i samband med uppskärningen i teorin har sett ut. I sidan på koppsnäpparen syns den lilla spak med vilken koppsnäpparmekanismen spänns liksom även den spak med vilken denna mekanism vid användningen utlöses.¹ Till sin konstruktion följer denna 1700-tals koppsnäppare helt den av Paraeus 1594 avbildade och ovan beskrivna koppsnäpparen.

När det gäller de blodristande redskap som finns beskrivna i början av 1800-talet i den av Bayfield utgivna praktiska handboken kan det konstateras att det är den välkända koppsnäpparen kallad *scarificator* som här dyker upp igen. Modellen är den redan kända lilla dosan som på avbildningarna här är sexkantig med sammanlagt tio små skärande klingor ordnade i rader respektive en snäppare med fem klingor i en rad. Denna koppsnäppare med de skärande klingorna i två rader har spetsen på klingorna vända mot varandra.²

Medan däremot ett blodristande redskap kallat *Mr Demours' Cupping instrument*, som här beskrivs som ett slags nyhet för 1800-talet är den låga halvklotsformade blodkoppen med en vakuumpump fastsatt i ena sidan med vilken man åstadkommer vakuum inuti blodkoppen för att få den att dra fast. I mitten i toppen av själva blodkoppen ses det blodristande redskapet som består av en tub med en smal stång inuti i vars ena ända finns en liten lansett fastsatt. Denna rörliga stång kan skjutas in i själva blodkoppen när den väl är applicerad på huden. Den lilla lansetten eller eventuellt de fyra lansetterna ristar sålunda upp såren i huden.³ Till sin funktion påminner den faktiskt i princip om den av Dekkers i slutet av 1600-talet omtalade blodkoppen med ett litet hål i toppen varigenom man med en nål ristar upp såren.

Men det var inte enbart de fabrikstillverkade av glas gjorda blodkopporna som i slutet av 1800-talet såldes av instrumentfirmorna. Samma sak gäller även de fabrikstillverkade förnicklade koppsnäpparna vilka hade tillverkats i ett flertal olika varianter. Den tyska instrumentfirman Aesculap saluförde ett slags sexkantiga kubformade koppsnäppare som kallas för *Schröpfungapparat* och som är av den redan välkända modellen med skärande klingor vars antal varierar mellan 4 och 16 stycken ordnade i två rader på så sätt att dessa dels skär upp i samma riktning och dels så att de skär upp mot varandra varvid de uppristande spetsarna på klingorna är vända mot varandra. I toppen eller ovanpå koppsnäpparen sitter den spak med vilken mekanismen spänns och i sidan sitter den lilla knapp med vilken denna mekanism utlöses.⁴

1 Diderot & d'Alembert (1751–1772) 1977, pl. XXIII.

2 Bayfield 1823, fig. 4 & 5, plansch I.

3 Bayfield 1823, plansch I jämte förklaringarna.

4 Aesculap-Musterbuch, u. ä., s. 531.

3.1.4 BLODRISTANDE REDSKAP ANVÄNDA I VÅRT LAND SEDAN SLUTET AV 1800-TALET

Hemgjorda blodristande redskap

KOPPYXA är benämningen på det blodristande redskap som har använts hos oss. Och redskapets benämning har samma förled av den för vårdmetoden vedertagna benämningen i formen ”kopp-” som alltså också förekommer överförd på det andra, det blodristande redskapet. Det var det redskap med vilket såren i huden ristades eller hackades upp och vars svenska benämning ursprungligen var koppijser¹ koppjärn, men som i vårt land på grund av sitt karaktäristiska utseende som påminner om ett slags liten yxa som för det mesta kallades för kopypyxa. Redan Ganander talar i sitt lexikon från 1786 om *kuppa kirwes* och *kuppi rauta* som han översätter till koppjärn, *scalpellum scarificantis*.² Motsvarande benämningar för detta blodristande redskap har också senare använts på finska då man talade om *kupparauta*, *kuppuurauta*, eller *kuppirauta*,³ ”koppjärn” men för det mesta dock om *kuppakirves*,⁴ *kuppikirves*,⁵ *kuppuukirves*,⁶ eller *kupparinkirves*⁷ ”kopypyxa”.

Andra mindre vanliga benämningar på redskapet har varit *kuppiveitsi*, *kuppuuveitsi* eller *kuppausveitsi*⁸ samt *kuppipuukko*,⁹ koppningskniv och som antyder att redskapet har haft ett utseende som närmast har påmint om en slidkniv.

De vanligaste benämningarna ”kopypyxa”, *kuppikirves* eller ”koppningskniv”, *kuppuuveitsi* har sedan länge tillbaka varit i allmänt bruk över så gott som hela vårt land. Undantag utgörs dock av ett litet begränsat område i sydost, Karelska näset där kopypyxan, eller rättare sagt då koppjärnet tidigare har kallats för *kassuurauta*, *kassaveit* eller *kassari*¹⁰ benämningar som härleder sig av det finska ordet *kasa* som betyder en spets som sticker fram, ett hörn, nämligen yxans *kasa* är den spets av yxans egg som är på samma sida som skaftet.¹¹ I samma betydelse påträffar man även ordet *kasa*, hörnet på yxans egg i dialekter som talades i Ingermanland.¹²

Till de blodristande koppningsredskap som bör anses vara hemgjorda hör det lilla men viktiga redskap, som hos oss på grund av sitt karakteristiska utseende, har kallats

1 Hästesko 1905, s. 301.

2 Ganander (1786) 1937–38 s. 509.

3 SKNA 404:1, A:55. 1960. Kiviniemi, Eero. Kankaanpää; SKSÅ 11:47. 1963. Raivio, Vuokko. Lappajärvi; SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 22003. 1933. Perho; SKSÅ 389:1. 1968. Kolehmainen, Ilkka. Vetil.

4 SKS KRA. Arponen, Aino. E 114, s. 7–8. 1934. Vuoksenranta; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 151, s. 38. Limingo-Temmes. 1972.

5 SKNA 1126:1, A:30. 1961. Laukkanen, Kari. Rantasalmi; SKSÅ 125:12. 1962. Raivio. Vuokko. Jalasjärvi; SKSÅ 359:5. 1967. Penttinen, Kirsti & Lappalainen, Jukka. Kiuruvesi; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 159, s. 2. Säminge. 1972.

6 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 32, s. 46. Alajärvi. 1972; SKNA 1150:1, A:45. 1961. Ryytänen, Paula. Eno; SKNA 173:1, A:15. 1959. Leskinen, Heikki. Sordavala.

7 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 11, s. 4. S:t Bertils. 1972.

8 SKNA 1154:2, B:40. 1961. Ryytänen, Paula. Eno; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 104, s. 3. Pielavesi. 1972; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 116, s. 4. Rautavaara. 1972.

9 SKSÅ 8:4. 1961. Kylmänen, Liisa. Ylikiiminki. TYKL/frågebl./46: meddelare nr 157, s. 6. Pielavesi. 1972; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 169, s. 21. Varpaisjärvi. 1972.

10 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 103, s. 21. Ilomants. 1972; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 10, s. I. S:t Johannes. 1972; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 135, s. 10. Rautus. 1972.

11 Suomen kielen etymologinen sanakirja I 1955, s. 167.

12 Inkeröismurteiden sanakirja 1971, s. 141.

för kopyxa¹ eller kopyryxa² *kuppikirves*,³ *kuppauskirves*⁴ eller *kuppuukirves*⁵ och med vilket såren i huden ristades d.v.s. hackades upp. Benämningen kopyxa härleder sig av att redskapet brukar påminna om en yxa med ett yxblad, en vass egg samt ett skaft, fastän i miniatyr. Och kopyxan har varit den mest utnyttjade typen av blodristande redskap i vårt land åtminstone från slutet av 1800-talet fram till 1940–50-talen då kopperskorna så småningom började använda sig av mera sofistikerade fabrikstillverkade redskap för att rista upp sår med.

Men ser man litet närmare på de olika former som dylika handsmidda kopyxor under tidernas lopp har haft kan man konstatera att redskapet i en del fall ändå kanske mer än en yxa har liknat en slidkniv eller en täljkniv med sitt tjocka i regel av trä gjorda skaft, varvid redskapet också har kallats för en koppningskniv, *kuppuukko*⁶ eller *kuppiveitsi*.⁷ Men denna typ av blodristande redskap har också bara kallats med den urgamla benämningen koppningsjärn, *kuppirauta*⁸ eller *kuppuurauta*.⁹ (Se bild nr 11.)

De råämnen som man vanligtvis har använt sig av vid framställningen av en kopyxa har varit en liten järnstång som i genomskärningen var rektangulär, d.v.s. platt och som i färdigt bearbetat skick, beroende på tillverkaren, var mellan 10–15¹⁰ eller 20–25 cm lång¹¹ samt knappt 10 mm tjock¹² eller som det t.ex. berättas att ”yxans längd var omkring 10 cm, brettets bredd knappt 1 cm”¹³ samt att ”koppjärnet eller kopyxan var en sådan då med handtaget omkr. 22 cm långt med ett brett som är böjt”.¹⁴

Men om man inte hade en lämplig järnstång, kunde man också ta en stor järnspik eller som det sägs att ”några framställde kopyxor av en stor spik, filade dess ända vass, efter det att spiken dessförinnan hade behandlats i smedjan”¹⁵ Dessutom behövde man ibland som råämne också litet trä av vilket man snidade ett litet skaft som trädde på den andra ändan av kopyxan. Alla kopyxor hade dock inte ett dylikt träskaft. Men trä behövde man också för att kunna tillverka ett skyddande träfodral för kopyxan och speciellt dess brett, och som en del kopperskor har använt sig av.

KOPYXAN TILLVERKADES genom smidning, varvid det första man gjorde vid framställningen av kopyxan var att man hettade upp den ända av järnstången som skulle göras till ett ”yxbrett”, så att den blev alldeles glödande röd. Medan den ännu var glödande och lätt formbar tog man och böjde omkr. 1–1,5 cm av ändan till en rät vinkel, som man

1 SLS 1202, band 1976:110. Häggman, Ann-Mari, s. 33. 1976. Esse.

2 MV:AK. Wiander, E. s. 2. 1971. Kyrkslätt.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 159, s. 2. Säminge. 1972.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 187, s. 3. Pyhäjärvi, Ul.I. 1972.

5 SKNA 173:1, A:15. 1959. Leskinen, Heikki. Sordavala..

6 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 157, s. 6. Pielavesi. 1972; TYKL/frågebl./46: meddelare 169, s. 21. Varpaisjärvi. 1972.

7 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 116, s. 4. Rautavaara. 1972.

8 SKS KRA. Hosiaisuoma, Alli. 130. 1955. Ylistaro.

9 SKNA 404:1, A:55. 1960. Kiviniemi, Eero. Kankaanpää.

10 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 222, s. 9. Euraåminne. 1972; SKSÄ 210:15. 1975. Rausmaa, Pirkko-Liisa. Heinola lkm.

11 MV:AK. Jussila, Lyyli, s. II. 1971. Lammi.

12 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 158, s. 9. Åbo. 1972.

13 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 184, s. 18. Raumo. 1972.

14 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 187, s. 17. Pyhäjärvi Ul.I. 1972.

15 SKS KRA. Tuominen, Valto. Kansanlääkintä 13, s. 343. 1977–78. Räisälä.

Bild 11. Koppyxan var det vanligaste hos oss använda blodristande redskapet som i regel var tillverkat av en 10–15 cm lång järnstång eller spik. Dess viktigaste del var den lilla om en yxa påminnande eggen, som måste vara väl vässad och härdad för att fungera bra. Bilden visar koppyxor av olika modell, en av dem försedd med ett ordentligt trähandtag och de andra bara med en ögla som handtag. Helsingfors universitetsmuseum Arppeanum, foto förf.

därefter började smida så att den fick formen av ett litet yxbett som kunde vara mellan knappt 1 och 1,5 cm brett.¹ Det förekommer också modeller av koppyxor på vilka själva bettet, det lilla yxbladet, sitter ett litet stycke inåt från den allra yttersta ändan av själva koppyxan. Den andra ändan av järnstången kunde lämnas rak och formas till så att den var lämplig att förses med ett trähandtag. Men man kunde också, som man i en del fall har gjort, glödgat upp även denna ända av järnstången och böjt den till en liten ögla som sedan bl.a. utnyttjades som ett litet handtag.

Även om koppyxan var helt och hållet handgjord och det har förekommit en del lokala variationer hos oss, så är det frågan om ett redskap som till form och utseende var en mer eller mindre standardiserad modell och som tycks ha stått sig s.g.s. oförändrad genom tiderna. Något som kanske framgår bäst av de tillgängliga illustrationerna som kommer från olika delar av landet och som härstammar från olika tider.

Den ovan beskrivna tillverkningen, d.v.s. själva smidandet av en koppyxa var förr hos oss en sak som i regel sköttes av den verkliga yrkesmannen på orten, lands- eller bysmeden. Det var ju han som hade tillgång till de lämpliga verktygen och utrymmena d.v.s. sin smedja i vilken han kunde tillverka dessa koppyxor och om vilket det i korthet berättas t.ex. att ”koppyxan ... den var gjord av landssmeden”²

1 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 184, s. 18. Raumo. 1972; SKS KRA. Hiltunen, Kaarina. Kansanlääkintä 2, s. 2. 1977–78. Kristina.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 235, s. 5. Rautus. 1972.

Själva finslipningen av eggen på den färdigsmidade kopyxan var någonting som kopperskan sedan själv i regel brukade utföra och som hon också i samband med användningen allt emellanåt brukade upprepa. Varvid hon då gjorde, som det berättas att ”väsxa yxan på en brynsten och slipa den på en läderrem”¹ men också att ”där vässte hon den och många gånger spottade hon på den där brynstenen och vässte den mycket vass”.² Men det sades också att man i stället för att använda spott kunde ”väsxa kopyxan vass på en sten slip tillsammans med olja”.³ Huvudsaken var i alla fall att resultatet av allt slipandet eller vässandet var att eggen på kopyxan blev, som man uttryckte sig att ”kopyxan var vass som en ormtunga”.⁴

Men ibland var det inte tillräckligt bara med att eggen på kopyxan hade slipats vass. Man måste också få den att hålla sig vass och därför har man, så som det sägs, även härdat eggen på kopyxan. En smed från Paavola i Nordösterbotten på 1930-talet konstaterar att: ”Kopyxan när den framställdes så härdades den i kvinnomjölk, när en kraftig kvinna inte hustru, en ogift kvinna hade fött det första barnet och mjölkat mjölk från sin tiss i en kopp och i denna har kopyxan härdates, så har den blivit bra.”⁵

Det att man på ovan citerade sätt har härdat kopyxan kan väl jämföras med den magi som var knuten till järnets uppkomst och som påträffas i Kalevala där det talas om trenne skyddsgudinnor och dessas ur sina bröst utgjutna mjölk av olika färger och ur vilken smidesjärnet, det skarpa stålet och det spröda gjutjärnet har uppstått.⁶

En av orsakerna till att kopperskan som använde kopyxan, ansåg att den bäst tjänade sitt ändamål när eggen var ytterst vass, ligger i att en välväst skarp fin egg skar upp mycket tunna små och som det sägs, nätta sår i huden ur vilka blodet kom åt att rinna. Eller som det också uttrycks att ”kniven var slipad vass så att det inte blev breda sår”.⁷ Den andra orsaken var helt enkelt den, att själva upphackandet av såren knappast kändes för dem som blev behandlade när eggen på kopyxan var ordentligt vässad eller som det hela skildras redan i slutet av 1800-talet med följande ord: ”hennes kopyxa sades vara så vass att inte det väl baddade köttet kände av dess huggningar”,⁸ men som det också långt senare konstateras att ”nog berättade de där som koppades också att kopyxans hackande kändes som när en loppa bet och såren blev så nätta och varades inte”⁹ eller att ”det gjorde litet ont ... om den inte var helt vass”.¹⁰ Allt det här bidrog till att kopperskan, förutom det att hon hade sett till att hon hade en kopyxa med en välvässad egg att hon också bemödade sig om att förvara den omsorgsfullt och väl och därvidlag hindra den från att bli ovass och

1 SKS KRA. Ekman, E.J. 2382. 1939. Sysmä.

2 SKSÄ 210:15. 1975. Rausmaa, Pirkko-Liisa. Heinola lkm.

3 SKS KRA. Jokela, J.V. PK 43:7846. 1938. Brahestad.

4 SKS KRA. Jokela, J.V. PK 43:7846. 1938. Brahestad.

5 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 21996. 1933. Paavola.

6 Kalevala 1948, s. 72.

7 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 132, s. 12. Pielavesi. 1972.

8 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 151, s. 27. Nivala. (1880) 1972.

9 SKS KRA. Jokela, J.V. PK 43:7846. 1938. Brahestad.

10 SKNA 785:2, B:40. 1961. Virtaranta, Pertti & Helmi. Rymättylä.

skadas. Det sägs t.ex. att ”under mellantiderna förvarades kopyxan noga inlindad i en tygtrasa i en trälåda”.¹

Det lilla träfodral som hade tillverkats enkom för kopyxan och i vilket den satt som gjuten har också använts för att skydda eggen och förvara kopyxan i när denna inte används. Men det var inte alltid bara det att kopyxan måste förvaras väl skyddad för att inte ta skada. Det tycks också ha förekommit någon form av magisk mystik som kopyxan varit omgiven av för redan på 1930-talet berättas det att ”kopperskan inte fick visa sin kniv för någon”² vilket kanske har bidragit till att kopperskan så noga höll reda på sin kopyxa.

SAMMANFATTNINGSVIS kan det om kopyxan och koppningskniven konstateras att dessa var de vanligaste hemgjorda blodristande redskapen som var kända sedan länge tillbaka och som redan Ganander upptar i sitt lexikon 1786, och som hos oss har varit i allmän användning sedan slutet av 1800-talet fram till 1940–50-talen. Benämningen kopyxa är härledd från redskapets utseende, ett slags yxa i miniatyr med vilken man hackade upp sår. Råmaterialet till en vanligen av bysmeden förfärdigad kopyxa bestod av en järnstång vars ena ända hettades upp och böjdes i en rät vinkel, som smiddes till ett ”yxbett” som slipades, västades och härdades så att det blev ytterst vasst. Det andra hemgjorda redskapet, som under denna tid också har använts, var koppningskniven som närmast påminde om en slidkniv med vars spets man hackade och som även har kallats för koppningsjärn. Innan såväl kopyxan som koppningskniven kunde användas måste kopperskan, som det sägs redan i slutet av 1800-talet, se till att de var ytterst vassa, så att såren blev små och nätta och att upphackningarna knappt kändes av. Kopperskan var även noga med att, som det sägs på 1930-talet, förvara såväl kopyxan som koppningskniven väl inlindade, utan att visa dem för någon.

Fabrikstillverkade blodristande redskap

RAKKNIVEN hörde till de enkla, blodristande fabrikstillverkade koppningsredskap som bestod av en vanlig gammaldags rakkniv. Denna var i själva verket dock inte i första hand tillverkad för detta ändamål, utan hade fått en sekundär användning i och med att man utnyttjade den till att hacka upp koppningssår med. Den allmänt använda benämningen på detta redskap utnyttjat som koppningsredskap hos oss har allt sedan 1930-talet varit rakkniv och på finska kort och gott *partaveitsi*,³ rakkniv men även benämningen *partapuukko*,⁴ rakkniv förekommer. Ibland har man för tydlighetens skull också talat om *vanhanaikainen partaveitsi*,⁵ en gammaldags rakkniv.

Den fabrikstillverkade rakkniven bestod i regel av ett mycket tunt och jämbrett blad av stål med en mycket skarp fin egg längs hela den ena nedre kanten av bladet. Den andra den övre kanten av bladet var vanligen litet tjockare och fungerade som skydd då rak-

1 SKS KRA. Jokela, J.V. PK 43:7846. 1938. Brahestad.

2 SKS KRA. Mattila, Martti. 1760. 1933. Viljakkala.

3 SKS KRA. Tienari, Matti. E 155:288–293. 1938. Kuusamo; SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 39331. 1941. Sodankylä; SKSÅ 144:9. 1974. Salo, Lasse. Kivinebb.

4 SKS KRA. Tienari, Matti. 702. 1939. Kuusamo.

5 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 176, s. 20. Somero. 1972.

kniven inte användes utan var infälld i sitt fodral. Bladet på rakkniven brukar i regel vara omkr. 10 cm långt och 1 cm brett. I den ena ändan är det fastsatt med en liten tapp i det av bakelit tillverkade fodralet. Det skyddande fodralet i vilket rakkniven kunde fällas in fungerade vid användningen som handtag.

Beträffande rakknivens funktion som blodristande redskap kan man konstatera att det i själva verket endast var den allra yttersta spetsen, hörnet på rakknivsbladet som utnyttjades till att hacka upp sår med eller som det heter ”med udden på rakkniven hackade ... hon”¹ eller ”med spetsen på rakkniven”.² Och eftersom man då bara använde den yttersta spetsen spelade det knappast någon större roll om själva eggen på rakkniven var slö, vilket den sannolikt brukade vara. Det talas allmänt om att rakkniven som kopperskan brukade använda i regel var en gammal avlagd rakkniv som hon hade fått, antingen då av sin man eller av sin far och som inte mer kunde bruka den.³

I fråga om användningen av rakkniven som koppningsredskap kan det slutligen konstateras att det har varit ett redskap, som åtminstone sedan 1930-talet har utnyttjats hos oss. Tillgängliga uppgifter ger därtill vid handen att rakkniven har nyttjats till att hacka upp sår med i samband med koppningen över så gott som hela landet. Uppgifter om användningen av rakkniven saknas i uppteckningarna från slutet av 1800- och början av 1900-talet, vilket bör ses som en antydning om att det är först från och med 1930-talet som rakkniven tagits i bruk. I en uppteckning påpekas det t.o.m. att ”förr i världen hade kopperskan en liten kopyxa men senare en rakkniv och ännu senare en apparat med vilken hon tryckte”.⁴

Om användningen av en rakkniv till att hacka upp sår med berättas det i de yngre uppteckningarna t.ex. att ”med rakkniven, sådan som man då på den tiden höll sig med, med rakkniven slog man håll där i huden och drog fast ett horn”⁵ eller att ”i Kides så avtappade kopperskorna ond blod med ett rakknivsblad”⁶ och vidare att ”det blev ett märke där man högg med rakknivsspetsen små sår”⁷ samt slutligen att ”kopperskan hackade med rakknivsspetsen sår i kroppen”.⁸

Och just en sådan här fabriksstillverkad rakkniv i sekundär användning lämpade sig väl för ändamålet eftersom dess skyddsodral i vilket kniven var infälld då den inte användes, kunde härvidlag utnyttjas som ett slags skaft eller handtag till att hacka med.

RAKBLADSHÖRNEN användes av en kopperska om hon inte har haft tillgång till något av de ovan nämnda redskapen att hacka upp sår med utan hon har varit tvungen att ta ett enkelt gammaldags rakblad, därvidlag utnyttja ett av hörnen på rakbladet till att hacka med. Om användningen av rakblad som hackningsredskap berättas det t.ex. att ”en del

1 SKNA 1126:1, A:30. 1961. Laukkanen, Kari. Rantasalmi.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 60, s. 4. Kangasniemi. 1972.

3 SKNA 1197:1, A:45. 1961. Vesisenaho, Kaisa. Saarijärvi; SKS KRA. Tuominen, Valto. Kansanlääkintä 13, s. 339. 1977-78. Räisälä.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 368, s. 15. Viborg. 1972.

5 SKSÄ 180:12. 1968. Väisänen, Marja. Kides.

6 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 29, s. 9. Kides. 1972.

7 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 36, s. 3. Kirvus. 1972.

8 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 84, s. 5. Rantasalmi. 1972.

Bild 12. En fyrkantig kubformad av mässing tillverkad koppsnäppare. Den representerar en äldre och samtidigt något mindre modell än de vanligen förekommande åttkantiga kubformade koppsnäpparna. Storleken på den nedtill synliga reglerbara basplattan är 3,2 x 3,2 cm. De framstickande klingorna nedtill och vilkas antal uppgår till 16, är ordnade i grupper om fem, sex respektive fem stycken. Upp till ses såväl den hane med vilken mekanismen spändes som den lilla avtryckare på sidan med vilken mekanismen utlöstes. Enligt uppgift har detta exemplar använts av en läkare. Helsingfors universitetsmuseum Arpeanum, foto förf.

flera små klingor ... kallas äfven koppjern⁵ Självva termen koppsnäppare är en sammansättning som bygger på den välbekanta förleden kopp- sammansatt med snäppare, som är ett lånord från tyskans *schnäpper*, *schnepfer* till *schnappen*, hastigt röra sig.⁶ Vanligen talade man dock bara om kopplingsmaskin och de på finska använda benämningarna har därvid-

kopperskor hade bara ett rakapparatsblad med vilket de skar upp de här såren ...¹ eller att ”sedan tog hon bort hornet och ett sådant där liksom rakapparatsblad, med vilket hon hackade små sår ...”² samt som en kopperska säger att ”rakbladen det går nog bara och de biter kanske bättre än yxan.”³ Även om också rakbladen utnyttjades sekundärt till att hacka upp sår med torde de ha fungerat väl eftersom ju rakbladshörnen var mycket vassa och lämnade vid upphackningen mycket små tunna sår efter sig i huden.

DEN MEKANISKA KOPPSNÄPPAREN är det sista i raden av de fabriksstillverkade blodristande kopplingsredskapen som redan sedan slutet av 1800- och början av 1900-talet har såväl saluförts hos oss, som rekommenderats i de i vårt land utgivna husläkarböckerna.⁴ Men det är dock först på senare tid och detta i en rätt så begränsad omfattning som koppsnäpparen har utnyttjats av våra kopperskor.

Benämningen koppsnäppare på svenska är ett slags terminus technicus som har använts för detta slag av kopplingsapparat och om vilken det redan 1850 i Dalins ordbok förklaras att ”koppsnäppare, kirurgiskt instrument som begagnas vid koppning, försedt med

1 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 320, s. 109. Åbo & Tövsala. 1972.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 188, s. 10. Sääksmäki. 1972.

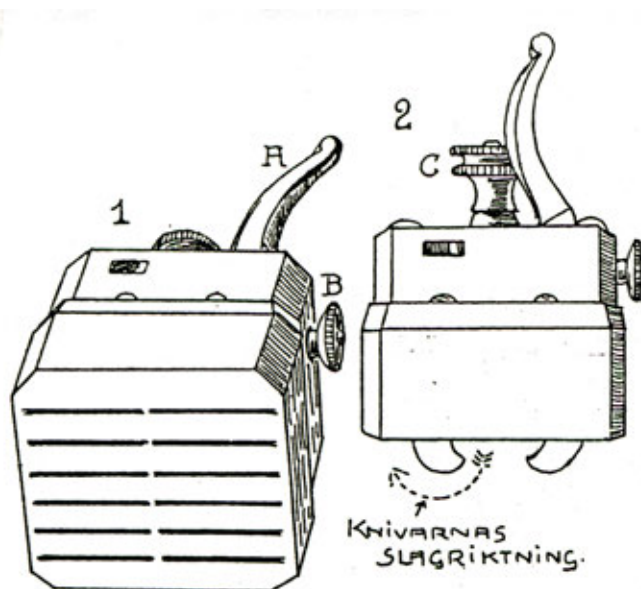
3 EI 1977:1. Strandberg, H., s. 20. 1977. Korsnäs.

4 Dahlin 1890, s. 59; Willberg 1902, s. 76; Wistrand 1898, s. 449; Uhrström 1893–1894, s. 332.

5 Dalin I 1850, s. 856.

6 Hellquist 1922, s. 819.

Bild 13. Den mekaniska kopsnäpparens uppbyggnad. En kopsnäppare: 1) snett underifrån; man ser skårorna genom vilka knivbladen skola slå, 2) från sidan under det fjädern spännes, knivbladen synliga. A, hane för att spänna slagfjäders med. B, avtryckare. C, ställskruv för att reglera huggens djup med. Bild och text enligt Söderström 1926, s. 41.

lag varit *kuppauskone*,¹ *kuppikone*,² *kuppuukone*,³ samt *reiännäpsäytyskone*,⁴ hålnäppningsmaskin eller *haava kone*,⁵ sårmaskin. (Se bild nr 12).

Kopsnäppare har under tidernas lopp tillverkats av ett flertal olika instrumentfabriker i Europa vilket följaktligen har lett till att det har förekommit också ett flertal något olika modeller av varierande storlek. De minsta till formatet fyrkantiga kopsnäpparna är i regel äldre⁶ än de större åttkantiga modellerna. I princip består kopsnäpparen av en kubformad, i regel av mässing tillverkad apparat, som kan ha varit antingen helt fyrkantig, men också åttkantig och vars mått kan variera mellan t.ex. 3 x 3 x 2,8 cm och 4 x 4,5 x 3,8 cm.⁷ Kopsnäpparen som utgörs av ett slags dosa eller låda har nedtill en basplatta formad som ett slags skål med uppvikta kanter och som är reglerbar vilket innebär att den kan sänkas eller höjas. I själva basplattan finns det beroende på tillverkaren mellan 10 och 16 små jämlånga skårar uppskurna och vilka är ordnade i grupper mellan tre och fyra. (Se bild nr 13.)

Inuti själva kopsnäpparen, i närheten av basplattan finns de små skärande synnerligen vassa knivbladen eller klingorna fastsatta på små roterande axlar. Det finns lika många knivblad som det finns skåror i basplattan. Inuti kopsnäpparen sitter också den fjädermekanism, slagfjäders med vilken man åstadkom knivbladens blixtnabba roterande rörelser. Ovanpå kopsnäpparen i mitten av toppen sitter även den lilla ställskruv med vilken höjden på basplattan reglerades och därmed även storleken på de upphackande eller

1 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 353, s. 10. Somero. 1972.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 245, s. 95. Kauhajoki. 1972.

3 SKNA 1154:2, B:40. 1961. Ryyänen, Paula. Eno.

4 SKS KRA. Kytökörpi, Paavo. Kansanlääkintä 5, s. 17. 1977–78. Jyväskylä.

5 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 29, s. 5. Kides. 1972.

6 T.ex. Diderot & d'Alembert (1751–1772) 1971, plansch 23.

7 Som exempel har här valts kopsnäppare utställda bland de folkmedicinska föremålen i Helsingfors universitetsmuseums medicinhistoriska samlingar. Terminologin i samband med beskrivningen av konstruktionen följer de av Mikael Söderström 1926 använda benämningarna. Söderström 1926, s. 40–41.

uppskärande knivbladen. Uptill i ena sidan av toppen sitter även den hane med vilken kopsnäpparens slagfjäder spändes. Och i ena sidan upptill invid kanten har vi slutligen den lilla avtryckaren med vilken den spända slagfjäders utlöses och som får de små knivbladen att röra sig hastigt, d.v.s. att blixtsnabbt rotera runt samtidigt som de stack ut ur skårorna i basplattan.

Kopsnäpparens uppgift är att mekaniskt rista eller hacka upp sår i huden. Snäpparen fungerar så att man börjar med att ställa in basplattan i ett lämpligt läge. Ju mer basplattan skruvas uppåt, d.v.s. ihop, desto större blir de vassa knivbladen, som då kommer åt att skära djupare hål eller sår i huden. Och i motsvarande grad ju mindre del av knivbladen som vid rotationen sticker ut desto mindre blir såren. När basplattan väl är inställd spänner man slagfjäders som gör att knivbladen kommer i ett utlösningssläge och är helt och hållet infällda i själva snäpparen. Vid själva spännandet av slagfjäders kan man se hur knivbladen långsamt roterar kring sin axel men i s.a.s. motsatt riktning. Därefter placerar man kopsnäpparen tätt tryckt mot huden och med hjälp av avtryckaren utlöser slagfjäders varvid knivbladen blixtsnabbt roterar ca ett halvt varv samtidigt som de skär upp såren i huden.

Såväl kopplasserien som vakuumpumpen och kopsnäpparen kunde då de icke användes vara placerade i ett av något ädelt träslag gjort schatull som var enkom för ändamålet tillverkat och inuti beklätt med tyg. Det schatull¹ som här har utnyttjats vid beskrivningen har följande mått: längd 20 cm, bredd 15 cm samt höjd 8 cm. Inuti schatullet finns det små fack avpassade för varje enskilt redskap. Schatullet i vilket dessa koppningsredskap salufördes kunde då användas som förvaringsplats och vid transport av hela denna uppsättning av fabriksstillverkade koppningsredskap.

Även om den fabriksstillverkade kopsnäpparen i främsta hand var tillverkad som ett koppningsredskap avsett att användas av medicinskt skolade personer som t.ex. läkare och som via de olika instrumentkatalogerna har saluförts hos oss, så hör kopsnäpparen till de fabriksstillverkade koppningsredskap som också kopperskorna hos oss har utnyttjat för att underlätta sitt arbete. Men det är först dock på senare tid och i en mera begränsad omfattning, trots att det föreligger uppgifter om användningen av kopsnäppare från s.g.s. hela landet, som kopperskan har använt dessa. För i de allra äldsta uppteckningarna saknas det närmare uppgifter om användningen av kopsnäppare hos oss. Det är först i senare uppteckningar, i de från början av 1950-talet som det överhuvudtaget talas om att kopperskan hade en maskin som utlöstes och som hade tio bett.² Vidare talas det om att en kopperska på 1940-talet hade skaffat sig en dylik apparat med vilken man snabbt hackade,³ men också att kopperskan förr hade en kopyxa senare en rakkniv och ännu senare en apparat med vilken man tryckte.⁴

Kopsnäpparen har således trots, att den saluförts hos oss sedan slutet av 1800-talet varit ett bland våra kopperskor i mera allmänt bruk varande redskap först från och med

1 Helsingfors universitetsmuseum, Medicinhistoriska samlingarna.

2 SKS KRA. Lumatjärvi, Eeva. 95. 1953. Parikkala.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 393, s. 21. Tövsala. 1972.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 368, s. 15. Viborgs lkm. 1972.

början av 1940-talet. Men sedan dess har koppnsnäpparen varit i användning fram till den tid då man kan säga att koppningen upphörde som en egentlig folkmedicinsk vårdmetod någon gång på 1950- och 1960-talen. Främst var det kopperskorna i de allmänna basturna i städerna som har använt sig av dylika koppnsnäppare eftersom det var lättare för dem än för de på landsbygden verkande kopperskorna att införskaffa dylika redskap. Kopperskan på landsbygden var ju tvungen att sända efter sina fabriksstillverkade redskap från någon välförsedd instrumentfirma. I många fall har det ofta också varit fråga om huruvida kopperskan på landsbygden hade råd att skaffa sig ett dylikt redskap.

3.2 Vårdlokalen

3.2.1 BASTUN SOM VÅRDLOKAL

Utan att desto mera ingående beröra vare sig konstruktion, utbredning eller historia av de olika typerna av bastur i vårt land av vilka en del går tillbaks till medeltiden och som Talve, utan att dock närmare beröra deras hälsofrämjande användning, på ett grundläggande sätt har beskrivit i sin avhandling *Bastu och torkhus ... från 1960* och som jag här hänvisar till så kan man på goda grunder ställa sig frågan om det inte just är bastun och framför allt då rökbastun som hos oss har varit den bäst lämpade lokalen att koppa i, och vidare om det inte är bastun som har utgjort en del av den kulturella omgivning som har bidragit till koppningens flitiga användning hos oss.

Vidare kan man också fråga sig varför just bastun har varit en så lämplig vårdplats samt vilka faktorer det har varit och som kan ha bidragit till dess flitiga användning som just koppningsbastu samt vilka kriterier bastun måste uppfylla för att koppningen i bastun kunde betraktas som lyckad och väl genomförd. Ty förutom det att en lämplig värme kunde skapas i bastun och att man i regel hade tillgång till vatten bör man även fråga sig om inte det faktum att man så gott som på varenda gård, även på de små ställena hade tillgång till en egen bastu har bidragit till dess utbredda användning så som en lämplig vårdlokal.

Det första som man beträffande utnyttjandet av bastun i detta sammanhang bör konstatera, är att när bastun har använts som en vårdlokal har detta skapat ett speciellt uttryck, ett slags terminus technicus, med vilket man avser bastuns användning för detta ändamål. När bastun har använts som vårdlokal vid koppning har man kallat den för ”koppningsbastu”. På svenska har man i vårt land talat om ”koppningsbastu” eller ”koppbastu”.¹ Motsvarande benämningar på finska har varit *kupparisauna*,² *kupparinsauna*, *kupparsauna*,³

1 MV:AK. Wiander, E., s. 1. 1971. Kyrkslätt.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 349, s. 14. Lundo. 1972.

3 SKSÄ 206:16. 1963. Vento, Urpo. Euraäminne.

kuppisauna,¹ *kuppasauna*² eller *kuppuusauna*³ och vilka är benämningar som har använts i så väl de västra, östra som norra delarna av vårt land. En annan avvikande, på finska, använd benämning har varit *sarvisauna*⁴ d.v.s. hornbastu, som har påträffats i såväl de sydvästliga som de östliga delarna av vårt land.

RÖKBASTUN har, oberoende av vilka olika benämningar man i detta sammanhang har använt, varit den typ av bastu, som man i regel ännu under 1900-talets första årtionden har utnyttjat som koppningsbastu. Den bestod av en av runda eller på senare tider bilade stockar knuttimrad mindre byggnad med timrade gavelrösten samt med ett åsformat torv- eller trätak på näverunderlag.⁵ Förutom ugnen, så hörde laven till en av det viktigaste i fråga om inredningen i själva basturummet, denna badlave kan ha varit en stolplave, en åslave eller en stocklave.⁶

Den här typen av bastu har således fungerat utan rökledning,⁷ vilket innebar att den eldades med hjälp av en rösugn bestående av en mer eller mindre jämn stenhög av natursten, utan någon egentlig rökkanal, men dock med en öppning för brasveden, som vid eldningen tändes på. Vid eldningen fylldes basturummet av tjock rök från brasan i ugnen, en rök som dock så småningom sökte sig ut genom rököppningarna, rökfängen i väggarna uppe intill taket. När bastun sedan efter några timmars eldande så småningom blev rökfri så var luften inuti något stickande, men när man slog på bad på rösugnen så rensades luften.⁸ Bastun var nu mycket het och därmed också klar att användas. Den viktigaste användningen för den här typen av badstuga eller bastu har i Finland varit just för att bada bastu i. Och på landsbygden förekom den på varje gård, även små ställen hade sin egen bastu.⁹ Och rökbastun är en typ av bastu som i mångt och mycket är förknippad just med vårt land, och som folket har värnat om och som därför har bevarats.¹⁰

I vårt land har man åtminstone sedan 1850-talet på svenska talat om en rökbadstuga och som var en benämning som var i användning vid tiden kring sekelskiftet 1800–1900. Motsvarande benämning på finska har varit *sawusauna* och om vilken Ganander i sitt lexikon talar om i form av ”*sawua saunna täynnä*” = fult med rök.¹¹ Som benämning förekommer *sawusauna* i tidningspressen på 1840-talet och den används ännu i slutet av 1800-talet och i början av 1900-talet.

DEN RÖKFRIA BASTUN hörde till den nya typ av bastu som uppkommit och som från och med 1920- och 1930-talen på en del håll i vårt land så småningom kom att ersätta den

1 SKSÅ 359:5. 1967. Penttinen, Kirsti & Lappalainen, Jukka. Kiuruvesi; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 132, s. 14. Pielavesi. 1972; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 251, s. 1. Storå. 1972.

2 SKSÅ 26:19. 1959. Paronen, Juha. Loppis; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 75, s. 1. Viborg. 1972; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 120, s. 12. Kalajoki. 1972.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 257, s. 22. Ylöjärvi, 1972.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 393, s. 22. Åbo. 1972; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 280, s. 27.

Uskela. 1972; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 15, s. 2. Valkeakoski. 1972; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 143, s. 1. Terijoki, Nykyrka Vi. I. 1972; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 29, s. 2. Kides. 1972.

5 Talve 1960, s. 291–292.

6 Talve 1960, s. 305–308.

7 Talve 1960, s. 314.

8 Aamulehti n:o 179, 1897, s. 3.

9 Talve 1960, s. 353; SAOB 2 1903, sp. B 58–59.

10 ReijoWaara 1921, s. 730.

11 Ganander (1787) 1940, s. 21 v.

gamla rökbastun. För från och med slutet av 1800-talet hade användningen av rökbastun kontinuerligt minskat, delvis på grund av att dess användning av myndigheterna¹ ansågs utgöra en hälsorisk eftersom rökbasturna brukade hållas i dåligt och osnyggt skick.

Den rökfria s.a.s. ”vanliga bastun” som kom att ersätta rökbastun, uppfördes inte mera av stock utan av bräder. Golvet i bastun göts av betong och täcktes av trätrallar. I ett hörn i bastun fanns en eldstad för vattengrytan i vilken man värmdes bastuvatten. Bredvid eldstaden var en hög plåtugn placerad och vars övre del bildade ett slags tratt som via en rökgång var förenad med skorstenen. I denna tratt fanns en lucka som måste öppnas när man skulle kasta på bad. Laven i bastun var gjord av tunna bräder och var försedd med ett skyddsräcke.² Även om bastun nu vid eldningen blev rökfri hade man en bastuugn med vilken det inte riktigt gick att skapa samma höga behagliga värme som hade åstadkommit i den gamla rökbastun. Det har sagts att en ugn av denna typ inte riktigt maktade med att ordentligt värma upp bastun som omfattade såväl ett betonggolvsom den stora brandmuren i bastun vilket ledde till att det inte uppstod en ordentligt och tillräcklig värme inne i själva bastun. Och eftersom man sedermera ville tvätta sig i ett något svalare rum började man att i omedelbar anslutning till bastun bygga ett skilt tvättrum där man efter att ha badat i bastun brukade tvätta sig. Det var också i detta tvättrum som man brukade utföra koppningen i de fall man utnyttjade den rökfria ”vanliga” bastun för detta ändamål.

PATIENTENS BASTU använd som koppningsbastu hör till den ena av de två företeelser, som tydligt framkommer, oberoende av i vilken typ av bastu det var som man har koppat i på landsbygden. Och det är också det som har varit det vanligaste bruket i fråga om koppandet. Medan det andra bruket var att det var kopperskans bastu som utnyttjades.

Det att koppningen utfördes i, som man har kallat det ”patientens bastu”, innebar att man utnyttjade en bastu som den eller någon av dem som skulle låta sig koppas antingen då ägde eller hade tillgång till. Av de talrika uppgifter, vilka är fördelade över så gott som hela landet, och vilka närmare redogör för en bestämd vårdplats vid koppning, framgår det att man i de allra flesta fall har låtit sig koppas just i sin egen eller eventuellt kanske granngårdens bastu. Det att upplysning om vems bastu det var som man koppades i dock saknas i det äldsta materialet beror nog på att frågan till informanterna om var koppningen utfördes inte har ingått i de allra äldsta frågelistorna.³ Men på grund av att det yngsta materialet till stor del grundar sig på svar på en frågelistas⁴ i vilken man uttryckligen har frågat huruvida kopperskan har gjort hembesök eller verkat i sin egen bastu, så framgår det med önskvärd tydlighet ur detta material att det var ett vida utbrett bruk att man utnyttjade just den egna bastun till vilken kopperskan i regel hade kallats. Det heter t.ex. att ”den vanligaste seden var sådan att kopperskan kallades hem för att koppa”⁵ eller kort och

1 Vuorenjuuri 1968, s. 334.

2 Vuorenjuuri 1967, s. 346.

3 Manninen 1917, s. 14–15.

4 TYKL, KeA46 1972, frågebladet, fråga nr 17: Har man känt till kopperskor på orten? Har dessa gjort hembesök eller verkat i sina egna eller i allmänna bastur?

5 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 243, s. 8. Hirvensalmi. 1972.

gott att ”koppningen utfördes vanligen i kundens bastu”¹ samt att ”på orten har det funnits några kopperskor som har utfört hembesök”² eller att ”kopperskorna besökte patienterna hemma och åtgärderna utfördes i bastun”.³

Det att man då för det mesta har låtit sig koppas i sin egen bastu kan helt enkelt ha berott på praktiska orsaker som hade med eldandet av bastun att göra men sannolikt också på att det ansågs att ”det var förmånligare att transportera kopperskan med sin hornpåse än en stor hord av käringar till kopperskan”⁴.

I fråga om koppningen i patientens bastu bör man slutligen även komma ihåg att det förr ofta nog har förekommit att någon kringvandrande kopperska då helt spontant har dykt upp på en gård och erbjudit sina tjänster, vilket givetvis då ledde till att det var just den gårdens bastu som eldades och i vilken även granngårdarnas folk då samlades för att låta sig koppas. Men i samband med utnyttjandet av patientens bastu har det ofta också förekommit att man på förhand hade avtalat med kopperskan om att en bestämd dag elda koppningsbastun och bett henne komma till gårds just den dagen eller dagen förut. Varvid ”det vanligaste bruket var sådant att kopperskan kallades hem för att koppa eftersom alla kopperskor inte hade en bastu ... och den som här i trakten önskade koppning gick till kopperskan eller kallade på henne meddelst ett brev eller genom förmedling av någon annan”.⁵ Och ryktet om till vilken gård kopperskan skulle komma, eller eventuellt redan hade anlant spred sig inom byn. Vid behov kunde man också utnyttja småpojkar som budbärare och om vilka det t.ex. berättades att ”småpojarna skickades för att meddela att nu kommer kopperskan till gården att till bastun nu bara, att nu är bastun varm ...”⁶

KOPPERSKANS BASTU använd till att koppa i var den andra företeelsen i fråga om koppningsbastun, till vilken man då begav sig till för att få sig koppad. De uppgifter om att kopperskan har eldat sin egen bastu och som föreligger från olika delar av landet är alla av yngre datum och mycket färre än uppgifterna om att koppningen utfördes i patientens bastu. Närmast har det varit den fast bosatta bykopperskan som har haft tillgång till en egen bastu som hon kunde elda och ta emot patienter i och som man har anlitat. Men det bör också konstateras angående de kopperskor som koppade i sina egna bastur att de vid behov också kunde bege sig till patientens bastu för att koppa, men att de gärna nog eldade sin egen bastu och utnyttjade den som koppningsbastu.⁷ Då kopperskan eldade sin egen bastu för att användas som koppningsbastu hade man i regel avtalat om att det inte bara var för en eller två som hon gjorde det utan man kom då överens om att ett flertal skulle samlas för att låta sig koppas i kopperskans bastu vid en bestämd tidpunkt som det t.ex. sägs att ”de som behövde vård bad kopperskan komma hem till sig eller kom om överens om vård om att låta sig koppas i kopperskans hem varvid det kunde också vara flere som

1 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 15, s. 2. Valkeakoski. 1972.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 340, s. 2. Anttola. 1972.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 283, s. 10. Kuhmois. 1972.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 366, s. 11. Lappi Å. & B. I. 1972.

5 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 243, s. 8, 12. Hirvensalmi. 1972.

6 SKNA 718:1, B:15. 1961. Kallio, Taina & Holmberg, Pirkko. Kjulö.

7 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 294, s. 4. Ruokolax & Puumala. 1972. TYKL/frågebl./46: meddelare nr 368, s. 13. Viborg. 1972.

lät sig koppas på samma gång”¹ samt att ”det har funnits kopperskor i Kalajoki och de har rört sig i gårdarna eller eldat sin egen bastu och till den har det kommit flere för att låta koppa sig”². Det sägs också att man t.o.m. har hämtat med sig till kopperskan den bastuved som behövdes för att elda koppningsbastun.³

Det att kopperskorna har använt just sin egen bastu som koppningsbastu verkar att ha varit ett bruk som närmast har förekommit på senare tid, på 1950- och 1960-talen då koppningen ännu mer eller mindre allmänt utfördes i vårt land. Det berättas t.ex. att ”gumman Vitikainen verkade även som kopperska på 1950-talet i Kuittala by och att hon verkade i sin egen bastu och av henne beställde man en bestämd dag då hon eldade bastun”⁴ samt om en annan kopperska ”Katri Ala på 1960-talet och hon koppade hemma”⁵ liksom även att ”numera koppar Maija Kuusela i sin egen bastu”⁶.

ALLMÄN BASTU I STÄDERNA och på tätorter hör till den tredje gruppen när det gäller användningen av en bastu som vårdlokal, varvid man då har talat om allmänna bastur, fi. *yleisiä saunoja*, en kommunal bastu, fi. *kunnallis=sauna* eller om en stadsbastu, fi. *kaupunkilaissauna* samt om bastuinrättningar, fi. *saunalaitoksia*. Den allmänna bastun är en typ av bastu vars ursprung i vårt land går tillbaka till mitten av 1600-talet och som speciellt talrikt har förekommit fr.o.m. slutet av 1800-talet fram till 1940–50-talen då deras egentliga blomstringsperiod inträffade hos oss.⁷ I själva verket har den allmänna bastun hört till den traditionella stadskulturen i Finland. En del av dem var verkligt fina badetablissemang, men de flesta var dock allmänna bastur för vanligt folk.⁸ Enligt uppgifter härstammande från olika tider har man utfört koppning i allmänna bastur i sådana städer som t.ex. Åbo, Björneborg, Tammerfors, Tavastehus, S:t Michel, Helsingfors, Kotka, Viborg, Kuopio, Jyväskylä, Jakobstad, Vasa och Uleåborg. Men förutom i städerna så har det även i köpingar och på en del andra större tätorter förekommit allmänna bastur utnyttjade som vårdplats vid koppandet. Något som verkar vara naturligt med tanke på att befolkningen på dessa orter inte hade några möjligheter, bl.a. på grund av existerande byggrestriktioner att uppföra en egen privat bastu åt sig.⁹ Man var här hänvisad till att bada i en allmän bastu i vilken man ofta nog kunde få sig koppad. Medan det beträffande förhållandena på landsbygden kan konstateras att det i regel inte har funnits några allmänna bastur där, och alltså inte heller sedan början av 1900-talet några möjligheter till att få sig koppad i en dylik.¹⁰

När det gäller uppbyggnaden av en allmän bastu kan man säga att den i princip bestod av det egentliga förhållandevis stora bastuutrymmet med en ordentlig lave i flera avsatser med en stor murad bastuugn med en rökgång till en skorsten. Därtill fanns det intill bas-

1 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 270, s. 21. Idensalmi & Lapinlax. 1972.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 307, s. 6. Kalajoki. 1972.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 351, s. 12. Karttula, Ruskeala & Libelits. 1972.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 400, s. 10. Rengo. 1972.

5 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 342, s. 15. Kittilä. 1972.

6 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 245, s. 95. Kauhajoki. 1972.

7 Teivas 1989, s. 20–21.

8 Vainio 1987, s. 155

9 Teivas 1989, s. 21.

10 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 397, s. 58. Töysä. 1972; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 257, s. 17. Ylöjärvi. 1972; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 124, s. 11. Orivesi. 1972

tun ett skilt tvättrum med ett omklädningsrum. Själva bastuugnen kunde variera från en bastu till en annan, men i regel var det fråga om stora ordentliga ugnar planerade av en murarmästare och de kunde väga upp till en 1 000 kg. Och dess förmåga att värma upp bastun översteg vida den som fanns hos ugnen i en vanlig rökfri bastu. Att elda en allmän bastu så att den blev behaglig kunde ta upp till en 3–4 timmar i anspråk. På grund av den i regel flitiga användningen av ugnen i den allmänna bastun har man medan dessa var i bruk varit tvungen att med jämna mellanrum reparera och vid behov byta ut ugnen i den allmänna bastun, i regel en gång per år i den allmänna delen av bastun och vart annat år i den privata delen.¹ Intill bastun fanns ett skilt tvättrum samt ett omklädningsrum.² Den allmänna bastun var för det mesta indelad i tre olika avdelningar, en avdelning för män och en för kvinnor samt en avdelning med en eller flera privata eller s.k. nummerbastur som måste reserveras på förhand. Uttrycket ”nummerbastu” kommer sig av att de olika basturna inom den privata avdelningen brukar vara numrerade. Avdelningen för män brukar vara något större än den som var avsedd för kvinnor.³

I fråga om koppning i en allmän bastu är det speciellt dess privata bastu eller bastuavdelning som intresserar eftersom det var i denna avdelning som koppningen brukade utföras på de orter där man kanske inte hade någon annan möjlighet till koppning än att låta sig koppas i en allmän bastu. Den privata avdelningen inom en allmän bastu bestod av själva basturummet med en ugn och en lave. Men i jämförelse med bastun inom den allmänna avdelningen var privatavdelningens bastu mindre.⁴ I omedelbar anslutning till bastun fanns också ett tvättrum och som var det utrymme som utnyttjades som vårdplats vid själva koppningen.⁵ Den privata avdelningen hade därtill ett flertal mindre omklädningsrum där man i lugn och ro kunde klä av och på sig i samband med besöket hos kopperskan. Till själva koppandet i en dylik bastu återkommer vi till längre framöver.

3.2.2 BASTUN – EN IDEALISK VÅRDLOKAL

Oavsett vilken typ av bastu man har utnyttjat som koppningsbastu, så har just bastun varit den vårdlokal som sedan långa tider tillbaka har betraktats som den mest ändamålsenliga – för att inte säga en idealisk vårdplats för just koppning. Och det är inte heller utan orsak som man torde kunna säga så. För allt det som krävdes för att man skulle kunna genomföra en lyckad koppning fanns just i bastun. (Se bild nr 14.)

För det första så var ju en väleldad bastu ordentligt varm. Eller som det redan fr.o.m. de äldsta uppteckningarna konstateras att ”i bastun koppas det, och inne i rummet framför spisen på grund av värk i tänderna”⁶ eller också som en kopperska konstaterar att ”i bastun koppar jag alltid”⁷ samt vidare att ”koppning och massage utfördes förr alltid i

1 Vainio 1987, s. 165.

2 Vainio 1987, s. 161–162.

3 Vainio 1987, s. 161.

4 Vainio 1987, s. 162.

5 Vainio 1987, s. 168.

6 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20630. 1932, uppt. 1917. Taivalkoski.

7 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 39331. 1941. Sodankylä.

Bild 14. Koppningen har i vårt land i regel utförts i en rökbastu som på senare tider har kallats för "forna tiders hälsocentral". Bäst utfördes koppningen just i en väleldad rökbastu med tillgång till varmt vatten och som dessutom, tack vare röken var i det närmaste steril. Vidare bidrog det faktum att det fanns en rökbastu på nästan varenda gård till att man lätt hade tillgång till en ändamålsenlig koppningslokal. Här ses en rökbastu från Övertorneå. Museiverkets Etnografiska bildarkiv 3227:116, foto Sirkka Tolonen 1957.

bastun"¹ I stort sett samma sak konstateras det även i uppteckningarna av yngre datum i vilka det om en kopperska t.ex. sägs att "också hon koppade bäst i bastun på grund av att där var varmt och man kunde tvätta efter det att man slutat koppa"² eller vidare att "koppningen sker i bastun, först värmer sig patienten där så att blodet avlägsnar sig bättre".³

Just denna positiva inverkan som värmen i bastun hade i samband med koppningen, hade man sedan långt tillbaka kommit underfund med. Och i uppteckningarna tar det sig uttryck i form av påståenden sådana som att "även blodet var i värme bättre i rörelse"⁴ eller att "koppningen försiggick ju alltid i bastun för att blodet skulle stiga upp till ytan"⁵ samt "att i bastun så var det nog som blodet kom bäst den var tunnast då den var varm".⁶ Man hade således upptäckt att det var värmen i bastun som bidrog till att öka den perifera

1 SKS KRA. Arponen, Aino. E 114, s. 7–8. 1934. Vuoksenranta.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 291, s. 29. Töysä. 1972.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 143, s. 9. Terijoki & Nykyrka Vi. I. 1972.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 335, s. 8. Sammatti. 1972.

5 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 253, s. 27. Kärkölä, Karkku & Kanneljärvi. 1972.

6 EI 1976:1. Strandberg, H., s. 16. 1976. Korsnäs.

blodcirkulationen¹ i kroppen och som alltså gjorde att blodet kom att flyta lätt ur de sår som hackades upp.

Det som i fråga om den väleldade bastun som säkert också har bidragit till att göra den till en idealisk vårdplats har varit det, som man knappast så noga kände till, men som ändå på ett obemärkt sätt torde ha gynnat bastuns flitiga utnyttjande som vårdplats, har varit det faktum att en tillräckligt het bastu så som t.ex. en rökbastu så har åtminstone den del av bastun som befann sig ovanför den s.k. rökgränsen, varit i det närmaste, som man säger steril. Och det var i regel i denna del av bastun som man arbetade. För även om man, innan bastun skulle användas t.ex. till att koppa i, tvättade och rengjorde den, så var detta dock inte alltid tillräckligt för att eliminera infektiösa ämnen. Men det som tvättning och rengöring av bastun inte lyckades med att utrotta har sannolikt röken och den ofta till 100° C uppgående hettan lyckats med.² För det som man vid de, på 1930-talet, så att säga efter rökbastuns flitigaste användningstid, gjorda vetenskapliga undersökningarna av bastuhygienen i vårt land, alltså i efterhand har kommit fram till, är att det just var röken i en rökbastu som bidrog till att den kunde kallas steril.³

Men även om det sedan mitten av 1800-talet och alldeles i början av 1900-talet i vår medicinska litteratur har redogjorts för fall av syfilis spridda via besmittade kopparskor,⁴ så har nog den sterila bastun på ett avgörande sätt minskat infektionsriskerna just i samband med koppningen. För om så icke hade varit fallet, skulle koppningen som vårdmetod knappast ha uppnått den popularitet som den, under den tid det här är frågan om, sist och slutligen har haft hos oss.

En faktor som ytterligare har bidragit till att bastun ha varit så väl lämpad som vårdplats i samband med koppningen har varit att man vanligtvis just i bastun har haft tillgång till såväl varmt som kallt vatten i tillräckliga mängder. Och vatten behövdes både till att tvätta kroppen med före själva koppningen och efteråt till att skölja bort blodet som flutit ur såren. Och användningen av vatten underlättades i hög grad av att man just utnyttjade en bastu där man kunde låta vattnet och den bortsköljda blodet rinna direkt ner på golvet. Något som dock inte uteslöt att man efter slutförd koppning fick lov att städa upp efter sig och ta bort den illaluktande levrade blod som i klumpar⁵ hade hamnat på golvet och blivit kvar för att man en annan gång också skulle kunna använda bastun.

Just i fråga om bastun som en idealisk vårdplats bör man även uppmärksamma det faktum att såväl bastun på gården på landsbygden, som den privata avdelningen inom den allmänna bastun har utgjort ett utmärkt ställe för den eller dem som lät sig koppas att få vara i avskildhet tillsammans med kopparskan som utan störande insyn kunde utföra sina uppgifter.

---

1 Teir 1977, s. 2.

2 Hirvisalo 1933, s. 4; De av Hirvisalo på 1930-talet gjorda undersökningarna av rökens steriliserande inverkan i en rökbastu är en av de mest omfattande och som man ser att det ofta hänvisas till beträffande hygien i en rökbastu; Hakamies 1981, s. 30–56.

3 Hirvisalo 1933, s. 53.

4 Notisblad 1856, s. 177–178; Hårdh 1873, s. 51–60; Cedercreutz 1902, s. 529–531.

5 SKSÅ 73:10. 1960. Helander, Esa. Urjala; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 158, s. 8. Åbo. 1972; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 169, s. 23. Varpaisjärvi. 1972.

När man talar om bastun som en idealisk vårdplats i samband med koppningen bör man slutligen även komma ihåg det faktum, att det i vårt land har funnits en bastu på så gott som varenda gård på landsbygden, har på ett avgörande sätt bidragit till att man på många håll också har haft tillgång till en lämplig vårdlokal, eftersom regeln har varit att varje gård, även små ställena hade sin egen bastu.¹ Man torde kunna påstå att det har varit bastun, dess förekomst och användning i Finland som på sätt och vis har utgjort ett slags kulturell bakgrund för just koppningen som en flitigt utnyttjad folklig vårdmetod i vårt land.

3.2.3 STUGAN – EN VÅRDLOKAL ANVÄND I UNDANTAGSFALL

Även om man i de överlägset flesta fall hos oss har utnyttjat bastun som koppningsplats finns det uppgifter, av vilka en del är av äldre datum, och som visar att man i en del fall nog också har använt pörtet eller stugan som man bodde i som vårdlokal vid koppning, främst då på sådana ställen där man saknat en egen bastu. Utnyttjandet av pörtet eller stugan som koppningsplats har vi belägg för från ett flertal orter i Lappland, norra och mellersta Österbotten liksom även från en del orter i mellersta Finland samt från Karelska näset.

Härvidlag kan det konstateras att det som framför allt skiljer stugan eller pörtet från koppningsbastun är den värme som man inte på samma sätt som i en bastu kunde skapa i ett pörte eller i en stuga. Och eftersom man var väl medveten om att värmen var av en avgörande betydelse för stimulerandet av blodcirkulationen i samband med koppningen, så tände man en ordentlig brasa i den öppna spisen inne i pörtet eller stugan och placerade den som skulle koppas att sitta på t.ex. en stol i dess omedelbara närhet. Eller som det redan med början i de äldsta uppteckningarna heter att ”på grund av tandvärk koppar man ouppvärmad någon gång i skenet av en brasa”² eller att ”man koppar i bastun och i rummet framför spisen på grund av tandvärk”³ samt att ”vanligtvis koppar man i bastun, men också i pörtet invid en varm brasa baddar man och koppar där på grund av tandvärk”⁴ liksom även att ”också på grund av tänderna i pörtet invid eldskenet i spisen. Där kan man också koppa på skuldrorna”⁵.

I stort sett samma mönster framkommer även i uppteckningarna av senare datum i vilka det också konstateras, att när man utnyttjade pörtet eller stugan som vårdplats så var det vanligtvis fråga om att koppa på en mycket begränsad del av kroppen och mot en alldeles bestämd sjukdom eller åkomma. I de flesta fall var det då vid koppning i ansiktet och mot tandvärk som man använde pörtet eller stugan som vårdplats och som det sägs att ”vid tandvärk masserades kinden i värmen från spisen sedan placerades hornen där”⁶

1 Talve 1960, s. 353.

2 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20637. 1932, uppt. 1917. Pudasjärvi.

3 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20630. 1932, uppt. 1917. Taivalkoski.

4 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20622. 1932, uppt. 1917. Taivalkoski.

5 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 39331. 1941. Sodankylä.

6 SKSÄ 213:1. 1976. Rausmaa, Pirkko-Liisa. Sysmä.

samt att ”koppning mot tandvärk framför en het ugn”¹ eller att ”koppning mot tandvärk utfördes i stugan invid brasan i eldstaden”²

Det verkar nog som om koppningen i pörtet eller i stugan inte har varit något som man allt för ofta har ställt till med på grund av de specialarrangemang som detta har krävt. Osnyggt var det också att genomföra en koppning inne i själva stugan,³ för att inte tala om att det inte alls var samma sak som att utföra det hela i bastun.

SAMMANFATTNINGSVIS kan man beträffande utnyttjandet av bastun som en vårdlokal konstatera att man i samband härmed även har skapat benämningarna koppnings- eller kopparbastu samt inom ett begränsat område hornbastu. Som koppningsbastu har man sedan länge använt den på landsbygden vanliga rökbastun med en stenhög som ugn utan rökkanal. Och även om användningen av rökbastun så småningom minskade p.g.a. myndigheternas bestämmelser fr.o.m. slutet av 1800-talet, så har nog rökbastun fortfarande använts som koppningsbastu ännu långt i på 1900-talet. Först fr.o.m. 1920- och 1930-talen uppkommer en ny typ av bastu med en ugn med en rökgång – den rökfria bastun som småningom på en del håll kom att ersätta rökbastun. I den rökfria bastun badade man och värmdes upp sig i själva bastun medan koppningen utfördes i tvättrummet intill. Ytterligare en typ av bastu som även har utnyttjats vid koppning, var de allmänna basturna som speciellt talrikt har förekommit sedan slutet av 1800-talet och fram till 1940–50-talen, ja t.o.m. ännu på 1960-talet, främst då i städerna och i vilka även stadsborna har kunnat låta sig koppas. I dessa utfördes koppningen i regel i en s.k. nummerbastu och dess tvättrum som måste reserveras.

Förutom de olika bastutyperna som har utnyttjats bör man även konstatera att koppning dels har utförts i ”patientens” bastu och dels i kopperskans bastu. I de äldsta upppteckningarna saknas det emellertid närmare upplysning om i vems bastu man koppade, främst beroende på att man inte har frågat efter något sådant. Medan det av de yngsta upppteckningarna, i vilka man i samband med uppptecknandet har frågat efter vems bastu som utnyttjades, klart framgår att man för det mesta har koppat i ”patientens” bastu till vilken kopperskan kallades. Det var även till ”patientens” bastu som den kringvandrande kopperskan har kommit.

Det andra, mera sällsynta bruket som speciellt har förekommit på senare tider, var att kopperskan tog emot i sin egen bastu, till vilken man på 1950- och 1960-talen begav sig på en avtalad dag för att koppa sig och i vilken även flera personer kunde samlas, t.o.m. medförande bastuved.

Redan av upppteckningarna fr.o.m 1910-talet framgår det att en väleddad bastu hade utgjort en idealisk plats för koppning. Bastuvärmen bidrog till att sätta blodet i rörelse. Vidare, vilket man senare, på 1930-talet hade kommit underfund med, var att röken i en rökbastu hade en steriliserande inverkan, som minskade infektionsrisken. I en bastu hade man också tillgång till rikligt med vatten.

1 SKS KRA. Tiainen, Kyllikki. Kansanlääkintä 11, s. 42. 1977–78. Sysmä.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 183, s. 1. Alahärmä. 1972.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 370, s. 16. Heinjoki. 1972.

Slutligen, om man inte hade tillgång till en väleldad bastu, har man enligt uppgifter fr.o.m. 1910-talet låtit koppa sig mot tandvärk inne i stugan i närheten av en brasa i spisen. Något som ännu omtalas i de yngsta uppteckningarna.

3.3 Vårdmetodens utnyttjare

3.3.1 VILKA VAR DET SOM LÄT SIG KOPPAS?

En helhetsbeskrivning av koppningen bör även omfatta en redogörelse för vem eller vilka slags människor det har varit som har utnyttjat denna vårdmetod. Givetvis kan man väl säga att det var sådana personer som led av någon sjukdom eller krämpa och som ansåg att de behövde koppas för att bli av med sjukdomsorsaken – den onda blodan. Men man kan också undra över om det har funnits några andra kriterier som har bestämt utförandet av koppningen.

Innan vi närmare granskar uppgifterna om vem eller vilka det var som har varit de allra flitigaste utnyttjarna av vårdmetoden, bör det konstateras att närmare upplysning om utnyttjarna eller användarna i regel inte ingår, vare sig i det allra äldsta eller i det något yngre materialet det från 1930- fram till 1960-talet. Sannolikt har detta att göra med att man inom förhållandena som beskrivs i dessa, de äldsta och av yngre datum varande uppteckningarna, bara tar det för givet att alla som bara kände på sig att de behövde uppsöka eller kalla på en kopperska, gjorde det som en helt naturlig sak, utan att det ansågs vara värt att tala om vem eller vilka det var som lät sig koppas.

Men orsaken till att närmare upplysning om vilken grupp eller vilka slags människor det var som lät sig koppas saknas i det äldre materialet beror nog på att man på den tiden överhuvudtaget inte hade tänkt på att fråga sagesmännen om vad för slags människor det var som lät sig koppas. Det betraktades som naturligt att alla som behövde koppas sig gjorde det. Den enda fråga som närmare berör detta, är en fråga i den frågelista som utsänts 1917 och i vilken det frågas vem det var som icke fick koppas (magra m.m.).¹ För det har varit först 1972 i och med utsändandet av frågelistan om koppning och åderlåtning som det faktiskt ställs en fråga om utnyttjarna av koppningen i form av följande frågor: har användningen av kopperska varit populär och vem är det som utnyttjade dessa, samt hur gamla har de varit som har använt sig av kopperskan eller åderlåtaren? Har det varit någon skillnad ifråga om metodens popularitet mellan rika och fattiga?²

3.3.2 MEDELÅLDERS OCH ÄLDRE PERSONER KOPPADE SIG FLITIGT

En närmare granskning av uppgifterna som speciellt berör frågan om vem det har varit som allra flitigast har låtit sig koppas ger ett klart och entydigt svar på att det har varit medelålders och äldre personer och speciellt då kvinnorna som har varit de som under alla tider tycks ha varit de som allra flitigast har låtit sig koppas i vårt land.

1 Manninen 1917, s. 14–15.

2 TYKL 1972, KeA46, frågorna 18 och 24.

De flitiga användarna av koppningen har i det arkivaliska materialet definierats på något olika sätt. För det mesta talas det om äldre människor som har passerat medelåldern. Men det talas även om åldersstigna personer, om personer mellan ca 40 och 70 år, folk av äldre ålder, speciellt om äldre kvinnor, om personer mellan 40 och 60 år i allmänhet, om sådana som är mellan 30 och 80 år, om fullvuxna, om äldre feta gummor, om äldre folk på landsbygden, om personer som passerat medelåldern, om ålderstigna människor, om fullvuxna i arbetsför ålder, om åldrande människor samt om den äldre generationen, om äldre karlfolk, och vilka är några av de mest använda uttryck om dem som flitigast har låtit sig koppas.

En genomgång av uppgifterna om den kategori av människor som flitigast har låtit sig koppas ger alltså vid handen att det i allmänhet har varit medelålders och äldre personer som flitigast har utnyttjat vårdmetoden. Men om man granskar dessa uppgifter ännu mera noggrant kommer man fram till att det faktiskt också var de medelålders och äldre kvinnorna vilka har varit de som allra flitigast har låtit sig koppas. Vilket dock inte utesluter att även karlarna har kunnat låta sig koppas även om dessa inte tycks ha varit lika flitiga användare av vårdmetoden som kvinnorna.

MEDELÅLDERS OCH ÄLDRE KVINNOR har varit flitiga utnyttjare av vårdmetoden och det berättas det om förhållanden fr.o.m. början av 1900-talet bl.a. att ”speciellt äldre kvinnor använde sig av kopperskans vård”¹ eller vidare att ”kopperskan utnyttjades för det mesta av gamla tjocka gummor, men även av yngre såväl kvinnor som män”² samt att ”kopperskor använde i huvudsak kvinnor som passerat medelåldern”³ eller att ”de som mest använde kopperskor var medelålders människor och allra mest kvinnor”⁴ samt att ”nog använde sig kvinnorna mera av koppning än männen, av kvinnorna var det de äldre som koppade sig mera och oftare än de yngre”⁵ samt slutligen att ”användningen av kopperska var ganska populärt, hon användes för det mesta av äldre kvinnor, i viss mån även av männen”⁶ eller att ”kopperskor användes i främsta hand av äldre kvinnor”.⁷ Den upplysning om utnyttjandet av kopperskan som berör förhållandena fr.o.m. början av seklet och åtminstone fram till 1930–40-talen är således helt ense om att det på den tiden var de medelålders och äldre kvinnorna som hos oss allra flitigast har låtit sig koppas.

Man får litet det intrycket att det talas om att koppningen under den tidsperiod det här är frågan om att den var något av ”ett slags måste” speciellt bland medelålders och äldre kvinnor på landsbygden. Men även kvinnorna i städerna, om än i mindre utsträckning har uppsökt koppningsbastun. Eller som man också kan uttrycka sig att vårdmetoden har varit mycket populär och omtyckt av hela folket, speciellt de äldre tyckte om metoden. Den naturliga förklaringen till att det just har varit dessa människor som flitigt har låtit koppa sig är väl helt enkelt den att det var dessa som till stor utsträckning utgjorde den

1 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 66, s. 20. Pälkäne. 1972.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 184, s. 14. Raumo & Raumo lkm. 1972.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 223, s. 25. Åbo, Salo & Nousis. 1972.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 243, s. 12–13. Hirvensalmi. 1972.

5 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 249, s. 9. Luvia, Euraäminne & Kiukais. 1972.

6 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 272, s. 10. Saari. 1972.

7 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 375, s. 50. Himanka, Kalajoki & Kannus. 1972.

arbetsföra befolkningen på landsbygden förr och som på grund av det tunga arbete de utförde också drabbades av olika slags sjukdomar och krämpor som värkte och som de drogs med och som de faktiskt ansåg berodde på den onda blodet, det var ju denna som man lät koppa bort. Men man bör dock komma ihåg att så pass många andra vårdmetoder hade man inte till sitt förfogande speciellt på landsbygden i vårt land på dessa tider.

Man kan sannerligen fundera över, huruvida uppgifterna om det faktum att kvinnorna var mera flitiga användare av kopperskans tjänster, skulle ha berott på att det var kvinnorna som på den tiden utförde ett hårdare och tyngre arbete än männen och därför ansåg sig vara tvungna att oftare uppsöka en kopparbastu, eller om det i själva verket var så att kvinnorna på den tiden var sjukligare och ansåg sig ha mera ond blod i kroppen än männen. Men något exakt svar på uppgifterna om varför kvinnorna var flitigare att låta sig koppas ger materialet emellertid inte.

En möjlig orsak till att kvinnorna var benägna att låta sig koppas oftare än karlarna kan eventuellt ha att göra med att de som behandlade dem, kopperskorna, var i regel själva kvinnor ofta i samma ålder, vilket gjorde att förhållandet mellan botarna och de som blev botade bestod av ett förhållande där bägge kunde känna en viss samhörighet med varandra, speciellt på landsbygden där kopperskorna tillhörde s.a.s. samma krets som de som blev botade. Det framgår alltså att kvinnorna i högre grad än männen har utnyttjat kopperskan medan männen i sin tur även om de nog har låtit sig koppas skulle mera än kvinnorna ha varit benägna att låta sig åderslös.¹ Något som eventuellt kan ha berott på att det i regel just var karlfolk som utförde åderlåtningen.

Äldre män med tungt kroppsarbete har nog också sedan slutet av 1800-talet och fram till 1940–50-talen låtit sig koppas, även om detta alltså tycks ha skett i mindre omfattning. Man kan således med rätta fråga sig varför inte männen har använt sig av koppning lika flitigt som kvinnorna.

När det gäller männen, karlfolket som alltså har låtit sig koppas talas det vanligen om gubbarna, arbetskarlarna, äldre karlfolk, om gårdens gammelfar, om medelålders och äldre män samt om husbonden som är gift. Men ofta nämns det bara att det var såväl kvinnor som män som lät sig koppas eller att i viss utsträckning även männen samt slutligen att det också var en och annan karl av den äldre sorten som har låtit sig koppas. Men någon erinrar sig också att männen inte skulle ha låtit sig koppas.

Det som det alldeles speciellt talas om är att det var män som utförde ett tungt och hårt arbete, som kanske var tyngre och fysiskt hårdare än kvinnornas och som kunde ge upphov till olika slag av värk i kroppen och som gjorde att även männen blev tvungna att anlita kopperskan. Och som det härvidlag konstateras, att det var sådana män som plöjare, vedhuggare, timmerbärare, formän o.s.v.² med andra ord karlfolk i tungt och slitsamt arbete som gärna uppsökte kopperskan. Om män i tungt arbete berättas det t.ex. redan från slutet av 1800-talet att ”i synnerhet äldre och medelålders män och kvinnor lät koppa

1 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 264, s. 1. Ilomants. 1972.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 60, s. 22. Kangasniemi. 1972.

bort ond blod”¹ samt om förhållanden senare att ”även gubben som högg ved och gjorde små vedklabbar i ett dragigt lider var en som ständigt lät sig koppas”² samt att ”äldre karlfolk mera, men även kvinnor i någon mån”³ eller vidare om förhållandena fr.o.m. slutet av 1800-talet fram till 1940-talet att ”många män liksom även kvinnor speciellt medelålders och även äldre som bara hade värk och smärtor i sina lemmar lät sig ofta koppas”⁴ samt att ”kopperskan använde sig männen mera av, de som utförde tungt arbete varvid kroppen krånglade liksom även medelålders kvinnor som också var tvungna att utföra tungt arbete”⁵ samt slutligen som en kopperska säger att ”ja det var bådadera nog koppade sig karlarna också av den där äldre sorten ... men nog var det mest kvinnor”⁶.

Ser vi alltså närmare på uppgifterna om männen, så som utnyttjare av kopperskans vårdmetod kan vi alltså konstatera att det som vanligen sägs är att såväl kvinnor som män i medelåldern och äldre har låtit sig koppas. Men när det gäller männen så får man det intrycket att det var speciellt sådana gubbar som har utfört olika slag av tungt kroppsarbete att det endast har varit i sådana fall det värkte och de kände på sig att de var i behov av att bli av med den onda blodet i kroppen och som just därför blev tvungna att anlita kopperskan.

3.3.3 BARN OCH UNGDOMAR KOPPADE SIG MOT TANDVÄRK

Beträffande de olika ålderskategorierna av dem som har utnyttjat vårdmetoden så har barn och ungdom för det mesta inte har låtit sig koppas annat än i undantagsfall. Vad beträffar uppgifterna i materialet, vilket till största delen har tillkommit på senare tid så talas det om barn upp till 15 års ålder samt om ungdomar i 20 års ålder, vilka alltså inte annat än i speciella fall använt sig av koppning. Alltså om människor vilka knappast ens haft behov av att låta sig koppas annat än kanske i yttersta nödfall. Det tycks först ha varit när man närmade sig 30 års åldern som det började bli mera aktuellt med att uppsöka kopperskan.

Men det har även förekommit undantag i fråga om uppgifterna om koppning av barn och ungdom och man kan konstatera att dessa i stor utsträckning stämmer överens med varandra, och att det var när barnen, men främst ungdomarna led av tandvärk, som man som ett slags sista utväg för att bota tandvärken uppsökte kopperskan.

Beträffande koppningen av barn och ungdom mot tandvärk konstateras det bl.a. att ”en gång när jag var en liten flicka på något över tio år och när mina tänder var sjuka så koppade Alina Pylkkö som bodde i grannskapet mig”⁷ eller att ”många unga lät sig förr koppas speciellt om tanden värkte ordentligt ... ”⁸ samt vidare att ”nog var det några yngre som koppade sig då och då för tandvärk”⁹ och slutligen som en kopperska säger ”att de

1 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 151, s. 27. Nivala. 1972.

2 SKS KRA. Jokela, J.V. PK 43:7846. 1938. Brahestad.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 48, s. 13. Orimattila & Koski Th.I. 1972.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 270, s. 17. Idensalmi & Lapinlax. 1972.

5 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 370, s. 17. Heinjoki. 1972.

6 EI 1977:1. Strandberg, H., s. 37. 1977. Korsnäs.

7 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 32, s. 47. Lehtimäki & Alajärvi. 1972.

8 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 270, s. 21. Idensalmi & Lapinlax. 1972.

9 EI 1976:1. Strandberg, H., s. 55. 1976. Korsnäs.

som jag har försökt koppa för tandvärken de har nog varit ganska unga de och nog men inte riktigt unga, men inte några barn har jag koppat”.¹

Uppgifter om koppning av barn och ungdom är således för det mesta begränsad till en speciell värk, tandvärken vid vilken koppning togs som ett slags sista utväg. Det vanliga har väl dock varit att varken barn eller ungdom har varit i något större behov av att låta sig koppas i likhet med medelålders och äldre människor.

3.3.4 SÅVÄL RIKA SOM FATTIGA KOPPADE SIG

En aspekt i fråga om användarna av vårdmetoden som hittills inte har beskrivits har varit skillnaden mellan rika och fattiga människor och deras utnyttjande av vårdmetoden. Varvid man då kan ställa sig frågan om det har det funnits någon skillnad mellan rika och fattiga i fråga om benägenheten att använda vårdmetoden, för att här mer eller mindre exakt använda den frågeställning som svaren i det på senare tider tillkomna materialet grundar sig på.² Det att skillnaden mellan rika och fattiga i fråga om uppgifterna i det tidigare, det sedan början av 1900-talet, tillkomna materialet överhuvudtaget inte alls berörs, beror på att en dylik fråga aldrig har tidigare ställts sagesmännen liksom även på grund av att man vid tidigare redogörelser av vårdmetodens utnyttjare knappast har kommit på att tänka på huruvida det var rikt eller fattigt folk som utnyttjade vårdmetoden, eftersom man tog för givet att alla som kände att de var i behov av att bli koppade uppsökte eller kallade på kopperskan på den tiden.

Om vi då ser på svaren vilka ingår i det material i vilket man har frågat huruvida det var rikt eller fattigt folk som för det mesta har utnyttjat vårdmetoden, kan man genast konstatera att även om svaren, är rätt så stereotypa, så överensstämmer de med varandra i sak. Det som man säger är att det i regel faktiskt inte tycks ha varit någon skillnad mellan rikt och fattigt folk i fråga om utnyttjandet av koppning. Men vad som egentligen avses med rika och fattiga härvidlag framgår däremot inte. Det enda som framgår av det i detta fall rikhaltiga materialet är en del nyansskillnader vad gäller definitionen av de rika och fattiga, ibland talas det om rika bönder och fattiga backstugusittare, ibland om bönder och godsägare, men för det mesta är det bara fråga om rika och fattiga.

Så som det av materialet framgår och i vilket det bl.a. konstateras att ”såväl rika som fattiga använde på samma sätt kopperskor och massöser”³ eller att ”kopperskans arbete dög åt såväl rika som fattiga”⁴ och att ”koppning och åderlåtning var lika populär bland de rika hemmansägarna som bland backstugusittarna och inhysingarna, mindre koppade och åderlät de som hörde till herrskapet”⁵ samt att ”nog använde såväl bonden som herrgårdsherren kopperska, det var ingen skillnad”⁶ eller att ”såväl rika som fattiga behövde kopperskor – där var det ingen skillnad”⁷ eller slutligen att ”under äldre tider var an-

1 SLS 1202, band 1976:110. Häggman, Ann-Mari, s. 43. 1976. Esse.

2 Svar på fråga nr 24 i det av Turun yliopiston Kansatieteen laitos i december 1972 utsända frågeformuläret.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 59, s. 11. Kangasniemi. 1972.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 123, s. 14. Kuusjärvi. 1972.

5 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 151, s. 46. Limingo & Temmes. 1972.

6 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 190, s. 14. Pöytis & Aura. 1972.

7 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 279, s. 31. Räisälä. 1972.

vändningen av kopperskor allmänt oberoende av förmögenhetsförhållanden”.¹ Den övervägande största delen av svaren är alltså överensstämmande med varandra i det att det påpekas att det inte har funnits någon större skillnad mellan rika och fattiga när det gäller användningen av koppningen.

TJÄNSTEMÄN OCH HERRSKAP har som det konstateras i ett jämförelsevis ringa antal svar, blott i mindre utsträckning använt sig av vårdmetoden. Den var helt enkelt mera utnyttjad av de fattiga vilka i högre grad har gynnat vårdmetoden eftersom dessa inte hade råd att uppsöka läkare eller att koppning har varit en jämförelsevis vanlig vårdmetod bland de lägre kretsarna av befolkningen som var mindre bemedlade och vilka en längre tid d.v.s. senare än de övriga har utnyttjat denna vårdmetod, som ju var böndernas och arbetarnas vårdmetod.

Och i den bemärkelsen tycks det således ha funnits en viss skillnad mellan rikt och fattigt folk. De som hade mera pengar nog kunde vända sig till de läkare som eventuellt fanns och behövde inte ty sig till kopperskan. Medan fattigt folk såsom bönder och arbetare däremot fick lov att ty sig till kopperskan och hennes vårdmetod.

Om detta sägs det bl.a. att ”i främsta rummet människor i arbetsför ålder och fattigare använde allmänt mera kopperskor”² eller att ”de fattiga har givetvis mera gynnat de här billiga folkbotarna, medan rika på annat sätt har kunnat sköta sig bättre och mera besöka läkaren än de fattiga”³ samt att ”de rika använde mera sällan kopperskan som hjälpmedel mot sina krämpor, medelklassen och de fattiga var i huvudsak kopperskans kunder”⁴.

Även om det alltså i den övervägande största delen av uppteckningarna konstateras, att det vanligen inte tycks ha funnits någon skillnad mellan rika och fattiga, så förekommer det alltså även uppgifter att så inte i alla sammanhang skulle ha varit fallet. För det verkar nog ha varit så enligt en del uppteckningar, att det var fattigt folk som i högre grad än de rika skulle ha utnyttjat just denna vårdmetod och detta med en helt naturlig och logisk förklaring – de fattiga hade helt enkelt inte råd eller möjlighet på den tiden att vända sig till läkaren för att låta bota sina krämpor.

Man bör dock komma ihåg, så som redan påpekats att svaren på den fråga som har ställts i regel gäller förhållanden från och med början av seklet fram till 1930–40-talen vanligen en tid, som för dem som svarat på frågan har legat längre tillbaks i tiden. I de uppteckningar som gjorts i början av 1900-talet och som i regel beskriver förhållanden samtida med sagesmännen själva berörs ju inte frågan om de som lät koppa sig var fattiga eller rika. Det ansågs då som självklart att var och en som var i behov av vård vände sig till kopperskan, som i regel fanns närmast till hands.

1 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 313, s. 26. Pihtipudas. 1972.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 71, s. 15. Kumo. 1972.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 184, s. 21. Raumo & Raumo lkm. 1972.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 258, s. 25. Alahärmä. 1972.

3.3.5 FETA, KRAFTIGA OCH BLODFULLA PERSONER BÄST LÄMPADE ATT LÅTA SIG KOPPAS

Men det har inte enbart varit, så som vi ovan har sett, kategorin medelålders och äldre kvinnor och män som så flitigt har låtit sig koppas hos oss. Det att man har ansetts vara speciellt lämplig för att låta sig koppas, verkar åtminstone enligt människornas uppfattningar förr också ha varit beroende av vilken kropps-konstitution personen i fråga hade.

För av ett mindre antal uppteckningar, av vilka de äldsta är från början av 1900-talet, så framgår det att människor som var fetlagda, var synnerligen väl lämpade för att låta sig koppas. Dylika personer ansågs dessutom i vissa fall vara blodfulla, vilket gjorde dem ännu mer lämpliga för att bli koppade. Varvid man faktiskt kan undra över varför det just var fetlagda, kraftiga och blodfulla personer som ansågs vara lämpliga att koppas.

Om vi börjar med att se på de rådande uppfattningarna angående dylika personer speciellt lämpade för att koppas, kan det konstateras att det talas om feta människor, feta stäl-len på kroppen, fetlagda, kraftiga, starka, medelålders äldre feta människor samt slutligen om gamla feta gummor. Men förutom det att man var fet och kraftig så sägs det också om personer som var väl lämpade för att koppas att de var riktigt blodfulla eller mycket blodfulla samt blodfulla och frodiga, alltför blodfulla, eller att de var feta blodfulla värdin-nor. Det talas även om en blodfull rödbrusig husbonde samt slutligen om att en del var blodrikare och andra blodfattigare. Egenskaper vilka tillsammans med att man var fetlagd ansågs göra personerna i fråga synnerligen lämpade för att låta sig koppas.

När det gäller de fetlagda personerna väl lämpade för koppning sägs det i en uppteck-ning gjord redan på 1910-talet bl.a. att ”på feta människor sätter man ryggen full med horn”¹ samt i senare gjorda uppteckningar att ”användningen av kopperskan var och är att rekommendera för fetlagda över 50 år gamla personer”² samt att ”kopperskan har utnytt-jats av fetlagda personer med dåliga fötter”³ eller vidare att ”kopperskan utnyttjades mest av gamla feta gummor”⁴ och att ”de feta har varit flitiga att koppa sig”⁵ samt slutligen att ”på en fet rygg drog man kopphornen behändigt fast”⁶. Orsaken till att de fetlagda, starka och frodiga människorna ansågs vara speciellt lämpade för att låta sig koppas torde helt enkelt ha varit att de var lätta att koppa eftersom kopphornen satt bra fast på den feta kroppen.

Medan det i fråga om koppning av blodfulla bl.a. konstateras att ”i allmänhet mycket blodfulla personer använde koppning”⁷ samt att ”blodfulla och frodiga människor kunde låta sig koppas två, t.o.m. tre gånger per år”⁸ eller att ”en del feta blodfulla värdinnor har låtit koppa sig tre, fyra gånger per år”⁹ samt slutligen att ”mycket blodfulla och feta be-

1 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20630. 1932, uppt. 1917. Taivalkoski.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 14, s. I. Alastaro, Loimijoki & Metsämaa. 1972.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 9, s. 22. Suonenjoki. 1972.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 184, s. 16. Raumo & Raumo lkm.1972.

5 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 258, s. 20. Alahärmä.1972.

6 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 367, s. 13. Storkyrö. 1972.

7 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 9, s. 24. Suonenjoki. 1972.

8 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 151, s. 36. Limingo & Temmes. 1972.

9 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 245, s. 104. Metsäpirtti. 1972.

höver enligt egen uppfattning kopphorn t.o.m. flere gånger per år”.¹ Och beträffande de blodfulla och rödbrusiga så ansåg man att det var just den onda blodet i kroppen som förorsakade en blodfullhet som hos en del människor tog sig uttryck i att personen i fråga var rödbrusig eftersom han alltså hade för mycket av blod och därför var väl lämpad att låta sig koppas, ja t.o.m. oftare än andra mindre blodfulla personer.

3.3.6 MAGRA, SVAGA PERSONER INTE LÄMPLIGA ATT LÅTA SIG KOPPAS

Men om det har funnits bestämda uppfattningar och åsikter om fetlagda, blodfulla personers lämplighet för att låta sig koppas, så har det i gengäld även förekommit en del bestämda uppfattningar om personer av s.a.s. motsatt kropps-konstitution d.v.s. om magra, svaga personer och deras lämplighet att behandlas med hjälp av vårdmetoden. Den allmänna uppfattningen om dylika magra, svaga personer var helt enkelt den att dessa inte var lämpliga för att låta sig koppas. Detta trots att, som en kopperska säger magert folk kunde ha mycket av blod i sig, även om de såg s.a.s. torra och magra ut.² Vad magra personer beträffar så konstateras det redan i början av 1900-talet att ”magra får inte koppas för mycket”³ eller att ”man får inte koppa gravida människor och inte heller magra”⁴ samt vidare att ”på starkare mera horn och på svagare mindre”⁵ samt slutligen att ”på en svag människa passar det inte att sätt så många horn som på en frisk och blodfull”.⁶

Bedömningarna angående huruvida en person var väl lämpad eller inte för att låta sig koppas tycks i en del fall ha gjorts på basis av kropps-konstitutionen samt hur hon eller han såg ut och hur man bedömde personens i fråga blodfullhet. När det gällde lämpligheten att låta sig koppas enligt kropps-konstitutionen torde det helt enkelt ha varit det rent praktiska som härvidlag har varit det som varit avgörande. En fetlagd person hade mera kropps-syta lämpad för fastdragning av kopphorn på än en mager person. Dessutom ansågs en fetlagd person, som var rödbrusig också ha mera blod i kroppen än en mager, trots att en mager person nog också kunde ha mycket blod i kroppen. Men på de magra ansågs det helt enkelt vara svårt att få kopphornen att dra fast varför dessa inte ansågs så värst lämpliga att låta sig koppas på samma sätt som de fetlagda.

Uppfattningarna om blodfulla och blodfattiga personer och deras lämplighet respektive olämplighet för att koppas tyder på att något av de sedan antiken bekanta tankarna om blodet som en svallande massa i kroppen har levat kvar.

SAMMANFATTNINGSVIS kan det konstateras, att det såväl i det äldsta som i det fr.o.m. 1930-talet fram till 1960-talet tillkomna materialet saknas närmare uppgifter om vem det var som har låtit koppa sig. Något som sannolikt beror på att man, med undantag av en 1917 i ett frågeformulär utsänd enskild fråga om huruvida magra inte kan koppas, inte ens har frågat efter närmare om vem det var som lät koppa sig. Det är först 1972 som man

1 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 260, s. 22. Alavus. 1972.

2 EI 1976:1. Strandberg, H., s. 40. 1976. Korsnäs.

3 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20630. 1932, uppt. 1917. Taivalkoski.

4 MV:KTKKA 735. Porkka, Laina, s. 132. 1917. Hogland.

5 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 98, s. 8. Pielisjärvi. 1972.

6 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 196, s. 11. Pertunmaa. 1972.

faktiskt har börjat fråga efter vem eller vilka det var som har låtit sig koppas. Svaren på denna fråga och som berör förhållandena fr.o.m. 1900-talets början fram till 1930–40-talen berättar att de som flitigast använde koppning var medelålders och äldre personer i arbetsför ålder, såväl män som kvinnor. Men man framhåller dock att kvinnorna, speciellt de äldre kvinnorna var de flitigaste användarna, något som sannolikt berodde på att kopperskan ju själv var en kvinna. Och enligt uppgifter rörande förhållanden fr.o.m. slutet av 1800-talet fram till 1940-talet sägs det vidare att det var männen eller karlfolket, som i mindre omfattning än kvinnorna som lät koppa sig. Och de män som därvidlag utnyttjade vårdmetoden, var karlfolk med tungt kroppsarbete.

Personer som inte annat än i yttersta nödfall har låtit koppa sig har varit barn och ungdomar, vilka enligt uppteckningar från 1970-talet har låtit koppa sig i försöken att bota tandvärk.

En annan aspekt på användarna av koppning som framkommer först i svaren på ett frågeformulär från 1970-talet är frågan om huruvida det var någon skillnad mellan fattiga och rika som lät sig koppas. De något stereotypa svaren säger å ena sidan att det i allmänhet inte var någon skillnad mellan fattiga och rika, men betonar å andra sidan att det nog var mest fattigt folk som anlätade kopperskan eftersom dessa inte hade råd att uppsöka en läkare.

Slutligen har man enligt uppteckningarna fr.o.m. början av 1900-talet fram till dem som tillkommit på 1970-talet bedömt personernas lämplighet för att låta sig koppas enligt kropps-konstitutionen. Feta kraftiga, blodfulla personer på vilka kopphorn lätt kunde placeras ansågs bättre lämpade att koppas än magra, svaga personer, vilka dock kunde ha mycket av blod i sig.

4. VÅRDMETODENS UTFÖRANDE ENLIGT LÄKE- ELLER LÄKARBÖCKER

4.1 Koppningsanvisningar från antiken och medeltiden

4.1.1 MEDICINSKA SKRIFTSTÄLLARE FRÅN ANTIKEN OCH MEDELTIDEN

Men det är inte endast noggranna redogörelser över de vid koppningen använda redskapen som framgår av de bevarade antika medicinska auktorernas skrifter. För i dessa finner man också anvisningar och regler beträffande koppningen använd så som en vårdmetod.

CORNELIUS CELSUS var en av dessa auktorer som var samtida med Jesus från Nazaret och som i sitt omfattande verk *De medicina* har ett litet avsnitt om koppningen i vilket han ger följande rekommendationer dels för användningen av den blodiga koppningen och dels för användningen av torrkoppning. Han säger här att: ”När instrumentet tagit fast, utdrager det blod, i fall man förut med lansetten gjort insnitt i huden: om åter denna lämnats hel, endast spiritus [luftartade ämnen]. Man plägar följaktligen använda det förra sättet, då lidandet beror på inre skadliga safter, det senare sättet åter, då det är fråga om ansamling av spiritus”¹

Och beträffande sjukdomar och krämpor vid vilka koppning kan användas konstaterar Celsus vidare att ”Hufvudsakligen brukas emellertid koppning när det sjukliga tillståndet icke sträcker sig till hela kroppen, utan endast till ett visst parti, som det är tillräckligt att befria därifrån för att återställa hälsan. Som man aldrig anbringar koppning på en afsides belägen kroppsdel, med mindre det gäller att till ett sådant ställe afleda en hämorrhagi, utan just på den del, som är säte för smärtan och skall därifrån befrias, så ligger häruti ett bevis för, att äfven i de fall, där man medels lansetten vill göra en bloduttömning för att hjälpa en kroppsdel, detta helst bör ske på själva det lidande stället. Man kan äfven behöfva använda koppning vid kroniska sjukdomar, änskönt de samma dragit ut på tiden i fall kroppen behöfver lättnad, men krafterna icke medgifva att åderlätning göres”²

I det ovan citerade avsnittet talar Celsus dels om torrkoppning, som han rekommenderar i vissa fall samt om bruket av koppning främst vid s.a.s. lokala sjukdomar och krämpor, och dels om den blodiga koppningen, varvid han även framhåller att blodkoppnen bör placeras på det ställe av kroppen där man känner av smärtan.

CLAUDIOS GALENOS (129–omkr. 200 e.Kr.) var en annan av de antika auktorerna, som också på ett flertal olika ställen i sina synnerligen omfattande bevarade medicinska skrifter talar om användningen av olika blodtappningsmetoder så som blodiglar, koppning och åderlätning. Och i det korta avsnittet om koppning konstaterar han inledningsvis att blodkopparna, *Cucurbitula* brukas främst för att tömma ut. Men vid blodfullhet, vid hjärnhinneinflammation eller i början av en inflammation skall man inte använda blodkoppar. Och vidare, att blodkoppar skall användas när någonting behöver sättas i rörelse.

1 Celsus 1906, s. 104–105.

2 Celsus 1906, s. 105.

I slutet av detta avsnitt konstaterar Galenos sedan att det med hjälp av blodkoppar är möjligt att evakuera materie, befria från smärta, minska inflammationerna, upphäva väderspänning. Men också att man kan återställa aptiten och tillfoga en försvagad magsäck styrka, befria från svimning, överflytta blodsvällningar uppifrån och torka ut samt hämma blodsutbrott och dra ut ett fördärvat tillstånd av menstruation samt slutligen lindra menstruationen.¹

Det kan härvidlag konstateras att Galenos var en auktoritet, som sedermera kom att sätta sin starka prägel på medicinen för en lång tid framöver och som man ännu i början av nya tiden hänvisade till.²

PAULUS FRÅN EGINA var en av de sista medicinska auktorerna som verkade alldeles i början av medeltiden d.v.s. under första hälften av 600-talet e.Kr. och som i ett av sina medicinska arbeten har ett speciellt avsnitt just om koppningen. Han konstaterar om användningen av koppning bl.a. att blodkoppens används för att sätta någonting i rörelse och för att dra till sig och transportera det utåt. Och vidare att, som han säger, den lätta blodkoppens sönderdelar uppblåsthet och återställer blodsvället i magen samt drar till sig blodet och återställer i gengäld det framflytande, om den, d.v.s. blodkoppens blir placerad på de motsatta delarna av kroppen. Paulus från Egina framhåller också att ett inristande i huden tillåter sjukdomsorsaken att på ett aktivt sätt dunsta ut och samtidigt som inte endast blodet blir uttömd utan även andra safter. Och han fortsätter med att konstatera att man vid avtappandet av blod på ett köttigt ställe först ristar in och därefter sätter på en blodkopp, men att man på ett mindre köttigt ställe av kroppen först sätter på en lätt blodkopp och därefter ristar in i den uppsvullnad som uppstår efter den fastdragna blodkoppens. Samt vidare att man skall anpassa antalet och djupet på de inristade snitten enligt hur pass mycket av blodet man önskar dra ut.

I Paulus från Eginas text talas det vidare bl.a. om blodkoppar av glas vilka underlättar iakttagandet av den avtappade mängden blod, men att dessa av glas icke är så hållbara som de av metall (brons) vilka tål en starkare uppvärmning. Vidare talar han om ”blodkoppar” tillverkade av horn vilka sögs fast med munnen. Han nämner även att man vid fastdragandet av blodkoppens först bör räta ut ytan av huden där blodkoppens skall dras fast samt att man bör akta sig för att skada den som skall koppas i samband med uppvärmningen av blodkoppens. Även storleken på blodkoppens bör anpassas enligt det ställe av kroppen där de dras fast. Paulus från Egina varnar också för att dra fast blodkoppar på bröstet, vilka kan, som han säger sugas in i själva blodkoppens och försvåra ett borttagande av densamma.³

Själva tekniken för användningen av olika slag av blodkoppar tycks vara noggrant relaterad av Paulus från Egina. Det som däremot saknas, är en lika noggrann beskrivning över mot vilka olika sjukdomar och krämpor och på vilka ställen av kroppen blodkopparna i samband därmed skulle dras fast.

1 Galenos 1826, s. 320–321.

2 Se t.ex. Olai 1578, s. CLXXXII.

3 Paulos von Aegina 1914, s. 507–508.

Men även när det gäller uppgifter om användningen av vårdmetoden i fråga under medeltiden är vi lyckligt lottade, för vi har, såväl bevarade noggranna koppningsanvisningar från olika tidsperioder, som bilder i form av en s.k. koppningsman *Schröpfungsmännlein*,¹ som visar exakt på vilka punkter av kroppen blodkopporna skulle dras fast.

AVICENNA (IBN-SINA) som var en arabisk medicinsk skriftställare på 1000-talet, har i jämförelse med de ovan återgivna koppningsanvisningarna av Paulus från Egina, vilka inte är speciellt detaljerade beträffande fastdragningspunkterna på kroppen och de olika sjukdomarna, en av de kanske mest ingående medeltida beskrivningarna över koppningen. Den ingår i den medicinska kanon omfattande fem delar och som utgör Avicennas huvudverk.

I den första delens sista avsnitt som behandlar allmän terapi ingår det detaljerade beskrivningar bl.a. över åderlätning, koppning och påsättning av blodiglar.² I slutet av sin koppningsbeskrivning finns en del källhänvisningar av vilka det framgår att Avicenna stöder sig bl.a. på de antika skriftställarna Galenos, Celsus och Hippokrates, men även på Paulus från Egina från tidig medeltid. I denna sin redogörelse över koppningen har Avicenna fört det antika arvet vidare in i medeltiden. Om Paulus från Egina ingående beskriver koppningsredskapen kan man säga att Avicenna däremot har koncentrerat sig på sjukdomarna och på vilka olika ställen av kroppen blodkopporna bör dras fast vid botandet av respektive sjukdom.

Inledningsvis ger Avicenna råd för vid vilka tider det i förhållande till de olika månfaserna är lämpligt att koppa. Därefter ges det råd för på vilka delar av kroppen, såsom t.ex. i nacken, på skulderbladen men även under hakan kan blodkoppar lämpligen placeras. Blodkoppar fastdragna under hakan är till nytta för utseendet och det renar huvudet och käken. Medan blodkoppar placerade ovanpå njurarna gagnar bl.a. bölder på höfterna och utslag av dessa samt blåsor, gikt i foten, hemorrojder och elephantiasis. Och vidare blodkoppar på de främre delarna av höfterna gagnar bölder på testiklarna samt sår på höfterna och på benen. Och blodkoppar ovanpå hälarna gagnar avhållandet av menstruationen samt höftvärk och gikt i foten. Med blodkoppar placerade ovanpå bakkdelen drar man ut ifrån hela kroppen, såsom från huvudet och det gagnar inälvorna och botar förstörd menstruation och lindrar i hela kroppen. De anvisningar som ovan i korthet har refererats återfinns i ett flertal medicinska verk från långt senare tider.

VATICANUS LATINUS-MANUSKRIFTET är i stort sett lika detaljerat som Avicennas anvisningar, men det är upplagt på ett annat sätt, och det innehåller koppningsanvisningar vilka härstammar från den andra hälften av 1300-talet e.Kr. När det gäller de rekommenderade fastdragningspunkterna på kroppen i samband med koppning kan vi inledningsvis konstatera att dessa följer mönstret, från huvudet nedåt mot fötterna utmed kroppen.

En del sjukdomar och krämpor, som man inom skolmedicinen på medeltiden ansåg sig kunna bota eller åtminstone lindra med hjälp av denna vårdmetod var följande. Med blodkoppar fastdragna ovanom ryggkotan och baktill på huvudet, men även uppe på hu-

1 Sudhoff 1914, s. 131.

2 Avicenna 1564, s. 217.

vudet var det sådant som t.ex. ögonsmärtor, öronvärk, tandvärk, hudutslag, blåaktigt ansikte, upprördhet, känslolöshet och dövhet. Och vidare med blodkoppas på halsen samt under hakan botades bl.a. tandvärk uppsvullet tandkött varfyllda blåsor i ansiktet. Drog man fast blodkoppas vid lårbenen hjälpte detta bl.a. mot sådant som hemorrojder, blodsvall, kramp, smärtor och varbölder i ändtarmsöppningen. Och blodkoppas fastdragna vid knäet och mellan höfterna var bra mot sådant som melankoli, fördärvat förstånd, och menstruationssmärter. Medan blodkoppas fastdragna på skinkorna hjälpte bl.a. mot hemorrojder och smärtor i ryggen och i lårbenen. Samt slutligen med blodkoppas invid fotknölna botades uppsvullna fötter och sprickbildningar på fötterna och hälar. Och med blodkoppas ovanpå naveln utan upphackande av sår botades vridningar i magen samt kolikbesvär.¹

HENRIK HARPESTRÆNG var en skriftställare som verkade i Norden under medeltiden. Enligt knappa biografiska uppgifter så avled han 1244 i Roskilde.² Han ägnade sig åt att utgående från utländska förlagor, sammanställa och skriva olika slag av hälsoregler. Förutom dessa av honom skrivna s.k. örteböckerna, har han också gett olika slags råd av såväl dietiskt, kliniskt som kirurgiskt slag, men också råd om åderlätning och koppning, vilka får antas vara författade av denna Mäster Henrik Harpestræng.³

Om dessa av Harpestræng givna reglerna om koppning kan det i korthet konstateras bl.a. att om det värker i den högra sidan av kroppen då skall blodkopporna placeras på den vänstra eftersom blod skall dras bort från den lem som värker och aldrig till. Vidare heter det att man skall koppa på tinningarna mot ögonvärk samt huvudvärk. Liksom koppning även är bra mot tandvärk och mot var inuti örat bara man placerar blodkopporna under hakan. Men även på en hel rad andra ställen på kroppen är det lämpligt att dra fast blodkoppas såsom t.ex. invid nacken mot bl.a. värk i skuldrorna eller på ryggen mot bl.a. skabb och njurvärk. Men också på axeln skall man koppa mot levern och mjälten. Men även på händerna är det lämpligt att koppa mot mångahanda sjukdomar i händerna och fingrarna.

Harpestræng ger vidare noggranna råd om hur man skall gå tillväga vid själva koppan-det. Han talar bl.a. om att anpassa mängden avtappad blod enligt hur pass sjuk personen i fråga är liksom även om redskapens anpassning till de olika kroppsdelarna. Han nämner även torr-koppningen varvid det är lämpligt att placera blodkopporna på det ställe där det värker, t.ex. att koppa mot kyla i magen varvid blod dras till magen som därvidlag värms upp och får mera styrka.⁴

Huruvida man vid försöken att bota olika sjukdomar och krämpor på medeltiden strikt har tillämpat alla dessa ovan nämnda rekommendationer är omöjligt att bedöma, men säkert är dock att tron på vårdmetoden och dess botande inverkan har levat vidare och spritt sig bland dem som på den tiden utövade läkekonsten.

1 Vaticanus latinus Nr 2461, Sudhoff 1914, s. 129–130.

2 Kristensen 1908–1920, s. I.

3 Kristensen 1908–1920, s. III.

4 Harpestræng 1908–1920, s. 96–98.

KOPPNINGSMANNEN som den kallas utgör ett slags komplettering till koppningsanvisningarna, som man redan under medeltiden har haft som ett illustrativt material, som utgjordes av ett slags karta som lätt kunde tolkas, och den bestod av illustrerade anvisningar skrivna på ett folkspråk.¹ Anvisningarna var ett slags undervisningsbild, som bestod av en avbildad naken människa, vanligen en mansperson, sedd antingen framifrån eller bakiifrån med de olika punkterna av kroppen, på vilka det ansågs vara lämpligt att åderlåta eller koppa utmärkta. Från dessa punkter hade man dragit smala linjer till små rutor eller cirklar med text vilka ses på båda sidorna om den avbildade människan. Texten i dessa ger besked om vilka sjukdomar eller krämpor det var som man skulle bota genom att åderlåta respektive koppa just på dessa punkter.

Dessa åderlättnings- och koppningsanvisningar i form av bilder kallas idag på fackspråk för en åderlättningsman (*Aderlaßstellenmann*) respektive en koppningsman (*Schröpfmännlein*).² Och i de fallen att dessa punkter, i regel för åderlätning hade kombinerats med tecknen från djurkretsen eller zodiaken talade man om en djurkretsman, (*Tierkreiszeichenmann*).³ Av de bevarade illustrerade anvisningarna är de allra flesta sådana som anger för åderlätning lämpliga punkter på kroppen, en åderlättningsman. Medan motsvarande bevarade illustrationer om koppning är sällsynta.⁴

En av de bevarade illustrativa koppningsanvisningarna, en koppningsman är den som Sudhoff beskriver och som ingår i ett manuskript som finns i *Wolfenbüttler Herzogliche Bibliothek*. Den består av en pennteckning på vilken man ser baksidan av en naken man med kort avklippt hår. Av den på latin avfattade förklarande texten kan man sluta sig att den är från slutet av 1300-talet.⁵ I själva texten, som saknar en rubrik, konstateras det inledningsvis att det finns två slags blodkoppar, sådana med upphackning (*cum scarificatione*) d.v.s. blodig koppning och sådana utan upphackning av sår (*sine scarificatione*) eller torr-koppning.

De punkter på som syns på ryggsidan av denna koppningsman och som var tydligt utmärkta var följande. Dessa var punkter utmärkta upptill bak i huvudet, i nacken, uppe på axlarna på bägge sidorna samt på bägge skulderbladen, på armen under armbågen. Och vidare på ryggen vid rygglutet, invid ändtarmsmynningen samt på bägge skinkorna, på baksidan av låren liksom i knäveckan och upptill på vaderna samt på bägge fötterna invid fotknölnarna fanns det punkter som var utmärkta.⁶

Det skulle dock föra för långt att närmare gå in på alla de olika punkterna och förklaringsarna till dessa, varför vi endast i korthet kan konstatera att dessa på det stora hela taget stämmer överens med de på den tiden i användning varande och ovan relaterade koppningsanvisningarna samt att det i dessa anvisningar på en del ställen också anges lämpliga

1 Sudhoff 1914, s. 134.

2 Sudhoff 1914, s. VIII

3 Sudhoff 1914, s. IX.

4 Förekomsten av de olika slagen av illustrerade blodavtappningsanvisningar har beskrivits av Sudhoff i samband med redogörelsen över den medeltida kirurgin och som jag inte närmare kan gå in på i detta sammanhang. Sudhoff 1914, s. 125–143.

5 Sudhoff 1914, s. 131.

6 Sudhoff 1914, Taf. XXXXII.

punkter för åderlåtning.¹ En koppningsman med de olika koppningspunkterna på kroppen utmärkta får betraktas som ett led i strävandena till att klart och tydligt ange var på kroppen blodkopparna bör dras fast för att bota de olika sjukdomarna och krämporna.

Beträffande de illustrativa anvisningarna i fråga om blodtappningen kan det konstateras att dessa inte bara har förekommit under medeltiden. För ännu under 1800-talet har man använt sig av sådana anvisningar och detta t.o.m. i vårt land varifrån vi har sådana bevarade anvisningar i form av bilder, men dock inte för koppning utan för åderlåtning.²

4.2 Koppningsanvisningar sedan början nya tiden

4.2.1 UTLÄNDSKA LÄKE- ELLER LÄKARBÖCKER

När det gäller koppningsanvisningarna och -reglerna har man i och med boktryckarkonstens uppfinnande haft det lättare att på den tiden sprida kunskap om dessa anvisningar, för att inte tala om att dessa på ett helt annat sätt har bevarats fram till våra dagar tack vare att de ingår i de tryckta läke- eller läkarböckerna. Men till sitt innehåll var dessa tryckta anvisningar och regler inte ett barn av sin tid, utan de vilar på och återger de sedan antiken nedärvda erfarenheterna av de olika blodtappningsmetoderna. Något som även betonas i form av hänvisningar till tidigare medicinska auktorer.³

WALTHER RYFF var en tysk läkare som avled 1562, och som i sin *Spiegel und Regiment der Gesundheit* från 1544 har ett kapitel om det rätta bruket/egenskapen och nyttan av koppning.⁴ Ryff inleder med att konstatera att det finns två slags koppning, torr-koppning och blodig koppning.

Blodiga blodkoppar används för att dra tillbaka samt mot rikligt blodflöde vid menstruation. Torr-koppning med s.k. blinda blodkoppar används för att dra blod från ett ställe till ett annat samt för att dra upp en böld ur djupet, för att värma upp en lem genom att dra bloden till densamma samt om en lem gått ur led. Blinda blodkoppar används också vid smärtor i livmodern.

Han ger vidare råd vid användningen av blodiga blodkoppar placerade på skuldrorna i nacken och på lårbenen och säger att dylika blodkoppar är till mindre nytta om bloden är grov och tjock, för då måste den först tunnas ut. Han pekar också på skillnaderna mellan att hacka lätt och att hacka djupa sår. Om t.ex. bloden är tjock bör man hacka ordentligt för att rena kroppen och befria den från överflödigt blod. Man skall inte koppa riktigt små barn och inte heller äldre personer över sextio, säger han. Månfaserna och deras iakttagande liksom även dieten i samband med koppningen berörs även. Vidare framhåller Ryff att det är viktigt att veta vilka kroppsdelar man vid de olika sjukdomarna eller krämporna bör koppa. Lämpliga ställen är bl.a. i pannan, på kinden, i nacken, på bägge skuldrorna,

1 Sudhoff 1914, s. 132–133.

2 Strandberg 1983, s. 291–297.

3 Se t.ex. Olai 1578, s. CLXXXII.

4 Ryff 1544, s. 142–143.

på ryggen samt invid fotknölna. Men han riktar även ett varningens ord i samband med koppandet på huvudet.

Koppning under hakan är bra mot finnar och blemmor i ansiktet liksom även vid smärtor i tandköttet. Och koppning bak i nacken är bra mot tungt huvud, tandvärk samt svullnader i ansiktet. Härvidlag så varnar han och kritiserar den tyska allmänheten och dess överdrivna koppande.

Koppning på skuldran är bra mot hjärtat, bröstet, lungorna och förtar flåsande och tung andning liksom även mot ett skälvande och darrande hjärta. Övriga ställen på kroppen som det rekommenderas att koppa på är vidare ovan njurarna mot bölder och skorv samt mot hemorrojder, gikt, det befriar även från klåda och bett på ryggen. Men även mot fel och svagheter i livmodern liksom de kvinnliga födslodelarna samt njurarna, länderna blåsan och uringången. En blodkopp på skänkeln för friskt folk är till nytta vid smärta i livmodern liksom även i njurarna och i blåsan samt det sätter även i rörelse och befrämjar menstruationen. Slutligen konstaterar han att en blodkopp placerad under fotknölen befrämjar menstruation och förtar smärta, gikt och höftvärk.

HENRIK SMID (ca 1495–1562) var en dansk läkare som var samtida med Ryff. I ett av sina arbeten *Een skøn Nyttelig Lægebog* från 1557, som sedermera även utgavs 1577 under benämningen *Lægebog I–VI*, har han ett kapitel rubricerat *Om kaappesættelse* i vilket han ger ingående anvisningar om användningen av denna vårdmetod.¹

Inledningsvis konstaterar han att på grund av att det ofta allmänt används koppning i landet syns det vara bra med några regler. Han inleder med att konstatera att det finns åtta orsaker till att koppa, för att dra blod från ett ställe till ett annat, för att dra ut en böld som sitter djupt men också för att flytta en böld från ett ställe till ett annat men också för att stilla väderspänningar i tarmarna samt att koppning används i pesttider för att dra ut gift men också till att dra på rätt en lem som gått ur led liksom även till att bemästra livmoderns rörelser. Samt slutligen att man med hjälp av koppning skall dra den naturliga värmen till en lem och att koppning rensar huden mera än åderlätning.

Smid fortsätter sina anvisningar genom att konstatera att det förekommer såväl torr-koppning som blodig koppning samt att han här har tagit in och anger de tecken inom djurkretsen då det var lämpligast att koppa liksom även att koppningen skall ske vid nymåne.

Han anger även på vilka olika punkter av kroppen det är lämpligt att koppa och nämner härvidlag huvudet, pannan, under kindbenet, bak i nacken, på bägge skuldrorna, på låren, invid ankeln samt under bröstet. Koppningsreglerna avslutas med en uppräknning av på vilka olika ställen av kroppen det vid botandet av respektive sjukdom eller krämpa var lämpligt att dra fast kopphornen.

Det intressanta med Smids koppningsregler är att det i dessa ingår en hänvisning till de olika ursprungligen från Orienten härstammande olika astrologiska tecken inom djurkretsen kombinerade med månfaser² och deras, som man ansåg, avgörande betydelse

1 Brade 1976, s. 26–29; Smid (1577) 1976, s. 35–35v.

2 Sudhoff 1914, s. 204–219.

för koppningen och dess genomförande. Det påpekas t.ex. att koppningen skall ske i ett gott tecken såsom t.ex. Krabban, Vågen, Skorpionen, Skytten, Vattumannen och Fisken, men inte heller när månen är ny.¹

BENEDICTUS OLAI ger i sin ”Een Nyttigh Läkerebook ...” från 1578 rekommendationer beträffande koppningen vilka så gott som helt följer det som Smid har angivit. Även Olai talar om att koppningen gagnar en på åtta olika sätt. För koppning kan användas till att dra upp och ut bölder eller från ett ställe där en böld värker till ett annat ställe. Vidare kan koppning användas mot tandvärk och väderspänningar samt att koppning är lämpligt till att dra ut gift i pesttider. Med hjälp av koppning kan man också dra en lem på rätt igen samt att man med koppningen kan dra den naturliga värmen till en lem som är förkyld. Men med koppning kan man också rensa huden vid skabb och klåda eller annan orenlighet bättre än med åderlåtning.

Olai avslutar sina regler med att med en hänvisning till Avicenna ange de tecken inom djurkretsen och deras kombination med månfaserna som bör iaktas i samband med koppningen och säger att det är lämpligt att koppa i nacken eller halsgropen, på pannan, på låren, nedan och ovanom knäna samt under bröstet och ovanpå naveln.² Om dessa Olais koppningsanvisningar kan det helt enkelt sägas att dessa är en något förkortad, men på svenska utgiven version av Smids på danska utgivna anvisningar. Den är förkortad i den bemärkelsen att Olai inte har tagit med de av Smid anförda närmare beskrivningarna av koppningspunkterna och de därtill knutna sjukdomarna eller krämporna.

PAULINUS GOTHUS utgav 1623 en läkebok på svenska som kallades *Loimoscopia* och i vilken det bland annat ingår rekommendationer för att bota pest men också ett avsnitt med koppningsanvisningar. Det konstateras här att koppandet är mera lämpligt än åderlåtande men att koppningen dock inte bör utföras i en badstuga eller i stark hetta utan i karbad eller vid skorstens- eller ugnsvärme.³

Han fortsätter med att för det första konstatera att om pestfläckar uppenbarar sig vid huvudet så sätts kopparna bak i nacken eller på halsen och om fläckar syns på axlarna eller armarna placerar man kopparna på dessa, men om dessa är vid länderna avtappas blodet på detta ställe eller vid knäet och på låren. Och för det andra att om etterblemmor visar sig som utslag på kroppen är det bra med torr-koppning bak i nacken och på skuldrorna varvid man småningom drar blodet neråt mot länderna. Samma sak kan även göras med varma dukar och till slut säger Paulinus Gothus att den förgiftade vätskan dragits från huvudet och hjärtat och med hjälp av koppning avlägsnats varvid den minskat i kroppen.⁴

Paulinus Gothus anvisningar får här ses som ett exempel på tillämpningen av koppning i kampen mot den förskräckliga sjukdom som pesten eller digerdöden var, när den bl.a. just vid den tiden dök upp och grasserade i Sverige.⁵

1 Smid (1577) 1976, s. 35–35v.

2 Olai 1578, s. CLXXXIIv.

3 Gothus 1623, s. 88–89.

4 Gothus 1623, s. 88v–89.

5 Ilmoni II 1849, s. 176–177.

ANDREAS SPARMAN utgav på svenska 1642 sin ”Sundhetzens Spegel” i vilken det ingår delvis på vers avfattade regler för såväl koppning som åderlåtning men även för användningen av blodiglar. Speciellt i fråga om utnyttjandet av koppningen konstateras det att man inte endast kan dra ut den tunna blodet mellan huden och hullet, utan även blod från det inre samt från ådrorna och sedan ut med hjälp av koppen. Detta utan att försvaga krafterna, varför detta lämpar sig för dem som inte kunna låta sig åderslås. Vidare ingår det i dessa regler uppgifter om användningen av torrkoppning eller *Ventoser*, som han kallar dem, och som är till nytta vid att uppehålla eller avvärja flussen, för att stilla näsblod, samt mot väderspänningar och uppkastningar liksom även mot livmoderns rörelser.¹

Samtidigt kan man lägga märke till att det mesta i dessa anvisningar och regler är bekant från äldre dylika anvisningar. Det bör dock konstateras att även om Sparmans anvisningar som är avfattade 1642, alltså efter det att Harvey 1628 hade publicerat sin upptäckt av kretsloppet för blodet hos människan, så kan man nog säga, att detta knappast påverkat innehållet i anvisningarna, i vilka det fortfarande talas bl.a. om blodrika personer som bör minska blodet genom koppning.

4.2.2 INHEMSKA LÄKE- ELLER LÄKARBÖCKER

JOHAN JOH:SON HAARTMAN, verksam i Finland har också han, ett hundratal år efter det att Sparman i sin *Sundhetzens Spegel* 1642 hade gett koppningsanvisningar, upptagit dylika anvisningar i sin ”Tydelig Underrättelse om de Mäst Gångbara Sjukdomars Kännande ... ” som var tryckt i Stockholm och Åbo 1759.² Läkeboken var avsedd för folket, men den riktade sig till det läskunniga prästerskapet som för allmänheten skulle upplysa om sjukdom och hälsa ur läkeboken, som hade ett innehåll upplagt i alfabetisk ordning.

I det korta avsnittet kallat *KÅPPNING*, *Sanguinis detractio per Cucurbitulas*, *Kuppaminen* säger Haartman följande. Koppning är bra när man inte kan åderlåta, vid flussar och värkpassioner liksom även när för mycken blod har dragit sig till vissa kroppsdelar liksom även vid utslag förorsakade av skarpa vätskor varvid koppningen kan jämföras med åderlåtningen. Utan nytta är inte koppningen heller på skulderna etc. vid hemorrojder liksom även då giktmaterien besväras med benägenhet för skörbjuggsutslag. Medan koppning däremot inte hade avsedd inverkan vid värkpassioner som fontaneller och *setacea* [= hank] då koppning, så som Haartman konstaterar till slut kan vara till skada för patienten.³

Några år senare, 1765 utgav han en helt omarbetad andra upplaga i vilken avsnittet om koppning har slagits ihop med avsnittet om åderlåtning, men koppning rekommenderades dock i samband med ett flertal olika sjukdomar och krämpor. I slutet av avsnittet om åderlåtning konstaterar han igen om koppningen bl.a. att om hullet är löst eller uppblåst och kroppen är flussig av för mycken blod och värkpassioner vilka förorsakar blodstockningar

---

1 Sparman 1642, s. 314–315.
2 Haartman 1759, titelbladet.
3 Haartman 1759, s. 148–149.

samt utslag förorsakade av skarpa vätskor, ”där gagna koppningar mer än åderlåtningen”. Samt slutligen att det kan vara bra att koppa på axlarna vid icke blödande hemorrojder och p.g.a. giktmaterie som besväras fetlagda med benägenhet för skörbjuggsutslag.¹

CARL NORDBLAD kom i början av 1800-talet att bli författare till en av de första för allmänheten avsedda läkarböckerna i vårt land i vilka det ingår anvisningar om utnyttjandet av olika blodavtappningsmetoder. Den bok som härmed avses är den av Carl Nordblad skrivna ”Sundhets-Lärobok för Menige Man ...”² som översattes till finska av J.H. Keckman och utgavs 1837 med titeln *Terveysten Opetus-Kirja ...*³ Av de tre olika blodtappningsmetoderna blodiglar, koppning och åderlåtning avfärdas koppningen med endast några få rader. Det konstateras nämligen helt kort att koppningen har nästan enahanda, kanske en ringare inverkan än blodiglarna men att denna inte passar på samma ställen av kroppen, som blodiglarna men att den utförs dock i samma slags fall och på samma villkor.⁴ Medan åderlåtningen däremot ägnas en betydligt större uppmärksamhet också med en del varningar.⁵

ELIAS LÖNNROT utgav ett par år senare, 1839 sin första upplaga av en för allmänheten avsedda läkarbok på finska under namnet *Suomalaisen Talonpojan Koti-Lääkäri* som var utarbetad enligt utländska förlagor med sjukdomarna och behandlingsmetoderna upplagda i alfabetisk ordning. Lönnrots läkarbok utgavs sedermera i ytterligare två upplagor 1856 och 1857.

Beträffande koppningen är Lönnrot härvidlag dock ännu mera fåordig än Nordblad. I den första upplagan konstaterar han om koppning med horn att det är lika lämpligt som blodiglar men att dessa, om man bara lyckas få tag i dylika, är mera nyttiga och effektiva.⁶ Och såväl i den andra som i den tredje upplagan säger han att koppningen bör användas i enahanda fall som blodiglar när dylika icke är tillgängliga.⁷ Åderlåtningen ägnar han däremot i likhet med Nordblad en större uppmärksamhet.⁸

I slutet av 1800-talet utgavs det även några till finska översatta eller enligt utländska förlagor uppgjorda läkarböcker i vilka det ingår koppningsanvisningar.

MAX OKER-BLOMS & G.V. LEVANDERS husläkarbok hör till den sista i raden av de av skolmedicinen utgivna för allmänheten avsedda läkarböckerna med anvisningar och regler för utförandet av koppning och den utgavs i vårt land i början av 1900-talet. Den läkarbok som härvidlag avses är den av Max Oker-Blom och G.V. Levander i enlighet med Karl Reissigs verk för våra förhållanden bearbetade och 1907 på finska utgivna *Kodin lääkärikirja*.⁹

I det korta avsnittet om koppning sägs det att man kan avleda blod eller vävnadsvätska från det inre av kroppen ut till huden liksom även ut genom huden. Det talas även om

1 Haartman 1765, s. 380–381.

2 Nordblad 1827, s. 53.

3 Nordblad 1837, titelbladet.

4 Nordblad 1827, s. 53; Nordblad 1837, s. 79.

5 Nordblad 1837, s. 76–78.

6 Lönnrot 1839, s. 94.

7 Lönnrot 1856, s. 124 & Lönnrot 1867, s. 124.

8 Lönnrot 1856, s. 149–151.

9 Oker-Blom & Levander 1907.

såväl torr som blodig koppning. Vid torr koppning används uppvärmbara blodkoppar. En kraftigare inverkan åstadkom man dock genom blodig koppning, varvid såren ristats upp med en fabrikstillverkad koppsnäppare, vars konstruktion här beskrivs i detalj. Uppgifter om vid vilka sjukdomar eller krämpor man skulle utnyttja koppningen saknas däremot helt.¹

Denna husläkarbok, liksom dess andra upplaga, från 1913 publicerades under en tidsperiod då koppningen som vårdmetod enligt det upptecknade traditionsmaterialet ännu var i flitig användning hos oss. Men på den tiden har man nog för det mesta inte har använt sig av de i dessa böcker beskrivna fabrikstillverkade redskapen.

4.2.3 MÅNADSREGLER OCH ALMANACKOR

MÅNADSREGLERNA var en sedan medeltiden förekommande form för spridning av medicinsk upplysning, vilka genom att de är avhängiga av kalendrarna har en astronomisk karaktär samtidigt som dessa regler även tillhör medicinen p.g.a. att de innehåller regler för bevarandet av människans hälsa.² Till att börja med förelåg månadsreglerna i handskrivna form men sedermera infördes de även i almanackorna med vilkas hjälp anvisningarna och reglerna rörande såväl åderlåtning som koppning har kunnat spridas.

I sin artikel rubricerad *Meister Alexanders Monatsregeln* beskriver Gerhard Eis de månadsregler, vilka har tillskrivits en viss Mäster Alexander samtidigt som författaren ingående redogör för dylika regler och deras innehåll.³ Det stora flertalet av de bevarade månadsreglerna, vilka härstammar från medeltiden, är avfattade på latin, men ett stort antal månadsregler skrivna på ett folkspråk har även bevarats.

Innehållsmässigt sett består månadsreglerna av anvisningar om hur man under de enskilda månaderna med hänsyn till upprätthållandet av sin egen hälsa skall leva på ett riktigt sätt. Och fram till nya tiden, konstaterar Eis att dylika månadsregler, vilka s.a.s. var satta i mun på antika och medeltida auktorer sådana som t.ex. Hippokrates, Aristoteles, Avicenna m.fl. var omtyckta.

Som ett exempel refereras här i fråga om blodavtappningen de i slutet av medeltiden av Jakob Pflaum på tyska författade s.k. Galeniska månadsreglerna för årets 12 månader. Beträffande blodtappningsformerna så intar åderlåtningen en betydande plats i dessa månadsregler. Och det är börjandes med januari då man, om det är nödvändigt kan låta lite från huvudådern men även i februari kan man åderlåta, medan däremot inte i mars. Vidare så rekommenderas åderlåtning i april, maj och juni. I april är det också hälsosamt att koppa, *schreppfen ist gesunt*, som det sägs. Medan det i juli, hömånaden är farligt att åderlåta. Och om det är nödvändigt kan man i juli koppa sig i bad. Däremot är det i augusti åter förbjudet att åderlåta sig medan det sedan i oktober och november är gott att åderlåta. Och i december är det inte hälsosamt med åderlåtning, men om det är riktigt nödvändigt kan man låta huvudådern lite grann.⁴ Som blodavtappningsmetod rekommenderas alltså

1 Oker-Blom & Levander 1907, s. 202.

2 Eis 1951, s. 104.

3 Eis 1951, s. 104–136.

4 Eis 1951, s. 108–110.

åderlåtningen i dessa månadsregler ofta, medan koppningen däremot rekommenderas endast ett par gånger, i april och juli.

Beträffande åderlåtningen och månadsreglerna konstaterar Eis bl.a. att de astrologiska reglerna spelar det en viss roll och att åderlättningsställena på kroppen var beroende av de olika månfaserna. Det som däremot inte framkommer i månadsreglerna är underordnandet av de olika ställena på kroppen med ställningarna inom djurkretsen.¹

Det kan vidare nämnas att dessa Mäster Alexanders Månadsregler, vilka här har beskrivits ingående, innehållsmässigt sett i huvudsak grundar sig på de antika och medeltida humoral- och kvalitetslärorna. Till största delen är dessa regler dietetiska. Mäster Alexander ger för varje månad regler för avnjutandet av födan, speciellt kött, frukt, kryddor samt drycker. Men det ges även regler för bruket av läkemedel, åderlåtning och koppning samt för könsumgänge, sinneshörelser och kroppsörelser.² Dessa månadsregler infördes ofta i kalendrarna, och speciellt i de handskrivna kalendrarna före införandet av boktryckarkonsten.³

Som avslutning kan det konstateras att det var dock inte enbart i kalendrarna som månadsreglerna var införda. För också i de kyrkliga missalerna, mässböckerna har månadsregler införts.⁴ Ett exempel på en dylik är den av Michael Agricola för förhållandena i vårt land anpassade 1544 publicerade *Rucouskiria/Bibliasta/...*⁵ i vilken vi finner månadsregler införda. I dessa månadsregler ser vi att anvisningarna beträffande blodtappning medelst såväl åderlåtning som koppning följer i stort sett de ovan angivna exemplet som t.ex. att inte åderlåta från huvudet eller från huvudådern i mars samt att det är lämpligt att koppa i april men dock ej från skuldrorna. Medan såväl koppning som åderlåtning är lämpligt i september o.s.v.⁶ En påverkan av dessa månadsregler kan även spåras i de i tryck sedermera utgivna kalendrarna och almanackorna.

ALMANACKAN, kalendern⁷ eller dagaräkningen har s.a.s. varit följande medel med vilket man sedan slutet av medeltiden och början av nya tiden har strävat efter att bland allmogen upplysa om bl.a. det rätta bruket av de, på den tiden så som nyttiga ansedda blodavtappningsformerna åderlåtningen och koppningen.

Genom den upplysning om lämpliga dagar för såväl åderlåtning som koppning som från och med första början har ingått i almanackorna eller kalendrarna utgör dessa något av ett slags sista fas inom blodtappningsformernas långa historia. Almanackan var ett led i skolmedicinens strävan i att för allmänheten upplysa om den lämpliga användningen av bl.a. de olika blodtappningsformerna. Och sedan almanackorna hade börjat ges ut i tryckt form blev betydligt lättare att komma över dessa än t.ex. de läkeböcker som sedan början av nya tiden hade utgetts.

1 Eis 1951, s. 117.

2 Eis 1951, s. 115.

3 Eis 1951, s. 111.

4 Liebgott 1973, s. 7.

5 Agricola 1544, s. Aiiij-B.

6 Agricola 1544, s. Biiij.

7 SAOB konstaterar bl.a. att kalendrar är en förteckning över årets dagar med astronomiska upplysningar med hänvisning också till benämningen almanacka som även kan ha ett annat innehåll. SAOB 13 1935, kalender, sp. K 94.

Den tryckta almanackan vars första upplagor utkom på 1470-talet i Tyskland¹ är ett slags arvtagare till de primitiva kalendertyperna sådana som karvstocken, räknestocken eller kalenderstaven med sina inskrifningar och inskurna figurer, vilka var avsedda att lätt förstås. På samma sätt så består också informationen i den tryckta almanackan, den s.k. kalenderapparaten av samma typ, nämligen av ett bildspråk som var lätt att förstå.

Den första för förhållandena i Sverige anpassade tryckta almanackan utgavs för 1585 av Petrus Olai från Vadstena och den första för Finlands förhållanden anpassade tryckta almanackan utgavs av Sigfrid Aronius Forsius för 1608.

EN ÅDERLÅTNINGSTABELL har ursprungligen varit den funktion som almanackan har haft,² men med angivandet av de olika dagarna och månfaserna innehöll den även en mer eller mindre invecklad apparat enligt vilken man förutsåg lämpligheten av det ena eller det andra som människan kunde företa sig under det kommande året.

Den så att säga yttersta orsaken till att en dylik invecklad teckenapparat fanns upptagen i almanackan var att man på den tiden ansåg att månen utövade en stark kraft på såväl människan som djuren och för att kunna utnyttja denna kraft till sin fördel så måste man känna till månens vandring i förhållande till djurkretsen.³

Vidare konstaterar Liebgott att inom medicinen så blev astrologin använd enligt vetenskapliga riktninglinjer. Vilket då innebar att man hade att följa de detaljerade reglerna för t.ex. åderlåtningen som efter hand hade utvecklats inom läkekonsten. Dessa regler innebar t.ex. att det var bäst att åderlåta unga människor när månen var i tilltagande medan äldre personer skulle åderlåtas i den avtagande månens tecken.⁴ Eller som Forsius i sin almanacka för 1609 uttrycker det: "1. Om Ådrolåtande är klart och allom kunnogt/allenast at man först efter åldern achtar tijdhen på Månen/ungt folk j Nyie/Gammalt j Nedhanet. 2. Complexionet. 3. Hwad ledhamot af hwart tekn regeras"⁵

Men dessutom så räknade man alltså med att det fanns en förbindelse mellan de enskilda kroppsdelarna och tecknen i djurkretsen. Väduren råder över huvudet, Stenbocken över låren och knäna och Fiskarna över fötterna o.s.v. varvid regeln då var att åderlåtningen icke måtte utföras på den kroppsdel i vars tecken månen befann sig.⁶

WAHLMÄRCKEN hade införts i början av almanackan för att då åskådliggöra de olika reglerna för användarna. Detta innebar att man hade infört en förklarande tavla med text och olika tecken eller s.k. "Wahlmärcken" i form av små bilder av såväl de olika månfaserna, planeterna som djurkretsen. Men också av de olika saker och ting som under de enskilda dagarna under året rekommenderades. Bland dessa finner man då t.ex. i almanackan för 1585 bl.a. följande tecken om blodtappningen, ett litet malteserkors för Gott åderlåtande, ett litet malteserkors med två tvärgående armar för Utwaldt låtande samt det som här intresserar mest en liten halvklotsformad blodkopp för Gott bada och koppa.⁷

1 Liebgott 1973, s. 49.

2 Vilkuina 1957, s. 8.

3 Liebgott 1973, s. 46–47.

4 Liebgott 1973, s. 48.

5 Almanach 1609, s. 14.

6 Liebgott 1973, s. 48.

7 Almanach 1585, teckenbladet.

Dessa olika valmärken var sedan inplockade under året i almanackan på de enskilda dagarna som vägledning. De flesta valmärken finner man inplacerade på våren och på hösten. I fråga om almanackan för vårt land gällde detta fr.o.m. den av S.A. Forsius för 1608 utgivna fram till almanackan för 1725 av L. Tammelin, som är det sista året valmärken om koppning och åderlätning ingår i någon almanacka.¹ Orsaken till att valmärken för åderlätning och koppning ingår för sista gången i almanackan för just 1725 står att sökas i det faktum att den nya almanacksutgivaren i Åbo Nicol. Hasselbom hade beslutat att helt utelämna det prognostiska från almanackan. Något som han också gör i sin nya på finska för 1726 utgivna almanacka med en lång försvarsskrift för sitt handlande.²

PROGNOSTISKA ANVISNINGAR har vid sidan av dessa i almanackorna införda valmärken även ingått i en del almanackor i form av olika slags regler och anvisningar om nyttjandet av de olika blodtappningsformerna liksom även s.k. prognostiska skrivelser för det kommande året. Beträffande de prognostiska anvisningarna rörande just koppningen ser vi att det i den av Stephan Fuhrman för 1661 utgivna almanackan Om Koppa och Bada heter att:

1. När Månen löper uthi Steenbocken/Oxen och Jungfrun/är icke uthwaldt til at bada/efftersom Pori eller Swetteholen äre tillslutne.

2. Uthi Wäduren Leyonet och Skytten godt at bada/förty tå är Pori öpne men uthi Leyonet är godt at koppa.

3. Uthi Kräfwetan/Fiskarna och Scorpionen är godt at bada/ såsom ock uthi Watumannen/Twillingarna och Wågen. Men uthi Tvillingarna är icke godt at koppa.

Fuhrman avslutar dessa anvisningar med att säga att: ”Sådana Reglor äre nyttige och wärdige at tagas i acht hafwer iagh förthenskul welat them i Allmenachan insättia”.³

Och att dessa är anvisningar vilka mer eller mindre direkt är hämtade ur läkarböckerna från slutet av 1500-talet.⁴

Avslutningsvis kan det konstateras att almanackorna med sina valmärken för bl.a. koppning och badande jämte de i en del av almanackorna införda speciella reglerna om koppandet har vid sidan av anvisningarna i de ovan nämnda läkarböckerna utgjort en strävan i att vägleda allmänheten om det rätta bruket av de olika blodavtappningsformerna, vilket i och med förekomsten av almanackorna även hade blivit allt mer influerat av månfaserna, planeternas ställningar och djurkretsen.

1 Almanach 1725.

2 Almanach 1726, s. 22–39.

3 Almanach 1661, s. 2–3.

4 Smid (1577) 1976, s. 35v; Olai 1578, s. CLXXIIIV.

5. VÅRDMETODENS UTFÖRANDE OCH UTÖVARE PÅ LANDSBYGDEN OCH PÅ TÄTORTER I FINLAND

5.1 Val av lämpliga koppningstidpunkter

5.1.1 KOPPNING UNDER VISSA TIDER AV ÅRET

OM VÅREN då blodet flyter bra har man ofta nog låtit koppa sig, även om det naturliga ju borde ha varit att ett påkommet sjukdomssymptom, eller en krämpa skulle ha varit avgörande för när man borde ha låtit sig koppas. Men att så inte alla gånger har varit fallet framgår klart av de uppgifter som säger att man ofta nog i enlighet med olika kriterier har låtit koppa sig på vissa bestämda tider av året.

Den första av de årstider som man i regel har ansett det vara lämpligt att låta sig koppas på har alltså varit våren. I en av de äldsta uppteckningarna motiveras lämpligheten av att låta sig koppas om våren med att ”koppningen ansågs förr i världen vara nödvändig, och om våren var den bästa tiden när snön smälte och det började rinna vatten i diken, då flyter blodet också bra”.¹

Men det har också funnits andra orsaker till att våren har ansetts vara en lämplig tid. De olika säsongbetonade jordbruksarbetena som man utförde just om våren och som efter det att dessa utförts ansågs bidra till att man kände sig vara i behov av att låta sig koppas eller som det heter att ”nog gick man mera om våren när arbetena var avslutade”² eller att ”alla som arbetade med tungt arbete lät sig koppas om hösten och om våren, så att de fick bort den förskämda blodet”.³

Andra motiveringar till att låta sig koppas om våren har varit sådana som t.ex. att lätta på den onda blodet som man ansåg att under vinterns lopp hade samlats i kroppen. För ”när man på vårvintern koppade bort den gamla blodet så växer det under sommaren ny och bättre blod”.⁴

Men det förefaller nog som om koppning utförd just om våren snarare skulle ha varit betingad av en gammal allmänt erkänd tradition, än av en under just denna årstid påkommen sjukdom eller krämpa, som skulle ha motiverat uppsökandet av kopparbastun vid denna tidpunkt. Man kan nog fråga sig vad det är som denna tradition kan tänkas bygga på. Ett av de sannolika svaren på lösningen till frågan om koppning på bestämda årstider torde stå att finna i de i de gamla almanackorna rekommenderade koppningsdagarna, av vilka ett stort flertal faktiskt var utsatta just om våren, och som en urminnes hävd har traderat vidare till de kopperskor som verkat åtminstone i början av den tidsperiod det här är frågan om.

1 MV:KTKKA 723. Heinonen, Iida Maria, s. 6. 1917. Halikko.

2 SKNA 502:1, A:10. 1960. Ryyänänen, Paula. Ilomants.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 135. s. 9. Rautus. 1972.

4 SKS KRA. Pulkkinen, Eino. KT 99:21. 1936. Pielavesi.

OM HÖSTEN UN DANSTÖKADE JORDBRUKSARBETEN har varit en av orsakerna till att man lät koppa sig just vid den tidpunkten. För trots att man i vissa fall nog också har kunnat låta sig koppas även om sommaren, speciellt då under försommaren¹ och i samband med höbärgningen,² så har den andra årstiden som har ansetts vara speciellt lämplig som koppningstidpunkt varit hösten, särskilt i september och oktober.

Även om man i många fall har ansett att det så att säga bara hörde till att man lät sig koppas ett par gånger om året och att den andra gången inföll om hösten eller som det redan i en av de äldre uppteckningarna heter att ”man lät sig koppas om hösten och om våren”,³ liksom även i uppteckningar av yngre datum att ”vård gavs i regel en eller två gånger per år om våren eller om hösten”,⁴ så har nog de direkta motiveringarna till att också hösten ansågs som en lämplig koppningstidpunkt närmast varit betingade av ansträngningar i samband med de säsongbetonade jordbruksarbetena. Och som det också i de mera specifika motiveringarna till att man lät sig koppas om hösten heter att ”om hösten då utarbetena hade fåtts i skick hämtades en massös till gården”⁵ eller att ”om hösten när utarbetena var utförda var det tid att bota de trötta och sjuka lemmarna med (koppning)”⁶. Samt vidare som en kopperska uttrycker sig, att ”om hösten då skall allt vara färdigt och folk var uppsvällda, då skall det vara en riktig koppning till vintern så att de blir krya på nytt”.⁷ Eller som man också har sagt, att det skulle vara ”en kopparbastu om hösten så att man igen frisk orkade ta emot vintern”,⁸ ja det ansågs t.o.m. att ”om hösten och om våren byttes bloden ut”.⁹ I många fall sägs det helt kort att ”kopparkäringarna på något sätt hörde hösten till och att koppningens säsong var riktigt om hösten”¹⁰ samt ”att kyrkbyns kopperska kallades till Nummi åren 1947–49 alltid om hösten”.¹¹

Även om behovet av att få sig koppad kanske har ansetts ha varit mera påkallat av de säsongbetonade tunga jordbruksarbetena just om hösten än om våren så torde det nog även i fråga om denna tidpunkt också ligga någon form av gammal tradition i bakgrunden som kan ha bidragit till att hösten valts som den andra lämpliga koppningstidpunkten. Och även i detta fall tycker jag mig spåra ett visst inflytande från de gamla almanackorna, i vilka hösten var den andra årstiden under vilken de flesta som lämpliga rekommenderade koppningsdagarna fanns utmärkta, speciellt i oktober månad.

1 SKS KRA. Huttunen, J.E. Kansanlääkintä 2, s. 1. 1977–78

2 SKNA 502:1, A:10. 1960. Rynänen, Paula. Ilomants.

3 SKS KRA. Jokela, J.V. PK 43:7846. 1938. Brahestad.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 284, s. 8. Kankaanpää. 1972.

5 SKS KRA. Lipponen, Siiri. Kansanlääkintä 7, s. 9. 1977–78. Kuopio lkm.

6 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 59, s. 8. Kangasniemi. 1972.

7 EI 1977:1. Strandberg, H., s. 15. 1977. Korsnäs.

8 SKSÅ 206:16. 1963. Vento, Urpo. Euraäminne.

9 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 132, s. 15. Pielavesi. 1972.

10 SKSÅ 148:3. 1974. Salo, Lasse. Valkjärvi.

11 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 370, s. 19. Heinjoki. 1972.

5.1.2 KOPPNING PÅ SPECIELLA ÖVERENSKOMNA DAGAR OCH ENLIGT MÅNFASEARNAS INVERKAN

Men förutom att det har funnits vissa årstider, som våren och hösten, som ansetts vara lämpliga koppningstider bör man fråga sig om det i samband med dessa eller under eventuella andra årstider som det koppades också har funnits någon eller några särskilda veckodagar som alldeles speciellt har utnyttjats som koppningsdagar, men också om det har funnits veckodagar som inte har utnyttjats som koppningsdagar. Det bör här påpekas att upplysningen om speciella koppningsdagar i det arkivaliska materialet mycket knapphändig. Härvidlag bör man skilja dels på de som talar om koppningsdagarna ute på landsbygden och dels dem som berör bestämda veckodagar då man koppade i de allmänna basturna, närmast då i städerna.

I några av de yngre uppteckningarna heter det att ”åtminstone på landsbygden har det inte funnits någon bestämd dag för mottagning”¹ eller att ”det var ingen skillnad på veckodagarna, för det mesta då värdinnorna bäst har haft tid att låta sig koppas”² samt att ”på landsbygden där var och en nästan i gård som i torp hade sina egna bastur så kunde man anpassa även koppningen till den dag som var och en önskade”.³ Men det sägs också att koppningen utfördes på en bestämd veckodag utan att denna därvidlag närmare har definierats, endast det att man på förhand hade kommit överens om vilken dag man koppade.⁴

Medan i de fall att det talas om att speciella veckodagar har utnyttjats som koppningsdagar är det följande dagar som nämnts. Om vi då ser på veckodagarna i ordningsföljd så finner vi att det t.ex. i en av de äldre uppteckningarna konstateras att: när bastun eldades i början av veckan då var det frågan om en koppningsbastu.⁵ I stort sett det samma säger en österbottnisk kopperska i en av de yngre uppteckningarna, d.v.s. att ”mycket nog brukade jag vara på måndagar (och koppa).”⁶ Och beträffande senare dagar i veckan konstateras det t.ex. i en uppteckning från början av 1900-talet att ”koppning bör ega rum på torsdagar i nedan. Blodet skall vid nämnda tider flyta starkast ...”⁷ De övriga veckodagarna som nämns i det arkivaliska materialet är fredag och lördag. Men beträffande fredagen som koppningsdag konstateras det dock i en av de yngre uppteckningarna att ”fredagen ansågs icke av de vidskepliga som en bra dag”.⁸ Medan däremot lördagen i slutet av veckan tycks ha varit den vanliga koppningsdagen ute på landsbygden hos oss. Kanske närmast då på grund av att den var den dag då man brukade elda bastun eller som det sägs att ”ofta utfördes koppningen om lördagen på morgonen”⁹ samt att ”då lördagen allmänt var bastudag

1 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 291, s. 35. Töysä. 1972.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 319, s. 9. Muuruvesi. 1972.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 397, s. 58. Töysä. 1972.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 198, s. 13. Kuortane. 1972; TYKL/frågebl./46 meddelare nr 402. s. 10. Rengo. 1972.

5 SKS KRA. Jokela, J.V. PK 43:7846. 1938. Brahestad.

6 SLS 1202, band 1976:110. Häggman, Ann-Mari, s. 49–50. 1976. Esse.

7 SLS 282. Öhman, Einar, s. 9. 1917. Snappertuna.

8 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 283, s. 10. Kuhmois. 1972.

9 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 132, s.17. Pielavesi. 1972.

då reserverades tid också för koppning”¹ eller att ”lördagen var annars också bastudagen”² liksom även att ”kanske lördagen i viss mån i dessa tider har varit den mest använda dagen”.³

Slutligen har vi den veckodag som man helst inte har utnyttjat som koppningsdag d.v.s. söndagen eller någon annan helgdag,⁴ eller som en kopperska uttrycker sig ”nej inte på söndagarna koppade jag”.⁵

En kvarleva av det att man sedan årtusenden har följt med månens gång på himlen och att den starka tron på månfasernas inverkan inte har blivit bortglömd, utan att denna faktiskt har levat kvar inom folkmedicinens krets ända fram till 1900-talet⁶ visas av hur man hos oss ännu i slutet av 1800-talet och i början av 1900-talet har följt med de olika månfaserna, vilka ansågs ha betydelse för när man bör låta sig koppas, men framför allt hur koppningen enligt den dåtida uppfattningen skulle lyckas. Och detta då främst i de nordligaste delarna av landet, därifrån de flesta uppgifterna om sambandet mellan de olika månfaserna och koppningen härstammar.

OM NYMÅNEN och den betydelse denna månfas har tillskrivits koppandet, så kan man säga att man åtminstone förr, allmänt sett har rekommenderat koppning just vid nymåne på grund av att det ansågs vara bättre eller mera hälsosamt att låta sig koppas då. I en av de äldsta uppteckningarna konstateras det kort att ”koppningen utfördes vid samma tid i månaden som åderlåtningen ... man slog åder vid nymåne”.⁷ Och i en något senare gjord uppteckning sägs det att ”ifall man önskade att det skulle komma rikligt med ny blod lät man koppa sig vid nymåne, om man koppade i nedan kom det inte så snabbt ny blod”⁸ samt vidare att ”vid nymåne koppar man, vid nymåne växer blodet”⁹ och att ”vid nymåne är det bättre att koppa så att den nya blodet växer bättre i stället”¹⁰ liksom även att ”den fördelaktigaste tiden att låta sig koppas var vid tiden för nymåne, vid nedan var det ofördelaktigt”.¹¹

Men förutom de allmänt hållna rekommendationerna här ovan angående koppning vid nymåne påträffas även rekommendationer av koppning i olika månfaserna i samband med olika sjukdomar. För det sägs att ”mot olika sjukdomar lät man koppa sig antingen vid nymåne eller vid nedan”¹² eller att ”man bör låta koppa sig vid tre nymånar när skuldorrorna är sjuka”,¹³ samt att ”koppning vid nymånen är hälsosamt vid blodtryckssjukdom, tandvärk och mot giktreamatism”.¹⁴

1 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 386, s. 6. Sammatti. 1972.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 261, s. 31. Muuruvesi. 1972.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 264, s. 7. Ilomants. 1972.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 182, s. 16. Siikajoki-älvdalen. 1972.

5 EI 1977:I. Strandberg, H., s. 59. 1977. Korsnäs.

6 Naakka-Korhonen 2007, s. 79, 81–82.

7 MV:KTKKA 726. Kotikoski, J.W., s. 62, 60. 1917. Korpilax.

8 SKS KRA. Saariluoma, Vilho. 3676. 1919. Ruovesi.

9 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 39331. 1941. Sodankylä.

10 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 22003. 1933. Perho.

11 SKS KRA. Kytökorpä, Paavo. Kansanlääkintä 5, s. 17. 1977–78.

12 SKS KRA. Vihervaara, Eemil. 5043 k1k. 1919. Pöytis.

13 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 22008. 1933. Enare.

14 SKS KRA. Huttunen, J.E. Kansanlääkintä 2, s. 3. 1977–78.

Det att man åtminstone förr i vissa delar av vårt land har följt med de olika månfaserna och i samband därmed låtit sig koppas vid tiden för nymånen, har haft att göra med den inom folkmedicinen sedan länge tillbaka kända allmängiltiga principen om den sympatetiska magin, d.v.s. att lika framkallar lika.¹ Vilket i detta fall har tolkats så, att i och med att den onda blodet avtappades ur kroppen vid tiden för den växande nymånen kunde även den nya, goda blodet komma åt att växa, för att sålunda främja hälsan.

FULLMÅNEN har varit den månfas som däremot knappast alls har utnyttjats i samband med koppningen. För det föreligger endast en uppgift om koppning vid denna tidpunkt och som säger att ”med beaktandet av månen koppade man oftast endast vid fullmåne, det är en botande tidpunkt”.²

Även om fullmånen har betraktats som en botande tidpunkt i allmänhet, så torde inte koppning ha rekommenderats vid denna tid eftersom man i första hand ställde månskivans olika faser i relation till den onda blodens avtagande och den goda blodens ökande i kroppen. Denna växelverkan var något som kanske allra tydligast har framkommit i samband med att man lät sig koppas i den följande månfasen, nedan.

NEDAN har varit en av de månfaserna i vilken man har rekommenderat koppning dels med motiveringen att den onda blodet icke skall tillväxa i kroppen och dels med motiveringen att vid koppning i nedan så växer den nya blodet bättre. I en av de äldsta uppteckningarna heter det t.ex. att ”koppning bör alltid ske i nedan om illblodet icke skall tillväxa utan aftaga i kroppen”³ eller att ”man bör låta koppa sig i nedan, gör man det i nyet, ökar blodet igen”⁴ samt att ”man bör koppa i nedan så att inte den onda blodet växer mera”⁵ liksom även att ”om man går till kopperskan i slutet av månaden så växer inte blodet så snabbt”⁶ samt slutligen att ”om man ämnar låta sig koppas är det bäst att göra det i nedan ty då är den botande effekten större”⁷ och att man ”koppar endast vid nedan, då växte den nya blodet bättre”.⁸

Men därtill finns det uppgifter som säger att man inte bör koppa när månen är i nedan med den motiveringen att då växer inte den nya blodet och som det t.ex. heter ”men koppning utförs icke vid tiden för nedan ty då växer inte den nya blodet”⁹ eller att ”vid nedan får man inte koppa”¹⁰ samt att ”jag börjar nu aldrig koppa någon i nedan”.¹¹

Tankegångarna i fråga om rekommenderandet respektive avrådan av koppning i nedan är väl i grund och botten de samma och med stark anknytning till den sympatetiska magin. Närmast är det fråga om att blodets ”avtagande” respektive ”ökande” i kroppen i förhållande till de olika månfaserna har uppfattats på olika sätt. Det ena sättet att tolka

1 Naakka-Korhonen 2007, s. 87.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 132, s. 16. Pielavesi. 1972.

3 SLS 27. Pettersson, K.P., s. 89. 1892. Nagu.

4 SLS 89. Takolander, Alfons, s. 132. 1903. Bromarv.

5 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 21995. 1933. Enare.

6 SKS KRA. Vihervaara, Eemil. 5043 lll. 1919. Pöytis.

7 SKS KRA. Ala-Nojonen, Vilho. KT 249:1. 1945. Virrat.

8 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 15, s. 2. Valkeakoski. 1972.

9 SKS KRA. Niissinen, Armas. KRK 107:221. 1935. Pielavesi.

10 SKS KRA. Raatikainen, Eelis. KRK 114:104.1936. Pielavesi.

11 SKS KRA. Huttunen, J.E. Kansanlääkintä 2, s. 3. 1977-78. Kittilä.

det hela innebar då att när man koppade i nedan och avtappade ond blod skulle denna icke heller mera växa i kroppen och förorsaka sjukdom utan i likhet med den avtagande månskivan avta och minska vilket antogs leda till ett tillfrisknande.

Medan den andra åsikten, den att man inte bör koppa i nedan, motiverades med att allting var i avtagande och följaktligen kunde inte heller den nya, och som man ansåg friska blodet komma åt att växa i kroppen.

Slutligen kan man väl säga att beaktandet av de olika månfaserna i samband med koppningen och de olika för koppning lämpade, utmärkta dagarna i almanackorna på samma sätt som rekommenderingen av koppning om våren och hösten, utgör ett slags sista rester av de sedan medeltiden och början av nya tiden kända praxisen rörande hälsan baserande sig på månfaserna,¹ men även på de gamla astrologiska tecknen.

5.1.3 RÖTMÅNADEN VAR EN OLÄMPLIG TIDPUNKT

Även om man nog har ansett att man vid behov har kunnat låta sig koppas också under andra än de s.a.s. allmänt anlitade tiderna våren och hösten så som t.ex. under vintern eller försommaren kan man fråga sig om det har funnits någon tid under året då det ansågs vara direkt olämpligt eller kanske rentav skadligt att låta sig koppas och vilken tidpunkt har detta i så fall varit.

Uppgifterna i det arkivaliska materialet ger vid handen att det är mycket få uppgifter som direkt nämner någon tidpunkt då det vore direkt skadligt att låta sig koppas. Den enda tidpunkt som det sägs att härvidlag bör undvikas är röt månaden som enligt den gregorianska kalendern infaller mellan den 22–24 juli och den 22–24 augusti.² Det berättas t.ex. om en kopperska som säger att ”jag börjar aldrig koppa någon i nedan och inte heller under röt månaden i juli den slutar ju den 23.8., om det inte är starkt behov och det är fråga om människoliv”³ eller att ”under röt månaden koppade man inte, de säger att såren börjar vara svårläkta”⁴ samt att ”om ni ännu kommer, så kom inte under röt månaden, antingen före eller efter”⁵

Motiveringen till att man då inte utförde koppning under röt månaden var att det var årets varmaste tid då matvaror och dylikt vid denna tid på året lätt ruttna till följd av värmen.⁶ Dessa tankegångar har överförts på koppningen, så att man ansåg att även såren efter koppandet hade en benägenhet att börja osåras och icke läka i normal ordning just under denna tid vilket ledde till att man avrådde från koppning under röt månaden.

SAMMANFATTNINGSVIS kan man säga att det naturliga borde ha varit att man lät sig koppas sig mot en bestämd sjukdom eller krämpe, men enligt uppteckningar fr.o.m. 1910-talet fram till 1970-talet, har man dock ansett det vara lämpligt att låta koppa sig på bestämda årstider. Varvid den första lämpliga årstiden för koppning ansågs vara om

1 Naakka-Korhonen 2007, s. 82.

2 SAOB 23 1962, röt månad sp. R 4611.

3 SKS KRA. Huttunen, J.E. Kansanlääkintä 2, s. 3. 1977–78. Kittilä.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 137, s. 5. Padasjoki. 1972.

5 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 219, s. 15. Bjärnä. 1972.

6 SAOB 23 1962, röt månad sp. R 4611.

våren, då man efter vårarbetena skulle bli av med den onda blodet som under vinterns lopp vuxit i kroppen eller då även blodet likt den smältande snön flöt lätt. Men som dock snarare torde ha varit en följd av de i almanackorna sedan 1500-talets slut fram till 1725 införda uppgifterna om lämpliga koppningsdagar om våren och som traderats vidare.

Den andra lämpliga årstiden för koppning, om hösten har även den, enligt uppteckningarna, dikterats av säsongbetonade jordbruksarbeten, varvid man då brukade låta koppa sig i oktober. Men även de i almanackorna i oktober utsatta lämpliga koppningsdagarna kan också här ha inverkat.

Det som framgår av de knapphändiga uppgifterna om speciella veckodagar för koppning sedan början av 1900-talet, är att man dels har eldat bastun i början av veckan och dels att man har koppat i slutet av veckan i samband med bastubadandet. Däremot har inte söndagen eller någon annan helgdag utnyttjats som koppningsdag.

Enstaka uppgifter redan från slutet av 1800-talet visar att man har anknutit de olika månfaserna till utförandet av koppningen, närmast i de nordliga delarna av landet. Det har enligt uppteckningar från 1910-talet fram till 1970-talet ansetts vara fördelaktigt att koppa sig vid nymåne eftersom den nya blodet då ansågs växa bättre. Därtill har man även koppat vid nymåne vid botandet av vissa sjukdomar.

Däremot så har man i regel inte koppat vid fullmåne.

Medan det enligt uppteckningar från slutet av 1800-talet fram till 1940-talet också heter att man bör koppa sig i nedan, eftersom då växer inte den onda blodet mera. En annan, motsatt aspekt som även framgår av några uppteckningar från 1930-talet fram till 1970-talet är att det är ofördelaktigt att koppa sig i nedan eftersom då växer ingen ny blod.

Tankegångarna om blodens växande, respektive avtagande i kroppen visar att blodets förhållande till månfaserna har uppfattats på olika sätt. Även om man oberoende av månfaserna, vid behov också har kunnat koppa sig vid andra tidpunkter än om våren och hösten, sägs det enligt några knapphändiga sentida uppgifter att man bör undvika koppning på sommaren under röt månaden.

5.2 Förberedelser inför koppningen

5.2.1 KOPPERSKORNA KOMMER TILL GÅRDS ELLER KALLAS PÅ

På samma sätt som vi har gjort skillnad mellan de företeelser som vi har kallat för koppning i patientens bastu och koppning i kopperskans bastu, kan man också dela in kopperskans verksamhet i två olika slag – den kringvandrande kopperskans och den s.k. bykopperskans verksamhet. Det som man då kan fråga sig beträffande deras verksamhet är vad som skiljde dem från varandra och varför vi kan tala om en kringvandrande kopperska och en bykopperska.

DEN KRINGVANDRANDE KOPPERSKAN har färdats omkring på landsbygden i vårt land ända sedan slutet av 1800- och början av 1900-talet och detta har utgjort en vedertagen arbetsform för dem som får anses ha varit typisk just för denna kategori av kloka gubbar

eller gummor. Det var något som i mångt och mycket var betingat av att de väl ofta nog inte hade så många andra alternativ i fråga om att försöka försörja sig.

Den verksamhet som dessa kopperskor bedrev betydde att de utförde ett slags uppsökande botarverksamhet och som gick ut på att de antingen gick till fots eller eventuellt fick hästskjuts när de rörde sig mellan gårdarna i de olika socknarna för att höra sig för huruvida man på de enskilda gårdarna hade intresse eller behov av att låta sig koppas.

Det var den sida av kopperskans verksamhet som man kanske främst lade märke till och som har lett till att den ofta också omnämns i uppteckningarna. Det finns uppgifter om den kringvandrande kopperskan från så gott som hela landet, den äldsta upptecknad på 1920-talet. I den berättas det t.ex. att: ”Flera koppargummor gick omkring i byarna, så att det skramlade i hornpåsen. De förnämsta i Borgå sockens södra del på 1800-talets senare hälft var Hedda Lönnkvist från Sondby och hennes styvdotter Anna Stina. Att koppargumman kommit till byn såg man genast då alla bastur började ryka som på självaste julafton”¹ eller som det i en annan uppteckning som beskriver förhållandena på 1920-talet sägs att ”kopperskan dras omkring med en grå häst i socknen år 1922 och hon hade mycket bråttom ...”² samt att ”på den tiden fanns det också kopperskor som gick från gård till gård och masserade och koppade”³ eller att ”kopperskan har förr färdats från gård till gård till barnens skräck.”⁴ Men den kringvandrande kopperskan som färdades omkring i bygderna har även uppmärksammats i senare uppteckningar. Ja t.o.m. i de allra yngsta talas det om hur kopperskan färdades från gård till gård. Det har också förekommit att hon inte har hållit sig enbart till byarna inom den egna socknen utan har även utsträckt sina färder till grannsocknarna.

Ett speciellt drag i den verksamhet som den kringvandrande kopperskan bedrev var att hon vanligtvis dök upp på gården helt självmant utan att man egentligen hade bett henne att komma. Kopperskan kom alltså och frågade efter arbete, d.v.s. om det fanns folk på gården som ansåg sig behöva koppas. Men när kopperskan som färdades omkring väl hade anlät till en gård i byn så räckte det nog inte alltid med att hon koppade endast gårdsfolket och kanske de närmaste grannarna. För det var brukligt att man då lät budet om hennes ankomst gå vidare och meddelade även andra gårdar i byn att nu hade kopperskan kommit till den och den gården i byn.

Även om kännedomen om kopperskans ankomst till en gård i regel nog ryktesvägen spreds snabbt eller som det heter att ”nog sprider sig meddelandet lätt bland käringarna i byn”⁵ så berättas det att man också har utnyttjat småpojkar som budbärare. Det heter t.ex. att ”småpojkar skickades för att meddela att nu kommer kopperskan till gården att till bastun nu bara att nu är bastun varm ...”⁶ Eller som det i en annan uppteckning om den kringvandrande kopperskan berättas att ”då Hilma hann med att komma till Hyömäen-

1 SLS 366. Anderson, Felix, s. 18. 1925. Borgå.

2 SKS KRA. Vettervik, Varma. KRK 50:1546. 1935. Huittinen, Lauttakylä.

3 SKS KRA. Pulkkinen, Eino. KT 99:21. 1936. Pielavesi.

4 SKS KRA. Kännö, Oiva. KT 243:121. 1939. Kauhajoki.

5 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 120, s. 14. Kalajoki. 1972.

6 SKNA 781:1, B:15. 1961. Kallio, Taina & Holmberg, Pirkko. Kjøulo.

kylä i Hauho spred sig budskapet snabbt om detta i byn. Hilma hade sina stadigvarande gårdar där hon utförde sitt arbete”.¹

Allt nog, när väl kännedomen om att den kringvandrande kopperskan hade kommit till gårds började man så småningom att elda bastun på gården. Och de som önskade hade nu ett gott tillfälle att få sig koppade antingen de tyckte sig vara i akut behov av det eller inte. Nog samlade det sig käringar alltid – och gubbar med för den delen.

BYKOPPERSKAN som kom på avtalad tidpunkt utgjorde ett slags andra form av verksamhet, som de mer eller mindre fast bosatta kopperskorna de s.k. bykopperskorna bedrev i och med att de utförde koppning på beställning i någon bestämd gård på en på förhand avtalad tidpunkt. De här bykopperskorna var sådana som i regel hade någonting annat som de egentligen livnärde sig av. Men de var mycket intresserade och hade lärt sig konsten att koppa och gjorde detta då för det mesta s.a.s. vid sidan om för att skaffa sig en liten extra förtjänst. Men om det visade sig att de var omtyckta så blev de nog också flitigt anlitade.

Även om det i några enstaka av de äldsta uppteckningarna talas om att det förekom kopperskor som kom när man kallade på dem så förefaller det som om bruket med bykopperskan som man beställde skulle ha varit betydligt mera vanligt under de senare årtiondena och i praktiken faktiskt taget då över hela landet under den tidsperiod då koppningen ännu var i allmänt bruk på landsbygden i vårt land. Redan i en av de på 1910-talet tillkomna uppteckningarna konstateras det helt enkelt kort att ”om någon skadade sig så illa att det kom blod under huden, så genast hämtade man kopperskan”.² En informant berättar också om att ”det på 1920-talet i Sysmä i min hemby ännu fanns en massösgumma som, som huvudyrke på beställning färdades omkring från gård till gård inte endast för att massera utan även för att koppa”.³ Och i en annan uppteckning från början av 1930-talet säger en kopperska att ”den som skulle låta sig koppas hämtade kopperskan hem till sig”⁴ och i slutet av 1930-talet konstateras det vidare att ”den som kallade på kopperskan till gårds måste sålunda elda bastun ...”⁵

Det att man då bad en bykopperska att komma till gårds var ofta nog betingat av en viss sjukdom eller åkomma som man led av och som man ansåg att kopperskan kunde bota. Men därtill har det nog också förekommit att gummorna i en by beslöt sig för att samlas i en gård och be en bykopperska att på en avtalad tidpunkt komma till gården för att koppa dem. Eller som det konstateras att ”några kvinnor hade slagit sig samman och bett kopperskan att komma”⁶ men också att på mera avlägsna orter efterlyste man bland byborna en kopparbastu på ett bestämt ställe för ”det var ju mera fördelaktigt att transportera kopparkärningen med sin hornpåse än en hel flock av käringar till kopperskan”.⁷

1 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 372, s. 16. Hauho. 1972.

2 SKS KRA. Andberg, Pentti. 22. 1932, uppt. 1915–1925. Vichtis.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 339, s. 5. Sysmä. 1972.

4 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 22003. 1933. Perho.

5 SKS KRA. Sirkkiä, Abram. E 147. 1938. Kuolemajärvi.

6 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 66, s. 7. Pälkäne. 1972.

7 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 366, s. 11. Lappi Å. & B. I. 1972.

I samband med att man då har bett bykopperskan att komma till gårds för att koppa bör man också minnas att det på den tiden då man verkligen utnyttjade hennes tjänster inte alltid har varit så enkelt att kontakta henne. För att bykopperskan skulle få reda på att man önskade att hon skulle komma till en viss gård i byn vid en bestämd tidpunkt var man tvungen att antingen själv uppsöka henne och be henne komma eller som det sägs att ”de som behövde vård gick för att be kopperskan att komma hem till sig ...”¹ Mera sällsynt var det däremot att man bad kopperskan per brev att komma² men det har förekommit. Men det berättas också att man har utnyttjat någon som hade ärende åt det håll där kopperskan bodde och bett den personen att framföra meddelandet om att man önskade att hon skulle komma och koppa eller som det helt kort heter att ”de skickade bud om att de ville ha mig att komma”³ Men givetvis har man också, såvida det var möjligt utnyttjat telefonen och ”ringt efter kopperskan när man ville ha henne till gårds ...”⁴

Bykopperskan måste också hämtas och föras hem eftersom det oftast nog inte räckte med att man bara på ett eller annat sätt meddelade kopperskan om att man önskade att hon skulle komma och koppa. För under de förhållanden som var rådande på landsbygden på den tiden var man också tvungen att sköta om att kopperskan transporterades till den gård dit man hade bett henne komma och koppa.

Vanligast har det då varit att man då detta bara var möjligt hämtade kopperskan med hästskjuts, d.v.s. med häst och kärra. Behövde man henne på vintern hämtades hon med häst och släde eller eventuellt med brädskrindan. Eller som en kopperska uttrycker sig ”de kom efter mig med stora vackra hästar med släden på vintern och på sommaren med fjäderkärran ...”⁵ och ”då det var vinter kom de efter mig med brädskrindan och det bar iväg ...”⁶ Ute i skärgården har man använt både häst och båt då man hämtade kopperskan.⁷

Var det frågan om kortare sträckor kunde kopperskan dock ta till sparkstöttingen ”nog brukar jag vara sparkande många gånger”⁸ Om det gällde längre koppningsresor fick hon lov att ta bussen. Men en kopperska berättar också att man t.o.m. kunde hämta henne med bil på senare tid, ”nu kom de till gårds en hel del efter mig med hästar och med bilar på senare tider”⁹ Men det räckte givetvis inte med att man hämtade henne till gårds med hästskjuts. Man var också tvungen att se till att hon kom hem också eller som det heter att ”kopperskan hämtades med häst och fördes tillbaka på samma sätt”¹⁰ samt att ”en del kom med häst efter mig och skjutsade hem mig också”¹¹

I fråga om bykopperskorna som kom till gårds på en på förhand avtalad tid behövde man inte mera meddela om hennes ankomst eftersom man ju redan på förhand i samband

1 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 270, s. 21. Idensalmi & Lapinlax. 1972

2 SKNA 1018:2, A:10. 1961. Tuomi, Tuomo. Kaustby.

3 SLS 1202, band 1976:110. Häggman, Ann-Mari, s. 12. 1976. Esse.

4 EI 1977:1. Strandberg, H., s. 4. 1977. Korsnäs.

5 EI 1976:1. Strandberg, H., s. 8. 1977. Korsnäs.

6 EI 1977:1. Strandberg, H., s. 5. 1977. Korsnäs.

7 SKSÄ 402:9. 1969. Virolainen, Pekka. Fredrikshamn.

8 SLS 1202, band 1976:110. Häggman, Ann-Mari, s. 19. 1976. Esse.

9 EI 1976:1. Strandberg, H., s. 4. 1976. Korsnäs.

10 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 129, s. 1. Vesilax. 1972.

11 SLS, band 1973:95. Häggman, Ann-Mari, s. 91. 1973. Korsnäs.

med inbjudan hade kommit överens dels med kopperskan själv och dels sinsemellan med dem som skulle anlita henne om tidpunkten när hon skulle komma. Och gården till vilken hon hade inbjudits såg till att bastun eldades. Och de som ville bli koppade började samlas i gården.

Men oberoende av hur kopperskan som man hade kallat på till gården färdades så var det en sak som mer eller mindre ansågs vara självklar. Och det var att när kopperskan väl var framme och de som önskade få sig koppade hade samlats på gården så skulle också bastun vara färdigt eldad eller som det i en uppteckning som beskriver förhållandena i början av 1900-talet konstateras att ”då kopperskan kallats till gården måste bastun vara varm och upplärd (rökfri) samt vattnet varmt”.¹ Det var bara för henne att så småningom ta i tu med de egentliga förberedelserna inför själva koppningen så som massagen av dem som skulle koppas och blötläggnings och tvättningen av redskapen.

5.2.2 KOPPNINGSBASTUNS ELDANDE EN VIKTIG DEL AV FÖRBEREDELSENA

Beträffande eldandet av bastun på den gård där denna skulle användas som koppningsbastu är det två olika förfaringssätt i fråga om eldande som framkommer och vilka skiljer sig från varandra. Det ena, som hör ihop med eldandet av bastun i samband med att en kringvandrande kopperska oanmäld dyker upp på gården och det andra som berör bastueldandet på en avtalad tid då kopperskan hade kallats till gården.

Det är all anledning att komma ihåg att det vanligtvis var en rökbastu som användes som koppningsbastu, vilken ju fordrade en rätt så lång uppvärmningstid samt en tillräcklig tid för att klarna så att den blev rökfri. Och om en kringvandrande kopperska dök upp oanmäld på en gård var det klart att man inte hade bastun färdigt eldad.

ATT BASTUN BLEV ELDAD hörde i regel till de första uppgifter som kopperskan fick lov att ordna med. För det mesta var det hon själv som fick lov att sköta om detta, men hon kunde givetvis också be någon på gården att elda bastun. Om detta berättas det redan i en uppteckning alldeles i början av 1900-talet t.ex. att ”när bastun var varm, som massösen, som vanligen också var kopperska, var skyldig att elda, badade man i bastun”² eller som det också heter att ”då kopparkäringen kom till gårds började man elda bastun”.³ Men om den kringvandrande kopperskan sägs det också att hon kunde ”när hon kommit till gården som sitt första arbete beordra att elda bastun”⁴ samt att ”till kopperskans första uppgift hörde att övervaka att bastun hade eldats tillräckligt het”.⁵

Under tiden som bastun, som skulle vara ordentligt eldad och het för att duga till koppningsbastu, höll på att eldas kunde kopperskan ta i tu med en del andra förberedelser inför koppningen och ”medan man kokade kaffe och berättade nyheter så blev också bastun så småningom färdig”.⁶

1 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 282, s. 6. Sysmä. 1972.

2 SKS KRA. Tyyskä, Juho. 1940. 1907. Askola.

3 SKS KRA. Nieminen, Kalle. 946. 1936. Jämsä.

4 SKS KRA. Kännö, Oiva. KT 243:121. 1939. Kauhajoki.

5 SKS KRA. Tuominen, Valto. Kansanlääkintä 13, s. 338. 1977–78. Räisälä.

6 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 398, s. 7. Rovaniemi. 1972.

Medan det andra förfaringssättet i fråga om bastueldandet, och som verkar ha varit mera brukligt var det som förekom i samband med att man hade sänt bud efter kopperskan och bett henne komma till gårds på avtalad tid, innebar att man i förväg hade skött om att bastun stod färdig eller var åtminstone i det närmaste färdigt eldad och rökfri samt försedd med varmt vatten.

Om bruket med att på förhand elda bastun berättas det t.ex. i fråga om förhållandena i början av 1900-talet att ”bastun eldades alltid så att den var bra innan kopperskan kom”¹ eller om förhållandena på 1920- och 1930-talen att ”hem kom de och bastun eldades så att den var bra tills de kom och de som skulle koppas gick i tur och ordning i koppningsbastun”² eller om förhållandena med början på 1910-talet fram till 1940 att hon ”Befalldes att elda bastun så att den blev het och reservera hett vatten. Och sedan kom den dagen. Jag eldade bastun på morgonen.”³ Om förhållandena fr.o.m. början av 1900-talet fram till 1930 berättas det vidare att ”då man hade fått en tid för kopperskan då hon hann så eldade man bastun tidigt om morgonen, grannarna hade redan tidigare meddelats...”⁴

En viktig sak i samband med eldandet av rökbastun, och som det ju i de flesta fall var frågan om, var de i bastun rådande ljusförhållandena som krävde att man då i regel började elda den på morgonen så att den blev färdig på dagen eller fram mot eftermiddagen medan kopperskan ännu hade möjlighet att se något medan hon arbetade inne i själva bastun eller som det heter att ”då eldades bastun på dagen så att man såg att koppa”⁵.

KOPPNINGSBASTUN SKULLE VARA VÄLELDAD oberoende av om det då var fråga om att bastun eldades då kopperskan kom oanmäld till gårds eller på förhand i samband med att man hade kallat på henne så var det i bägge fallen fråga om att bastun hade eldats enkom för detta ändamål att användas som koppningsbastu. Ett av kännetecknen på att en eldad bastu var avsedd att utnyttjas som koppningsbastu var helt enkelt det att man faktiskt hade eldat den enkom för detta ändamål. Och detta då vanligen på en sådan tidpunkt då man vanligen inte annars brukade elda bastun. Tydligast framgår väl detta av att man då talade om koppningsbastun eller kopparbastun och att man därmed avsåg just denna användningsform av bastun. Eller som det heter att ”det fanns en bastu, eldades kraftigt”⁶ och att ”kopparbastun bör vara varm”⁷ samt att ”kopparbastun måste vara eldad så att den var varmare än normalt”⁸.

Man bör komma ihåg att det förr var en allmänt utbredd uppfattning i samband med att man på den tiden utnyttjade bastun som ett slags ”hälsocentral” att det var endast en för ändamålet enkom eldad bastu som ansågs vara effektiv nog eftersom en bastu i vilken man redan hade tagit bad hade ingen verkan.⁹ Det nämns t.o.m. redan på 1920-talet att

1 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 137, s. 2. Padasjoki. 1972.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 251, s. 1. Isojoki. 1972.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 235, s. 5. Rautus. 1972.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 284, s. 8. Kankaanpää. 1972.

5 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 169, s. 16. Varpaisjärvi. 1972.

6 SKNA 868:1, A:30. 1961. Paronen, Juhani. Kärkölä.

7 SKSÄ 359:5. 1967. Penttinen, Kirsti & Lappalainen, Jukka. Kiuruvesi.

8 SKS KRA. Tuominen, Valto. Kansanlääkintä 13, s. 341. 1977–78. Räisälä.

9 Hakamies 1983, s. 277.

”då eldades alltid bastun, den s.k. koppningsbastun ...”¹ samt på 1930-talet att ”för koppning eldades bastun enkom”² eller om förhållandena i slutet av 1930-talet att ”Bastudagen var lördag och onsdag. Man kunde för kopperskan elda skilt, när det passade för henne.”³

Kort sagt var det alltså fråga om att när bastun utnyttjades som koppningsbastu måste den också vara alldeles speciellt väl eldad vilket innebar att den skulle vara hetare än då den utnyttjades för vanligt bastubadande. Detta är något som framhålls i ett flertal uppteckningar av vilka de äldsta redan är från början av 1900-talet. Det sägs t.ex. att ”koppningen sker i bastun, i en mycket het”⁴ eller att ”koppningen utförs i en varm bastu”⁵. Men också i senare uppteckningar t.ex. att ”bastun eldades väl redan innan kopperskan kom”⁶ samt att ”i bastun var det en stark hetta”⁷ eller att ”bastun eldades så att den blev så het som möjligt”⁸.

Den egentliga orsaken till att man ansåg att koppningen lyckades bäst i en mycket väl-eldad, het bastu var helt enkelt den att i den starka värmen så ansågs det som känt att ”bloden i kroppen sattes i rörelse”, något som vi senare skall återkomma till närmare i samband med redogörelsen över utförande av koppningen.

SAMMANFATTNINGSVIS kan man säga att en väleldad bastu har hos oss varit en av förutsättningarna för en lyckad koppning. Och om en kringvandrande kopperska hade kommit till en gård, har det enligt uppteckningarna alldeles från början av 1900-talet fram till 1970-talet hört till hennes skyldigheter att själv elda bastun eller att se till att den blev eldad.

Det andra förfaringssättet, som beskrivs närmare i uppteckningarna berörande förhållandena fr.o.m början av 1900-talet och fram till 1940-talet var att, om man hade kallat på bykopperskan så hade man också, tills det hon anlände eldat bastun så att den var färdig senast på eftermiddagen, medan hon ännu kunde se att koppa. Ett av kännetecknen på en koppningsbastu var vidare, som det redan på 1920- och 1930-talen sägs, att denna måste vara eldad enkom för att koppa i. Ett annat var, som det redan i uppteckningar fr.o.m. 1910-talet fram till 1970-talet framhålls att koppningsbastun bör vara tillräckligt het.

5.2.3 MASSAGE FÖRE KOPPNINGEN

Men förberedelserna inskränkte sig inte enbart till eldandet av bastun, för man ansåg att för att en koppning skulle lyckas så räckte det inte bara med att den då utfördes i en het bastu. Sedan långa tider tillbaka har det varit en allmän uppfattning om att man i förväg, innan man gick i koppningsbastun, måste bidra till att få bloden bättre i rörelse. Ett sätt att göra detta var med hjälp av massage. Och massagen av den person som skulle koppas var en fas av förberedelserna som ansågs höra till kopperskans uppgifter.

1 SKS KRA. Österberg, Maria. 276 o. 1920. Lojo.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 253, s. 27. Kanneljärvi. 1972.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 361, s. 25. Valtimo. 1972.

4 MV:KTKKA 731. Mikkola, Edv., s. 182. 1917. Kalvola.

5 MV:KTKKA 733. Nieminen, Väinö, s. 32. 1917. Jämsä.

6 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 137, s. 2. Padasjoki. 1972.

7 SKNA 718:1, B:15. 1961. Kallio, Taina & Holmberg, Pirkko. Kulo.

8 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 9, s. 18. Suonenjoki. 1972.

Det att kroppen måste masseras innan man överhuvudtaget kunde börja koppa har varit en allmänt vedertagen uppfattning som framgår redan av de äldsta uppteckningarna. I slutet av 1800-talet berättas det t.ex. att ”först masseras kroppen så den blir bra, sedan eldas bastun”¹ och att ”då man masserade sex gånger och koppade, så blev det bra”.² Något senare heter det också att ”då man masserade lemmarna behövde de sjuka inte ligga utan fick sitta och de sjuka lemmarna masserades ... efter masserandet badade man”³ samt att ”koppning görs ofta efter massagen”.⁴ Det berättas vidare att ”före koppandet eller fastdragandet av hornen masseras hela kroppen. Man börjar på morgonen och masserar hela dagen, fram emot kvällen. Först nyper man saktare, speciellt de sjukare partierna och sedan hårdare. Sedan eldas bastun eller man börjar elda i så god tid att man kommer dit efter massagen”⁵ samt att ”massösens arbetsredskap var handflatorna”.⁶

Den som skulle masseras fick då lov att klä av sig och vara naken medan hon eller han låg på en bänk då massagen utfördes, eller som det heter att ”den som skulle masseras placerade sig naken på en bänk”.⁷

Närmare instruktioner beträffande hur och med vad man masserade samt vilka hjälpmedel som eventuellt användes framgår av uppteckningarna av något senare datum. En massös som även koppade berättar att ”jag masserar längs ådrorna genom att stryka dem och sedan till slut genom att knuffa. Med lampolja masserar jag och tvättar jag och med liniment masserar jag även”.⁸ Men det sägs också att ”En del masserade med vatten och tvål. Andra använde något fett eller någon olja hur man nu bäst fick fingrarna att glida”.⁹

Orsaken till att man ansåg det vara så viktigt med att man först måste massera kroppen eller åtminstone de partier som var sjuka berodde på att man var övertygad om att sjukdomsförorsakaren – den onda blodet i kroppen var trögt flytande, hade stelnat och måste fås att flyta lätt innan den överhuvudtaget kunde avlägsnas eller som det i en uppteckning från slutet av 1930-talet heter att ”Man måste massera först så att blodet mjuknar. Utan massage flyter den inte då den är svart och styv, osmulnen”.¹⁰ Samma sak framgår även i en uppteckning som beskriver förhållandena under samma tidsperiod och i vilken det heter att ”först masserades patienten, man fick blodet i rörelse, sedan koppade man i en varm bastu”¹¹ eller att ”när man hade masserat blodet tillräckligt i rörelse började koppningen”.¹²

I regel utfördes massagen under dagens lopp med början på morgonen och det var en procedur som kunde ta flera timmar i anspråk. Eventuellt kunde man också börja massera den eller dem som skulle koppas redan dagen innan, för att man sedan när bastun var eldad genast skulle kunna ta itu med följande fas av förberedelserna inför själva koppandet.

1 SKS KRA. Tikkanen, Antti. 208. 1898. Pielavesi.

2 SKS KRA. Lönnbohm, O.A.F. 1677–78. 1894. Kides.

3 SKS KRA. Tyyskä, Juho. 1940. 1907. Askola.

4 MV:KTKKA 732. Mikkonen, Adam, s. 38. 1917. Kajana lkm.

5 SKS KRA. Räsänen, Otto. KRK 119:1748. 1935. Tuusniemi.

6 SKS KRA. Sirkiä, Abram. E 147. 1938. Kuolemajärvi.

7 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 202, s. 3. Mola. 1972.

8 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20642 b. 1932, uppt. 1921. Turtola.

9 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 202, s. 3. Mola. 1972.

10 SKS KRA. Tuomas-Kettunen, A.R. 310. 1938. Suomussalmi.

11 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 272, s. 1. Saari. 1972.

12 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 202, s. 3–4. Mola. 1972.

Att med hjälp av massage underlätta avtappandet av blodet ur kroppen är något som på ett tydligt sätt visar på hela den tankegång som ligger bakom koppningen och dess egentliga ändamål – att avlägsna ondt blod ur kroppen. Och att använda massage, var ett sätt på vilket man ansåg att blodtappningen underlättades.

5.2.4 KOPPNINGSREDSKAPEN STÄLLEDES I ORDNING

En del av de förberedelser som hörde till kopperskan inför själva koppningen har varit att lägga kopphornen i blöt. Och detta med blötläggningen av kopphornen har varit en fas inom kopperskans arbete som har varit så pass kännetecknande att den i själva verket har skapat det i detta sammanhang använda uttrycket ”elda bastun och lägg hornen i blöt”. Det som man härvidlag dock kan undra över är vad det var för mening med att blötlägga kopphornen som ju i själva verket bestod av ett hårt hornskal.

För det första bör man komma ihåg att man i regel använde kopphorn vilka bestod av tunna fint slipade hornskal och som ju brukade skramla i hornpåsen i vilken de efter föregående användning hade placerats för att förvaras tills de följande gång behövdes. I ändan på varje kopphorn fanns det en ventilanordning som bestod av en tunn hinna som efter föregående användning hade torkat och blivit styv som papper. Och för att hinnan nu skulle fungera ordentligt igen måste den mjukas upp. Det bör dock påpekas att det faktiskt var frågan om rentvättade kopphorn som man blötlade, eftersom man ju efter varje användning tvättade bort blodet ur dem.

Bruket med att man lade hornen i blöt i varmt eller rentav i hett vatten har varit i bruk sedan länge tillbaka i så gott som alla delar av vårt land och det omtalas redan i början av 1900-talet eller som det heter att ”och ur en varmvattensstäva tog hon hornen”.¹ Men även i uppteckningar av något senare datum heter det att ”kopperskan lade hornen för att blötas i varmt vatten”² eller att ”hornen måste blötas”³ samt att ”hornen lades i varmt vatten för att blötas”⁴

I uppteckningar av senare datum talas det allmänt om att man blötlade hornen i hett eller i mycket hett vatten ja rentav i brännhett vatten. I en redogörelse över förhållandena på 1920- och 1930-talen heter det t.ex. att ”kopperskan lade hornen i hett vatten att blötläggas”⁵ eller som det i ett annat i det närmaste samtida belägg heter att ”under den tiden var hornen i blöt i hett vatten”⁶ samt att ”före koppningen håller man hornen i kokande vatten så att de säkert är rena”⁷ eller att ”då hornen hade tvättats och blötlagts i brännhett vatten”⁸ Det nämns t.o.m. att ”hornen lades i blöt i ett rent tvättfat i vilket det fanns vatten och illodin”⁹

1 SKS KRA. Tyyskä, Juho. 1941. 1907. Askola.

2 SKS KRA. Mannonen, Ulla. 1016. 1936. Koivisto.

3 SKS KRA. Ekman, E.J. 2382. 1939. Sysmä.

4 SKS KRA. Lumatjärvi, Eeva. 95. 1953. Parikkala.

5 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 332, s. 43. Heinjoki.1972.

6 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 199, s. 15. Kexholm. 1972.

7 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 143, s. 10. Terijoki & Nykyrka Vi. I. 1972.

8 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 104, s. 3. Pielavesi. 1972.

9 SKS KRA. Karjalainen, Helvi. Kansanlääkintä 4, s. 3. 1977–78. Pieksämäki.

Som blötläggingskäril för hornen har man då använt antingen en stäva,¹ ett tvättfat,² en gryta,³ ett ämbar,⁴ bastustävan⁵ eller något annat käril som man råkade ha till hands och som ansågs lämpligt just för detta ändamål.

HINNORNA MJUKNADE genom att man blötlade kopphornen före användningen. Och hela idén med detta var helt enkelt att man på detta sätt fick de, efter föregående användning torkade kopphornshinnorna att mjukna och bli elastiska så att det faktiskt fungerade som en ventil som hade till uppgift att hålla det fastdragna hornet på sin plats. Och om vilket det helt enkelt heter att ”i hett vatten blötlägges hornen och att hinnan blir alldeles mjuk”⁶ eller att ”också hornen hade blötlagts och de i ändorna befintliga hinnorna granskats, och vars uppmjukande hade skett genom blötläggning i hett vatten”⁷ samt kort att ”hornen bör blötläggas i hett vatten för att mjuka upp hinnorna”⁸ eller att genom blötläggningen blev hinnan hållbarare och släppte bättre igenom luft”⁹.

I några uppteckningar sägs det dessutom att man ansåg att också själva hornämnet blev mjukare av blötläggningen. Och ett hornämne som blivit uppmjukat drog fast bättre eller som det heter att ”före det hade hornen blötlagts i varmt vatten ty ett mjukt hornämne suger bättre fast vid huden”¹⁰ eller att ”dessa horn hade innan användningen, innan de drogs fast vid huden blötlagts i varmt vatten då ett uppblött horn drar bättre fast vid ytan då det är litet färskt, ett torrt horn suger inte fast på så sätt och hålls inte på plats”¹¹.

I samband med blötläggningen av kopphornen passade kopperskan även på att kontrollera att hinnorna i ändorna på hornen var i skick, d.v.s. hela så att dessa sedan vid användningen också skulle fungera. Det berättas t.ex. att ”hornen hade även badats och de i ändorna befintliga hinnorna granskats”¹² eller att ”kopperskan rengjorde noggrant hornen och prövade om suget fungerade”¹³ samt att ”när hornen hade legat i blöt granskade kopperskan att hornens sughinnor var i skick”¹⁴.

I fall det vid granskningen visade sig att någon av kopphornshinnorna var trasig och inte fungerade blev kopperskan tvungen att ta bort den och ersätta den med en hel en. Det var också därför som kopperskan brukade ha med sig i reserv såväl en bit färdigt beredd svinblåsa som en liten snörstump. Av svinblåsan kunde hon då bara klippa eller skära åt sig en lämplig bit som hon band fast med ett litet snöre i ändan på hornet i stället för den hinna hon hade konstaterat vara trasig.

1 SKS KRA. Jokela, J.V. PK 43:7846. 1938. Brahestad; SKNA 756:1, B:40. 1961. Virtaranta, Pertti & Soutkari, Pentti. Pälkäne.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 272, s. 3. Saari. 1972; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 235, s. 5. Rautus. 1972.

3 SKS KRA. Hiltunen, Kaarina. Kansanlääkintä 2, s. 1. 1977–78. Kristina.

4 SKSÄ 80:31. 1961 (b). Toivonen, Kyösti. Hausjärvi.

5 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 132, s. 1. Pielavesi. 1972.

6 SKSÄ 9:26. 1963. Raivio, Vuokko. Lappajärvi.

7 MV:AK. Arpiainen, E., s. I. 1971. Nyslott.

8 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 178, s. 7. Uleåborg. 1972.

9 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 381, s. 10. Kangasniemi. 1972.

10 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 135, s. 10. Rautus. 1972.

11 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 60, s. 27. Kangasniemi. 1972.

12 MV:AK. Arpiainen, E., s. I. 1971. Nyslott.

13 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 275, s. 5. Pielavesi. 1972.

14 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 194, s. 11. Säräisniemi. 1972.

Det vanliga var att kopperskan hade placerat hornen för att blötläggas under den tid som hon utförde någonting annat som hade med koppningen att göra, antingen då medan hon masserade den eller dem som skulle koppas eller medan man väntade på att bastun som man eldade skulle bli färdig.

Efter det att kopphornen hade blötlagts och hinnorna granskats kunde kopperskan, medan den som skulle koppas badade och tvättade sig, ännu en gång skölja hornen med hett vatten så att de sedan var rena och färdiga att tas i bruk när koppningen började. Efter sköljningen lämnades kopphornen att ligga i rent varmt vatten i blötläggningsskärlet som också utnyttjades i samband med koppningen.

KOPPYXAN måste också vara ordentligt rengjord, därför så har man också tvättat kopyxan eller åtminstone haft den i hett vatten just innan koppningen, eller som det i de yngre uppteckningarna heter att den skulle desinficeras. Om förhållandena bl.a. på 1930-talet sägs det att ”kopperskan var i bastufarstun, när hon kom in i bastun tvättade hon sina händer och alla sina redskap”¹ eller som en kopperska berättar om förhållandena på 1920-talet att ”den sjuke tvättades och uppvärmdes grundligt även hornen och kopyxan desinficerades med hett vatten”² eller som det om en kopperska verksam på 1930-talet sägs att ”hornen doppades i kokande vatten och sköljdes rena, likaså yxan”³ samt vidare om en kopperska att ”koppningsredskapen hade hon placerat i hett vatten i tvättskålen”⁴.

Det att man har utfört koppningen med så pass rena redskap som möjligt kan väl sägas bekräftas av att det mycket sällan talas om att koppningssåren har blivit infekterade i samband med koppningen. En bidragande orsak till detta torde även ha varit den heta, i det närmaste sterila bastu i vilken koppningen genomfördes, men även rena redskap torde ha förhindrat infektioner.

SAMMANFATTNINGSVIS kan man helt kort säga att en del av förberedelserna utgjordes av blötläggningen av själva kopphornen, vilket omtalas redan i början av 1900-talet, men som även nämns uppteckningarna från 1970-talet, varvid det sägs att de rentvättade hornen lades i varmt eller brännhett vatten i bastustävan. Avsikten med blötläggningen var, som det sägs i de sentida uppteckningarna, att de efter föregående användning torkade kopphornshinnorna skulle bli mjuka och fungera väl. Efter blötläggningen granskades hinnorna och trasiga fick lov att bytas ut. Men förutom kopphornen har man enligt uppgifter från 1920- och 1930-talen även rengjort kopyxan i kokande vatten inför koppningen.

5.2.5 UPPVÄRMNING PÅ BASTULAVEN OCH TVÄTTNING AV KROPPEN

Det ansågs också vara viktigt att den som skulle koppas badade ordentligt i den väleldade bastun och i samband härmed tvättade sig grundligt. Det var därför som man var så noga med att elda bastun ordentligt och se till att det fanns tillgång till varmt vatten.

1 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 199, s. 15. Kexholm. 1972.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 282, s. 6. Sysmä, Asikkala. 1972.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 253, s. 27. Kanneljärvi. 1972.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 32, s. 48. Alajärvi. 1972.

Det första man fick lov att göra efter det att man hade klätt av sig naken, var att gå in i den för ändamålet väleldade bastun för att värma upp sig. Och bruket med att värma upp sig inför koppningen har varit en allmän sed som har varit utbredd över hela vårt land under den tid det här är frågan om.

Väl inne i själva bastun placerade man sig sittande på laven och började slå duktigt med vatten på bastustenarna så att man började svettas och kroppen blev ordentligt uppvärmd. Det hörde också till att man brukade piska sig på den nakna kroppen med en badkvast så att man blev så röd som möjligt för att ytterligare s.a.s. mjuka upp huden.

Badandet och piskandet av kroppen inför själva koppandet är något som omtalas redan i de äldsta uppteckningarna. I en uppteckning från 1907 sägs det t.ex. att ”den sjuke fick först värma upp sig på laven i bastun ...”¹ Och i ett par uppteckningar från 1917 heter det att ”innan man började suga fast hornen badar man i ett hett bad, så att blodet börjar rinna bättre”² samt att ”den som skall koppas badar först i hett bad och baddar sig själv och stiger sedan ner”.³ På 1930-talet berättas det ”att man tar sig ett bad och tvättar sig väl”.⁴

EN PARTIELL UPPVÄRMNING AV KROPPEN har man på en del orter också har använt sig av, vilket innebar att man värmdes upp och baddade endast de delar eller ställen av kroppen som skulle koppas. En dylik partiell uppvärmning kunde t.ex. göras genom att man blötlade en tygtrasa eller en handduk i mycket hett vatten. Den varma, våta handduken eller trasan placerades därefter för att badda just på det ställe där kopporna skulle dras fast. Det berättas t.ex. att ”först baddade man med en tygtrasa som väts i hett vatten det ställe där man ämnade placera hornen och sedan torkades stället”⁵ men också att ”en handduk doppad i varmt vatten skulle först mjuka upp det sjuka stället”⁶ eller som en kopperska från Esse berättar att ”jag doppade handduken i riktigt varmt vatten och så blöter jag med handduken och gnider och breder ut på ryggen så varmt som de tålde”.⁷

Ett slags partiell uppvärmning av kroppen var det också då man blev koppad t.ex. i närheten av en flammande brasa inne i stugan och den eller de delar av kroppen som skulle koppas därvidlag dessutom värmdes upp med hjälp av hett vatten. Det kunde vara frågan om att placera händerna, armarna fötterna eller benen i ett kärl med hett vatten. Och om dessa former av uppvärmning i samband med koppning berättas det t.ex. att ”koppning utfördes om vintern i bastuvärmen men om sommaren framför elden i spisen”⁸ eller som det om en kopperska berättas att ”hon kunde nog också dra fast något horn även i rummet inne i stugan, t.ex. på fötterna som man först kunde badda i en hink med hett vatten. Och något enstaka horn kunde hon även dra fast på någon annan del av kroppen så som på skuldrorna, på kindbenen ty en liten del av kroppen kan man badda med en trasa doppad i hett vatten”⁹ eller att ”jag koppades inte på kinderna fastän tänderna var sjuka utan på

1 SKS KRA. Tyyskä, Juho. 1940. 1907. Askola.

2 MV:KTKKA 731. Mikkola, Edv., s. 184–185. 1917. Kalvola.

3 MV:KTKKA 732. Mikkonen, Adam, s. 38. 1917. Kajana lkm.

4 SKS KRA. Tienari, Matti. 702. 1939. Kuusamo.

5 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 258, s. 21. Alahärmä. 1972.

6 MV:AK. Backman, J., s. I. 1971. Jakobstad.

7 SLS 1202, band 1976:110. Häggman, Ann-Mari, s. 64–65. 1976. Esse.

8 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 367, s. 13. Storkyro. 1972.

9 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 397, s. 48. Töysä. 1972.

benet. På högra foten då den sidans tänder värkte. Först rengjorde Alina med vatten och en handduk, vattnet var mycket varmt ...”¹

Men uppvärmningen av bara en bestämd kroppsdel har även förekommit i bastun. En informant från Kauhajoki vars mor var kopperska berättar t.ex. att ”i en varm bastu masserade man först och sedan baddades de ställen som skulle koppas med varmt vatten”² eller som en kopperska i Korsnäs berättar att ”och så hade de händerna i ett fat då dessa skulle lagas”³

Antingen man utförde koppningen inne i stugan eller i bastun så förefaller det som om just den partiella uppvärmningen av någon del av kroppen i samband med koppning har varit ett bruk som enligt uppteckningarna varit utbrett närmast i mellersta Österbotten.

ATT HUDEN MJUKNADE ansågs vara en av orsakerna till att det var så viktigt med att man just före koppningen skulle bada och piska sig ordentligt i den heta fuktiga bastuvärmen eller bara badda med en uppvärmd trasa eller som det sades att ”huden blev mjukare,”⁴ eller ”skinnet mjuknar”⁵ men också att ”bloden skulle flyta bättre”⁶ eller att ”alla ställen blev smultna och bloden riktigt flyter”⁷ samt att ”bloden skulle stiga upp till ytan”⁸ eller slutligen som det också sades ”för att få bloden i rörelse”⁹

Att man hade kommit underfund med det medicinska faktum att just den perifera blodcirkulationen i människokroppen befrämjades av den höga fuktiga värmen i bastun¹⁰ gjorde att man ansåg det vara nödvändigt med ett ordentligt bastubad som kanske en av de viktigaste förutsättningarna för att kunna genomföra en lyckad koppning vilket då innebar att bloden flöt lätt och ymnigt ur de upphackade såren.

Beträffande den ordentliga uppvärmningen av kroppen inför koppningen bör det påpekas att man också ansåg att själva upphackandet av såren inte kändes så mycket om huden var uppvärmd och mjuk. Det konstateras t.ex. redan på 1930-talet att ”man började från sidorna, de måste vara heta annars kändes det”¹¹ Och samma sak nämns även i senare uppteckningar i vilka det heter att ”det tar inte så ont då bastun är het”¹² eller att ”det nämligen kändes inte då den är het”¹³ samt till sist att ”man måste vara länge på laven i hett bad eftersom man först måste få huden känslolös så att man inte kände av kopyxans hackande ...”¹⁴

Och det faktum att frågan om huruvida själva upphackandet av såren skulle kännas eller göra ont har ytterst sällan berörts i det upptecknade materialet får tas som ett tecken

1 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 32, s. 47–48. Alajärvi. 1972.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 245, s. 97. Kauhajoki. 1972.

3 EI 1976:1. Strandberg, H., s. 15–16. 1976. Korsnäs.

4 SKS KRA. Kytökorpi, Paavo. Kansanlääkintä 5, s. 18. 1977–78. Limingo.

5 SKSÅ 359:5. 1967. Penttinen, Kirsti & Lappalainen, Jukka. Kiuruvesi.

6 MV:KTKKA 731. Mikkola, Edv., s. 184. 1917. Kalvola.

7 SKSÅ 206:16. 1963. Vento, Urpo. Euraåminne.

8 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 372, s. 17. Hauho. 1972.

9 SKS KRA. Huttunen, J.E. Kansanlääkintä 2, s. 3. 1977–78. Kittilä.

10 Teir 1977, s. 2.

11 SKS KRA. Arponen, Aino. E 114, s. 12–13. Vuoksenranta. 1934.

12 SKNA 868:1, A:30. 1961. Paronen, Juhani. Kärkölä.

13 SKNA 831:1, A:20. 1961. Punttila, Matti. Sakkola.

14 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 182, s. 2. Siikajoki-älvdalen. 1972.

på att man faktiskt inte heller har känt av upphackandet tack vare att man ju dessförinnan hade värmt upp sig i den heta fuktiga bastun.

TVÄTTNING AV KROPPEN var betingat av att man hade tagit ett ordentligt bad i den väl-eldade bastun, vilket naturligtvis hade lett till att man blev svettig, något som i sin tur hade gjort att man måste tvättas innan man kunde koppas. Följande fas inom förberedelserna bestod av en grundlig tvättning av den nakna kroppen som kan ha varit smutsig, men som åtminstone nu i samband med det myckna badandet dessutom hade blivit svettig. Även om man tvättade hela kroppen så var det nog speciellt de ställen av kroppen som skulle koppas som man rengjorde. Den vanligaste ordningsföljden var den att man först badade och därefter tvättade sig grundligt. Men bruket med i vilken ordning man badade och tvättade sig inför koppningen har dock varierat såtillvida att man på en del håll först har tvättat sig och sedan tagit sig ett bad, medan man på annat håll igen först har badat, därefter tvättat sig för att till slut ännu ta sig ett bad.

Själva tvättningen av kroppen kunde genomföras antingen så att den som skulle bli koppad fick lov att själv tvätta sig eller så var det kopperskan som tvättade. Om själva proceduren med tvättandet berättas det t.ex. i en uppteckning från 1930-talet helt kort att ”man tar sig ett bad och tvättar sig väl”¹ liksom det även i en annan uppteckning, som beskriver förhållandena under samma tidsperiod heter att ”bastun måste vara väl eldad, först badade patienten i den samt tvättade sig grundligt”.² Samma sak återges även i senare uppteckningar, t.ex. i en som beskriver förhållandena fram till 1940-talet heter det att ”vanligtvis masserades patienten först av kopperskan, därefter bad och koppning ...”³ samt om i stort sett samtida förhållanden på Karelska näset att ”den som skulle koppas måste först bada, därefter tvättades huden ren”⁴ eller att ”i bastun badade man och tvättade sig först väl så att huden blev ren”.⁵ Men om tvättandet av kroppen i samband med koppningen berättas det också att ”först skulle den som blev koppad tvättas och badas väl med badkvasten”⁶ eller att ”vid koppningen är det fråga om den gamla metoden, efter det att man först tvättat sig badar man sedan i 10–20 minuter”.⁷

Till slut kan det konstateras att det t.o.m. berättas att man har badat och tvättat sig om vart annat innan hornen drogs fast eller som det heter att ”först badade den som skulle koppas därefter tvättades man sedan badade man ännu en gång och därefter placerades hornen”.⁸ Om man då tog sig ett ordentligt bad i den väl-eldade bastun för att få blodet i rörelse så har avsikten med att man efter det tvättade sig grundligt helt enkelt varit den att man, även om man inte riktigt var på det klara med infektionsrisken i samband med koppningen, ändå insåg att det inte var bra eller hälsosamt att koppa på smutsig hud. För det sägs att ”huden rengjordes genom en bra tvättning”⁹ eller att ”huden tvättades ren på

1 SKS KRA. Tienari, Matti. 702. 1939. Kuusamo.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 199, s. 15. Kexholm. 1972.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 302, s. 9. Tuusniemi. 1972.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 298, s. 128. Kivinebb. 1972.

5 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 335, s. 8. Sammatti. 1972.

6 SKS KRA. Karjalainen, Helvi. Kansanlääkintä 4, s. 3. 1977–78. Pieksämäki.

7 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 264, s. 2. Ilomants. 1972.

8 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 368, s. 15. Viborg. 1972.

9 MV:AK. Arpiainen, E., s. I. 1971. Nyslott.

det ställe där hornet dras fast”¹ samt att ”i bastun badade man och tvättade sig först ren så att huden var ren”² ty ”på en smutsig hud får man inte koppa det lämnar dåliga spår efter sig”³.

SAMMANFATTNINGSVIS kan man säga att till förberedelserna av den som skulle koppas hörde, förutom massage även uppvärmning och tvättning av kroppen. Uppvärmningen i form av badande och piskande av hela kroppen gjordes lämpligast, som det i uppteckningarna redan fr.o.m början av 1900-talet fram till slutet av 1930-talet sägs, i bastun på laven. I en del trakter har man även enligt sentida uppteckningar använt sig av partiell uppvärmning med hjälp av en tygrasa eller en handduk, som blötlagd i hett vatten placerades på det ställe, som skulle koppas, vilket även kunde göras i bastun. Men partiell uppvärmning kunde även utföras invid en brasa i stugan. Enligt uppteckningar fr.o.m. 1910-talet fram till 1970-talet har avsikten med all uppvärmning varit att få skinnen att mjukna och blodet att flyta bättre. Men också, som det i uppteckningar fr.o.m 1930-talet fram till 1970-talet sägs, att uppvärmningen bidrog till att upphackningen inte kändes.

Efter badandet har man enligt uppgifter från 1930- och 1940-talen slutligen tvättat sig grundligt, vilket ansågs nödvändigt – på en smutsig hud fick man inte koppa.

5.2.6 LÄMPLIGT KOPPNINGSLÄGE ENLIGT SJUKDOM ELLER KRÄMPA

I samband med att bastun eldades, eller att kopperskan masserade den som skulle koppas, brukade hon eller han i regel också meddela kopperskan om vilken sjukdom eller vilka krämpor eller åkommor man led av, och som man nu önskade få botade. Det var den här upplysningen om de sjukdomar eller krämpor man led av, och som man härvidlag gav kopperskan, som sedan kom att ligga till grund för hennes beslut om i vilket läge hon tyckte att man borde bli behandlad. För det var utgående från den sjukdom eller de krämpor som man sökte bot för, som kopperskan sedan utgående från sin erfarenhet bestämde på vilka delar av kroppen kopphornen skulle placeras för att dra ut ond blod, och detta i sin tur bestämde det mest ändamålsenliga koppningsläget. Och innan man började med att dra fast hornen måste den som skulle koppas alltså inta ett lämpligt koppningsläge.

LIGGANDE STÄLLNING har varit det mest använda koppningsläget, vilket innebar att man efter förberedelserna på kopperskans uppmaning, lade sig att ligga naken på mage på den bänk eller den brits som vanligen var helt bar och som i regel brukade finnas i en koppningsbastu. Om det i bastun inte råkade finnas någon lämplig särskild bänk att koppa på har man då, förutsatt att den inte var för högt placerad, kunnat utnyttja bastulaven på vilken den som skulle koppas fick lov att lägga sig.

Med den som skulle koppas placerad i liggande ställning på mage med ryggen upp hade kopperskan en mycket god möjlighet att som man sade ”koppa hela kroppen” d.v.s. nacken, skuldrorna, ryggen, bakdelarna, låren samt benen, vilket hon i många fall också har gjort. Det här med att man har koppat i liggande ställning tycks ha varit ett allmänt

1 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 352, s. 12. S:t Andree. 1972.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 335, s. 8. Sammatti. 1972.

3 SKSÅ 72:46. 1959. Kylmänen, Liisa. Ylikiiminki.

bruk som har varit utbredd över hela vårt land sedan långa tider tillbaka. Om koppning just i liggande ställning berättas det redan med början i de äldsta uppteckningarna i vilka det t.ex. heter att ”den som skall koppas är i liggande ställning på laven”¹ eller vidare att ”när den som skulle koppas hade värmt upp sig i bastun lade den sig raklång på bastubänken ...”²

Och samma sak framgår även av senare uppteckningar i vilka det t.ex. heter att ”sedan om hela kroppen koppades placerade den som skulle koppa sig på magen”³ eller att ”efter det jag kommit ner från laven i den varma bastun kommenderade kopperskan mig på mage på en bänk”⁴ men också att ”patienten var i den heta bastun på magen på en bänk eller på laven”⁵ eller att ”den som skulle koppas var naken på en bred träbänk med ryggen mot fönstret att man såg bra”⁶

Den bänk eller brits som då brukade finnas i bastun och på vilken man då blev koppad i liggande ställning har för det mesta då varit helt bar. Men det har också förekommit att man på förhand har brett ut halm på laven att ligga på när man koppades.⁷

SITTANDE STÄLLNING har ibland också använts även om koppningen i regel utfördes med den som skulle koppas liggande på mage på en bänk i bastun, för det har också funnits sådana sjukdomar eller krämpor, som kopperskan ansåg det vara lämpligt att behandla genom att ha den som då skulle bli koppad i sittande ställning. Det berättas att kopperskan brukade ha den som skulle koppas att sitta om hon bara drog fast hornen på sådana ställen som t.ex. i nacken, på skuldrorna, på ryggen samt någonstans i nacken. I sittande ställning koppades man i regel också inne i stugan intill värmen från brasan i den öppna spisen.

Om koppning i sittande ställning heter det t.ex. i en uppteckning som beskriver förhållandena på 1940-talet att ”värdinnan satt på en bänk medan kopperskan flängde runt”⁸ eller att ”sedan kom man ner från laven och en del satt medan andra låg på bänken beroende litet på vilken del av kroppen som koppades”⁹ Och vidare sägs det att ”men om hornen bara drogs fast på skuldrorna så har koppningen utförts sålunda att den som skall koppas sitter på en stol med ryggen böjd”¹⁰ eller att ”då man alltså hade badat och tvättat sig så satt den som skulle låta koppa sig böjd på stolen och kopperskan satte först hornen på ryggen ...”¹¹ samt beträffande koppning i stugan att ”ja i stugan där vi bodde var det nog bara att leta fram bunken då och en stol, bara baken utanför bunken så gick det på bästa sätt ...”¹² berättar en kopperska.

1 MV:KTKKA 731. Mikkola, Edv., s. 182. 1917. Kalvola.

2 SKS KRA. Lumatjärvi, Eeva. 95. 1953. Parikkala.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 137, s. 6. Padasjoki. 1972.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 243, s. 8. Hirvensalmi. 1972.

5 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 84, s. 5. Rantasalmi. 1972.

6 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 293, s. 25–26. Muuruvesi. 1972.

7 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 397, s. 51–52. Töysä. 1972.

8 MV:AK. Viero, Taina, s. 2. 1956. Ruokolax.

9 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 218, s. 7. Tammela. 1972.

10 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 137, s. 6. Padasjoki. 1972.

11 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 335, s. 9. Sammatti. 1972.

12 EI 1977:1. Strandberg, H., s. 58. Korsnäs.

5.3 Utförandet av koppningen

5.3.1 VALET AV LÄMPLIGA FASTDRAGNINGSPUNKTER FÖR KOPPHORNEN BESTÄMDES I REGEL AV KOPPERSKAN

Efter att ha intagit en lämplig koppningsställning var man färdig för att låta kopperskan bestämma på vilket eller vilka alla ställen eller delar av kroppen som kopphornen skulle dras fast. Vanligtvis var det kopperskan själv som utifrån sin yrkeserfarenhet fick lov att bestämma vilka delar av kroppen som bäst lämpade sig som fastdragningspunkter för kopphornen.

Men även om det för det mesta var kopperskan som bestämde om utplaceringen av hornen så berättas det att det i enstaka fall faktiskt också har varit den som skulle bli koppad som kunde framföra sina önskemål om på vilka delar av kroppen hornen skulle dras fast. Eller som en kopperska uttrycker sig ”jag placerade i enlighet med hur folk ville ha, det var folket som bestämde var de skulle koppas, jag bestämde aldrig, inte kunde ju jag veta var de hade något fel ...”¹

Om vi tänker oss att den som skulle bli koppad ligger på mage på en bänk eller på laven i bastun och att man då börjar så att säga uppifrån och går neråt längs kroppen så var det följande fastdragningspunkter som vanligtvis användes: nacken; skuldrorna; ryggen; korsryggen; bakdelen; låren; vaderna samt fötterna. (Se bilderna nr 15 & 16.)

Medan däremot om den som skulle koppas hade placerats att sitta på en pall eller på en stol så brukar man i regel dra fast hornen på huvudet, på olika ställen i ansiktet, på armarna samt på händerna.

Men det bör även påpekas att med den som skulle koppas i en sittande ställning har man också brukat dra fast kopphorn i nacken, på ryggen samt på armarna och på händerna. Man har alltså dragit fast kopphorn på flera olika delar av kroppen ibland även på flera olika delar samtidigt.

Härvidlag kan det sägas att det enligt uppgifter i materialet har funnits olika kriterier enligt vilka kopperskan bestämt sig för de olika fastdragningspunkterna. Och vidare enligt dessa uppgifter är det några punkter eller ställen som ansetts speciellt lämpade och på vilka man i de flesta fall har dragit fast kopphornen. Men det har också funnits delar av kroppen man inte har koppat på.

5.3.2 I ANSIKTET, PÅ HUVUDET MED MINDRE HORN

Ställen av kroppen som man vid alldeles bestämda krämpor sedan länge tillbaka rätt så ofta också har valt att dra fast kopphorn på, har varit i ansiktet och på huvudet. Främst var det på hakan, *leuka* och på kindbågen, kindbenet, *leukapieli* men även på kinderna, *posket* och just under ögonen som man drog fast horn på. Men också bakom öronen, på halsen i munnen under tungan ja t.o.m. uppe på hjässan, *päälaki* sägs det att man har

¹ EI 1976:1. Strandberg, H., s. 4. 1976. Korsnäs.

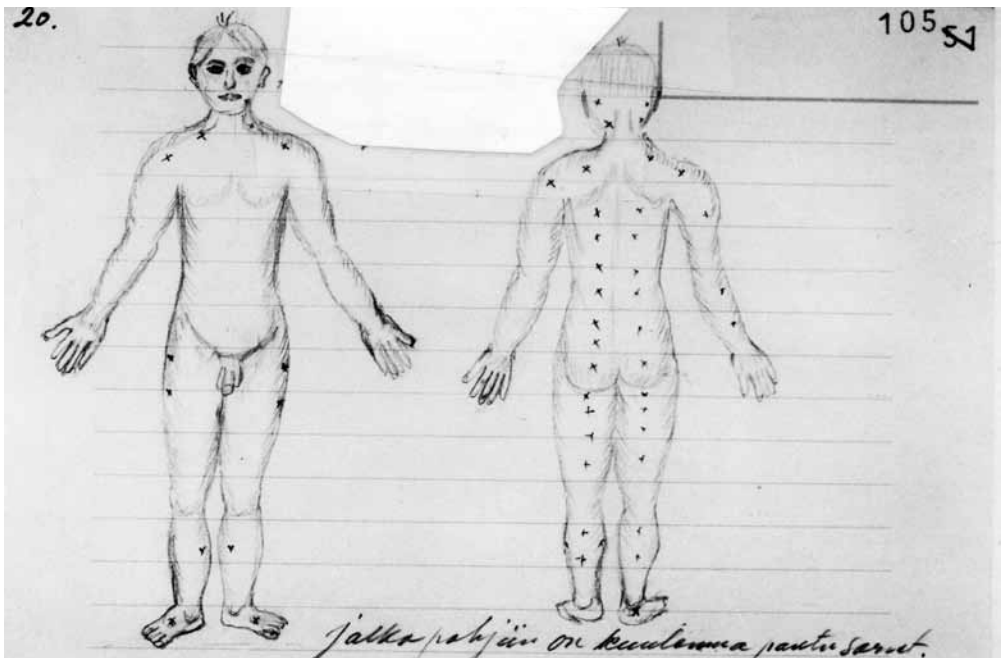

Bild 15. På bilden insänd av en meddelare ses fastdragningspunkterna för kopphornen utmärkta med små kryss såväl framtill som baktill på kroppen enligt instruktioner givna av den informant som meddelaren använt. Enligt TYKL: Kea46/ meddelare nr 245.

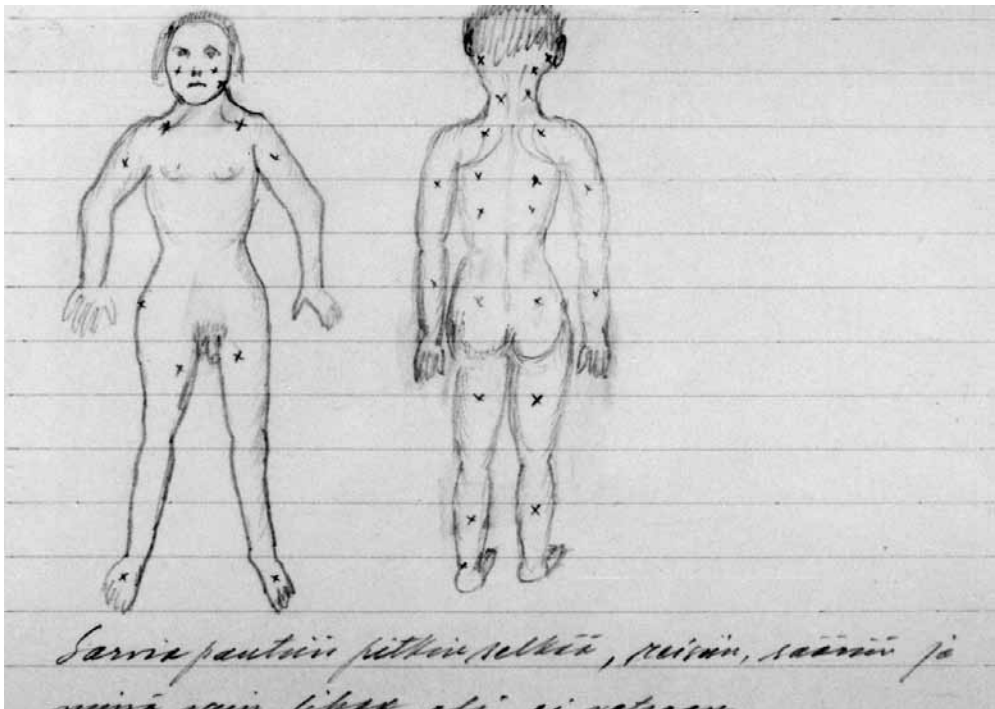

Bild 16. På bilden insänd av en meddelare ses fastdragningspunkterna för kopphorn utmärkta med små kryss såväl framtill som baktill på kroppen enligt instruktioner givna av en annan informant som meddelaren använt. Dessutom sägs det att horn drogs fast på ryggen, låren, benen och där det bara fanns kött, men inte på magen. Enligt TYKL: KeA 46/meddelare nr 245.

haft kopphorn fastdragna. I regel har det i dessa fall utförts med den som skulle koppas i sittande ställning antingen då i en bastu eller inne i stugan eftersom ansiktet kunde väl koppas i värmen från en brasa i den öppna spisen. Vid koppning i ansiktet har man varit tvungen att använda kopphorn som har varit mycket mindre än de som brukade dras fast på de flesta andra delar av kroppen.

Vi börjar med hakan och kindbenen och konstaterar att det i jämförelse med de flesta andra hittills beskrivna fastdragningsställena är rätt så få delar av kroppen som det talas om att man har dragit fast kopphorn på samtidigt som man också koppade på hakan och på kindbenen. De ställen som omtalas är främst kinderna och nacken på vilka man har dragit fast ett eller ett par horn i samband med att man har koppat på hakan eller kindbenen. I övrigt så är det endast skuldrorna och ryggen som i någon mån nämns som fastdragningsställena i samband med att man koppade på hakan och på kinderna.

MOT TANDVÄRK koppade man på hakan eller på kinderna, eller som det sägs, om tänderna var sjuka, om det värkte i tänderna eller om det var någonting som tärde på tanden eller tänderna. Och redan i de äldsta uppteckningarna ges det klara och entydiga anvisningar beträffande fastdragningsställena. I en del fall talas det om att man samtidigt som man drog fast horn på hakan eller kinderna också skulle koppa på andra ställen i ansiktet eller i omedelbar närhet av de värkande tänderna i försöken att lindra eller bota tandvärken. I några uppteckningar gjorda redan i slutet av 1910-talet berättas det att ”då någonting tär på tanden så drar man fast horn på hakan”¹ eller att ”då tänderna är sjuka så sätter man vid örroten och på hakan, tre horn sätter man, av dessa ett på hakan”.² Och något senare säger en kopperska att ”då det värker i tanden så drar man fast horn på hakan. Det inverkar på båda sidorna av kinderna och på tanden. Den onda blodan är det som värker. Om det värker på den ena sidan så på den andra sidan sätter man horn. Men bäst av allt är att dra fast horn på hakan. Det drar bort den onda blodan”.³ Och i slutet av 1930-talet konstateras det helt kort att ”kopperskan koppade mig på kindbenen och släppte bort den onda blodan, snart blev tanden bra”.⁴

Men även i uppteckningarna av långt senare datum i vilka det beskrivs förhållanden vilka varit rådande på 1920-, 1930-, 1940- och 1950-talen talas det om koppning på hakan och på kinderna mot tandvärk. Det sägs t.ex. att ”koppning har använts mot tandvärk, ett horn på hakan och vid mycket svår värk ännu på var sin sida om hakan, alltså tre”⁵ eller att ”horn drogs fast på kinden, vid kindbenet då tanden värkte”⁶ samt slutligen att ”det bästa mot tandvärken var att koppa på de här kindbenen, jag har många gånger låtit koppas på de här kindbenen på grund av tandvärk har de här kopperskorna sådana där speciella riktigt små horn som passade på kindbenen”.⁷

1 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20634. 1932, uppt. 1916. Kuhmo.

2 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20633. 1932, uppt. 1917. Piippola.

3 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20620. 1932, uppt. 1921. Karungi.

4 SKS KRA. Rajala, Ahti. 386. 1938. Kumo.

5 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 319, s. 17. Muuruvesi. 1972.

6 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 341, s. 34. Koski Å. & B. I. 1972.

7 SKSÅ 105:9. 1977. Kukkonen, Jukka. Varkaus.

Men förutom att man koppade på hakan och kindbenen mot tandvärk har man också valt att dra fast horn på kinderna – för att lindra eller bota sjuka eller värkande tänder men någon gång även mot huvudvärk. Redan i slutet av 1910-talet heter det helt kort att ”koppning utförs: ... på kinderna på grund av värk i tänderna”¹ eller att ”då det värker i tänderna så sätter man horn på kinderna”² Men kinderna har också utnyttjats för att bota huvudvärk, det sägs t.ex. ”för att avlägsna huvudvärk placerar man hornen på halsen och på kinderna”³

Samtidigt har man också koppat på andra ställen än kinderna mot tandvärk så som t.ex. ”då tanden värker så koppar man på bägge kinderna vid öronen, på hakan och i nacken”⁴ liksom det sägs att man i samband med att man koppade på kinderna även har dragit fast horn under fotsulorna, ”vid tandvärk från fotsulorna, från kinden”⁵ Och även senare konstateras det att kinderna var lämpliga att dra fast horn på vid botandet av tandvärk. En kopperska berättar t.ex. att ”vid tandvärk och allt, inte fanns det förr läkare heller, inte något annat än man koppade de här kinderna och skuldrorna och det botade tandvärken”⁶ eller att ”koppning har använts mot alla sjukdomar, om t.ex. tänderna värkte så horn på kinderna, så nog blev tandvärken botad”⁷ Det talas även om koppning av andra ställen av kroppen samtidigt som på kinderna vid riktigt ordentlig tandvärk, ”om tandvärken var häftig så sattes horn på händerna vid handlederna, på benen vid bägge knäna/vaderna bägge fötterna och skuldrorna de koppade ju t.o.m. med tjugo horn per gång”⁸ eller att ”mot huvudvärk och tandvärk koppade man från hakan koppade man bort tandvärk”⁹ samt att ”då tanden värkte drog man på kinden upp några snitt och sedan sög man bort den onda blodet från tanden, och det var ett under om inte tandvärken upphörde”¹⁰ eller slutligen att ”hans kind var riktigt uppsvullen och han klagade över att tanden värkte och han bad mor koppa, i spisen i stugan var det en brasa och vid den värmdes Harjumäki kinden, sedan masserade mor den först och sedan hackade hon sår på kinden och sög sedan horn på kinden ovanpå såret ... sedan sade husbonden att nu upphörde värken”¹¹

Även mot andra sjukdomar eller krämpor har man koppat i övriga delar av ansiktet och på huvudet. För det sägs bl.a. att även på kinderna alldeles under ögonen har man valt att dra fast horn på mot tandvärk. Och beträffande kopphornen i de övriga delarna av ansiktet där man också, om än inte så ofta som på hakan, kindbenen eller kinderna, har dragit fast kopphorn kan man konstatera att alldeles bakom öronen har man också koppat, men detta förutom mot bot av tandvärk även mot om det svindlar i huvudet, mot huvudvärk, mot svaga ögon samt mot örvärk. För det berättas att ”då det svindlar i huvu-

1 MV:KTKKA 733. Nieminen, Väinö, s. 32. 1917. Jämsä.

2 MV:KTKKA 735. Porkka, Laina, s. 132. 1917. Hogland.

3 MV:KTKKA 735. Porkka, Laina, s. 77. 1917. Hogland.

4 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20632. 1932, uppt. 1917. Pudasjärvi.

5 MV:KTKKA 726. Kotikoski, J.W., s. 62. 1917. Korpilax.

6 SKNA 142:2, A:1,10. 1959. Virtaranta, Pertti & Itkonen, Terho. Kuusamo.

7 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 251, s. 3. Storå. 1972.

8 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 273, s. 15. Nurmes. 1972.

9 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 342, s. 16. Kittilä. 1972.

10 SKS KRA. Tuominen, Valto. Kansanlääkintä 13, s. 345. 1977–78. Räisälä.

11 SKS KRA. Tiainen, Kyllikki. Kansanlääkintä 11, s. 44. 1977–78. Sysmä.

det placeras hornen bakom öronen och i nacken”¹ eller ”då örat värkte, bakom örat”² Och vidare på tinningarna koppade man om huvudet var sjukt men även mot om man var för sömning eller som det sägs att ”då huvudet är riktigt sjukt och man antar att det är bloden som är orsaken koppar man på tinningarna och även under skuldrorna”³ samt att ”koppning utförs vid ögonvrån på tinningarna mot allt för mycket sömning”⁴ Ja till och med på halsen har man koppat mot huvudvärk och svimning samt mot tandvärk eller som det heter att ”för att bota huvudvärk placerar man hornen på halsen ...”⁵ eller att ”på halsen och i nacken koppar man mot svimning”⁶

Men även under tungan har man koppat för att försöka bota tandvärk nämligen ”på grund av tandvärk koppar man under tungan”⁷

Slutligen har det förekommit enstaka fall då man har valt att placera kopphorn uppe på hjässan för att koppa mot svindel i huvudet, värk i huvudet men även mot tandvärk. Det sägs bl.a. att ”ibland drar man även fast ett horn på hjässan då det svindlar i huvudet”⁸ samt att ”bl.a. värk har botats genom att koppa på hjässan”⁹ eller att ”sedan placerade kopperskan hornen på hjässan (först rakades håret bort) och i hornen kom det liksom blodigt vatten – och därvid upphörde hans huvudvärk”¹⁰

Det arkivaliska materialet visar alltså beträffande försöken att bota tandvärk att man skulle dra fast i regel små kopphorn i närheten av det värkande stället så som på hakan, kindbenen och på kinderna. Och verkan av att koppa i ansiktet har man försökt att förstärka genom att samtidigt även dra fast horn i nacken och på skuldrorna.

SAMMANFATTANDES kan man säga att en erfaren kopperska i regel har bestämt var kopphornen, vid respektive sjukdom eller krämpa bör dras fast. Följer vi kroppsdelarna uppifrån neråt och börjar med ansiktet och huvudet, kan vi konstatera att det enligt uppgifter fr.o.m. mitten av 1910-talet fram till 1970-talet har ansetts lämpligt att koppa mot tandvärk på hakan eller kindbenen på den sida där värken kändes av. Från samma tidsperiod härstammar även uppgifter om att man också har koppat på kinderna mot tandvärk liksom någon gång även mot huvudvärk. Men även övriga delar av ansiktet och huvudet, har man enligt ett flertal uppgifter från slutet av 1910-talet fram till 1930-talet koppat på, såsom bakom öronen mot tandvärk, svindel i huvudet och öronvärk liksom vid tinningarna och på halsen mot huvudvärk och svimning. Slutligen har man i enstaka fall på 1920- och 1930-talen koppat uppe på hjässan mot svindel och huvudvärk.

1 MV:KTKKA 735. Porkka, Laina, s. 132. 1917. Hogland.

2 SKS KRA. Tuominen, Valto. Kansanlääkintä 13, s. 345. 1977–78. Räisälä.

3 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20631. 1932, uppt. 1917. Suomussalmi.

4 MV:KTKKA 733. Nieminen, Väinö, s. 32. 1917. Jämsä.

5 MV:KTKKA 735. Porkka, Laina, s. 77. 1917. Hogland.

6 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20620. 1932, uppt. 1921. Karungi.

7 MV:KTKKA 737. Vallaskangas, Iida, s. 31. 1917. Kangasniemi.

8 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20624. 1932, uppt. 1920. Rovaniemi.

9 SKS KRA. Kantojärvi, Aukusti. KRK 245:725. 1935. Karungi.

10 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 279, s. 27. Räisälä. 1972.

5.3.3 I NACKEN DÄR VÄRKEN KÄNDES AV

Det vanligaste kriteriet som framkommer beträffande valet av fastdragningspunkterna har varit det, att man i regel har strävat efter att dra fast kopphornen antingen på, eller åtminstone i omedelbar närhet av sådana delar eller ställen av kroppen där man direkt kände av en sjukdom, en krämpa eller dessas symptom. Och detta oberoende av om det var kopperskan eller den som skulle bli koppad som bestämde fastdragningspunkterna.

Med tanke på att dra fast kopphorn i närheten av det ställe där man kände av krämpan så har nacken, *niska* eller nackgropen, *niskakuoppa*, som det också talas om, ansetts vara en mycket lämplig fastdragningspunkt för något eller några horn, mot tandvärk eller huvudvärk, vilka har hört till de allra vanligaste krämpor mot vilka man har dragit fast horn just i nacken. Andra mindre vanliga sjukdomar eller krämpor mot vilka man också har dragit fast horn i nacken har varit sjuka ögon, eller som man även uttryckte sig mjuka ögon; svindel eller svindel i huvudet; susning i öronen; värk; styv nacke; förlamning men även mot för högt blodtryck.

MOT TANDVÄRK OCH HUVUDVÄRK ansågs nacken som lämplig fastdragningspunkt för horn, för det berättas redan i de äldsta uppteckningarna att ”om tänderna värker koppar man i nacken bakom öronen”¹ samt i något yngre uppteckningar att ”mot tandvärk koppade man i nacken och en del på hälen under fotsulan”² I uppteckningar från 1910-talet finner vi vidare att ”när huvudet värker, så koppar man i nacken, på skuldrorna och på tinningarna”³ samt senare att ”när huvudet värkte, då i nacken”⁴ och att ”då det vill värka i huvudet, svindla så sätter man i nacken”⁵ Samma mönster, d.v.s. kopphorn i nacken bl.a. mot tandvärk och huvudvärk framkommer också i uppteckningarna av betydligt yngre datum liksom även i de allra yngsta uppteckningarna. Det heter t.ex. att ”om tänderna värkte så slog man i nacken”⁶ och att ”om huvudet är sjukt slår man i nacken”⁷ samt att ”vid tandvärk placerades hornen på vardera kindbågen samt i nacken”⁸ och vidare att ”t.o.m. mot huvudvärk, fastän hornen inte placerades på huvudet utan i nacken och på skuldrorna”⁹

Även om det av det allra yngsta och tämligen omfattande materialet framgår att kopphorn mycket ofta har dragits fast i nacken vid botandet av tandvärk, så har nog nacken som fastdragningspunkt vid botandet av huvudvärk enligt dessa uppteckningar ändå varit den vanligaste fastdragningspunkten.

MOT SVINDEL OCH STYV NACKE har man förutom de ovannämnda vanligaste krämporna, mot vilka hornen drogs fast i nacken också valt att dra fast horn i nacken mot, som det redan med början i de äldre uppteckningarna sägs, svindel, susning i öronen samt mot sjuka ögon. En kopperska berättar t.ex. att ”på halsen och i nacken koppar man på grund

1 MV:KTKKA 727. Lahtinen, Elli, s. 18. 1917. Suodenniemi.

2 SKS KRA. Ekman, E.J. 2382. 1939. Sysmä.

3 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20621. 1932, uppt. 1917. Kuusamo.

4 SKS KRA. Tuomas-Kettunen, A.R. 310. 1938. Suomussalmi.

5 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20620. 1932, uppt. 1921. Karungi.

6 SKSÅ 206:16. 1963. Vento, Urpo. Euraäminne.

7 SKNA 1197:1, A:45. 1961. Vesisenaho, Kaisa. Saarijärvi.

8 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 138, s. 9. Haukipudas. 1972.

9 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 243, s. 11. Hirvensalmi. 1972.

av svindel”¹ och senare berättar en kopperska att ”om det nu bara svindlar så är det bara att koppa här i nacken”² samt slutligen att ”mot svindel i huvudet, hornen i nacken”.³ Och en annan kopperska säger vidare att ”mot svindel i huvudet och susning i öronen drar man också fast ett horn i nackgropen”.⁴ Samma kopperska ansåg också att ”i nacken placerar man ett horn då ögonen är mjuka”⁵ samt att det heter vidare att om ”någon ögonsjukdom besvärar en bör man koppa i nacken”.⁶

I uppteckningarna av senare datum talas det även om att man just i nacken har dragit fast horn mot det som kallades för styv nacke eller som det kort konstateras att ”mot styvhet i nacken, hornen i nacken”⁷ men i nacken har man även dragit fast horn mot förlamning eller som det heter ”i nacken mot förlamning i trakten av nackkotan”.⁸

Det bör nämnas att också nacken har utnyttjats som fastdragningspunkt vid bot mot värk i allmänhet eller som det kort sägs ”mot huvudvärk, värk, hornen i nacken”.⁹ Samt slutligen att vid botandet av för högt blodtryck eller som det oftast bara sägs ”mot blodtryck” och som är en krämpa som mera sällan omtalas och då endast i de yngsta uppteckningarna, har det likaså varit lämpligt att dra fast horn i nacken eller som det heter att ”bl.a. mot blodtryck har det varit riktigt bra då man koppat i nacken”¹⁰ eller att ”jag har hört berättas att koppning hjälper vid blodtryck då man koppar i nacken”.¹¹

Det att kopperskan valde att dra fast hornen i nacken är ett gott exempel på den redan under antiken omtalade regeln som föreskrev att, för att koppningen skulle vara effektiv och ha avsedd verkan skulle hornen placeras så att de kunde dra ut ond blod på eller i omedelbar närhet av det ställe på kroppen där man kände av värken.

5.3.4 PÅ ARMARNA OCH PÅ HÄNDERNA ÄVEN I SAMBAND MED ANDRA KROPPSDELAR

Av talrika uppgifter, av vilka en del härstammar från början av 1900-talet, framgår det att man ofta också har valt att dra fast kopphorn på armarna och på händerna och detta många gånger i samband med att man även koppade andra delar av kroppen.

Och i fråga om armarna och händerna är det vissa ställen på dessa som har utnyttjats som fastdragningspunkter, närmare bestämt såväl överarmen, *olkavarsi* som underarmen, *kyynärvarsi* samt handleden, *ranne*, *kalvoinen*. På händerna är det främst på tumgrenen, tumvinkeln, *peukalohanka* men också ovanpå händerna, handryggen som man dragit fast horn på.

1 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20620. 1932, uppt. 1921. Karungi.

2 SKNA 173:1, A:15. 1959. Leskinen, Heikki. Sordavala.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 245, s. 100. Metsäpirtti. 1972.

4 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20624. 1932, uppt. 1920. Rovaniemi.

5 SKS KRA Paulaharju, Samuli. 20624. 1932, uppt. 1920. Rovaniemi.

6 SKS KRA. Mattila, Martti. 1760. 1933. Viljakkala.

7 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 245, s. 100. Metsäpirtti. 1972.

8 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 264, s. 5. Ilomants. 1972.

9 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 245, s. 100. Metsäpirtti. 1972.

10 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 239, s. 20. Sippola. 1972.

11 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 352, s. 11. S:t Andree. 1972.

I samband med att man koppade på armarna och händerna brukade man dra fast kopphorn också på andra delar av kroppen, främst på skuldrorna, på ryggen och i nacken men även i så gott som lika stor utsträckning på fötterna. Mera sällan talas det däremot om att man har koppat på låren, vaderna och bakdelen i samband med koppning på armarna och händerna. Då det ansågs vara lämpligt att dra fast kopphorn just på armarna och händerna har detta i regel gjorts med den som skulle koppas i sittande ställning hållande armarna och händerna framsträckta. Men man har också kunnat koppa, speciellt på överarmarna med personen i fråga i liggande ställning.

SJUKA HÄNDER OCH VÄRK I ARMARNA har, när det gällde armarna lett till att man har valt att dra fast kopphorn på dessa. Det sägs att i de fall att händerna var sjuka, man led av värk i armarna att man då valde då att dra fast horn på de ställen där värken kändes av, men även vid bot mot tandvärk har man valt att koppa på armarna. Och i fråga om handlederna har kopphorn dragits fast på dessa om händerna värkte eller kändes domnade eller var känslösa liksom även mot tandvärk. Vid tumgrenen, tumvecket har man koppat då händerna var sjuka, värkte var domnade eller var känslösa, då fingrarna var domnade eller hade sprickor på sig, men också mot tandvärk ansågs det hjälpa.

Beträffande kopphorn på armarna och händerna berättas det redan 1917 att ”då händerna är sjuka, så vanligtvis sätter man tre horn, ett på överarmen det andra på underarmen invid armvecket och det tredje på handleden”¹ och en kopperska berättar något senare att ”på händerna och på ryggen koppade jag då händerna var sjuka och det var ond blod i dem”.² Och i slutet av 1930-talet sägs det att ”vid tandvärk kunde man slå åder i munnen under tungan, koppa på halsen, armarna, knäna, hakan och på ansiktsmusklerna allt i enlighet med kopperskans överväganden”.³ Senare svaras det på frågan om var man i allmänhet drog fast hornen att ”alldeles där människan behövde på skuldrorna, armarna och låren samt ryggen”⁴ samt att ”man har dragit fast horn på alla ställen i huvudet, i nacken, på skuldrorna, på ryggen, låren, benen, armarna, bröstet och på halsen givetvis på de ställen där värken befann sig”.⁵

DOMNADE, VÄRKANDE HÄNDER har varit en lämplig orsak till koppning på handlederna, och om vilket det redan i de äldsta uppteckningarna sägs att ”då händerna börjar domna på grund av blodet, då det känns som nålar som sticks i dem och de domnar då koppar man på tumgrenen och utanpå handleden”⁶ och vidare något senare att ”då det värker i handen, drar man fast ett horn på handleden”⁷ liksom det även i en uppteckning av mycket senare datum konstateras att ”om det värkte i händerna så koppade man på handlederna eller litet ovanför”.⁸

1 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20633. 1932, uppt. 1917. Piippola.

2 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20620. 1932, uppt. 1921. Karungi.

3 SKS KRA. Nurmi, Toivo. 546. 1937. Säminge.

4 SKSÄ 149:35. 1973. Jauhiainen, Marjatta. Valtimo.

5 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 257, s. 19. Ylöjärvi. 1972.

6 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20632. 1932 uppt. 1917. Pudasjärvi.

7 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20624. 1932, uppt. 1920. Rovaniemi.

8 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 342, s. 16. Kittilä. 1972.

I fråga om valet av händerna och speciellt tumgrenen som fastdragningsställe kan det då till slut konstateras att det redan tidigt berättas att ”då händerna domnar så koppar man på tumgrenen och handleden, ett par horn sammanlagt på handleden och tumgrenen”¹ samt att ”om det uppstår långa sår på fingrarna sätter man ett horn på tumgrenen och det andra på handryggen”² liksom det även senare konstaterades att ”om händerna domnade: koppade man i trakten av tummen”.³

Ett undantag från regeln och som framgår redan av de äldsta uppteckningarna är, att man också har valt händerna och speciellt då tumgrenen som koppningspunkt mot tandvärk. En kopperska berättar t.ex. på 1920-talet att ”då man koppar händerna vid tumgrenen och handleden så klarar det även av tänderna”⁴ och det samma konstateras även långt senare d.v.s. att ”om det värkte i tanden så mellan tummen och pekfingret drog man fast ett kophorn och sedan hackade man upp sår med koppningskniven”.⁵

SAMMANFATTANDES kan man säga att talrika uppgifter, av vilka en del är från början av 1900-talet, visar att man har koppat på armarna och på händerna ofta nog i samband med koppning av andra kroppsdelar. I slutet av 1910-talet och början av 1920-talet heter det att man koppade på armarna och händerna då dessa var sjuka samt i slutet av 1930-talet även att man koppade på armarna bl.a. mot tandvärk. Och vidare, koppning på händerna invid tumgrenen gjordes enligt uppteckningar fr.o.m. 1910-talet fram till 1930-talet mot värkande, domnade händer. Som ett slags undantag nämns det redan på 1920-talet, men även i en uppteckning från 1970-talet att man koppade på tumgrenen mot tandvärk.

5.3.5 PÅ SKULDRORNA EN LÄMPLIG FASTDRAGNINGSPUNKT

En annan del av kroppen, som sedan långa tider tillbaka verkar ha utgjort en mycket lämplig och ofta utnyttjad fastdragningspunkt för ett flertal kophorn oftast i kombination med horn fastdragna samtidigt även på andra delar av kroppen har varit skuldrorna, *hartiat* på vilka man har kunnat dra fast horn med den som skulle koppas i såväl liggande som sittande ställning.

Samtidigt som man hade kophorn fastdragna på skuldrorna har man vanligtvis också dragit fast horn på en del andra ställen på kroppen. En sammanställning av uppgifterna rörande kophorn på skuldrorna i det arkivaliska materialet ger vid handen att man i de flesta fall också har haft horn fastdragna i nacken samtidigt med horn på skuldrorna. Och nästan lika ofta som man har haft horn fastdragna på skuldrorna samtidigt som i nacken, så har man också dragit fast dem samtidigt på ryggen, som ju visat sig vara en mycket lämplig del av kroppen att koppa på.

Mindre vanligt har det däremot varit att man samtidigt som man koppade på skuldrorna även drog fast kophorn på sådana delar av kroppen som på bakkdelen, benen speciellt vaderna samt på fötterna, men det har även förekommit. Det framgår även att man i

1 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20622. 1932, uppt. 1917. Taivalkoski.

2 MV:KTKKA 735. Porkka, Laina, s. 132. 1917. Hogland.

3 SKS KRA. Moilanen, Matti. E 138, 3283. 1937. Sordavala.

4 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20625. 1932, uppt. 1921. Enontekis.

5 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 76, s. 11. Sonkajärvi. 1972.

enstaka fall, samtidigt med att man drog fast horn på skuldrorna även koppade på axlarna samt på olika ställen i ansiktet så som på kinderna och på hakan.

MOT VÄRK I SKULDRORNA visade sig dessa vara en speciellt lämplig fastdragningsplats, då man sökte bota olika slag av värk i skuldrorna och som var förorsakad av, som det ansågs ond blod i skuldrorna. Redan i uppteckningarna från 1910-talet heter det att ”då det värker i skuldrorna sätter man hornen på skuldrorna”¹ samt vidare att ”när skuldrorna svider koppade man på skuldrorna”² eller att ”när skuldrorna värker på grund av bloden då det är blodvärk så drar man fast en fyra fem horn på var sin sida.”³ I uppteckningar från början av 1920-talet konstaterar en kopperska att ”då det värker i skuldrorna ... så koppar man på skuldrorna”⁴ Och samma sak konstateras även i de sentida uppteckningarna i vilka det t.ex. heter att ”sedan började man dra horn på grund av värk i skuldrorna på skuldrorna”⁵ eller att ”horn har dragits fast på olika ställen ... vid värk i skuldrorna på skuldrorna”⁶

Men även då man sökte bota huvudvärk har man i många fall dragit fast horn även på skuldrorna eller som det i de yngre uppteckningarna heter att ”på skuldrorna och här i nacken om man har huvudvärk”⁷ och att ”vid huvudvärk och ryggåkommor i nacken och på skuldrorna”⁸ samt att ”t.o.m. mot huvudvärk fastän man inte satte horn på huvudet utan i nacken och på skuldrorna”⁹ (Se bilderna nr 17 & 18.)

MOT VÄRK I RYGGEN HAR SKULDRORNA också lämpat sig väl och dessa har icke så sällan utnyttjats som fastdragningsställe då man sökte bota värk i ryggen eller som en kopperska redan på 1920-talet konstaterar att ”då ryggen är sjuk så koppar man på skuldrorna”¹⁰ och samma sak framgår även av de yngsta uppteckningarna i vilka det om förhållandena på 1920–1940-talen berättas t.ex. att ”hornen drogs vid ryggvärk fast på skuldrorna”¹¹

Mindre vanligt tycks det däremot ha varit att man koppade på skuldrorna då man sökte bota värk i händerna eller som det heter att ”på skuldrorna mot värk i skuldrorna och mot värk i händerna m.m.”¹² Det samma gäller även botandet av för högt blodtryck om vilket det på senare tid bl.a. konstateras kort att ”mot blodtryck i allmänhet på skuldrorna”¹³ eller att ”om man har blodtryck så genom att koppa i nacken och på skuldrorna, det håller blodtrycket i styr”¹⁴ Men även mot värkande tänder och mot bölder har horn dragits fast på skuldrorna.

Samma kriterier som vid valet av nacken som lämpligt koppningsställe har även gällt då man har funnit det vara lämpligt att dra fast kopphorn just på skuldrorna d.v.s. att man

1 MV:KTKKA 735. Porkka, Laina, s. 132. 1917. Hogland.

2 MV:KTKKA 726. Kotikoski, J.W., s. 62. 1917. Korpilax.

3 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20632. 1932, uppt. 1917. Pudasjärvi.

4 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20620. 1932, uppt. 1921. Karungi.

5 MV:AK. Arpiainen, E., s. I. 1971. Nyslott.

6 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 236, s. 2. Hirvensalmi. 1972.

7 SKNA 1137:1, A:30. 1961. Suhonen, Seppo. Rantasalmi.

8 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 294, s. 5. Ruokolax & Puumala. 1972.

9 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 243, s. 11. Hirvensalmi. 1972.

10 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20620. 1932, uppt. 1921. Karungi.

11 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 272, s. 10. Saari. 1972.

12 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 228, s. 12. Juva. 1972.

13 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 138, s. 6. Haukipudas. 1972.

14 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 36, s. 5. Kirvus. 1972.

Bild 17. På koppningsbilden från Libelits ser man hur kopperskan med munnen drar fast kopp-horn på skuldrorna och på ryggen, för att s.a.s. först samla ytbloden under huden på den nakna kvinnan som koppas liggandes på mage på en bänk i bastun. Kopperskan arbetar barfota, halv-naken iförd endast en midjekjol, men med den för henna kännpaka duken knuten kring huvu-det. Museiverkets Etnografiska bildarkiv 1639:19, foto Ilmari Manninen 1931.

Bild 18. På den andra koppningsbilden från Libelits ser man kopperskan som håller på med att i tur och ordning plocka bort de "en första gång" fastdragna kopp-hornen, för att med sin kopp-nya hacka upp sår i huden där kopp-hornet varit fastdraget på den kvinna som blir koppad. Museiverkets Etnografiska bildarkiv 1639:20, foto Ilmari Manninen 1931.

då ansåg att hornen därvidlag drogs fast på det ställe av kroppen där man kände av värken eller åtminstone i dess omedelbara närhet så som t.ex. vid värk i skuldrorna eller värk i ryggen på skuldrorna. I en del fall påpekas detta även direkt, det heter t.ex. att ”tio horn på skuldrorna eftersom det värkte i skuldrorna och i händerna”¹ samt att ”hornen dras i allmänhet fast i närheten av det sjuka stället sålunda på skuldrorna, ryggen, vaderna och fotsulorna”².

SAMMANFATTNINGSVIS kan man beträffande fastdragning av kopphorn på skuldrorna säga att det har varit vanligt att man koppade på skuldrorna samtidigt som man gjorde det i nacken och på ryggen. Mera preciserat kan man enligt uppteckningar från slutet av 1910-talet och början av 1920-talet konstatera att man koppade på skuldrorna mot värk förorsakad av ond blod i skuldrorna. Något som även framkommer senare, i uppteckningar från 1970-talet. Men kopphorn på skuldrorna har även, såväl enligt uppteckningar från 1920-talet som enligt uppgifter rörande 1920–1940-talen varit bra mot huvudvärk och ryggåkommor. Botandet av blodtryck, liksom även koppning där det värkte, omtalas i de sentida uppteckningarna i samband med koppningen på skuldrorna.

5.3.6 PÅ RYGGEN OFTAST I LIGGANDE STÄLLNING

Förutom det som ovan speciellt har omnämnts, det att man mot vissa bestämda sjukdomar, eller krämpor drog fast horn såväl i nacken som på skuldrorna, vilka ju så att säga har utgjort en del av ryggen, så tycks nog ryggen, *selkä* med undantag av själva ryggraden som en helhet ändå ha hört till ett av det kanske bäst lämpade ställen eller delar av kroppen som man har valt att dra fast kopphorn på. (Se bilderna nr 19 & 20.)

För det mesta har den som skulle koppas intagit en liggande ställning i de fallen att det bestämdes att man skulle koppas på ryggen. Men det har faktiskt också förekommit att man har valt att koppa på ryggen med den som skulle koppas i sittande ställning. Ryggen eller ryggtavlan har dessutom utgjort den del av kroppen på vilken man i regel har dragit fast det största antalet kopphorn samtidigt. Och vid koppning just på ryggen har man också använt sig av kopphorn av så att säga normal storlek. Det framgår också att samtidigt med att man hade kopphorn fastdragna på ryggen så har man också koppat på ett flertal andra ställen av kroppen.

Av en sammanställning av uppgifterna om de olika kroppsdelar på vilka man har koppat samtidigt som man har haft kopphorn fastdragna på ryggen framgår det, att man för det mesta faktiskt har koppat i nacken samtidigt som på ryggen i vissa fall även på skuldrorna.

Den eller de delar av kroppen som man oftast dock tycks ha dragit fast horn på samtidigt som på ryggen har faktiskt varit fötterna. Men även på låren, benen samt på armarna har man haft horn fastdragna samtidigt som på ryggen, någon gång även på bakdelen samtidigt som på ryggen.

1 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 381, s. 19. Kangasniemi. 1972.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 352, s. 12. S:t Andree. 1972.

Bild 19. Bilden från Alastaro visar hur kopperskan med munnen dra fast kopphorn på ryggen på den som koppas och som ligger på mage på en bänk i bastun. I förgrunden ses på benen, på väderna och invid fötterna redan fastdragna kopphorn. Invid bänken till höger ses ett nattkärl för uppsamling av blod samt ett fat med vatten. Kopperskan är klädd i en särk med en duk knuten kring huvudet. Museiverkets Etnografiska bildarkiv 3407:6, foto E. Laaksonen 1938.

Bild 20. På bilden från tagen i Vörå 1915 ses den kvinna som koppas sittande naken på en stol. Man ser tydligt hur kopperskan med munnen drar fast kopphornen ovanpå de upphackade såren, ur vilka den ymnigt flödande bloden ses rinna ner längs ryggen på golvet. Foto V.W. Forsblom 1915. Enligt Forsblom 1927, bild III.

Det att man då samtidigt med att man har koppat på ryggen också har haft horn fastdragna även på ett flertal andra delar av kroppen har lett till att man brukade tala om att man, som man kallade det, koppade hela kroppen eller som det heter att ”då man avlägsnade ond blod kunde man placera horn på ryggen, låren, sittmusklerna över hela kroppen utom på magen”¹ samt att ”då det gällde koppning i nacken, på skuldrorna, sittmusklerna, korsryggen, låren, vadorna, vristerna och ovan på foten på patienten, således nästan överallt”² Ryggen eller ryggtaflan har alltså varit en mycket lämplig kroppsdel som kopperskan brukade välja som fastdragningsställe då hon ansåg det vara motiverat med att dra fast ett större antal kopphorn.

MOT VÄRK I RYGGEN koppade man vanligen just på ryggen. Och om man ser närmare på uppgifterna beträffande valet av ryggen som fastdragningsställe för kopphorn, kan man konstatera att det främst var fråga om att utnyttja ryggen, dels om själva ryggen var sjuk eller värkte och dels vid värk i skuldrorna men även vid värk i, som det sades, sidorna har horn dragits fast på ryggen. Om värk i ryggen talas det redan i de äldsta uppteckningarna i vilka det i korthet sägs att ”om det ’värkte’ i ryggen så koppade man på ryggen”³ eller vidare att ”då det värker i ryggen och i sidorna, så ryggen full med horn t.o.m. över tio”⁴ Samma sak konstateras även i uppteckningarna av betydligt yngre datum i vilka det t.ex. heter att ”och så drog man 20 horn på ryggen och på vänstra foten och med det blev ryggen bra”⁵ eller att ”hornen drogs fast på ryggen om ryggen var sjuk”⁶ samt att ”på ryggen placerades horn om man hade värk i skuldrorna och ryggvärk”⁷ Men ryggen har som sagt också utgjort en lämplig kroppsdel att dra fast horn på då det värkte i skuldrorna eller som det redan i de äldsta uppteckningarna konstateras att ”då skuldrorna är sjuka och sidorna och höfterna likaså koppar man på ryggen och på skuldrorna bredvid ryggraden”⁸ samt som det på 1930-talet i korthet heter att ”vid värk i skuldrorna: ryggen”⁹ Förutom värken i ryggen och i skuldrorna har det förekommit att man har koppat på ryggen mot bölder, vid hård tandvärk, vid värk i allmänhet samt då händerna var sjuka.

5.3.7 PÅ BAKDELEN HADE MAN SÄLLAN HORN

I samband med att den som skulle koppas hade placerats på magen i liggande ställning har kopperskan i en del fall funnit det vara lämpligt att dra fast kopphorn även på bakkdelen, sittmusklerna eller skinkorna, oftast då samtidigt med att man drog fast horn i nacken, på ryggen samt på låren och benen. Men i förhållande till de ovannämnda övriga i många fall mycket flitigt utnyttjade fastdragningspunkterna, så var det enligt materialet faktiskt inte så ofta som det talas om att man brukade dra fast horn på bakkdelen, *takamukset*, *istumalihakset*. Och i de enstaka fall koppning på bakkdelen omtalas så är det enbart i de

1 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 138, s. 9. Haukipudas. 1972.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 359, s. 5. Pielavesi. 1972.

3 MV:KTKKA 726. Kotikoski, J.W., s. 62. 1917. Korpilax.

4 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20634. 1932, uppt. 1916. Kuhmo.

5 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 6, s. 24. Kirvus. 1972.

6 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 239, s. 22. Sippola. 1972.

7 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 345, s. 12. Mola & Heinjoki. 1972.

8 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20631. 1932, uppt. 1917. Suomussalmi.

9 SKS KRA. Moilanen, Matti. E 138, 3288. 1937. Sordavala.

yngre uppteckningarna i vilka det i regel nog hänvisas till förhållandena fr.o.m. början av 1900-talet fram till 1940-talet. Det är också endast i ett enda fall som det i samband med bakdelen talas om mot vilken sjukdom eller krämpor det var lämpligt att koppa också på bakdelen. För det konstateras i en uppteckning som beskriver förhållandena i början av 1900-talet beträffande fastdragningspunkterna helt kort att ”på grund av reumatism på bakdelen och på ryggen”.¹

För övrigt så upptas bakdelen som ett fastdragningsställe bland alla de andra lämpliga fastdragningspunkterna för kopphorn på kroppen som räknas upp. Det heter t.ex. att ”koppning utfördes vanligen på ryggen, på fötterna och på handlederna samt på bakdelen och låren”² eller att ”vid avlägsnandet av ond blod kunde man placera hornen på ryggen, låren, sittmusklerna över hela kroppen utom på magen”³ eller vidare att ”hornen har satts på skuldrorna, på kvinnorna ofta på bakdelen eller på benen”⁴ samt slutligen att ”och så var det två här på skinkorna”.⁵

Beträffande koppning på bakdelen har det alltså i främsta hand varit frågan om att bakdelen eller skinkorna i en del fall då har utgjort en av de lämpliga fastdragningspunkterna på kroppen då man brukade koppa som det sades ”hela kroppen”. Det att bakdelen i en mycket ringa utsträckning har utnyttjats som fastdragningsställe, får väl ses mot bakgrunden av att det förutom de redan med början i de medeltida läkeböckerna omtalade hemorrojderna, inte alls talas om några andra speciella krämpor just i denna del av kroppen.

5.3.8 PÅ LÅREN KOPPADES DET FLITIGT

Följande, även ur praktisk synpunkt, mycket väl lämpade fastdragningsställe för kopphorn med den som skulle bli koppad liggande på mage var låren, *reidet* vilka i ett flertal fall, i samband med fastdragnings av horn omtalas som en skild del av de nedre extremiteterna. Och i jämförelse med den ovannämnda bakdelen har låren varit en mera flitigt utnyttjad fastdragningspunkt på kroppen. Fastdragningen av kopphorn på låren omtalas i regel i samband med att man samtidigt hade horn fastdragna även på andra ställen av kroppen, så som i nacken, på skuldrorna men speciellt på ryggen liksom även på benen, vaderna, fötterna, vristerna men också på armarna.

Härvidlag kan det sägas, att det redan i en 1917 gjord uppteckning talas om att man har försökt bota tandvärk med att koppa bl.a. på låren, för ”när tänderna värker sätter man horn på låren och på vristerna”.⁶ De övriga uppteckningarna vilka nämner kopphorn på låren är däremot av yngre datum, men beskriver i regel dock förhållandena fr.o.m. början av 1900-talet fram till 1940–50-talen. Det talas bl.a. om att koppa på låren, om fötterna var svullna värkte eller var sjuka men oftast dock om att man koppade på låren liksom även

1 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 341, s. 34. Koski Å. & B. I. 1972.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 197, s. 8. Haapavesi. 1972.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 138, s. 9. Haukipudas. 1972.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 258, s. 21. Alahärmä. 1972.

5 EI 1976:1. Strandberg, H., s. 2. 1976. Korsnäs.

6 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20622. 1932, uppt. 1917. Taivalkoski.

på andra ställen på kroppen där värken kändes samt också att där den som blev koppad önskade få horn fastdragna.

Det berättas t.ex. att ”och om fötterna har varit sjuka har man dragit horn bak på benen och låren och sålunda har de blivit botade”¹ samt att vid ”svullna fötter hornen på vaderna och låren”² eller att ”man hade horn på båda låren samt på vaderna på benen på grund av hård värk”.³ Det sägs vidare att ”hornen drogs vanligtvis fast i nacken, på skuldrorna, låren, vaderna och i allmänhet där det förekom någon värk och det måste komma på ett sådant ställe där det inte fanns ben”⁴ eller att ”kopphornen drogs fast på ryggen, axlarna och låren, där den som blev koppad kände av värken”⁵ samt slutligen att ”hornen drogs fast på den kroppsdel där man kände av värken, om tanden värkte så på det stället av kindbenet där det värkte, på skuldrorna, ryggen, låren, vaderna och i allmänhet där det sjuka stället fanns”.⁶

Även om det framgår att man ansåg det vara lämpligt med koppning bl.a. på låren vid botandet av tandvärk, så har man dock i de flesta fall tillämpat regeln om att koppa i närheten av det värkande stället genom att dra fast hornen på låren i de fall fötterna värkte, var svullna eller sjuka.

SAMMANFATTNINGSVIS kan man säga att ryggen har, tack vare sitt omfång, utgjort en av de bäst lämpade kroppsdelarna att koppa på. Samtidigt som man hade kopphorn fastdragna på ryggen har man också koppat på skuldrorna, låren, bakdelen, benen, vristerna, fötterna samt på armarna eller som det i de yngsta uppteckningarna bl.a. sägs att ”man koppade hela kroppen”. Koppning just på ryggen har också utförts med ett stort antal horn, som det redan i uppteckningarna fr.o.m. 1910-talet fram till 1930-talet, liksom även i de yngsta uppteckningarna sägs, mot värk i ryggen och i skuldrorna.

Koppning på bakdelen, sittmusklerna omtalas däremot i regel endast i samband med koppning av andra kroppsdelar. Men närmare upplysning om mot vilka sjukdomar eller krämpor man koppade på bakdelen saknas i regel. Medan kroppsdelar som däremot har varit mera flitigt utnyttjade var låren, som man ofta koppade på just i samband med koppning av andra kroppsdelar. Redan i slutet av 1910-talet nämns det att man koppade på låren och på vristerna mot tandvärk. Medan det enligt sentida uppteckningar beskrivande förhållanden fr.o.m. början av 1900-talet fram till 1940–1950-talen heter att man koppade på låren om fötterna var svullna eller värkte och att man därvidlag koppade någonstans i närheten av där det värkte.

1 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 251, s. 3. Storå. 1972.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 245, s. 100. Kauhajoki. 1972.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 176, s. 20. Somero. 1972.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 182, s. 5. Siikajoki-älvdalen. 1972.

5 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 79, s. 19. Ruokolax. 1972.

6 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 377, s. 6. Pielavesi. 1972.

5.3.9 PÅ BENEN, KNÄNA OCH PÅ VADERNA SAMTIDIGT SOM PÅ ANDRA STÄLLEN
Förutom låren, som en skild del av benen, nämns det även att man ofta nog har valt att dra fast kopphorn på benen och knäna men speciellt på vaderna, vilka ju även de ur praktisk synpunkt utgjorde ett synnerligen lämpligt fastdragningsställe. Det bör dock konstateras att man i många fall sannolikt har avsett benen i de fall det i uppteckningarna på finska använts ordet *jalka* (= fot), men vars andra betydelse är ben. Men här kommer jag dock att redogöra för de uppgifter som beskriver att man valde att dra fast horn på benen, *sääret* samt på vaderna, *pohkeet*.

Och i likhet med tidigare nämnda fastdragningspunkterna omtalas även benen och vaderna som samtidiga fastdragningspunkter i samband med de flesta andra ställen av kroppen, vilka det vid olika sjukdomar eller krämpor ansågs vara lämpligt att dra fast horn på. Enligt det arkivaliska materialet har man valt att koppa på benen och vaderna samtidigt som man i regel brukade dra fast horn speciellt i nacken, på skuldrorna, på ryggen liksom även på låren och i en del fall också på fötterna. I samband med koppning på benen, knäna och vaderna talas det också om att man i en del fall drog fast horn även på armarna ja t.o.m. i ansiktet.

HORNEN PÅ BENEN ansågs vara till hjälp när man önskade bli botad om fötterna kändes sjuka, om det värkte eller kliade i benen och knäna. Men genom koppning på benen avlägsnade man även den ”överflödiga” blodet ur benen, vilket gjorde att benen därigenom kom att kännas lättare. Och som i så många andra fall så strävade man här även efter att koppa i närheten av det värkande stället. Redan i början av 1920-talet säger en kopperska att ”då fötterna är sjuka så koppar man på vardera sidan av benen, *sääret*”¹ Och i slutet av 1930-talet sägs det att ”Om benen värkte eller gjorde ont blev det fråga om att koppa benen. Likaså att om benen och knäveckan endast kliar koppade man benen då man trodde det var den onda blodet i dem som kliade”² Och något senare säger en kopperska att om ”fötterna är sjuka så koppade man på benen på vristerna och även under vristbenen, därifrån bara med ett litet horn”³ och vidare att ”om fötterna har varit sjuka så har hornen dragits fast bak på benen och på låren så med detta har de botats”⁴ samt slutligen att ”nog var utnyttjandet av kopperskan populärt och hon användes flitigt av mången medborgare, speciellt benen och skuldrorna lät man koppa flitigt eftersom det enligt hörsägen gjorde fötterna lättare och förlängde stegen”⁵ (Se bild nr 19.)

Ett undantag från denna regel utgör dock uppgifterna om att man har dragit fast horn på benen även då man koppade mot tandvärk. En informant som koppades sittande invid en brasa säger att ”jag koppades inte på kinderna fastän tänderna var sjuka utan på benet, på det högra benet då tänderna på den sidan värkte”⁶

1 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20620. 1932, uppt. 1921. Karungi.

2 SKS KRA. Moilanen, Matti. E 138, 3288. 1937. Sordavala.

3 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 39331. 1941. Sodankylä.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 251, s. 3. Storå. 1972.

5 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 92, s. 17. Kumo. 1972.

6 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 32, s. 47. Alajärvi. 1972.

I samband med koppning på benen bör även nämnas att någon kopperska även har koppat sig själv eftersom hon då har kommit åt att dra fast kophorn närmast då s.k. glashorn på benen. Det heter att ”det har funnits sådana kopperskor som har koppat sig själv. Fru Patrikainen i Kides har själv koppat benen och vaderna. Först har hon badat och varmt upp sig i bastun och sedan hornen på benen, och där hon inte själv kom åt att suga horn bad hon sina barn göra det”.¹

Men förutom det att man har koppat på benen, så nämns det också, speciellt i början av 1900-talet, men i några fall även senare att man också har dragit fast horn på knäna eller som det också sägs på bägge sidorna om knäna. I början av 1900-talet är det ibland kopperskorna själva som berättar att de valt att dra fast horn på knäna i första hand då mot sjuka, värkande eller tunga fötter eller ben samt mot sjuka sidor eller sjuk rygg. Och senare sägs det att även mot tandvärk drog man fast horn på knäna vilka då utgjorde ett av de ställen på kroppen, där man drog fast horn för att bota tandvärk. I slutet av 1910-talet sägs det t.ex. att ”då fötterna är sjuka och man inte orkar riktigt gå, fötterna blir matta så koppar man på knäna och på vaderna”² och att ”då fötterna är riktigt sjuka så sätter man horn på knäna”³ eller som en kopperska något senare berättar att ”om sidorna är sjuka sätter man horn på knäna och på bägge sidorna om knäna”.⁴ I slutet av 1930-talet konstateras det att ”vid tandvärk kunde man slå åder i munnen under tungan, koppa på halsen, på armarna, på knäna, på hakan och på ansiktsmuskulerna alltid i varje enskilt fall enligt kopperskans övervägande”.⁵ Och det samma konstateras även senare, det att ”vid tandvärk drog man fast ett horn på kinden, i nacken och ovanpå knäet”⁶ samt att ”om ryggen var sjuk koppade man ovanpå knäna”⁷ och som en kopperska på 1970-talet säger om kophornens placering att ”och så vid knäna ett på var sida”.⁸

HORNEN PÅ VADERNA ansågs hjälpa när fötterna har värkt, varit svullna, kalla eller bara om de har känts tunga. I regel har man valt vaderna som koppningsställe för att dra fast horn i närheten av där man kände av värken eller där man hade något fel. Uppgifter om förhållandena redan på 1910- och 1920-talen ger vid handen att ”hornen drogs fast på den kroppsdel som värkte, om tanden värkte så på den del av kindbenet där det värkte, på ryggen, låren, vaderna och i allmänhet där det sjuka stället befann sig”⁹ eller att ”om fötterna värkte så på vaderna och låren, och om skuldrorna igen så på ryggen ibland på hela kroppen”¹⁰ samt helt kort att ”hornen drogs fast ... om fötterna värkte så längs med vaderna”¹¹ och vidare om användningen av koppningen ”mot kalla fötter hornen på vader- na och under fotsulorna” mot ”svullna fötter hornen på vaderna och låren”¹² samt slutligen

1 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 29, s. 10. Kides. 1972.

2 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20621. 1932, uppt. 1917. Kuusamo.

3 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20631. 1932, uppt. 1917. Suomussalmi.

4 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20625. 1932, uppt. 1921. Enontekis.

5 SKS KRA. Nurmi, Toivo. 546. 1937. Säminge.

6 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 294, s. 5. Ruokolax & Puumala. 1972.

7 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 342, s. 16. Kittilä. 1972.

8 SLS 1202, band 1976:110. Häggman, Ann-Mari, s. 58. 1976. Esse.

9 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 377, s. 6. Pielavesi. 1972.

10 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 358, s. 5. Pielisjärvi. 1972.

11 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 239, s. 22. Sippola. 1972.

12 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 245, s. 100. Kauhajoki. 1972.

att ”om fötterna tyngde så ett par horn på vaderna och i detsamma hade det som tyngde försvunnit”.¹ Ett undantag från denna regel utgör härvidlag dock uppgifterna om att man har dragit fast horn på vaderna och fötterna mot sjuk rygg för redan 1917 konstateras det helt kort att ”mot sjuk rygg koppar man på foten och vaden”.²

Benen och knäna men speciellt vaderna har alltså vid sidan om de ovannämnda övriga delarna av kroppen varit väl lämpade och ofta nog rätt så flitigt utnyttjade delar av kroppen, som man sedan länge tillbaka har valt att dra fast kopphorn på i avsikt att bota olika former av krämpor eller värk, som man för det mesta kände av i de nedre extremiteterna.

5.3.10 PÅ FÖTTERNA ANVÄNDES I REGEL SMÅ KOPPHORN

Förutom delar av de nedre extremiteterna sådana som låren, benen och vaderna så framgår det klart och tydligt att man sedan länge tillbaka i vårt land har valt att också utnyttja fötterna som fastdragningsställe för kopphorn. Och att det här faktiskt är fråga om just foten, fötterna, *jalka*, *jalat* och inte benen framgår av beskrivningarna över de olika delarna av fötterna vilka valts som fastdragningsställena. För det sägs att man dragit fast, i regel små kopphorn, vid fotknölnarna, anklarna, *nilkka* ovanpå vristen, *jalkapöytä*, ovanpå fötterna invid tårna samt undertill på fotsulan eller fotvalvet, *jalkapohja*, *jalkaterä* men också på trampdynan, *päkiä* vilka alla i samband med olika lidanden eller krämpor omtalas så som lämpliga fastdragningspunkter.

Fastdragningen av kopphorn på de olika delarna av fötterna har bäst utförts med den som skulle koppas i liggande ställning men även med personen i fråga sittande har man koppat på fötterna. Men fötterna som fastdragningsställe har i många fall även utnyttjats samtidigt som man också har dragit fast horn på andra delar av kroppen, för det mesta i nacken, på skuldrorna, på ryggen ibland även på låren och bakdelen. Men speciellt är det armarna och händerna som omtalas i samband med fastdragningen av kopphorn på fötterna.

MOT VÄRK I FÖTTERNA kan man helt allmänt säga, att det sedan länge tillbaka hos oss har varit fråga om då man koppade sig just på fötterna. För det talas om att man har valt att dra fast kopphorn på fötterna om man, som det sades led av trötta eller tunga fötter, om fötterna var sjuka, värkte var kalla eller om man hade ond blod i dem. Likaså mot fotsvett eller om man led av skavning mellan tårna har det varit bra att koppa på fötterna. Men det har också förekommit att man har koppat på fötterna mot värkande tänder liksom även mot sjuka sidor.

Om fastdragandet av horn på fötterna berättar en kopperska redan på 1920-talet att ”på fötterna drar man fast horn då fötterna är uttröttade”,³ eller som det något senare sägs att ”mot tunga fötter drog man fast horn på båda sidorna om fotknölnarna”⁴ men också senare att ”nog drog man ju fast på fötterna då de värkte”⁵ samt att ”hon koppade även fötterna då

1 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 92, s. 19. Kumo. 1972.

2 MV:KTKKA 737. Vallaskangas, Iida, s. 31. 1917. Kangasniemi.

3 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20624. 1932, uppt. 1920. Rovaniemi.

4 SKS KRA. Nurmi, Toivo. 546. 1937. Säminge.

5 SKNA 390:2, B:25. 1960. Kiviniemi, Eero. Kankaanpää.

de kändes tunga och trötta”¹ eller att ”efter detta gick vi in i den eldade bastun och koppade fötterna på grund av värk i fötterna”² Men man har också koppat ovanpå fötterna mot, som det redan i de äldsta uppteckningarna heter att ”koppning utförs: ... ovanpå foten mot skavsår mellan tårna”³ eller att ”då det börjar skava mellan tårna så sätter man horn ovanpå foten, somliga låter sätta”⁴ liksom man även har försökt att bota fotsvett genom att koppa på foten och om vilket det heter att ”de koppade ovanpå tån mot sådant som fotsvett om foten svettades att det kantänka var den överflödiga blodens som åstadkom detta”⁵ Och resultatet av att man valt att koppa på fötterna har bl.a. uttryckts som att fötterna efteråt kom att kännas lätta eller att det var lätt att gå på dem eftersom ju blodet som ansågs ha tyngt hade avlägsnats.

Undantagen från regeln om att dra fast kopphorn på fötterna vid värk i dessa utgörs av sådana fall då man sökt att bota tandvärk och sjuka sidor genom att koppa på fötterna. För redan i uppteckningarna gjorda på 1910-talet heter det att ”vid värkande tänder (koppade) man från fotsulorna”⁶

SAMMANFATTANDES kan det sägas att de koppningspunkter på de nedre extremiteterna som skilt omnämns är benen, knäna och vaderna som man alltså har koppat på, ibland även i samband med koppning på andra kroppsdelar. Enligt uppteckningar fr.o.m. början av 1920-talet ända fram till sådana gjorda på 1970-talet, har man koppat på benen om det värkte i dem eller om fötterna var sjuka, en åtgärd som gjorde fötterna lättare. Undantagsvis har man även koppat på benen mot tandvärk. Och vidare andra delar av benen som speciellt omtalas är knäna, som man enligt uppteckningar fr.o.m. 1910-talet fram till 1970-talet har koppat på mot sjuka, värkande eller tunga fötter men även mot sjuka sidor samt mot tandvärk. Slutligen har man, enligt uppgifter rörande förhållanden fr.o.m. 1910- och 1920-talen fram till uppgifterna i uppteckningar gjorda på 1970-talet, koppat på vaderna mot värkande, tyngande eller svullna fötter, men undantagsvis även, som det sägs redan på 1910-talet, mot sjuk rygg. Enligt uppgifter i uppteckningar fr.o.m 1920-talet fram till dem vilka ingår i uppteckningar från 1970-talet, sägs det att man vanligtvis koppade på fötterna mot uttröttade, värkande och tunga fötter.

5.3.11 PÅ HELA KROPPEN HÖGST ETT PAR GÅNGER PER ÅR

Men även om man har låtit sig koppas på vissa delar av kroppen mot vissa bestämda sjukdomar eller krämpor så framgår det av ett mindre antal uppteckningar att man även har uppsökt kopperskan för att man, som man uttryckte sig, skulle låta sig koppas på hela kroppen.

Att dra fast kopphorn på alla ställen, över hela kroppen betydde helt enkelt att det drogs fast horn i nacken, på skuldrorna, på ryggen, på bakdelen, på låren, på benen, på vaderna

1 SKS KRA. Riikonen, Fanny. Kansanlääkintä 9, s. 3. 1977–78. Punkaharju.

2 SKS KRA. Liimatainen, R.M. Kansanlääkintä 7, s. 1. 1977–78. Vesanto.

3 MV:KTKKA 733. Nieminen, Väinö, s. 32. 1917. Jämsä.

4 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20633. 1932, uppt. 1917. Piippola.

5 SKSÅ 105:11. 1977. Kukkonen, Jukka. Varkaus.

6 MV:KTKKA 726. Kotikoski, J.W., s. 62. 1917. Korpilax.

och fötterna samt på armar och händer men också i ansiktet, allt i enlighet med hur det vid koppningstillfället i fråga rent praktiskt sätt lämpade sig bäst. Det bör påpekas att det framkommer att man dock inte allt för ofta har låtit sig koppas på hela kroppen, i regel en eller högst ett par gånger per år.

Även om det inte har varit så vanligt med att man lät sig koppas på hela kroppen så berättas det om detta i en uppteckning som relaterar förhållandena alldeles i början av 1900-talet att ”när det är fråga om koppning, så i patientens nacke, på skuldrorna, sittmusklerna, korsryggen, låren, vristerna och fotvalven alltså nästan överallt, dock inte på magen, men nog på bröstmusklerna om patienten speciellt klagade över värk i bröstmusklerna”¹ och i en uppteckning gjord på 1920-talet sägs det att ”nästan på alla delar av kroppen kunde det koppas. Jag minns sådana som på en gång hade 14 stycken kopparhorn på sig”² samt att ”koppning har använts: mot för mycken blod, hela kroppen, då man har trott att blodet har krossats, förstörts eller tröttnat, den onda blodet bort”³ eller att ”koppning användes inte ofta, horn drogs fast nästan på hela kroppen också på kinderna om tanden värkte kraftigt”⁴.

Det sägs vidare att ”inte var det så ofta som man koppade men horn har använts i total per gång. Om det värkte i fötterna så på vaderna och låren, men om däremot i skuldrorna så på ryggen emellanåt på hela kroppen, på magsidan har jag dock aldrig sett spår av horn”⁵ samt beträffande resultatet av att koppa hela kroppen ”då man koppat allmänt över hela kroppen då är man som en annan människa. Foten är lätt och hela kroppen är som nyfödd”.⁶ Och slutligen att ”knappast mer än en eller ett par gånger per år har man koppat, om det varit fråga om koppning av hela kroppen har man kunnat sätta horn på vilka ställen som helst bara, med undantag av magen, ryggen har kunnat sättas alldeles full, på alla ställen man bara har kunnat få att rymmas”⁷.

Med koppning av hela kroppen har man alltså strävat efter att dra fast horn på så gott som alla delar av kroppen inklusive ansiktet. Det som man härvidlag har velat åstadkomma har varit att på bred front tappa bort den onda blodet.

5.3.12 OLÄMPLIGA FASTDRAGNINGSPUNKTER PÅ MAGEN OCH PÅ BRÖSTET

Beträffande sådana ställen eller delar av kroppen på vilka man inte har dragit fast horn så har man i regel inte alls nämnt dessa, åtminstone inte i de äldsta uppteckningarna, men inte heller i det något senare gjorda. Det är först i de på 1970-talet gjorda uppteckningarna som det överhuvudtaget redogörs för de delar av kroppen som man inte ansåg vara lämpliga att koppa på.

Av de fåtaliga uppgifter som föreligger beträffande olämpliga fastdragningspunkter på kroppen så framgår det att en del av kroppen som man åtminstone inte har koppat på, var

1 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 359, s. 5. Pielavesi. 1972.

2 SLS 366. Anderson, Felix, s. 18. 1925. Borgå.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 245, s. 100. Kauhajoki. 1972.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 353, s. 11. Somero. 1972.

5 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 358, s. 5. Pielisjärvi. 1972.

6 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 287, s. 19. Karstula. 1972.

7 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 143, s. 9. Terijoki & Nykyrka Vi. I. 1972.

på magen, *maha, vatsa*. Och i fråga om magen som olämpligt ställe att dra fast kopphorn på berättas det t.ex. att ”horn drogs fast på ryggen och fötterna och på ställen som täcks av kläder, i mindre utsträckning kanske på framsidan inte på magen eller i trakten av bröstet utan på fötter och på armar med början från 8 horn”¹ eller att ”nästan på alla ställen, dock inte på magen, men nog på bröstmusklerna men mera sällan om inte patienten speciellt klagade över värk i bröstmusklerna”² samt att ”magen koppade man i regel inte”³ eller att ”men jag har aldrig hört att magen skulle ha koppats”⁴ och slutligen att ”endast magen var ett ställe som kopperskan inte gärna koppade”.⁵

Av hela det rikhaltiga materialet framgår det emellertid ingenstans någon direkt orsak till varför man inte fick koppa på magen. Det är bara att konstatera att det ansågs olämpligt.

Andra delar av framsidan av kroppen, som man inte heller gärna koppade på var på bröstet. Härvidlag råder det dock delade meningar, enligt ett fåtal uppteckningar har man dock i vissa fall kunnat dra fast horn på bröstet, men dock aldrig på kvinnobrösten på vilka man under inga omständigheter fick koppa, men inte heller under bröstet på männen har det varit lämpligt att koppa.⁶

Någon enstaka uppgift ger också vid handen att man inte heller har koppat i ansiktet, vilket dock strider mot de flesta av de ovan tidigare anförda uppgifterna vilka talar bl.a. om koppning av hakan och kinderna. Men härvidlag sägs det att man inte bör koppa i ansiktet eftersom det lämnar fula spår efter sig.⁷

I jämförelse med de ställen som varit lämpliga att dra fast horn på, har att det varit mycket få delar av kroppen som man alltså inte har dragit fast horn på. Ty även på de mindre ytorna av kroppen har man dragit fast horn och anpassat hornens storlek liksom även antalet därefter.

5.3.13 ÖVERSIKT AV FASTDRAGNINGSPUNKTERNA

Till slut kan man undra över vilka de olika kriterierna har varit enligt vilka kopperskan, men i någon mån även den som skulle bli koppad, valt de olika delarna av kroppen på vilka man har dragit fast kopphorn. Man kommer då fram till att det faktiskt har varit de olika sjukdomarna eller krämporna, eller rättare sagt, deras symptom och var dessa då kändes av i kroppen som sist och slutligen har lett till bestämmandet av fastdragningspunkterna.

Detta gällde särskilt i de fall då man drog fast i närheten av det värkande stället, men även då man i enlighet med den sedan antiken härstammande regeln strävade efter att dra bort den onda blodet från ett ställe på kroppen som låg långt ifrån det ställe där man kände av värken.⁸ Det förefaller som om kopperskan på grundval av sin yrkeskunskap

1 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 212, s. 16. Laukas. 1972.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 359, s. 5. Pielavesi. 1972.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 265, s. 6. Rautus. 1972.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 352, s. 9. S:t Andree. 1972.

5 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 397, s. VIII. Töysä. 1972.

6 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 298, s. 125. Kivinebb & Terijoki. 1972.

7 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 176, s. 24. Somero. 1972.

8 Ahlström 1976, s. 44–45.

skulle ha följt dessa principer då hon bestämde var på kroppen hornen i varje enskilt fall skulle dras fast.

Som en allmän sammanfattning av de olika ställen av kroppen på vilka kopphornen har dragits fast har jag för att åskådliggöra det hela gjort upp en översikt i form av en tabell. Ur tabellen framgår det dels vilka ställen eller punkter på kroppen som ansågs vara lämpliga för fastdragnings av kopphorn och dels vilka sjukdomar eller krämpor man därmed ansåg sig kunna bota genom att dra fast hornen på respektive ställen av kroppen.

De olika delarna av kroppen på vilka hornen dragits fast presenteras här i enlighet med den redan på medeltiden använda indelningen beträffande sjukdomar — från huvudet ner mot fötterna.

Fastdragningspunkter för kopphorn		Sjukdomar, krämpor
Huvudet		
hjässan	–	svindel, värk, huvudvärk
bakom öronen	–	tandvärk, svindel i huvudet, svaga ögon, örvärk
Ansiktet		
tinningarna	–	sjukt huvud, för mycket sömnhet
under ögonen	–	tandvärk
kinderna	–	tandvärk
kindbågen, kindbenet	–	tandvärk, huvudvärk
hakan	–	tandvärk, huvudvärk
halsen	–	huvudvärk, svimning, tandvärk
Nacken, nackgropen	–	tandvärk, huvudvärk, svindel, värk, styv nacke, susning i öronen, sjuka ögon, förlamning, högt blodtryck
Armarna	–	sjuka händer, värk i armarna, tandvärk
Händerna		
handlederna	–	värkande händer, domnade händer, känslösa händer, tandvärk
tumgrenen	–	sjuka, värkande, domnade händer, tandvärk
Skuldrorna	–	värk i skuldrorna, sjuk rygg, ryggvärk, huvudvärk, värk i händerna, högt blodtryck, tandvärk, bölder
Ryggen	–	styng i ryggen, värk i ryggen, värk i sidorna och höfterna, värk i skuldrorna, bölder, hård tandvärk, allmän värk, sjuka händer

Bakdelen	–	reumatism
Låren	–	tandvärk, svullna fötter, sjuka, värkande fötter
Benen	–	sjuka, värkande fötter, kliande i benen och knäna, överflödigt blod ur benen, värk i benen, matta fötter, tandvärk
Knäna	–	sjuka eller värkande fötter, sjuka sidor, tandvärk, sjuk rygg
Vaderna	–	fötterna värkte, kalla svullna fötter, fötterna tyngde
Fötterna	–	trötta, tunga fötter, sjuka, värkande fötter, fotsvett, tandvärk, svaga sidor, skavsår mellan tårna
Fotsulorna	–	tandvärk, svaga sidor

5.4 Val och fastställandet av lämpligt antal horn

5.4.1 VEM BESTÄMDE ANTALET HORN?

Innan vi beskriver själva fastdragandet av kopphornen bör vi se litet närmare på det varierande antal kopphorn som kopperskan i samband med de olika sjukdomarna eller krämporna vid respektive tillfälle har dragit fast på de olika delarna av kroppen.

Antalet kopphorn som har använts är någonting som på ett eller annat sätt omtalas i så gott som varenda uppteckning och som i stor utsträckning hänger ihop med respektive kroppsdel som koppades, men antalet horn hänger också ihop med den botande effekt som man har tillskrivit koppandet.

Ett spørsmål rörande antalet kopphorn som drogs fast och som allt emellanåt framkommer är huruvida det var den som blev koppad eller kopperskan som bestämde antalet kopphorn som vid respektive tillfälle skulle dras fast. Det som också framgår är de kriterier enligt vilka hornantalet bestämdes, d.v.s. huruvida det var respektive kroppsdel eller krämpan som skulle botas som avgjorde antalet fastdragna kopphorn och det som ofta nog hade beaktats var om det var en kvinna eller en man som koppades samt deras respektive kroppskonsitution.

När det gäller frågan om vem som avgjorde antalet horn som skulle dras fast på respektive kroppsdel eller -delar kan man konstatera att det i förhållande till den stora mängden uppgifter om koppornsantalet, finns mycket sparsamt med egentlig upplysning om vem det var som bestämde antalet horn. Det som dock klart framgår är, att det har varit såväl den som skulle bli koppad som bestämde eller uttalade sitt önskemål i fråga om hornantalet, som kopperskan som utifrån sin erfarenhet avgjorde ett lämpligt antal horn. Avgörande har slutligen även varit frågan om antalet kopphorn i förhållande till koppningsresultatet.

Att det redan i slutet av 1800-talet i olika delar av vårt land har varit fråga om att den som skulle bli koppad själv bestämde koppornsantalet framgår bl.a. av en uppteckning från slutet av 1910-talet i vilken det helt kort sägs att ”man drar fast horn så många som den som blir koppad önskar”¹ eller som det i en annan samtida uppteckning heter att ”då fötterna är sjuka så sätter man på vaderna så många som de kräver, så många sätter den där kopperskan”² eller något senare att ”så var hon redo att dra fast på var och en så många horn som den som blev koppad önskade”.³

Men uppfattningarna om att det var den som blev koppad som själv har bestämt koppornsantalet tycks ha levat kvar på olika håll i vårt land. För också av långt senare gjorda uppteckningar framgår det att ”patienten fick själv bestämma på vilket ställe hornen placeras och huru många”⁴ eller att ”den som blev koppad fick vanligen bestämma huru många horn som per gång skulle dras fast”.⁵

KOPPERSKAN BESTÄMDE nog också själv, så som redan nämnts, det antal horn som hon ansåg det vara lämpligt att koppa med. Och detta då i regel enligt de sjukdomar eller krämpor som skulle botas och de delar av kroppen där hornen vid respektive fall drogs fast.

För av det ännu mera knapphändig material som härvidlag föreligger så framgår det att man, innan man blev koppad i samband med de olika förberedelserna har talat om för kopperskan vad man ville bli koppad emot. Kopperskan har då vanligtvis övervägt, inte enbart var på kroppen hon ansåg det vara lämpligt att koppa, utan också hur många horn hon på basis av respektive sjukdom eller krämpe ansåg det vara lämpligt att dra fast. Men även kropps-konstitutionen och det allmänna hälsotillståndet hos den som sökte bot, något vi senare återkommer till, har hjälpt kopperskan i valet av antalet horn.

Om valet av antalet kopporn berättas det redan i de äldsta uppteckningarna på olika håll i landet liksom även senare t.ex. att ”om man skadade sig så att det kom död blod under huden så genast uppsökte man en kopperska som bestämde hur många horn enligt det skadade stället”⁶ eller som det på 1930-talet heter att ”i enlighet med hur kopperskan bedömde sjukdomen placerades horn för att dra”.⁷ Långt senare sägs det vidare att ”hon placerade horn på ett bestämt ställe så många hon ansåg vara nödvändigt”⁸ och att ”nu bedömde kopperskan hur många horn det behövdes för att bota ifrågavarande värk samt att vid varje gång använde man alltid så många horn som kopperskan ansåg vara nödvändigt”⁹ samt slutligen att ”patienten berättade under tiden för kopperskan om sin krämpe och var den var, kopperskan planerade redan då färdigt antalet horn och ställena i enlighet med krämpan”.¹⁰

1 MV:KTKKA 732. Mikkonen, Adam, s. 38. 1917. Kajana lkm.

2 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20633. 1932, uppt. 1917. Piippola.

3 SKS KRA. Österberg, Maria. 276 o. 1920. Lojo.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 29, s. 5. Kides. 1972.

5 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 151, s. 37. Limingo & Temmes. 1972.

6 SKS KRA. Andberg, Pentti. 22. 1932, uppt. 1915–1925. Vichtis.

7 SKS KRA. Kukkonen, Abel. PK 43:7846. 1938. Kuopio.

8 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 159, s. 2. Säminge. 1972.

9 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 185, s. 14 & 17. Hirvensalmi. 1972.

10 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 257, s. 20. Ylöjärvi. 1972.

Antingen det var den som skulle bli botad som bestämde hornantalet eller det var kopperskan som gjorde det, så tycks man ha kommit överens om att ett lämpligt antal horn skulle dras fast vid varje enskilt tillfälle. Slutligen bör det även påpekas att man med antalet kopphorn har avsett det faktiska antal som man på de olika kroppsdelarna har dragit fast för att varje enskilt horn kunde vid behov dras fast flera gånger. Hornantalet har även haft en viss betydelse eftersom det har utgjort beräkningsgrunden för den ersättning kopperskan fick, men till detta återkommer vi senare i samband med kopperskan.

SAMMANFATTNINGSVIS kan det av ett i detta fall mycket knapphändigt material sägas att det framgår det att antalet kopphorn som skulle dras fast har bestämts dels av den som koppades och dels av kopperskan. Redan av några uppteckningar från 1910- och 1920-talen framgår det att den som blev koppad fick själv bestämma hornantalet. Något som även omtalas i en del sentida uppteckningar från 1970-talet.

Medan det andra var att kopperskan på basis av sin erfarenhet och utgående från sjukdomen samt kropps-konstitutionen bestämde det fastdragna antalet horn. Något som framgår dels av uppteckningar från 1910- och 1930-talen och dels av de yngsta uppteckningarna från 1970-talet.

5.4.2 ETT TILL FEM HORN VAR DET LÄGSTA ANTALET HORN SOM DROGS FAST, OFTAST MOT TANDVÄRK

Inledningsvis bör det konstateras att de olika grupperna i enlighet med det antal kopp-horn som man har dragit fast på kroppen vid de enskilda koppningstillfällena inte är några helt godtyckligt valda grupperingar utan att de baserar sig på en sammanställning av ett slags medeltal av uppgifterna om de olika grupperna i den form dessa framkommer i det arkivaliska materialet. I detta sägs det att man har dragit fast omkring 1–5 kopphorn, 5–10 horn, samt 10–20, och 20–40 kopphorn, ja i vissa fall t.o.m. över 40 kopphorn per gång.

Det lägsta antal kopphorn som man överhuvudtaget har koppat med har oftast rört sig mellan ett och fem kopphorn per gång. Och vid koppning med ett så pass litet antal horn har det naturligtvis varit fråga om koppning av sådana delar av kroppen på vilka det för det mesta helt enkelt inte har rymts flera än ett eller två kopphorn. För det sägs att man har koppat med ett horn här och ett annat där och att det sammanlagda antalet horn har därvidlag uppgått till omkring fem horn.

Om vi då först ser på de olika delar av kroppen på vilka man har dragit fast 1–5 kopp-horn och sedan på de olika sjukdomarna eller krämporna som man därvidlag har sökt att bota, så har det oftast varit fråga om att koppa i ansiktet, på hakan och på kinderna men även invid öronen. Men dessutom har det också på skuldrorna, i nacken, på benen och på fötterna samt på armarna och speciellt vid handleden varit lämpligt att dra fast ett mycket litet antal horn.

När det gäller sjukdomarna eller krämporna, sägs att man härvidlag vanligtvis har botat sådant som tandvärk eller värkande tänder men även huvudvärk, om det värkte i skuldrorna eller om händerna var domnade eller om fötterna kändes tunga med hjälp

av att dra fast bara ett fåtal horn på ställen i närheten eller i omedelbar närhet av det värkande stället.

Om koppning med 1–5 horn per gång berättas det redan i de äldsta uppteckningarna från olika delar av vårt land t.ex. att ”då tänderna är sjuka så sätter man invid örroten och hakan, tre horn sätter man ett av dem på hakan”¹ eller att ”då det börjar tynga i fötterna, då det värker i dem och fötterna blir trötta så koppar man på vaderna och på knäna, ett horn på knäna och två på benen”² eller att ”då händerna är uttröttade så koppar man på tumgrenen och på handleden, ett par horn på handleden och tumgrenen tillsammans”³ och vidare att ”då händerna är sjuka, så vanligtvis sätter man tre horn, ett på överarmen, det andra på armen invid armbågen och det tredje på handleden”.⁴

Senare, på 1930-talet berättas det att ”då man hade tandvärk så lät man koppa sig med tre horn”.⁵ Men även i material upptecknat långt senare berättas det att man förr har koppat med blott ett fåtal horn, det sägs t.ex. att ”man lät dra fast horn i nacken och på skuldrorna och på fötterna och jag kommer ihåg att man satt en 5–6 stycken”⁶ eller att ”i nacken min drogs det fast små horn allt som allt fyra stycken”⁷ samt vidare att ”koppning har använts mot tandvärk, på hakan ett horn och vid riktigt svår värk ännu på båda sidorna om hakan, således tre”⁸ eller att ”om man kände värk i nacken, skuldrorna och fötterna så var det att tappa ytbloden, hornens antal var 4–5”⁹ eller att ”en gång lät jag mig koppas hos Ida Syrjänen, det svindlade i huvudet, i nacken drogs det tre horn och med det botades svindel”¹⁰ samt slutligen att ”en gång då min tand riktigt värkte så gick jag till Eevastiina och då hon framför en het spis satte två horn på min kind och sög bort ond blod så på många år besvärades jag inte av tandvärk”.¹¹

I förhållande till det betydligt större antal kopphorn som man också har koppat med, så förefaller 1–5 horn att ha varit ett ringa antal, vilket det också påpekas, men som av allt att döma har fungerat eftersom man med tanke på de relativt små ytor av kroppen som man drog fast ett så pass litet antal horn på har uppnått den avsedda effekten.

5.4.3 FEM TILL TIO HORN DROGS FÖR DET MESTA FAST MOT RYGGVÄRK

Men ofta så har man nog använt flera än 1–5 horn samtidigt, närmare bestämt 5–10 horn och som bildar följande grupp av det antal horn man samtidigt har dragit fast. Uppgifterna om användningen av detta antal horn är på det stora hela taget lika många som inom den föregående gruppen och de är också fördelade över praktiskt taget hela landet. Men

1 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20633. 1932, uppt. 1917. Piippola.

2 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20632. 1932, uppt. 1917. Pudasjärvi.

3 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20622. 1932, uppt. 1917. Taivalkoski.

4 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20633. 1932, uppt. 1917. Piippola.

5 SKS KRA. Nikupaaovo, Ester. KT 174:22. 1936. Lochteå.

6 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 10, s. I. St Johannes. 1972.

7 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 253, s. 28. Kanneljärvi. 1972.

8 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 319, s. 17. Muuruvesi. 1972.

9 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 351, s. 3. Karttula, Ruskeala & Libelits. 1972.

10 SKS KRA. Hiltunen, Saimi E. Kansanlääkintä 2, s. 1. 1977–78. Suomussalmi.

11 SKS KRA. Tiainen, Kyllikki. Kansanlääkintä 11, s. 42. 1977–78. Sysmä.

uppgifter om denna grupp av antalet fastdragna kopphorn ingår dock inte i de allra äldsta uppteckningarna.

Om vi ser närmare på vilka olika ställen eller delar av kroppen det har varit, som man samtidigt har dragit fast mellan 5–10 kopphorn på, kan vi konstatera att det för det mesta har varit på ryggen, men också i nacken, på låren, benen och vaderna samt i någon mån även på armarna och på händerna som man har koppat med ett dylikt antal horn samtidigt. Och de sjukdomar eller krämpor som man har botat genom att använda detta antal horn samtidigt fastdragna så har varit framför allt värk i ryggen men också huvudvärk, tandvärk samt domnade händer.

Om att man har dragit fast 5–10 horn samtidigt berättas det i ett par uppteckningar från 1920-talet t.ex. att ”då det värker i ryggen så emellanåt sätter man till och med nio horn under skulderbladen och bakom axlarna i gropen där det finns en färdig grop”¹ eller som en kopperska säger att ”då det värker i tanden, då koppar man sex–sju horn i nacken och ett horn framför örat”.² Och i slutet av 1930-talet berättar en annan kopperska att ”först masserade man, sedan badade man med badkvasten huden riktigt varm, 9 horn drogs fast på huden på ryggen ... 9 horn var det, ett i nacken och alltid parvis fyra par längs ryggen på var sin sida om ryggraden de sista vid höften”.³ Och i uppteckningar gjorda betydligt senare men som ofta nog beskriver förhållandena på 1930-, 1940- och 1950-talen heter det beträffande koppning med 5–10 horn t.ex. att ”hornens antal varierar kraftigt, en del vill ha bara 2–3, andra kanske 8–9 också beroende på hur stark och frisk patienten också var”,⁴ eller att ”på skuldrorna kunde man dra fast mellan sex och tio horn”⁵ eller helt kort att ”mellan 5 och 10 horn var det beroende på stället”⁶ samt vidare att ”på fötterna, skuldrorna och händerna, 6–10 horn har använts”⁷ eller att vid huvudvärk och ryggsbesvär i nacken och på skuldrorna i två rader likaså på korsryggen kan man dra fast t.o.m. 10 horn”⁸ och att ”hornen drogs fast på skuldrorna eller vaderna 6–7 horn kunde man använda”⁹ eller att ”kopphornens antal varierade mycket beroende av personen och åkommans art, kanske omkring 10 horn per gång hörde till ett mindre antal”¹⁰ samt slutligen som en kopperska säger att ”nog hade jag ganska många horn nog kunde jag ha tio åt en person om jag har haft på ryggen och så på händerna på samma gång, så kunde det vara tio på en gång”.¹¹

Beträffande koppning med 5–10 horn fastdragna samtidigt på kroppen kan man till slut konstatera att det i regel har varit fråga om en, som man talade om, ordentlig koppning genom att man för det mesta har dragit fast dessa horn flera gånger på samma ställe.

1 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20642 b. 1932, uppt. 1921. Turtola.

2 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20625. 1932, uppt. 1921. Enontekis.

3 SKS KRA. Tienari, Matti. E 155:288 –293. 1938. Kuusamo.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 67, s. 3. Parkano. 1972.

5 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 177, s. 55. Pälkjärvi. 1972.

6 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 197, s. 8. Haapavesi. 1972.

7 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 210, s. 2. Lapinlax. 1972.

8 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 294, s. 5. Ruokolahti & Puumala. 1972.

9 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 361, s. 22. Valtimo. 1972.

10 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 375, s. 53. Himango, Kalajoki & Kannus. 1972.

11 SLS 1202, band 1976:110, Häggman, Ann-Mari, s. 27. 1976. Esse.

Men det framgår det också att t.o.m. 10 kopphorn fastdragna samtidigt måste anpassas efter kroppsstrukturen och det allmänna hälsotillståndet hos den som blev koppad, något som överhuvudtaget inte omtalas då det varit fråga om att dra fast endast 1–5 kopphorn samtidigt.

5.4.4 TIO TILL TJUGO HORN DROGS FAST NÄSTAN ÖVER HELA KROPPEN PÅ BLODFULLA

Enligt de uppgifter som föreligger och som härstammar från så gott som alla delar av vårt land och av vilka de äldsta är från början av 1900-talet så kan man säga att det allra vanligaste använda antal kopphorn som man samtidigt har dragit fast på olika delar av kroppen har rört sig kring 10–20. För ingen av de tidigare omtalade hornantalsgrupperna har rönt en lika stor uppmärksamhet bland dem som beskrivit koppningen, som just uppgifterna om att man har dragit fast 10–20 horn samtidigt på kroppen. De äldsta uppgifterna om koppning med detta antal horn samtidigt härstammar alltså från början av 1900-talet, men också i uppteckningarna gjorda på 1960- och 1970-talen vilka ofta nog beskriver förhållanden mycket tidigare, talas det mycket ofta om att, som man sade förr, har koppat med detta antal kopphorn fastdragna samtidigt.

Beträffande de delar av kroppen på vilka man har kunnat dra fast 10–20 kopphorn samtidigt kan det sägas att det främst har varit på ryggen men ofta har man nog också dragit fast kopphorn samtidigt i nacken, på skuldrorna liksom även på låren, benen och fötterna och ibland även på armarna och på händerna. Man har med andra ord haft horn fastdragna över så gott som hela kroppen, då man har utnyttjat ett så här pass stort antal horn.

Om vi ser på vilka sjukdomar eller krämpor som man har botat genom att dra fast 10–20 horn framgår det att det i första hand har gällt värk i ryggen, i skuldrorna och sidorna. Men även om man hade för högt blodtryck samt om man ansågs ha för mycket av blodet liksom även mot stark värk har det varit lämpligt att låta kopperskan dra fast ett dylikt antal horn samtidigt.

Om detta berättas det redan i början av 1900-talet bl.a. att ”om det är en stark människa får man på denna dra fast fyrtio horn, om det är en svag så 10–15”¹ samt något senare att ”då det värker i ryggen och sidorna så ryggen full med horn till och med över tio”² eller att ”det högsta antal horn jag har sett att man har satt var femton per gång, sådana där människor med stel blod behöver så pass mycket”³ samt vidare att ”då det värker i skuldrorna så sätter man hela kroppen full med horn från huvudet till svansspetsen, så många som det ryms på ryggen, 14–15”⁴ eller att ”mången låter sätta horn på skuldrorna så mycket som det ryms t.o.m. en 15–16 börjande från nacken mot sidorna ner längs ryggen på bägge sidor”⁵ och något senare som en kopperska säger att ”t.o.m. ett tiotal horn sätter jag

1 SKS KRA. Mikkonen, Ida. 190. 1909. Korpiselkä.

2 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20634. 1932, uppt. 1916. Kuhmo.

3 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20632. 1932, uppt. 1917. Pudasjärvi.

4 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20621. 1932, uppt. 1917. Kuusamo.

5 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20622. 1932, uppt. 1917. Taivalkoski.

på ryggen på bägge sidor om ryggraden ovanpå köttet”¹ På 1930-talet berättas det att ”och sedan var det 10–20 horn med vilka man fick blodet utsugen”² samt som en kopparska berättar att ”sedan slår man med rakkniven 10 gånger 10–20 horn per gång”³

Liknande uppgifter om ett hornantal på mellan 10 och 20 talas det också om i 1960- och 1970-talens uppteckningar och i vilka det t.ex. berättas att ”10–20 horn är den vanligaste mängden, men en del unga lät koppa bara 4–6 horn, fyra horn är ett mycket litet hornantal”⁴ eller att ”så drog man fast 20 horn på ryggen och vänstra foten och med det blev ryggen bra”⁵ samt att ”om man har blodtryck så genom att koppa i nacken och på skuldrorna håller man blodtrycket i styr 15–20 horn per gång får man dra fast”⁶ eller att ”på blodfulla människor kunde man dra fast till och med mycket horn t.o.m. över tio horn per gång”⁷ och vidare att ”en storvuxen man med tungt arbete kunde på 1920-talet låta dra fast t.o.m. omkring 20 horn på ryggen på var sin sida om ryggraden sammanlagt”⁸ samt att ”i allmänhet har man satt mellan 3–17 stycken per gång, beroende på hur blodet kom och i vilket tillstånd den som koppades var”⁹ eller slutligen att ”på en frisk och bastant karl slog man eller drog man fast 15–20 horn”¹⁰

I mycket högre grad än beträffande koppningen med 5–10 kopphorn så framgår det klart och tydligt att när man har koppat med 10–20 horn samtidigt så har man tagit i beaktande personens kropps-konstitution samt hur pass många horn den som skulle koppas kunde tänkas tåla. En annan sak som också har beaktats vid val av hornantalet var den blodmängd som i samband med koppningen skulle avtappas och som även den har avgjort antalet horn man då bestämde sig för att dra fast. När man koppade med 10–20 horn talas det därför icke sällan om, som man sade ”blodfulla” personer vilka ansågs väl tåla ett dylikt antal horn liksom man även på feta och stadigt byggda personer lugnt kunde dra fast 10–20 horn samtidigt, ja t.o.m. flera än så samtidigt. Men på de, som man sade, magra och blodfattiga var det inte lämpligt med så pass många horn samtidigt.

5.4.5 TJUGO TILL FYRTIO HORN DROGS FAST ÖVER HELA KROPPEN MOT REUMATISM

Men inte ens 10–20 kopphorn samtidigt fastdragna har alltid ansetts vara tillräckligt för att man skulle uppnå den önskade effekten med koppandet. För i vissa fall har man dragit fast hela 20–40 kopphorn samtidigt på kroppen, dock icke på alla dem som uppsökte en kopparska. Och liksom uppgifterna ovan så härstammar även uppgifterna om 20–40 horn använda samtidigt från olika delar av landet. Det som härvidlag är värt att notera är att en

1 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20620. 1932, uppt. 1921. Karungi.

2 SKS KRA. Sirkkiä, Abram. E 147. 1938. Kuolemajärvi.

3 SKS KRA. Tienari, Matti. 702. 1939. Kuusamo.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 17, s. 68. Sodankylä. 1972.

5 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 6, s. 24. Kirvius. 1972.

6 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 36, s. 5. Kirvius. 1972.

7 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 66, s. 22. Pälkäne. 1972.

8 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 60, s. 27. Kangasniemi. 1972.

9 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 264, s. 5. Ilomants. 1972.

10 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 372, s. 20. Karkku, Tyrvis & Hauho. 1972.

stor del av uppgifterna ingår i de äldsta och de äldre uppteckningarna vilket tyder på att det åtminstone i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet tycks ha varit vanligt med att låta dra fast ett så pass stort antal som 20–40 kopphorn samtidigt.

Ser vi då på vilka olika delar av kroppen denna mängd horn har dragits fast kan man konstatera att man har koppat i nacken, på skuldrorna, på ryggen, ja på hela ryggen från nacken nedåt, liksom även på sidorna, på låren, benen och fötterna men också på armarna och händerna ja t.o.m. i ansiktet på hakan och på kinderna. Kort sagt på så gott som hela kroppen har man koppat med denna mängd kopphorn samtidigt. Det som också bör sägas, är att det enkom påpekas att det endast var på feta, bastanta personer som en sådan mängd horn kunde dras fast samtidigt.

Beträffande de sjukdomar eller krämpor, som man har botat med hjälp av att dra fast detta antal horn, har det varit värk i ryggen, tandvärk, svindel i huvudet, högt blodtryck, värk i fötterna samt värk i hela kroppen. Dessutom har man ansett att speciellt reumatism och gikt krävde koppning med ett mycket stort antal horn fastdragna samtidigt.

Och om detta berättas det redan i de äldsta uppteckningarna t.ex. att ”om det är en stark människa får man på denne dra fast fyrtio horn, om det är en svag så 10–15”¹ eller att ”förr satte man över 30 horn, Hiukes mora sade: nu har man också Anna-Kreppas stora slakt framför sig, hon lät sätta så mycket som rymdes på ryggen och i nacken och på vardera handen 3 på vardera foten 3 och så blev det någon gång 32 horn på samma gång”² eller att ”hornens antal varierade 2–30 beroende på sjukdomens art, vid tandvärk räckte det t.o.m. med två horn medan däremot på ryggen och extremiteterna drog man fast t.o.m. 30 horn”³ samt att ”en mager får man inte koppa mycket men på dem som har mycken blod sätter man 14 horn och på resten t.o.m. 20, om man koppar riktigt ordentligt så sätter man över 30”⁴.

På 1930-talet berättas det vidare om koppningen med denna hornmängd helt kort t.ex. att ”kopphorn satte man på en gång beroende på sjukdomens art ända upp till 30–35”⁵ eller att ”på feta stora människor kan man utan att bekymra sig dra fast t.o.m. över trettio horn samtidigt”⁶ samt vidare att ”reumatism lät man koppa med över tjugo horn en gång per år”⁷ eller att ”och någon plågas av huvudvärk, tandvärk eller någon annan värk, reumatism eller ischias, blodtryck, svindel eller något sådant då låter man dra fast över trettio horn på sidorna nog blir man kvitt sjukdomarna”⁸ eller att ”i enlighet med hur kopperskan bedömde sjukdomen så enligt detta sattes horn för att dra, då det svindlade i huvudet och värkte i kroppen så 5 horn i nacken, på armarna 6 vardera handen och skuldrorna 5 på sidorna 8, på vardera benet 5 sammanlagt 40”⁹.

1 SKS KRA. Mikkonen, Ida. 190. 1909. Korpiselkä.

2 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 5646. 1912. Karlö.

3 MV:KTKKA 726. Kotikoski, J.W., s. 63. 1917. Korpilax.

4 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20630. 1932, uppt. 1917. Taivalkoski.

5 SKS KRA. Hautamäki, O.K. 458. 1935. Lappo.

6 SKS KRA. Räsänen, Otto. KRK 119:1748. 1935. Tuusniemi.

7 SKS KRA. Nikupaaavo, Ester. KT 174:22. 1936. Lochteå.

8 SKS KRA. Horsma-aho, Pelle. KT 155:65. 1936. Polvijärvi.

9 SKS KRA. Kokkonen, Abel. PK 22:4087–4088. 1938. Kuopio.

Men även i de yngsta uppteckningarna, de från 1970-talet erinras det om koppning med ett stort antal horn, det berättas t.ex. att ”koppning utfördes i nacken, på ryggen och på benen, en del personer lät sätta t.o.m. 30 horn per gång”¹ eller som en annan informant erinrar sig ”jag badade bastu många gånger, man satte omkr. 25–30 horn på mig och nog blev fötterna lätta”² samt vidare att ”ryggen var den som man satte mest på vanligen omkr. 20–25, men det har funnits fall då man har satt upp till 40 horn bl.a. min hustru berättar att på hennes mors rygg sattes dessa 40 horn som jag nämnde”³ eller att ”karlarna, min morfar och morbror skröt med att de har haft 30 horn men min mormor var en liten och späd människa och för henne räckte det med 20 horn”⁴ samt slutligen att ”på den som blev koppad drogs det fast 15–20, t.o.m. 30 horn per gång man koppade ... hornantalet bestämdes enligt hälsotillståndet hos den som koppades samt enligt dennes krav de svagaste som blev koppade lät sätta 10–15 horn, men det fanns sådana som blev koppade som lät sätta 30 stycken eller flere”⁵.

Det som är värt att noteras beträffande koppning med 20–40 horn samtidigt på kroppen är att man i högre grad än i fråga om koppningen med ett betydligt färre antal horn påpekar att det har varit bestämda sjukdomar eller krämpor som enligt kopperskans bedömning har varit avgörande för att man för det mesta har låtit dra fast en denna stora mängd horn samtidigt. Vidare kan det konstateras att det är i uppteckningarna från slutet av 1800- och början av 1900-talet som det sägs att man har utnyttjat så pass många horn för att dra ut en stor mängd blod, vilket ansågs vara avgörande beträffande vårdmetodens effekt. Det sägs också att det endast har varit som man sade på mycket feta, bastanta samt blodrika personer och ofta nog män som detta antal horn kunde dras fast. På magra personer som hade som man ansåg lite blod fick man ju inte dra fast så här pass många horn. Slutligen konstateras det att en sådan mängd blod utdragen med detta hornantal har haft en avgörande effekt i fråga om blodmängden, eftersom man ansåg att sjukdomen med den avlägsnade onda blodet lämnade kroppen.

5.4.6 ÖVER FYRTIO HORN DROGS FAST PÅ FRISKA BLODFULLA KARLAR

Men att det i vissa fall inte ens tycks har räckt till med att man drog fast 20–40 kopphorn på kroppen samtidigt, framgår av ett 20-tal uppteckningar, vilka så gott som alla har tillkommit fr.o.m. början av 1900-talet och fram till slutet av 1930-talet och i vilka det talas om att man ibland också har koppat med långt över 40, ja bortåt en 60–70 eller t.o.m. ännu flera horn per gång.

Beträffande de kroppsdelar som man därvidlag har koppat med ett dylikt antal horn kan det sägas att det har varit över hela kroppen på olika delar speciellt på ryggen och särskilt på feta personer. Den enda sjukdom som egentligen nämns i detta sammanhang är gikten

1 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 87, s. 14. Sievi. 1972.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 75, s. I. Viborgs lkm. 1972.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 124, s. 13. Orivesi. 1972.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 129, s. 6. Vesilax. 1972.

5 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 205, s. 19, 23. Libelits 1972.

men det påpekas också att en fetlagd människa minskar i vikt genom att koppa sig så här pass ordentligt.

Om koppning med långt över 40 horn berättas det bl.a. att ”jag har lagt märke till att då man koppar en sådan sjukdom som gikt så i hornen kommer det blod och vatten skilt och det är bra att sådan blod dras bort och därvidlag drar man fast omkr. 40 horn och vid dylika sjukdomar har jag på en del koppat 130 horn på en gång då de har befallt så”¹ eller att ”gamla människor säger att de folk som dricker brännvin och låter sig koppas är friska, femtio horn hade man på gamla tiders kvinnfolk”² eller som en kopperska i slutet av 1930-talet berättar att ”en karl tog en gång 84 horn på en gång och svimmade inte ens utan det var en frisk och blodfull karl”³ samt att ”70 kopphorn kan människan tåla, givetvis ryms de inte på samma gång och hornen räcker inte heller till men i alla fall under ett och samma tillfälle i bastun”⁴ eller att ”ett vanligt aktningsvärt antal hade varit att per gång dra fast omkring 60–70 horn på olika delar av kroppen, någon gång hade man dragit fast t.o.m. 90 horn under ett koppningstillfälle”⁵ och slutligen som det sägs i en uppteckning gjord på 1970-talet att ”först masserade hon, om hon bara hann och sedan 40–70 horn på samma karl, kvinnorna tålde ju inte så här pass mycket”.⁶

En sak som framkommer och som i en del fall direkt påpekas är att när det har varit fråga om att dra fast ett så här pass stort antal som långt över 40 horn så har man i motsats till koppandet med ett litet antal horn uppgett antalet gånger som de enskilda kopphornen varit fastdragna något som förefaller logiskt med tanke på att det nog har varit svårt att få ett 40–50-tal horn att rymmas samtidigt på kroppen. Man kan dock inte undgå att märka att ett visst mått av skryt med hur pass många horn man har låtit dra fast är förenat med uppgifterna om just dessa mängder av horn.

Däremot så sägs det inte något närmare om den mängd av blod man tappade bort när man drog fast över 40 horn. För blodmängderna mättes i regel inte upp i samband med koppningen, något som vi återkommer till framöver.

SAMMANFATTNINGSVIS VAR 1–5 KOPPHORN, ett lägsta antal som man har koppat med i olika delar av ansiktet, men även på skuldrorna, i nacken samt på benen och fötterna ävensom på armarna vid handlederna. Uppteckningar från såväl 1910- som 1930-talen nämner att man med 1–5 horn ofta har koppat mot tandvärk, men även mot värkande fötter och sjuka händer, vilket även framkommer i uppteckningar från 1970-talet, enligt vilka man koppat mot tandvärk, men också mot värk i nacken, skuldrorna och fötterna med detta antal horn.

5–10 KOPPHORN samtidigt har man i regel dragit fast på ryggen, men även i nacken, på låren, benen och vaderna liksom även på armarna. Enligt knapphändiga uppgifter från 1920-talet har man även använt 5–10 kopphorn på ryggen mot värk i ryggen, men även i

1 SKS KRA. Tikkanen, Antti. 391. 1900. Kiuruvesi.

2 SKS KRA. Vuorenpää, Hilda. VK 112:255. 1912. Letala.

3 SKS KRA. Ekman, E.J. 2382. 1939. Sysmä.

4 SKS KRA. Heino, Arvo. 1701. 1936. Hattula.

5 SKS KRA. Airaksinen, Eemil. KT 87:58. 1936. Vehmersalmi.

6 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 212, s. 14. Laukas. 1972.

nacken mot tandvärk. Och enligt uppteckningar om förhållanden fr.o.m. 1930-talet fram till 1950-talet har man koppat med 5–10 horn på skuldrorna, nacken, mot huvudvärk och ryggbesvär på korsryggen, samt på händerna och fötterna, men antalet har varierat beroende på konstitution och hälsotillstånd. Senare ansågs upp till 10 kopphorn på ryggen och på händerna samtidigt ha varit ett större antal.

10–20 KOPPHORN har det varit allra vanligast att dra fast samtidigt vilket också allra mest har uppmärksammats. Koppning med 10–20 horn omtalas redan i uppteckningar från början av 1900-talet och uppgifter om ett lika stort antal använda horn ingår i uppteckningarna ända fram till 1970-talet. Oftast har detta antal varit fastdraget på ryggen, nacken, skuldrorna liksom även på låren, benen och fötterna men även på armarna och händerna, d.v.s. över ”hela kroppen”. Man har då koppat mot värk i ryggen, skuldrorna och länderna men även mot blodtryck och stark värk. Härvidlag har man även beaktat kropps-konstitutionen och mängden avtappad blod, varvid man oftast koppade blodfulla och stadigt byggda.

20–40 KOPPHORN har man ofta koppat med enligt uppgifter redan fr.o.m. början av 1900-talet och fram till slutet av 1930-talet, d.v.s. under en tid då koppningen s.a.s. var i flitig användning. Men även enligt uppteckningarna från 1970-talet har man koppat med som det sägs 20–40 horn samtidigt i nacken, på skuldrorna, på hela ryggen, på sidorna, låren, benen och fötterna men även på armarna och händerna – hela kroppen. Med 20–40 horn har man från 1900-talets början fram till slutet av 1930-talet koppat mot värk i ryggen, tandvärk, svindel i huvudet, högt blodtryck och värk i fötterna samt vid värk i hela kroppen. I dessa uppteckningar talas det speciellt om koppning mot reumatism och gikt med detta antal horn. Enligt sentida uppteckningar har detta antal horn dragits fast i enlighet med kropps-konstitutionen mestadels på feta, blodrika karlar.

ÖVER 40 KOPPHORN fastdragna samtidigt talas det slutligen även om i ett fåtal uppteckningar från början av 1900-talet fram till 1930-talets slut. Över 40 horn har man dragit fast ”samtidigt” över hela kroppen, speciellt på fetlagda personer, såväl på kvinnor som på män, även om det nog också framgår att inte alla kvinnor tålde så pass många horn. Vid omnämmandet av detta antal horn bör man även beakta beräkningsgrunden för hornantalet, d.v.s. att man då räknade de gånger ett och samma horn varit fastdraget.

5.5 Fastdragning av kopphorn och upphackning av sår

5.5.1 ETT HORN ÅT GÅNGEN SÖGS FAST MED MUNNEN

Efter alla de mycket grundliga förberedelser som hade vidtagits inför själva utförandet av koppningen var det dags att börja genomföra det allra första skedet av själva koppningen att dra fast, antingen de hemgjorda kopphornen, som var de mest använda, eller de fabriksstillverkade med gummiboll försedda koppglasen, eller de uppvärmbara glasen.

De hemgjorda kopphornen som kopperskan i samband med eldandet av bastun hade tvättat, blötlagt och vilkas hinnor hon hade granskat, hade förblivit liggande i det varma vattnet i blötläggningsskärlet redo att användas. Att kopphornen vid själva användningen togs direkt ur kärlet berodde på att kopphornshinnorna, vars egentliga funktion nu kom att utnyttjas, skulle vara så mjuka och smidiga som möjligt. Ibland har kopperskan också innan hon placerade hornen på kroppen med varmt vatten sköljt de ställen av huden som hon skulle koppa.

Appliceringen, eller som kopperskan talade om fastdragningen, *vetäminen* av kopphornen, inleddes med att kopperskan tog ett horn åt gången ur blötläggningsskärlet som hon hade placerat på ett lämpligt ställe på golvet eller bänken i bastun. Det varma våta hornet placerade hon med den vidare delen vänd nedåt på den rena uppvärmda, och i detta skede ännu hela huden, på det ställe av kroppen på den som skulle koppas där hon hade bestämt sig för att dra fast det första hornet. När hornet väl hade satts på plats böjde sig kopperskan ner, ifall den som behandlades var liggande och satte den spetsiga ändan av hornet, där hinnan var fastbunden, i munnen och började att via de små dragen i kopphornshinnan att suga luften ur hornet, i vilket det nu uppkom ett vakuum som därvidlag drog fast hornet vid huden. Om det här enkla och viktiga, men enligt de allra flesta beskrivningar kanske alltför självklara skede för att ens nämnas, berättar en gammal kopperska t.ex. att ”de sugs, med munnen måste man suga fast dem då den där hinnan blir mjuk då hornen är i varmt vatten ... och nog fäster de då det är goda hinnor”¹ eller som det sägs vidare att ”hon sköljde mycket varmt vatten på huden och placerade omsorgsfullt hornen på plats och tog den smalare delen av hornet i munnen och sög från den litet så att den varma huden steg upp litet i hornet”² eller som det kort berättas om en kopperska i början av 1900-talet att ”så drog gumman med munnen fast så många horn var nödvändigt kring det sjuka stället”³

KOPPHORNEN HÖLLS FAKTISKT FAST. Och det som gjorde att ett horn som sugits fast vid huden också hölls där, var givetvis den kring toppen av hornet fastbundna kopphornshinnan som, på grund av sin elasticitet och det yttre lufttrycket samt den inuti uppkomna lufttomheten som uppstod så fort kopperskan slutat att suga och tog bort munnen, täppte till det lilla hålet i toppen av hornet. De mycket små i hinnan uppskurna skårorna, dragen satt ju när hinnan var fastspänd så att säga runt kanterna av hornet, vilket innebar

1 SKNA 1018:2, A:10. 1961. Tuomi, Tuomo. Kaustby.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 243, s. 9. Hirvensalmi. 1972.

3 MV:AK. Wiander, E., s. 2. 1971. Kyrkslätt.

att de befann sig utanför hålet i toppen och kunde följaktligen inte heller släppa in någon ny luft i hornet, något som det berättas om redan i de äldsta uppteckningarna t.ex. att ”när luften sugits ur hornet så pressar luften utifrån på hinnan som trycker fast hinnan mot hornkanten”.¹ Inuti själva hornet hade det nu uppkommit ett vakuum som alltså höll det på plats. Det berättas t.ex. att ”då man hade åstadkommit ett sug, att det sög så att inte suget släpptes bort”² samt att ”hinnan som man genom att suga åstadkom ett slags drag med så att hornet fäste vid huden”.³

När kopperskan genom att suga ut luften hade dragit fast ett kopphorn i sänder vid den hela huden var det fråga om en första fastdragning. Och om det att hornet en första gång hade dragits fast, ibland t.o.m. riktigt hårt berättas det som en kopperska t.ex. säger att ”det sätts på ryggen så dras det fast, så nog tar det fast då det finns goda hinnor ibland till och med för mycket”⁴ eller som en annan kopperska säger kort att ”i munnen sätter man ändan av hornet och suger fast det, ja så att det fäster hårt vid huden”⁵ eller som en annan som blivit koppad uttrycker sig att ”när hornet fästs vid huden så tar det så hårt fast att det riktigt sticker”.⁶

I princip på samma sätt fungerade även de kopphorn vilka kopperskan själv hade framställt med utnyttjandet av en fabrikstillverkad gummiboll vilken hade trätts på i toppen av kopphornet. Koppornet med gummiboll placerades på huden och kopperskan klämde snabbt ihop gummibollen som pressade ut luft ur hornet. Och genom att kopperskan sedan släppte greppet om bollen, som strävade efter att återta sin form, uppstod ett vakuum som fick koppornet att dra fast vid huden.

Men under den tid som det här är frågan om har kopperskorna inte enbart använt sig av de hemgjorda koppornen, även om dessa dock har varit de mest utnyttjade. För redan fr.o.m. slutet av 1800-talet har det i vårt land saluförts dels fabrikstillverkade koppglas med gummiboll, vilka kopperskorna allt efter råd och lägenhet har kunnat använda sig av, och dels fabrikstillverkade uppvärmbara koppglas. De senare har dock i regel ersatts av helt vanliga dricksglas av olika storlek vilka således i andra hand har utnyttjats som koppglas.

Dessutom har det också funnits en typ av koppglas som fungerade med en vakuumpump och som ingick i de s.k. koppningsschatullen vilka dock förefaller att ha använts närmast av mer eller mindre medicinskt skolade personer i den mån dessa utförde koppning. Beträffande de fabrikstillverkade koppglasen med gummiboll berättas det att det var speciellt, som man uttrycker sig, på senare tider, som dessa har använts och i främsta hand då av de kopperskor vilka verkade i de allmänna basturna i städerna.

De fabrikstillverkade koppglasen med gummiboll drogs fast på följande sätt. Efter det att koppglasen i likhet med koppornen noga hade sköljts i varmt vatten tog man ett

1 MV:KTKKA 732. Mikkonen, Adam, s. 38. 1917. Kajana lkm.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 182, s. 8. Siikajoki-älvdalen. 1972.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 386, s. 5. Sammatti. 1972.

4 SKNA 1018:2, A:10. 1961. Tuomi, Tuomo. Kaustby.

5 SKNA 142:2, A:1,10. 1959. Virtaranta, Pertti & Itkonen, Terho. Kuusamo.

6 SKS KRA. Tuominen, Valto. Kansanlääkintä 13, s. 341. 1977-78. Räisälä.

koppglas i sänder ur blötläggingskärlet och satte det på plats på den hela rena huden varefter kopperskan snabbt klämde ihop gummibollen i toppen av koppglaset varvid luft ur såväl bollen som glaset pressades ut och det uppstod ett vakuum inuti såväl glaset som bollen. Så fort kopperskan släppte taget om den hoptryckta bollen strävade den till att återta sin ursprungliga form samtidigt som det drogs upp luft i bollen ur glaset som därvidlag fäste vid huden. Samma procedur upprepades sedan i tur och ordning med vart och ett av de koppglas man hade för avsikt att dra fast på huden vid det koppningstillfället. En av fördelarna med koppglasen med gummiboll var att kopperskan inte behövde använda munnen för att suga fast dem med.

De fabrikstillverkade uppvärmbara koppglasen vilka har förekommit i vårt land redan i slutet av 1800-talet har i den mån de har utnyttjats använts på följande sätt. Det i toppen vanligen mjukt rundade koppglaset hölls ovanför en låga som hade tänts på i en liten spritlampa. När luften i koppglaset efter en stund ovanom lågan hade värmts upp togs koppglaset snabbt bort och placerades på huden där det, på grund av att den inuti glaset svalnande luften drog ihop sig och åstadkom ett slags vakuum, drog fast.

På samma sätt drog man i princip även fast de dricksglas av olika storlek, vilka sekundärt har utnyttjats som koppglas. Skillnaden var dock den att man i stället för spritlampan värmdes upp luften inuti glaset med hjälp av en papperstuss eller något annat lättantändligt material som man placerat i koppglaset och som man tände på varefter glaset upp och nedvänt placerades på huden. Den påtända papperstussen slocknade omedelbart varvid glaset drog fast vid huden. En kopperska som allt sedan slutet av 1930-talet utnyttjat dricksglas på detta sätt berättar att: ”men jag koppade inte med hornen hela tiden jag koppade med glas, ja i tjugo år med vanliga dricksglas ... ja ser du på ryggen gick det med vanliga men det som skulle vara så skulle det vara mindre ... jo det gick till på det viset en liten papperstuss, av butikspapper och så vek man ihop och satte i botten och tände eld på och smättade fast det ... det slocknade med det samma uppe i botten ... papperstussen satt uppe i botten och glaset fastnade fast och det kom en väldig bula inuti det och elden inne i och så var det bara att hacka och sätta en ny papperstuss in i det och tända eld på och smätta på ...”¹

De fabrikstillverkade koppglasen med vakuumpump fungerade i princip på samma sätt som de med gummiboll. Koppglaset med den påskruvade vakuumpumpen med kolven i nedtryckt läge placerades på huden, varefter man genom att dra upp kolven i pumpen åstadkom ett slags vakuum inuti själva glaset som därvidlag drog fast glaset vid huden. Därefter skruvades man försiktigt bort pumpen för att användas till att dra fast följande koppglas med. Den i toppen av glaset befintliga ventilmekanismen gjorde att det inte trängde in någon ny luft i glaset då pumpen skruvades loss, utan koppglaset hölls kvar på det ställe där det dragits fast.

---

1 EI 1976:1. Strandberg, H., s. 22–23. 1976. Korsnäs.

EN BULA MED EN RING I HUDEN bildades oberoende av vilken typ av blodsamlande redskap det var som man drog fast. Redskapens främsta uppgift under den första omgången, som de drogs fast, har alltså varit att samla och koncentrera den i bastuvärmen uppmjukade ytbloden till de punkter eller ställen på kroppen där dessa redskap hade dragits fast. Något som man kan säga att konkret fick sitt uttryck i form av den bula som uppstod i huden. För i samband med att koppornet respektive koppglaset fäste vid huden uppstod det inuti det lufttomma hornet eller glasets en liten bula i huden som hade uppkommit på grund av det vakuum som hade bildats inuti redskapet. Det var en rund liten bula, ett slags liten kaka av den upphöjda huden där redskapet hade dragits fast och som varierade i storlek beroende på den effekt med vilken redskapet hade dragits fast. Om denna bula i huden innanför vart och ett av de fastdragna koppningsredskapen som blev synlig först då koppornet plockades bort, men som man tydligt såg genom ett koppglas berättas det bl.a. att ”hon sög först det så att den steg högt upp”¹ eller att ”först drog man med en sådan kraft att den steg högt upp ...”² samt att ”då de sög så drog det upp en riktigt ordentlig bula där och sedan vred de bort hornet”³ Eller vidare att ”kopperskan sög först kraftigt fast hornet vid huden för att få huden på det stället att svälla upp”⁴ samt att ”man sög från den övre ändan genom svinblåsan så att det i hornet uppkom en röd bula av huden”⁵ eller slutligen som en kopperska som använde uppvärmbara koppglas själv uttrycker sig ”och så blev det en vit imma inuti och det drog upp en väldig bula”⁶.

Samtidigt som det uppstod en liten bula i huden där varje kopporn respektive -glas hade dragits fast och som samlade ytbloden under sig utgjorde bulan med dess cirkelformiga mörkröda ring som bildades av de vassa hornkanterna i huden en markering av det område inom vilket man sedermera skulle komma att hacka upp såren eller som det heter att ”det fastnade hårt och sedan blev där kvar en sådan där röd krumelur som naturligtvis lika stor som hornet”⁷. Det talades också om att huden inuti bulan hade blivit mer eller mindre känslolös vilket bidrog till att minska smärtan som uppstod i samband med upphackandet av såren.

Fastdragningen av ett kopporn eller ett koppglas på huden åstadkommer innanför koppningsredskapets kanter i huden en stark *hyperemi*⁸ d.v.s. en lokalt ökad blodmängd, vilket även var avsikten med denna form av koppning. Och vidare vid fastdragningen av ett kopporn med sin skarpa kant på huden, ser man när hornet tagits bort att det av hornets kanter har bildats en mörkröd ring i huden. Denna subkutana blodutgjutning⁹ har förorsakats av det tryck på huden som har gjort blodtillförseln just här otillräcklig. Men så fort hornet tagits bort fylls de vidöppna kapillärerna med blod och det av hornkanterna

1 SKNA 389:1, A:20. 1960. Kiviniemi, Eero. Kankaanpää.

2 SKNA 404:1, A:55. 1960. Kiviniemi, Eero. Kankaanpää.

3 SKNA 718:1, B:15. 1961. Kallio, Taina & Holmberg, Pirkko. Kijulo.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 138, s. 9. Haukipudas. 1972.

5 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 257, s. 20. Ylöjärvi. 1972.

6 EI 1977:1. Strandberg, H., s. 26. 1977. Korsnäs.

7 SKNA 1051:1, B:30. 1961. Leinonen, Paavo. Kestilä.

8 Real-Encyklopädie 1913, s. 243.

9 Real-Encyklopädie 1913, s. 244.

nedtryckta området blir snabbt mörkrött till färgen¹ markerande den ring innanför vilken såren bör hackas upp.

YTBLODEN SAMLADES UNDER HUDEN i och med att man drog fast ett bestämt antal kopphorn respektive koppglas på den hela varma huden av kroppen. Men orsaken till detta har dock inte enbart varit den att man med hjälp av den innanför redskapet uppdragna bulan och den av kanten efterlämnade ringen markerade platsen, skulle se var såren sedermera skulle hackas upp. Den egentliga avsikten, så som man sedan de äldsta tiderna har uppfattat den har varit att man på detta sätt samlade den onda ytbloden till mindre begränsade punkter under huden varifrån den var lätt att sedan avlägsna via de på dessa punkter upphackade såren. Redan i en uppteckning från slutet av 1910-talet berättas det att ”koppning utförs med kohorn och kniv med vilka såren hackas upp efter det att man först genom att dra fast horn har samlat blod till ett ställe”² eller att ”kopperskan sög fast hornen vid huden under vilka bloden samlade sig ... när det fastdragna hornet hade samlat bloden till det ställe där hornet befann sig tar man bort hornet från huden ...”³ samt vidare att ”först har hornet dragits fast vid huden utan sår så att bloden stiger upp till ytan, först därefter har man hackat upp sår ...”⁴ eller att ”då man hade fått bloden lokaliserad tillräckligt tog man bort hornen och hackade sår med en liten hacka”⁵.

Och för att bloden skulle hinna samla sig under varje enskilt horn som man i tur och ordning hade dragit fast lät man hornet vara fastdraget en liten stund innan man började plocka bort de fastdragna hornen ett i sänder eller som en kopperska uttrycker sig ”ja alla horn på samma gång och då skulle de vara en fem minuter och dra upp, innan man hackade, men sedan man ett åt gången”⁶.

SAMMANFATTNINGSVIS kan det sägas att efter de grundliga förberedelserna inleddes koppandet med att kopperskan tog upp ett horn åt gången ur blötläggningsskärlet och placerade det med den vidare delen nedåt på kroppen, satte munnen till hornets spetsiga del och sög ut luften ur hornet som drog fast det vid huden. Vid sugandet bildades ett vakuum i hornet tack vare den elastiska hinnan som pressade på hålet i toppen av hornet, något som redan omtalas i de äldsta uppteckningarna och som gjorde att hornet hölls hårt fast. När det gäller kopphornen med gummiboll i toppen klämde man på gummibollen som åstadkom ett fastdragande vakuum. De fabrikstillverkade koppglasen med gummiboll som saluförts sedan slutet av 1800-talet, men som inte användes i någon större utsträckning, fungerade på samma sätt genom att man klämde på bollen som åstadkom vakuum i koppglasets.

I slutet av 1800-talet salufördes även fabrikstillverkade uppvärmbara koppglas, vilka av kopperskorna sedermera hade ersatts med vanliga dricksglas, i vilka man tände på en papperstuss som omedelbart slocknade då glaset upp och nedvänt sattes på huden

1 Människans fysiologi 1988, s. 133.

2 MV:KTKKA 733. Nieminen, Väinö, s. 31. 1917. Jämsä.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 205, s. 18, 25. Libelits. 1972.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 266, s. 18. Vuoksela. 1972.

5 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 283, s. 9. Kuhmois. 1972.

6 EI 1977:1. Strandberg, H., s. 30. 1977. Korsnäs.

och drog fast. Även om det vakuum som hade uppstått inuti kopphornet eller koppglasat åstadkom en kraftig bula i huden omgiven av ett mörkrött märke efter kopphornskanten, så var det inte för att åstadkomma en bula i huden, som hornet eller glasat drogs fast. Utan det var, som man redan enligt de äldsta uppteckningarna från 1910-talet har sagt, att samla den onda ytbloden till ett mindre, begränsat ställe för att därifrån avlägsnas.

5.5.2 HORNEN PLOCKADES FÖRST BORT OCH SEDAN HACKADES SÅREN UPP

Det första som kopperskan var tvungen att göra innan hon överhuvudtaget kunde börja med att hacka upp några sår, var att plocka bort de fastdragna kopphornen ett i sänder. Och därvidlag började hon med att ta det horn som hon allra först hade dragit fast på kroppen och som alltså hade fått dra den längsta tiden, eller som det sägs om förfarandet på 1920-, 30- och 40-talen att ”då alla horn hade dragits fast tog kopperskan bort det horn hon först sugit fast och hackade”¹ eller att ”efter att ha dragit fast hornen började hon koppningen från det som först hade sugits fast”.² I praktiken var det så att när det sista av det antal kopphorn som hon vid det tillfället hade tänkt dra fast var fastdraget, så började hon med att plocka bort det första för att sedan börja hacka upp sår i bulan i huden innanför det av kopphornskanten markerade området.

Efter alla förberedelserna som avslutades med fastdragningen av kopphorn på den hela huden för att samla den onda blodet till mycket begränsade ställen, under varje enskilt kopphorn, kunde kopperskan äntligen vidta de första åtgärderna för att rent konkret avtappa blodet genom att på de av de en första gång fastdragna kopphornen markerade ställena hacka upp sår i huden.

För att kunna göra de sår i huden ur vilka ond eller förskämd blod skulle avtappas, behövde kopperskan ett lämpligt redskap. Och de redskap som användes för att hacka upp sår eller hål i huden, har hos oss huvudsakligen utgjorts av ett par slags olika redskap. Antingen bestod de av en hemsmidad kopyxa eller en i andra hand utnyttjad gammal uttjänt fabrikstillverkad rakkniv. Men om kopperskan inte har haft tillgång, varken till en kopyxa eller till en rakkniv, så har hon nog också kunnat hacka med en gammal kniv såvida dess yttersta spets var väl vässad så att den lätt skar in i huden. Ja t.o.m. med ett hörn på ett rakblad från en gammaldags rakhyl har hon i brist på annat kunnat hacka eller rista upp sår med.

HACKADE MED EN KOPPYXA gjorde kopperskan i regel med det s.a.s. mest använda slaget av redskap, som alltså var den av någon bysmed enkom för detta ändamål tillverkade kopyxan, och om vars utnyttjande det redan i slutet av 1910-talet sägs t.ex. att ”därefter hackar man med yxan hål och sätter fast hornen på plats”.³ Men också i uppteckningar av senare datum berättas det om hackandet med en kopyxa t.ex. att ”och sedan tog hon bort hornet och hackade med yxan på det ställe där hornet suttit fullt med sår, flera tiotal”⁴ eller som det också långt senare heter att ”hon hade en sådan där liten en mindre yxa en sådan

1 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 272, s. 3. Saari. 1972.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 176, s. 20. Somero. 1972.

3 MV:KTKKA 731. Mikkola, Edv., s. 183. 1917. Kalvola.

4 SKS KRA. Sirkiä, Abram. E 147. 1938. Kuolemajärvi.

där mycket vass var den och inte var dess bett heller brett och hon hackade med den där yxan”¹ samt slutligen att ”de hade en liten tingest koppar yxan som de slog tätt med små blod viten”²

Det andra slaget av redskap som kopperskan nästan lika ofta som kopyxan har utnyttjat till att hacka med har varit rakkniven. I regel har det varit fråga om gammalt uttjänt exemplar som hon för det mesta hade fått överta antingen då av sin far eller sin man som hade kasserat rakkniven då den hade blivit så pass ovass att det inte längre gick att raka sig med den eller som en kopperska säger att ”far sade sedan om sin rakkniv att den får du hålla som en koppningskniv”³. Men eftersom hon bara utnyttjade den allra yttersta spetsen, ett hörn i ändan av själva bladet på rakkniven, spelade det icke någon roll om eggen på bladet icke var så vasst.

Men om kopperskan varken har haft tillgång till en hemsmidad kopyxa eller en gammal rakkniv har hon då har fått lov att ty sig till en slid- eller en täljkniv vars yttersta spets hade brutits av och det hörn som blev kvar hade sedan vässats så att det var så vasst att det gick att hacka med. Det berättas om kopperskan t.ex. att ”hon hackade med en sådan där liten riktigt vass kniv sådana där små hål i människans hud”⁴ eller att ”med sin kniv hackade hon hål i huden på den som koppades”⁵ samt vidare om redskapet att ”kniven var av en sådan modell att den var liksom avbruten, och det avbrutna hörnet var vasst liksom en ormtunga, att den med ett litet hugg, nästan av sin egen tyngd gjorde ett litet hål”⁶. I de fall att kopperskan då använde en slid- eller en täljkniv var det också här fråga om ett sekundärt utnyttjande av det ursprungliga redskapet. Och en kniv med skaft lämpade sig väl för detta ändamål eftersom den hade ett handtag som man kunde hålla i då man hackade.

Men ifall en kopperska inte har haft tillgång till något av de ovannämnda redskapen att hacka upp sår med har hon varit tvungen att ta ett enkelt gammaldags rakblad, och därvidlag utnyttja ett av hörnen på rakbladet till att hacka med. Om användningen av rakblad som hackningsredskap berättas det t.ex. att ”en del kopperskor hade bara ett rakapparatsblad med vilket de skar upp de här såren ...”⁷ eller att ”sedan tog hon bort hornet och ett sådant där liksom rakapparats blad, med vilket hon hackade små sår ...”⁸ samt som det sägs att ”rakbetten det går nog bara och de biter kanske bättre än yxan”⁹. Även om också rakbladen utnyttjades sekundärt till att hacka upp sår med torde de ha fungerat väl eftersom ju rakbladshörnen var mycket vassa och lämnade vid upphackningen mycket små tunna sår efter sig.

Beträffande de olika slagen av blodristande redskap som har använts hos oss bör det till slut konstateras, att en del kopperskor på senare tider och kanske närmast då de vilka var verksamma i de allmänna basturna i städerna, har begagnat fabrikstillverkade koppsspån-

1 SKNA 582:4, B:55. 1960. Virtaranta, Pertti & Lehtimäki, Pekka. Somero.

2 MV:AK. Ahlbäck, K.-J., s. 2. 1971. Korsholm.

3 SKNA 1197:1, A:45. 1961. Vesisenaho, Kaisa. Saarijärvi.

4 SKNA 949:1, A:05. 1961. Flinkman, Terttu. Kumo.

5 MV:AK. Latomaa, M., s. 1. 1970. Paavola.

6 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 182, s. 7-8. Siikajoki-älvdalen. 1972.

7 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 320, s. 109. Åbo & Tövsala. 1972.

8 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 188, s. 10. Sääksmäki. 1972.

9 EI 1977:1. Strandberg, H., s. 20. 1977. Korsnäs.

pare. Med en dylik koppsnäppare kunde kopperskan på ett tag, beroende något på de olika modellerna, åstadkomma samtidigt mellan 8 och 12 sår i huden på de ställen av kroppen där hon placerade koppsnäpparen för att hacka, eller rättare sagt för att skära upp sår. Om det rätt så sparsamma bruket av koppsnäppare berättas det t.ex. att ”hon hade en sådan där liten snäppare med vilken hon knäppte sådana där små hål ...”¹ eller att ”hon hade en sådan där apparat, med vilken hon knäppte ett sådant där litet knäpp bara och sedan uppkom de där såren med den ...”² samt slutligen att ”sedan såg jag också en sådan som till sin storlek var 1 ½ x 1 ½ tum på kant för ändamålet gjord apparat med betten mycket tätt, den spändes och placerades på huden varefter man tryckte av och såren uppkom nu på ett tag ...”³

Den ”moderna” koppsnäpparen har varit ett behändigt redskap med vilket man dessutom genom att höja eller sänka bottenplattan på kunde reglera sårens storlek och djup. Men koppsnäpparen var dock ett redskap som i många fall torde ha varit för dyrt i inköp för de flesta kopperskor och har nog därför, åtminstone tidigare på landsbygden varit ett sällsynt redskap.

Eftersom upphackandet av såren för avtappandet av ond blod via dessa sår var det egentliga syftet med hela denna vårdmetod utgör själva upphackandet en av de allra viktigaste faserna inom utförandet och som mer än något annat enskilt moment har återgivits i uppteckningarna.

SÅREN HACKADES MED LÄTT HAND UPP i snabb följd efter det att hornet tagits bort, vilket gick till så, att kopperskan fattade tag i handtaget på det blodristande koppningsredskapet och började med att mycket snabbt hacka eller hugga i den något uppsvällda huden, som tack vare redskapets mycket vassa egg omedelbart gick sönder varvid det efter eggen uppstod ett litet sår i huden. Mycket snabbt lyfte hon sedan redskapet igen för att på samma sätt hacka upp följande sår, tätt intill det föregående såret. Sålunda åstadkom kopperskan i tur och ordning, i snabb följd innanför markeringen efter kopphornet ett lämpligt antal sår i huden, ur vilka det omedelbart började sippra ut blod. Och för att hon genast efter upphackandet med ett kopphorn skulle kunna fånga upp blodet ur såren, gällde det för henne att vara mycket snabb med att hacka upp såren eller som det sägs att ”kopperskan var en mästare inom sitt område, koppningskniven svängde som en symaskinsnål, såren måste hackas snabbt upp eftersom man måste få blodet att rinna någorlunda samtidigt ur varje upphackat sår”.⁴ Om upphackandet av såren berättas det redan i början av 1900-talet helt enkelt att ”koppning utförs med kopphorn och en kniv med vilken man hackar såren efter att först genom att suga horn har samlat blodet på ett ställe”⁵ eller att ”sedan började det viktiga utförandet, med yxan knackade man i musklerna små sår”⁶ eller att ”hornen sögs fast vid huden och därefter hackade hon med en liten yxa hål innanför cirklarna och

1 SKNA 416:2, B:15 & B:20. 1960. Paronen, Juhani. Luhango.

2 SKSÄ 191:34. 1967. Rutanen, Terttu. Hankasalmi.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 182, s. 8. Siikajoki-älvdalen. 1972.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 367, s. 13. Storkyro, 1972.

5 MV:KTKKA 733. Nieminen, Väinö, s. 31. 1917. Jämsä.

6 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 282, s. 6. Asikkala. 1972.

sög hornet fast på plats”¹ och i slutet av 1930-talet sägs det vidare att ”sedan tog hon bort hornet och högg med yxan på hornets plats fullt med sår, flera tiotal ...”² Man kan säga att upphackandet av koppningssåren i praktiken utfördes på samma sätt under hela den tid vårdmetoden har tillämpats hos oss. För i uppteckningar gjorda långt senare heter det, som t.ex. en kopperska säger att ”sedan hugger man med koppningskniven såren, sådana där inte nu så stora ...”³ eller att ”efter det knäppte Anni skickligt med rakkniven små grupper av sår på de punkter därifrån den onda blodet skulle tas bort”⁴

Det bör också i samband med upphackandet konstateras att det gällde för kopperskan då hon hackade att vara, som det sades mycket lätt på handen, så att inte såren i huden blev för djupa. Därför så hackade hon endast så att huden nått och jämt gick sönder och så att blodet började komma. Beträffande faran för att åstadkomma allt för djupa koppningssår påpekar en kopperska att ”det är ju med lätt hand som hon hackar, inte låter man det gå för djupt, den är ju mycket liten den där kniven”⁵ Det berättas vidare att ”nu tar man en liten kopyxa, med den hackar man med lätt hand en liten rad av sår innanför den av hornet efterlämnade ringen”⁶ eller att ”som hackningskniv hade de en skafftörsedd rakkniv med vilken de på bastulaven mycket lätt hackade i huden på ett område så stort som hornet”⁷ samt att ”på det ställe där hornet suttit med mycket smidig handrörelse knackade hon 3–4 små sår, samma sak gjorde hon i fråga om varje horn med den där kniven”⁸ Sådana kopperskor som med lätt hand hackade upp såren var mera uppskattade än de som var för tunga på handen. Det sägs att ”om kopperskan var tung på handen var hon inte lika populär som en som var lätt på handen (gjorde små sår)”⁹ eller att ”kopperskornas yrkesskicklighet värderades enligt hur pass små sår och hur nära varandra hon kunde hacka dem”¹⁰

Genom att hacka endast med lätt hand och använda ett mycket vasst redskap åstadkom kopperskan då som det vanligen talades om, små eller små nätta sår i huden och om vilka det berättas t.ex. att ”med det där vassa tunna hörnet då man högg i huden så blev såren korta och tunna och det blev inga bestående ärr ...”¹¹ eller vidare som det något senare konstateras att ”i dem högg man med en s.k. koppningskniv små sår mycket tätt och blodet flöt väl ur såren bara bastun var varm”¹² samt att ”hornet lösgjordes från huden och på det där hornområdet hackade man med spetsen av rakknivsbladet små sår och hornet sögs fast på de där såren”¹³ och slutligen som en kopperska säger att ”den är vass, så med den

1 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 199, s. 16. Sakkola. 1972.

2 SKS KRA. Sirkkiä, Abram. E 147, nr 3. 1938. Kuolemajärvi.

3 SKNA 1114:1, A:25. 1961. Nyyssönen, Sisko. Leppävirta.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 363, s. 9. Kronoborg. 1972.

5 SKNA 173:1, A:15. 1959. Leskinen, Heikki. Sordavala.

6 MV:AK. Arpiainen, E., s. II. 1971. Nyslott.

7 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 31, s. 7. Ylöjärvi. 1972.

8 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 243, s. 9. Hirvensalmi. 1972.

9 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 245, s. 29. Metsäpirtti. 1972.

10 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 216, s. 10. Kuru. 1972.

11 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 293, s. 24. Muuruvesi. 1972.

12 SKS KRA. Hyvärinen, Juho. E 137, 1120. 1937. Sordavala.

13 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 205, s. 18. Libelits. 1972.

krafsar man sålunda att därifrån kommer det nog man kunde inte tro hur bra det kommer från så pass små sår”.¹

I regel konstateras det att det var fråga om att hacka upp små sår eller mycket små sår. För det är ytterst sällan som det i uppteckningarna sägs någonting om hur pass stora sår det var, som härvidlag hackades upp. Och i de fall sårstorleken omnämns så talas det om upphackade sår på omkr. 10 mm eller en cm, eller som det heter att ”man hackade upp ca 10 mm långa sår på omkr. 10 hornställen”² eller att ”med rakknivens spets slog man omkr. 1 cm långa sår på det ställe av kroppen där hornets nedre kant hade efterlämnat en cirkelformad kant”³.

Orsaken till att koppningssären, som hackades upp i huden på kroppen måste vara små och att de inte fick vara för djupa heller, var helt enkelt den, att det tog längre tid för stora djupa sår att läkas. Dessutom hade man lagt märke till att alltför stora och djupa sår lämnade fula ärr efter sig i huden, vilket de små, nätta såren inte gjorde. Det heter t.ex. att ”då man högg med det där vassa tunna hörnet i skinnet så blev såren korta och tunna och de efterlämnade inga bestående ärr, under några dagars tid kunde man urskilja var hornet hade varit”⁴ eller att ”de kritiserade bara att Helena högg alltför långa sår vilka i sinom tid efterlämnade fula ärr”⁵.

SÅREN HACKADES UPP I LÄNGDRIKTNINGEN var för kopperskan ett bekant ”begrepp”. Det gällde alltså att inte enbart att se till att såren som hackades upp inte blev för långa eller för djupa. För hon måste också vara noga med att hacka upp dem i ”rätt” riktning inom de olika ställen på kroppen där de hackades upp. Det här innebar att alla sår som hackades upp för hand, hackades upp i samma riktning, i regel i kroppens längdriktning. Det berättas t.ex. att ”sedan tog man upp ett horn och i mitten på det ställe där hornet hade suttit hackade man med koppningskniven i längdriktningen ca ett 10-tal och sög fast hornet på samma ställe”⁶.

Och att såren inom ett av kopphorn markerat område på huden hade hackats upp i samma riktning, framgår även av alla de mer eller mindre noggrant utförda teckningarna vilka ingår i det arkivaliska materialet och genom vilka informanterna har velat visa på vilket sätt såren hackades upp. Det att man hackade upp såren i kroppens längdriktning innebar att om kopphornen t.ex. drogs fast på ryggen, så hackade man upp såren inom det markerade området så att de löpte uppifrån nedåt. Men även i de fall hornen drogs fast på andra ställen av kroppen har såren hackats upp så att de alla var mer eller mindre parallella, vilket innebar att man inte har hackat upp såren kors och tvärs innanför det markerade området. Därtill konstateras det också att det var viktigt att när man hackade upp såren, så gjorde man det innanför det markerade området s.a.s. nerifrån uppåt, för om man inte gjorde det så såg man inte heller var följande sår skulle hackas eftersom den

1 SKSÅ 217:3. 1968. Vento, Urpo. Sysmä.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 158, s. 9. Åbo. 1972.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 298, s. 128 129. Kivinebb m.fl. 1972.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 293, s. 24. Muuruvesi. 1972.

5 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 332, s. 38. Heinjoki. 1972.

6 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 104, s. 3–4. Pielavesi. 1972.

blod som omedelbart började sippra ur såren ju rann neråt och täckte därvidlag den yta som därefter skulle hackas upp.¹

ANTALET UPPHACKADE SÅR PER KOPPHORN som man för hand hackade upp är i regel också något som det talas om. Och beträffande det upphackade antalet sår under den första omgången kan man konstatera att det i uppteckningarna nämnda antalet sår per kopporn kan i grova drag indelas i tre olika grupper.

Den första och den minsta gruppen i fråga om antalet belägg, är den som omfattar de belägg vilka nämner att man hackade upp endast en 3–4 högst 5 sår per kopporn. I en uppteckning som beskriver förhållandena fr.o.m. början av 1900-talet berättas det t.ex. att ”sedan slog hon med rakkniven fem sår, men små sår”² eller som det senare heter att ”andra gör sår med en sådan där kniv, omkr. 3 eller 5”³ eller som en kopperska säger att ”så där en fyra fem hål första gången”⁴ eller som en annan kopperska berättar att ”då man med den knackade några gånger fick man tre, fyra blödande öppna sår”⁵.

Betydligt fler är däremot beläggen inom följande grupp, den inom vilken det sägs att man hackade upp 5–10 sår, vilket alltså tyder på att det nog har varit vanligare att man hackade upp åtminstone bortåt en tio sår per horn. I en uppteckning från slutet av 1910-talet berättas det t.ex. att med ”koppningsknivens spets slår man i bulan som stigit upp under hornet 6 eller 7 små sår”⁶ eller som det om förhållandena något senare heter att ”hon gjorde bara ett halvt centimeters sår eller sår alltid mellan fem och tio per horn”⁷ eller ännu senare att ”de hade s.k. yxor med vilka de knackade små sår kanske en 7–8 sår per horn”⁸ samt att ”med bladet på koppningskniven hackade kopperskan omkring tio en cm långa sår”⁹ eller slutligen att ”med den blir det ett 7 mm långt sår, sådana sår har man slagit omkr. 6–10 sår per horn i enlighet med hornets storlek.”¹⁰

Vanligast har det varit att man har hackat upp ännu fler sår än så, ett tiotal eller flera tiotal sår per horn och som här utgör den största gruppen av belägg beträffande antalet sår per kopporn. På 1930-talet berättas det t.ex. att ”sedan tog hon bort hornet och slog med yxan på hornets plats fullt med sår, flera tiotal ...”¹¹ eller som en kopperska berättar att ”sedan slår man med rakkniven 10 gånger, 10–20 horn per gång”¹² eller att ”med rakkniven hackar man i märket efter såret 16 gånger hackade man lätt, hornet på plats igen sedan tog man lös följande horn och hackade 17 gånger, 19 gånger slog man i märket efter det sista hornet sår med rakkniven”¹³ samt vidare att ”man tog bort hornet och hackade 10–20 små sår, det var beroende av var hornet satt och hornets storlek, hon hade också så pass

1 MV:AK. Jussila, Lyyli, s. II. 1971. Lammi.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 212, s. 16. Laukaa. 1972.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 264, s. 2. Ilomants. 1972.

4 EI 1976:1. Strandberg, H., s. 13. 1976. Korsnäs.

5 SKS KRA. Tuominen, Valto. Kansanlääkintä 13, s. 339. 1977–78. Räisälä.

6 MV:KTKKA 732. Mikkonen, Ada, s. 38. 1917. Kajana lkm.

7 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 334, s. 16. Valtimo. 1972.

8 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 320, s. 109. Åbo & Tövsala. 1972.

9 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 272, s. 3. Saari. 1972.

10 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 187, s. 17. Pyhäjärvi Ul. I. 1972.

11 SKS KRA. Sirkkiä, Abram. E 147. 1938. Kuolemajärvi.

12 SKS KRA. Tienari, Matti. 702. 1939. Kuusamo.

13 SKS KRA. Tienari, Matti. E 155:288–293. 1938. Kuusamo.

små horn att man kunde inte hacka mer än 6–8 sår, i alla fall måste man hacka upp hela ytan under hornet så att det inte blev kvar någon ond blod under huden för att förfaras”.¹ I uppteckningar av yngre datum sägs det också t.ex. att ”efter en liten stund tar man bort hornet och hackar upp de där små såren 10–15 och så hornet fast igen på samma ställe ...”² eller att ”och på varje hornställe var det flere tiotal sår sedan drog kopperskan på de där såren på nytt fast hornen”.³

Avsikten med att hacka upp så många sår per kopphorn som möjligt, vanligtvis tiotals sår per horn förefaller att ha varit helt klar, den att man därvidlag såg till att man då faktiskt fick bort all den onda blod under ytan som man genom att dra fast hornet på den hela huden hade samlat under det fastdragna hornet. Men att det inte alltid ansågs räcka till med att man en första gång hackade upp tiotals med sår, utan att man ibland blev tvungen att en andra eller en tredje gång hacka upp ytterligare sår återkommer vi till längre framöver.

Beträffande det varierande antal sår som med en yxa eller en rakkniv har hackats upp för hand, bör det slutligen konstateras att i de fall kopperskan har använt sig av en fabriksstillverkad koppsnäppare med ett bestämt antal klingor så har antalet uppskurna sår i huden givetvis blivit lika många som det fanns klingor i snäpparen, i regel då mellan 8 och 12 beroende något på tillverkaren samt när koppsnäpparen hade tillverkats. Den mängd blod som man avsåg att avtappa genom att med en snäppare ”knäppa” upp sår, har man i stället reglerat med hjälp av djupet och storleken på såren genom att med snäpparens höj- och sänkbara bottenplatta reglera den uppskärande delen av klingorna.

Om användningen av koppsnäppare för att åstadkomma sår i huden med, berättas det t.ex. att ”ännu senare hade hon en apparat med vilken man tryckte och med den blev det hål på hela hornområdet på ett tag, dessa sår var nog djupare och läktes långsammare än spåren efter rakkniven”⁴ eller att ”hon hade en sådan där liten snäppare, med vilken hon knäppte sådana där små hål ...”⁵ eller att ”massösen som kom senare hade en apparat med vilken man snabbt knäppte upp de avbildade såren, apparaten drogs utmed huden och i serie gjorde den snabbt de där såren”⁶ eller slutligen att ”en del hade en enkom för kopping med en fjäder försedd maskinliknande apparat som trycktes mot huden varvid den på en gång åstadkom alla 7–8 sår inom ett horns sugområde”.⁷

UPPHACKNINGEN KÄNDES NÄTT OCH JÄMT är något som allt emellanåt dyker upp som en fråga. För vare sig det var för hand med en kopyxa, rakkniv eller automatiskt med hjälp av en koppsnäppare, som man åstadkom sår i huden, så har det frågats om huruvida det inte gjorde ont eller hur det kändes för den som blev koppad när såren hackades upp. Men i förhållande till en rad andra detaljer som berörts i fråga om utförandet av vårdmetoden är det faktiskt ytterst sällan som det nämns någonting om hur det kändes då såren hackades upp. Och i de fall det sägs någonting så är det i form av ett enhetligt konstate-

1 SKS KRA. Ekman, E.J. 2382. 1939. Sysmä.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 67, s. 2. Parkano. 1972.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 202, s. 4. Mola. 1972.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 368, s. 15. Viborgs lkm. 1972.

5 SKNA 416:2, B:15 & B:20. 1960. Paronen, Juhani. Luhango.

6 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 393, s. 21. Tövsala. 1972.

7 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 320, s. 109. Åbo & Tövsala. 1972.

rande att det knappast kändes alls, eller att det kändes blott som när en loppa biter eller myggen sticker. I slutet av 1930-talet sägs det t.ex. att ”t.o.m. de som koppades skröt med att kopyxans slag kändes endast som när en loppa bet ...”¹ Och samma jämförelse dyker även upp långt senare då det heter t.ex. att ”inte gjorde det mycket ont det var nästan så som man sade förr, så som ett loppbett”² eller att ”inte är det alls något mera märkvärdigt än ett myggbett”.³ Det samma konstateras även på den tid då kopperskan använde sig av en kopsnäppare att ”inte kändes det så mycket heller, det var som om en loppa hade bitit”⁴

Det faktum att det knappast alls kändes då man hackade upp såren ansågs bero på två saker. För det första så utfördes ju koppningen i en väleddad bastu där huden var uppvärmd och mer eller mindre okänslig, speciellt på de ställen där hornen dragits fast och för det andra så var redskapet som användes ytterst vasst eller som det heter att ”eftersom järnet var vasst och ytan okänslig så kände man inte av smärta på ytan”.⁵

Man kan väl säga att om upphackandet av såren hade känts av mer än t.ex. när en loppa biter, så hade detta nog beskrivits oftare och säkert också mera utförligt i uppteckningarna.

ANTALET sår avgjorde den blodmängd som det var meningen att man skulle tappa bort. För det att vårdmetoden skulle anses ha den avsedda effekten var inte enbart beroende av hur pass många horn som man drog fast på de olika delarna av kroppen. Eftersom det ju inte ansågs vara lämpligt att hacka upp vare sig för djupa eller för långa sår, var det givetvis antalet sår inom det markerade området som kom att få en avgörande betydelse för den mängd blod det ansågs vara lämpligt att i varje enskilt fall avtappa, för att uppnå den avsedda effekten med själva vårdmetoden – att få bort så mycket som möjligt av den onda blodet.

Det var alltså sårens antal, d.v.s. hur pass tätt dessa hackades upp inom de markerade områdena som i hög grad kom att bli avgörande för hur mycket av den onda blodet som man under en koppning lyckades med att avtappa. Och ser vi på de uppgifter som berättar om det antal sår vilka en första gång hackades upp per kopphorn kan vi konstatera att uppgifterna beträffande ett exakt antal sår faktiskt varierar. Ibland nämns det att det var små sår som hackades upp mycket tätt och ibland endast att man hackade upp många sår. För det mesta så anges det dock hur många sår per horn det var som man hackade upp. Härvidlag bör man även komma i håg att också hornstorleken, d.v.s. det område i huden som man hackade upp har till en viss utsträckning varit avgörande för hur många sår man kunde hacka upp per horn. I början av 1900-talet sägs det t.ex. att ”hon hackade tätt med sår inom hornområdet”⁶ och att ”kopperskan hackade med sin pikyxa många hål i huden på den som koppades så att blodet sipprade ur varje sår”⁷ eller som det långt senare konstateras att ”sedan knackade hon här alldeles tätt med sår”⁸

1 SKS KRA. Jokela, J.V. PK 43:7846. 1938. Brahestad.

2 SKSÅ 206:16. 1963. Vento, Urpo. Euraåminne.

3 SKNA 1091:1, B:10. 1961. Räisänen, Alpo. Kuhmo.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 368, s. 15. Viborgs lkm. 1972.

5 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 185, s. 15. Hirvensalmi. 1972.

6 SKS KRA. Tyyskä, Juho. 1941. 1907. Askola.

7 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 375, s. 51. Himanga. 1972.

8 SKNA 32:1, A:00. 1958. Sivula, Jaakko. Loppis.

SAMMANFATTNINGSVIS kan det sägas att efter det att hornen en "första gång" hade varit fastdragna på huden kunde kopperskan börja hacka upp sår där hornen suttit – förutsättningen för att kunna avtappa blod. De redskap som hon härvidlag använde var främst kopyxan, som omnämns redan i uppteckningar från 1910-talet eller rakkniven med vars spets hon hackade upp och som omtalas fr.o.m. början av 1900-talet. Men även en välslipad spets på en täljkniv eller hörnet på ett rakblad har under denna tid använts. Och enligt en del något knapphändiga uppgifter har såren på senare tider knäppts upp med en koppsnäppare, närmast av kopperskor i de allmänna basturna. Men innan upphackandet kunde börja måste hornen plockas bort, något som gjordes i den ordning de dragits fast.

Därefter inleddes upphackningen av sår, vilket har varit ett av de mest och noggrannast beskrivna momenten. Enligt de något knapphändiga uppgifter som föreligger fr.o.m. början av 1900-talet och vidare under hela den tid koppningen utövats, gällde det nu för kopperskan att snabbt börja hacka upp sår i huden i bulan efter hornet. Något som hon också gjorde i snabb takt med lätt hand, så att såren inte blev för djupa utan små och nätta, vilket även uppskattades. Dessutom så läktes de små såren väl utan att lämna ärr efter sig. Därtill måste man, som det i de sentida uppteckningarna sägs, se till att såren innanför bulan hackades upp i kroppens längdriktning med början nerifrån.

I likhet med antalet av de fastdragna hornen har man ofta även redogjort för antalet upphackade sår per kophorn. Och enligt ett något knapphändigt material sägs det, inledandes med uppgifter fr.o.m. början av 1900-talet att man har hackat upp en 3–4, högst 5 sår per kophorn en första gång.

Den följande gruppen på 5–10 upphackade sår per horn grundar sig på långt fler belägg börjandes fr.o.m. 1910-talet och framöver tyder på att det har varit rätt så vanligt med 5–10 sår per horn.

Den absolut vanligaste gruppen i fråga om antalet upphackade sår per horn, var den som nämner ett tiotal sår per horn och som finns rikligt belagd i uppteckningar fr.o.m. 1930-talet fram till de yngsta uppteckningarna. Avsikten med ett tiotal sår per horn var att få bort "all den onda blodet". Med en koppsnäppare som användes på senare tider knäpptes, beroende på modellen 8–12 sår upp per horn. Den avtappade blodmängden var, eftersom såren skulle vara små, beroende av det upphackade antalet sår, som det t.ex. sägs redan i början av 1900-talet.

Slutligen, jämfört med en hel del detaljerade uppgifter om koppningen, så är det knapphändigt med upplysning om hur upphackningen kändes. Och i de fall detta omtalas, sägs det att det knappast alls kändes, eller som "när en loppa biter".

5.5.3 HORNEN SOM ÅTER DROGS FAST OVANPÅ SÅREN SAMLADE OCH FÅNGADE UPP BLOD

Men kophornen eller blodkopporna utnyttjades inte enbart till att samla blodet under den uppvärmda huden med. Deras egentliga uppgift har åtminstone i samband med den blodiga koppningen varit att samla och fånga upp den onda blodet som hade börjat rinna ur de i huden upphackade såren.

För efter det att såren innanför märket i huden hade hackats upp och blodet börjat komma ur såren gällde det för kopperskan att mycket snabbt placera samma horn, som hon en stund tidigare hade tagit bort för att hacka upp sår, på plats igen ovanpå de i huden upphackade såren. Härvidlag måste hon vara noga med att hon placerade hornet så att alla de sår som hon hade hackat eller ”knäppt upp” faktiskt kom innanför hornkanten, inte ett enda sår fick lämnas utanför eller som det på senare tid berättas att ”på dessa sår placerade hon hornet men så att inte ett enda sår fick synas under hornet ...”¹

Först därefter kunde hon börja med att på samma sätt som under den första omgången hornen drogs fast, att med munnen via de små dragen i kopphornshinnan suga ut luften ur hornet som därvidlag drog. Därvidlag var det också mycket viktigt att kopphornshinnan var i gott skick och fungerade väl så att det uppstod ett ordentligt vakuum inuti hornet men också för att den skulle hindra blodet från att komma i munnen på kopperskan, någonting som vi återkommer till längre framöver.

Om man utnyttjade koppglas med gummiboll var det enkelt att klämma ihop gummibollen och placera koppglasets med den hoptryckta gummibollen tillbaka ovanpå såren. Även de uppvärmbara koppglasen måste värmas upp på nytt innan de placerades ovanpå såren.

Om fastdragningen av de blodsamlade redskapen, speciellt kopphornen berättas det mer eller mindre ingående i uppteckningarna så som t.ex. en kopperska säger att ”man slår bara sönder ytan med koppningsjärnet och sedan suger man där fast hornet”² eller som det heter att ”små sår och hornet sugas fast ovanpå såren”³ eller att ”hon hackade med rakknivsbladet omkr. 10 cm:s långa sår, sedan sög hon fast hornet på samma ställe, det samma gjordes med alla horn”⁴ eller vidare att ”några sår i ytan innanför cirkeln sedan placerade hon hornet och sög fast det och sedan följande”⁵ men det sägs också att kopperskan kommenderade den som hon behandlade och sade att ”var nu utan att röra dig då jag drar fast hornen så att de inte faller med en skräll i golvet innan de suger bort den onda blodet”⁶ och att ”kopperskan placerade hornet ovanpå såret och suger ut luften ur hornet varvid det uppstår ett sug hornet fäster vid huden och börjar dra upp blod i hornet”⁷.

För kopperskan gällde att få hela proceduren med att på nytt dra fast hornen ovanpå de upphackade såren att gå snabbt undan, så att inte den blod som började sippra eller rentav rinna ur såren hann börja rinna ned längs med kroppen. Samma procedur upprepade hon sedan i tur och ordning med alla de fastdragna hornen eller blodkopporna börjandes med dem som först dragits fast.

1 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 397, s. VII. Töysä. 1972.

2 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 22003. 1933. Perho.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 205, s. 25. Libelits. 1972.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 272, s. 3. Saari. 1972.

5 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 377, s. 7. Pielavesi. 1972.

6 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 250, s. 4. Parikkala. 1972

7 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 363, s. 10. Kronoborg. 1972.

5.5.4 HORNEN DROG BLOD UR SÅREN OCH VAR JOBBIGA ATT HÅLLA REDA PÅ
När alla kopphorn eller blodkoppor väl hade sugits fast igen ovanpå såren och dessa omedelbart hade börjat dra blod ur såren fick kopperskan det verkligt jobbigt med att vakta och hålla reda på dem. För beroende på olika faktorer, sådana som bastuvärmen, antalet upphackade sår, hur pass goda hinnor hornen hade, d.v.s. hornens sugkraft, men givetvis också på den som koppades, fylldes nu koppornen respektive blodkopporna med blod. I en del fall snabbare och i andra fall långsammare eller som en kopperska redan på 1920-talet säger att ”för en del blir hornet hastigt fyllt med blod”¹ men också som det långt senare heter att ”det måste vara bra, ett riktigt horn och det bara suger blod därifrån, då man har bra horn och de där hinnorna då blir de fyllda med blod med en smäll”.² I regel gick det dock ganska snabbt, eller som det heter ”efter en liten tid” eller ”en kort stund” eller rentav ”efter fem minuter”. Men det bör även påpekas att, i samband med att hornen dragits fast för att dra blod ur såren så har en del kopperskor, närmast i de östra delarna av landet, för att ytterligare öka blodflödet ur såren ännu sköljt t.ex. ryggen och hornen med varmt eller ljumt vatten som har runnit kring de fastdragna blodsamlade redskapen eller som det heter att ”då alla 4–5 horn var fästade göt hon hornen med hett vatten och såg till att hornen hölls fast”³ eller att ”då alla horn satt fast i huden öste kopperskan varmt vatten mellan hornen”.⁴ Ja t.o.m. med en i varmt vatten blötlagd handduk som lades mellan hornen har man strävat efter att öka blodflödet.

HORNEN FYLLDES MED MÖRK BLOD och beroende på hornännets tjocklek och ljusförhållandena i bastun kunde kopperskan genom de mer eller mindre genomskinliga koppornen följa med hur dessa fylldes med mörk tjock blod. Bäst såg hon givetvis hur redskapet fylldes med blod då hon använde fabriksstillverkade genomskinliga blodkoppor.

Det som kopperskan alltså såg, då alla koppornen respektive blodkoppor var fastdragna ovanpå såren, var hur dessa mer eller mindre snabbt började fyllas med blod, vilket ju faktiskt också var meningen. De upphackade såren, vilka alltså gjorde det möjligt att få bort den yt blod som man med hjälp av hornen hade samlat under hudytan, var blott ett medel. Målet var att dra ut så mycket av denna blod som möjligt. Och detta uppnåddes genom att man snabbt hade sugit fast horn, respektive blodkoppor för att dra ovanpå såren ur vilka bloden hade börjat sippra ut. I en uppteckning från slutet av 1910-talet sägs det t.ex. helt kort att ”sedan då sår hade hackats suger man igen horn så att bloden skall stiga upp i dem”⁵ eller som det i en sentida uppteckning om förhållandena i början av 1900-talet heter att ”och hornet sög sig fast vid huden och in i hornet sögs det blod ur såren efter omkring fem minuter tog kopperskan bort hornen”⁶ eller som det på 1930-talet sägs att ”sedan sög hon igen hornet på samma ställe ovanpå såren, sedan då hornet fylldes med blod så då lossnade det ... ”⁷ samt långt senare att ”i hornet sögs blod och då det fylldes

1 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20624. 1932, uppt. 1920. Rovaniemi.

2 SKSÅ 72:46.1959. Kylmänen, Liisa. Ylikiiminki.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 332, s. 43. Heinjoki. 1972.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 135, s. 10. Rautus. 1972.

5 MV:KTKKA 733. Nieminen, Väinö, s. 31. 1917. Jämsä.

6 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 323, s. 3. Sääksmäki. 1972.

7 SKS KRA. Sirkiä, Abram. E 147. 1938. Kuolemajärvi.

togs hornet bort”¹ eller att ”hon sög på nytt fast hornet varvid hornet i sin tur sög bort ond blod, så här gjorde man beträffande alla horn”²

Och om denna blod som under den s.a.s. första omgången drogs ut sägs det att ”i början kom det mörk blod som till slut givetvis ljusnade ... det är den onda blodens som är svart men då den började bli ljus, tunn då avslutades arbetet genom tvättning”³ eller att ”vartefter hornen fylldes med svart levråd blod så lossnade de sålunda av sig själva”⁴ Den blod som kom ur såren in i hornen respektive blodkopporna då dessa under den första omgången hade dragits fast var som det sades ”mörk och tjock” och det var just den som man ansåg vara den onda blodens, den konkreta sjukdomsförorsakaren, som alltså avlägsnades och ju mer blod det kom, desto bättre var det och desto nöjdare var kopperskan med sitt eget arbete.

5.5.5 HORNEN FYLLDES OLIKA SNABBT OCH PLOCKADES ELLER FÖLL BORT

Följande fas, efter det att kopphornen respektive -glasen en första gång hade dragits fast ovanpå såren och de mer eller mindre snabbt hade fyllts med blod var att kopperskan fick lov att noggrant följa med dem för att sedan undan för undan för hand kunna plocka bort dem och tömma dem på den utdragna blodens.

Den hastighet med vilken kopphornen respektive -glasen nu fylldes berodde givetvis på hur pass snabbt blodens kom ur såren eller som man gärna talade om ”hur stort tryck det fanns” som pressade ut blodens. I en del fall gick det långsammare och i andra fall snabbare, delvis beroende på hur pass bra man hade lyckats med att öka den perifera blodcirkulationen i kroppen och därmed även blodflödet ur såren. Om kopperskan tyckte att blodens kom för långsamt kunde hon försiktigt lätta på hornet för att kontrollera den mängd blod hornet hade hunnit dra ut. Om hon ansåg att det inte ännu hade fyllts tillräckligt sög hon på nytt fast det för att dra ut mera blod. Ty först sedan när hornet fyllts med blod var det dags att plocka bort det.

Bäst var det givetvis om hornen respektive glasen fylldes i en sådan takt att kopperskan verkligen hann med att passa och ta bort dem själv för att tömma dem på den mörka blod som levrade sig och som ansågs vara den onda, förskämde blod som nu äntligen fått bort ur kroppen. Och när ett horn väl hade fyllts gällde det för kopperskan att innan det hann falla bort av sig själv, att samtidigt som hon tog bort det mycket snabbt vända det upp och ned för att få blodens att hållas i hornet tills hon kunde tömma ut den.

MED ETT HORN I SÄNDER gjordes bortplockningen av hornen för hand, och det var en åtgärd om vilken det redan i slutet av 1910-talet berättas t.ex. att ”då hornet fylls med blod så tappar man alltid emellan bort blod och hornet sätts tillbaks på nytt och på nytt”⁵ eller också som en kopperska i slutet av 1930-talet säger att ”det kom rikligt med blod då hornet

1 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 66, s. 23. Pälkäne. 1972.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 176, s. 21. Somero. 1972.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 112, s. 14. Sonkajärvi. 1972.

4 SKS KRA. Aittovaara, Leo. Kansanlääkintä 1, s. 1. 1977–78. Uleåborg.

5 MV:KTKKA 731. Mikkola, Edv., s. 183. 1917. Kalvola.

togs bort en andra gång, då hackade man ytterligare sår ... efter den andra hackningen kom det märkbart med blod då hornet togs bort för att rengöras”.¹

Men även i uppteckningar av långt senare datum berättas det om hur kopperskan har plockat bort hornen allt efter som dessa fyllts med blod, det heter t.ex. att ”de där hornen placerades samtidigt på många ställen och då hornen fylldes med blod togs hornen bort”² eller att ”till slut lösgjordes hornen, de släppte lätt eftersom den nedre delen var full av levrade blod så höll inte adhesionskraften mera fast det”³ samt slutligen att ”hornet sög sig fast vid huden och in i hornet sögs blod ur såren, efter omkr. fem minuter lösgjorde kopperskan hornen och blodet föll i vattenstävän som fanns nedanför”⁴

I samband med att kopperskan för hand plockade bort de blodfyllda kopphornen ett i sänder, för att tömma ut den levrade blodet i ett för ändamålet avsett kärl, brukade hon snabbt skölja hornen med vatten innan hon igen drog fast dem på samma ställe av kroppen ovanpå såren ur vilka det fortfarande sipprade ut blod. Det sägs t.ex. att ”när hornen blev fyllda med blod tömdes de och sköljdes rena och sedan på samma ställe på nytt en fyra, fem gånger fylldes hornet med blod”⁵ eller att ”sedan då hornen var ’fyllda’ med blod rengjordes de emellanåt på blod och placerades (drogs) på nytt fast”⁶ eller slutligen att ”hornen sögs fast på plats igen och efter en stund var det fullt med blod, hornet tömdes och tvättades väl och placerades på nytt ovanpå såren”⁷

Samtidigt som hon rengjorde de bortplockade kopphornen passade hon även på att skölja de upphackade såren med ljumt eller varmt vatten innan hon på nytt drog fast hornen. Och om hur det här gick till redan på 1910- och 1920-talen berättas det t.ex. att ”hon hackade hål innanför cirklarna, sög hornet på plats och blodet började komma och emellanåt tömde hon hornet och satte det på plats igen och allt emellan göt hon varmt vatten på huden det här fortsatte tills blodflödet upphörde”⁸ eller som det om förhållandena senare sägs att ”sedan sög kopperskan fast hornen på samma ställen emellanåt togs hornen bort och kopperskan förundrade sig över blodens koagulation och sög fast dem på plats på nytt och emellanåt göt hon med varmt vatten”⁹ samt slutligen att ”i hornet sögs det blod och då det fylldes togs hornet bort och bron sköljdes med vatten ...”¹⁰

HORNEN LOSSNADE OCH FÖLL NER PÅ BASTUGOLVET varvid blodet rann ur dem. Och man kan helt enkelt säga att om kopperskan hade det jobbigt med att sköta hornen då dessa fylldes med blod i sådan takt att hon faktiskt hann med att för hand plocka bort dem ett och ett, för att tömma dem på blod, så sju falt värre hade hon nog det, då hon måste sköta det hela även i de fall då hornen fylldes så snabbt att de, fulla eller rentav endast till hälften fyllda, släppte greppet och började falla bort av sig själva. För det framgår att det

1 SKS KRA. Tienari, Matti. E 155:288–293. 1938. Kuusamo.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 114, s. 14. Puolango. 1972.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 275, s. 6. Pielavesi. 1972.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 323, s. 3. Sääksmäki. 1972.

5 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 202, s. 4. Mola. 1972.

6 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 258, s. 21. Alahärmä. 1972.

7 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 329, s. 21. Jakobstad. 1972.

8 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 199, s. 16. Sakkola. 1972.

9 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 174, s. 10. Haukivuori. 1972.

10 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 66, s. V. Pälkäne. 1972.

faktiskt tycks ha varit mycket mera vanligt att kopphornen föll bort av sig själva, än att kopperskan har hunnit med att plocka bort dem.

Och då hornen lossnade av sig själva från kroppen, föll de vanligtvis ner på bastugolvet eller eventuellt på bastulaven, där den mer eller mindre levrade blodet rann ur dem, men ibland också kastades ut på golvet eftersom kopperskan inte hade hunnit med att samla upp blodet i ett för ändamålet avsett kärl som hon i regel hade till hands. I sentida uppteckningar som beskriver förhållandena i början av 1900-talet redogörs det för hur de blodfyllda kopphornen föll bort av sig själva, det heter t.ex. att ”och sålunda sög hornet själv tills det fylldes med blod och lossnade”¹ eller att ”åter igen sögs hornet för att dra då hornet fylldes med blod slant det bort av sig själv”² eller helt kort att ”då hornet fylldes med blod lossnade det från ryggen och föll bort”³. Men även i uppteckningar som beskriver senare tider berättas det exempelvis att ”då det hade sugit blod så pass mycket att de föll bort av sig själva kastade man den i hornet levrade blodet på bastugolvet ...”⁴ eller långt senare att ”sedan lät hon det vara så länge tills det föll bort av sig själv och det var till hälften fyllt det där hornet med levrat blod”⁵ eller slutligen att ”när de blev till en del blodfyl[ld]a föll de bort”.⁶ Och de blodfyllda kopphornen vilka föll bort av sig själva har tillsammans med all den blod som rann ur såren och som sköljdes bort från kroppen har gett upphov till de ofta återkommande berättelserna om hur bastugolvet flöt av blod eller var fyllt av blod och hur denna luktade illa, och som är en sak som vi återkommer till närmare längre framöver.

Men oberoende av om det var kopperskan som hade plockat bort hornen eller om de hade fallit av sig själva så var koppningen faktiskt inte ännu klar om det visade sig att det ännu kom blod ur såren vilket det i regel också gjorde.

SAMMANFATTANDES kan det sägas att i den takt hornen fylldes med mörk blod gällde det för kopperskan, som det redan fr.o.m. slutet av 1910-talet omtalas, att för hand plocka bort ett horn i sänder för att tömma det. Och i samband med att hornen tömdes på blod, brukade kopperskan även skölja dem rena med vatten innan de på nytt drogs fast. Men även, som det likaså redan på 1910- och 1920-talen konstaterades, har också de upphackade såren sköljts i samband med att hornen tagits bort innan dessa på nytt drogs fast.

Även om kopperskan kämpade med att plocka bort de blodfyllda hornen vartefter, så hade hon det verkligt besvärligt, som det enligt uppgifter redan fr.o.m. början av 1900-talet sägs, när de blodfyllda kopphornen föll bort av sig själva och den mörka blodet rann ut på bastugolvet, vilket var rätt så vanligt.

1 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 216, s. 9. Kuru. 1972.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 294, s. 6. Ruokolax & Puumala. 1972.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 385, s. 21. Kaustby. 1972.

4 SKS KRA. Ekman, E.J. 2382. 1939. Sysmä.

5 SKNA 756:1, B:40. 1961. Virtaranta, Pertti & Soutkari, Pentti. Pälkäne.

6 MV:AK. Backman, J., s. II. 1971. Jakobstad.

5.5.6 HORNEN FAST FLERA GÅNGER OM DET ÄNNU KOM RIKLIGT MED BLOD

För vanligtvis så kom det ännu rikligt med blod ur de upphackade såren även efter det att kopphornen en första gång hade fyllts och plockats bort. Och när kopperskan, som noga följde med blodflödet ur såren, märkte att det kom mera blod, måste hon efter att ha sköljt kopphornet respektive koppglaset i varmt vatten omedelbart dra fast det på nytt på samma ställe ovanpå såren. Och samma sak gjorde hon sedan i tur och ordning med alla de kopphorn som hon dragit fast, efter att först ha tömt dem på blod, ifall detta visade sig vara nödvändigt.

Några bestämda uppfattningar eller ännu mindre några direkta regler för det antal gånger ett och samma kopphorn eller -glas måste dras fast ovanpå såren har det knappast förekommit eftersom detta har varit helt och hållet beroende av hur pass mycket av den onda blodet, som man tack vare massagen och bastuvärmen hade lyckats med att få det att komma ur såren och som alltså har varit avgörande för hur pass många gånger kopperskan skulle dra fast kopphornen respektive -glasen ovanpå såren.

Det vanliga har varit att man brukade dra fast hornen en två till tre gånger, men om det visade sig att detta inte var tillräckligt så har man nog dragit fast dem ända upp till en fyra till fem gånger. Och innan hornet drogs fast på nytt brukade hon också skölja bort kvarbliven blod ur det genom att t.ex. doppa det i ett kärl med varmt vatten. Samtidigt sköljde hon även över de ännu blödande såren i huden med varmt eller ljumt vatten innan hon följande gång drog fast kopphornet respektive koppglaset. Beträffande hornen vilka flera gånger drogs fast på samma ställe berättas det i uppteckningar rörande förhållanden i början av 1900-talet liksom även i de äldsta uppteckningarna t.ex. att ”efter det tog hon ett horn i sänder hällde blodet i en bredvidvarande så, sköljde hornet i ett tvättfat och sög fast på nytt på samma ställe, så här fortsatte det, efter det att det hade tagits två gånger blod alltså 24 horn togs hornen bort och rengjordes på blod och kastades i tvättfatet”¹ eller att ”hon sög hornet på plats och så började det komma blod, emellanåt tömde hon hornet och på plats igen, emellanåt göt hon varmt vatten på huden det här fortsatte tills det blodet upphörde att komma”² eller som det i en uppteckning gjord 1917 heter att ”då hornet blir fullt med blod så tömmer man emellanåt bort blodet och hornet sätts på nytt och på nytt så länge det kommer, till slut upphör man ...”³ eller som det senare sägs att ”då det hade sugit blod så mycket att det föll bort av sig själv kastade man den i hornet levrade blodet på bastugolvet och hornet sögs fast på nytt, detta gjordes på nytt så många gånger det kom en droppe blod ur såren ty annars hade såren inflammerats”⁴ eller att ”hornet sugts ovanpå såren då hornen fylls upp till ca 1 cm eller något mer med blod töms de och sugts igen på nytt på samma ställe, så här gör man 2–3 gånger”⁵ eller slutligen att ”då

1 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 235, s. 8–9. Rautus. 1972.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 199, s. 16. Sakkola & Kexholm. 1972.

3 MV:KTKKA 731. Mikkola, Edv., s. 183. 1917. Kalvola.

4 SKS KRA. Ekman, E.J. 2382. 1939. Sysmä.

5 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 205, s. 25. Libelits. 1972.

hornen blev fulla med blod tömdes de och sköljdes rena och igen på samma ställe på nytt t.o.m. en fyra, fem gånger fylldes hornet med blod, sedan slutade man och tvättade såren”.¹

FÄRGEN PÅ BLODEN FÖRÄNDRADES efter hand som man på nytt och på nytt drog fast kophornen ovanpå såren ur vilka det kom blod. Till att börja med var blodet, som man sade, tjockt och mörkt men ju längre det kom desto tunnare och ljusare blev det tills det att blodflödet slutligen upphörde.

Om den tjocka mörka blodet som så småningom ljusnade allt efter som blodflödet till slut upphörde berättar en kopparska redan på 1920-talet t.ex. att ”åter igen sätter man horn, så pass många gånger att det kommer klart vatten, en aning brunt”² eller som det också långt senare sägs att ”jag kommer ihåg då kopparskan var nöjd då det till att börja med kom mörkt blod som givetvis till slut ljusnade och sade att det är dåligt blod som är svart då den började vara ljus, tunn då avslutades arbetet genom tvättning”³ eller slutligen att ”åter igen sög man så länge att den onda svarta blodet kom bort, de sista bloddroparna måste vara ljusa röda”.⁴

Det allmänna konstaterandet att blodet i samband med att blodflödet så småningom upphör att komma ur såren blir allt ljusare, för att till slut övergå i en klar utsipprande vätska, får sin sannolika förklaring av att det nu är vävnadsvätskan, lymfan den klara vätska som till sammansättningen liknar blodplasman,⁵ som rinner genom lymfkärlen, vilka bildar ett kommunicerande nätverk över hela kroppen och som nu i slutskedet så småningom blandar sig med blodet. Och efter det att det egentliga blodflödet ur såren har upphört, fortsätter lymfan att sippra ut ur de upphackade såren.

I detta sammanhang bör det även konstateras, att det i samband med att kopparskan på nytt drog fast hornen ovanpå de ymnigt blödande såren har hänt att om kophornshinnorna var trasiga och inte fungerade som de skulle, så kunde hon få blod i munnen då hon på nytt sög fast hornet som mycket snabbt fylldes med blod. Även om det verkar ha varit sällsynt att kopparskan av misstag fick blod i munnen så har detta nog ibland inträffat och finns följaktligen också omtalat så som en av olägenheterna vid koppningen, speciellt i samband med användningen av de hemgjorda kophornen.

Det heter t.ex. att ”och hon sög det stadigt fast vid huden, om blodet kom lätt, kom det i kopparskans mun av den där blodet, som hon då spottade i ett för ändamålet reserverat kärl i vilket även blodet slängdes”⁶ eller att ”någon gång hände det att hinnan i ändan av hornet gick sönder och då strömmade det blod i munnen på kopparskan, hon spottade bara bort det och fortsatte sedan på samma sätt”⁷ samt slutligen att ”den där koppargumman sög fast det tätt och nog kom det blod i munnen ur det där hålet, hon spottade allt emellanåt bort det”⁸

1 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 202, s. 4. Mola. 1972.

2 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20624. 1932, uppt. 1920. Rovaniemi.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 112, s. 14. Sonkajärvi. 1972.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 257, s. 21. Ylöjärvi. 1972.

5 Nationalencyklopedin 12 1993, s. 522.

6 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 284, s. 9. Kankaanpää. 1972.

7 SKS KRA. Etelä-Pohjanmaan Nuorisoseura. 645. 1956, ins. 1948. Alajärvi.

8 SKNA 394:1, A:05. 1960. Kiviniemi, Eero. Kankaanpää.

Det enda som kopperskan i dessa fall då kunde göra var helt enkelt att spotta ut den blod som hon av misstag hade fått i munnen. Något som knappast kändes angenämt för henne. Och det var säkert också därför som hon var mycket noga med att på förhand kontrollera hinnorna och byta ut sådana som var trasiga, just för att undvika att få blod i munnen.

5.5.7 NÖDVÄNDIGT MED ATT ÄNNU FLER SÅR HACKADES UPP

Men även om man har dragit fast kopphorn respektive -glas i vissa fall ända upp till en fyra till fem gånger på samma ställen under en och samma koppning för att vara säker på att faktiskt få ut all den onda blod som man hade samlat under ytan av huden och att detta också i regel har varit tillräckligt, så framgår det av ett rätt begränsat antal uppteckningar att det har funnits, främst då kopperskor men även de som blev koppade, som ansåg det vara nödvändigt med att hacka upp ytterligare sår intill de redan upphackade.

Beträffande det antal sår som man den andra gången hackade upp kan det konstateras att det i en del fall har varit mera och i andra mindre. Mellan en tre till fyra sår, ja ända upp till ett tiotal nya sår per horn hackade man upp, men sällan dock lika många som under den första omgången.

Om bruket med att flera gånger hacka upp sår intill de redan upphackade berättas det redan i de äldsta uppteckningarna t.ex. att ”man hackar sår två gånger med kniven eller järnet och blod tar man så länge som det kommer”¹ eller som det kort heter att ”tre ja t.o.m. fyra gånger slår man på samma ställe och drar blod med hornen”² eller som en kopperska på 1920-talet uttrycker sig att ”sedan hackar man en andra gång ett tiotal sår och sätter hornet på nytt”³. Även i uppteckningarna av något senare datum berättas det att ”sedan hackar man en andra gång en 5–6 gånger i spåren efter hornen, drar fast hornen så många gånger som det kommer blod, 3 horn fyllda med blod kommer det då det kommer bra”⁴ liksom det även i uppteckningar av långt senare datum berättas att ”och på nytt drogs hornet där fast och det fick vara en liten stund och litet fler sår åstadkoms och så här gjordes det tills den där klimpiga blodden upphörde att komma”⁵ eller att ”då hon några gånger hade tagit bort hornet tillade hon ytterligare några sår så att all blod lämnade det ställe där hornet suttit, så att inte det ställe där hornet var blev mörkt, hon tog bort så länge tills det inte mera kom något blod”⁶.

VANLIGEN AVGJORDE KOPPERSKAN SJÄLV om det måste hackas upp ytterligare sår för att få bort all den onda blodet eller som en kopperska uttrycker sig att ”jag brukar vanligen hacka tre gånger, somliga skall nog ha bara en gång men jag tycker det lämnar så halvfärdigt så jag brukar nog hacka tre gånger”⁷. Men trots att kopperskan i regel själv har avgjort hur många gånger hon skulle hacka upp sår, har det förekommit att de som lät sig koppas

1 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20630. 1932, uppt. 1917. Taivalkoski.

2 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20621. 1932, uppt. 1917. Kuusamo.

3 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20624. 1932, uppt. 1920. Rovaniemi.

4 SKS KRA. Tienari, Matti. 702. 1939. Kuusamo.

5 SKSÄ 206:16. 1963. Vento, Urpo. Euraåminne.

6 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 273, s. 16. Nurmes. 1972.

7 SLS 1202, band 1976:110. Häggman, Ann-Mari, s. 67. 1976. Esse.

har meddelat kopperskan hur många gånger de önskade att hon skulle hacka upp sår, eller som en kopperska säger att ”jag brukade hacka upp två gånger, men det var mycket folk som ville ha tre gånger och en del fyra ... och sedan då det började komma lite så hackade jag på nytt ... så jag brukade hacka två gånger det där vet jag att mamma gjorde också, men det var ju de som ville ha mera hackat så hackade jag ju mera förstås”.¹ Och ovanpå de ytterligare upphackade koppningssåren drog man på nytt fast kopphorn respektive -glas för att dra ut ännu mer blod så länge som det bara kom ur alla de upphackade såren.

Oberoende av om det då var kopperskan eller den som blev koppad som bestämde om upphackandet av sår, så tycks detta inte ha varit en på långt när lika vanlig åtgärd som bruket med att dra fast ett och samma kopphorn respektive -glas flera gånger ovanpå redan en gång upphackade sår. Något som kan förklaras av det faktum att man tycks ha hackat upp ytterligare sår för det mesta endast i de fall kopperskan ansåg att det inte kom tillräckligt med ond blod. Kopperskans avsikt med att hacka upp ytterligare sår var ju att få bort all den onda blod hon med hjälp av hornen hade samlat under huden – så att ingenting blev kvar som senare kunde fara illa. Medan den som blev koppad främst önskade att man genom att låta hacka upp ytterligare sår kunde få bort så mycket av den onda värkande blod som möjligt, för att därmed bli frisk.

I samband med upphackandet av ytterligare sår kan det slutligen nämnas att själva blodflödet ur såren, d.v.s. all den onda blod som man hade lyckats med att få bort kommitterades ibland ivrigt under arbetets gång av kopperskan. Och detta gjorde hon förtjust i allt mera positiva ordalag ju mera blod det kom. Det heter t.ex. att ”kopperskan uttalade varje gång ett något förvånande utrop kära nån ändå och ju ivrigare desto mera blod det kom”² eller att ”nog tycks det ha funnits ett tryck”³ eller bara att ”gumman beundrade hur bra det kom och så ond och tjock blod, inte att undra på att det värkte”⁴

Dylika uttalanden som väl var ägnade att förstärka effekten hos vårdmetoden gav säkert den som blev koppad en uppfattning om hur bra kopperskan hade lyckats och därvidlag även om hur pass nöjd hon själv var med det arbete hon utfört.

Även om man hade vidtagit alla de nödvändiga förberedelserna, för att få ut så mycket av den onda blod som möjligt, och oberoende av hur mycket det hade kommit, så efter det att det vanligtvis mot slutet hade kommit ljus och klar blod, upphörde blodflödet så småningom av sig självt helt och hållet, något som man givetvis också strävade efter. Det berättas t.ex. redan i uppteckningarna gjorda i början av 1900-talet att ”så länge det kommer blod sätter man horn”⁵ eller att ”man sätter så många gånger att det till slut kommer rent klart vatten, aningen brunt”⁶ eller i slutet av 1930-talet att ”det här upprepades så många gånger som det kom ens en droppe blod ur såren”⁷ Och samma sak konstaterades även i uppteckningarna gjorda långt senare, det sägs att ”emellanåt göt kopperskan ljumt

1 SLS, band 1973:95. Häggman, Ann-Mari, s. 32–34. 1973. Korsnäs.

2 SKS KRA. Tienari, Matti. E 155:288–293. 1938. Kuusamo.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 158, s. 10. Åbo. 1972.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 182, s. 10. Siikajoki-älv dalen. 1972.

5 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20633. 1932, uppt. 1917. Piippola.

6 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20624. 1932, uppt. 1920. Rovaniemi.

7 SKS KRA. Ekman, E.J. 2382. 1939. Sysmä.

vatten i närheten av hornen och tömde blod ur hornen och sög fast på nytt, så här fortsatte det tills det inte mera kom blod ur såren¹ eller att ”det här hornet suger bort den där blodden så länge där finns blod, nog slutar det sedan att komma, då tar man bort det² eller slutligen som en kopperska berättar ”men det fanns ju dem som ville ha mera hackat, då hackade jag ju mera förstås och sedan fick det komma så mycket som det ville, det slutade av sig själv³.”

Huvudsyftet med den blodiga koppningen har varit att avtappa så mycket av den onda ytbloden som möjligt. Men i samband med själva utförandet av vårdmetoden var kopperskan, som det sägs, också tvungen att se till att hon faktiskt fick så som man uttryckte sig bort all den ytblod som hon med hjälp av kopphornen eller koppglasen hade samlat under ytan av huden på olika ställen av kroppen.

Om hur detta utfördes redan i början av 1900-talet berättas det t.ex. att ”hornet sugas fast på nytt och det här upprepas så länge som det kommer blod⁴ eller något senare att ”man drar fast så många gånger som det kommer blod⁵.” Men även i uppteckningar gjorda långt senare konstateras det att ”fastdragandet av kopphornen fortsatte så länge att det inte mera kom blod⁶ eller att ”äter igen sög man så länge tills den onda mörka blodden kom bort⁷” samt att ”det var viktigt att blod skulle tas bort ur såren så mycket som det bara kom⁸ och slutligen som det om en kopperska konstateras att ”nog måste man säga att hon var skicklig inom sitt yrke, det kom inte alls någon blod efteråt⁹.”

Slutligen har vi en viktig egenskap hos blodden som även bör beaktas i samband med koppningen. Det är den egenskap som innebär att även om blodflödet i den uppvärmda huden har ökat i värmen, så upphör det dock efter någon tid tack vare de tidigare omtalade trombocyterna eller blodplättarna. Dessa har en förmåga att efter en kort tid stilla ett avsiktligt genom upphackning åstadkommet blodflöde, genom att dessa trombocyter bildar små proppar vilka fäster dels vid de skadade ytorna och dels vid varandra samtidigt som de sätter igång en koagulationsprocess i de små blodkärl som skurits av vid upphackningen.¹⁰ Något som kopperskorna i samband med utförandet av själva koppningen hade lagt märke till var alltså att blodflödet ur de upphackade såren nog upphörde av sig själva efter en tid efter det att den överflödiga blodden sköljts bort från huden.

Kopphornen respektive koppglasen har alltså dragits fast på nytt och på nytt ända tills som man uttryckte sig, att det inte kom en droppe blod mer ur såren. I och med detta ansåg man också att den onda värkande blodden hade fått bort. Men nästan lika viktigt som att man hade fått bort all den onda blodden var det också att som man sade att det inte blev någon blod kvar i såren som kunde börja osäras och hindra såren från att läkas.

1 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 9, s. 18. Suonenjoki. 1972.

2 SKSÄ 332:9. 1976. Imponen, Maire. Mäntyharju.

3 SLS, band 1973:95. Häggman, Ann-Mari, s. 34. 1973. Korsnäs.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 352, s. 13. S:t Andree. 1972.

5 SKS KRA. Tienari, Matti. 702. 1939. Kuusamo.

6 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 137, s. 8. Padasjoki. 1972.

7 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 257, s. 21. Ylöjärvi. 1972.

8 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 298, s. 130. Kivinebb m.fl. orter. 1972.

9 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 353, s. 10. Somero. 1972.

10 Människans fysiologi 1988, s. 100.

Till den behandlingen av koppningssåren, som efteråt genomfördes återkommer vi längre framöver.

SAMMANFATTNINGSVIS kan man säga att även om kopphornen hade dragits fast ett flertal gånger på samma ställen, så framgår det av ett begränsat antal uppteckningar att kopperskan inte alltid ansåg detta vara tillräckligt, utan som det redan i uppteckningarna redan fr.o.m 1910-talet och fram till de sentida uppteckningarna sägs, hackade upp sår, ett par, tre, t.o.m. fyra gånger på samma ställen. Ibland har också den som koppades framställt önskemål om ytterligare upphackande av sår. Det har dock inte varit lika vanligt att hacka upp ytterligare sår, som att dra fast horn flera gånger. Kopperskans avsikt med att hacka flera gånger var främst att få bort all den onda blod som samlats under ytan. Den ur såren rikligt strömmande bloden brukade kopperskan kommentera i positiva ordalag. Under koppningens gång hade hornen dragits fast, som det redan i början av 1900-talet konstateras, så länge det kommer blod, tills blodflödet upphör, för efter en tid när även blodens färg förändrats, upphör blodflödet av sig självt. Viktigast har dock varit att man ansåg sig ha fått bort all den onda bloden, så att det inte blev någonting kvar i såren.

5.5.8 SVÅRBESTÄMD MÄNGD AVTAPPAD BLOD MÄTTES INTE UPP

Eftersom ett varierande antal horn har dragits fast flera gånger och efter hand som dessa fylldes och sedan tömdes på blod, kan man fråga sig om den avtappade blodmängden har mätts upp och i så fall på vilket sätt, och hur stor har egentligen den mängd blod varit som man har avtappat i samband med en koppning och vidare om den avtappade blodmängden har haft någon betydelse. Helt kort kan man säga att man för det mesta inte har mätt upp blodmängderna och att man därför vanligtvis inte kan säga exakt hur mycket blod det var som avtappades. För upplysningen om mer eller mindre exakta mängder avtappad blod inskränker sig till ett tiotal uppgifter vilket i själva verket är synnerligen minimalt jämfört med andra mer eller mindre detaljerade uppgifter om vilka det finns mycket rikligt med upplysning i det arkivaliska materialet.

I några fall talas det om större mängder avtappad blod, det berättas t.ex. att ”det var förskräckligt mycket blod som kom”¹ eller som det säkert något överdrivet sägs att ”blod avgick litervis”² eller att ”i bastun blev värken från skuldrorna och ryggen ur vilka man hade koppat värkande mörk blod omkring 1 ½ liter”³ eller som det nog mera riktigt heter att ”ond blod kom hornvis ur många av dem som koppades”⁴. En kopperska däremot, som ville vara mera exakt nämner t.ex. att ”läkarna skulle ha ordinerat henne att man borde tappa bort en halv liter blod från den där ytan”⁵. Men vanligtvis talas det dock om betydligt mindre mängder, det sägs t.ex. att ”på ett tag kunde man vid en koppning ta omkring 350 gr blod av en människa, men om det var en speciellt stadig människa då kunde man

1 SKSÅ 221:3. 1967. Koivu, Leena. S:t Marie.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 157, s. 6. Pielavesi. 1972.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 235, s. 10. Rautus. 1972.

4 SKS KRA. Tuominen, Valto. Kansanlääkintä 13, s. 344. 1977-78. Räisälä.

5 SKSÅ 332:9. 1976. Imponen, Maire. Mäntyharju.

också ta mera”¹ eller att ”den blodmängden som kom per horn har varit omkr. 10 m gram beroende på hur pass blodfull den som blev koppad var”² eller vidare att ”då hornen fylls upp till omkring 1 cm eller litet mera med blod då töms de och sugts fast på samma ställe på nytt, så här gjorde man 2 eller 3 gånger”³ samt slutligen att ”hur många gram blod man i varje enskilt fall avtappade har jag aldrig beräknat eftersom hornen tömdes i en stäva i vilken det fanns vatten på botten, en van kopparska kunde nog beräkna hur pass mycket det fanns av den där överflödiga bloden i vars och ens kropp”⁴. Beträffande de avtappade blodmängderna kan man också konstatera att det var vanligt att man ansåg att ”blodfulla” personer kunde man koppa mera än blodfattiga personer.

Men mera upplysning om de avtappade blodmängderna än så här ingår det inte i det arkivaliska materialet. Något som också förefaller att vara naturligt med tanke på att kopphornen som dragits fast ofta föll bort av sig själva då de fyllts med blod varvid bloden rann ur dem, utan att man hade möjlighet att mäta upp den.

Man kan också säga att man genom att räkna hur pass många gånger varje enskilt kopphorn var fastdraget på kroppen under en och samma koppningsomgång kunde få en teoretisk beräkningsgrund, enligt vilken den avtappade blodmängden kunde uppskattas. Men i praktiken var kopphornen av något olika storlek och fylldes ojämnt, dessutom höll man inte alltid heller så noga reda på exakt hur pass många gånger varje enskilt horn hade fyllts med blod. Man har inte heller kunnat mäta upp den mängd blod som sipprade ur såren och som inte samlades upp utan rann bort utmed kroppen därifrån den sköljdes bort.

Något som man ibland undrar över i samband med de olika formerna av blodtappning är faktiskt frågan om den mängd av ”den onda blod” som man egentligen avtappade ur kroppen med hjälp av respektive metod. För att det skall vara möjligt att s.a.s. teoretiskt besvara frågan, bör den avtappade blodmängden ställas i relation till hela den mängd blod som en människa har, och som i vikt uttryckt blir omkr. 5,6 kg blod.⁵ Om vi som norm för en avtappning tar den blodmängd, som det sägs att man i dagens läge lätt kan ge i samband med en vanlig blodgivning, och som rör sig omkr. en halv liter blod eller mer⁶ vilket är omkr. 9 % av hela kroppens blodmängd, och i vikt uttryckt omkr. 500 gr. Beträffande den vid åderlätning avtappade blodmängden kan man av såväl äldre tecknade, som de olika på senare tid i samband med åderlätning tagna bilderna att döma, säga att man i regel knappast tappade ut mer, än den mängd blod som rymdes på det fat som användes som uppsamlingskärl. Något som med tanke på den åderlättnes välbefinnande torde ha hållit sig inom gränsen på omkr. en halv liter, även om det nog under historiens lopp har beskrivits många fall av åderlätning med betydligt större mängder avtappad blod och ofta tätt inpå varandra utförda åderlätningar.⁷

1 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 177, s. 56. Pälkjärvi. 1972.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 60, s. 27. Kangasniemi. 1972.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 205, s. 25. Libelits. 1972.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 367, s. 13. Storkyro. 1972.

5 Människans fysiologi 1988, s. 91.

6 Människans fysiologi 1988, s. 130.

7 Fähræus 1935, s. 323–325.

KOPPHORN AV VARIERANDE STORLEK gjorde att frågan om den avtappade blodmängden blev mera problematisk när det gäller koppningen, ty uppgifterna i det utnyttjade arkivaliska materialet är tyvärr rätt så obestämda. Koppornens storlek har varierat, liksom även det antal gånger dessa har varit fastdragna, samt hur mycket de har fyllts med blod har likaså varierat.

Som ett exempel kan det nämnas att det i den av Bayfield 1823 utgivna ”Koppningshandboken” i vilken det talas om olika rekommendationer i fråga om blodkopparnas antal sägs att 3 blodkoppar drar ut mellan 5 och 7 uns blod, vilket skulle uppgå till mellan omkr. 140 och 200 gr blod.¹ En blodmängd som bör ställas i relation till den vid blodgivning idag avtappade blodmängden på omkr. 0,5 l eller omkr. 500 gr.² Och vidare i en av de inhemska husläkarböckerna, i den av Wistrand 1897 utgivna *Kotilääkäri*, talas det endast om att man till koppning bör ha några små glas på mellan 8 á 10 centiliter.³ Den mängd blod som man med hjälp av dessa små glas bör dra ut sägs det däremot ingenting om. Men det förefaller dock som om den vid koppning avtappade blodmängden inte har varit lika stor som vid åderlåtning, även om man inte mera exakt har brukat mäta upp den.

Men även om man hade haft bättre möjlighet att mäta upp åtminstone den blodmängd man tömde ur hornen i det kärl som var avsett för detta ändamål och i vilket det brukade finnas lite vatten så har man nog inte mätt upp den avtappade blodmängden. Det att man inte i någon större utsträckning tycks ha brytt sig om att närmare mäta upp blodmängden får ses mot bakgrunden av det faktum, att man inte ansåg att det var någon mer eller mindre exakt mängd avtappad blod som var avgörande för hur pass väl koppningen hade lyckats. Man skulle ju koppa bort så mycket av den onda mörka bloden som det bara kom, för när bloden så småningom blivit ljusare och tunnare och till slut upphört att komma var det dags att upphöra med koppningen. Huvudsaken var ju att den värkande bloden därvidlag hade fått bort en mer eller mindre exakt mängd blod spelade inte någon större roll.

5.6 Tvättning, sköljning och intvålning

5.6.1 KROPPEN TVÄTTADES ELLER SKÖLJDES EFTERÅT

Även om man hade dragit ut så pass mycket av den onda bloden ur sårerna att det inte mera ”kom en enda droppe blod” kan man inte säga att själva koppningen därmed skulle ha varit helt och hållet avslutad och att den som blivit koppad kunde få lämna bastun. För kopperskan återstod det ännu att ge en avslutande behandling av de kroppsdelar som blivit koppade, och speciellt de på dessa upphackade sår på ett sådant sätt, att dessa efteråt inte skulle bli svårläkta. Det första som kopperskan gjorde efter det att bloden hade slutat att komma och hornen för sista gången hade tagits bort och tömts på blod, var att hon

1 Bayfield 1823, s. 119.

2 Människans fysiologi 1988, s. 130.

3 Wistrand 1897, s. 510.

medan den som blivit koppad ännu låg eller satt kvar i bastun, tvättade eller åtminstone sköljde kroppen och speciellt de kroppsdelar som hon hade koppat för att få bort de allra sista resterna av blodet ur såren.

Vid denna tvättning eller sköljning har kopperskan använt såväl tvål som varmt eller ljumt vatten som vanligtvis fanns till hands i bastun och som hon göt över den bara kroppen. Men det heter också att man med avsikt har avslutat genom att skölja kallt vatten över såren för att få dessa som man sade ”att dra ihop sig” eller som det om förhållandena i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet berättas att ”efter det att hornen tagits bort blev ryggen blodig som först sköljdes med ljumt vatten och till slut med svalt eller kallt vatten för att såren skulle dra ihop sig och sluta blöda”.¹ (Se bild nr 21.)

Om proceduren som helhet med att efter koppningen skölja och tvätta kroppen berättas det redan i slutet av 1910-talet t.ex. att ”efter koppandet tvättas kroppen ren från blod med ljumt vatten och är sedan klar, i koppningssåren sätter man inte salvor”² eller som det också ett par årtionden senare konstateras att ”hornen bort och sedan tvättar man med tvål och vatten”³ eller vidare som det i uppteckningarna av långt senare datum även sägs att ”då koppningen var över tvättade man såren med vatten och tvål, tvål på och så var det klart och patienten var klar att lämna bastun”⁴ eller att ”då det inte mera kom blod tvättade hon rent med tvål och där med jämnt”⁵

Beträffande användningen av tvål som i en eller annan form omtalas i en mycket stor del av uppteckningarna i samband med avslutningen av själva koppandet, bör det påpekas att tvålen har utnyttjats på två olika sätt. Dels har man, så som ovan omtalats, använt tvål tillsammans med varmt eller ljumt vatten för att tvätta bort blodet ur såren efter koppningen och dels har tvålen utnyttjats som ett slags salva, ett medel med vilket de rentvättade koppningssåren till sist smordes in genom att man strök eller gned tvål på dem.

VASATVÅL ELLER RYSSTVÅL kallades den tvål som man har utnyttjat såväl till att tvätta kroppen med som till att gnida in eller smörja såren med och den har i regel utgjorts av helt vanlig, för det mesta fabriksstillverkad byktvål som dels kallades för gul eller brun tvål och dels enligt tillverkningsorten för ”vasatvål”, men som även har kallats för ”rysstvål”. Det var en tvålsort som förr har kunnat inhandlas på de flesta orter runt om i landet. Ofta så nämns det t.o.m. att det just var köpt tvål som utnyttjades. Men den gula byktvålen kunde också vara mörkare gul, ja rentav som det nämndes, brun. Det berättas att ”den var till färgen brun och den kallades i mina hemtrakter i Räisälä helt enkelt bara för rysstvål”⁶ eller som en kopperska i Österbotten säger att ”riktig vasatvål som vi kallade, förr kallade den till rysstvålen”⁷

1 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 313, s. 22. Pihtipudas. 1972.

2 MV:KTKKA 732. Mikkonen, Adam, s. 38. 1917. Kajana lkm.

3 SKS KRA. Tienari, Matti. 702, 1939. Kuusamo.

4 MV:AK. Jussila, Lyyli, s. II. 1971. Lammi.

5 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 273, s. 16. Nurmes. 1972.

6 SKS KRA. Tuominen, Valto. Kansanlääkintä 13, s. 344. 1977–78. Räisälä.

7 SLS 1202, band 1976:110. Häggman, Ann-Mari, s. 35. 1976. Esse.

Bild 21. Bilden från Längelmäki visar hur kopperskan efter det att själva koppningen är över avslutar genom att skölja över ryggen på den, som sittande på en pall i bastun har blivit koppad. De använda kopphornen skymtar nere till vänster på bänken. Museiverkets Etnografiska bildarkiv 2363:173, foto Eino Mäkinen 1935.

Om den gula bykttvålen som ströks ovanpå såren berättas det bl.a. att ”sedan strök kopperskan hastigt på de ställen där såren fanns gul tvål, det sved en aning ...”¹ eller att med ”gul tvål strök man försiktigt såren efter kopyxan”² eller som det också heter att ”om det behövdes gned man tvål på de ställen där hornen suttit, det var en skyddande hinna för såren”.³

Förutom bykttvålen, som har varit det mesta använda medel med vilket man strök på ovanpå koppningssåren har det talats även om andra medel så som kamfersprit, vaselin,

1 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 9, s. 18. Suonenjoki. 1972.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 159, s. 4. Säminge. 1972.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 257, s. 21. Ylöjärvi. 1972.

någon salva eller smörja. Om ingnidningen av de rentvättade koppningssåren med andra medel talas det redan i uppteckningar gjorda alldeles i början av 1900-talet. Det heter t.ex. att ”såren smordes med kamfersprit eller med tvål drog man ovanpå såren om man inte kunde tillåta spritens svidande”¹ eller som det i slutet av 1930-talet heter att ”om det finns vaselin så smörjer man såren, om inte är man utan”² eller som det av uppteckningar av långt senare datum framgår att ”som smörjning användes något slags fett som rengöring av huggsåren”³.

Orsaken till att man till slut har strukit tvål eller något annat lämpligt medel ovanpå de rentvättade koppningssåren har varit den, att man har ansett att speciellt tvålen men även andra medel hindrade såren från att efteråt bli svårläkta eller som en kopperska i början av 1940-talet uttrycker det att ”såret förskäms icke då man stryker tvål på”⁴ eller som det också långt senare om rysstválen konstateras att ”då man satte på av denna tvål på såren så blev inte såren irriterade och inte heller sjuka”⁵.

Tválen ansågs bidra, dels till att såren, som man numera uttrycker sig, inte blev infekterade och dels till att dessa läkte snabbt och spåren efter dem försvann. För efter några dagar hade koppningssåren i regel läkt och de små skorpor som hade bildats ovanpå såren hade fallit av, en sak som vi närmare skall återkomma till senare.

5.6.2 INGEN GIFTIG TVÅL I KOPPNINGSSÅREN

Men trots att man som sagt, i de allra flesta fall har begagnat bykttvål såväl till att tvätta med som till att gnida in i såren, eftersom tvålen ansågs bidra till sårens helnande, så föreligger det enstaka uppgifter redan från 1910-talet, men även från senare tider om kopperskor, speciellt i de östra delarna av vårt land, vilka ansåg att man inte under några som helst omständigheter fick gnida in tvål eller någon salva i koppningssåren.

De ansåg att den bykttvål som användes innehöll någon form av gift, vilket ju inte kunde vara bra för såren och de var måna om att framhålla att det väl räckte till med att bara skölja såren med rent vatten. För redan i slutet av 1910-talet berättas det helt kort att ”i koppningssåren sätter man inga salvor”⁶. Men samma sak konstateras det i princip även i uppteckningarna från 1950- och 1960-talen, ”men att jag inte använde tvål, jag satte ingenting, inte skall man ju förgifta såren, i tvålen finns det ju gift, förstår ni inte det”⁷ eller att ”tvål bör man inte sätta i såren, det får inte förekomma det understöder jag inte”⁸ samt slutligen ännu senare att ”är det inte bättre med vatten, att det är ju gift i den där tvålen”⁹. Vad som kan ha legat bakom en del kopperskors rädsla för användningen av tvålen, som enligt de flestas uppfattning dock var ett helande medel är svårt att säga. Eventuellt kan

1 SKS KRA. Tyyskä, Juho. 1941. 1907. Askola.

2 SKS KRA. Tienari, Matti. 702. 1939. Kuusamo.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 193, s. 4. Kivijärvi. 1972.

4 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 39331. 1941. Sodankylä.

5 SKS KRA. Tuominen, Valto. Kansanlääkintä 13, s. 345. 1977-78. Räisälä.

6 MV:KTKKA 732. Mikkonen, Adam, s. 38. 1917. Kajana lkm.

7 SKNA 173:1, A:15. 1959. Leskinen, Heikki. Sordavala.

8 SKNA 504:1, A:40 & A:50. 1960. Ryytänen, Paula. Ilomants.

9 SKSÄ 149:35. 1973. Jauhainen, Marjatta. Valtimo.

de ha varit med om att såren hade blivit svårläkta efter det att man som avslutning hade gnidit tvål ovanpå såren och att den därför inte fick utnyttjas.

I vilket fall som helst så inskränker sig uppfattningarna om att tvålen utgör ett slags gift som inte fick komma i beröring med koppningssåren till några uppgifter från de östra delarna av vårt land. Medan man i de övriga delarna av landet nog har strukit på tvål utan att detta enligt uppgift tycks ha lett till några som helst komplikationer. Däremot kan man inte säga huruvida just tvålen har haft en helande effekt eller om koppningssåren hade läkts trots att man bara sköljde dem med vatten, ty för det mesta tycks de ha läkts utan några som helst men efteråt, något som vi återkommer till framöver.

SAMMANFATTANDES kan man säga att till de avslutande åtgärderna, efter det blodet upphört att komma, hörde tvättning och sköljning av kroppen eller åtminstone av de kroppsdelar som koppats. Härvidlag har man då, som det enligt uppgifter om förhållanden fr.o.m. början av 1900-talet sägs, först sköljt med ljumt vatten och efter det med kallt vatten för att få såren att dra ihop sig. Men också, som det framgår av uppteckningar av senare datum, att man tvättade såren med kallt vatten och tvål.

Tvål, s.k. rysstvål har använts både tillsammans med vatten vid sköljningen och som det i sentida uppteckningar sägs, var för sig till att gnida in såren med. Men ända sedan 1910-talet har man också använt kamfersprit eller vaselin som smörjmedel. Orsaken härtill var att man ansåg att såren icke förskäms om man stryker tvål på dem. Men enligt ett fåtal uppgifter fr.o.m. 1910-talet fram till mitten av 1900-talet från ett begränsat område i öster, har dock en del kopperskor på det bestämdaste avrått från att gnida in koppningssåren efteråt med tvål, som de ansåg vara gift.

5.7 Illaluktande blod sköljdes bort, samlades upp och slängdes

Innan vi redogör för avslutandet av koppningen kan det vara av intresse att se litet på vad man gjorde med all den avtappade mörka blodet som så småningom hade börjat levra sig. Som vi har sett så hände det sig ofta att kopphornen föll bort av sig själva då de fylldes med blod. Och då hornen föll ner på bänken eller direkt på bastugolvet så rann blodet ur dem och blev liggande där under den tid själva koppningen pågick. Endast i de fall kopperskan hade hunnit med att plocka bort hornen hade hon möjlighet att tömma blodet ur dem i något lämpligt kärl. Men nog har det också förekommit att hon bara tömde ut blodet ur hornen direkt på bastugolvet, som åtminstone i de rökbastur vilka vanligtvis utnyttjades ofta bestod av ett tillstampat jordgolv, eventuellt med några mer eller mindre tätt lagda golvplankor ovanpå.

Och enligt ett flertal av de uppgifter som föreligger, hände det sig ofta att såväl den blod som hade sipprat ur såren och sedan runnit ut på bastubänken och ner på golvet som den

som hade tömts ur hornen direkt på golvet, flöt omkring där i form av levrade illaluktande blodklumpar tillsammans med sköljvattnet. Om förhållandena kring sekelskiftet 1800–1900 berättas det t.ex. att ”sedan slant hornen bort och bloden flöt ut på golvet och rann bort”¹ eller som det i början av 1900-talet heter att ”bloden ur dem kastades antingen på bastugolvet om det var glest eller i ett speciellt kärl om golvet i bastun var tätt”² eller om förhållandena något senare att ”ibland var det över tio horn samtidigt, då svallade det av blod på bastugolvet”³ eller ännu senare att ”bloden rann ut på bänken och på golvet fanns det levrade blodklumpar, det såg obehagligt ut”⁴ eller vidare ännu senare ”att då koppningshornet fyllts hällde man bloden på bastugolvet och hornet drogs fast på plats igen, bloden tömdes alltid på samma plats i närheten av det ställe där vattnet rann ut”⁵ eller slutligen att ”när hornet fylldes med svart levrad blod, lossnade det sålunda av sig självt varvid bloden flöt ut på bänken, blodens flödande var ytterst obehagligt, men man måste tåla det även om nästippen var vit”⁶.

BLODEN HAR ÄVEN SAMLATS UPP trots att man för det mesta har låtit bloden rinna ut och ner på bastugolvet, för det har nog förekommit att man försökt, att i ett för ändamålet reserverat kärl, samla upp den avtappade bloden, även om detta inte tycks ha varit lika vanligt som att låta bloden rinna fritt. För även om man redan kring sekelskiftet 1800–1900 hade kastat ut bloden på golvet, så har man också på den tiden, som det heter ”samlat bloden i ett speciellt kärl om det var ett tätt golv i bastun”⁷ eller som det om förhållandena under seklets första årtionden berättas att ”kopperskan lösgjorde hornen och bloden föll i en vattenstäva som fanns undertill”⁸ eller att ”kopperskan sög alltid fast hornet och att emellanåt hällde hon levrad blod ur hornet i ett kärl”⁹ eller att ”sedan sög man med munnen blod i hornet och hällde den i en bredvidstående stäva av trä för att kastas bort”¹⁰ eller att ”man högg små sår ur vilka den onda bloden rann i ett kärl som tömdes bakom knuten”.¹¹

Men trots att man då med hjälp av ett kärl har försökt att samla upp så mycket som möjligt av den avtappade bloden, verkar det som om det trots allt hade runnit ut blod som hade gjort att det när koppningen slutligen avslutades luktade illa av levrad blod i bastun, och som gjorde att det var direkt obehagligt att efter en koppning besöka bastun, något som ofta också påpekas i uppteckningarna.

All den blod som hade koppats bort försökte man nu så snabbt som möjligt göra sig av med genom att först skölja bort den från bastubänken och sedan från bastugolvet via det avlopp eller det ställe i golvet genom vilket vattnet rann ut ur bastun, men trots det så sögs

1 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 201, s. 2. Nakkila. 1972.

2 SKS KRA. Tyyskä, Juho. 1941. 1907. Askola.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 377, s. 6. Pielavesi. 1972.

4 MV:AK. Viero, Taina, s. 2. 1956. Ruokolax.

5 SKS KRA. Tuominen, Valto. Kansanlääkintä 13, s. 346. 1977–78. Räisälä.

6 SKS KRA. Aittovaara, Leo. Kansanlääkintä 1. s. 1. 1977–78. Uleåborg.

7 SKS KRA. Tyyskä, Juho. 1941. 1907. Askola.

8 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 323, s. 3. Sääksmäki. 1972.

9 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 293, s. 26. Muuruvesi. 1972.

10 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 318, s. 14. Kullaa. 1972.

11 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 386, s. 5. Sammatti. 1972.

nog en del av blodet upp av det tilltrampade jordgolvet. Men också all den blod som man hade lyckats samla i en stäva av trä eller något annat lämpligt kärl kastades genast efter avslutad koppning bort, antingen då på avskrädeshögen eller allra helst, vilket lär ha varit vanligt i avträdet så att inte gårdens fjäderfä kom åt att plocka i sig av den levrade blodet.¹

5.8 Koppningens avslutande och olika åtgärder därefter

5.8.1 KOPPNINGSREDSKAPEN RENGJORDES EFTERÅT MED GLÖDHETT VATTEN

Efter det den som hade blivit koppad hade sköljts och tvättats och såren till slut gnidits in med tvål, var det dags att avsluta hela den omfattande koppningsproceduren. Emellertid är de i det arkivaliska materialet ingående upplysningarna om de avslutande åtgärderna ytterst knapphändiga jämfört med de i övrigt mycket detaljerade upplysningarna. Det är faktiskt bara ett fåtal kopperskor som mer eller mindre ingående t.ex. redogör för hur de behandlade kopphornen efter användningen.

Kopperskans rengöring av såväl de blodristande som de blodsamlade redskapen efter användningen har varit en så pass naturlig åtgärd att den ytterst sällan nämns. I fråga om de blodristande redskapen, kopyxan, koppningskniven har det nog varit naturligt att de har sköljts innan de lindades in för att användas följande gång. Men den egentliga rengöringen av kopyxan skedde dock i samband med blötläggningen av hornen då den togs fram ur trasan för att innan koppningen tvättas i det heta blötläggningvattnet.

Och beträffande kopphornen kan man säga att det i regel bara heter att kopperskan tvättade dem rena efteråt innan hon lade dem tillbaka i den tygpåse i vilken kopphornen brukade förvaras och transporteras. Om förhållanden fr.o.m. början av 1900-talet konstateras det att ”kopperskan tvättade sina horn och satte dem i påsen”² eller att ”sedan tvättades hornen och packades i påsen och gummorna på kaffe”³ eller helt kort att ”’doktor’n’ blev kvar för att rengöra hornen”⁴ samt slutligen senare att ”då det hade kommit blod i dem hällde hon ut den där på golvet och tvättade hornen och gick till en annan”⁵.

I några fall ges det dock en mera utförlig beskrivning över hur kopperskan omsorgsfullt tvättade och i flera omgångar sköljde hornen i hett vatten. Huvudsaken var därvidlag som en kopperska påpekar, att hornen bör tvättas så snabbt som möjligt efter användningen innan blodet börjat torka fast. Och om kopperskan var riktigt omsorgsfull hällde hon ammoniak, lysol eller från apotek inhandlat desinfektionsmedel i vattnet som hon tvättade med. Men hon kunde också använda tvål och sand som tvättmedel och skrubba med en träpinne på vilken hon lindat en trasa.

I en sentida uppteckning berättar en kopperska att ”jag tvättar med ammoniakvatten, jag blötlägger och tvättar och med en borste eller på en sticka sätter jag en trasa och tvål på

1 EI 1977:1. Strandberg, H., s. 26. 1977. Korsnäs; SKS KRA. Huttunen, J.E. Kansanlääkintä 2, s. 6. 1977–78. Kittilä.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 235, s. 9. Rautus. 1972.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 377, s. 7. Pielavesi. 1972.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 275, s. 6. Pielavesi. 1972.

5 SKNA 805:1, B:35. 1961. Punttila, Matti. Sakkola.

den och den sticker jag in i hornet så att det blir rent ända uppifrån, efter var och en tvättar man med tvål¹ eller som en annan kopperska säger att ”kopporna tvättades i glödhett vatten, för att man skulle få dem att bli rena måste man sätta med grov sand detta gjorde att all blod och annan smuts lossnade bra från hornen, omedelbart efter koppningen bör den här tvättningen utföras sålunda fick man lättast bort smutsen ur hornet då hornen sålunda hade tvättats med hjälp av fingrarna så blötlades de för en lång stund i glödhett vatten för att de skulle desinficeras”²

Även om renligheten i samband med koppningen inte under alla tider och alla gånger kanske har varit den allra bästa torde man dock kunna utgå ifrån att kopperskorna i regel har strävat efter att använda så pass rena redskap som möjligt genom att omedelbart efter användningen rengöra dem och sedan innan de på nytt togs i bruk skölja och blötlägga dem.

DEN SOM KOPPATS BORDE VILA SIG efteråt sades det i de förhållningsregler eller anvisningar som har getts dem som koppats för att de skulle kunna tillgodogöra sig den utförda behandlingen. Men man blir dessvärre tvungen att konstatera att upplysningarna beträffande anvisningarna som den som blivit koppad till slut hade fått av kopperskan, är ytterst knapphändiga. I regel så inskränker sig dessa anvisningar till uppmaningar i stil med att ta det lugnt, att klä sig i rena kläder men också till att efter koppningen gå till sängs. Om förhållanden kring sekelskiftet 1800–1900 berättas det t.ex. att ”benen tvättades omsorgsfullt och man band om dem och satte vita linnestrumpor på dem”³ eller senare att ”det bör ännu nämnas att det efter koppningen var det bäst att inte sätta alltför smutsiga underkläder på sig”⁴ samt vidare som det senare också berättas att ”sedan tvättade hon sin patient väl och bad denne att gå och lägga sig, denna förrättning förlades alltid till kvällen så att patienterna kunde gå och vila”⁵ Men beträffande förhållandena i en allmän bastu nämns det också att ”då det inte mera kom blod i hornen avslutades förrättningen och kunden fick ännu gå och bada en ny gång”⁶

Några speciella förhållningsregler i fråga om lämplig eller olämplig föda efter koppningen finns inte omtalade. Men några desto mer ingående eller omfattande förhållningsregler att iaktta än så här tycks man inte ha gett dem som blev koppade. Och av allt att döma verkar de ha varit tillräckliga.

Det som man så gott som alltid dock tycks ha gjort efter avslutad koppning, åtminstone på landsbygden, och som vi närmare skall återkomma till, har varit att man tillsammans med kopperskan, som kommit till gårds begav sig från bastun till stugan för att där dricka kaffe med dopp.

SAMMANFATTANDES kan man om uppgifterna om åtgärderna efter koppandet säga att dessa är dock mycket knapphändiga jämfört med de om själva koppandet. Av det som

1 SKNA 1154:2, B:40. 1961. Ryynänen, Paula. Eno.

2 SKS KRA. Tuominen, Valto. Kansanlääkintä 13, s. 424. 1977–78. Räisälä.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 260, s. 21. Alavo. 1972.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 298, s. 132. Kivinebb m.fl. orter. 1972.

5 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 225, s. 12. Pielavesi. 1972.

6 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 320, s. 109. Åbo & Tövsala. 1972.

framgår berör de första åtgärderna rengöringen av koppningsredskapen. Koppnyxan har i regel direkt efter användningen sköljts innan den lindades in. Och i fråga om kopphornen, sägs det enligt uppgifter om förhållanden fr.o.m. början av 1900-talet att kopperskan tvättade hornen innan hon packade ner dem. Och enligt uppteckningar från senare tider har tvättandet kunnat göras med ammoniak, en trasa och tvål, med grov sand, samt med hjälp av glödhett vatten, åtgärder som i regel vidtogs direkt efter koppningen.

Till det som man gjorde med den som blev koppad har det enligt uppgifter från början av 1900-talet hört att benen tvättades, bands om och man satte vita linnestrumpor på dem, eller vidare som det heter senare, att den som blev koppad tvättades väl och ombads att gå och lägga sig. Mer förhållningsregler än så här har inte getts.

5.8.2 VÄLBEHANDLADE KOPPNINGSSÅR LÄKTES I REGEL SNABBT EFTERÅT

Men innan vi avslutar hela det omfattande kapitlet om fastdragningen av kopphornen och upphackningen av såren bör vi se närmare på vad som till slut hände med alla de upphackade såren. En sak som rätt så ofta omtalas i uppteckningarna är vad som sedan hände med de i huden upphackade koppningssåren, vilka hade behandlats enligt kopperskornas uppfattning på bästa möjliga sätt. Varvid det frågas om såren läktes helt och hållet eller om de kom att lämna några spår efter sig och hur pass länge tog det för dem att läka. Och slutligen vad det berodde på att de trots bristfälliga hygieniska förhållanden i så fall har läkts.

De i huden upphackade koppningssåren har i de allra flesta fall faktiskt läkts inom en rätt så kort tid – ett par, tre dagar eller senast efter en vecka då skorpona, som bildats på såren också hade fallit av utan att efterlämna några som helst märken. Och efter ett par, tre veckor hade såren i regel blivit så pass bra att de nu var, som man uttryckte sig, helt och hållet osynliga utan att man egentligen hade skött om dem på något speciellt sätt.

Det sägs också att t.o.m. de koppningssår som uppstått i ansiktet, där man också har koppat har läkts med tiden. Om koppningssår som läkts heter det redan på 1930-talet t.ex. att ”såren läks på ett dygn”¹ eller att ”1–3 dagar räcker det för såren att läkas”² eller att ”av koppandet kommer jag ihåg att såren aldrig skulle ha varit svårläkta”³ eller vidare som det sägs i uppteckningarna av långt senare datum att ”det blev nog sådana där ärr för en viss tid, men de läktes sedan”⁴ eller ännu senare att ”vanligtvis så läkte såren rätt så snabbt och aldrig började de ilskas, små ärr påminde för en liten tid om koppandet”⁵ samt slutligen att ”och så tvålade vi in det på nytt och efter några dagar föll skorpona av, det blev inte just några märken”⁶

Trots att det framgår att koppningssåren i regel ha läkts efter några dagar bör det dock konstateras att det nog också föreligger uppgifter om att koppningssåren inte riktigt har velat läkas i normal ordning, utan att dessa efteråt har blivit svårläkta. Och orsaken till att

1 SKS KRA. Tienari, Matti. 702. 1939. Kuusamo.

2 SKS KRA. Tienari, Matti. E 155:288–293. 1938. Kuusamo.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 279, s. 27. Räisälä. 1972.

4 SKNA 949:1, A:05. 1961. Flinkman, Terttu. Kumo.

5 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 137, s. 9. Padasjoki. 1972.

6 EI 1976:1. Strandberg, H., s. 14–15. 1976. Korsnäs.

såren inte läktes i normal ordning ansågs bl.a. vara att kroppen på något sätt var uppsvul-len eller att det hade uppstått för djupa sår, eller att det hade som man sade, har blivit blod kvar i såren. Dessutom sägs det att sår som uppkommit efter användningen av en koppnsnäppare läkte sämre än de sår som hade hackats upp med en kopyxa. Det berättas redan på 1930-talet att ”det hände sig att man koppade en sådan sjuk vars kropp var svul-len och en sådan persons sår ville inte läkas, i synnerhet hos gamla sjuka”¹ eller senare att ”om man inte var noggrann med att ta blod ur såren kunde hornstället börja varas”² samt att ”ännu senare hade man en maskin med vilken man tryckte och med den blev hela hornstället fullt av hål på ett tag, de där såren var nog djupare och läkte långsammare än spåren efter rakkniven.”³

Men på det stora hela taget förefaller det som om koppningssåren hade läkts relativt snabbt utan att lämna några spår efter sig trots att de har tillkommit under, vad vi i dag kan anse ha varit mer eller mindre bristfälliga hygieniska förhållanden. Förklaringen till detta torde vara den att såren för det första hackades upp i en mycket het bastu som har varit i det närmaste steril och dessutom var man ytterst mån om att verkligen hacka mycket små och tunna s.k. ytsår för att de skulle läkas fort. En annan orsak, som även den torde ha bidragit till sårens läkande har varit att man faktiskt strävade efter att få bort all mörk blod såväl ur såren som under huden på det ställe där man hade samlat den. Och för att underlätta läkandet har man inte gärna heller koppat flera gånger på exakt samma ställe. Men också den ordentliga tvättningen och intvålningen av såren verkar, enligt de uppgifter som föreligger, att i hög grad ha bidragit till koppningssåren har läkts så pass bra att spåren efteråt inte var synliga.

5.9 Koppningskalasen

5.9.1 KALASEN VAR ETT SLAGS ERSÄTTNING ÅT KOPPERSKAN

Beskrivningen av de olika faserna av de åtgärder, vilka har utförts, dels av dem som blev koppade och dels av kopperskan har gällt en person åt gången. Men samma koppnings-procedur har ofta nog mer eller mindre noggrant, allt i enlighet med vars och ens önske-mål, upprepats på flera personer i den ordning dessa s.a.s. vid samma tillfälle behandlades av kopperskan. För på den tiden koppandet ännu flitigt utfördes på landsbygden, tycks det ha varit brukligt att man samlades flera personer till ett och samma tillfälle, till vad man kunde kalla för ett ”koppningskalas”.

Till det som jag har kallat för ett ”koppningskalas”, och som innebar att det var flera än en enda person som vid samma tillfälle hade samlats i en bestämd bastu, som hade eldats enkom för detta ändamål, och i vilken de som samlats kunde låta sig koppas för att bli av med sina sjukdomar eller krämpor med som man sade en och samma bastuvärme och

1 SKS KRA. Hyvärinen, Juho. E 137, 1120. 1937. Sordavala.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 298, s. 130–131. Kivinebb m.fl. orter. 1972.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 368, s. 15. Viborgs lkm. 1972.

vilka sedan under fri samvaro samlades i stugan tillsammans med kopperskan för att där dricka kaffe men också för att äta. Det var en tillställning som på sätt och vis även betraktades som en del av den ersättning som kopperskan fick för utfört arbete, något som vi återkommer till längre framöver i samband med ersättningen för kopperskans arbete.

Man kan säga att ett ”koppningskalas” uppstod spontant genom att det ofta nog har förekommit att flera personer, en 4–5 stycken eller t.o.m. ännu flera, slog sig ihop och skickade bud efter en kopperska och bad henne att vid en överenskommen tidpunkt komma till en gård i vilken man på förhand hade eldat bastun, så att denna stod i det närmaste färdig vid kopperskans ankomst till gården och i vilken man på förhand hade samlats. Det som också tyder på att det i regel har varit fråga om mer eller mindre spontana tillställningar är att det inte har förekommit någon direkt benämning på dessa tillställningar, varken på finska eller på svenska i vårt land. Man kan säga att koppningskalaset på sätt och vis inleddes i och med att kopperskan vid ankomsten bjöds på kaffe redan innan koppningen började. Därefter fortsatte det hela i den väleldade bastun i vilken man samlades för att förbereda sig för koppandet.

Om dylika ”koppningskalas” redan kring sekelskiftet 1800–1900 berättas det t.ex. att ”i bastun hemma utfördes förrättningen, i en och samma bastu fick alla som skulle koppas på orten vård under samma dag”¹ eller att ”då ’koppbastun’ eldades på någon gård så samlades det ofta patienter även från grannarna för att låta sig koppas”² samt senare att ”de kom hem och att bastun eldades så att den var bra tills kopperskan kom och de som skulle låta sig koppas gick i tur och ordning i koppbastun”³ samt vidare att ”till koppbastun kallade man grannar och vänner som man visste att använde sig av kopperskan”⁴. Ofta har det t.o.m. varit ett önskemål eller ett krav från kopperskans sida att det skulle vara flera än en som skulle koppas på samma gång, så att hon inte behövde besvara sig med att komma till gårds enbart för en enda person. Det sägs t.ex. att ”de som skulle låta sig koppas har själva frågat efter kopperskan och hon krävde alltid flera i samma bastu så att hon inte enbart för en enda behövde bege sig till byss”⁵ eller att ”nog kom kopperskan vanligtvis hem och sedan var det flera personer under en och samma dag, omkr. 3 t.o.m. 4 stycken, sedan gav man mat och kaffe åt henne”⁶ eller att ”ofta kom man överens om så att inte var och en behövde elda sin egen bastu för 1–2 personer”⁷.

KOPPERSKAN SOM KOM OANMÄLD ledde ofta till att ett ”koppningskalas” mer eller mindre spontant uppstod på den gård dit den kringvandrande kopperskan kommit till gårds, varvid man då så småningom började elda bastun. Därefter lät man ett rykte spridas i byn om att det nu kunde vara lämpligt att komma till gårds för att låta sig koppas.

Om dessa ”koppningskalas” vilka redan under 1900-talets första årtionden tillkommit på detta sätt berättas det t.ex. ”att då massösen eller kopperskan kom till gårds kop-

1 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 222, s. 10. Euraåminne. 1972.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 323, s. 1. Sääksmäki. 1972.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 251, s. 1. Storå. 1972.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 249, s. 8. Euraåminne, Luvia & Kiukais. 1972.

5 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 9, s. 2. Suonenjoki. 1972.

6 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 239, s. 24. Sippola. 1972.

7 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 397, s. 58. Töysä. 1972.

pade man och masserade man t.o.m. flera personer i samma hem, ja också grannvärdinnan kunde t.o.m. komma till samma värme och låta sig koppas, samtidigt var dessa nästan de enda möjligheter till att upprätthålla kontakterna byborna emellan, åtminstone på vintern¹ eller vidare att ”då man kände till att kopperskan kommer var det någon av byborna som eldade bastun och där samlades alla de som ville låta sig koppas, omkring två, och tre åt gången gick i bastun och badade ordentligt² eller att ”många gånger hade flere personer kommit överens om en gemensam kopparbastu och där var då käringar och rusning en riktig kö³ samt slutligen att ”från morgon till kväll var kopperskan ensam i bastun, de utfodrades med mat och dryck, av en del av oss tog hon 3 mark, det är en belastning för gården som bjuder på kaffe åt alla dem som koppas, vi gav då mat åt dem, annars var det liksom en glad uppiggande höstkarneval⁴.”

KOPPERSKAN BEHANDLADES I REGEL VÄL för omedelbart efter själva behandlingen begav man sig alltså inte sig hem till sitt igen, för det hörde till att man efter koppningen i bastun samlades i stugan tillsammans med kopperskan för att med henne dricka kaffe och äta någonting, antingen av det som gården kunde bjuda på, eller av det som man i regel brukade ha med sig som förning då man kom.

Beträffande tillkomsten av ”koppningskalasen” kan man konstatera att det verkar som om man inte direkt skulle ha bjudit in speciella personer till dem utan att dessa bildades av dem som vid samma tillfälle låtit koppa sig och som efteråt samlades i gården till en kaffejudning tillsammans med kopperskan, men även andra personer har haft möjlighet att delta. Om förhållandena på 1920- och 1930-talen berättas det t.ex. att ”man behandlade kopperskan som biskopen i prästgården, ofta då kopperskan och de som skulle koppas begav sig till bastun började värdinnan att steka plättar, då fanns det inte bulla i gården utom till helgerna, om ens då, endast vid festhelgerna, och en äggslamsa fanns på bordet för kopperskan, alltid blev även andra än de som koppades delaktiga av kopparkaffet, det var som en liten fest hela koppningsdagen⁵.”

Även om man allt emellanåt brukade föra kaffe, och ibland även litet brännvin, till bastun åt kopperskan där hon arbetade, så att hon mellan verserna kunde dricka för att pigga upp sig eftersom hon under en längre tid kom att vistas i den fuktiga värmen, så utgjorde nog koppningskalaset efteråt en för henne välbehövlig avkoppling efter allt det tunga arbete hon utfört. Och förutom det obligatoriska kaffet och kaffebrödet, har det nog också förekommit att kopperskan har bjudits på litet brännvin, som hon inte tackade nej till, utan slog i kaffekoppen och drack det som en kaffegök.

”Koppningskalaset” har varit ett tillfälle under vilket åtminstone en del av byborna under mindre högtidliga former har haft möjlighet att träffas och utbyta åsikter och samtidigt även tacka kopperskan för väl utfört arbete. Något direkt festtillfälle i likhet med t.ex. läsförhören har inte ”koppningskalasen” varit utan det var tillställningar där själva

1 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 280, s. 29. Räisälä. 1972.

2 MV:AK. Ylimäki, Seidi, s. 2. 1957. Töysä.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 332, s. 38. Heinjoki. 1972.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 370, s. 20. Heinjoki. 1972.

5 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 332, s. 47. Heinjoki. 1972.

koppandet, vare sig man nu behövde det eller inte, var den egentliga orsaken till att man samlades. Även om dessa ”koppningskalas” inte var direkt på förhand bestämda, så tycks de nog i många fall ha varit mer eller mindre regelbundet återkommande tillfällen anordnade just i samband med koppningen ett par gånger per år, om våren och om hösten.

Frågan är, om inte just dessa ”koppningskalas” i samband med vilka man hade en god möjlighet att gemensamt tillsammans med andra bli av med den värkande onda blodet i hög grad har bidragit till att öka den positiva inverkan av själva koppandet hos dem som blev behandlade. Ty om så icke hade varit fallet varför skulle man då ha samlats regelbundet och gemensamt kallat på kopperskan, eller samlats så troget då hon oväntat kom till gårds.

5.10 Koppning även i städer och på tätorter

5.10.1 I EN ALLMÄN BASTU KUNDE STADSBORNA KOPPA SIG

När det gäller koppning i en allmän bastu i en stad eller på någon tätort, kan man konstatera att själva vårdmetoden i en dylik nog har utförts på samma sätt som på landsbygden i en rökbastu eller i en rökfri ”vanlig” bastu. Den som skulle koppas har värmt upp sig, tvättat sig, fått kophornen eller blodkopporna fastdragna på kroppen och efter att dessa har tagits bort har man hackat eller knäppt upp sår, beroende på vilka redskap kopperskan har använt sig av. Därför skall vi här i korthet bara beskriva sådant som skiljer koppandet i en allmän bastu från utförandet på landsbygden.

Om verksamheten i de allmänna basturna, vilka åtminstone sedan början av 1900-talet har utnyttjats så som koppningsbastur finns det olika uppgifter, dels i form av sådant som informanterna erinrar sig och dels i form av annonser i den lokala tidningspressen. Det berättas t.ex. som det i en uppgift från Brahestad sägs att ”även stadsborna besökte regelbundet koppningsbastun för att låta sig koppas”¹ och att ”underligt nog så verkade denna kopperska i Helsingfors ännu år 1910”² samt att ”i Åbo hade hon igen gått till kopparbastun, dit kom fröknarna för att koppa sig, det var roligt”³. Eller vidare att ”själv bekantade jag mig med koppningen i Jyväskylä 1930–1933”⁴ och att ”i Uleåborgs-tidningarna fanns det under min barndoms- och ungdomstid annonser i vilka det meddelades i vilken bastu kopperskan koppade”⁵ samt att ”kopperska fanns det åtminstone ännu efter kriget även i basturna i Åbo”⁶ eller att ”kopperskor fanns det i Viborgs förstad Sorvali, de verkade i allmänna bastur”⁷ och att ”sedan har jag koppats i Wiborg i Savaronkoffs bastu (en stor

1 SKS KRA. Jokela, J.V. PK 43:7846. 1938. Brahestad.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 364, s. 3. Helsingfors. 1972.

3 SKS KRA. Vettervik, Varma. KRK 47:443. 1935. Åbo.

4 SKS KRA. Kytökorpri, Paavo. Kansanlääkintä 5, s. 17. 1977–78. Jyväskylä.

5 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 151, s. 44–45. Uleåborg. 1972.

6 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 158, s. Åbo. 1972.

7 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 316, s. 1. Viborg. 1972.

allmän bastu på Vasagatan)¹ samt slutligen att ”likaså har det funnits kopperskor i basturna i Kuopio”²

KOPPERSKAN MÅSTE HYRA IN SIG i en allmän bastu, där hon kunde hålla på med att koppa, och det var något som hörde till ett av de viktigaste arrangemangen när det gäller hennes verksamhet. De utrymmen som under en bestämd tid kunde ställas till hennes förfogande var då antingen bastun inom den allmänna avdelningen eller en s.k. nummerbastu på den privata avdelningen.

Beträffande användningen av den allmänna bastun som koppningsbastu, så har det dels förekommit att kopperskan har utnyttjat bastuutrymet i den allmänna bastun i vilket den som koppades först badade för att därefter flytta till tvättrummet där själva koppandet utfördes och i vilket hon, som det sägs till sitt förfogande kunde ha en tvättbänk på vilken hon kunde koppa,³ och dels att kopperskan hade till gång till en liten ”privat avdelning”, som brukade kallas för nummerbastu⁴ eller nummersidan⁵ p.g.a. att det i en del större allmänna bastur kunde finnas flera mindre avdelningar, vilka var nummerade. Och i fall kopperskans verksamhet i en nummerbastu på orten var etablerad, så kunde dörren till den bastuavdelning i vilken hon brukade ha sin mottagning vara försedd med en skylt på vilken det stod *Sarvittaja* d.v.s. kopperska och som angav var hon var verksam.

Ett annat arrangemang när det gäller utnyttjandet av den allmänna bastun har varit att man har haft bestämda veckodagar och bestämda tider då antingen hela bastun eller en viss avdelning av bastun var avdelad just för koppning och där kopperskan kunde ta emot.

Av de tyvärr knapphändiga uppgifterna om koppningsdagar och -tider framgår det endast att det har funnits bestämda koppningsdagar då kopperskan i den allmänna bastun tog emot. Vilka dessa veckodagar har varit sägs det inte alltid direkt, men veckodagarna vilka i regel har varit vardagar har dock varierat under tidernas lopp och varit något olika på olika orter.

Såsom t.ex. att kopperskan i Saima badinrättning i Åbo 1915 tog emot varje tisdag⁶ eller om förhållandena i Uleåborg att ”i de allmänna basturna utfördes koppningen i allmänhet på torsdag”⁷ eller som det i annonsen från 1930 konstateras bl.a. att koppning utförs i Snellmans bastu om tisdagar och torsdagar efter kl. ½9 på kvällen, men även på andra tider enligt överenskommelse⁸ eller bara att ”jag har hört att för någon tid sedan så var även i den allmänna bastun någon veckodag reserverad som koppningsdag”⁹ och att ”i städerna har man ibland koppat även i de allmänna basturna på sådana dagar då bastun inte var öppen för allmänheten”¹⁰ eller slutligen att ”nog meddelade de allmänna basturna

1 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 368, s. 14. Viborg. 1972.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 276, s. 15–16. Kuopio. 1972.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 248, s. 2. Viborg. 1972.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 174, s. 7. Kotka. 1972.

5 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 215, s. 1. Villmanstrand. 1972.

6 Turun Sanomat 25.11.1915, s. 8.

7 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 151, s. 45. Uleåborg. 1972.

8 Kaleva 19.8.1930, s. 6.

9 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 270, s. 17. Idensalm & Lapinlax. 1972.

10 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 184, s. 14. Raumo. 1972.

i tidningen att man kan erhålla kopparbastu på den och den dagen, i allmänhet inte om lördagen”¹

Avsikten med de bestämda koppningsdagarna och -tiderna i den allmänna bastun har givetvis varit den att bastun eller bastuavdelningen var reserverad endast för koppning under den tid då den inte utnyttjades till att bada i för att de som badade inte skulle behöva komma i kontakt med kopperskan och hennes verksamhet samt att kopperskan skulle i lugn och ro koppa dem som uppsökt henne för att få vård. Även om det nog berättas om fall då kopperskan koppade i den allmänna bastun samtidigt som andra bara badade i den, vilket dock inte verkade ha varit någon angenäm upplevelse för dem som endast kommit dit för att bada bastu.

Det har dessutom förekommit att koppningstiderna i de allmänna basturna har varit indelade på så sätt att man hade skilda tider för kvinnor och skilda tider för män som ville få sig koppade. Något som man också annonserade om t.ex. så att den allmänna bastun en bestämd dag var reserverad för koppning på morgonen för kvinnor och på eftermiddagen för män.

DET ATT BASTUN MEDDELADE OM KOPPNING hörde också till ett av de arrangemang, som man kan säga att var en av grundförutsättningarna för att en kopperska överhuvudtaget skulle kunna bedriva sin verksamhet i en allmän bastu, eftersom de som var i behov av att få sig koppade måste få reda på när och var detta var möjligt. En närmare genomgång av det rikhaltiga utbudet av olika slag av annonser i slutet av 1800-talet men speciellt sedan början av 1900-talet i en del lokala tidningar från olika delar av landet visar att en tidningsannons helt enkelt var det sätt på vilket den allmänna bastun på orten har gjort sina olika former av tjänster kända för allmänheten.

I fråga om annonseringen av koppning i den allmänna bastun så har det i regel varit så att det var den allmänna bastun på orten som annonserade om var och när kopperskan är verksam. Dessa annonser är emellertid något knapphändiga, i regel sägs det bara att kopperskan är verksam i den eller den allmänna bastun en bestämd dag. Om allmänna bastur som meddelat om sin verksamhet kan vi t.ex. i Åbotidningen *Turun Sanomat* från 1915 i en annons läsa att ”I badinrättningen Saima erbjuds det goda bad till gamla billiga priser. Massage varje dag. Kopperska varje tisdag”² och som det i en annons i Uleåborgstidningen *Kaleva* 1930 sägs att ”Koppning utförs av en på sitt område helt inkommen person i Snellmans bastu ...”³ men också beträffande de olika former av tjänster som erbjuds, som det i en annons i Viborgstidningen *Karjala* heter att ”en snygg, massage- och koppningskunnig baderska får genast anställning ...”⁴ eller som man erinrar sig och som det t.ex. sägs ”att man uppsökte vård då de allmänna basturna meddelade i tidningen”⁵ eller att ”i städerna meddelade man i tidningen om en bestämd veckodag”⁶ samt att ”i städerna fanns

1 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 368, s. 18. Viborg. 1972.

2 Turun Sanomat 25.11.1915, s. 8.

3 Kaleva 19.8.1930, s. 6.

4 Karjala 27.9.1935, s. 10.

5 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 14, s. I. Alastaro, Loimijoki & Metsämaa.1972.

6 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 61, s. II. Åbo. 1972.

det allmänna bastur där man riktigt meddelade i tidningen om en bestämd veckodag”¹ eller vidare att ”småningom började det uppenbara sig även tidningsannonser, i vilka kopperskan meddelade att hon tar emot sådana som vill bli koppade, i någon av Forssas stads, dåvarande köpingens allmänna bastur”² eller att ”på senare tid, på trettioalet fanns det annonser om kopparbastur i städerna liksom även om massöser, dessa mottagningar var givetvis anmälda på bestämda dagar”³ samt slutligen att, ”i Åbo fanns det koppningsbastur som meddelade en fast vård dag”⁴.

Beträffande annonserna i vilka det meddelades om koppning i de allmänna basturna så erinrar man sig dels att dylika annonser har förekommit i början av 1900-talet och dels att dessa har förekommit ännu på 1960-talet i en del lokala tidningar, d.v.s. i slutet av den tid då koppningen ännu på en del orter har förekommit och den annonserades som en vårdmetod. De allra senaste uppgifterna om koppning i allmänna bastur ingick i tidningspressen i början av 1970-talet eller som det sägs att ”nuförtiden verkar det att i Tammerforstidningen *Aamulehti* att finnas annonser om vilka dagar man i de allmänna basturna utför koppning”⁵.

Men alltid tycks det inte ha räckt med att man meddelade om bestämda tider på bestämda dagar. För den som ville få sig koppad i en allmän bastu gällde det också att anmäla att man önskade få sig koppad genom att beställa tid eller som det sägs att ”vid den där massageinrättningen var tisdagen koppningsdag och den måste beställas på förhand om detta fanns en annons i tidningen”⁶.

Beträffande de praktiska arrangemang vilka var förknippade med koppandet i den allmänna bastun konstateras det också att man för att låta sig koppas i en allmän bastu var tvungen att betala en vanlig bastuavgift och därtill åt kopperskan som utförde koppning enligt en tariff baserad på antalet kopphorn som hon drog fast.⁷

5.10.2 KOPPNINGSREDSKAPEN VAR I REGEL FABRIKSTILLVERKADE

Men det var inte endast de speciella koppningsdagarna och reserverandet av koppningstider samt annonserna om koppning som skiljde verksamheten i den allmänna bastun från motsvarande verksamhet på landsbygden. För av det som en del informanter erinrar sig, så framgår det att det just var i den allmänna bastun, som kopperskorna i vissa fall redan på 1930-talet men åtminstone sedan 1940-talet och framöver har koppat med såväl de fabrikstillverkade blodsamlande redskapen som de fabrikstillverkade blodristande redskapen, koppsnäpparna vilka tidigare har beskrivits.

Även om det talas om att också en del kopperskor på landsbygden har använt sig av fabrikstillverkade redskap närmast då ”glashorn”, så torde förklaringen till att det närmast

1 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 211, s. 5–6. Lundo. 1972.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 218, s. 10. Forssa. 1972.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 279, s. 30. Räisälä. 1972.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 393, s. 22. Åbo. 1972.

5 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 372, s. 23. Karkku, (Tammerfors). 1972; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 257, s. 23. Tammerfors. 1972.

6 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 239, s. 24. Kouvola. 1972; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 320, s. 106. Åbo. 1972.

7 SKS KRA. Suuronen, Eevi. Kansanlääkintä 10, s. 4. 1977–78. Tammerfors.

var kopperskor i den allmänna stadsbastun, som åtminstone sedan början av 1940-talet och fram till slutet av den tid då man kan säga att koppningen mer eller mindre upphörde i de allmänna basturna i städerna, som har använt sig av de fabrikstillverkade redskapen helt enkelt har varit den att kopperskorna i städerna hade lättare än kopperskorna på landsbygden att skaffa sig dylika fabrikstillverkade koppningsredskap speciellt då blodriskande redskap. Medan kopperskorna som verkade i stadsbasturna torde i gengäld ha haft det svårare än kollegerna på landsbygden att komma över t.ex. kohorn som råämne till kopphorn. De fabrikstillverkade koppningsredskapen vilka sedan länge tillbaka närmast var avsedda att utnyttjas av medicinskt skolade personer i vårt land har i regel saluförts av instrumentfirmor men kan även ha funnits i välförsedda droghandlar vilka ända sedan början av 1900-talet har funnits i en del större städer hos oss.

Men man bör även komma ihåg att även om de fabrikstillverkade koppsnäpparna har saluförts förutom av instrumentfirmor även i droghandlar, så har dessa redskap av allt att döma varit för dyra i inköp för kopperskorna som verkade på landsbygden. Medan däremot kopperskan i den allmänna som var ett slags yrkeskopperskor har sannolikt i större utsträckning haft råd att skaffa sig dylika fabrikstillverkade koppningsredskap att arbeta med.

SAMMANFATTNINGSVIS kan man enligt uppgifter baserade sig dels på tidningsannonser och dels på arkivaliskt material, säga att det åtminstone sedan början av 1900-talet i de större städerna och på en del tätorter har funnits allmänna bastur i vilka man har koppat.

Beträffande koppningen i en allmän bastu så har kopperskan s.a.s. hyrt in sig, varvid hon i den allmänna bastun till sitt förfogande har fått en tvättbänk att koppa på, eller så har hon verkat i en liten avdelning, i en s.k. nummerbastu. Och i regel hade kopperskan mottagning på bestämda tider och dagar, till vilken man anmälde sig. Det fanns också skilda koppningstider för kvinnor och för män, och i regel på sådana tider då man annars inte badade i bastun, och aldrig på en lördag. Om kopperskornas mottagningar har man sedan början av 1900-talet fram tills dess de praktiskt taget upphörde kring mitten av 1900-talet, meddelat i den lokala tidningen. När det gäller kopperskornas redskap som användes i den allmänna bastun verkar det som om de har utnyttjat såväl fabrikstillverkade koppglas med gummiboll som, åtminstone sedan 1930-talet, koppsnäppare.

5.11 Vårdmetodens utövare

5.11.1 KOPPERSKAN OCH BENÄMNINGARNA PÅ HENNE

När det gäller en framställning av vårdmetoden såsom en helhet, så räcker det inte med att bara beskriva de olika redskapen och på vilket sätt vårdmetoden har utövats, mot vilka sjukdomar eller krämpor den har utnyttjats, samt huruvida den ansågs ha varit effektiv. Till en helhetsbild av koppningen hör även en beskrivning av de personer d.v.s. kopperskan, eller i ytterst sällsynta fall kopparen, en mansperson som har utövat vårdmetoden.

Man kan med fog påstå att kopperskan, var den som bar upp hela vårdmetoden och dess utövande. Ty utan kopperskan som den verkliga utövaren torde hela vårdmetoden knappast ha existerat i den form den ännu i mitten av 1900-talet i vårt land hade. Det var hon som förde den urgamla traditionen vidare, ända tills dess utövandet i början av 1960-talet i märkbar grad hade avtagit.

Redan i rubriken, men även i inledningen till detta kapitel har jag valt att använda den kvinnliga benämningen ”kopperska” för att markera att det i regel har varit fråga om en kvinnlig person, som hos oss har utövat vårdmetoden. För i så gott som varenda uppteckning med en beskrivning av vårdmetodens utövare, sägs det mycket klart att det var fråga om en kvinna – en kopperska.

Men även om det i de flesta fall har varit fråga om en kvinna så kan man dock säga att ingen regel utan undantag. För i ett fåtal uppteckningar konstateras det, att det nog också har funnits manliga personer som har koppat, men att detta har varit en ytterst sällsynt företeelse, något som vi återkommer till framöver.

KOPPERSKA är en gammal benämning och det äldsta svenska belägget på denna utövare påträffas redan 1522 i formen kopp[er]ske.¹ Medan man i vårt land träffar på benämningen kopperska på svenska i formen ”Kåpperskan” redan 1626 i en dombok från Lappvesi i östra Finland.² Liknande benämning ingår även i domböcker från västra Finland, där vi 1649 i Eura socken finner benämningen ”Maisa kåpperska”.³ Och samma benämning ”kopperska” ”kopperskan” stöter man på även i domböckerna från slutet av 1600-talet i västra Finland.⁴ Benämningar, vilka således ger vid handen att utövaren av vårdmetoden redan på den tiden har varit en kvinna. Något som man kan säga att även bestyrks av den vardagliga benämningen ”kopp-käring” som en dylik utövare sedermera har kallats på svenska 1758.⁵

KUPPARJ är det äldsta belägget för benämningen på finska och det härstammar från Pellosniemi i Savolax där det uppträder redan 1561.⁶ Och i samma form är benämningen känd även något över tvåhundra år senare, då Ganander i sitt Nytt Finskt Lexicon 1786 upptar benämningen *kuppari*, n = kopperska scarificans.⁷ Benämningen *kuppari* är även upptagen av Lönnrot som i sitt Finsk-Svenskt Lexikon 1874 talar om *kuppari*, = koppare, kopperska,⁸ vilket således klart visar att de olika benämningarna på kopperskan på såväl svenska som finska i vårt land har en mycket lång tradition bakom sig i de former de uppträder i det arkivaliska materialet.

1 SAOB 14 1937, koppa , sp. K 2353.

2 Riksarkivet, Lappvesi domsaga, domböcker. Lappvesi, Taipalsaari. Häradsdom 8.10.1626 Lappee I, KO a 1, s. 42 v.

3 Riksarkivet, Nedre Satakunta domsaga, domböcker 1644–1649. Eura socken. Ordinarie ting 14. 16.3.1649. Ala-Satakunta I, Ko a 6, s. 532 v.

4 Riksarkivet, Nedre Satakunta domsaga, domböcker 1682–1686. Kumo. Ordinarie härads höstting 9. 12.12.1684. Ala-Satakunta II, KO a 1, s. 131; Riksarkivet, Nedre Satakunta domsaga II. Euraäminne socken. Ordinarie häradsdomar ting 30. 31.5.1692. Ala-Satakunta II, KO a 7, s. 173.

5 Gisler 1758, s. 101.

6 Streng 1915, s. 84.

7 Ganander (1786) 1937–38, s. 509.

8 Lönnrot I 1874, s. 814.

Redan i de äldre uppteckningarna beskrivande förhållanden under slutet av 1800-talet talas det uttryckligen om ”koppargummor”¹ eller om att ”flera koppargummor gick omkring i byarna”² eller som det också sägs direkt att ”så som koppare uppträder kvinnor”³. Ett annat mycket målande sätt att uttrycka sig på, och som speciellt har lämpat sig på finska har varit ett talesätt rörande förhållandena i början av seklet och som lyder: ”*ei ukkokupparia eikä akkalukkaria*”⁴, det finns ingen koppargubbe eller käringklockare, med vilket man har velat framhålla att det har funnits enbart kvinnliga kopperskor.

I många fall så påpekar man också att kopperskan var en kvinna medan däremot den som slog åder, åderlåtaren i regel var en karl eller som det heter att ”kopperskorna har varit kvinnor, medan åderlåtarna män”⁵ eller att ”kopperskorna har i allmänhet varit kvinnor; åderlåtarna däremot män”⁶.

KOPPKÄRING är också en av alla de benämningar som under olika tider har använts på dessa personer och som visar att det i regel har varit fråga om en kvinnlig utövare. För de benämningar som man har använt på svenska i vårt land har varit såväl ”kopperska” ”koppargumma” som *koppa käringar*.⁷ Medan man i olika delar av svenskbygderna främst då i de dialektala formerna stöter på sådana benämningar som t.ex. *koppagumma*, *koppangomma*, *koppkäring*, *kåpp kärng*, *kopptjärng*, *kopptjelg*⁸ och med vilka man just avser en kvinnlig kopperska. Benämningar, vilka alla är avledda av själva beteckningen på hela vårdmetoden – att koppa, att sätta på koppar, d.v.s. blodkoppar eller koppglas och som alltså är en vedertagen och gammal benämning på den person som sätter på dessa blodkoppar, alltså benämningar i vilka ordet kopp- ingår som ett led i dem alla.

KUPPARIMUMMO är en av de många benämningar på kopperskan, som har använts på finska i vårt land och som består av en benämning där själva förleden utgörs av ett direkt lån från den inom fornsvenskan,⁹ men även i olika skandinaviska språk använda benämningen koppa, kopp-.

För i regel har man på finska talat om *kuppari* eller *kupparit*, kopperska, kopperskor och vilka har varit de allmänt vedertagna benämningarna, ett slags terminus technicus, med vilka man då har avsett just de kvinnliga utövarna. Andra, om dessa personer på finska använda benämningar har varit sådana som *kupparimuija*,¹⁰ *kuppariakat*,¹¹ *kupparimummo*, eller *kupparimummo*,¹² *kupparieukkoja*,¹³ koppgummor, *kuppar-ämmä* eller

1 SLS 282. Öhman, Einar, s. 9. 1917. Snappertuna.

2 SLS 366. Anderson, Felix, s. 18. 1925. Borgå.

3 SKS KRA. Mäkinen, J.A. 80. 1929. Etseri.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 293, s. 27. Muuruvesi. 1972.

5 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 36, s. 5. Kirvus. 1972.

6 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 66, s. 24. Pälkäne. 1972.

7 MV:AK. Backman, J., s. I. 1971. Jakobstad.

8 Ordbok III 2000, koppa, s. 465–466.

9 Suomen kielen etymologinen sanakirja 1955, kupata, s. 242.

10 SKS KRA. Österberg, Maria. E 73, s. 50–51. 1910. Lojo.

11 SKNA 383:1, B:10. 1960. Nirvi, R.E. & Nirvi, Irma. Askola.

12 SKSÅ 191:34. 1967. Rutanen, Terttu. Hankasalmi.

13 SKSÅ 143:2. 1974. Salo, Lasse. Metsäpirtti.

kuppariämmä,¹ koppgumma eller koppargumma eller bara *kuppaajat*,² kopperskor. De är alla benämningar i vilka lånordet kopp- ingår i olika sammansatta former och vilka har varit i allmänt bruk i olika delar av vårt land.

SARVITTAJA är en annan likaså gammal benämning på kopperskan, som också har använts på finska, om än i en mycket begränsad omfattning, och som är ett ord som grundar sig på det inom vårdmetoden flitigast använda redskapet – koppornet. Alltså själva redskapet och speciellt dess framställningsmaterial, ett kohorn har lett till uppkomsten av en benämning på den person som utnyttjade redskapet. Benämningen är också känd av Lönnrot som i sitt lexikon från 1880 upptar formen *sarvittaja* som han översätter till ”den som koppar”.³

Vanligtvis talades det om *sarvittaja*⁴ eller *sarvettaja*,⁵ kopperska men även andra benämningar sådana som *sarviniekka*,⁶ egentligen en person skicklig i att sätta på horn, *sarvenpanija*,⁷ ordagrant hornpåsättare eller *sarvitohtori*,⁸ horndoktor har förekommit. Beträffande användningen av benämningen *sarvittaja* på kopperskan kan det konstateras att det är fråga om en benämning som närmast tycks ha använts i de sydvästra delarna av vårt land. I fråga om användningen av benämningen *sarvittaja* på finska får man av det arkivaliska materialet en uppfattning om att just detta ord, *sarvittaja* i främsta hand har varit en benämning på de kopperskor vilka verkade i de allmänna basturna i städerna – alltså på personer vilka betraktades som ett slags yrkeskopperskor.

Det berättas också att det har funnits en del kopperskor, som var så pass måna om sin egen värdighet, att de faktiskt påpekade att när man talar om dem, att man bör kalla dem för *sarvittaja* och inte använda ordet *kuppari*, som de själva ansåg vara en nedsättande benämning.⁹

Slutligen kan det nämnas att det förekommer ytterligare, en förr använd benämning på kopperskor som dock är mycket sällsynt. Den lyder *verenimijä*,¹⁰ blodsugare och är en benämning som närmast syftar på hela den behandling som kopperskan utförde.

När det är fråga om en yrkesgrupp som kopperskans, som var utbredd över hela landet och som man visste att sysslade med att dra ut ”ond blod” ur folk med hjälp av hemgjorda redskap och som man i många fall ansåg vara avvikande på grund av sitt arbetssätt, men som man dock när man ansåg sig behöva hennes hjälp nog respekterade, är det ytterst förvånande att det inte har förekommit direkta öknamn på henne.

1 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 237, s. 8. Räisälä. 1972; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 116, s. 5. Rautavaara. 1972.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 10, s. II. S:t Johannes. 1972; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 14, s. 8 (21). Alastaro, Loimaa & Metsämaa. 1972.

3 Lönnrot II 1880, s. 512.

4 SKSÅ 221:3. 1967. Koivu, Leena. S:t Marie; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 71, s. 14. Kumo. 1972.

5 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 221, s. 8. Koski Th.I. 1972.

6 SKSÅ 87:31. 1966. Vento, Urpo. Lammi.

7 SKSÅ 310:80. 1966. Vento, Urpo & Laaksonen, Pekka. Hollola.

8 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 129, s. 5. Vesilax. 1972.

9 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 129, s. 5. Vesilax. 1972; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 349, s. 14. Lundo. 1972;

TYKL/frågebl./46: meddelare nr 158, s. 9. Åbo; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 221, s. 8. Koski Th. I. 1972.

10 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 138, s. 10. Haukipudas. 1972.

De enda benämningar förutom de s.k. nidvisorna¹ i vilka man har gjort narr av kopperskans mer eller mindre udda beteende, och som har förekommit, är att man någon gång har gett en kopperska som har varit känd för att t.ex. göra för djupa sår, en nedsättande benämning, men för övrigt har nog hon och hennes arbete uppskattats. För om man inte hade uppskattat det, kan man fråga sig hur man i så fall kan förklara att hon har kunnat vara verksam under en så pass lång tid som hon har varit i vårt land.

Det namn eller smeknamn, alltså inte öknamn, och som man har givit kopperskan har varit ett sådant som i regel har utgjorts av en direkt sammansättning av hennes eget för- eller efternamn och som man då har kombinerat med ordet *kuppari* och som således har varit den benämning under vilken hon var välkänd vida omkring i socknen. Vilket innebär att man helt enkelt bara kallade henne för *kuppar-Leena* eller *kuppari-Fiija* och som var sådana smeknamn som man har använt. Det vanligaste var dock att man bara använde kopperskans eget namn då man talade om henne, i regel så att man använde släktnamnet i genitivform och därefter hennes förnamn, så som t.ex. *Kujanpään Fiija* eller *Kuusiston Leena*, namn vilka ofta nämns i det arkivaliska materialet i vilket man i de allra flesta fall svarar direkt på frågan om det har förekommit öknamn, med att det har det inte gjort.

SAMMANFATTNINGSVIS kan man konstatera att den som har haft en central roll inom hela vårdmetoden och dess utövande har varit kopperskan, som kan sägas ha burit upp hela vårdmetoden. I de allra flesta fall har det varit fråga om en kvinna, en kopperska och som är den benämning som på svenska har påträffats redan fr.o.m början av 1500-talet samt på finska i formen *kupparj* fr.o.m. mitten av 1500-talet. Benämningar som alla i något olika form har påträffats såväl på 1600- talet som på 1700- och 1800-talen hos oss. En annan om kopperskan på finska, men sällsynt benämning från slutet av 1800-talet har varit *sarvittaja*. De fr.o.m slutet av 1800-talet fram till mitten av 1900-talet bland allmogen använda benämningarna, har varit koppkäring eller koppgumma samt på finska *kupparimummo* eller *kuppariakka*. *Sarvittaja* har närmast använts som benämning på kopperskorna i de allmänna basturna. Förutom nidvisorna om kopperskorna så har det inte förekommit några speciella öknamn på dem.

5.11.2 BYKOPPERSKAN VAR BOTAREN SOM FANNS I NÄSTAN VARJE BY

De kopperskor som har verkat i vårt land kan man enligt tillgängliga uppgifter dela in i tre olika kategorier. För det första i sådana som man kan kalla för ”bykopperskor”, *kyläkupparrit*² och sådana som jag benämner ”kringvandrande kopperskor”, vilka färdades omkring ute på landsbygden. Den tredje kategorin utgörs av sådana kopperskor som utförde kopping på bestämda mottagningstider i en stadsbastu.

Att man faktiskt kan kalla dem för just bykopperskor faller sig naturligt med tanke på att det enligt vad man i regel kommer ihåg, när man berättar om kopperskorna, är att det åtminstone ännu i början av 1900-talet verkar ha funnits åtminstone en kopperska i varje socken, ibland t.o.m. flera kopperskor inom en och samma by, eller som det sägs att ”före

¹ Strandberg 1996, s. 14–15.

² TYKL/frågebl./46: meddelare nr 52, s. 2. Viborgs lkm. 1972.

sekelskiftet fanns det en eller två koppa käringar i varje by”,¹ eller att ”i varje socken fanns det åtminstone ett par, tre kopperskor”² eller att ”i varje byalag fanns det åtminstone en käring som nästan som sitt yrke gick och masserade och koppade”³ eller vidare att ”på 1910–30 -talen fanns det i Onkiniemi fem kopperskor samtidigt”⁴ eller bara att ”det på vår ort har funnits flera kopperskor”⁵ eller att ”nog fanns det ju av de där kopperskorna förr i byn flera av, numera mindre”⁶ eller slutligen att ”kopperskor fanns det i början av den tid jag kommer ihåg i varje by och att de kom vid behov hem till patienten eller utförde koppning i sitt eget hem”.⁷ Det allmänna intrycket av uppgifterna är således att man erinrar sig att det åtminstone förr har förekommit rikligt med kopperskor ute i byarna, men som det ofta nog också konstateras att det inte mera förekommer kopperskor eller att det i undantagsfall nog kan finnas en och annan kopperska kvar ännu.

Bykopperskan, som ofta ansågs vara en stadigvarande kopperska, var i regel en äldre kvinna som var bosatt i någon stuga där hon var värdinna eller i något torp i byn som backstugusittare och som vid sidan om sina egentliga dagliga sysslor även ägnade sig åt att på begäran koppa folk. Det har också förekommit att bykopperskan kunde vara en äldre kvinna som var inhysing på någon större gård. Och inte sällan var bykopperskan en fattig äldre änka som utnyttjade sin konst att kunna koppa för att försöka försörja sig.

MASSÖS OCH BARNMORSKA var också något sådant som bykopperskan har ägnat sig åt att vara. Förutom det att bykopperskan brukade koppa folk så var hon i regel också skicklig på att massera folk, en konst som hon för det mesta kombinerade med själva koppningen. För mycket ofta påpekas det att kopperskan samtidig var massös, men det konstateras också att alla kvinnor som kunde massera inte nödvändigtvis kunde eller brukade koppa.⁸

Andra uppgifter som ibland också har hört till sådana som bykopperskorna har sysslat med, har bestått av att hon också har verkat så som barnmorska i byarna, en uppgift som hon då också brukade utföra i en bastu, dit kvinnorna som skulle föda, åtminstone förr brukade söka sig eller som det sägs ”att på den tiden där rätt nära oss fanns det en sådan där Manta som var barnmorska och hon var kopperska och hon hämtades till gårdarna då värdinnorna upptäckte att nu kommer babyn”.⁹

Om dessa bykopperskor berättas det att hon kunde vara en kvinna i medelåldern, en åldersstigen kvinna eller också en äldre kvinna, som inte sällan var av det kortare och tjockare slaget. Men hon kunde också vara, så som det sägs en gammal liten käring, ja t.o.m. en gammal krokryggig mora som har kunnat verka som bykopperska. Om bykopperskorna berättas det vidare att hon kunde vara en liten gumma som var riktigt pratsam

1 MV:AK. Backman, J., s. I. 1971. Jakobstad.

2 SKS KRA. Mattila, Martti E. 2689. 1935. Viljakkala.

3 SKS KRA. Loukola, Jaakko. 76. 1933. Lappajärvi.

4 SKS KRA. Tiainen, Kyllikki. Kansanlääkintä 11, s. 39. 1977–78. Sysmä.

5 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 138, s. 6. Haukipudas. 1972.

6 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 143, s. 8. Terijoki & Nykyrka Vi. I. 1972.

7 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 194, s. 11. Säräisniemi. 1972.

8 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 11, s. II. S:t Bertils. 1972.

9 SKSÄ 134:17, 18. 1968. Hannunen, Maija & Paavilainen, Kari. Kuru.

men som ”ibland också kunde vara mycket glad och förnöjd och när hon kom till gården så log hon och hyssjade”.¹

Bykopperskan var således känd i byn och man kunde genom att sända bud till henne be henne komma till gårds för att koppa där man i regel då tills dess hon kom, hade sett till att bastun var färdigt eldad. Och bykopperskan var i regel den som kom till gården för att koppa, eftersom hon vanligtvis inte hade tillgång till en bastu där hon då kunde ha koppat folk. Men det har nog också förekommit att bykopperskan har kunnat elda sin egen bastu och där koppa folk som hade kommit till henne för att bli botade.

5.11.3 KRINGVANDRANDE KOPPERSKAN ERBJÖD SINA TJÄNSTER

Den andra kategorin av kopperskor som under den tid det här är fråga om, och som har förekommit, om än i mindre utsträckning, i vårt land är sådana kopperskor som jag till skillnad från bykopperskan har valt att kalla för den kringvandrande kopperskan.

En av de saker som har karaktäriserat den kringvandrande kopperskan som oftast var fattig, var att hon i regel inte hade någon egen bastu eller tillgång till en dylik i vilken hon vid behov kunde ta emot folk för att koppa dem. Därför var hon tvungen att färdas omkring, d.v.s. i regel då vandra omkring i socknen eller i olika socknar och i gårdarna i byarna, dit hon kom för att erbjuda folk sina tjänster. Man kan väl säga att den kringvandrande kopperskan bedrev ett slags uppsökande verksamhet. Detta innebar i praktiken att kopperskan, för det mesta helt oombedd och oväntat, dök upp på en gård och erbjöd sig att massera, men ofta nog också att koppa folk, eftersom hon vanligtvis hade sina koppningsredskap med sig eller som det sägs att ”det fanns en sådan där liten kopperska och hon gick omkring och koppade, sökte upp koppningstillfällen”² eller vidare att ”nog vandrade kopperskorna från gård till gård och frågade efter arbete, och mycket ofta inträffade vad jag vet sådana här koppningar”.³

KOPPERSKAN KOM MED SIN HORNSÄCK eller bar på en pärtkorg i vilken hon hade koppningsredskapen. Men det var också vanligt att hon hade dem i ett knyete som hon kunde ha fäst vid en käpp som hon höll på axeln medan hon vandrade. Knytet med koppningsredskapen var ett av de mest karaktäristiska kännetecknen för just denna kategori av kopperskor, vilka traskade omkring och med ljus och lykta sökte efter tillfällen att få massera och koppa eller som det berättas om henne att ”kopparkäringarna gick från gård till gård med sin hornsäck så att hornen bullrade och skramlade”.⁴

Om de kringvandrande kopperskorna sägs det att dessa vanligtvis hade ett stort och vidsträckt distrikt inom vilket de rörde sig och därför brukade man på skämt också kalla dem för ”länskopperskor”.

Beträffande de kringvandrande kopperskorna så var det mycket vanligt att man då betraktade dem som ett slags yrkeskopperskor, *ammattikuppari*, som kanske också var skickligare i att koppa än bykopperskorna – det var ju också det enda yrke de hade, näm-

1 SKSÅ 106:23. 1971. Paasio, Marja. Ylivieska.

2 SKNA 805:1, B:35. 1961. Punttila, Matti. Sippola.

3 SKSÅ 145:9. 1974. Salo, Lasse. Sakkola.

4 MV:AK. Heikkinen, Paavali, s. II (14). 1971. Rautavaara.

ligen att massera och koppa folk, eller som det heter att ”hon vandrade, hon gjorde det således som sitt yrke det där att hon strövade omkring från gård till gård”.¹

Ett visst mått av det gamla bibliska ordspråket om att ingen är profet i sin hemtrakt torde också ha legat i det allmänna sättet att betrakta de kringvandrande kopperskorna som oväntat dök upp på en gård, för man ansåg dem vara mera kunniga i att koppa än de välkända vanliga bykopperskorna. Samtidigt vill jag påstå att det just är om de kringvandrande kopperskorna som de existerande nidvisorerna om kopperskor handlar, och vilka är ett fenomen som mig veterligen förekommer enbart på finska i vårt land.² För det är just om kopperskornas flängande i gårdarna och deras konstiga beteende och det sätt på vilket de botar folk som dessa nidvisor vanligtvis handlar.

Trots att den kringvandrande kopperskans besök på en gård i regel var helt oväntat så brukade man ta väl emot henne och se till att hon trakterades med det bästa gården kunde erbjuda, eller som det konstateras att ”kopperskan kom till gården bastun eldades och gästen togs emot som en sällan skådad släkting”.³ I och med att kopperskan hade kommit till gården var det hon som själv ledde sin verksamhet där. Det första hon vanligtvis brukade göra var att hon beordrade att bastun på gården skulle eldas av någon lämplig person av gårdsfolket. Att hon var fattig och sökte om uppehälle var nog också säkert orsaken till, att hon när hon väl hade kommit till en gård, sällan gjorde sig någon brådska, utan hon kunde stanna på gården i flera dagar t.o.m. upp till en vecka medan hon koppade inte enbart gårdsfolket utan även sådana som sökt sig till gården, när ryktet om hennes ankomst på olika sätt hade nått ut omkring i trakten. Och varför skulle hon inte stanna och trivas, när hon fick både mat och husrum under den tid hon koppade på gården.

Om den kringvandrande kopperskan sägs det att hon kunde vara en glad och vänlig människa som vanligtvis var mycket omtyckt eller som det sägs att ”kopperskan var högt uppskattad, då kopperskan kom till gården och hornpåsen skramlade vid bältet betydde det lätthet i livet”.⁴ Samtidigt som hon var i gården fick man också höra skvaller om sådant som inträffat på annat håll i gårdar hon besökt och som hon sålunda förde med sig.

5.11.4 KOPPERSKAN I DEN ALLMÄNNA BASTUN, ETT ANDRA SLAG AV YRKESKOPPERSKA

Den tredje kategorin av kopperskor, om vilka materialet emellertid ger rätt så knapphändiga uppgifter, är som redan nämnts, de kopperskor som tog emot och utförde koppning i någon allmän bastu, vilka i regel tycks ha funnits i städerna men ibland även på någon av tätorterna i vårt land.

En av de saker som var utmärkande just för kopperskan som verkade i den allmänna bastun, var att hon som sagt brukade kalla sig själv för *sarvittaja*, kopperska och som var den benämning som hon använde sig av då hon meddelade om sina tjänster.

1 SKSÄ 213:1. 1976. Rausmaa, Pirkko-Liisa. Sysmä.

2 Strandberg 1996, s. 14–15.

3 MV:AK. Viero, Taina, s. 1. 1956. Ruokolax.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 193, s. 4. Kivijärvi. 1972.

Också kopperskan i den allmänna bastun har vanligtvis, i likhet med bykopperskan och den kringvandrande kopperskan, varit en medelålders kvinna, men som endast tog emot och koppade i allmänna bastur, ty varken bykopperskan eller den kringvandrande kopperskan brukade utnyttja dylika bastur. I regel har man också uppfattat kopperskan i den allmänna bastun som en riktig yrkeskopperska kanske närmast på grund av att hon ofta nog i likhet med den kringvandrande kopperskan i större utsträckning än t.ex. bykopperskan ägnade sig just åt att koppa eller som det konstateras ”att det är en yrkeskopperska som koppar där”.¹

MOTTAGNING I EN NUMMERBASTU på speciella tider var det som kanske främst karaktäriserade denna kategori av kopperskor som brukade ha bestämda tider på vissa veckodagar då de tog emot, antingen då i tvättrummet i den allmänna bastun eller i en speciell s.k. ”nummerbastu” i den allmänna bastun, som de då efter överenskommelse med föreståndaren hade beställt och låtit elda, enkom för att kunna koppa i, eller som det sägs att ”de för det mesta koppade i de allmänna basturna på nummersidan”² eller vidare att ”här i Kotka har de beställt tid i den allmänna bastun eller i privata nummerbastur”.³

Men om kopperskan endast hade möjlighet att ta emot i utrymmena i den allmänna delen av bastun, brukade hon då vanligen göra det på sådana tider på de dagar då bastun inte för övrigt utnyttjades till att bada i. Detta för att hon ostörd skulle kunna utföra sin koppning eller som det sägs att ”här på stadsstället finns en skild dag i den allmänna bastun”⁴ eller vidare att ”även i den allmänna bastun fanns det någon veckodag som var reserverad som koppningsdag”⁵ och att ”i staden har man någon gång koppat även i de allmänna basturna på sådana dagar då bastun inte var öppen för övrig publik”⁶ samt att ”i Sorvali fanns det två allmänna bastur, i bägge fanns kopperskor, i bastun koppade baderskan män i det allmänna tvättrummet, hon hade en tvättbänk för eget bruk”⁷ Men det berättas också om kopperskor vilka har koppat folk i den allmänna bastun samtidigt som andra badade där, men man framhåller dock att detta inte ansågs vara lämpligt eller som det sägs att ”vanliga badande är samtidigt i bastun medan andra koppas sådant känns dock inte trevligt”⁸.

För att hennes verksamhet överhuvudtaget skulle kunna genomföras var det nödvändigt med alldeles speciella koppningstider och dagar ibland t.o.m. ett par dagar i veckan, om vilka det enligt en del uppgifter, sägs att det annonserades, antingen då i den lokala pressen eller genom anslag i den allmänna bastun eller som det heter att ”i stadsbastun har det funnits bestämda dagar om vilka man har meddelat i tidningarna”⁹ eller vidare att ”nog meddelar de allmänna basturna att man kan erhålla en koppningsbastu på den och den veckodagen i regel inte om lördagar eller att kopperskan hade sin speciella skrubb

1 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 36, s. 9. Kirvus. 1972.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 215, s. 1 2. Villmanstrand. 1972.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 174, s. 7. Haukivuori. 1972.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 36, s. 9. Kirvus. 1972.

5 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 270, s. 21. Idensalmi & Lapinlax. 1972.

6 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 184, s. 2. Raumo. 1972.

7 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 248, s. 2. Viborgs lkm. 1972.

8 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 308, s. 4. Tavastehus. 1972.

9 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 349, s. 14. Lundo. 1972.

i den allmänna bastun där de utförde sitt arbete”.¹ Av de något knapphändiga uppgifterna om annonser rörande bestämda koppningsdagar i en allmän bastu, framgår det att kopperskan har haft skilda mottagningstider för kvinnor och män, t.ex. för kvinnor på morgonen och för män på eftermiddagen. Något som i regel också har gällt det vanliga bastubadandet i de allmänna basturna i vårt land.

5.11.5 KOPPERSKORNAS FÖRVÄRVANDE AV KONSTEN ATT KOPPA

Allmänt taget kan man säga att såväl bykopperskan, den kringvandrande kopperskan som kopperskan i den allmänna bastun, har beträffande arbetsmetoderna utgjort en mer eller mindre enhetlig ”yrkesgrupp”, och att de har bildat en yrkesgrupp som sedan länge har varit verksam runt om i vårt land. När det är fråga om en sådan här ”yrkesgrupp” som kopperskans, som har verkat och utfört sitt yrke mer eller mindre på eget initiativ bland folket, utanför den officiella kretsen av skolade yrkesutövare inom hälsovården kan man undra över på vilket sätt kopperskorna har lärt sig konsten att koppa och om det har funnits olika sätt på vilka de har lärt sig denna konst.

Uppgifter om var och av vem kopperskorna har lärt sig att koppa saknas såväl i det äldsta, som i det något yngre arkivaliska materialet fram till mitten av 1900-talet, d.v.s. i det material i vilket man redogör för koppningsbruket under en tidsperiod då vårdmetoden ännu var mer eller mindre i bruk hos oss.

Och det att närmare uppgifter om kopperskornas förvärvande av koppningskonsten saknas i det nyssnämnda materialet får nog tillskrivas det faktum att sådant som ”koppningskonstens förvärvande” har man inte ens frågat efter i de äldre frågelistor, vilka ofta nog har legat till grund för den insamlade upplysningen.

Det är först i anknytning till det material som har tillkommit sedan början av 1960-talet, då användningen av vårdmetoden praktiskt taget hade upphört, som man i samband med de muntliga intervjuerna började frågade informanterna, särskilt de gamla kopperskorna om på vilket sätt dessa hade lärt sig att koppa. Men inte förrän i en frågelistas från 1972, så ingår det en specifik fråga om koppningskonstens förvärvande.² En fråga som också har besvarats av en stor del av informanterna.

HON LÄRDE SIG REDAN SOM UNG som man sade och som har visat sig vara det allra vanligaste och mest utbredda sättet på vilket en kopperska hos oss hade lärt sig att koppa, och som skedde enligt följande mönster. En kopperska som höll på med att koppa kunde också lära sin dotter medan denna ännu var ung hur man gjorde då man koppade. Vanligtvis så att kopperskan någon gång kunde ha sin dotter med sig då hon färdades omkring och koppade, för att riktigt kunna visa henne hur det gick till då man koppade folk, men också så att hon noggrant instruerade henne i hur man skulle koppa genom att förklara de olika knepen inom koppningskonsten.³ Kopperskor, vilka redan vid unga år blivit lärda att koppa berättar helt kort bl.a. att ”min mor var en kopperska och sedan att hemma som

1 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 368, s. 18. Åbo. 1972.

2 TYKL 1972, KeA46, s. 3, fråga 21: På vilket sätt har de införskaffat sig sina kunskaper?

3 SKS KRA. Kemppainen, Hilja. Kansanlääkintä 4, s. 1. 1977–78. Paltamo.

granne fanns det en gammal gumma som färdades som också lärde mig redan när jag var riktigt liten ...¹ eller att ”varför skulle jag inte ha lärt mig då mor var, då mor kunde koppa”² eller vidare att ”jag hade lärt mig masserandet och koppandet av min mor, hon började lära mig då jag var tolv år gammal, min mor dog då jag var 17 år och då började jag massera och koppa även främmande”³ eller att ”yrket gick åtminstone delvis från mor till dotter”⁴ samt slutligen som en kopperska själv svarar på intervjuarens fråga, så du var med då mamma koppade också, ”ja jag var med i det från jag började på från jag var så liten så jag satt nog och iakttog vad som skedde”⁵ samt slutligen att ”kopperskan Riikka hade fått denna konst av sin mor”⁶.

Men i de fall det inte var direkt av sin mor som kopperskan hade lärt sig konsten att koppa, kunde det också vara hennes mormor eller någon annan äldre kvinnlig släkting som hade lärt henne att koppa. Om den koppningskonst som en kopperska hade lärt sig av sin mor men även av en äldre närstående släkting sade man att den hade gått i arv, vilket alltså tycks ha varit mycket vanligt. Det berättas t.ex. ”att kopperskorna förr hade lärt sig sitt yrke av någon av sina närmaste släktingar, t.ex. av sin mor”⁷ eller ”att kopperskorna hade varit kvinnor och sina kunskaper har de fått av äldre generationer”⁸ eller vidare som en kopperska säger ”att koppningskonsten har gått i arv men även så som inlärd då man har sett hur det går till, hungern har lärt en att koppa och massera”⁹ samt slutligen att ”sin yrkeskunskap har de vanligen ärvt av sin mor eller mormor”.¹⁰

Ett drag som framgår när det gäller koppningskonsten som en kopperska hade förvärvat genom att få den i arv var att man ansåg att just en sådan kopperska som hade ärvt sitt yrke var en riktig yrkeskopperska som man litade på mer, än på de kopperskor som på andra sätt hade skaffat sig sin kunskap i att koppa.

Bruket med koppningskonsten som gick i arv från en generation till en annan har inte enbart gällt koppningen utan det var även vanligt inom den folkliga läkekonsten i allmänhet att botaren eller boterskan hade ärvt sina kunskaper av en äldre generation av botare, i regel då inom samma släkt.¹¹

ATT STJÄLA KONSTEN ATT KOPPA var ett annat sätt på vilket kopperskorna hos oss hade lärt sig att koppa, och om vilket det berättas att det alltså har varit på eget initiativ som de hade lärt sig konsten eller skickligheten i att koppa. Det vanliga har då varit att de någon gång har varit med och sett på hur det gick till då man koppade och därvidlag tagit lärdom, eller som det sägs att ”nä nu lär man sig den konsten då man en gång ser, den som nu annars bara vill göra det ...”¹² eller att ”sannolikt har de skaffat sig sin skicklighet genom

1 SKSÅ 8:4. 1961. Kylmänen, Liisa. Ylikiiminki.

2 SKNA 1018:2, A:10. 1961. Tuomi, Tuomo. Kaustby.

3 SKS KRA. Aaltonen, Marita. Kansanlääkintä 1, s. 1. 1977–78. Letala.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 92, s. 20. Kumo. 1972.

5 SLS, band 1973:95. Häggman, Ann-Mari, s. 18. 1973. Korsnäs.

6 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 113, s. 7. Suonenjoki. 1972.

7 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 29, s. 9. Kides. 1972.

8 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 114, s. 14. Pudasjärvi & Puolanga. 1972.

9 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 245, s. 112. Kauhajoki. 1972.

10 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 313, s. 23. Pihtipudas. 1972.

11 Se t.ex. af Klintberg 1980, s. 9–17.

12 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 67, s. 4. Parkano. 1972.

att följa med kopperskornas och åderlåtarens arbete och genom att lära sig själva¹ eller att ”rätt många av kopperskorna har börjat då de har sett en tidigare äldre kopperska verka”² eller slutligen att ”inte behöver man nu gå i skola, då man en gång ser, så har åtminstone jag lärt mig, det är bara det att man ids göra det ...”³ Eller som det ofta också berättas om en blivande kopperska att hon brukade besöka koppningsbastun för att där kunna ”stjäla konsten” att koppa.⁴ I och med att en blivande kopperska fick lov att se på hur en annan erfaren kopperska gjorde och själv även prova på, skaffade hon sig grunder i koppningskonsten, vilka hon sedan vidareutvecklade genom att själv arbeta och därvidlag förkovra sina kunskaper eller som det sägs att ”arbetet skolar även kopperskan”⁵ samt att ”på den tiden fanns det ingen annan lärare än arbetet, det må ha varit vilket område som helst”⁶.

Men ibland har det även förekommit att någon främmande kopperska, alltså varken mor, mormor eller någon närstående släkting, har väglett en yngre kvinna en blivande kopperska i konsten att koppa. Det sägs att det har gått till så att en gammal kopperska som inte har klarat av att koppa sig själv på för henne oåtkomliga ställen på kroppen, har då bett någon annan göra det. Därvidlag har hon samtidigt också lärt den som åtog sig detta att koppa eller som det heter att ”någon gång måste också kopperskan koppas, då bad denna någon kvinna att koppa henne och visade de ställen där hornen drogs fast och sålunda skaffade man sig konsten”⁷ eller vidare att ”sin konst hade hon lärt sig av grannkopperskan, grannen hade bett henne att koppa sig själv och anvisat henne hur man bör gå till väga, ur detta utvecklades sedan konsten”⁸.

När det har varit fråga om en sådan konst som att kunna koppa har det, förutom att konsten har gått i arv, också varit fråga om att personen i fråga även har idats utföra koppning, ty som det ofta har framgått så har koppningen inte alla gånger varit så värst angenäm att utföra.

Det faktum att man överhuvudtaget har lärt sig eller låtit sig läras att kunna koppa har troligen varit betingat av flera orsaker. Men sannolikt har den främsta varit den att det sades att konsten att kunna koppa har varit ett sätt på vilket man, om nu inte direkt har kunnat försörja sig, så åtminstone ett sätt på vilket man har kunnat skaffa sig en viss del av sin utkomst. Till de olika formerna av ersättning som kopperskan fick för sitt arbete återkommer vi senare. För bykopperskan var konsten att kunna koppa alltså ett bra sätt på vilket hon kunde dryga ut sin utkomst. Medan konsten att kunna koppa för den kringvandrande kopperskan var i regel ett sätt på vilket hon ofta nog försörjde sig och eventuellt även sin familj på.

Men det att man på ett eller annat sätt hade lärt sig att koppa, säger dock ingenting om vilka de kunskaper var som man hade ärvt eller stulit, på vad dessa baserade sig och

1 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 66, s. 24. Pälkäne. 1972.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 79, s. 22. Ruokolax. 1972.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 36, s. 6. Kirvu. 1972.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 257, s. 21–22. Ylöjärvi. 1972.

5 SKSÄ 307:20. 1966. Laaksonen, Pekka. Bjärnä.

6 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 174, s. 11. Haukivuori. 1972.

7 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 272, s. 7. Saari. 1972.

8 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 282, s. 7. Asikkala & Sysmä. 1972.

vad de sist och slutligen bestod av, såsom t.ex. kännedomen om koppningspunkterna på kroppen i förhållande till de olika sjukdomarna eller krämporna. Allt detta är något som vi återkommer till längre framöver.

SAMMANFATTNINGSVIS kan man säga att kopperskorna hos oss har bildat en yrkesgrupp som sedan länge tillbaka har arbetat på eget initiativ, s.a.s. utanför den officiella kretsen inom hälsovården. Det saknas dock uppgifter om hur kopperskorna har skaffat sig sin yrkeskunskap i hela det material, som har tillkommit före 1960-talet, på grund av att man helt enkelt inte har frågat om något sådant. Enligt det material som har tillkommit sedan 1960-talet, har det varit vanligast att kopperskan vid unga år har fått följa med sin koppande mor eller någon annan kopperska för att på koppningsfärderna se på och börja öva sig. Men det har också varit vanligt att en kopperska hade lärt sig konsten av sin mormor eller någon annan kvinnlig släkting. Man talade då om att hon hade "ärvt" sin koppningskonst och att hon var ett slags yrkeskopperska, som man litade mera på än på en som hade lärt sig på något annat sätt. Ett tredje sätt att lära sig att koppa på, har också varit att en som koppade på eget initiativ har följt med koppningen i en koppningsbastu, varvid hon där som det sades, kunde stjäla konsten att koppa, för att sedan genom att själv arbeta vidare förkovra sina kunskaper. Huvudsaken var dock, som man sade, att man har idats utföra koppningen.

5.11.6 MANLIGA KOPPARE – ETT SÄLLSYNT UNDANTAG

Koppningen i vårt land har alltså i de överlägset flesta fall utövats av de kvinnliga kopperskorna. Ofta nog så konstateras det i uppteckningarna att manliga koppare inte har förekommit eller att man inte helt enkelt har hört talas om att det skulle ha funnits manliga koppare, *mieskuppari*, *ukkokuppari* eller *kuppar ukko*, eller koppargubbar som man också sade. Men som sagt, det finns ingen regel utan undantag.

Och beträffande dessa manliga "yrkesutövare" så har de så att säga rötter vilka går långt tillbaka i tiden. Vi behöver härvidlag bara tänka på upplysningen om "Jöns Kopperen" verksam i Österbotten 1491¹ och på uppgifterna om badarna vilka enligt Olaus Magnus verkade i de allmänna basturna i städerna i början av nya tiden och där de i samband med badandet även utförde koppning.² Och om vilkas arbetsuppgifter skyldigheter och rättigheter och arbetsuppgifter det sedermera finns bestämmelser i vårt land i förordningar redan i början 1800-talet så som t.ex. i den av Kungliga Collegi medici år 1807 givna ordningen för badarna i riket i vilken det ges följande instruktioner: "§ 1 Badareföremålen äro, at til Allmänhetens tjenst altid hafva en väl inrättad Badstuga för allehanda slags Bad; at äga färdighet i rakning, koppning, åderlätning, blodiglars, Spanska flugors och clistirers applicerande, samt i liktornars och naglars putsande; att känna de medel, som i hast böra tilgripas at stilla förblödningar; at veta huru skenbart döde skola handteras och upplifvas;

1 Hausen 1928, s. 322.

2 Olaus Magnus 1555, s. 527.

huru första förbanden anläggas vid benbrott, friska sår m.m. som höra till utvärtes åkommors lindrande och den mindre Chirurgien.”¹

När det gäller vårt land så från ett flertal orter i vitt skilda delar föreligger det uppgifter om att det i enstaka fall trots allt också har förekommit manspersoner som har utfört koppning, även om detta i jämförelse med de kvinnliga kopperskorna har varit ytterst sällsynt. Medan däremot utövarna av åderlåtningen, så gott som utan undantag har varit män. Något som kan ha att göra med den precision vid utförandet av åderlåtningen som det krävdes och som männen ansågs besitta.

Beträffande uppgifterna om de manliga koppare som har förekommit så är det vanligaste som sägs, att nog kan det ha förekommit någon gubbe också som har koppat, eller att det har funnits såväl kvinnor som män som har koppat eller som det sägs att ”i allmänhet har alla de kopperskor som behandlat mig varit kvinnor, men man påträffar även män i det här bestyret vid sidan om kvinnorna i skaran”² Ibland talas det om att någon gubbe har försökt sig på att utföra yrket efter det att hustrun som har varit kopperska, hade avlidit eller att gubben har fått lov att koppa när det kom folk som nödvändigtvis ville ha sig koppade och när kopperskan själv då har varit sjuk. Beträffande de manliga kopparna så framhåller man vidare att det är frågan om sådana manspersoner som masserar och som förutom att de masserar även utför koppning. Men det talas också om att det skall ha funnits någon manlig klockare som har uppträtt som botare och bland annat också har koppat.

I fråga om de manliga kopparna så konstateras det redan i början av 1900-talet att ”koppning användes oftare och det utförs av koppkåringen, men nog har någon gammal gubbe också börjat koppa”³ samt långt senare att ”hennes bror Hauhos Matti han drar inte omkring i byarna men han masserade och koppade”⁴ eller att ”av koppare så känner jag, vet om Arvo Teppola, han är samtidigt även en massör”⁵.

När det gäller dem som har utnyttjat vårdmetoden, så har det för det mesta varit kvinnor, varvid det också tycks ha varit helt naturligt att det har varit en kvinnlig kopperska som har koppat dessa. Men i fråga om de manliga kopparna så framgår det i enstaka fall att kvinnorna har ställt sig en aning skeptiska till behandlingen, när de har fått höra att det var en manlig koppare i bastun varvid man då lär ha tvekat att gå dit för att bli koppad. Men som det ändå sägs att nog blir man även van med den manliga kopparen. Och väl utförde han sitt arbete, masserade och koppade.

5.11.7 ERSÄTTNING GAVS I OLIKA FORM FÖR KOPPNINGSARBETET

Trots att kopperskorna i vårt land för det mesta har lärt sig konsten att koppa med tanke på sin egen utkomst, d.v.s. för att genom att koppa folk kunna försörja sig, kan man ändå

1 Rabbe 1837, s.192.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 320, s. 110. Åbo & Tövsala. 1972.

3 SKS KRA. Österberg, Maria. E 73, s. 50 -51. 1910. Lojo.

4 SKNA 416:2, B:15 & B:20. 1960. Paronen, Juhani. Luhango.

5 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 278, s. 8. Keuruu. 1972.

inte påstå att dessa kopperskor kan betraktas som några egentliga ”kvacksalverskor”, vilka således enbart för sin snöda vinnings skull, har färdats omkring och koppat folk.

Ty även om kopperskan vanligen hörde till de fattigare i samhället, så talas det ingensans i samband med den ersättning som kopperskorna fick, om att man skulle ha ansett att de utförde sitt arbete för att själva, på andras bekostnad profitera på det. För kopperskans arbete har i regel uppskattats av dem som anlidade henne, man hade ju ofta nog kallat på henne när man verkligen var i behov av hjälp. Och eftersom man hade blivit botad ansåg man att det arbete som kopperskan utförde var ett värdefullt arbete, som man var villig att ersätta henne för. Och med tanke på det verkligt tunga arbete kopperskorna utförde i den heta, fuktiga och illaluktande bastun där de kunde vara tvungna att vistas flera timmar i ett enda sträck, har den ersättning kopperskorna fick för sitt arbete för det mesta ansetts ha varit rätt så blygsam.

ERSÄTTNING ENLIGT STYCKETARIEFF har hört till ett av de vanliga sätt på vilket man ersatte kopperskan. En närmare granskning av uppgifterna rörande den ersättning som kopperskorna hos oss har fått, ger dock vid handen att denna tycks ha varierat under tidernas lopp i enlighet med olika situationer. Men det allra vanligaste har nog varit att man har ersatt kopperskan efter hennes önskan i enlighet med antalet kopphorn som hon drog fast. Men nästan lika vanligt har det varit att kopperskans ersättning har givits i natura i form av olika slags livsmedelsprodukter. Ibland har man också, förutom dessa produkter givit henne en mindre summa pengar. Men även det uppehälle som hon fick i den gård där hon vistades medan hon koppade ansågs vara en form av ersättning.

Det vanligaste har som sagt varit att bykopperskan, ända sedan de äldsta tiderna i vårt land, har tillämpat en beräkningsgrund för sitt arbete som har kallats för ett slags stycketariff. Det här innebar att den ersättning kopperskan själv hade bestämt var beräknad enligt det antal kopphorn hon använde och som hon hade dragit fast på kroppen på den hon koppade. Den här ersättningen i enlighet med antalet fastdragna kopphorn omtalas redan i det äldsta materialet i vilket det ibland även hänvisas till förhållandena i slutet av 1800-talet. Men även i långt senare gjorda uppteckningar erinrar man sig väl att kopperskan har ersatts enligt antalet fastdragna kopphorn. Det som man härvidlag kommer ihåg, är att priset per fastdraget kopphorn var, som det heter, blott några penni, men att i samband med stigande prisnivå så har även priset per horn stigit.

Det heter t.ex. i en uppteckning gjord 1917 att ”koppning 2 penni per horn”¹ samt i en annan gjord några år senare att ”som ersättning för sina besvär tog kopperskan betalt av den hon koppade enligt antalet horn, antingen 3 eller 5 eller 8 penni per horn då det var flere hon koppade”². Senare erinrar man sig även att kopperskans ersättning var 1881 5 penni per horn³ samt att ”Västilä Miinas taxa var 1908 2 p. per horn”⁴ eller att ”den största koppningen var 25 horn på kroppen kopperskans lön var 1 penni per horn”⁵ och slutligen

1 MV:KTKKA 728. Leivo, Frans, s. 31. 1917. Nousis.

2 SKS KRA. Österberg, Maria. 276 o. 1920. Lojo.

3 MV:AK. Reima, A.-R., s. 7. 1957. Petäjävesi.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 129, s. 9. Vesilax. 1972.

5 SKS KRA. Salo, Heikki. KT 176:121. 1937. Kaustby.

att ”taxan för koppningen på landet var en kopek = 4 penni till en början, senare togs det fem penni per horn utom koppargummans uppehälle och husrum”.¹

I slutet av 1930-talet nämner en kopperska att priset var ”1 mk per horn”.² I samband med prisupplysningarna påpekas det också, att det ju inte var fråga om att dra fast bara ett enda kopphorn, utan att hon kunde dra fast så pass många horn att hela ryggen var full med kopphorn varvid ersättningen för hennes arbete också steg i enlighet härmed.

Men något som ibland också framgår, när det gäller ersättningen enligt stycketariff, är att ju fler kopphorn som kopperskan drog fast per person desto lägre var den taxa enligt den stycketariff som hon tillämpade, eller som det sägs att ”15 penni var det högsta priset om man satte 20 horn var det alltid 10 penni per styck”³ samt att ”numera tar de en mark per horn, men om det är flera horn då är det billigare”.⁴

Men trots att bykopperskan i regel hade en tariff enligt antalet fastdragna kopphorn, verkar det som om man allt emellanåt skulle ha ersatt kopperskan för hennes arbete i enlighet med råd och lägenhet, vilket innebar att hon i stället för pengar enligt en stycketariff, kunde få betalning i natura i form av olika slags produkter att ta med sig hem då hon lämnade gården, något som vi dock återkommer till längre framöver. Och om man hade möjlighet så kunde man förutom dessa produkter också ge henne en mindre summa pengar. För ersättningen var sådant som kopperskan och den som blev koppad tycks ha kommit överens om i samband med behandlingen. Och när det gällde att ersätta bykopperskan har man i regel sett till att det hon fick var rundligt tilltaget, eftersom man var mån om att stå på god fot med henne och att hon skulle vara nöjd med ersättningen och inte sprida rykten om att hon i den eller den gården fick en för liten ersättning eller som det sägs att ”kopperskan var en sådan tjänsteman att hon måste förplägas och på alla sätt värdesättas då förde hon inte klander till en annan gård och lön skulle utbetalas rikligt då hölls man på god fot med kopperskan”.⁵

Men det var inte bara bykopperskan som har tillämpat ett slags stycketariff, för även kopperskan som tog emot i den allmänna bastun har haft ett pris på koppningen som var beräknat enligt antalet fastdragna kopphorn. Och förutom avgiften för antalet kopphorn måste den som anlitate kopperskan i den allmänna bastun även betala för uppvärmningen av bastun enligt en särskild tariff. Det berättas t.ex. att ”i städerna var kopperskornas taxor fasta penningtaxor, och i medeltal 30–35 penni per horn enligt 1915-års penningvärde”⁶ samt att ”avgiften var vanligen i de allmänna basturna en avgift enligt hornantal, dessutom bad- och tvättningsavgift”⁷ eller som det i en i början av 1970-talet gjord uppteckning sägas att ”vården kostade för två år sedan 3 mk bastuavgift och 40 penni kostade 1 horn”.⁸ Det att kopperskorna i de allmänna basturna hade sina fasta avgifter för koppandet beräk-

1 SLS 366. Anderson, Felix, s. 19. 1925. Borgå.

2 SKS KRA. Tienari, Matti. 702. 1939. Kuusamo.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 285, s. 8. Alatornio. 1972.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 152, s. 16. Ruskeala. 1972.

5 SKS KRA. Sirkkiä, Abram. E 147. 1938. Kuolemajärvi.

6 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 151, s. 47–48. Limingo & Temmes. 1972.

7 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 368, s. 17. Viborgs lkm. 1972.

8 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 52, s. 2. Kangasala. 1972.

nade enligt antalet fastdragna kopphorn förefaller att ha varit naturligt, med tanke på att de stadsbor som lät sig koppas i den allmänna bastun knappast hade möjlighet att ersätta kopperskan i natura.

Men när det gäller ersättningen åt kopperskan i den allmänna bastun framgår det att kopperskorna förr, under tider då det var knappt med tillgång på livsmedel i vårt land, tycks ha varit ytterst tacksamma ifall de kunde få ersättning i form av sådant som det var brist på och som i allmänhet kunde fås endast på kort. Hon kunde t.o.m. koppa folk mot en lägre ersättning än vanligt ifall denna gavs i natura i form av olika slags livsmedelsprodukter som t.ex. smör, bröd, kött, ost, gryn o.s.v.¹

ERSÄTTNING I NATURA i form av olika slags matvaror, men även annat har varit ytterligare ett sätt på vilket man ersatte kopperskorna. För även om kopperskorna, och närmast då bykopperskorna meddelade om ett pris på koppning baserat på antalet på kroppen fastdragna kopphorn så verkar det att ha varit så gott som lika vanligt att man har givit dem ersättning i natura, vilket i första hand innebar sådana varor som man kunde producera på gården och som man alltså hade tillgång till i större utsträckning än reda pengar. Därför har det varit naturligt att när kopperskan efter att ha kallats till en gård för att koppa, att man innan hon begav sig hemåt igen, satte med olika slags varor i hennes korg eller väska som hon kunde ta med sig.

Den allra vanligaste formen av ersättning i natura, och som man under den tid det här är frågan om, i olika delar av landet, tycks ha givit kopperskorna har i regel bestått av olika slags matvaror. Och av dessa har det i enlighet med råd och lägenhet på gården, varit sådant som kött, bröd, mjölk, smör och mjöl, och som tycks ha hört till de vanligaste produkterna. Dessa var en form av ersättning som man inte har mätt upp i mark och penni i enlighet med ett visst antal fastdragna horn, utan som man har givit henne så mycket som man ansåg sig ha råd med. Om ersättningen i natura i form av olika produkter berättas det i en uppteckning från 1935 t.ex. att ”massösen behövdes förr varje vecka så som även kopperskan och som lön gavs mjöl m.m. dylikt”² eller att ”som ersättning för detta arbete gavs ½ kappe råg, gårdens uppehälle”³ Eller som det i långt senare gjorda uppteckningar heter att ”kopperskans lön är obestämd att det har varit antingen kött, bröd, vad man nu från gårdens sida har satt med som matsäck ...”⁴ eller att ”i form av naturprodukter, hushållsvaror, hushållsprodukter, inte i pengar ... eftersom det var smör, mjöl och kött, smör och kött ...”⁵ eller vidare att ”värdinnorna gav bröd, något kött och smör ...”⁶ samt att ”dessa kopperskor var fattiga gummor som fick sin lön i form av bröd och sovel i form av smör och kött då smöret kärnades hemma i gårdarna och kött fanns i salt i tinor”⁷

Men förutom olika slags matvaror har man i ersättning gett även andra produkter framställda på gårdarna åt kopperskorna. Av dessa tycks ull ha hört till de allra vanligaste.

1 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 151, s. 48. Limingo & Temmes. 1972.

2 SKS KRA. Vettervik, Varma. KRK 50:1558. 1935. Huittinen & Lauttakylä.

3 SKS KRA. Kukkonen, Abel. PK 22:4087-4088. 1938. Kuopio.

4 SKSÅ 98:6. 1966. Vento, Urpo & Laaksonen, Pekka. Keitele.

5 SKSÅ 148:3. 1974. Salo, Lasse. Valkjärvi.

6 SKSÅ 204:19. 1976. Lipponen, Ulla. Sysmä.

7 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 29, s. 5-6. Rautavaara. 1972.

Det heter t.ex. att ”sedan gavs de med allt möjligt ull och dylikt”¹ eller att ”som lön åt kopperskan gavs en stor surbrödslimpa, kött, smör och fårull ...”² eller vidare att ”arbetstagar-
aren betalades väl, kött-, mjöl-, gryn-, mjölk och man kunde t.o.m. till kopperskans stuga
föra ett vedlass, ull o.s.v.”³ Man kan väl säga att de flesta produkter som man själv kunde
producera på gården dög i regel som ersättning åt de fattiga kopperskorna.

När man har ersatt kopperskan för hennes arbete har man vanligen varit generös och
givit henne i överkant av de produkter man hade tillgång till. För huvudsaken var i alla fall
att kopperskan skulle vara nöjd med den ersättning hon fick.

KOPPERSKAN SOM FÖRPLÄGADES OCH ERBJÖDS LOGI har också ansetts som slags form
av ersättning i natura åt kopperskorna. Som sådan har man alltså betraktat den kost de
fick i gården i samband med att de utförde koppningen, liksom även den transport till och
från gården och som närmast då tycks ha berört bykopperskorna som man ju hade kall-
lat på. För efter välförrättat värv brukade kopperskan tillsammans med den eller de som
blivit koppade inta kaffe och en gemensam måltid på gården. Härvidlag var man mycket
mån om att kopperskan skulle få det bästa som gården hade möjlighet att bjuda på efter-
som kopperskan i regel betraktades och behandlades såsom ”biskopen i prästgården”.

Förutom den ovannämnda trakteringen kunde man också i fall kopperskan brukade
röka bjuda henne på tobak, som även det ansågs som en form av ersättning medan hon
vistades på gården ja t.o.m. brännvin bjöds hon på ifall man hade möjlighet och hon så
önskade.

Och hade man bara möjlighet så kunde man också ge henne en liten slant i fickpeng
förutom alla de matvaror man hade satt med åt henne. Huvudsaken var ju att hon skulle
vara nöjd med den ersättning hon hade fått.

Men som sagt så ansågs även det uppehälle i form av kost och logi som en del kop-
perskor fick under den tid de vistades i en gård och koppade vara en form av ersättning
för det arbete de därvidlag utförde. Denna form av ersättning gällde främst de kringvan-
drande kopperskorna, vilka mer eller mindre oväntat dök upp på en gård för att erbjuda
sina tjänster, varvid man då brukade börja med att elda bastun. I samband härmed lät
man budet om att kopperskan hade kommit till gårds gå ut i byn.

Eftersom det i regel ansågs att man bör stå på god fot med kopperskan, så behandlades
hon också därefter vilket innebar att man tog väl emot henne och trakterade henne rikligt.
Det som man särskilt nämner är att hon bjöds på kaffe i samband med måltiderna.

Den förplägnad som man eventuellt inte råkade ha på den gård dit hon hade kommit
samlade man gemensamt ihop av dem som anlant till gården för att låta sig koppas, när
det nu en gång erbjöds ett tillfälle därtill. Och av de ihopsamlade förnödenheterna kunde
man erbjuda kopperskan den förplägnad hon gavs som ersättning. Men även vid de kop-
parkalas man ställde till med använde man av det som var och en hade tagit med sig. Om
ersättningen i form av kost och logi berättas det t.ex. att ”på det sättet gick de omkring

1 SKSÄ 204:19. 1976. Lipponen, Ulla. Sysmä

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 2, s. 8. Jokioinen. 1972.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 279, s. 29. Räisälä. 1972.

och uppskattade var de nog och var det kopperskan, så rikligt fick hon igen att äta och dricka och tobak fick hon så mycket hon behövde, ofta så rökte kopperskan pipa alla som jag nu kommer ihåg så en pipa måste de nog ha”¹ samt att ”kopperskan hölls med god mat och hon bjöds t.o.m. på brännvin, värdinnorna hämtade var och en hemifrån matsäck till koppninggården, där man av dessa tillredde åt kopperskan den bästa mat man kunde”² eller vidare att ”knappast hade nu de där botarna så höga taxor, när man nu fick kvarter och proviant i gården under den tid man vistades där och litet kaffepengar då de begav sig av samt beröm över vad de hade åstadkommit medan de vistades i gården, kopperskorna hörde ju till samma yrkesgrupp som skomakarna och skraddarna till den krets som fördes till kammaren på kaffe ...”³ samt slutligen att ”värden inte kostade så det nu lönar sig att säga, några dygns måltider och nattkvarter, nå sedan av välvillighet pengar, vad nu var och en ...”⁴

Och det faktum att ett större antal personer hade samlats på gården, dit kopperskan hade kommit för att bli koppade innebar givetvis att kopperskan var tvungen att vistas på gården under en längre tid medan hon då koppade. I regel gjorde kopperskan sig heller inte någon brådska eftersom hon vanligtvis föreföll att trivas med det logi och kost hon härvidlag erhöll. Och förutom kosten och login kunde man ju eventuellt nog sätta med åt henne någon form av matsäck också.

SAMMANFATTANDES kan man säga att även om kopperskorna för det mesta koppade för att försörja sig, så kan man inte påstå att de direkt profilerade på sitt arbete. Den ersättning kopperskan erhöll för sitt tunga arbete, har i regel ansetts vara ringa och man har varit tacksam för det hon åstadkom. Som beräkningsgrund för ersättningen har kopperskan ända sedan slutet av 1800-talet använt ett slags stycketariff – hon tog betalt enligt antalet horn som hon hade dragit fast. I början av 1900-talet kunde taxan vara några penni per kopphorn, men den förändrades sedermera i enlighet med penningvärdet. Stycketariffen kunde också vara något lägre om det var riktigt många horn drogs fast. Men trots den stycketariff bykopperskan hade meddelat om, har man också ersatt henne med olika slags produkter, huvudsaken var att man stod på god fot med henne och att hon var nöjd. En liknande stycketariff har även sedan början av 1900-talet fram till tiden kring mitten av 1900-talet tillämpats av kopperskorna i de allmänna basturna i städerna. Dessutom har man betalat en skild bastuavgift. Under tider med knapp tillgång på livsmedel, var kopperskan i den allmänna bastun tacksam för ersättning i form av livsmedel.

Men förutom enligt stycketariffen har man också ersatt kopperskan i natura med olika slags matvaror sådana som gården kunde producera. Det kunde som det redan på 1930-talet sägs, vara mjöl, men även kött och bröd, samt senare även smör och kött. Andra produkter har varit ull, ja t.o.m. ved, och dessa ofta i riklig mängd. Som ersättning har man även betraktat den kost i form av kaffe och mat hon fick efter avslutad koppning liksom även tobaken och brännvinet, om hon så önskade. Det samma gällde även det logi

1 SKNA 383:1, B:10. 1960. Nirvi, R.E. & Nirvi, Irma. Askola.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 87, s. 13. Tarvasjoki & Sievi. 1972.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 92, s. 21. Kumo & Kiikoinen. 1972.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 182, s. 14. Siikajoki-älvdalen. 1972.

som, speciellt den kringvandrande kopperskan fick i den gård hon hade dykt upp i, den betraktades som ett slags ersättning.

Det som den kringvandrande kopperskan bjöds på i den gård dit hon hade kommit bestod vanligtvis av sådant som samlats ihop av värdinnorna som kommit för att få sig koppade och av vilket man tillredde det bästa man kunde.

5.11.8 KOPPERSKAN – BOTAREN MED ETT YRKE UTAN RÄTTIGHETER

Kopperskan får anses tillhöra den grupp av ”yrkesutöware”, som med ett allmänt begrepp kallas för omlagare,¹ *kansanparantaja*, kloka gubbar eller gummor eller bara ”kloka” och inom vilken såväl kopperskorna som åderlåtarna kan sägas bilda en grupp för sig på grund av sina speciella vårdmetoder, men vilka dock i likhet med de övriga botarna har idkat sin verksamhet s.a.s. på eget initiativ. Kopperskan utgjorde en del av det samhälle inom vilket hon verkade. Och av dem som utnyttjade dem har de uppfattats som ett slags välgörare, hjälpare d.v.s. botare.

En genomgång av de lagar och förordningar vilka berör medicinalväsendet, hälso- och sjukvården i vårt land och i vilka detta ämne kan tänkas beröras, ger dock vid handen att kopperskan som en särskild yrkesgrupp inte ens nämns i dessa lagar eller förordningar. Däremot finns det rätt så klart stipulerat om de rättigheter och skyldigheter, som den enligt lagen utbildade hälsovårdspersonalen, så som läkare, apotekare, fältskärer, sjuk-sköterskor och barnmorskor liksom till en viss utsträckning även klockare,² vilka bör ha förvärvat sig skicklighet i de allmännaste delarna av fältskärskonsten, har haft.

Redan på 1830-talet talas det i förordningarna om myndigheternas skyldigheter att försöka stävja olovlig medicinsk praktik och kvacksalveri.³ Och i en förordning angående utövandet av läkarkallet i vårt land från 1890 stipuleras det om vilka personer det är, som med stöd av lagen har rätt att bota folk eller som det om ”kvacksalveri” sägs att ”Hvar som, utan att vara vetenskapligt bildad läkare eller till utövande av läkareverksamhet enligt § 5, 6 eller 7 berättigad, mot vedergällning behandlar eller erbjuder sig att behandla sjukdomar, kroppsskada eller annan åkomma straffas med böter ...”⁴ Dyliga personer anses således vara kvacksalvare och som alltså i ordets ursprungliga betydelse är en ”person som läser (mumlar besvärjelser över sina salvor) urspr.: person som reste omkring o. (ofta med braskande reklam) försålde läkemedel och utövade värksamhet ss. läkare; numera nedsättande benämning på person som utan behövliga kunskaper o. utan laglig behörighet utövar läkaryrket ...”⁵

Även om kopperskorna kan räknas höra till den grupp av olegitimerade botare som strängt taget sett har sysslat med illegal verksamhet, kan man ändå fråga sig om man har försökt att hindra kopperskornas verksamhet eller om den har den förbjudits och om det

1 Forsblom 1927, s. 1.

2 Juridiska Föreningens ... tidskrift 1870, s. 217.

3 Juridiska Föreningens ... tidskrift 1870, s. 217.

4 Författnings-samling 1890, § 10, s. 3–4.

5 SAOB 15 1939, kvacksalvare, sp. K 3305.

har framkommit vilka straff dessa i så fall har fått för sitt utövande av sin verksamhet i de fall att denna hos oss har uppdragats av myndigheterna.

KOPPNING VAR INTE KVACKSALVERI för den enda gång som koppning så som en vårdmetod överhuvudtaget torde vara omnämnd i en lagtext är i den tidigare nämnda Kongl Collegii Medici Ordning för Badarne i Riket; gifven Stockholm den 19 December 1807, och i vilken det i § 1 sägs att ”Badareföremålen äro, at til Allmänhetens tjenst altid hafva en väl inrättad Badstuga för allehanda slags Bad; at äga färdighet i rakning, koppning, åderlätning, blodiglars, Spanska flugors och clistirers applicerande ...”¹

Kopperskan och den av henne bedrivna verksamheten nämns inte heller i den diskussion om kvacksalveriet som fördes i slutet av 1860-talet inom de juridiska kretsarna i landet. En diskussion i vilken det konstateras att kvacksalvaren, så som varande en person utan rättigheter att bota folk, det må då sedan vara med hjälp av vilka medel som helst och oavsett om dessa har haft en botande effekt eller inte, bör bestraffas så som kvacksalvare enligt gällande lagar och förordningar om utövandet av läkaryrket.² Och vidare när man ser på de publicerade uppgifterna från slutet av 1800-talet och början av 1900-talet fram till mitten av 1930-talet om de enstaka rättsfall i vilka personer dömts för kvacksalveri och som föreligger, kan man lägga märke till att det i beskrivningarna av dessa fall inte en enda gång talas om att det skulle ha varit för att koppa folk som dessa personer har dömts för kvacksalveri.³

I detta sammanhang kan det också konstateras att inte heller i de rättegångar som vi har uppgifter om sedan mitten av och fram till slutet av 1600-talet i vårt land och i vilka kopperskor på ett eller annat sätt tycks ha varit inblandade, verkar det som om hon skulle ha åtalats och dömts för sin verksamhet som kopperska. Fastmer är det fråga om att kopperskan har ställts inför rätta anklagats och dömts för att utföra trolldom eller signeri som det då kallades.⁴

Så som jag uppfattar det så har koppningen, i likhet med åderlätningen varit en vårdmetod, vilken fram till början av 1900-talet varit en av skolmedicinen accepterad vårdmetod, och som har gjort att kopperskan och hennes verksamhet lika litet som åderlåtarens, inte tycks ha jämförts med den i lagar och förordningar omtalade och förbjudna kvacksalveriverksamheten. För samma sak talar även innehållet i den artikel om kvacksalveri från 1921⁵ och vilken beskriver den med stöd av en undersökning som gjorts på 1910-talet bedrivna kvacksalvarverksamheten i vårt land. Det är en artikel i vilken det inte med ett enda ord nämns kopperskan eller hennes verksamhet. Det konstateras vidare att den i vårt land bedrivna kvacksalveriverksamheten sist och slutligen vid den tidpunkten var rätt så litet utbredd begränsande sig till två huvudområden, av vilka det ena låg i Nord-

1 Rabbe 1837, s. 192.

2 Juridiska Föreningens ... tidskrift 1870 s. 213–219.

3 Tidskrift ... Bilaga 1905, s. 177a; Tidskrift ... Bilaga 1908, s. 190a–191a; Tidskrift... Bilaga 1913, s. 106a–107a; Redogörelser och meddelanden 1935, s. 296.

4 Riksarkivet, Nedre Satakunta domsaga, domböcker 1644–1649. Eura socken. Ordinarie ting 14.–16.3. 1649. Ala-Satakunta I, KO a 6, s. 532 v; Riksarkivet, Nedre Satakunta domsaga, domböcker 1650–1652. Eura. Ordinarie laga härads vinterting 8. 10.4. 1652. Ala-Satakunta I KO a 7, s. 371 v.

5 Suolahti 1921, s. 246–263.

karelen och Ostkarelen samt i delar av Nordsavolax och det andra i de svenska kusttrakterna av Sydösterbotten.¹ Och med tanke på alla de uppgifter om koppningen och dess utförande som föreligger och som visar att vårdmetoden har varit i flitig användning över så gott som hela landet ger artikeln i fråga alltså det intrycket att kopperskorna och deras verksamhet inte har betraktats som egentligt kvacksalveri.

Omkring trettio år senare tas samma ämne på nytt upp i en artikel som beskriver kvacksalvarna och kvacksalveriet förr och nu.² Men inte heller i denna artikel finns kopperskorna eller deras verksamhet omnämnd med ett enda ord. Det talas nog om folkbotarna och deras verksamhet vilken ställvis förklaras i detalj, men alltså inte om kopperskan. Detta trots att den av kopperskorna bedrivna omfattande verksamheten måste ha varit känd av artikelförfattaren. I slutet av artikeln konstateras det att det är vars och ens skyldighet att hjälpa sin nästa som är sjuk.³ Men det är väl också detta som kopperskorna i högsta grad har strävat till och oftast utan att så mycket tänka på den egna förtjänsten trots att de brukade meddela om priset för behandlingen enligt antalet fastdragna kopphorn.

För bland dem som har utnyttjat kopperskans vårdmetod och inom det samhälle hon levde och verkade har hon ju som sagt uppfattats så som en av dem och som utförde en botande, icke en skadlig verksamhet. Sällsynta är uppgifterna om att vårdmetoden i fråga inte skulle ha haft avsedd inverkan. Och ännu mera sällsynta är uppgifterna om att koppningen skulle ha haft en direkt skadlig inverkan eller att kopperskan skulle ha hindrats från att utföra sin verksamhet i vårt land.

Det är först i en i mitten av 1930-talet publicerad för folket avsedd läkarbok som det i samband med en beskrivning av bastun konstateras att ”Bland behandlingsmetoderna i den finska bastun bör den mångenstädes alltjämt omhuldade ’koppningen’ (ett slags ytlig blodavtappning) icke glömmas. Enär emellertid detta förfarande med säkerhet ofta okritiskt används samt då ’koppargumman’ väl knappast någonsin kan förutsättas inneha de för ingreppets utförande nödiga förutsättningarna, så vore det önskvärt, att koppningen i badstugorna komme ur bruk.”⁴ I samma avsnitt konstateras det vidare att ”koppningen kan nuförtiden fås utförd av skolade personer (t.ex. sjuksköterskor)”⁵ Något direkt förbud av kopperskans verksamhet i bastun i vårt land utgör det av en läkare gjorda uttalandet således inte, endast en förhoppning om att man så småningom skulle sluta anlita kopperskan. Vårdmetoden i fråga som sådan utdöms inte.

---

1 Suolahti 1921, s. 253–255.

2 Pensala 1953, s. 815–828.

3 Pensala 1953, s. 824.

4 Eskelin & Tillgren 1935, s. 38.

5 Eskelin & Tillgren 1935, s. 38.

6. SJUKDOMAR ELLER KRÄMPOR OCH FASTDRAGNINGSPUNKTER FÖR KOPPHORNEN

6.1 Sjukdomar eller krämpor mot vilka man har koppat hos oss

6.1.1 INDELNING AV SJUKDOMARNA ENLIGT SYMPTOMEN

När det gäller den indelning som framgår av det arkivaliska materialet bör vi dock komma i håg att beskrivningen eller omnämmandet är något som grundar sig på den folkliga uppfattning av sjukdomarna eller krämporna och som i regel bygger på att det är själva symptomen för vilka man har redogjort och som härvidlag har utgjort grunden för en indelning. Beträffande de sjukdomar eller krämpor vilka man enligt det arkivaliska materialet har koppat emot, vill jag börja med att i korthet presentera den indelning av dessa såsom de framgår av uppteckningarna.

Den ordning i vilken sjukdomarna eller krämporna här omtalas ger oss en inblick i hur man tänkte när det gällde koppningen som ett botemedel. Samtidigt utgör indelningen en sammanställning av de sjukdomar eller krämpor mot vilka man i de flesta fall har koppat. För de sjukdomar eller krämpor vilka omtalas först vid en uppräknig i det arkivaliska materialet har också varit de som varit de i de flesta fall omnämnda och som sannolikt också varit de som man mest brukade koppa emot. Sammanställningen visar att man vanligtvis först nämner att koppningen betraktades som ett slags allmänt botemedel, men att de olika sjukdomarna eller krämporna vid en närmare precisering sedan upptas i följande ordning: huvudvärk, tandvärk, sjuka fötter och ben, högt blodtryck samt svindel, vilka alla med undantag av svindel har varit de allra vanligaste krämpor mot vilka man har koppat. Därefter följer sjuka händer och armar, värkande skuldror, ryggvärk, reumatism samt olika slags hudsjukdomar, ischias, öronsusning, bara värk, samt muskelvärk, sjuk nacke och bölder. Dessutom finns det ett flertal andra olika slags krämpor vilka blott i ett fåtal fall omtalas i uppteckningarna.

Men även om de i uppteckningarna framkomna grunderna för en indelning i samband med presentationen av de olika sjukdomar eller krämpor mot vilka man har koppat kunde tänkas vara en i detta sammanhang logisk indelning, så har jag dock med tanke på en jämförelse längre framöver av uppgifterna i det arkivaliska materialet med de uppgifter om koppning som ingår i den skolmedicinska litteraturen valt att följa den sedan medeltiden härstammande indelningen av sjukdomarna eller krämporna i kroppen från huvudet nedåt mot fötterna.¹ Ett bra exempel på en dylik medeltida indelning beträffande koppningen är den uppställning som ingår i en handskrift som går under beteckningen *Vaticanus latinus* från slutet av 1300-talet och som beskriver var på kroppen blodkopparna bör dras fast mot olika sjukdomar eller krämpor.²

1 Bynum 1994, s. 338.

2 Sudhoff 1914, s. 129–130.

6.1.2 KOPPNING – ETT ALLMÄNT BOTEMEDEL MOT ALLA SLAGS SJUKDOMAR ELLER KRÄMPOR

Innan vi övergår till en närmare redogörelse av de sjukdomar eller krämpor mot vilka man har koppat i enlighet med schemat ”från huvudet mot fötterna” bör det först redogöras för koppningen använd som ett botemedel mot, som man något generaliserande sade ”alla slags sjukdomar eller krämpor”. Användningen av koppningen som ett allmänt botemedel är också det som i regel allra först omnämns i det arkivaliska materialet i samband med redogörelserna för mot vad koppningen användes.

När det talas om koppningen utnyttjad som ett allmänt botemedel är det vanligen fråga om botande av värk, på finska *särky*, eller *kolotus* utan en närmare definition av någon bestämd del av kroppen där just värken känns av.

Redan fr.o.m. uppteckningarna gjorda i början av 1900-talet talas det bl.a. om att förr i världen var koppningen någonting oundgängligt som användes mot rätt så många sjukdomar eller som var i allmänt bruk som botemedel mot nästan alla slags sjukdomar. När det gäller uppgifterna om koppningen använd som ett allmänt botemedel så finner man att dessa är mer eller mindre jämnt utspridda över praktiskt taget hela landet, från Lappland i norr till Egentliga Finland i sydväst och Sydkarelen i öster. Det konstateras redan i början av 1900-talet bl.a. att ”koppningen ansågs förr i världen vara oundgänglig ...”¹ eller att ”koppningen var ett mycket allmänt använt botemedel i skogarna i Vesilax ännu åren 1900–1906”² samt att ”koppningen var tidigare ett mot synnerligen många sjukdomar använt botemedel”³ eller ”att låta sig koppas var förr ett botemedel mot många fel en mycket allmän vårdmetod”⁴.

Men det var inte enbart av materialet från början av 1900-talet som det framgår att man har uppfattat koppningen som ett slags allmänt botemedel det samma framgår även av det yngre materialet. Det heter t.ex. i en uppteckning från början av 1970-talet att ”koppning användes i allmänhet mot alla värkar eftersom man trodde den avlägsnar ond blod ur kroppen”⁵ eller om koppningen vidare att ”i allmänhet torde den uppfattningen ha varit rådande att just den där blodet förorsakade nästan alla sjukdomar och var den [koppningen] nu inte en bra medicin mot allting”⁶ eller att ”kopperskan utnyttjades vid nästan varenda sjukdom”⁷ samt slutligen att ”koppning använde de mot alla slag av sjukdomar som förorsakade värk ...”⁸

Beträffande användningen av koppning som ett allmänt botemedel så är det som kanske tydligare än i fråga om krämporna i bestämda delar av kroppen så som t.ex. huvudvärk som det framgår, att det man med koppningen utnyttjad som ett allmänt botemedel

1 MV:KTKKA 723. Heinonen, Iida Maria, s. 6. 1917. Halikko.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 129, s. 5. Vesilax. 1972.

3 SKS KRA. Nurmi, Toivo. 546. 1937. Säminge.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 370, s. 15. Heinjoki. 1972.

5 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 323, s. 2. Sääksmäki. 1972.

6 SKSÄ 145:9. 1974. Salo, Lasse. Sakkola.

7 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 145, s. 8. Mynämäki. 1972.

8 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 243, s. 11. Hirvensalmi. 1972.

är ute efter att försöka bota, är symptomen på det i kroppen som tar sig uttryck i en värk som man kände av litet varstans i kroppen.

6.1.3 HUVUDVÄRK – EN AV DE VANLIGASTE KRÄMPORNA

När det gäller de enskilda sjukdomar eller krämpor mot vilka man har koppat beskrivna enligt schemat ”från huvudet mot fötterna” skall vi här inleda med att redogöra för en av de allra vanligaste krämpor mot vilka man har koppat och som har varit den krämpan vars symptom kort och gott har kallats för huvudvärk. Det var en krämpan som det tycks ha varit så pass vanligt att man har försökt att bota med hjälp av koppning att den finns omtalad i de allra flesta uppteckningar härstammande från praktiskt taget alla olika delar av vårt land börjande med de äldsta gjorda i slutet av 1910-talet fram till de allra yngsta från början av 1970-talet.

Det som man talar om har varit det symptom som man har känt av i huvudet och som man har kallat för huvudvärk¹, värk i huvudet, tungt huvud eller att det värkte i huvudet, på finska *pään särky*,² *päänsärky*,³ *pään kivistys*,⁴ *pään raskaus*,⁵ *pään pakotus*,⁶ *pään kipu*⁷ för att här nämna några av de om huvudvärken i uppteckningarna ingående termerna. I enstaka fall nämns det även att man också tycks ha koppat mot migrän, på finska här *mikreeni*.⁸

Orsaken till att det som man då har kallat för huvudvärk ansågs vara den onda blodet i kroppen och som måste koppas bort. Det heter t.ex. i en uppteckning från Hogland gjord redan 1917 att ”huvudvärk som oftast beror på ond blod av vilken orsak man strävar till att genom att koppa få den onda blodet bort, för att avlägsna huvudvärken placerar man hornen på halsen och på kinderna”⁹ eller att ”då huvudet är riktigt ordentligt sjukt och man tror att det är blodet då koppar man på tinningarna men även under skulderbladen”¹⁰ eller som det något senare konstateras att ”även koppning användes mot tandvärk, huvudvärk, ... och vem vet mot vilken krämpan”¹¹ eller som det i början av 1940-talet heter att ”om det bl.a. värkte i huvudet så då fanns det ond blod i människan som man måste få bort”¹² eller vidare som det i mitten av 1950-talet sägs att ”då man hade huvudvärk koppade man på axeln och längs med ryggen”.¹³ Och i stort sett samma sak talas det om även i uppteckningar gjorda i början av 1970-talet, i vilka det på samma sätt redogörs för de krämpor mot vilka man koppat, det heter t.ex. att ”hade någon huvudvärk eller ont

1 SLS 1202, band 1976:110. Häggman, Ann-Mari, s. 39. 1976. Esse.

2 SKS KRA. Moilanen, Matti. E 138, 3283. 1937. Sordavala; MV:AK. Arpiainen, E., s. I. 1971. Nyslott.

3 SKS KRA. Sirkkala, Matilda. 724. 1928. Heinola.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 102, s. I. Mola. 1972; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 253, s. 28. Kärköla, Kanneljärvi & Karkku. 1972; SKS KRA. Tuominen, Valto. Kansanlääkintä 13, s. 345. 1977–78. Räisälä.

5 MV:KTKKA 726. Kotikoski, J.W., s. 62. 1917. Korpilax; SKS KRA. Tienari, Matti. E 155:288–293. 1938. Kuu-samo; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 307, s. 6. Kalajoki. 1972.

6 MV:KTKKA 735. Porkka, Laina, s. 77. 1917. Hogland.

7 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 32, s. 45. Alajärvi. 1972.

8 SKS KRA. Nieminen, Elli. Kansanlääkintä 7, s. 1. 1977–78. Pöytis.

9 MV:KTKKA 735. Porkka, Laina, s. 77. 1917. Hogland.

10 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20631. 1932, uppt. 1917. Suomussalmi.

11 SKS KRA. Österberg, Maria. 276 o. 1920. Lojo.

12 SKS KRA. Hongisto, Paavo. 1437. 1940. Mola.

13 SKS KRA. Hosiaisuus, Allii. 131. 1955. Ylistaro.

på något ställe så skulle det onda blodet koppas bort”¹ eller att ”koppning användes mot mångahanda plågor, huvudvärk, tandvärk, skulder- och ryggvärk, mot värk i fötter och händer”² samt slutligen att ”vården har getts mot 1) tandvärk, 2) huvudvärk, 3) blodtryck ... och även i andra fall”³. Men också vid riktigt ordentlig huvudvärk, migrän, på finska *migreeni* eller *mikreeni* har man anlitat kopperskan, det sägs bl.a. att ”i det följande skall jag berätta närmare om hur jag blev av med den där förbannade maran till migrän ... kopperskan placerade i nacken på var sida tre horn samt på var sida om skulderbladen flera ...”⁴ och att ”ett annat motiv för att koppa var migrän samt huvudvärk, i allmänhet sköttes det genom att koppa”⁵. Värk i huvudet, eller kort och gott huvudvärk har alltså varit den i uppteckningarna oftast nämnda och för det mesta även först omtalade orsaken till att man har låtit sig koppas.

NACKEN VAR I REGEL ett av de ställen på kroppen där det ansågs vara lämpligt att dra fast kopphorn för att bota huvudvärk och det kan konstateras att redan de äldsta uppteckningarna talar man om att det är lämpligt att dra fast dem i nacken. Det heter helt kort att ”när huvudet är tungt koppar man i nacken”⁶ eller något senare att ”mot huvudvärk koppar man i nacken”⁷. Men det var inte enbart i de äldre uppteckningarna som koppning mot huvudvärk med hornen fastdragna i nacken ansågs vara lämpligt. För samma fastdragningsställe rekommenderas såväl i de på 1960-talet gjorda som i de allra yngsta uppteckningarna i vilka det ibland redogörs för vårdmetodens användning även under äldre tider. Det sägs t.ex. att ”här i nacken då huvudet värkte så hemskt så drog de horn här i nacken”⁸ eller att ”i nacken då det gör ont i huvudet för mycken blod”⁹ eller vidare att ”i nacken använde man koppning bl.a. mot tandvärk, huvudvärk”¹⁰ och att ”i nacken satte man då huvudet värkte”¹¹ samt till slut att ”mot huvudvärken så satte de ett horn här uppe i nacken”¹².

Men förutom det i detta fall vanligaste fastdragningsstället nacken nämns det också, att man för att bota huvudvärk kunde dra fast hornen på halsen, på kinderna, bakom öronen, på axeln eller skuldrorna. Det sägs t.o.m. att man i enstaka fall har haft horn uppe på hjässan i strävandena i att bli av med huvudvärken. Om dessa vid koppning mera sällan utnyttjade kroppsdelarna heter det t.ex. att ”för att avlägsna huvudvärk placerar man hornen på halsen och kinderna”¹³ eller ”för att förhindra huvudvärken sögs hornen fast bakom öronen vid hårfästet, dessa horn var tillverkade av små gumshorn”¹⁴ eller att ”då man har

1 MV:AK. Backman, J., s. I. 1971. Jakobstad.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 18, s. 3. Vehmais. 1972.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 364, s. 2. Asikkala. 1972.

4 SKS KRA. Aittovaara, Leo. Kansanlääkintä 1, s. 1. 1977–78. Uleåborg.

5 SKS KRA. Nieminen, Elli. Kaansanlääkintä 7, s. 1. 1977–78. Pöytis.

6 MV:KTKKA 726. Kotikoski, J.W., s. 62. 1917. Korpilax.

7 SKS KRA. Sirkkala, Matilda. 724. 1928. Heinola.

8 SKNA 935:1, A:10. 1961. Rekunen, Jorma. Urjala.

9 SKNA 504:1, A:40, A:50. 1960. Rynänen, Paula. Ilomants.

10 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 228, s. 12. Juva. 1972.

11 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 368, s. 15. Viborgs lkm. 1972.

12 SLS, band 1973:95. Häggman, Ann-Mari, s. 86. 1973. Korsnäs.

13 MV:KTKKA 735. Porkka, Laina, s. 77. 1917. Hogland.

14 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 205, s. 23. Libelits. 1972.

huvudvärk koppade man på axeln och ut efter ryggen”¹ samt slutligen att ”om man hade värk i huvudet kunde man dra fast hornen t.o.m. på hjässan ... min far berättade att han hade stark huvudvärk sedan satte kopperskan hornen på hjässan (först rakades håret bort) och i hornen kom det som blodigt vatten – och därmed upphörde hans huvudvärk”²

Beträffande just huvudvärken och de på kroppen utnyttjade fastdragningsställena kan man således fastslå att dessa utan undantag har befunnit sig i närheten eller omedelbar närhet av det ställe där man har känt av värken – i huvudet.

SAMMANFATTNINGSVIS kan man säga att av de enskilda sjukdomarna eller krämporna, mot vilka man enligt uppteckningarna fr.o.m. slutet av 1910-talet fram till de gjorda i början av 1970-talet har koppat, har den överlägset vanligaste varit den som kallades huvudvärk eller värk i huvudet eller tungt huvud. Och enligt uppgifter från den ovannämnda tidsperioden har man ansett att det just var den onda bloden som förorsakade huvudvärken och som skulle koppas bort. Men även vid riktigt ordentlig huvudvärk, migrän har det enligt sentida uppgifter ansetts att koppning härvidlag har varit botemedlet. Enligt uppteckningar gjorda i slutet av 1910-talet och fram till de gjorda på 1960- och 1970-talen har det ansetts lämpligast att koppa mot huvudvärk med kopphorn i nacken. Men även på halsen, på kinderna, bakom öronen, på axlarna eller på skuldrorna, d.v.s. i närheten av där huvudvärken kändes av, har man koppat.

6.1.4 SVINDEL

En krämpa som man konkret har känt av i en bestämd del av kroppen och som man rätt så flitigt har låtit sig koppas emot och som även ansågs ha ett visst samband med blodtrycket, är svindel eller svindel i huvudet. I uppräkningsarna av de krämpor mot vilka man koppat så omnämns svindeln vanligtvis efter blodtrycket.

I regel talades det bara om svindel eller svindel i huvudet, på finska om *huimaus*,³ *päättä huimas*⁴ eller *pyöritytys*.⁵ Dessa benämningar på finska finns dock, i motsats till en benämning för blodtrycket, omnämnda i såväl Gananders Nytt Finskt Lexicon från 1786⁶ som i Lönnrots Finsk-Svenskt Lexikon från 1874, respektive 1880.⁷

Svindeln har alltså varit något som man har känt av i huvudet, men den omtalas alltid som en särskild krämpa, åtskils från huvudvärken. Men som dock inte omtalas i uppteckningarna från slutet av 1910-talet som en krämpa som man har koppat emot. Den tidigaste uppteckningen, i vilken svindel omtalas är från början av 1940-talet. Även om uppgifterna över koppning mot svindel inte är så många, så är dessa dock om än glest, fördelade över hela landet.

Såsom ofta är fallet i fråga om de under senare tider tillkomna uppteckningar, i vilka närmare beskrivningar i regel saknas, så finns svindeln endast uppräknad som en av de

1 SKS KRA. Hosiailuoma, Alli. 131. 1955. Ylistaro.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 279, s. 27. Räisälä. 1972.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 257, s. 19. Ylöjärvi. 1972.

4 SKS KRA. Rautiainen, Albert. 1666–1667. 1940. Karstula.

5 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 67, s. 3. Parkano.1972.

6 Ganander (1786) 1937–38, huimaa päättä, s. 193; Ganander (1786 & 1787) 1938, pyöritymys, s. 434.

7 Lönnrot I 1874, huimaus, s. 205; Lönnrot II 1880, pyörityttä, s. 302.

många olika krämpor mot vilka det har koppats. Det berättas t.ex. att ”sådana här sjukdomar där koppning användes var framträdande bulnader, ond blod, tunga fötter, svindel m.m.”¹ eller att ”den här metoden använde de mot svindel, till att tunna ut blodet med och mot huvudvärk”² eller vidare ”genom att koppa fick man många sjukdomar så som blodtrycket, svindel, ... botade”³ och att ”förr sade man att den krossade blodet som förorsakar huvudvärk, svindel måste koppas bort”⁴ eller slutligen att ”mot huvudvärk och svindel har koppning varit omtyckt”⁵

Men även om svindel för det mesta har uppräknats som en av de många olika åkommor i detta sammanhang, så finns det dock upplysning om på vilken eller vilka delar av kroppen kophornen skulle dras fast mot svindel. Och härvidlag är de knapphändiga uppgifterna helt eniga. I en uppteckning gjord på 1940-talet berättas det t.ex. att ”i nacken koppade man alltid då det svindlade i huvudet och annars också”⁶ eller som det också långt senare sägs att ”det svindlade i mitt huvud, i nacken sögs tre horn och med det botades svindeln”⁷ Nacken har alltså varit det ställe på kroppen där man i regel har koppat och det i närheten av det ställe där man kände av svindeln.

Det föreligger också uppgifter om att koppningen hade lyckats, eftersom svindeln efter behandlingen hade upphört. Det var många som botade svindeln genom att låta koppa sig själva⁸ och att nog var det för det mesta huvudvärk och svindel som sköttes med hjälp av koppning eftersom då man tappade bort den onda värkande blodet borde det bli det en lättare känsla⁹ eller genom att suga fast tre horn i nacken botades svindeln.¹⁰

6.1.5 BLODTRYCK – EN ”NY” KRÄMPA MOT VILKEN KOPPNING ANVÄNDES FLITIGT

En åkomma som helt och hållet avviker ifrån de andra med hjälp av koppning behandlade sjukdomarna eller krämporna är blodtrycket, som man inte känner av i kroppen såvida detta inte förorsakar andra besvär mot vilka man i såfall även har koppat. Hos oss har blodtrycket varit en förment åkomma mot vilken man åtminstone under senare hälften av den tidsperiod det här är fråga om tycks ha koppat rätt så flitigt emot.

Blodtrycket, som måste mätas för att medicinskt kunna konstateras, utgörs av ett av hjärtats sammandragning alstrat tryck som pressar blodet ut i pulsådern och tillbaka genom venerna. Det uppträder som ett begrepp inom svenskt språkbruk för första gången i mitten av 1800-talet.¹¹ Och den första bestämningen av blodtrycket hos människan gjordes av den franska läkaren J. Faivre 1856, som använde en direkt metod genom att

1 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 10, s. I. S:t Johannes. 1972.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 84, s. 5. Rantasalmi. 1972.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 151, s. 28. Limingo & Temmes. 1972.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 259, s. 12. Kerimäki. 1972.

5 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 251, s. 3. Storå. 1972.

6 SKS KRA. Rautiainen, Albert. 1666–1667. 1940. Karstula.

7 SKS KRA. Hiltunen, Saimi, E. Kansanlääkintä 2, s. 1. 1977–78. Suomussalmi.

8 SKS KRA. Kytökorpi, Paavo. Kansanlääkintä 5, s. 17. 1977–78. Jyväskylä.

9 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 335, s. 7. Sammatti. 1972.

10 SKS KRA. Hiltunen, Saimi E. Kansanlääkintä 2, s. 1. 1977–78. Suomussalmi.

11 SAOB 4 1916, blodtryck, sp. B 3357.

koppla pulsådern till ett mätinstrument,¹ men det dröjde ända till slutet av 1800-talet innan de första egentliga blodtrycksmätarna togs i allmänt bruk.²

I den del av materialet härstammande från praktiskt taget alla delar av landet och där denna åkomma omnämns, så har den kallats kort och gott för blodtryck. I regel talade man bara om blodtryck eller blodtrycket, sällan om högt blodtryck eller ännu mindre om att man skulle ha koppat mot för högt blodtryck.³ De på finska använda benämningarna har varit *verenpaine*,⁴ *kova verenpaine*,⁵ *verenpaine on ollut korkea*⁶ eller *verenpainetauti*.⁷ Man kan nog i detta sammanhang undra över vad det beror på att blodtrycket som en speciell åkomma mot vilken man koppade inte finns omnämnt i det äldsta materialet, utan att det omtalas först i de uppteckningar vilka har tillkommit sedan slutet av 1950-talet.

En förklaring till att blodtrycket eller ett förhöjt blodtryck i början av den tidsperiod det här är frågan om, inte ha hört till de sjukdomar eller krämpor vilka man försökte bota med hjälp av koppning torde vara den, att man på den tiden då man koppade mot det mesta, kanske inte riktigt kände till blodtrycket, eller att ett förhöjt blodtryck inte uppfattades som någon speciell värk eller något särskilt symptom. Men detta utesluter ju inte att någon annan krämpa som man nog koppade emot kan ha varit förorsakad av för högt blodtryck. Men som en speciell krämpa verkar nog blodtrycket att ha varit ett mer eller mindre okänt begrepp såväl bland kopperskorna som bland dem som utnyttjade dessas tjänster både i slutet av 1800-talet liksom ännu långt in på 1900-talet. Hos oss saknas alltså som nämnts ordet *verenpaine* såväl i det av Ganander 1787 renskrivna Nytt Finskt Lexicon⁸ som i den av Lönnrot 1880 utgivna delen av Finskt-Svenskt Lexikon.⁹

Att det beträffande blodtrycket i samband med koppandet, har varit fråga om ett slags ”ny” krämpa, som man först på senare tider har blivit medveten om att existerar, och som man sedermera även har fogat till raden av de sjukdomar eller krämpor, vilka man har sökt att bota med hjälp av koppning, framgår dels av att ”blodtrycket” som begrepp, som sagt saknas i det äldsta materialet och dels av de i det yngsta materialet ingående direkta uttalandena, sådana som att man förr inte talade om blodtrycket, eller att man förr ”inte hade blodtryck”. Även om det i en del av de yngsta uppteckningarna i allmänhet hänvisas till förhållandena under de första årtiondena av 1900-talet så ger uttalandena vid handen, att då det har varit fråga om koppning emot blodtryck, så har detta varit något som man först fr.o.m. 1940- och 1950-talen har börjat koppa emot. Det berättas bl.a. att ”när man fick kopperskan till gårds, så blev man säkert av också med en sådan sjukdom som numera kallas för blodtryck ... man räknade då så, då jag var barn och yngre så inte talades det om de där blodtrycken så mycket som det nu talas”¹⁰ eller att ”nå då mången här

1 Skinner 1970, s. 72; Sebastian 2000, s. 187.

2 Skinner 1970, s. 379.

3 SLS 1202, band 1976:110. Häggman, Ann-Mari, s. 41. 1976. Esse.

4 SKSÅ 72:46. 1959. Kylmänen, Liisa. Ylikiiminki; SKSÅ 206:16. 1963. Vento, Urpo. Euraåminne

5 SKSÅ 87:31. 1966. Vento, Urpo. Lampis.

6 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 165, s. 6. Joutseno. 1972.

7 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 186, s. 3. Alatornio, Ranua & Uleåborg.1972.

8 Ganander (1787), 1940, s. 303.

9 Lönnrot II 1880, s. 928.

10 SKSÅ 206:16. 1963. Vento, Urpo. Euraåminne.

numera har det där blodtrycket, man måste då låta koppa sig på grund av blodtrycket”¹ samt att ”koppning och åderlätning var vanligt just mot tyngande fötter, sveda och värk, bölder, bröstbölder, domningar o.s.v. senare då man kände till namnet på blodtryckssjukdomen använde man den även mot denna”²

Beträffande användningen av koppning så påpekas det i några fall att man måste låta sig koppas oftare än vad som annars var brukligt just på grund av blodtrycket. Det sägs t.ex. att man s.a.s. för att hålla blodtrycket i styr har varit tvungen att ofta låta sig koppas,³ eller ”många gånger per år”⁴; ja t.o.m. varje månad just på grund av blodtrycket.⁵

KOPPNING I NACKEN ELLER PÅ SKULDRORNA var det fastdragningsställe för kopphornen vid koppning mot blodtryck som det tycks ha rätt en överraskande stor enighet om. För i de få fall fastdragningsstället finns omtalat, sägs det att man mot blodtryck koppade i nacken eller på skuldrorna. Det heter t.ex. att ”om man har blodtryck så genom att koppa i nacken och på skuldrorna håller man blodtrycket i styr 15–20 horn per gång får man suga”⁶ eller att ”nog har det varit till hjälp, mot det tidigare nämnda blodtrycket har det varit riktigt bra då man har koppat i nacken”⁷ samt att ”jag har hört att koppning hjälper vid blodtryck då man koppar i nacken, hornen dras i regel fast intill det sjuka stället, t.ex. vid blodtryck i nacken, aldrig på huvudet”⁸ Det framgår alltså att huvudet har varit den del av kroppen i vilket man kände av ett ”för högt blodtryck”. Följaktligen har man ansett att kopphornen, vid behandlingen av just denna åkomma, måste dras fast i närheten av huvudet, vilket i detta fall har inneburit att man främst då har utnyttjat nacken, men även skuldrorna som fastdragningsställen.

Ett annat typiskt drag beträffande koppning mot blodtrycket och som tydligt framgår är att man ansåg att koppningen har varit en vårdmetod, som enligt vad det berättas faktiskt tycks ha hjälpt vid ett för högt blodtryck. Det heter t.ex. att ”styvnad i musklerna och värk i nacken har lättat och blodtrycket sjunkit”⁹ eller att ”de igen som led av blodtryck, lät koppa bort den för myckna onda blodet, varvid det hjälpte mot blodtrycket åtminstone för en tid”¹⁰ eller vidare att ”i allmänhet använde man koppning för att minska på blodtrycket och nog har den varit till hjälp”¹¹ eller att ”koppning är nog bra också mot blodtrycket”¹² samt slutligen att ”blodtrycket hålls i styr genom koppandet”¹³

Sannolikt är det väl därför som koppning just mot blodtryck, åtminstone enligt en del uppteckningar, t.o.m. har rekommenderats av någon läkare. Det sägs t.ex. att ”ännu på 1950-talet så rekommenderade läkaren min mor koppning för att bota blodtrycket”¹⁴ eller

1 SKNA 142:2, A:1.10. 1959. Virtaranta, Pertti & Itkonen, Terho. Kuusamo.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 260, s. 22. Alavus.1972.

3 SKSÅ 9:26. 1963. Raivio, Vuokko. Lappajärvi.

4 SKSÅ 87:31. 1966. Vento, Urpo. Lampis.

5 SKSÅ 5:48. 1962. Ojala, Tauno. Kemijärvi.

6 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 36, s. 5. Kirvus. 1972.

7 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 239, s. 20. Sippola. 1972.

8 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 352, s. 11,12. S:t Andree. 1972.

9 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 245, s. 113. Metsäpirtti. 1972.

10 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 367, s. 14. Storkyrö. 1972.

11 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 60, s. 27. Kangasniemi. 1972.

12 SKSÅ 217:4. 1968. Vento, Urpo. Sysmä.

13 SKS KRA. Karjalainen, Helvi. Kansanlääkintä 4, s. 3. 1977–78. Pieksämäki.

14 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 66, s. 21. Pälkäne. 1972.

att ”jag vet att en del läkare har rekommenderat koppning som botemedel för sina patienter som lidit av blodtryckssjukdom”¹ samt slutligen att ”en gång sade den där läkaren till en viss patient som led av blodtryck att: tror ni inte att en gammaldags kopperska vore det allra bästa medlet mot blodtryck, först förfärade sig patienten över hela koppningen, men då denne hade funderat en tid så beslöt denne sig för att pröva på, eldade bastun och kallade på kopperskan och då det verkade att ha gjort gott, blodtrycket sjönk, så tacksam för detta gentemot läkaren började denne oftare besöka koppningsbastun”²

Avslutningsvis kan det konstateras, att just blodtrycket har varit en av de krämpor som man hos oss, enligt uppteckningarna på fullt allvar höll på att koppa emot ännu på 1960-talet, under en tid då en stor del av de yngre uppteckningarna gjordes. Och detta trots att skolmedicinen sedan 1950-talet har kunnat erbjuda effektiva läkemedel mot förhöjt blodtryck.³

SAMMANFATTNINGSVIS kan det konstateras att blodtrycket har varit en krämpa som har avvikit från de övriga krämporna i och med att detta måste mätas för att kunna konstateras, men som är något som man på senare tider också har koppat emot. Blodtrycket som en benämning på en krämpa saknas dock på finska ännu i slutet av 1800-talet. Och beträffande koppning mot blodtryck eller mot för högt blodtryck så saknas uppgifter om detta i de äldsta uppteckningarna. Blodtrycket var helt enkelt ett slags ”ny krämpa” som man enligt uppteckningarna har börjat koppa emot först fr.o.m. 1940–50-talen. Mot blodtrycket ansåg man sig också vara tvungen att låta sig koppas oftare än mot andra krämpor, och man har då dragit fast kopphornen i nacken eller på skuldrorna. Det sägs även att koppningen har hjälpt mot blodtrycket och vårdmetoden lär även ha rekommenderats av läkare t.o.m. ännu på 1950-talet.

6.1.6 ÖRONSUSNING OCH ÖRVÄRK

Krämpor som har hört till de mera ovanliga mot vilka man också, enligt de från Nordösterbotten, Mellanfinland, Nordsavolax, Satakunda, Tavastland och Sydkarelen härstammande uppgifterna har koppat, är öronsusningen och ibland även örvärken. I början av 1900-talet berättas det också att man har använt koppning, närmast då torrköppning, t.o.m. om örat hade gått i lås.⁴

De vanliga på finska för öronsusning och örvärk härvidlag använda benämningarna har varit *korvien humina*,⁵ *korvien suhina*⁶ samt *korvasärky*,⁷ benämningar av vilka en del påträffas så som uppslagsord i Gananders och en del i Lönnrots lexikon.⁸

1 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 276, s. 18. Suonenjoki. 1972.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 218, s. 9. Tammela. 1972.

3 Baldry 1971, s. 145; Aro & Vapaavuori 1955, s. 228.

4 MV:KTKKA 735. Porkka, Laina, s. 131. 1917. Hogland.

5 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 311, s. 10. Kiuruvesi. 1972; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 372, s. 18. Hauho. 1972.

6 SKS KRA. Kytökorpi, Paavo. Kansanlääkintä 5, s. 17. 1977–78. Jyväskylä.

7 SKS KRA. Tuominen, Valto. Kansanlääkintä 13, s. 345. 1977–78. Räisälä.

8 Ganander (1786), 1937–38, humaja, s. 199 & korwan särkemys, s. 461; Lönnrot I 1874, korwain humina s. 214 & korwan suhina s. 743.

Allmänt sett kan man konstatera att det är speciellt mot öronsusning som man har koppat, ytterst sällan mot direkt örvärk. Om koppning mot öronsusning berättas det i de på senare tider gjorda uppteckningarna med upplysning om förhållanden under början av 1900-talet bl.a. att ”koppning var en allmänt använd vård ... vid susning i öron och huvud”¹ eller att ”vården har förnyats då öronen har börjat susa”² samt att ”öronsusningen och susningen i huvudet upphörde då blod sögs bort”³.

Medan det i fråga om koppning mot örvärken konstateras det helt kort bl.a. att ”... koppning användes vid huvud-, ör-, tandvärk ...”⁴ samt att ”den här koppningen hjälpte framför allt vid huvudvärk ... ja t.o.m. mot tand-, och örvärk”⁵.

Av den knapphändig upplysning som föreligger kan man dock sluta sig till att kopp-hornen har dragits fast i omedelbar närhet av där man känt av öronsusningen och örvärken, vilket innebar bakom öronen samt på tinningarna. Det som också framgår är att koppning mot såväl öronsusning som örvärk tycks ha hjälpt, eftersom det sägs att öronsusningen har upphört samt att örvärken i de flesta fall botades.

6.1.7 TANDVÄRK VAR EN ANNAN MYCKET VANLIG KRÄMPA

En i det närmaste lika vanlig krämpa som huvudvärken, som man bl.a. också koppat emot har varit tandvärken, som finns omtalad i de fr.o.m. slutet av 1800-talet och början av 1900-talet gjorda uppteckningarna ända fram till de i det yngsta materialet ingående beskrivningarna från så gott som alla delar av vårt land. Den vanligaste härvidlag använda benämning har ända sedan de äldsta tiderna varit tandvärk, men det talas också som värkande eller sjuka tänder eller bara om att det värker i tänderna. Och de på finska vanligaste använda benämningar har varit *hammassärky*⁶ och *hammastauti*.⁷ I det äldsta materialet påträffas även benämningen *hammassmato* (= tandmask).⁸ Men man har även talat om *hampain pakotus*,⁹ *hampaan poltto*,¹⁰ *hammaskipu*,¹¹ *kolottaa hammasta*¹² samt om *hampaiden vienti*¹³ vilka hör till de mera sällsynta benämningarna.

Ett speciellt kännetecken för koppning mot tandvärk, har varit att det var vanligt att man förutom i bastun också har koppat mot tandvärk med utnyttjandet av värmen från en brasa i den öppna spisen i stugan. För det var inte alltid som man hade tillgång till en väleldad bastu då man plötsligt drabbades av tandvärk. Redan i början av 1900-talet berättas det t.ex. att ”på grund av tandvärk koppar man någon gång ouppvärm� i skenet av en brasa”¹⁴ eller att ”i bastun koppar man vanligen, men i stugan invid en varm brasa baddar

1 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 372, s. 18. Hauho. 1972.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 296, s. 19. Viitasaari. 1972.

3 SKS KRA. Kytökorpi, Paavo. Kansanlääkintä 5, s. 17. 1977-78. Jyväskylä.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 284, s. 7. Kankaanpää. 1972.

5 SKS KRA. Tuominen, Valto. Kansanlääkintä 13, s. 345. 1977-78. Räisälä.

6 SKS KRA. Hirsimaa, Maija. PK 7:1209. 1938. Orivesi.

7 SKS KRA. Österberg, Maria. 276 o. 1920. Lojo; SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 39331. 1941. Sodankylä.

8 SKS KRA. Tikkanen, Antti. 208. 1898. Pielavesi.

9 MV:KTKKA 735. Porkka, Laina, s. 77. 1917. Hogland.

10 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 31, s. 7. Ylöjärvi. 1972.

11 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 251, s. 3. Storå. 1972.

12 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20625. 1932, uppt. 1921. Enontekis.

13 MV:KTKKA 726. Kotikoski, J.W., s. 62. 1917. Korpilax.

14 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20637. 1932, uppt. 1917. Pudasjärvi.

man och där koppar man p.g.a. tandvärk”.¹ Samma sak nämns även senare. Det heter t.ex. att ”så tände Alina en god brasa i spisen fast det var juni och rätt så varmt, jag satt där nära spisen och på skuldrorna hade jag någon duk”² eller vidare att ”vid tandvärk utnyttjade man kopperskan någon gång i bastun och någon gång hettade man bara upp kinden någonstans i ugnsvärmen och sedan bara hornet på kinden”.³

När det gäller koppning mot tandvärk får man det intrycket att koppandet dels har varit ett av de botemedel man i de flesta fall tycks ha prövat på då det värkte i tänderna och dels att koppning mot tandvärk verkar ha hört till ”ett slags sista utväg”, som man har försökt att utnyttja då tandvärken plågade en som värst. Beträffande koppning mot tandvärk i allmänhet konstateras det redan på 1910-talet t.ex. att ”genom att koppa ... vid tandvärk sålunda att den som skall koppas i bastun först badar i hettan och baddar sig själv ...”⁴ eller helt kort att ”även mot tandmask koppar man då den besvärar”⁵ samt senare på 1930-talet att ”då det var tandvärk koppade man tre horn”⁶ eller att ”genom att koppa tog man bort ond blod, om det värkte i tanden eller något ställe berodde det på ond blod”.⁷ Men även i de på senare tider gjorda uppteckningarna kommer man ihåg att just tandvärken har hört till det som man mycket ofta koppade emot. Det sägs bl.a. att ”man trodde på att koppning hjälper vid många olika slags åkommor, blodtryck, huvudvärk, tandvärk och ond blod var den vanligaste orsaken till att man lät koppa sig”⁸ eller vidare att ”kopperskan försäkrade att nog upphör tandvärken då den onda blodet fås bort”⁹ samt slutligen att ”koppning användes även mot tandvärk”.¹⁰

I NÄRHETEN AV DEN VÄRKANDE TANDEN har man i regel koppat mot tandvärk varvid man dock kan lägga märke till att de båda sedan antiken härstammande teorierna i fråga om valet av fastdragningsställen för kopphorn har förekommit. Det ena och vanligen använda fastdragningsstället låg i närheten av den värkande tanden. Det var ett ställe valt i enlighet med den redan av Hippokrates utvecklade teorin som gällde åderlättningsstället på kroppen men som även kan skönjas i överförd form använd vid koppningen. Detta innebar att man drog fast ett kopphorn i närheten av det värkande stället på kroppen, för samtidigt som man därigenom lokalt minskade blodmängden så avledde man det sjukliga ämnet från sjukdomshärden, derivation efter *derivo*, avleda.¹¹

Då det har varit fråga om att dra fast de, i dessa fall i regel små kopphorn, som användes på delar av kroppen som låg nära de ställen där man kände av tandvärken, har man brukat dra fast hornen t.ex. på sådana ställen som på kinderna, käken, bakkdelen av underkäken,

1 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20622. 1932, uppt. 1917. Taivalkoski.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 32, s. 47. Alajärvi. 1972.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 389, s. 23. Juupajoki. 1972.

4 MV:KTKKA 732. Mikkonen, Adam, s. 38. 1917. Kajana lkm.

5 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20631. 1932, uppt. 1917. Suomussalmi.

6 SKS KRA. Nikupaavo, Ester. KT 174:22. 1936. Lochteå.

7 SKS KRA. Railakainen, Lina. KRK 36:90. 1936. Kivinebb.

8 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 138, s. 8. Haukipudas. 1972.

9 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 183, s. 11. Alahärmä. 1972.

10 SKS KRA. Nieminen, Elli. Kansanlääkintä 7, s. 2. 1977–78. Pöytis.

11 Ahlström 1976, s. 44.

hakan, ansiktsmuskulerna, ovanpå tungan samt invid och bakom på båda sidorna om öronen.

Naturligt nog så är det i de äldsta uppteckningarna som man ger mer eller mindre detaljerad upplysning om på vilka olika ställen av kroppen hornen drogs fast då man koppade mot tandvärk. Om koppning på kinderna heter det t.ex. att ”tandvärk försöker man avlägsna ... genom att koppa på kinden på det ställe där den sjuka tanden befinner sig”¹ eller att ”koppning utförs ... på kinderna mot värkande tänder”² eller senare att ”vid tandvärk koppade man från kinderna”³ eller att ”vid tandvärk använde man sig av kopperskan ibland i bastun och ibland värmdes man bara upp kinden i värmen från någon ugn och sedan bara hornet på kinden och nog upphörde värken”⁴.

I några av de äldsta uppteckningarna heter det vidare t.ex. att ”då masken äter på tanden då är det nödvändigt med koppning på halsen och käken”⁵ eller att ”mot tandvärk koppas man även från bakkdelen av underkäken och från hakan”⁶ eller att ”då någonting äter på tanden så drar man fast hornen på hakan”⁷. Men även senare sägs det t.ex. ”att det allra bästa mot tandvärken var att koppa på käkarna, även jag har koppats många gånger på käkarna”⁸ samt slutligen att ”koppning har använts mot tandvärk, på hakan ett horn och vid mycket svår värk dessutom på var sin sida av hakan alltså tre”⁹.

Andra närliggande ställen, som även omnämns i samband med koppning mot tandvärk är ovanpå tungan och på ansiktsmuskulerna. Det heter t.ex. att ”om höstarna och vårarna byttes blodet ut, kopphornen var små och stora, t.ex. de som drogs fast vid tungan var inte mer än 4 cm, med dem botades tandvärk”¹⁰ eller att ”vid tandvärk kunde man åderlåta i munnen under tungan, koppa på halsen, armarna, knäna hakan och ansiktsmuskulerna alltid i enlighet med kopperskans övervägande”¹¹.

Om icke alldeles omedelbart intill så åtminstone i närheten av där man kände av värken i tänderna ansågs även ställen sådana som invid och bakom öronen samt nacken ligga. Om detta heter det redan i slutet på 1910-talet t.ex. att ”då tänderna är sjuka, så sätter man tätt intill örat och på hakan, tre horn sätter man, av dessa ett på hakan”¹² samt något senare att ”på grund av tandvärk koppade man på kindbenen och bakom öronen”¹³ eller ännu långt senare att ”om det skulle koppas mot tandvärk tog kopperskan små horn som hon sög fast bakom öronen”¹⁴ samt slutligen, som en kopperska säger att ”ja här hade de på båda sidorna om öronen, ja det var ju också så att de hade på hakan för tandvärk”¹⁵.

1 MV:KTKKA 735. Porkka, Laina, s. 77–78. 1917. Hogland.

2 MV:KTKKA 733. Nieminen, Väinö, s. 32. 1917. Jämsä.

3 SKS KRA. Hirsimaa, Maija. PK 7:1209. 1938. Orivesi.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 389, s. 23. Juupajoki. 1972.

5 SKS KRA. Tikkanen, Antti. 208. 1898. Pielavesi.

6 MV:KTKKA 737. Vallaskangas, Iida, s. 31–32. 1917. Kangasniemi.

7 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20634. 1932, uppt. 1916. Kuhmois.

8 SKSÅ 105:10. 1977. Kukkonen, Jukka. Varkaus.

9 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 319, s. 17. Muuruvesi. 1972.

10 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 132, s. 15. Pielavesi. 1972.

11 SKS KRA. Nurmi, Toivo. 546. 1937. Säminge.

12 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20633. 1932, uppt. 1917. Piippola.

13 SKS KRA. Österberg, Maria. 276 o. 1920. Lojo.

14 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 272, s. 3. Saari. 1972.

15 EI 1976:1. Strandberg, H., s. 56. 1976. Korsnäs.

Och om koppning i nacken heter det i en uppteckning gjord redan 1917 att ”om tänderna värker koppar man i nacken och bakom öronen”¹ eller något senare att ”vid tandvärk koppar man i nacken och några under hälarna på fotsulan”.² Men även i på senare tid tillkommet material, sägs det t.ex. att ”om tänderna värkte så drog man fast i nacken”³ och att ”i nacken använde man koppning bl.a. mot tandvärk, huvudvärk”⁴ eller att ”på grund av tandvärk koppade man från nacken, kinden och från hakan koppade man bort tandvärk”.⁵

LÄNGRE IFRÅN EN VÄRKANDE TAND som var en avvikelse från den ovan beskrivna regeln har då inneburit att man har dragit fast kopphornen i enlighet med den andra, men något senare under antiken utvecklade tankegången gällande fastdragningsstället på kroppen. Enligt denna teori skulle fastdragningsstället ligga så långt bort ifrån det värkande stället som möjligt, så att blodet skulle omfördelas och de skadliga ämnena inte skulle nå fram till det sjukliga stället varvid koppningen i detta fall skulle verka som en revulsion efter *revello*, rycka bort eller avlägsna.⁶ Det här innebar, så som det redan i uppteckningarna från början av 1900-talet talas om, att man mot tandvärk också koppade på händerna samt på benen och fötterna, alltså på ställen av kroppen som minsann låg långt ifrån de värkande tänderna. Det heter t.ex. att ”man koppade vid sjuka tänder från fotsulorna, kinderna och från halsen”⁷ eller att ”vid tandvärk kunde man åderlåta i munnen under tungan, koppa från armarna, knäna, käken eller ansiktsmusklerna, alltid i enlighet med kopperskans övervägande”⁸ samt slutligen som en informant säger att ”jag koppades inte på kinderna fastän tänderna var sjuka utan på benet, på högra benet då tänderna på den sidan värkte”.⁹

Och beträffande koppning på händerna heter det redan i början av 1920-talet att ”då man koppar på händerna vid tumgrenen och på handloven botar det även tänderna”¹⁰ eller som det även sägs i de yngsta uppteckningarna att ”jag lät koppa på händerna då tänderna värkte”¹¹ samt att ”personligen har jag koppats från tumgrenen på grund av tandvärk”.¹²

När det gäller koppning mot tandvärk, så framgår det av en del av de i början av 1900-talet gjorda uppteckningarna, att man just mot tandvärk tycks ha varit tvungen att koppa sig oftare än vad som annars var brukligt beträffande utnyttjandet av den här vårdmetoden. För att bota tandvärk har man kunnat låta sig koppas t.o.m. en gång i veckan eller som det heter att ”då man måste låta sig koppas på grund av tandvärk, så kan man någon gång bli tvungen göra det en gång i veckan”¹³ eller som det något senare också heter att ”ungefär en

1 MV:KTKKA 727. Lahtinen, Elli, s. 18. 1917. Suodenniemi.

2 SKS KRA. Ekman, E.J. 2382. 1939. Sysmä.

3 SKSÅ 206:16. 1963. Vento, Urpo. Euraåminne.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 228, s. 12. Juva. 1972.

5 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 342, s. 16. Kittilä. 1972.

6 Ahlström 1976, s. 44.

7 MV:KTKKA 726. Kotikoski, J.W., s. 62. 1917. Korpilax.

8 SKS KRA. Nurmi, Toivo. 546. 1937. Säminge.

9 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 32, s. 47. Alajärvi. 1972.

10 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20625. 1932, uppt. 1921. Enontekis.

11 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 82, s. I. Jorois. 1972.

12 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 402, s. 5. Kittilä. 1972.

13 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20621. 1932, uppt. 1917. Kuusamo.

gång om året borde var och en koppa sig om inte någon sjukdom kräver det oftare, sådana sjukdomar är bl.a. sidorna blir angripna eller häxskott, tandvärk, huvudvärk m.m.”¹

Ett drag som framkommer, speciellt i senare tiders uppteckningar i samband med beskrivningen av koppning mot tandvärk, är att det framhålls att det ofta även var unga personer som lät koppa sig mot tandvärk. I dessa uppteckningar heter det t.ex. att ”jag har aldrig blivit masserad eller koppad, utom då jag var ung, inte har jag bara en gång som alldeles liten flicka då tänderna värkte, så ett mycket litet horn och sedan något hål så att de tog bort blodet därifrån, nå det berättas att tandvärken lättade”² eller att ”hon koppade bl.a. även mig, en liten pojke, tanden värkte så ordentligt så här drog hon fast ett horn”³ eller vidare att ”en gång då jag var över tio år och mina tänder var sjuka så koppade Aina Pylkkä, som bodde granne med oss, mig”⁴ samt slutligen som ett par kopperskor säger att ”men nog tjugofem kunde nog koppa för tandvärken alltså, du vet då man har tandvärk så gör man nog vad som helst”⁵ och att ”nu de som jag har försökt koppa för tandvärk de har nog varit ganska unga de nog och men inte riktigt unga men inte några barn har jag koppat”⁶

Bland alla de botemedel mot tandvärk, som t.ex. olika slag av magiska medel men även mekaniska medel, med vilka man grävde i den värkande tanden samt salt, brännvin, tjära och pipolja, har man dessutom använt sig av olika former av blodtappning så som åderlätning, koppning och påsättning av blodiglar.⁷ Och bland de olika formerna av blodtappning tycks koppningen ha hört till en av de mera flitigt använda. Botandet av tandvärken med hjälp av koppning har jämte huvudvärken hört till en av de mest vanliga symptom som man just med hjälp av denna metod har försökt att bota. Huruvida avtappandet av ond blod just vid tandvärk har hjälpt och vad detta i såfall kan ha berott på är svårt att bedöma, men faktum är att man i många fall har sagt att tandvärken hade lättat i samband med koppningen. Och med tanke på att riktiga tandläkare, i ännu mindre utsträckning än läkare, fanns på landsbygden åtminstone i början av den tidsperiod det här är fråga om, var det kopperskan som man i många fall fick lov att ty sig till i de fallen att det inte hade gått så långt att man såg sig tvungen att uppsöka bysmeden. Han hade ju de redskap som t.ex. en tandutdragningstång som behövdes för att kunna dra ut en värkande tand med.

SAMMANFATTNINGSVIS har det enligt uppteckningar fr.o.m. slutet av 1800-talet fram till de gjorda på 1970-talet varit i det närmaste lika vanligt att koppa mot tandvärk som mot huvudvärk. Beträffande koppning mot tandvärk eller värkande tänder, så har det enligt uppteckningar fr.o.m. 1910-talet fram till de gjorda på 1970-talet varit vanligt att vårdmetoden utfördes inne i stugan invid en värmande brasa och inte i en bastu. Under hela den tidsperiod det här är frågan om så tycks koppningen dels ha varit ett allmänt

1 SKS KRA. Aalto, Sanni. KRK 140:125. 1935. Sordavala.

2 SKNA 818:1, A:40. 1961. Puntila, Matti. Kides.

3 SKSÄ 210:15. 1975. Rausmaa, Pirkko-Liisa. Heinola lkm.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 32, s. 48. Alajärvi.1972.

5 EI 1976:1. Strandberg, H., s. 56. 1976. Korsnäs.

6 SLS 1202, band 1976:110. Häggman, Ann-Mari, s. 43. 1976. Esse.

7 Pekkola 2001, s. 1264–1268.

botemedel mot tandvärk och dels ett botemedel som användes som ett slags sista utväg, när tandvärken plågade en.

Koppning mot tandvärk har hos oss utförts i enlighet med de båda sedan antiken kända metoderna, dels som en derivation i närheten av där värken kändes av och dels som en revulsion, så långt i från det värkande stället som möjligt. Enligt mycket detaljerade uppgifter redan i uppteckningarna fr.o.m slutet av 1910-talet fram till 1970-talet har man således koppat mot tandvärk på kinderna, käken, bakdelen av underkäken, på hakan samt invid öronen på båda sidorna. Under den ovannämnda tidsperioden har man också koppat i nacken, som likaså ansågs ligga nära intill där tandvärken kändes av.

Och vidare enligt den andra teorin, revulsionen har man likaså redan enligt uppteckningarna fr.o.m. slutet av 1910-talet fram till de yngsta, försökt att bota tandvärk genom att koppa på armarna och vid tumgrenen på händerna samt på benen och på fötterna under fotsulan, alltså på ställen långt ifrån den värkande tanden. I enlighet med de äldsta uppgifterna har man också ansett att man just mot tandvärk var tvungen att låta koppa sig oftare än vanligt, t.o.m. en gång i veckan. Slutligen något som speciellt framgår av uppteckningarna gjorda fr.o.m 1960-talet, är att det också har varit helt unga personer samt ungdomar som just mot tandvärk har koppat sig.

6.1.8 NACKVÄRK VAR EN SKILD KRÄMPA

En krämpa, som endast omtalas i ett fåtal av de yngre uppteckningarna med uppgifter från början av 1900-talet härstammande från Sydösterbotten, Nordsavolax, Nordkarelen, Tavastland, Nyland och Sydkarelen, är den värk som man säger att man har känt av i nacken, d.v.s. nackvärken och som man i likhet med annan värk också har koppat emot. Nackvärken som alltså omtalas skilt från t.ex. huvudvärken och värken i skuldrorna uppträder under olika beskrivningar sådana som t.ex. värk i nacken, nacken är sjuk eller att nacken är styv. På finska har man talat om *kolotusta niskoissa*,¹ *särkyä niskassa*² eller *niska oli jäykkä*.³

Som vi så många gånger tidigare har sett beträffande informationen i de yngre uppteckningarna, så omtalas nackvärk som en i raden av de krämpor mot vilka man har koppat. Det sägs t.ex. att koppning användes ”mot huvudvärk, värk i nacken samt om fötterna blir trötta och mot ryggvärk”⁴ eller att ”om ryggen var styv, om nackbenet värkte, ... så kallades kopperskan till gårds”⁵ Det som dock tydligt framgår i fråga om koppning mot nackvärk, är att man drog fast kophorn såväl i nacken som på skuldrorna för att vara säker på att dra ut den onda blodet alldeles i närheten av där nackvärken kändes av. Det berättas t.ex. att ”hornen drogs fast ... i nacken om nacken eller huvudet var sjukt”⁶ eller att ”om nacken var styv så hjälpte det mycket då man koppade på skuldrorna”⁷ Men även om just nacken

1 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 176, s. 23. Somero. 1972.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 351, s. 3. Karttula, Ruskeala & Libelits. 1972

3 SKS KRA. Tuominen, Valto. Kansanlääkintä 13, s. 341. 1977–78. Räisälä.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 239, s. 22. Sippola. 1972.

5 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 370, s. 16. Heinjoki. 1972.

6 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 239, s. 22. Sippola. 1972.

7 SKS KRA. Tuominen, Valto. Kansanlääkintä 13, s. 341. 1977–78. Räisälä.

har ansetts vara ett mycket lämpligt ställe av kroppen att dra fast kopphorn på mot nackvärk, så har man även koppat i nacken mot tidigare här omtalade krämpor sådana som tandvärk, huvudvärk, svindel och för högt blodtryck.

Och även om antalet uppteckningar om nackvärk är mycket få, får man det intrycket av att man ansåg att koppningen tycks ha hjälpt, eller som det heter att ”koppningen hjälpte ... vid värk i nacken” eller att ”nog hjälpte det” eller ”att det hjälpte nog mycket”. Värken i nacken alltså lokaliserad till en mycket begränsad del av kroppen har således hört till en av de många olika krämpor som man med ett synbarligen gott resultat har koppat emot.

6.1.9 VÄRKANDE SKULDROR KOPPADES PÅ SKULDRORNA

En minst lika påtaglig krämpa, som de sjuka händerna eller armarna som man har koppat mot, har varit värken i skuldrorna eller ”skuldervärk” och som man har hållit noga åtskild från ryggvärken, som har ansetts vara en skild krämpa. Och enligt de över hela landet något glest fördelade uppteckningarna, tycks man ha koppat mot värkande skuldror i stort sett i samma omfattning som mot sjuka, värkande eller domnade händer.

Åtminstone ända sedan slutet av 1910-talet har man talat om att det värkte i skuldrorna eller att skuldrorna värkte, ytterst sällan om att skuldrorna var sjuka. De vanligaste på finska sedan början av 1900-talet använda benämningarna har varit sådana som *pakot-taa hartioita*,¹ *hartioiden pakotuksessa*,² *hartioita porotti*,³ *hartioita kolotti*⁴ samt *hartiansärky*.⁵

I de äldsta uppteckningarna om värkande skuldror från 1900-talets första årtionden ingår det mer eller mindre noggranna beskrivningar över hur värken i skuldrorna uppträder. Senare sägs det i en del fall tydligt att det är den onda blodet som förorsakar värken, och som bör avlägsnas. I början av 1910-talet konstateras det t.ex. helt kort att ”då det sliter i skuldrorna ... så koppar man”⁶ eller något senare att ”genom att koppa om man har skuldervärk”⁷ samt senare, på 1930-talet att ”då det värker i skuldrorna är det ett tecken på att där finns ond blod”⁸ eller som det ännu långt senare heter att ”man koppade om tänderna eller skuldrorna värkte”⁹ eller vidare att ”de gamla började säga att skuldrorna värker, nu måste man få en kopperska”¹⁰

Och uppfattningarna om att den onda blodet är orsak till bl.a. värken i skuldrorna lever kvar. För ännu i de yngsta uppteckningarna erinrar man sig t.ex. ”att i skuldrorna och i ryggen hade det samlats stora stycken med dålig blod”¹¹ eller att ”kopperskan användes

1 MV:KTKKA 735. Porkka, Laina, s. 132. 1917. Hogland; SKS KRA. Mattila, Martti E. 4047. 1936. Viljakkala.

2 SKS KRA. Moilanen, Matti. KRK 146:406. 1935. Sordavala; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 236, s. 2. Hirvensalmi. 1972.

3 SKS KRA. Hosiaisuusluoma, Alli. 138. 1955. Ylistaro.

4 SKNA 142:2, A:1,10. 1959. Virtaranta, Pertti & Itkonen, Terho. Kuusamo.

5 MV:KTKKA 732. Mikkonen, Adam, s. 38. 1917. Kajana lkm; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 188, s. 10. Sääksmäki. 1972.

6 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 5646. 1912. Karlö.

7 MV:KTKKA 732. Mikkonen, Adam, s. 38. 1917. Kajana lkm.

8 SKS KRA. Mattila, Martti E. 4047. 1936. Viljakkala.

9 SKS KRA. Hosiaisuusluoma, Alli. 138. 1955. Ylistaro.

10 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 76, s. 13. Sonkajärvi. 1972.

11 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 235, s. 7. Rautus. 1972.

av gamla människor som lät ta bort ytblod om skuldrorna värkte¹ eller slutligen att ”man hämtade kopperskor vid tandvärk, sendrag, vid värk i skuldrorna, fötterna m.fl. ställen, de sade det är den onda blodet som värker där”²

När det gäller värken i skuldrorna har det i fråga om koppningsstället rått en stor enighet om att det var på skuldrorna som koppornen skulle dras fast. Det berättas redan under de första årtiondena av 1900-talet att ”om skuldrorna värkte koppade man från skuldrorna”³ och att man koppade ”då skuldrorna värkte från skuldrorna”⁴ eller vidare att ”då skuldrorna värker, sätter man hornen på skuldrorna”⁵. Samma sak framgår även av uppteckningarna gjorda i början av 1940-talet. Det sägs t.ex. att ”då det börjar värka i skuldrorna så koppar man på skuldrorna”⁶. Medan det däremot i på senare tider gjorda uppteckningar ytterst sällan sägs någonting om var hornen drogs fast.

Ett annat drag som också framträder i samband med koppningen mot värkande skuldror är att man i många fall tycks ha använt sig av ett relativt stort antal kopporn. Redan i slutet av 1910-talet berättas det t.ex. att ”då skuldrorna värker så sätter man hela kroppen full med horn från huvudet mot svansspetsen, så många det ryms på ryggen, 14–15”⁷ eller senare att ”vid värkande skuldror har man på en del dragit fast t.o.m. upp till 30 horn på ryggen”⁸ samt ”att en värdinna hade någon gång låtit dra fast 10 horn på sina skuldror, eftersom det värkte i skuldrorna och händerna”⁹. Koppningen av de värkande skuldrorna har således följt det välkända mönstret med att dra fast hornen i närheten av där värken kändes av. Skuldrorna, men även ryggen har härvidlag varit väl lämpade för ett större antal horn.

Man har sagt att bortkoppandet av den onda värkande blodet som tyngde och förorsakade den där värken i skuldrorna har haft en positiv inverkan eftersom det blev bättre genom koppningen¹⁰ och att det har hjälpt¹¹ och att det upphörde att värka¹² samt att det åtminstone för en kortare tid lättade då den onda blodet kom bort.¹³

SAMMANFATTANDES kan man säga att värkande skuldror eller skuldervärk har varit en krämpa som har hållits åtskild från ryggvärken och som har talats om i uppteckningarna fr.o.m. början av 1910-talet. Enligt uppteckningar gjorda fr.o.m. 1930-talet fram till 1970-talet ansågs den onda blodet härvidlag vara orsaken till de värkande skuldrorna. Och enligt uppteckningarna gjorda redan i slutet av 1910-talet och fram till 1940-talet så har det framför allt varit just på skuldrorna som man koppade mot värkande skuldror. Ett annat drag som framträder fr.o.m. de äldsta uppteckningarna, är att man just mot värken

1 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 79, s. 20. Ruokolax. 1972.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 368, s. 15. Viborgs lkm. 1972.

3 SKS KRA. Kotikoski, J.W. 267. 1908. Punkalaidun & Jämsä.

4 MV:KTKKA 726. Kotikoski, J.W., s. 62. 1917. Korpilax.

5 MV:KTKKA 735. Porkka, Laina, s. 132. 1917. Hogland.

6 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 39328. 1941. Sodankylä

7 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20621. 1932, uppt. 1917. Kuusamo.

8 SKS KRA. Moilanen, Matti. KRK 146:406. 1935. Sordavala.

9 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 381, s. 19. Kangasniemi. 1972.

10 SKS KRA. Mattila, Martti E. 4047. 1936. Viljakkala.

11 SKNA 142:2, A:1,10. 1959. Virtaranta, Pertti & Itkonen, Terho. Kuusamo.

12 SKSÅ 166:27. 1963. Pentikäinen, Juha. Lappee.

13 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 188, s. 10. Sääksmäki. 1972.

i skuldrorna har koppat med ett relativt stort antal horn, vilket ju rymdes på skuldrorna men även på ryggen. Det sägs även att vårdmetoden i detta fall har hjälpt.

6.1.10 RYGGVÄRK VAR EN MINDRE VANLIG KRÄMPA

Ett par krämpor som i uppteckningarna också nämns så som skilda krämpor har varit ryggvärken som man således har känt av i ryggen och ischiasen som man närmast har känt av i höfterna. Ryggvärken är en krämpa som man inte i lika stor utsträckning som t.ex. sjuka, värkande händer eller skuldror, tycks ha botat med hjälp av denna vårdmetod. Med undantag av ett par, tre belägg, vilka ingår i de äldsta uppteckningarna, så omtalas ryggvärken endast i uppteckningar som har gjorts sedan början av 1960-talet, även om man i ett flertal av dessa dock beskriver användningen av koppning mot ryggvärk under olika perioder av den första delen av 1900-talet. Även om uppgifterna om koppning mot ryggvärk är rätt så glest utspridda, så är dessa dock fördelade över hela landet från Lapp-land i norr till Egentliga Finland i sydväst och Sydkarelen i sydost.

När det gäller benämningarna så har det i stor utsträckning varit fråga om likartade benämningar, sådana som ryggvärk¹ eller värk i ryggen. På finska har man bl.a. talat om *selän kipeys*,² *seljän pakotus*,³ *selkäsärky*,⁴ *selkäkipu*,⁵ och *selkävaivoja*.⁶

Redan fr.o.m. slutet av 1910-talet redogörs det för att koppning, förutom mot en rad övriga krämpor, även har använts vid botandet av ryggvärk. Det heter t.ex. att ”koppning används förutom de tidigare nämnda även vid ryggvärk”⁷ samt i slutet av 1930-talet att ”med hjälp av koppning botade man tandvärk ... ryggvärk och spruckna händer”⁸

Vidare berättas det om personer som led av olika former av ryggvärk och om hur dessa då för att bli botade hade låtit sig koppas. Det sägs t.ex. att ”det var före krigen jag hade en sådan ryggsjukdom, att jag om morgonen inte ville komma bort från sängen ... och det drogs fast 20 horn på ryggen och den vänstra foten och med det botades den”⁹ samt att ”koppningen var förr ett botemedel mot många fel, en mycket vanlig vårdmetod ... om ryggen var styv ...”¹⁰ eller att ”en kopperska behövde man då ryggen hade försträckt”¹¹ Medan det för övrigt i de flesta av de uppteckningar i vilka ryggvärken nämns, är frågan om endast helt korta konstateranden att koppning har använts mot ryggvärk eller om ryggen är sjuk.

1 EI 1977:1. Strandberg, H., s. 37. 1977. Korsnäs.

2 MV:KTKKA 737. Vallaskangas, Iida, s. 31. 1917. Kangasniemi.

3 SKS KRA. Kännö, Oiva. KT 243:121. 1939. Kauhajoki; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 276, s. 16. Suonenjoki. 1972

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 18, s. 3. Vehmais. 1972; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 60, s. 27. Kangasniemi. 1972.

5 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 184, s. 16. Raumo. 1972; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 39, s. 22. Sippola. 1972.

6 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 272, s. 11. Saari. 1972; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 294, s. 5. Ruokolax & Puumala. 1972.

7 MV:KTKKA 731. Mikkola, Edv., s. 179. 1917. Kalvola.

8 SKS KRA. Kännö, Oiva. KT 243:121. 1939. Kauhajoki.

9 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 6, s. 24. Kirvus. 1972.

10 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 370, s. 16. Heinjoki. 1972.

11 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 332, s. 42. Heinjoki. 1972.

På RYGGEN KOPPADE MAN med många kopphorn även om det sägs att man har dragit fast kopphorn på ryggen också vid koppning mot en del andra krämpor än ryggvärk, så har just ryggen i de allra flesta fall ansetts vara det bästa stället att dra fast koppornen på vid botandet av ryggvärk, trots att man mot ryggvärk också dragit fast horn på andra delar av kroppen. Beträffande de kroppsdelar på vilka hornen härvidlag har dragits fast berättas det redan i slutet av 1910-talet t.ex. att ”vid ryggvärk ... drar man fast på ryggen tolv till och med 24 horn”¹ men även att ”vid sjuk rygg koppar man på foten och på vaden”² Och i långt senare gjorda uppteckningar beskrivande äldre tiders förhållanden heter det beträffande koppning mot ryggvärk vidare bl.a. att ”och så slogs det horn, 20 horn i ryggen och på vänstra foten ...”³ eller att ”en stövtväxt man, en tungt arbetande lät på 1920-talet dra fast upptill omkr. 20 horn på ryggen, på var sida om ryggraden sammanlagt, den där vårdmetoden användes mot ryggvärk”⁴ eller vidare att ”hornen hackades i ryggen om ryggen var sjuk”⁵ samt att ”hornen hackades beroende på sjukdomarna ... vid ryggvärk på skuldrorna och bakdelarna”⁶ eller slutligen att ”på ryggen placerades hornen om det var värk i skuldrorna eller ryggvärk”⁷ samt att ”om ryggen var sjuk koppade man ovanom knäna”⁸.

Vid koppandet av ryggvärk har man således i de allra flesta fall har dragit fast koppornen på ryggen men även på skuldrorna d.v.s. i omedelbar närhet av där det värkte. Men det har även förekommit undantag. För ända sedan början av 1900-talet har man ansett det vara lämpligt att mot ryggvärk även koppa på andra delar av kroppen så som på bakdelarna, på vaderna, ovanom knäna samt på fötterna, delar av kroppen vilka alla ligger s.a.s. på ett längre avstånd från det ställe av på kroppen där man kände av ryggvärken.

Just på ryggen tycks man vanligtvis ha dragit fast ett mycket större antal horn mot ryggvärk än vid koppning mot en del andra krämpor. Redan på 1910-talet berättas det att man mot ryggvärk drog fast tolv, ja upp till 24 kopphorn på ryggen.⁹ Och i de på senare tider tillkomna uppteckningarna sägs det vidare att det har varit mellan 10 och 20,¹⁰ men ibland även ett tjugotal¹¹ kopphorn som ansågs som mycket och som har använts vid koppandet mot värk i ryggen.

Eftersom man har koppat med ett tämligen stort antal kopphorn, tycks man följaktligen också ha fått bort ”större” mängder av den onda blodet, speciellt då från ryggen, men även från andra delar av kroppen på vilka hornen har dragits fast, något som enligt uppteckningarna i sin tur har lett till avsedda resultat – att ryggvärken skulle upphöra. Om ryggvärken botad med hjälp av koppning berättas det helt kort bl.a. ”att den blev bättre

1 MV:KTKKA 731. Mikkola, Edv., s. 179–180. 1917. Kalvola.

2 MV:KTKKA 737. Vallaskangas, Iida, s. 31. 1917. Kangasniemi.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 6, s. 24. Kirvus. 1972.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 60, s. 27. Kangasniemi. 1972.

5 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 239, s. 22. Sippola. 1972.

6 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 284, s. 8. Kankaanpää. 1972.

7 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 345, s. 12. Mola & Heinjoki. 1972.

8 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 342, s. 16. Kittilä. 1972.

9 MV:KTKKA 731. Mikkola, Edv., s. 179–180. 1917. Kalvola.

10 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 77, s. 6. Idensalmi lkm. 1972; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 294, s. 5. Ruokolax & Puumala. 1972; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 298, s. 117. Siilinjärvi. 1972.

11 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 6, s. 24. Kirvu, 1972; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 60, s. 27. Kangasniemi, 1972.

i det slag som den onda blodet försvann¹ eller att det av denna koppning ”blev bättre”² eller vidare att resultatet efter det att man koppat bort en större mängd dålig blod har varit ”att den här koppningen hjälpte”³ eller slutligen att ”min ryggvärk upphörde sålunda då 12 horn sugits fast på ryggen”.⁴ Ett resultat som man var övertygad om hade åstadkommit tack vare att den onda blodet hade avlägsnats ur kroppen.

SAMMANFATTNINGSVIS kan man säga att ryggvärken omtalas som en skild krämpa i några uppteckningar med början fr.o.m. slutet av 1910-talet i.o.m. att man då nämner ryggvärken som en bland en del andra krämpor som vårdmetoden används emot. I några av de sentida uppteckningarna finns också resultatet av koppandet mot ryggvärk närmare beskrivet. Beträffande ryggvärken, sägs det redan i slutet av 1910-talet att man i de allra flesta fall har ansett att ryggen härvidlag har varit ett lämpligt fastdragningsställe för hornen. Men förutom på ryggen, sägs det såväl i de äldsta, som i de senare gjorda uppteckningarna beskrivande äldre tiders förhållanden, att man också har koppat på bakdelen, benen, vaderna samt på fötterna mot ryggvärk. Slutligen har man enligt uppgifter redan fr.o.m. slutet av 1910-talet koppat mot ryggvärk med ett stort antal horn varvid mängder av ond blod avlägsnats, vilket sägs ha hjälpt.

6.1.11 ISCHIAS

Sedan har vi också den värk som kallas för ischias och som även finns skilt omnämnd i detta sammanhang. Koppning mot ischias omtalas dock i ett fåtal av de yngre uppteckningarna, vilka alla dessutom är mycket glest utspridda i de sydostliga delarna av landet belägna landskapen. Det att belägg över koppning mot ischias saknas från övriga delar av landet torde bero på att beläggen i detta fall är så få. De benämningar på denna höftvärk, ischiasen som använts på finska har varit varit *iskias*⁵ eller *iskias-tauti*⁶ Att ischias är ett begrepp som man har börjat tala om först under 1900-talet visas av att ischias, *iskias* som uppslagsord saknas såväl i Gananders som i Lönnrots lexikon.⁷

Det heter t.ex. att ”jag hade en svår ischiasvärk i korsryggen, så det var ingenting annat som hjälpte än koppning”⁸ eller att ”vård gavs alltid vid behov mot alla slag av värkar, tandvärk, reumatisk värk, ischias, ledgångsreumatism”⁹ eller att ”koppning hjälpte då man har ... ischias som gör att man haltar på foten”.¹⁰

Beträffande de ställen av kroppen på vilka kophornen har dragits fast vid botandet av ischias kan man konstatera, att det åtminstone av en enkel teckning framgår att kophornen har dragits fast dels i trakterna av korsryggen på ena sidan av höfterna och dels på

1 SKSÄ 73:10. 1960. Helander, Esa. Urjala.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 6, s. 24. Kirvus. 1972.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 235, s. 10. Rautus. 1972.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 298, s. 117. Siilinjärvi. 1972.

5 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 264, s. 4. Ilomants. 1972; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 245, s. 21. Metsäpirtti. 1972.

6 SKS KRA. Ljung, Alfred J. Kansanlääkintä 7, s. 1. 1977–78. Kotka.

7 Ganander (1786) 1937–38, s. 224; Lönnrot I 1874, s. 334.

8 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 29, s. 4. Kides. 1972.

9 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 185, s. 16. Hirvensalmi. 1972.

10 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 245, s. 21. Metsäpirtti. 1972.

vaderna på benen.¹ Fastdragningsställena, vilka alltså har legat i omedelbar närhet av där man har känt av ischiasvärken i kroppen.

Och i fråga om effekten så tyder de uttalanden som föreligger på att koppandet mot ischias har lett till önskat resultat – värken i höfterna och benen har upphört.

6.1.12 MUSKELVÄRK KOPPADES DÄR MAN KÄNDE AV VÄRKEN

Ett par av de krämpor mot vilka man också har koppat och vilka omtalas under skilda benämningar har varit muskelvärken och reumatismen. Muskelvärken har man känt av i musklerna medan reumatismen däremot inte i detta sammanhang tycks vara lokaliserad till någon speciell kroppsdel.

Muskelvärken omtalas i ett femtontal av de sedan mitten av 1900-talet gjorda uppteckningarna vilka härstammar från såväl Sydösterbotten, Mellanfinland som från Egentliga Finland, Tavastland och Savolax samt från Nord- och Sydkarelen. I de få uppteckningar i vilka muskelvärken nämns så omtalas den ofta nog i början vid uppräknningen av alla de olika krämpor man har koppat emot.

I fråga om benämningarna så talas det för det mesta om muskelvärk, på finska om *lihassärky*² men även om sjuka muskler, *kipeät lihakset*, *lihaskipu*³ eller värk i musklerna, *särkyä lihaksissa*.⁴

Det som emellertid ytterst sällan framgår är vilka delar av kroppen det var som man koppade vid muskelvärk. Det enda som i förbigående nämns är att man koppade på de ställen där värken kändes av, eller som det heter att ”när koppning användes speciellt för att lindra muskelvärk och andra smärtor av reumatisk karaktär så slogs hornen just på de ställen där värken framgick ...”⁵

Det som däremot nämns är att koppandet mot denna värk har hjälpt. Det heter t.ex. att ”om man hade muskelvärk och det värkte i ryggen eller handleden ... så mot detta hjälpte koppning”⁶ eller att ”koppning har botat muskelvärk ...”⁷ eller att ”koppning hjälper då man har: trötta fötter, muskelvärk, t.ex. i skuldrorna ... styvhet i musklerna och värken i nacken har lättat ...”⁸ Muskelvärken har alltså hört till en av de många krämpor som man nämner särskilt och som man ansåg sig kunna bota genom att kopa bort ond blod.

6.3.13 REUMATISM KÄNDES AV I OLIKA KROPPSDELAR

Reumatismen med sin värk i olika delar av kroppen hör till en av de mera sällan uppträdande krämporna i detta sammanhang. De äldsta omnämningarna finns i uppteckningar från 1930-talet, men för det mesta så omtalas den i ett fåtal av de på 1970-talet

1 SKS KRA. Ljung, Alfred J. Kansanlääkintä 7, s. 2. 1977–78. Kotka.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 291, s. 31. Töysä. 1972; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 177, s. 56. Pälkjärvi. 1972; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 340, s. 2. Anttola. 1972.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 302, s. 10. Tuusniemi. 1972; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 352, s. 9–10. S:t Andree. 1972.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 222, s. 9. Euraäminne. 1972.

5 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 320, s. 108. Åbo & Tövsala. 1972.

6 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 205, s. 22. Libelits. 1972.

7 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 103, s. 17. Värtasilä & Ilomants. 1972.

8 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 245, s. 21, 113. Metsäpirtti. 1972.

gjorda uppteckningarna, i vilka det talas om förhållandena på 1920–1940-talen. I dessa uppteckningar vilka är, om än mycket glest, fördelade över praktiskt taget hela landet så sägs det tydligt att man har även koppat mot reumatismen. Och de benämningar som har använts har varit reumatism eller reumatiska sjukdomar. På finska har man här talat om *reumatismi*,¹ *reuma*,² *reumaattinen*,³ eller *reumaattisia särkyjä*.⁴ Som ett uppslagsord saknas reumatismen, *reumatismi* såväl i Gananders ordbok Nytt Finskt Lexicon, som i Lönnrots ordbok Finskt-Svenskt Lexikon.⁵

I de allra flesta fall så utgör reumatismen en i raden av de olika krämpor som man räknar upp mot vilka man har koppat. I regel sägs det inte heller närmare var på kroppen reumatismen skulle ha känts av. Om koppning mot reumatismen berättas det i slutet av 1930-talet bl.a. att ”med hjälp av koppning botade man tandvärk, bölder, reumatism, ryggvärk och händer som fått sprickor”⁶ eller som det i uppteckningar tillkomna långt senare, men beskrivande förhållanden under 1920- och 1930-talen heter att ”koppning användes huvudsakligen vid vård av reumatiska sjukdomar och yttre skador”⁷ eller vidare att ”koppning användes för att bota tandvärk, huvudvärk och reumatism”⁸ eller slutligen om förhållandena ännu något senare att ”koppning hjälpte vid blodcirkulationssjukdomar, och i allmänhet alla värkar bl.a. mot reumatism”⁹ samt att ”koppning användes som botemedel speciellt för att lindra muskelvärk och andra värkar av reumatisk natur”¹⁰.

Beträffande de kroppsdelar som härvidlag har koppats heter det i en uppteckning beskrivande förhållandena i början av 1900-talet helt kort att ”horn drogs fast ... på grund av reumatism på bakdelarna och på ryggen”.¹¹ I en annan uppteckning från början av 1930-talet heter det att ”vid reumatism koppar man på fotsulorna, kinderna, i nacken och på hakan”¹² medan det slutligen i en uppteckning berörande förhållanden fr.o.m. 1930-talet och framöver sägs att ”vid lindrandet av värkar av reumatisk natur, att kopphornen vanligtvis slogs just på de ställen där denna värk yppar sig och där det var möjligt att dra fast dem”.¹³ Även om upplysningen är knapphändig så tyder den dock på att man vid koppning mot reumatism ofta nog har strävat till att dra fast kopphornen i närheten av där den reumatiska värken kändes av.

I fråga om resultatet av koppningen mot reumatismen kan det konstateras att det allmänna intrycket enligt uppteckningarna är att koppningen i detta fall tycks ha haft en positiv inverkan.

1 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 22008. 1933. Enare; SKS KRA. Kännö, Oiva. KT 43:121. 1939. Kauhajoki.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 253, s. 29. Kärkölä, Kanneljärvi & Karkku. 1972; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 302, s. 10. Tuusniemi. 1972.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 263, s. 2. Jaakkima. 1972.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 363, s. 10. Kronoborg & Keuruu. 1972.

5 Ganander (1786 & 1787), 1938, s. 474; Lönnrot II 1880, s. 392.

6 SKS KRA. Kännö, Oiva. KT 243:121. 1939. Kauhajoki.

7 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 223, s. 22. Åbo, Salo & Nousis. 1972.

8 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 237, s. 8. Räisälä. 1972.

9 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 298, s. 125. Kivinebb, Terjoki, Rautus, Valkjärvi, Siilinjärvi & Kuopio. 1972.

10 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 320, s. 108. Åbo & Tövsala. 1972.

11 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 341, s. 34. Koski Å. & B. I. 1972.

12 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 22008. 1933. Enare.

13 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 320, s. 108. Åbo & Tövsala. 1972.

SAMMANFATTANDES kan man säga att krämpor omtalade under skilda benämningar, mot vilka man också har koppat har varit muskelsmärk och reumatism. Enligt uppgifter i ett fåtal av de yngre uppteckningarna har muskelsmärken utan närmare specificering räknats upp bland de krämpor mot vilka vårdmetoden använts. Det som härvidlag dock påpekas, är att man vid muskelsmärk har koppat där det värkte samt att koppandet har hjälpt. Medan reumatismen, som man kände av i olika delar av kroppen har hört till de mera sällsynta krämporna och som närmare omtalas i uppteckningar fr.o.m. 1930-talet, för det mesta uppräknad bland de olika krämporna. I några fall sägs det dock, att man mot reumatism koppade på bakdelen, samt på ryggen eller som det om förhållandena fr.o.m. 1920–30-talen sägs, att man med lyckat resultat koppade där värken kändes av.

6.1.14 SJUKA HÄNDER OCH ARMAR KOPPADES MED HORN PÅ DESSA

En av de mera påtagliga krämpor, som har hört till de mera allmänt förekommande i detta sammanhang, är den värk som man i olika former har känt av i de övre extremiteterna, speciellt i händerna men ibland även i armarna. När det har gällt sjuka händer och armar mot vilka man har koppat, så har man ända sedan början av 1900-talet, enligt de något glest fördelade uppgifterna från praktiskt taget alla delar av landet talat om sjuka, värkande händer eller om att det värker i händerna, att händerna är sjuka eller domnade, om känslösa händer eller armar. De på finska härvidlag använda benämningarna har bl.a. varit sådana som *käsiä pakottaa*,¹ *käsiä uuvuttaa*,² *käsiä porotti*,³ *kädet puutuivat*,⁴ *käsien kivistrykseen*,⁵ *käsien särkemiseen*,⁶ *käsien kuoleminen*,⁷ och *väsyneiden käsien*.⁸

I likhet med de flesta åkommor mot vilka man har koppat, så finns de sjuka, värkande händerna och armarna i regel uppräknade i beskrivningarna över det som koppningen har utnyttjats mot. Men i detta fall är beskrivningarna dock en aning mera detaljerade och informativa, än i samband med t.ex. blodtrycket och svindeln, vilket ger oss en bättre möjlighet att se närmare på vilka de krämpor var som man kände av i händerna och armarna.

Det berättas redan i slutet av 1910-talet att ”då fötterna eller händerna värker sätter man hornen på dem”⁹ eller att ”genom att koppa om det värker i skuldrorna eller värk i foten att fötterna känns tunga eller händerna sjuka...”¹⁰ eller som det i början av 1940-talet sägs att ”då händerna drar till sig att bli sjuka, och det börjar värka i skuldrorna då koppas man skuldrorna”¹¹ eller ännu senare i mitten av 1950-talet att ”då händerna värkte så drog man fast ett kopphorn”.¹² Men koppning mot värkande händer talas det också om i de senare

1 MV:KTKKA 735. Porkka, Laina, s. 132. 1917. Hogland; SKNA 1137:1, A:30. 1961. Suhonen, Seppo. Rantasalmi.

2 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20622. 1932, uppt. 1917. Taivalkoski.

3 SKS KRA. Hosiaislouma, Alli. 131. 1955. Ylistaro.

4 SKS KRA. Moilanen, Matti. E 138, 3288. 1937. Sordavala; SKNA 1197:1, A:45. 1961. Vesisenaho, Kaisa. Saarijärvi.

5 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 102, s. I. Mola. 1972.

6 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 32, s. 45. Alajärvi. 1972.

7 SKS KRA. Saarelainen, J.V. KRK 172:911. 1935. Pielisjärvi & Lieksa; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 212, s. 15. Laukaa. 1972.

8 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 302, s. 10. Tuusniemi. 1972.

9 MV:KTKKA 735. Porkka, Laina, s. 132. 1917. Hogland.

10 MV:KTKKA 732. Mikkonen, Adam, s. 38. 1917. Kajana lkm.

11 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 39328. 1941. Sodankylä.

12 SKS KRA. Hosiaislouma, Alli. 131. 1955. Ylistaro.

gjorda uppteckningarna. Det heter t.ex. att ”koppning användes mot mångahanda plågor ... värk i fötter och händer”¹ eller att ”om man hade muskelvärk, och det värkte i ryggen eller armarna ... så mot detta hjälpte den här koppningen”² samt slutligen att ”mot värkande händer och fötter har man använt koppning”³.

Men nästan lika vanligt har det sedan gammalt också varit att man använde vårdmetoden mot händer eller armar som var uttröttade, domnade eller som man även sade, blev känslolösa. Det berättas redan i slutet av 1910-talet t.ex. att ”då händerna är uttröttade, så koppar man från föreningsstället mellan tummen och pekfingret och handloven”⁴ eller som det i mitten på 1930-talet sägs att ”vidare om händerna och fötterna domnar ... o.s.v. så är koppning på sin plats”⁵ eller vidare ”om koppningens nytta och inverkan; händer som domnar, värk i skuldrorna, tunga fötter m.m. dylika smärtor upphör”⁶. Men det talas även om koppning mot domnade händer i de yngre uppteckningarna, i vilka man ofta nog redogör för förhållandena under den första hälften av detta sekel. Om koppningen mot domnade händer berättas det t.ex. ”att den har använts, men att den fortfarande används mot händer och fötter som domnar ...”⁷ eller ”på grund av händer som domnar”⁸ eller slutligen som en kopperska säger att ”och händerna så var det ju då armarna domnade ut”⁹.

Beträffande kroppsdelarna där kopphornen i detta sammanhang har dragits fast, har det ända sedan början av 1900-talet rått en stor överensstämmelse. För kopphornen har dragits fast invid de sjuka, värkande ställena – på händerna och på armarna. Det berättas t.ex. att ”då händerna värker sätter man hornen på dessa”¹⁰ eller att ”om händerna domnade, koppade man händerna i trakten av tummen”¹¹ samt senare att ”om händerna värker så på de här handlederna”¹² eller att ”även på handleden då händerna värkte”¹³ eller slutligen att ”och händerna så var det ju då armarna domnade ut ... var drog de då ... ja på handloven ... ja och här på tumgrenen och så hade de där”¹⁴.

Vid botandet av sjuka värkande eller domnade händer och armar har man alltså dragit fast ett, eller högst ett par kopphorn per hand antingen då ovanpå handen invid tumgrenen eller på handleden, således i omedelbar närhet av där det värkte.

Beträffande den inverkan som koppningen i detta fall har haft kan det konstateras det i ett flertal uppteckningar talas om att den nog har haft en positiv inverkan och att den har hjälpt. Det sägs t.ex. att ”händerna började domna så att jag måste skaka dem ganska ofta, jag lät koppa mig och nog har det hjälpt åtminstone för mig”¹⁵ eller vidare att ”det äldre

1 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 18, s. 3. Vehmais. 1972.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 205, s. 22. Libelits. 1972.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 328, s. 3. Maninga. 1972.

4 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20622. 1932, uppt. 1917. Taivalkoski.

5 SKS KRA. Moilanen, Matti. KRK 146:406. 1935. Sordavala.

6 SKS KRA. Saarelainen, J.V. KRK 172:911. 1935. Pielisjärvi & Lieksa.

7 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 396, s. 9. Ylistaro, Lappo & Ylihärmä. 1972.

8 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 274, s. 4. Valtimo & Sotkamo. 1972.

9 EI 1976:1. Strandberg, H., s. 57. 1976. Korsnäs.

10 MV:KTKKA 735. Porkka, Laina, s. 132. 1917. Hogland.

11 SKS KRA. Moilanen, Matti. E 138, 3288. 1937. Sordavala.

12 SKNA 1137:1, A:30. 1961. Suhonen, Seppo. Rantasalmi.

13 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 341, s. 34. Koski Å. & B. I. 1972.

14 EI 1976:1. Strandberg, H., s. 57–59. 1976. Korsnäs.

15 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 36, s. 4. Kirvus. 1972.

hemfolket berättade att deras trötta händer och fötter inte domnade efter koppningen¹ eller som sådana personer som blivit behandlade uttrycker sig, och säger att ”massagen och koppningen hjälpte och domnandet upphörde, mina händer blev friska² eller att ”mor masserade och satte ett par horn på vardera handleden och tumgrenen och nog hjälpte det då och har hjälpt även efter det”.³ Även om de direkta uppgifterna angående koppningens inverkan vid botandet av de sjuka, värkande eller domnade händerna icke är så många, är de överens om att koppningen har varit till nytta.

SAMMANFATTNINGSVIS kan man konstatera att allmänt förekommande krämpor som man också har koppat emot, har varit sjuka händer men även armar. I regel har sjuka, värkande händer och armar funnits med i uppräknigen av de olika krämpor mot vilka man har koppat med en ibland något mera detaljerad upplysning. Enligt uppgifterna i uppteckningar fr.o.m. slutet av 1910-talet fram till de i uppteckningarna från 1970-talet sägs det att man i regel koppade på händerna, om de värkte eller var sjuka. Men nästan lika vanligt har det enligt uppgifter från samma tidsperiod också varit att man koppade mot, främst trötta domnade men även känslösa händer och armar. Samstämmiga uppgifter sedan början av 1900-talet visar att högst ett par kopphorn per hand har dragits fast intill de värkande ställena, på handleden, handloven eller vid tumgrenen – oftast med positiv inverkan.

6.1.15 SJUKA BEN OCH FÖTTER VAR VANLIGA KRÄMPOR SOM KOPPADES MED HORN PÅ DESSA

En krämpa, som det förefaller att ha varit nästan lika vanligt att man botade med hjälp av koppning, som huvudvärk och tandvärk, har varit värken i de nedre extremiteterna, som i uppteckningarna uppträder under benämningen sjuka eller värkande ben och fötter och om vilka uppgifterna är mer eller mindre jämnt utspridda över hela vårt land.

Beträffande de härvidlag använda benämningarna kan man konstatera att man ända fr.o.m. början av 1900-talet har talat om värk i benen och om att fötterna är sjuka eller att det värker i dem. De på finska använda benämningarna har varit sådana som *jalat ovat kipeät*,⁴ *jalkojen säryssä*,⁵ *jalkoja särki*,⁶ *jaloissa oli kolotusta*,⁷ samt *jalakoja pakotti*.⁸

Beträffande värk i benen heter det i en uppteckning gjord i slutet av 1930-talet t.ex. att ”om det värkte eller sved i benen blev det fråga om att koppa benen likaså om benen och fötterna blott kliade så koppade man benen; man trodde det var den onda blodet i dem som kliade⁹ eller som det sägs i material tillkommet långt senare att ”då skulle han ha sig koppad här bakom på benen, ja han hade värken i benen, du vet gubben var gammal och

1 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 112, s. 12. Sonkajärvi. 1972.

2 SKS KRA. Huhtelin, Lydia. Kansanlääkintä 2, s. 1. 1977–78. Uleåborg.

3 SKS KRA. Riikonen, Fanny. Kansanlääkintä 9, s. 3. 1977–78. Punkaharju.

4 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20621. 1932, uppt. 1917. Kuusamo.

5 MV:KTKKA 731. Mikkola, Edv., s. 179. 1917. Kalvola.

6 SKSÅ 143:2. 1974. Salo, Lasse. Metsäpirtti.

7 SKS KRA. Nieminen, Kalle. 946. 1936. Jämsä.

8 SKS KRA. Jokela, J.V. PK 43:7846. 1938. Brahestad.

9 SKS KRA. Moilanen, Matti. E 138, 3288. 1937. Sordavala.

lederna var väl sjuka”¹ eller att ”och så vid knäna, ett på var sida och så vid fötterna ett på var sida där nere och ovanpå de hade liksom någonting så de tyckte de hade trögt i benen och så ville de ha något ... bort blod från benen och fötterna”²

Och i fråga om värkande fötter sägs det redan i uppteckningarna gjorda 1917 att ”genom att koppa om man har värk i fötterna att fötterna känns tunga”³ eller att ”om fötterna blev tunga koppade man på benen”⁴ eller att ”då fötterna är sjuka, då man inte riktigt orkar gå, fötterna tröttnar så koppar man på knäna och på vaderna”⁵. Och i material tillkommet på 1930-talet heter det att ”de gamla trodde i stor utsträckning på kopperskan, om det värkte i fötterna så var det ingenting annat än att dra fast kopphornen”⁶ eller att ”på grund av fötter som kändes tunga drog man fast hornen på båda sidorna om vristerna”⁷. Liksom det i långt senare gjorda uppteckningar t.ex. heter att ”jag har låtit koppa mig då fötterna känns trötta och fötterna är sjuka”⁸ eller att ”om fötterna värkte så drog man fast de där hornen på benen”⁹ samt vidare i en uppteckning gjord ännu senare att ”speciellt åldrande kvinnor beskärmade sig om vårarna över att fötterna kändes tunga och var trötta och att koppning av fötterna var till god hjälp mot detta”¹⁰.

Ett framträdande drag beträffande koppning av värkande ben och fötter har varit att man i fråga om fastdragningsstället för kopphornen har valt att dra fast dem på, eller i omedelbar närhet av de ställen på kroppen där man kände av värken. Beträffande värk i benen har detta inneburit att kopphorn har dragits fast på ställen som på benen, på vaderna, invid knäna, med ett horn på var sida om dessa, samt ovanom knäna, men även på låren. Och i fråga om de värkande fötterna har detta inneburit, att man har koppat på fötterna, under fötterna, vid vristen på båda sidorna om denna. Det bör även konstateras att det inte föreligger några uppgifter om att man vid koppning mot värkande ben eller fötter skulle ha dragit fast horn på ställen av kroppen belägna långt ifrån där värken kändes av för att bota dessa.

Slutligen bör det framhållas att man speciellt i de sedan 1960-talet tillkomna uppteckningarna, i fråga om effekten av koppningen av speciellt fötterna har konstaterat att dessa har blivit lättare eller att det känns lättare att gå med dem, eller som t.ex. en kopperska säger ”att nå de tackade ju för att fötterna blev lättare”,¹¹ och ”att fötterna blir ju så lätta”¹² eller att ”de blev lättare, de tunga fötterna”¹³ eller att ”man koppade flitigt då det enligt vad jag hört gjorde fötterna lättare och förlängde stegen”¹⁴ samt slutligen att ”fötterna efter

1 SLS, band 1973:95. Häggman, Ann-Mari, s. 71. 1973. Korsnäs.

2 SLS 1202, band 1976:110. Häggman, Ann-Mari, s. 58. 1976. Esse.

3 MV:KTKKA 732. Mikkonen, Adam, s. 38. 1917. Kajana lkm.

4 MV:KTKKA 726. Kotikoski, J.W., s. 62. 1917. Korpilax.

5 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20621. 1932, uppt. 1917. Kuusamo.

6 SKS KRA. Nieminen, Kalle. 946. 1936. Jämsä.

7 SKS KRA. Nurmi, Toivo. 546. 1937. Säminge.

8 SKSÄ 72:46. 1959. Kylmänen, Liisa.Ylikiihinki

9 SKSÄ 206:16. 1963. Vento, Urpo. Euraäminne.

10 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 196, s. 11. Pertunmaa. 1972.

11 SKNA 504:1, A:50. 1960. Ryytänen, Paula. Ilomants.

12 SKNA 1105:1, B:05. 1961. Nyyssönen, Sisko. Leppävirta.

13 MV:AK. Latomaa, M., s. 3. 1970. Paavola.

14 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 92, s. 17. Kumo. 1972.

koppningen inte domnade”.¹ Och det var ju inte heller att undra på när man nu hade fått bort den onda blodet som ansågs ha tyngt i fötterna.

SAMMANFATTANDES kan man säga att i det närmaste lika vanligt, som att koppa mot huvudvärk och tandvärk, har det varit att koppa mot sjuka ben och fötter. Sedan början av 1900-talet har man härvidlag talat om att fötterna och benen var sjuka eller att det värkte i dem. Och sedan slutet av 1930-talet har man också koppat på benen om det som man sade, sved eller kliade i dem.

Medan man enligt uppteckningar sedan slutet av 1910-talet fram till 1970-talet också har talat om koppning ifall fötterna värkte eller att de var tunga och trötta. Mot värkande ben har kophornen dragits fast på benen, på vaderna samt invid knäna. Och mot värkande fötter har man vidare koppat på eller under fötterna samt invid vristerna, aldrig på ställen långt ifrån de värkande benen eller fötterna. Varvid resultatet, enligt uppteckningarna sedan 1960-talet, har varit att fötterna inte domnade, att det kändes lättare att gå, eller att stegen förlängdes.

6.1.16 HUDSJUKDOMAR, UTSLAG, BÖLDER, BULNADER ELLER SVULLNADER VAR MERA SÄLLSYNTA

Till de mera sällsynta sjukdomar, som man redan i början av 1920-talet nämner att man också har koppat emot och som uppträder under något skilda benämningar, hör olika slag av hudsjukdomar eller utslag, som man har känt av och som synts i huden på olika delar av kroppen. Beläggen för dessa är glest utspridda från Nordösterbotten i norr till Egentliga Finland och Syd Karelen i söder. När det gäller hudsjukdomarna, som vi här beskriver först, så har man härvidlag helt enkelt bara talat om hudsjukdomar eller om utslag, på finska om *ihotauti*² och om *ihottuma*.³ I några enstaka belägg har utslag i huden även kallats för revorm,⁴ på finska *savipuoliainen*⁵ eller *maahinen*.⁶ Till utslagen i huden hör även det som kallas för finnar, på finska *finnejä*⁷ eller *ihomatoja*, *vinnejä*,⁸ vilka främst besvärade ungdomar och som man också har koppat emot. Benämningen *savipuoli* ingår redan i Gananders Nytt Finskt Lexicon,⁹ medan de övriga benämningarna *maahinen* och *vinni* sedermera även påträffas i Lönnrots Finskt-Svenskt Lexikon.¹⁰

Vanligen är det fråga om att hudsjukdomarna eller utslagen räknas upp i raden av de olika krämpor mot vilka man har koppat. Om förhållanden i början av 1900-talet berättas det knapphändigt att ”koppning används oftast som något av ett magiskt botemedel mot många sjukdomar så som t.ex. mot utslag o.s.v.”¹¹ Och på 1920-talet sägs det t.ex. att

1 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 112, s. 12. Sonkajärvi. 1972.

2 SKS KRA. Österberg, Maria. 276 o. 1920. Lojo; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 151, s. 35. Limingo & Temmes. 1972.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 210, s. 2. Lapinlax. 1972.

4 EI 1976:1. Strandberg, H., s. 24–25. 1976. Korsnäs.

5 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 15, s. II. Valkeakoski. 1972.

6 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 151, s. 35. Limingo & Temmes. 1972.

7 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 293, s. 21. Muuruvesi. 1972.

8 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 157, s. 5. Pielavesi. 1972.

9 Ganander (1787), 1940 sawipuoli, s. 21.

10 Lönnrot II 1880, savipuoli, s. 5; Lönnrot I 1874, maahinen, s. 1022; Lönnrot I 1874, vinni, s. 85.

11 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 367, s. 14. Storkyrö. 1972.

”koppning användes även mot tandvärk, huvudvärk, ... hudsjukdomar, ja vem vet mot vilka lidanden”.¹ Men lika sparsamma uppgifter ingår det också i yngre uppteckningar, det sägs t.ex. att ”koppning ... användes även vid vård av utslag”² eller helt kort att ”vid utslag”³ samt att ”koppning användes mot alla slags sjukdomar ... om det uppkom sådant som utslag och klåda”.⁴ I ett par fall talas det om koppning av den hudsjukdom som tidigare kallades för revorm.⁵ Det som emellertid inte alltid framgår, är på vilka olika delar av kroppen som hornen har dragits fast vid koppning av de olika hudsjukdomarna eller utslagen.

Medan det däremot beträffande resultatet, konstateras att koppningen nog har varit till nytta och att utslagen efter koppningen till slut har försvunnit från huden⁶ eller att utslagen och klådan hade upphört hos den som blivit koppad.⁷

I samband med utslagen bör man konstatera att man som sagt också har koppat emot finnar som uppträder i huden hos unga människor. Om förhållandena redan på 1910- och 1920-talen, berättas det att man har låtit koppa sig så som 16-åring, då det uppstod finnar⁸ eller som det i en av de yngsta uppteckningarna sägs, att också förhållandevis unga lät sig koppas då de hade dålig hy, finnar.⁹ Beträffande finnarna kan man säga att kopphornen vanligtvis har dragits fast i ansiktet, där ju finnarna vanligtvis förekommer. Och om resultatet kan det till slut sägas att en kopperska berättar på 1970-talet hur hon tidigare har koppat många av sina bekanta som har lidit av finnar och andra vårtor och att dessa har minskat avsevärt.¹⁰

Inom ramen för hudsjukdomarna och utslagen bör man även nämna bölderna, bulnaderna eller svullnaderna, vilka omtalas i uppteckningar från praktiskt taget alla delar av vårt land. Men i motsats till hudsjukdomarna så har bölderna och bulnaderna, vilka i regel omtalas i pluralis, hört till sådana krämpor som det har varit rätt så vanligt att man har koppat emot. Det äldsta omnämmandet av koppning mot bölder ingår i en uppteckning gjord i slutet av 1910-talet. Medan de flesta omnämningarna däremot ingår i de yngre uppteckningarna, i vilka man redogör för koppning under äldre tider.

Vanligtvis talade man om bölder, bulnader, svullnader eller spikbölder, men man har även talat om trollskott.¹¹ På finska talade man om *äkämät*,¹² *paiseet*,¹³ *paisukkeet*¹⁴ samt om *ajokset*,¹⁵ benämningar av vilka en del har varit kända sedan länge tillbaka och som redan

1 SKS KRA. Österberg, Maria. 276 o. 1920. Lojo.

2 MV:AK. Arpiainen, E., s. I. 1971. Nyslott.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 210, s. 2. Lapinlax. 1972.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 273, s. 15. Nurmes. 1972.

5 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 15, s. II. Valkeakoski. 1972; EI 1976:1. Strandberg, H., s. 24–25. 1976. Korsnäs.

6 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 352, s. 10. St Andree. 1972.

7 SKS KRA. Aaltonen, Marita. Kansanlääkintä 1, s. 1. 1977–78. Letala.

8 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 293, s. 21. Muuruvesi. 1972.

9 SKS KRA. Kytökorpi, Paavo. Kansanlääkintä 5, s. 17. 1977–78. Jyväskylä.

10 SKS KRA. Aaltonen, Marita. Kansanlääkintä 1, s. 1. 1977–78. Letala.

11 SLS, band 1973:95. Häggman, Ann-Mari, s. 79. 1976. Esse.

12 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 92, s. 19 (fråga 20). Kumo. 1972.

13 SKS KRA. Kännö, Oiva. KT 243:121. 1939. Kauhajoki: SKSÅ 80:31. 1961 (b). Toivonen Kyösti. Hausjärvi; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 52, s. 1. Viborgs lkm. 1972.

14 SKSÅ 82:30. 1960. Helander, Esa. Urjala.

15 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 198, s. 12. Kuortane. 1972; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 369, s. 3. Nuijamaa. 1972.

omnämns bl.a. av Ganander.¹ I detta sammanhang sägs det också att benämningen *ajokset* avser bölder av mindre storlek.²

I en uppteckning gjord redan 1917 sägs det att ”koppning användes för utom mot de tidigare nämnda även vid ryggvärk ... och mot bulnader”³ och i slutet av 1930-talet heter det vidare att ”genom att koppa botade man ... bölder, ... händer som spricker”⁴ Men även i uppteckningar gjorda långt senare sägs det t.ex. att ”koppning har använts i många hänseenden bl.a. för att avlägsna bölder, utslag, ... bältros ...”⁵ eller att ”koppning hjälper då man har ... bölder eller spikbölder, ...”⁶

Bölder och bulnader som man har koppat emot kan ha förekommit i ansiktet, men framför allt är det i nacken, på skuldrorna, på ryggen, i trakten av midjan på bakdelarna samt på benen, armarna och händerna, som dessa har uppträtt. Det berättas t.ex. att ”jag hade en gång bölder i nacken, grannfrun kom och koppade”⁷ eller att ”om man hade bölder på skuldrorna så drogs ett par horn för att avlägsna dem ...”⁸ samt att ”kopperskan slog sju horn där på ryggen, och sedan hade jag inte några bölder”⁹

Men oberoende av på vilka olika delar av kroppen bölderna, bulnaderna eller svullnaderna än uppträder, tycks man i regel ha dragit fast kopphornen i omedelbar närhet av dessa, för att som man ansåg kunna avlägsna den onda blodet ur dem. Av de fåtal uppgifter rörande detta framgår det t.ex. att ”jag hade en gång bölder i nacken, och grann-gumman kom och koppade, ett par, fyra horn fast i nacken och alldeles säkert lossnade bölderna”¹⁰ eller att ”hon koppade nedanom bölderna”¹¹ eller att ”de som hade bulnader ... om de haft dem som här uppe så blev de ju koppade som här uppe då bredvid, ja hade de på händerna bredvid bulnaderna”¹²

I motsats till de ytterst knapphändiga uppgifterna rörande fastdragningsställena på kroppen för hornen kan man säga att man tycks ha varit mån om att framhålla att vårdmetoden faktiskt har haft den avsedda effekten – bölderna, bulnaderna eller svullnaderna har försvunnit och att de inte heller har uppträtt på nytt. Det heter t.ex. att ”och resultatet var gott, bölderna (bulnaderna) läktes genast”¹³ eller att ”om man hade anlag för bölder så också mot detta hjälpte koppningen”¹⁴ eller vidare att ”min man blev av med bölderna med hjälp av koppning”¹⁵ Bölderna eller bulnaderna vilka uppträdde på huden på olika delar av kroppen ansågs ha varit ett mer eller mindre konkret uttryck för att just den onda blodet

1 Suomen sanojen alkuperä 1 1992, ajos, s. 63; Suomen sanojen alkuperä 2 1995, paise, s. 291; Ganander (1786 & 1787), 1938, paisute, s. 312.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 198, s. 12. Kuortane. 1972.

3 MV:KTKKA 731. Mikkola, Edv., s. 179. 1917. Kalvola.

4 SKS KRA. Kännö, Oiva. KT 243:121. 1939. Kauhajoki.

5 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 123, N= 19. Outokumpu. 1972.

6 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 245, s. 21. Metsäpirtti. 1972.

7 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 334, s. 14. Valtimo. 1972.

8 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 92, s. 19 (fråga 20). Kumo. 1972.

9 SKSÅ 82:30. 1960. Helander, Esa. Urjala.

10 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 334, s. 14. Valtimo. 1972.

11 SKS KRA. Kosonen, Aulis. Kansanlääkintä 4, s. 1. 1977–78. Askola.

12 SLS 1202, band 1976:110. Häggman, Ann-Mari, s. 37. 1976. Esse.

13 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 369, s. 3. Nuijamaa. 1972.

14 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 401. s. 2. Jaakkima. 1972.

15 SKS KRA. Holmberg, Aino. Kansanlääkintä 2, s. 1. 1977–78. Kärkölä.

som kanske utan att förorsaka direkt värk hade samlats just i dessa och förorsakat dem och att koppningen därvidlag ansågs som ett bra botemedel.

SAMMANFATTNINGSVIS kan man säga att mera sällsynta sjukdomar som man också har koppat emot har varit olika slags hudsjukdomar, utslag eller revorm liksom även finnar. I det något knapphändig materialet som föreligger sedan 1900-talets början fram till 1970-talet finns hudsjukdomarna uppräknade bland de andra åkommor mot vilka man har koppat, eller som det sägs koppning har använts mot utslag, hudsjukdomar och klåda samt mot revorm. Direkt var på kroppen kopphornen dragits fast framgår dock inte, däremot så sägs det att vårdmetoden har varit nyttig. Det kan även påpekas, att man enligt uppgifter om förhållanden redan från 1910- och 1920-talen har koppat ungdomar i ansiktet mot finnar, varvid dessa avsevärt har minskat.

I samband med hudsjukdomarna kan det konstateras att det har varit rätt så vanligt att man även har koppat mot sådana åkommor, vilka såväl enligt uppteckningar från slutet av 1910-talet som enligt dem vilka berör förhållanden i början av 1900-talet uppträder under benämningar sådana som bölder, svullnader eller spikbölder. Och vidare att dessa uppträder främst i nacken, på ryggen, vid midjan, på bakdelen samt på benen varvid man i regel har koppat alldeles intill dessa samt att resultatet har varit gott i och med att de har försvunnit.

6.1.17 ÖVRIGA SJUKDOMAR ELLER KRÄMPOR MOT VILKA DET OCKSÅ HAR KOPPATS

Förutom de ovan noggrant beskrivna sjukdomarna eller krämporna, de s.a.s. vanligaste krämporna mot vilka man har koppat, så talas det i detta sammanhang även om ett trettio-tal sjukdomar eller krämpor av något olika slag. Dessa är sådana vilka endast framgår i form av ett kort omnämnande i högst två, tre uppteckningar härstammande från såväl de äldre som de yngre tiderna.

När det gäller indelningen av dessa, de övriga sjukdomarna eller krämporna kan man säga att det är sådana som är något svåra att placera in i det tidigare använda indelningsmönstret ”från huvudet ned mot fötterna”. En del av dessa krämpor har man känt av invärtes och som har tagit sig olika uttrycksformer vilka härvidlag har definierats och namngetts och en del uppträder i form av yttre åkommor.

De förstnämnda är sådana som bröstet är sjukt, *rinta kipeä*,¹ skakningar, *viippootustauti*,² ledvärk, *jäsen vaiva*,³ om man blev styv, *jäkistyminen*,⁴ värk i höften, *ronkkatauti*,⁵ styng, *pistos*,⁶ gikt, *kihti*,⁷ flygande gikt eller flen hos barn *leini*,⁸ liksom även rakitis eller engelska

1 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 5646. 1912. Karlö.

2 SKS KRA. Hautamäki, O.K. 458. 1935. Lappo.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 283, s. 8. Kuhmois. 1972.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 313, s. 21. Pihtipudas. 1972.

5 MV:KTKKA 726. Kotikoski, J.W., s. 62. 1917. Korpilax; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 120, s. 13. Kalajoki. 1972.

6 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 39331. 1941. Sodankylä.

7 SKS KRA. Tyyskä, Juho. 1941. 1907. Askola; SKS KRA. Tikkanen, Antti. 391. 1900. Kiuruvesi.

8 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 79, s. 20. Ruokolax. 1972.

sjukan, *elttä*,¹ sendrag, *suonen veto*,² förlamning, *halvaus*,³ domnande, *puutuminen*,⁴ samt polio.⁵

Men man har som sagt också koppat mot en del s.a.s. yttre åkommor vilka uppträder utanpå kroppen, sådana som om man får små blemmor på läpparna, *huulien rokahtaessa*,⁶ och får sprickor på hakan, *leukojen riimaminen*,⁷ kvisslor, *näppylät*,⁸ klåda, *kutina*,⁹ skabb, *syyhy*,¹⁰ hemorroider, *peräpukamat*,¹¹ åderbrock, *suonikohju*,¹² bensår, *säärihaavoja*,¹³ samt andra yttre skador, *ulkonaisia vammoja*.¹⁴

Och ett tecken på att man har ansett koppningen vara något av ett allmänt botemedel visas av att man använde koppning för att försöka bota sådana sjukdomar eller krämpor som difteri och mässling, *kurkkumätä & tulirokko*,¹⁵ kronisk astma, *roonillinen asma*,¹⁶ lung-sot, *keuhkotauti*,¹⁷ och övergångsårens besvär, *vaihdevuosien vaivat*.¹⁸ Men även mot sådant som uppsvullenhet, *pöhö*,¹⁹ fetma, *liikalihavuus*,²⁰ fotsvett, *jalkahikominen*,²¹ dålig matlust, *ruoka ei maita*,²² nedstämdhet, *masennus*,²³ för mycket sömnhet, *liiallinen nukuttaminen*,²⁴ trötthet, *väsymys*²⁵ liksom även mot sömnlöshet, *unettomuus*,²⁶ samt mot dålig syn eller dåliga ögon liksom även mot andra ögonsjukdomar har man koppat.

Slutligen kan man fråga sig om inte omnämmandet av dessa i detta sammanhang mer eller mindre udda sjukdomarna eller krämporna närmast har varit ett tecken på en övertygelse om den botande effekt som man hade tillskrivit vårdmetoden.

1 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 22003. 1933. Perho.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 368, s. 15. Viborgs lkm. 1972.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 264, s. 4. Ilomants. 1972.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 260, s. 22. Alavo. 1972; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 358, s. 5. Pielisjärvi. 1972.

5 SKS KRA. Kempainen, Hilja. Kansanlääkintä 4, s. 1–2. 1977–78. Paltamo.

6 MV:KTKKA 726. Kotikoski, J.W., s. 62. 1917. Korpilax.

7 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 372, s. 18. Hauho. 1972.

8 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 342, s. 16. Kittilä. 1972.

9 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 274, s. 4. Valtimo & Sotkamo. 1972.

10 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 219, s. 17 18. Pernå 1972.

11 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 344, s. 63. Jyväskylä. 1972.

12 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 92, s. 18. Kumo. 1972; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 123, N= 19. Outokumpu. 1972.

13 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 67, s. 3. Parkano. 1972; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 158, s. 8. Åbo. 1972.

14 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 223, s. 23. Åbo, Salo & Nousis. 1972; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 92, s. 21. Kumo. 1972.

15 SKS KRA. Hirsimaa, Maija. PK 7:1209. 1938. Orivesi.

16 MV:AK. Teivaanmäki, Sulo, s. I (14). 1970. Etseri.

17 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 182, s. 14. Siikajoki-älvdal. 1972.

18 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 67, s. 3. Parkano. 1972.

19 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 151, s. 35. Limingo & Temmes. 1972.

20 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 244, s. 3. Nurmes. 1972; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 396, s. 7. Ylistaro, Lappo & Ylihärmä. 1972.

21 SKSÅ 105:11. 1977. Kukkonen, Jukka. Varkaus.

22 SKS KRA. Ekman, E.J. 2382. 1939. Sysmä.

23 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 32, s. 45. Alajärvi. 1972; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 259, s. 14. Kerimäki. 1972.

24 MV:KTKKA 733. Nieminen, Väinö, s. 32. 1917. Jämsä.

25 MV:AK. Teivaanmäki, Sulo, s. I (14). 1970. Etseri; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 397, s. 54. Töysä. 1972; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 258, s. 20. Alahärmä. 1972.

26 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 92, s. 18. Kumo. 1972; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 341, s. 32. Koski Å. & B.I. 1972.

6.2 Koppningsanvisningarna och koppningsbruket i vårt land

6.2.1 SAMBANDET MELLAN ANVISNINGARNA OCH KOPPNINGSPUNKTERNA

I tidigare avsnitt av avhandlingen har det berörts de sedan antiken inom skolmedicinen förekommande anvisningarna eller reglerna, i vilka det har getts närmare upplysning om på vilka ställen av kroppen det ansågs att man bör koppa, antingen då med blodiga eller torra blodkoppar eller med kopphorn.

Dylika mer eller mindre preciserade anvisningar med rötterna således i antiken har förekommit redan i de olika medeltida manuskripten, vilka sedermera har kopierats och ingår i de äldsta tryckta europeiska läke- eller läkarböckerna utgivna sedan början av nya tiden. Men dessa anvisningar utgör givetvis dock endast ett slags rekommendation för hur det ansågs att vårdmetoden skulle utföras för att ha den avsedda effekten. I vilken omfattning koppning sedan har utförts enligt dessa anvisningar vet vi däremot inte.

Som avslutning på föreliggande redogörelse över koppningsbruket i vårt land kan man undra över om det eventuellt finns något samband mellan dessa gamla anvisningar och regler och koppningsbruket i den form det har utövats hos oss under den tidsperiod som har granskats i denna avhandling. Och då helt konkret fundera över i vilken utsträckning man inom vårdmetodens folkliga form sådan den har utövats i vårt land sedan slutet av 1800-talet fram till mitten av 1900-talet eventuellt har följt de rekommendationer i fråga om koppningspunkterna på kroppen, som sedan 1000-talet har ingått i den skolmedicinska litteraturen.

För att försöka ge ett svar på detta har jag valt att jämföra koppningsanvisningar från olika tidsperioder, vilka ingår dels i manuskript och dels i de tryckta läkarböckerna med uppgifterna i det arkivaliska materialet från vårt land.

De olika manuskript och läke- eller läkarböcker i vilka det ingår koppningsanvisningar och som jag har valt som jämförelsematerial är följande: den medicinska skriftställaren Avicennas, ursprungligen på arabiska skrivna koppningsanvisningar från början av 1000-talet,¹ det s.k. *Vaticanus latinus*-manuskriptet på latin från 1300-talet;² Harpesträngs läkeboksmanuskript på danska från 1200-talet;³ Ryffs ”husläkarbok” på tyska från 1544;⁴ Smids läkarbok på danska från 1577;⁵ samt slutligen Haartmans husläkarbok på svenska vars andra upplaga utkom i Åbo 1765 och i vilken det jämfört med det stora antalet åderlättningsanvisningar ingår endast ett litet antal anvisningar om koppning.⁶

Beskrivningen av de olika koppningspunkterna på kroppen för sjukdomarna eller åkommorna följer med beaktandet av originaluppgifterna i stort sett det gamla vedertagna mönstret – från huvudet ner mot fötterna.

1 Avicenna 1564, s. 217; Gruner 1930, s. 508–512.

2 Sudhoff 1914, s. 129–130.

3 Harpesträng 1908–1920, s. 96–98.

4 Ryff 1544, s. 142–145.

5 Smid (1577) 1976, s. 35–36.

6 Haartman 1765, s. 50, 101, 127, 130, 158, 167, 180, 186, 190–191, 196, 202, 206, 222, 227, 241, 266, 305, 331, 346, 370, 380–381, 385.

6.2.2 HUVUDET SOM KOPPNINGSPUNKT

Avicenna inleder beträffande koppningspunkterna med att konstatera att det för de flesta människor är avskräckande att placera blodkoppar framtill på huvudet, eftersom de tror att det förhindrar känslan och förståndet. Om blodkoppar (*uentosæ*) i nacken säger han att det hjälper mot tyngande ögonlock, skabb i ögonen och stank från munnen. Vidare påstår han att koppning över de två bakre ådrorna i nacken är bra mot skälvningar i huvudet och att det gagnar olika delar av huvudet, såsom ansiktet, tänderna, kindtänderna, öronen, ögonen, strupen och näsan.

I de i tabellform uppställda reglerna i *Vaticanus latinus*-manuskriptet konstateras det att blodkoppar (*ventosa*) placerades ovanom ryggkotan baktill på huvudet mot ögoninflammation, örsprång, tandvärk, små varfyllda blåsor på ögonlocken, utslag på ögonlocken samt mot utslag på huden. Och med blodkoppar uppe på huvudet botas blåsvart ansikte, upprördhet, svaga ögon, varfyllda blåsor på ögonen, skabb i ögonen, skavsår på ögonen, känslolöshet, svårigheter med hörseln, klåda i öronen, dålig lukt från näsan samt dålig lukt från munnen.

Medan Harpestræng konstaterar att man bör koppa på bägge sidorna av tinningarna, mot ögonvärk, tungt huvud, värk i huvudet och innanför tinningarna samt mot styng och brand och blemmor innanför dessa stora (?) vårtor, liksom det även duger mot tandvärk, och mot var inuti örat. Han säger vidare att om man sätter blodkoppar (*kopper*) en hel handsbredd ovanom näsan så duger detta mot ögonvärk liksom även mot hemorrojder och mot skadlig vätska och värk inuti örat samt att man med hela örat inneslutet i en blodkopp skall koppa mot var i örat. Och vidare att om man koppar ovanför örat duger detta mot böld i hjärtat och för njurvärk liksom även för annan värk i människans tarmar, samt om man koppar i nacken duger det mot mörk syn, skorv i huvudet och mot värk i skuldrorna.

Och Ryff säger att koppning (*schrepffen, kôpffen*) baktill i nacken tjänar för betungat huvud, bedövar smärtor på djupet, tar undan smärtor i tandroten och tandköttet liksom det även är ett förträffligt hjälpmedel mot svullnader i ansiktet, men att en blodkopp i nacken dock försvagar minnet.

Smid gör i sin tur gällande att blodkoppar (*kopper*) satta på huvudet fördriver såväl sinnenas tillfall som svindel för ögonen och onda ögon samt som några vill bidrar till att håret icke skall bli grått, men det leder till dåligt minne. Och blodkoppar satta framtill på pannan fördriver huvudvärk bakom i huvudet, men det leder till ett stelt sinne och skadar förståndet och vidare att blodkoppar placerade bakom i nacken är bra mot tandvärk och mot ett svullet och uppblåst ansikte.

Haartman konstaterar i sin husläkarbok helt kort att man bör låta koppa ”galningar” i nacken och över hjässan. Och vidare säger han att koppning invid öronen är bra mot halssjuka eller fluss, liksom även att det är lämpligt med ett horn bakom öronen mot tandvärk, ögonsjukdomar samt mot hjärtsprång, en krampsjukdom. Koppning i nacken är också bra mot svagt minne samt mot lamhet, speciellt i foten.

Och i enlighet med de uppgifter som framgår av det arkivaliska materialet från vårt land, så har man koppat på hjässan, och invid tinningarna mot huvudvärk, svindel och tandvärk samt bakom öronen och i nacken mot tandvärk, huvudvärk och svindel, mot susning i öronen, örsprång, sjuka ögon liksom även mot styv nacke och mot blodtryck.

Avicenna säger vidare att blodkoppas fastdragna under hakan gagnar tänderna, ansiktet, strupen, de renar huvudet och käkbenet.

Vaticanus latinus-manuskriptet konstaterar ytterligare att man placerade blodkoppas på undre sidan av hakan mot små varfyllda blåsor i ansiktet, sår i munnen, varansamlingar i tungspenen samt mot varansamlingar i svalget.

Medan Harpestræng rekommenderar blodkoppas under hakan mot blemmor i munnen, tandvärk och mot var i örat.

Och Ryff talar om att koppning under hakan tjänar för finnar och blemmor i ansiktet och kring munnen liksom det även hjälper mot svagheter i tandroten och tandköttet samt mot ett avskryvt ansikte, så som vore det brännmärkt.

Smid konstaterar helt kort att koppar satta under kindbenet eller under hakan fördriver blemmor som växer inuti munnen, dessa är också bra att sätta mot tandköttets uppsvulLENhet och de fördriver smitta i ansiktet och rensar speciellt ansiktet.

Haartman nämner inte alls koppning under hakan.

Däremot så talas det i det arkivaliska materialet ofta om att man koppade på hakan, på kinderna samt på kindbenet då det värkte i tänderna eller om det var någonting som tärde på tanden liksom även mot huvudvärk.

Som koppningspunkt talar Avicenna inte direkt om halsen.

I manuskriptet *Vaticanus latinus* sägs det att man placerade blodkoppas på sidan om halsen mot tandvärk, värk i tungan och mot uppsvullet tandkött och ögoninflammation.

Medan Harpestræng rekommenderar att sätta blodkoppas nedtill på halsen mot ett skälvande hjärta och mot dålig andedräkt.

Varken Ryff, Smid eller Haartman talar om halsen i samband med koppning.

Och i det arkivaliska materialet hos oss nämns det att man har koppat på halsen för att bota huvudvärk, mot svimning och mot tandvärk.

6.2.3 RYGGEN VAR LÄMPLIG ATT KOPPA PÅ

Enligt Avicenna placerade man blodkoppas upptill mellan skulderbladen mot smärtor i de övre delarna av armarna och strupen och för att mildra magmunnen. Avicenna rekommenderar blodkoppas bakom höfterna i samband med inflammatoriska förhållanden och mot rötsår på bakdelen. Och vidare talar han om att blodkoppas över de lösa vävnaderna på den yttre sidan av höfterna är bra mot värk i höften, podager, hemorrojder, ljumskbräck och strukturerna i höftlederna.

Enligt *Vaticanus latinus*-manuskriptet drog man fast blodkoppas mellan höfterna, mot klåda i höfterna, klåda i testiklarna, varansamling i testiklarna, vaderspänningar och mot upphörd menstruation.

Harpestræng säger att om man koppar på vänstra axeln hjälper det mot levern och mjälten samt vidare att om armen är känslolös, skall man först koppa på axeln där axeln och armen är förenade, därefter nedåt mot handen. Så ofta som blodkoppen sätts på skall man inte hugga upp med ett järn utan låta den dra blodet till sig för att göra det varmt så att känslan återkommer till den lemman. Vidare säger han att om man placerar blodkoppar ovanom svanskotan så duger det mot skabb och njurvärk och det förtar lusten till en kvinna.

Ryff talar om att koppning på skuldrorna tjänar hjärtat, bröstet och lungorna samt att det förtar flämtandet och befriar om man andas tungt och det stillar häftigt blodspottande. Dylig koppning är även till nytta för skälvandets och ett darrande hjärta förorsakat av överflöd på blod.

Smid säger vidare att blodkoppar satta på skuldrorna är bra mot bröstsjukdomar och att de åstadkommer en liten inandning och fördriver känslolöshet i hjärtat förorsakad av blodet, men satta på detta ställe skadar de magen. Och blodkoppar placerade på länderna fördriver bölder som växer i köttet på läggarna, de rensar blodet i den gyllene ådern, stillar ryggvärk och smärta i livmodern.

Medan Haartman säger att man genom att koppa mellan axlarna botar blodgång, liksom att detta också är bra mot frisel, ett slags hudutslag, samt mot fräknar, finnar och mot kliande. Han rekommenderar också att mot gyllenådern, d.v.s. mot hemorrojder hjälper det att koppa mellan axlarna, men mot dessa även på korsryggen och på länderna. Men också mot lamhet, speciellt i foten är det bra med koppning förutom i nacken även på korsryggen. Och slutligen att mot håll eller sidostyng bör man koppa på det sjuka stället.

När det gäller koppning på olika delar av ryggen, såsom på axlarna, skuldrorna, korsryggen, länderna och höfterna så omtalas dessa i flera sammanhang i det arkivaliska materialet. Koppning på ryggen har använts mot värk i nacken och skuldrorna, mot huvudvärk och tandvärk, men även mot blodtryck, värk i händerna, styng, sjuka sidor och höfter samt mot ischias och reumatism liksom även mot bölder och bulnader.

6.2.4 BAKDELEN FANNS DET KNAPPT MED UPPGIFTER OM

Avicenna talar om att koppning över bakdelarna mot ändtarmsöppningen, det drar ut vätskor från hela kroppen såsom från huvudet och det gagnar inålvorna och botar sönderdelningen av menstruationen och lindrar därmed hela kroppen.

I manuskriptet *Vaticanus latinus* talas det vidare om att man skall placera blodkoppar på bakdelen mot smärtor och hetta i ändtarmens öppning, hemorrojder, varansamlingar på höfterna samt mot smärtor i ryggen och i lårbenen.

Däremot så upptar inte Harpestræng bakdelen som ett ställe på kroppen för utplacering av kopphorn.

Det gör inte Ryff, Smid eller Haartman heller.

När det gäller det arkivaliska materialet, så är uppgifterna om kopphornen på bakdelen synnerligen knapphändiga. Det sägs bl.a. att man har koppat på bakdelen och på ryggen

mot reumatism. Men för övrigt tycks bakdelen ha utnyttjats som fastdragningspunkt när man som det sägs ”har koppat över hela kroppen”.

6.2.5 MAGEN ANVÄNDES DET OFTA TORRKOPPNING PÅ

Avicenna säger att blodkoppas placerade över naveln lindrar våldsam kolik och utvidgningen av väderspänningen i buken, liksom även värken i livmodern förorsakad av menstruationsblodens flöde, speciellt hos unga kvinnor. Vidare konstaterar han att blodkoppar ovanom njurarna gagnar bölder i höfterna och skabb på dessa samt blåsor, podager, hemorrojder, elephantiasis, urinblåsan, livmodern och klåda på ryggen.

Också *Vaticanus latinus*-manuskriptet talar om blodkoppar ovanpå naveln utan upphackande av sår, d.v.s. om torrkoppning, mot vridningar i magen, kolikbesvär, menstruation och uttunnande av tjock blod och sammandragande av blodflödet.

Medan Harpestræng talar om att man koppar i närheten av levern så duger det för luft i levern och för brand och vidare att om man koppar nedanom naveln så duger detta mot värk och sjukdom i ändtarmen och befriar från knip inuti. Han nämner också att blodkoppar placerades utanpå, i närheten av magen, mot som han säger köld inuti magen eftersom blodkopporna utanpå drar till sig blod och värmer upp magen som därvid stärks. Och vidare att om man koppar i närheten av levern duger detta mot näsblod.

Ryff nämner i sin tur att blinda blodkoppar placerades framtill på magen under bröstet för att dra tillbaks vid ett omåttligt blodflöde av den kvinnliga reningen. Och han säger vidare att blodkoppar placerade ovanpå njurarna tjänar mot bölder på höfterna, skavande skorv och skabb på desamma, de lugnar kondylom eller den gyllene ådern och de tjänar väl mot smärtor förorsakade av gikt, befriar från klåda och bett på ryggen. Dyligt kopande tjänar även väl mot fel i livmodern och de kvinnliga könsorganen förorsakade av blåsiga ställen, det lindrar även smärtor i njurarna och länderna samt blåsan och urin-gången.

Smid konstaterar däremot att en stor blodkopp placerad på naveln lugnar tarmvred kallad kolik.

Haartman nämner inte alls torrkoppningen.

När det gäller uppgifterna i det arkivaliska materialet talas det inte alls om koppning på magen, det sägs tvärtom att magen hörde till de ställen som man inte skulle koppa på. Och även om torrkoppningen, som enligt de gamla läkarböckerna utfördes på magen så har denna form överhuvudtaget varit ytterst sällsynt hos oss.

6.2.6 ARMARNA OCH HÄNDERNA

Avicenna talar inte alls om armarna eller händerna såsom lämpliga koppningspunkter.

Medan *Vaticanus latinus*-manuskriptet däremot konstaterar att man placerar blodkoppar på händerna mot sprickbildningar på händerna, skabb, små varfyllda blåsor och mot klåda i dessa.

Och Harpestræng talar i sin tur om blodkoppas ytterst på handen mot skabb, blemmor och bölder i handen och mot trötta lemmar och fingrar liksom även mot många slag av sjukdomar i fingrarna och händerna.

Medan Ryff däremot inte nämner blodkopporna på händerna, och det gör inte Smid eller Haartman heller.

Det arkivaliska materialet hos oss talar om att man har koppat på armarna om händerna var sjuka eller om man hade värk i armarna. Men man har också koppat på handlederna om händerna värkte, kändes domnade eller om de var känslolösa liksom även mot tandvärk. Speciellt var det vid tumvinkeln som man koppage, då händerna var sjuka men också mot domnade fingrar och om fingrarna hade sprickor på sig, liksom även mot tandvärk.

6.2.7 BENEN KOPPADES PÅ SKÄNKELN, LÅREN, KNÄNA OCH PÅ FÖTTERNA

Avicenna säger vidare att blodkoppas framtill på låret är bra mot testikelinflammation och sår på benen samt att blodkoppas placerade på benen renar blodet och framkallar menstruation.

Medan det i *Vaticanus latinus*-manuskriptet konstateras att det är lämpligt med blodkoppas under lårbenen mot hemorrojder, blodsvall, smärtsamma trängningar, svulst i ändtarmsöppningen, mot smärtor och varbölder i ändtarmsöppningen, blodig avföring, upphettade njurar, upphettad urin, skabb och mot var i ändtarmsöppningen och i testiklarna samt mot varansamlingar runt omkring på dessa delar.

Harpestræng nämner inte heller direkt blodkoppas vid lårbenen.

Medan Ryff däremot varmt rekommenderar placandet av blodkoppas på skänkeln eftersom det på ett förnämligt sätt tjänar vid överflöd på blod som det förminskar och drar ut. Och det tjänar mer än all annan koppning vid smärtor och svagheter i livmodern, ingriper även vid smärtor och värk i njurarna, blåsan och uringången, sätter igång och befrämjar den för kvinnan lämpliga reningstiden. Dyliga blodkoppas framtill på skänkeln tjänar även för svulst och apostem på manslemmen, höfterna och skänkeln, medan placerade på baksidan av skänkeln tjänar de för svagheter i skinkan och bakdelen.

Smid å sin sida konstaterar att blodkoppas placerade på låren och nedtill vid knäna, de lugnar värken i länderna samt livmoderns gamla sjukdomar och de får menstruationen att flyta om de placeras upp till bakom. Men om de placeras framtill, då rensar de de kvinnliga könsorganen från onaturliga flytningar och orena vätskor.

Haartman nämner däremot inte koppning på låren.

Och enligt det arkivaliska materialet från vårt land har man koppat på låren när tänderna värkte, men mest dock om fötterna var svullna och värkte.

Avicenna konstaterar att blodkoppas i trakten av knäet gagnar pulsåderbräck, långvariga bölder, rötsår på benet och på foten.

Vidare så talar manuskriptet *Vaticanus latinus* om att man placerade blodkoppas vid knäet mot svårmodighet, fördärvat förstånd, äldre mödrars smärta och för att framkalla

deras menstruation, mot svinkoppor, klåda, skabb, förmörkad syn, svindel, epilepsi och mot ischias.

Harpestræng konstaterar att man skulle placera blodkoppar litet ovanom knäet mot böld inuti knäet och mot blemmor och skorv däromkring.

Däremot så nämner Ryff inte blodkoppar på knäet.

Och Smid talar om knäna i samband med låren.

Men Haartman talar inte alls om koppning invid knäna.

Medan speciellt knäna omtalas i det arkivaliska materialet från vårt land. Det berättas bl.a. att kopphornen har dragits fast invid knäna mot sjuka, värkande eller tunga fötter eller ben samt mot sjuka sidor eller sjuk rygg. Men även mot tandvärk har man dragit fast horn invid knäna.

Slutligen nämner Avicenna att blodkoppar placerade invid fotknölen är bra mot förhindrad menstruation, värk i höfterna och podager.

I *Vaticanus latinus*-manuskriptet nämns det speciellt uppristning eller blodkoppar invid fotknölnarna mot uppsvullna fötter, mot sprickbildningar på fötterna och hälarna, liksom även mot glödande fötter.

Harpestræng talar om att man drog fast blodkoppar en handsbredd ovanom hälen mot mörk syn och mot många slag av ögonvärk, dessförinnan skall fötterna sättas i varmt vatten upp till knäna.

Medan Ryff konstaterar att en blodkopp placerad under fotknölen på foten kan jämföras med åderlåtningens inverkan. Blodkoppen under fotknölen reducerar kvinnornas tillbördliga rening eller stillar det som blivit överflödigt, men det lindrar även smärtor av gikt och värk i höften.

Och Smid säger att blodkoppar satta på fötterna befrämjar kvinnornas menstruation och att de också är bra mot värk i länderna och mot bölder i njurarna liksom även mot huvudvärk.

Haartman talar inte om koppning på fötterna.

När det gäller koppning på fötterna omtalas det i det arkivaliska materialet att man har dragit fast små kopphorn vid fotknölnarna, anklarna, ovanpå fötterna invid tårna samt undertill på fotsulan eller fotvalvet men också på trampdynan. Och vidare att man då har dragit fast kopphorn på fötterna mot trötta eller tunga fötter, om fötterna var sjuka, värkte och om de var kalla eller om man hade ond blod i dem, mot fotsvett liksom även om man led av skavning mellan tårna. I enstaka fall har man också koppat på fötterna mot värkande tänder och sjuka sidor.

6.3 Våra kopperskor och deras kunskaper

6.3.1 KOPIERADE ANVISNINGAR INGICK I LÄKAR- OCH HUSLÄKARBÖCKER

Det faktum att de ovan anförda uppgifterna enligt koppningsanvisningarna i läkarböckerna av olika ålder i mångt och mycket stämmer överens med varandra, är väl i och för sig

inte något att förvåna sig över. Dessa anvisningar var ju, såsom det redan påpekats, mer eller mindre exakt kopierade av varandra.

Det som man kan undra över är att hur man skall kunna förklara en del av överensstämmelserna mellan koppningspunkterna och de olika sjukdomarna eller krämporna i de i handskrifterna och läkarböckerna ingående anvisningarna i förhållande till den form dessa framkommer i det arkivaliska materialet hos oss.

En sak förefaller dock att vara säker, och det är att kopperskorna under den period det här är frågan om knappast kan ha inhämtat sitt kunnande ur de i början av 1800-talet hos oss på finska utgivna, för folket avsedda läkarböckerna, som Nordblads eller Lönnrots husläkarböcker. För i dessa omtalas koppningen endast i förbigående och den jämföras med användningen av blodiglar.¹ Men inte heller i husläkarböckerna från slutet av 1800- eller början av 1900-talet i vårt land ingår det några närmare anvisningar beträffande sjukdomarna och koppningspunkterna, eftersom anvisningarna i dessa böcker närmast koncentrerar sig på det tekniska utförandet av koppningen.²

Men en av de saker som emellertid försvårar klarläggandet av frågan om på vilket sätt de sedan slutet av 1800-talet verksamma kopperskorna har inhämtat sina kunskaper, är det som redan tidigare har omtalats, att närmare upplysning om detta saknas såväl i det äldsta som i det yngsta arkivaliska materialet, det som tillkommit fram till mitten av 1900-talet. Och trots att det i det yngsta materialet i allmänhet talas om att kopperskan, medan hon ännu var ung, hade ärvt sin kunskaper av en äldre kopperska, så är det en intressant aspekt som saknas, själva innehållet i de färdigheter som hon ärvde. Det talas ofta nog om att ”koppningskonsten gick i arv” eller att man såg på när en äldre kopperska arbetade, och att man härvidlag lärde sig själva tekniken. Det som man däremot inte nämner är kopperskans kunskaper om koppningspunkterna på kroppen i förhållande till de olika sjukdomarna eller krämporna, som hon avsåg att bota, och som måste anses utgöra en betydelsefull del av själva koppningskonsten. Det är till stor del denna kunskap som bildar en form av ett slags ”muntlig litteratur”³ som alltså har traderats vidare från en generation av kopperskor till en annan.

6.3.2 DE ÄLDSTA ANVISNINGARNA OCH DE FRÅN 1600- OCH 1700-TALEN

De allra äldsta koppningsanvisningarna, om än mycket knapphändiga ingår i den av Agricola på finska 1544 utgivna bönboken, *Rucouskiria/Bibliasta* ... För i denna talas det bara om när det var lämpligt att koppa och vilka delar av kroppen detta inte rekommenderades.⁴ Från mitten av 1500-talet härstammar också de äldsta uppgifterna om just förekomsten av kopperskor i vårt land.⁵

Uppgifterna om de olika månfaserna och deras förhållande till himmelstecknen och beaktandet av dessa i samband med just koppningen ingick i de gamla almanackorna

1 Nordblad 1837, s. 79; Lönnrot 1839, s. 94.

2 Uhrström u.å., s. 331–332; Wistrand 1897, s. 510–511; Oker-Blom & Levander 1907, s. 202.

3 Encyclopedia of anthropology 1976, s. 290–291.

4 Agricola 1544, Aprilis; September s. Biiij.

5 Streng 1915, s. 84.

fram till början av 1700-talet i vårt land och vilka på sin tid tillsammans med den gamla bondepraktikan utgjorde en form av skolmedicinska hälsoregler avsedda för gemene man. Och av det arkivaliska materialet så framgår det att kopperskorna i vissa fall tycks ha beaktat de olika månfasererna i samband med själva koppandet, något som tillsammans med andra uppgifter har traderats vidare i muntlig form.

A.-M. Reiniläs undersökning av litteratur om medicin och hälsovård i händerna på lekmän i vårt land,¹ visar att det har förekommit spridda exemplar av utländska läkarböcker allt sedan 1600-talet hos oss i vilka det åtminstone i några av dem har ingått koppningsanvisningar. Bäst har innehavet av läkarböcker dokumenterats i en del av de bevarade bouppteckningarna från 1659–1809 härstammande från olika städer, från norr till söder och öster i landet.² Men innehavet av en bok säger ingenting om huruvida den också har blivit läst.

En av dessa 1600-tals läkarböcker som innehåller koppningsanvisningar är A. Sparmans Sundhetzens speghel från 1642,³ och som enligt bouppteckningarna har påträffats i ett 10-tal exemplar.⁴

En annan är den av den svenska läkaren J.A. Darelius, med titeln Socken-Apothek och någre Hus-Curer 1760, utgivna boken med råd om såväl åderlåtning som koppning⁵ och som i bouppteckningarna nämns i 45 exemplar.

En tredje är den med Socken-Apotheket konkurrerande, av åboläkaren Johan Haartman 1759 utgivna Tydelig Underrättelse om de mäst Gångbara Sjukdomars Kännande och Motande ... i vilken det även ingick en del kortfattade anvisningar om koppning. Den första upplagan såldes slut på två år. Och i den andra upplagan, omarbetad med tanke på ”dem hvilka på landsbygden voro i afsaknad af läkarevård”⁶ och som utgavs 1765 finner vi en del strödda anvisningar beträffande koppningspunkterna. I bouppteckningarna kallas böckerna för ”Haartmans läkarbok” och de bevarade böckernas antal hos oss uppgår till 73 stycken.⁷ Ett jämförelsevis litet antal med tanke på att Haartman av den andra upplagan delade ut 1 200 exemplar kring alla stift i riket till de olika församlingarna,⁸ vilkas antal i början av 1800-talet har uppgått till omkring 400.⁹ Tanken var att prästerna som läskunniga på basis av boken skulle undervisa allmänheten. Även om närmare uppgifter om bevarade exemplar av Haartmans läkarbok på landsbygden saknas så torde läkarboken med sina koppningsanvisningar ha varit den mest spridda i slutet av 1700-talet. De spridda anvisningarna i boken kan i vissa fall tänkas ha påverkat kopperskornas kunskaper.

1 Reinilä 1983, s. 132–133.

2 Grönroos & Nyman 1996, s. 371, 458, 460.

3 Sparman 1642, s. 314–315.

4 Grönroos & Nyman 1996, s. 371.

5 Darelius 1760, s. 124, 133–134, 171–172, 198, 204, 223, 228.

6 Hjelt 1911, s. 47.

7 Grönroos & Nyman 1996, s. 458.

8 Fagerlund & Tigerstedt 1890, s. 109.

9 Murtorinne 1992, s. 24.

6.3.3 ÄVSAKNADEN AV HANDSKRIVNA ANVISNINGAR TYDER PÅ MUNTLAGEN TRADERADE KUNSKAPER

I samma artikel konstaterar A.-M. Reinilä också att samlingarna av de gångna tidernas handskrivna vårdanvisningar utgör ett olöst problem, men säger dock att det har förekommit samlingar av handskrivna regler för vård, vilka inte enbart har innehållit muntliga och erfarenhetsmässiga kunskaper utan även ur skriftliga källor kopierade uppgifter.¹ Dyliga skriftliga anvisningar torde dock vara mycket sällsynta och beträffande just anvisningar om koppning så har sådana, enligt vad jag vet, emellertid inte påträffats hos oss. Medan det däremot finns enstaka uppgifter om att s.k. svartböcker, handskrivna anvisningar för botande av mera magiskt religiös karaktär, har påträffats från vårt land.²

Som ett slags jämförande hänvisning kan det anföras de bevarade exemplaren av handskrivna med bild försedda åderlåtningsanvisningarna, av vilka ett fåtal exemplar har bevarats från vårt land.³ Och av dessa handskrivna s.a.s. från medeltiden härstammande åderlåtningsreglerna är en del skrivna på, eller översatta till finska, vilket ger en antydning om att man nog tycks ha bemödat sig om att översätta dyliga anvisningar, för att sedan i praktiken kunna använda sig av dem.⁴ I detta sammanhang bör man dock beakta frågan om i vilken mån kopperskorna och andra folkliga botare har varit läs- och skrivkunniga under olika tider och därmed har kunnat utnyttja dyliga anvisningar.

Paralleller till eller exempel på ur läkarböcker kopierade anvisningar har påträffats dels i Danmark och dels i Sverige, vilket visar att de folkliga botarna faktiskt har skaffat sig kunskaper ur de gamla läkarböckerna.⁵ Något som man kan tänka sig att kan ha förekommit även i vårt land.

Den i slutet av avhandlingen ingående sammanställningen i tabellform av jämförelserna mellan koppningpunkterna och sjukdomarna eller krämporna i de gamla läkarböckerna och i det utnyttjade arkivaliska materialet, ger slutligen enligt mitt förmenande en antydning om ursprunget till kopperskans kunskaper.

Sammanställningen visar, med beaktandet av att sjukdomsbenämningarna har förändrats under tidernas lopp, att kopperskornas kunskaper om var på kroppen man skulle koppa vid respektive sjukdom eller krämpa bygger på en mycket gammal tradition knuten till humoralpatologin dokumenterad i läkarböcker och manuskript och som i form av nedsjunket kulturgods sålunda tycks ha spritt sig i samband med hela den praktiska kunskapen om koppningen och dess traderande från en generation av kopperskor till en annan, så även hos oss.

1 Reinilä 1983, s. 131.

2 T.ex. SLS 134, Forsblom 1927, s. 13–14.

3 Sippola 1931, s. 2132–2133.

4 Strandberg 1983, s. 291–297.

5 Rörbye 1980, s. 90–93; Ljungqvist 1965, s. 165.

7. JÄMFÖRELSE OCH UPPFATTNINGAR OM VÅRDMETODEN

7.1 Likheter och olikheter mellan de olika blodtappningsformerna

7.1.1 OLIKA BLODTAPPNINGSFORMER HAR UTNYTTJATS SAMTIDIGT

Den föreliggande avhandlingen koncentrerar sig på koppningen som en vårdmetod i vårt land. Men det kan ändå vara av intresse att jämföra koppningen med de övriga blodtappningsmetoderna eller -formerna, påsättningen av blodiglar, åderlåtningen och krassningen, för att med hjälp av några exempel se, mot vilka sjukdomar och krämpor respektive vårdmetod har ansetts vara lämpad. Beträffande utnyttjandet av de olika blodtappningsformerna kan det om dessa helt allmänt sägas att de har använts i praktiskt taget hela landet, även om det har förekommit en del variationer i fråga om de olika blodtappningsformernas utbredning, mest använd har härvidlag koppningen varit. När det gäller åldern på användningen av de olika blodtappningsmetoderna i vårt land så har jag en känsla av att de flesta av dem har, under den tid respektive metod var i bruk i stor utsträckning utnyttjats samtidigt.

Beträffande påsättningen av blodiglar bör man komma ihåg att uppgifterna om lämpligheten av att använda dylika föreligger bl.a. i husläkarböckerna från tiden före mitten av 1800-talet och att blodiglar som en officinell drog upphörde först i början av 1940-talet eftersom dessa för sista gången ingår i farmakopén för Finland från 1937.¹ När det gäller åderlåtningen, som tillsammans med koppningen finns omtalad i litteraturen redan i mitten av 1500-talet, så torde åderlåtningen ha varit den vårdmetod vars användning upphörde tidigare än man slutade med att koppa hos oss. Närmare uppgifter om åderlåtningen ingår, så som tidigare har påpekats för det mesta i det äldsta arkivaliska materialet, medan man i det yngsta vanligtvis skildrar och hänvisar till dess utförande och användning ”förr i världen”. I stort sett det samma kan man också säga om krassningen, d.v.s. att uppgifterna om denna blodtappningsform återfinns i regel i det äldsta materialet, vilket antyder att inte heller krassningen har varit i bruk lika länge som koppningen i vårt land. Bruket av krassning som en blodtappningsform verkar ha upphört ungefär samtidigt som man slutade använda åderlåtning, vilket med undantag av några enstaka uppgifter om en något senare användning, i regel skulle ha skett på 1920-talet.

7.1.2 HUVUDVÄRK BOTADES MED OLIKA BLODTAPPNINGSFORMER

Beträffande sjukdomarna eller krämporna, vilka man med hjälp av de olika blodtappningsmetoderna har sökt att bota kan vi konstatera att man mycket ofta har botat huvudvärk med hjälp av koppning. Och härvidlag har man i de allra flesta fall

¹ Suomen Farmakopea 1937, s. 309–310.

koppat i nacken. Men man har också brukat dra fast hornen på halsen, på kinderna, bakom öronen, på axeln eller på skuldrorna, ja i enstaka fall t.o.m. uppe på hjässan.

Det berättas i enstaka fall om att man har kunnat bota huvudvärk med hjälp av påsättning av blodiglar.¹

Men trots att åderlåtningen tidigare har uppfattats som ett slags universalbotemedel, så torde dock huvudvärken ha hört till en av de vanligaste formerna av värk mot vilken man har slagit åder i vårt land. Och mot huvudvärk har man dock för det mesta öppnat en åder i pannan,² vid tinningen³ men även på halsen,⁴ ja t.o.m. i armvecket har man slagit åder mot huvudvärk⁵ för att inte tala om att det också sägs att man har slagit åder på fötterna mot huvudvärk.⁶

Krassning har däremot inte använts.

7.1.3 BLODTRYCK KOPPADE MAN MOT I NACKEN OCH PÅ SKULDRORNA

Följande krämpa mot vilken man också har koppat har varit mot blodtrycket eller mera preciserat, mot för högt blodtryck, som man speciellt i uppteckningarna av senare datum talade om. Vid koppningen mot blodtrycket har det rätt stor enighet om att man alltid har koppat i nacken eller på skuldrorna, däremot aldrig på huvudet.

Men det nämns också att man har utnyttjat blodiglar mot ”för högt” blodtryck.⁷

Liksom det även sägs att man har åderlätit mot blodtrycket⁸ eller som det mera specificerat sägs att åderlåtning i armvecket har bl.a. använts vid botandet av för högt blodtryck.⁹

Krassning har emellertid inte använts.

7.1.4 TÄNDVÄRK KUNDE OCKSÅ BOTAS MED BLODIGLAR

I det närmaste lika vanligt som att koppa mot huvudvärk, har det varit att man mot tandvärk har dragit fast kopphorn på kinderna, på käken, på bakdelen av underkäken, på hakan, på ansiktsmusklerna, liksom även invid och bakom på båda sidorna om öronen. Men också i nacken och på halsen har man koppat mot tandvärk. Liksom man även har dragit fast kopphorn på armar, händer och ben, ja t.o.m. på fötterna då man har koppat mot tandvärk. Ställen på kroppen som alltså inte låg i närheten av de värkande tänderna.

Den blodtappningsmetod som däremot speciellt väl tycks ha lämpat sig för bot av tandvärk var påsättandet av blodiglar och som användes, som det sägs under 1800-talet och ännu i början av 1900-talet. Härvidlag har man då placerat blodigeln i omedelbar närhet

1 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 318, s. 15. Kullaa. 1972.

2 SKS KRA. Andersson, A.G. 344. 1901. Tusby; MV:KTKKA 726. Kotikoski, J.W., s. 62. 1917. Korpilax; SKS KRA. Moilanen, Matti. E 138, 3283. 1937. Sordavala; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 245, s. 23. Metsäpirtti. 1972.

3 SKS KRA. Lumatjärvi, Eeva. 95. 1953. Parikkala.

4 MV:KTKKA 735. Porkka, Laina, s. 130. 1917. Hogland; MV:KTKKA 732. Mikkonen, Adam, s. 38. 1917. Kajana lkm; SKSÅ 88:7. 1961. Toivonen, Kyösti. Hausjärvi.

5 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20646. 1932, uppt. 1920. Muonio; SKS KRA Hörtsänä, Hugo. 1070. 1953. Orivesi; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 137, s. 12. Padasjoki. 1972.

6 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20645. 1932, uppt. 1917. Pudasjärvi.

7 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 318, s. 15. Kullaa. 1972.

8 SKS KRA. Poutanen, Herman. KJ 17:5870, s. 5. 1957. Kronoborg; MV:AK. Wiander, E., s. 1. 1971. Kyrkslätt; SLS 1202, band 1976:110. Häggman, Ann-Mari, s. 3. 1976. Esse.

9 SKSÅ 217:29. 1976. Rausmaa, Pirkko-Liisa. Sysmä.

av det värkande stället, direkt på tandköttet för att suga ut blod,¹ vilket ju har varit det vanligaste stället för applicering av blodiglar.

När det gäller tandvärken kan det konstateras att man även har försökt att bota denna genom att slå åder under tungan,² på halsen³ eller på kinden⁴ men även i nacken⁵ och på armen⁶ samt på handen, speciellt vid tumgrenen har man åderlåtitt.⁷ Men man har även öppnat en åder på stortån, respektive lilltån mot tandvärk.⁸

Krassning har härvidlag dock inte använts.

7.1.5 VÄRKANDE SKULDROR, RYGGVÄRK OCH REUMATISM KOPPADES PÅ SKULDRORNA OCH PÅ RYGGEN

En krämpa som man med fördel tycks ha koppat mot, har varit värkande skuldror som omtalas i uppteckningar redan i början av 1900-talet. Beträffande botandet av värkande skuldror så har det rätt en stor enighet om att man härvidlag har koppat just på skuldrorna.

Men även om värk i skuldrorna lämpligen tycks ha botats med hjälp av koppning så finns det enstaka uppgifter om att också åderlåtning har använts mot värk i skuldrorna.⁹

Blodiglar eller krassning har dock inte använts i detta fall.

En av de många olika krämpor mot vilken man också har koppat, har varit mot ryggvärk, varvid man då i regel har dragit fast kopphornen på ryggen. Men även andra delar av kroppen, så som nacken, skuldrorna, bakdelen ja t.o.m. vaderna, samt ställen ovanom knäna har utnyttjats som fastdragningspunkter.

Mot ryggvärk har man också åderlåtitt och härvidlag öppnat bl.a. vid vaderna och bakom vristen.¹⁰

Däremot har varken blodiglar eller krassning använts mot ryggvärk.

En av de mera sällsynta krämpor mot vilken man även har koppat har varit reumatismen som man har strävat efter att bota genom att koppa där man kände av värken och där det bara har varit möjligt att dra fast kopphornen.

I några uppteckningar nämns det också att man har åderlåtitt mot reumatism.¹¹

Medan varken blodiglar eller krassning har i detta fall utnyttjats.

1 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 319, s. 17. Muuruvesi. 1972; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 245, s. 95–96. Metsäpirtti. 1972; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 372, s. 15. Hauho. 1972.

2 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20648. 1932, uppt. 1917. Piippola; MV:KTKKA 733. Nieminen, Väinö, s. 32. 1917. Jämsä; MV:KTKKA 726. Kotikoski, J.W., s. 62. 1917. Korpilax.

3 SKS KRA. Andersson, A.G. 344. 1901. Tusby; Valve 1912, s. 41.

4 Valve 1912, s. 41. SKSÅ 217:29. 1976. Rausmaa, Pirkko-Liisa. Sysmä.

5 Valve 1912, s. 41.

6 SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 22016. 1913. Perho.

7 SKS KRA. Andersson, A.G. 344. 1901. Tusby; Valve 1912, s. 41; MV:KTKKA 732. Mikkonen, Adam, s. 38. 1917. Kajana lkm; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 245, s. 23, 27. Metsäpirtti. 1972; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 280, s. 22. Uskela. 1972.

8 Valve 1912, s. 41; MV:KTKKA 726. Kotikoski, J.W., s. 61. 1917. Korpilax; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 137, s. 12. Padasjoki. 1972.

9 SKS KRA. Moilanen, Matti. E 138, 3283. 1937. Sordavala; SKS KRA. Poutanen, Herman. KJ 17:5870, s. 6. 1957. Kronoborg.

10 SKS KRA. Hörtsänä, Hugo. 1070. 1953. Orivesi; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 137, s. 12. Padasjoki. 1972.

11 SKS KRA. Mannonen, Ulla. 1015. 1936. Koivisto; SKS KRA. Poutanen, Herman. KJ. 17:5870, s. 5. 1957. Kronoborg; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 344, s. 9. Vampula. 1972.

7.1.6 SJUKA HÄNDER OCH ARMAR KOPPADES INVID DE VÄRKANDE STÄLLEN

Till de mera allmänt förekommande krämporna mot vilka man likaså har koppat har varit mot det som bl.a. har beskrivits som värkande, domnade eller trötta händer. Av uppteckningarna framgår det att man ända sedan början av 1900-talet har dragit fast kopphornen invid de värkande ställena på händerna och på armarna. På andra ställen av kroppen har man däremot i dessa fall inte dragit fast kopphorn.

När det gäller blodiglar så finns det en uppgift om att dylika har använts om handen ... var svullen.¹

Medan det beträffande åderlåtningen föreligger ett fåtal uppgifter om att man har åderlåtut mot domnade, värkande händer² men även en åder ovanpå tummen har härvidlag öppnats.³

Krassning har däremot inte använts.

7.1.7 SJUKA BEN OCH FÖTTER BOTADES ÄVEN BRA MED KRASSNING

Krämpor mot vilka koppning också har använts flitigt, har varit om fötterna är sjuka eller om det värker i dem liksom även vid värk i benen eller om fötterna känns tunga eller trötta. Kopphornen har härvidlag dragits fast på fötterna, vid vristerna men också på vaderna, invid knäna liksom man även har koppat på låren.

Men det finns också uppgifter om att även blodiglar har använts om ... foten var svullen⁴ liksom att man även vid bensår satte på blodiglar.⁵

Likaså har man mot sjuka fötter och ben använt sig av åderlåtning, värkande och tunga fötter har man fötter har man försökt att bota genom att öppna en åder ovanpå foten.⁶

Medan den form av blodtappning som alldeles speciellt har använts i vårt land för att bota krämpor i benen och fötterna var krassningen som alltid utfördes på vaderna. Det som därvidlag botades var ben som värkte⁷ eller kändes tunga eller trötta.⁸ Men man har också försökt att genom krassning bota för tjocka ben⁹ eller för tjocka vristar,¹⁰ liksom även bölder och bulnader på benen.¹¹

Som en avslutande anmärkning rörande användningen av samtliga förutnämnda blodtappningsformer bör det sägas att det inte framgår av materialet huruvida man har använt sig av någon eller några av de andra blodtappningsformerna, om man märkte att en av dessa former inte hade avsedd inverkan.

1 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 197, s. 7. Haapavesi. 1972.

2 SKS KRA. Moilanen, Matti. E 138, 3283, 1937. Sordavala; SKS KRA. Poutanen, Herman. KJ 17:5870, s. 6. 1957. Kronoborg.

3 SKS KRA. Moilanen, Matti. E 138, 3283. 1937. Sordavala.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 197, s. 7. Haapavesi. 1972.

5 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 320, s. 107. Åbo, Tövsala. 1972.

6 MV:KTKKA 732. Mikkonen, Adam, s. 38. 1917. Kajana lkm; SKNA 404:1, A:55. 1960. Kiviniemi, Eero. Kankaanpää.

7 SLS 267. Forsblom, V.W., s. 171. 1916. Vörå; MV:KTKKA 735. Porkka, Laina, s. 133. 1917. Hogland.

8 MV:KTKKA 726. Kotikoski, J.W., s. 60. 1917. Korpilax; SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20636. 1932, uppt. 1917.

Pudasjärvi; SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 20623. 1932, uppt. 1917. Taivalkoski; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 204, s. 3. Rautus. 1972.

9 MV:KTKKA 728. Leivo, Frans, s. 31. 1917. Nousis.

10 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 129, s. 5. Vesilax. 1972.

11 SKS KRA. Laukkanen, Annaliisa. Kansanlääkintä 5, s. 7. 1977-78. Pielavesi.

7.2 Uppfattningar om koppningens effekt och inverkan

7.2.1 GOD INVERKAN TACK VARE AVTAPPAD BLOD

Som avslutning på alla de ovan i olika sammanhang beskrivna sjukdomarna eller krämporna kan det vara på sin plats med en allmän sammanställning av uppfattningarna rörande vårdmetodens effekt och det sätt på vilket denna effekt har tagit sig uttryck, d.v.s. vilken inverkan man ansåg att koppningen har haft.

Det som är mycket förvånande med tanke på dess centrala betydelse, är att frågan om vårdmetodens effekt inom det arkivaliska materialet har ägnats en försvinnande liten uppmärksamhet i förhållande till de mycket omfattande och detaljerande beskrivningarna, dels av vårdredskapen och dels av vårdmetodens utförande.

Det är i stort sett först i samband med det material, som är baserat på frågelistor, och som tillkommit i början av 1970-talet, som vårdmetodens effekt berörs. Och detta då tack vare att man uttryckligen har frågat efter vilken effekt vårdmetoden har haft, som man har fått ett svar.¹

En annan sak som man bör fästa uppmärksamhet vid när man redogör för resultatet av koppningen och som ofta har framhållits som ett slags resultat, var den mängd av ond blod som man härvidlag hade lyckats med att få bort ur kroppen. För det var just den avtappade blodmängden ansågs vara ett resultat som ofta, åtminstone tidigare, var det kriterium enligt vilken koppningens effekt bedömdes. Ju mer av den onda blodet som hade fåttts bort, desto bättre ansågs det vara. Och det var ju det som var avsikten med hela koppningen, att sjukdomsförorsakaren den onda blodet avtappades, varefter man blev av med värken och blev frisk.

Det här innebär att det i alla tider tycks ha varit mer eller mindre självklart att vårdmetoden hade en avsedd inverkan – den var effektiv i och med att den onda blodet avlägsnats. Därför var det knappast någon som, åtminstone förr ifrågasatte detta. Och sannolikt är det väl därför, som man tidigare inte ens talade om vilken effekt vårdmetoden hade haft. Det ansågs som självklart att koppningen var effektiv, eftersom den onda blodet som hade förorsakat värken, hade avlägsnats.

Men även om man förr, som sagt har ansett att mängden av den avtappade onda blodet var ett kriterium för att koppningen hade lyckats, bör vi dock ställa oss frågan vilket mer eller mindre konkret resultatet har framkommit i och med att den onda blodet hade fåttts bort. På grund av att bedömningen av vårdmetodens effekt baserar sig på ett arkivaliskt material, vars natur man härvidlag bör beakta, kan man inte ställa några medicinska kriterier beträffande vårdmetodens effekt, utan man blir tvungen att bedöma det hela utgående från de subjektiva värderingar som framkommer. Det bör även konstateras att det mig veterligen inte finns några på medicinska grunder gjorda utredningar beträffande resultatet av koppningen använd som vårdmetod. Man bör följaktligen ställa sig frågan

---

1 TYKL 1972, KeA46: fråga 22. Hur mycket har vården kostat? Har vården haft åsyftad verkan?

om på vilket sätt koppningens effekt uttrycks eller på vilket sätt koppningen har inverkat, m.a.o. hur har man känt sig i kroppen efter det att man har blivit koppad.

I det på senare tider tillkomna arkivaliska materialet, i vilket vårdmetodens effekt finns omnämnd så har man helt enkelt om koppningen konstaterat att ”nog har den haft effekt”¹, att ”vården har hjälpt”² eller att ”vården har nog varit ganska effektiv”³ samt att ”nog var vården alltid effektiv och hjälpte”⁴ eller som det också sägs att ”nog tror vi karelare i allmänhet på koppningen ... vården har varit effektiv”⁵.

Ett annat drag som rätt ofta framgår beträffande effekten av vårdmetoden, är att man konstaterar att nog måste väl vårdmetoden ha varit effektiv eftersom så många använde sig av den. Det heter t.ex. att ”nog hade väl vårdmetoden effekt eftersom samma personer alltid på nytt lät sig koppas”⁶ eller att ”kanske man hade hjälp av koppningen då den idkades så flitigt förr”⁷ men också ”att nog har den väl hjälpt då den ännu användes”⁸ men även helt kort att ”nog måste den väl ha varit effektiv då den en gång användes”⁹.

Följaktligen kan man säga att man ansåg att vårdmetoden har varit effektiv helt enkelt utgående från det kriteriet att vårdmetoden sedan långa tider tillbaka har använts flitigt. Man kommer alltså fram till den slutsatsen, att koppningen inte skulle ha utnyttjats om den inte hade haft den effekt man ansåg den ha d.v.s. om man inte tyckte att den hade hjälpt kan man då undra över vad det då hade varit för mening med att överhuvudtaget låta sig koppas.

Ett speciellt drag som också tycks framgå, är att vårdmetoden nog har varit effektiv, tack vare att man helt enkelt har trott på dess effektivitet. Det sägs t.ex. att ”traditionellt så har man vant sig vid och trott på koppningens botande inverkan ...”¹⁰ eller att ”många äldre människor trodde på att den botat deras sjukdom”¹¹ samt att ”tron har hjälpt”¹² eller vidare att ”så här trodde man att värken på något ställe upphörde då den onda blodet kom bort”¹³ eller slutligen att ”på en del så var vården effektiv eftersom man trodde på den”¹⁴.

Gemensamt för uppgifterna angående koppningens effekt är således att de alla med något olika motiveringar framhåller att koppningen har varit effektiv och att den har haft den avsedda inverkan – att bota eller lindra olika sjukdomar eller krämpor.

LÄTTARE I KROPPEN sades det att man kände sig efteråt. Och detta var en beskrivning som användes för det sätt på vilket man uttryckte sig om vårdmetoden. Så som det i ett flertal sammanhang redan har påpekats, så har ju avsikten med att man lät sig koppas varit att man önskade bli kvitt den onda blodet som man ansåg att förorsakade någon form av

1 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 52, s. 2. Viborgs lkm. 1972.

2 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 103, s. 22. Värtasilä & Ilomants. 1972.

3 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 218, s. 8. Tammela. 1972.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 205, s. 26. Libelits. 1972.

5 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 352, s. 39. S:t Andree. 1972.

6 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 138, s. 10. Haukipudas. 1972.

7 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 217, s. 16. Rovaniemi lkm. 1972.

8 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 257, s. 23. Ylöjärvi. 1972.

9 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 267, s. 17. Lammi. 1972.

10 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 60 s. 22. Kangasniemi. 1972.

11 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 243, s. 8. Hirvensalmi. 1972.

12 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 305, s. 10. Lapinlax, Kiuruvesi, Varpaisjärvi & Nilsä. 1972.

13 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 318, s. 14. Kullaa. 1972.

14 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 386, s. 6. Sammatti. 1972.

värk i olika delar av kroppen. Det sägs att när denna blod väl hade fått bort kände man att man hade blivit bättre, ja i många fall rentav frisk. Och den känsla som man har upplevt efter koppningen har man uttryckt på något olika sätt, det gemensamma är dock en känsla av lättnad. I material tillkommet i början av 1960-talet heter det t.ex. att ”inte är ju min rygg alls sjuk, som om den inte alls hade varit sjuk, den botades med ett slag då den onda blodens avlägsnades ...”¹ eller att ”man fick mycket lättare och lindrigare att vara”² eller vidare att ”efter koppningen så frisk, en frisk karl som en bock ...”³ Och samma mönster ifråga om redogörelserna återkommer även i uppteckningarna av senare datum. Det allra vanligaste sättet på vilket man har uttryckt den känsla man kände efter koppningen har varit att man kände sig lättare i kroppen, men ofta även till sinnelaget.

Ett annat, kanske mera påtagligt sätt att uttrycka sig men som även rätt så ofta har förekommit har varit att man har sagt att man kände det så lätt att gå på fötterna eller att fötterna kändes så lätta. Det konstateras t.ex. att ”efter koppningen kändes fötterna riktigt lätta”⁴ eller vidare att ”fötterna blev mycket lättare”⁵ samt slutligen att ”andra säger att tio kilo i vikt är borta från fötterna och andra att steget lättade på ett påfallande sätt”⁶ eller att ”det kändes som om det inte fanns någon fot”⁷.

Gemensamt för de uttryck som använts för att beskriva det man upplevde och kände i kroppen efteråt, har således varit en känsla av lättnad, att man hade blivit yngre, på nytt född eller att det kändes uppfriskande och hälsobringande att låta sig koppas samt att man hade det lättare att röra sig, vilket ju inte var något att förvåna sig över – man hade ju blivit av med den värkande, tyngande blodet.

7.2.2 UTAN INVERKAN TALADES DET SÄLLAN OM

Beträffande de förhållandevis sparsamma uppgifterna om att vårdmetoden faktiskt inte har haft en avsedd inverkan bör man beakta när och vem det är som säger detta, samt i vilka fall man har konstaterat det. När det gäller upplysningen om att koppningen inte har haft den avsedda inverkan, så är det för det mesta sådana personer som själva någon gång har prövat på vårdmetoden utan att ha blivit botade, som på frågan om huruvida koppningen har hjälpt svarar att den inte har gjort det. En del är dock ärliga och säger att i vissa fall så har den hjälpt och i andra fall inte alls. Det sägs t.ex. ”beträffande vårdens effekt att det har funnits såväl negativa som positiva åsikter och det finns det fortfarande”⁸ eller vidare i fråga om effekten att ”ibland torde den ha hjälpt och ibland inte”⁹ samt att ”vårdens effekt har varit än god än dålig”¹⁰. På frågan om koppningen hjälpte, svaras det helt kort att

1 SKSÅ 73:10. 1960. Helander, Esa. Urjala.

2 SKSÅ 206:16. 1963. Vento, Urpo. Euraäminne.

3 SKSÅ 87:31. 1966. Vento, Urpo. Lammi.

4 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 280, s. 23. Uskela. 1972.

5 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 143, s. 8. Terijoki & Nykyrka Vi. I. 1972.

6 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 332, s. 51. Heinjoki. 1972.

7 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 353, s. 10. Somero. 1972.

8 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 183, s. 12. Alahärmä. 1972.

9 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 165, s. 8. Joutseno. 1972.

10 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 351, s. 15. Karttula, Ruskeala & Libelits. 1972

”nä inte vet jag att jag skulle säga det”¹ eller att ”mig har det inte alls hjälpt”² eller att ”inte vet jag att jag skulle säga att den har hjälpt eller inte, inte har jag åtminstone känt att jag skulle ha fått hjälp av den”³ eller vidare att ”enligt min uppfattning har den inte hjälpt mot någonting”⁴ samt slutligen att ”inte tror jag att det botar någonting alls”.⁵

7.2.3 EN RENTAV SKADLIG VÅRDMETOD – EN ANTYDAN OM EFTERKLOKHET

Men förutom det att man säger att vårdmetoden inte har haft någon inverkan, så finns det en del som påstår att koppningen har varit en rentav skadlig vårdmetod. I de på senare tider tillkomna uppteckningarna säger man som sin uppfattning, d.v.s. vid den tidpunkt då uppteckningarna gjordes, att vårdmetoden inte är så hälsosam utan att den är direkt skadlig eller farlig. Man tror inte på att man skulle ha för mycket av blodet. Det sägs också att det är en onödig, ja t.o.m. en farlig åtgärd att låta sig koppas⁶ och att man inte rekommenderar dylika metoder då medicinen numera står på en så hög nivå.⁷ I de fall då informanterna berättar att vårdmetoden inte har hjälpt utan att sjukdomar eller krämpor har förvärrats efter koppningen har det sannolikt varit frågan om att man har koppat mot någon mera ovanlig sjukdom eller krampa som man i regel inte har brukat koppa emot, därför har det inte heller hjälpt utan bara blivit värre av det. Som exempel nämns fall då det inte har varit klokt att tappa bort blod då man borde ha fått behålla all den blod man hade.⁸ En viss smak av efterklokhet tycks ibland framkomma i just dessa uppteckningar.

Den övervägande största delen av dem som låtit sig koppas verkar dock ha blivit botade och blivit av med de sjukdomar eller krämpor de trodde på att koppningen hjälpte emot. Till slut kan man fråga sig om inte koppningen hade botat i så många fall den ansågs ha gjort, vad det då beror på att den har utnyttjats under alla dessa tider av så många som ansåg sig ha fått den hjälp de sökte.

Det är givetvis omöjligt att enligt det arkivaliska materialet bedöma den skada koppningen under den period det här är frågan om har haft men det kan dock påpekas att upplysningarna om att vårdmetoden skulle ha varit farlig är så pass ringa till antalet att man torde kunna anse att den på grundval av dessa uppgifter inte i större utsträckning torde ha haft någon större skadlig inverkan. En sak är dock klar, om man har ansett att vårdmetoden skulle ha gjort en större skada än nytta, så kan man inte förstå varför den har varit så pass omtyckt och anlitad, som den sist och slutligen har varit här i vårt land.

1 SKNA 818:1, A:40. 1961. Puntila, Matti. Kides.

2 SKNA 32:1, A:00. 1958. Sivula, Jaakko. Loppis.

3 SKSÅ 180:13. 1968. Väisänen, Marja. Kides.

4 SKSÅ 79:44. 1975. Hakokorpi-Jumppanen, Maria. Jyväskylä lkm.

5 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 387, s. 3. Alastaro. 1972.

6 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 114, s. 14. Pudasjärvi & Puolango. 1972.

7 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 132, s. 14. Pielavesi. 1972.

8 TYKL/frågebl./46: meddelare nr 332, s. 49. Heinjoki. 1972.

7.3 Vårdmetoden i Finlands grannländer

7.3.1 SVERIGE

Även om föreliggande avhandling koncentrerar sig på koppningen under en bestämd tidsperiod i Finland, så är ju koppningen inte en vårdmetod, som enbart har utövats hos oss. Sedan långa tider tillbaka har man, som det i flera sammanhang konstaterats, koppat också på många andra håll. Därför kan det vara av intresse att se något mera detaljerat på användningen av vårdmetoden i våra närmaste grannländer, och vi börjar i Sverige.

Och beträffande förekomsten av vårdmetoden i Sverige kan det konstateras att den här är en väldokumenterad vårdmetod vars historia går långt tillbaka i tiden.¹ Det som kan vara av intresse, är att se närmare på sådant som eventuellt skiljer sig jämfört med vårdmetodens utnyttjande i vårt land.

Den summariska beskrivningen här grundar sig på ett arkivaliskt material, som på basis av frågelistan om koppning och åderlätning har samlats in vid det dåvarande Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala (ULMA), i huvudsak sedan mitten av 1930-talet² och de här utnyttjade beläggen härstammar, någorlunda jämnt fördelade, från olika delar av landet. Det är ett material som omfattar såväl koppning, åderlätning, som påsättandet av blodiglar, använda som vårdmetoder under den tidsperiod, som till en del motsvarar den som beskrivs i Finland i föreliggande avhandling.

När det gäller benämningarna kan man i enlighet med det rätt så omfattande materialet säga, att man i regel har talat om koppning, precis som hos oss. Man använde sig härvidlag av benämningar sådana som ”koppning”, ”koppa sig”, ”låta koppa sig” eller att ”gå och bli koppad” i olika dialektala former.

Beträffande koppningsredskapen kan vi konstatera, att man som blodsamlande redskap sedan länge tillbaka, för det mesta har använt avkapade kohorn, kopphorn med en kopphornshinna i toppen, som har kallats för isterskinn eller isterhinna.³ I några enstaka uppteckningar talas det också om att man senare hade koppglas, d.v.s. vanliga dricksglas som vid användningen värmdes upp.⁴ Och i mitten av 1930-talet nämns det också, att man på senare tider har utnyttjat fabrikstillverkade koppglas med en gummiboll i toppen.⁵ Däremot tycks de fabrikstillverkade koppglasen med vakuumpump ha varit sällsynta, men sådana har dock använts.⁶

Så som blodristande redskap användes vanligtvis koppjärnet, en kniv, en koppkrok eller en kopyxa. Men också den fabrikstillverkade koppsnäpparen eller koppapparaten eller ”snippan”⁷ har använts. Koppningsredskapen i Sverige är således i mycket stor utsträckning de samma som de i vårt land använda, även om benämningarna i någon mån

1 Se t.ex. Olaus Magnus 1555 & Benedictus Olai 1578 som i andra sammanhang har omtalats i föreliggande avhandling.

2 Lilja 1990, frågelistan M 101 Koppning och åderlätning av Campbell 1936, s. 23.

3 ULMA 9977, s. 16. 1936. Boda; ULMA 9922, s. 3. 1936. Arbrå; ULMA 11276, s. 5. 1938. Östervåla.

4 ULMA 10190, s. 5. 1937. Orsa; ULMA 10429, s. 9. 1937. Nordmark.

5 ULMA 10359, s. 14. 1937. Korsberga; ULMA 9977, s. 16. 1936. Boda.

6 ULMA 10727, s. 2. 1937. Skede.

7 ULMA 10455, s. 3. 1937. Bjurholm.

har varierat. Med dessa redskap har man alltså dragit upp hud och hackat upp sår i densamma, för att ur kroppen få ut illbloden, elakbloden, värkbloden, den fula orena bloden eller *mjällsjukoblo, sjukt blo, förvärkon blo*¹ som den också kallades och som ansågs utgöra själva sjukdomsorsaken.

Och det samma som i fråga om redskapen kan även konstateras när det gäller sjukdomsorsaken, att den är densamma, d.v.s. att det är den onda bloden på vilken benämningarna har varierat, medan den egentliga innebörden av dessa är densamma.

Medan däremot, när det gäller själva vårdlokalen i vilken man koppade i Sverige så skiljer den sig. För även om det föreligger någon enstaka uppgift om koppning i bastun, så tycks man oftast nog ha koppat inne i stugan,² i regel i närheten av elden i köksspisens,³ vars värme utnyttjades. Innan man började koppa måste de kroppsdelar som skulle koppas tvättas noggrant. Men det var också skäl att mjuka upp huden med ljumt vatten, med hjälp av en svamp eller en linnelapp,⁴ eller baddning med varmt vatten,⁵ som det också talas om. Koppade man på fötterna, så höll man fötterna dessförinnan i varmt vatten.⁶

En liknande skillnad som i fråga om koppningsplatsen beträffande Sverige och Finland, kan däremot inte märkas när det gäller det mest väsentliga, d.v.s. sjukdomarna eller krämporna, även om en del mindre avvikelser härvidlag dock kan iakttagas.

Det som vi konstatera i fråga om en avvikelse beträffande koppningen i Sverige och koppningen i Finland och som ibland omtalas, är koppning i sjukdomsförebyggande eller bara i förebyggande syfte eller för ökandet av motståndskraften, som det senare också talas om.⁷ Koppning för att förhindra en sjukdom eller en krämpa är något, som mig verterligen inte har förekommit i vårt land.

Ser man däremot till de sjukdomar eller krämpor mot vilka man har koppat i Sverige så är huvudvärken, precis som hos oss, en av de vanliga krämporna eller åkommorna mot vilken vårdmetoden har använts. Huvudvärken har man härvidlag försökt att bota genom att koppa, som det heter bak på halsen, i nacken eller bakom öronen eller mellan axlarna, men också på handleden har man koppat mot huvudvärk.⁸

Och i stort sett lika vanligt som att koppa mot huvudvärk har det varit att koppa mot tandvärk i Sverige. Om koppning mot tandvärk berättas det att de mest lämpade ställena av kroppen har varit kinderna⁹ men också bakom örat har man koppat mot tandvärk.¹⁰ Andra sjukdomar eller krämpor som man också har koppat mot i Sverige, precis som i Finland, har varit sådana som har beskrivits så som värk i axlarna, ryggvärk, ryggskott, reumatiska smärtor i ryggen eller bara ont i ryggen, som det också talas om. Härvidlag har

1 ULMA 10359, s. 9. 1937. Korsberga.

2 ULMA 12979, s. 11. 1939. Kumla; ULMA 11276, s. 17. 1938. Östervåla; ULMA 9885, s. 7. 1936. Järna.

3 ULMA 10013, s. 6. 1936. Burträsk; ULMA 10455, s. 8. 1937. Bjurholm.

4 ULMA 10727, s. 5. 1937. Skede.

5 ULMA 10359, s. 17. 1937. Korsberga.

6 ULMA 10455, s. 8. 1937. Bjurholm.

7 ULMA 10359, s. 7. 1937. Korsberga; ULMA 12979, s. 5. 1939. Kumla; ULMA 27941, s. 3–4. 1970. Ragunda.

8 ULMA 10429, s. 5. 1937. Nordmark; ULMA 11690, s. 2. 1938. Fläckebo; ULMA 10902, s. 1. 1936. Umeå lfs.; ULMA 27861, s. 4. 1970. Bergsjö.

9 ULMA 11690, s. 2. 1938. Fläckebo; ULMA 10429, s. 5. 1937. Nordmark.

10 ULMA 9922, s. 5. 1936. Arbrå.

man då koppat på den del av kroppen där det värkte, d.v.s. vid värk i ryggen koppade man på ryggen eller på sidan av ryggen.¹ Men vårdmetoden har också utnyttjats mot värk i axlarna och i höfterna liksom även mot olika slag av värk i lederna, så som t.ex. mot giktvärk men också mot växtvärk.² Och om det värkte i benen eller i fötterna så koppade man t.ex. på fötterna.³ Vidare talas det om koppning mot bulnader och svullnader, men även vid sting eller håll (hugg) som en början till lunginflammation har man använt vårdmetoden.⁴

En sällsynt form av koppning som i dessa uppteckningar omtalas i ett par enstaka fall är torrkoppningen som kallas för ”krukning” och som har använts mot ont i magen.⁵

I Sverige har det i regel varit kvinnor som har koppat och som har kallats för kopperskor, koppkärningar eller koppgummor i olika dialektala former. Ofta sägs det också, sannolikt under påverkan av frågeställningen i frågelistan,⁶ att barnmorskan på orten har varit s.a.s. skyldig att utföra koppning och att hon därför skulle ha hållit sig med fabriks-tillverkade koppningsredskap.⁷

Men förutom att det vanligtvis var kvinnorna som utförde koppningen, finns det också ett fåtal uppgifter om att männen, vid sidan om att dessa i regel har åderlåtitt också har koppat. Dessa kallades då för koppare eller koppgubbar.⁸

Även om åderlåtningen i regel har varit en uppgift för männen så talas det i enstaka fall om kvinnliga kopperskor som också slagit åder, om åderlåterskor.⁹

I fråga om jämförelsen mellan koppningen i Sverige och Finland kan man slutligen säga att det finns en sak som skiljer, och det är den att de kvinnliga kopperskorna också har åderlåtitt samt att de manliga åderlåtarna även har koppat. Men det som mest verkar ha varit annorlunda var att man i Sverige, i regel tycks ha koppat inne i stugan invid spisen och inte i bastun som i Finland. Något som sannolikt får ses mot bakgrunden av att bastun i Sverige, med undantag av bastubadstrakterna i Värmland, inte har använts allmänt för bastubad i samma omfattning¹⁰ som i Finland, där bastuns viktigaste användning just har varit för bastubad¹¹ och i vilken koppningen bäst lät sig utföras.

7.3.2 NORGE

När det gäller grannlandet Norge, så är det förutom ett kort omnämnande av blodtappningsmetodernas historia som bakgrund, främst användningen av koppningen i de nord-

1 ULMA 12979, s. 5. 1939. Kumla; ULMA 9922, s. 5. 1936. Arbrå; ULMA 10429, s. 23. 1937. Ytterhogdal.

2 ULMA 10455, s. 4. 1937. Bjurholm; ULMA 9850, s. 7. 1936. Västmanland; ULMA 10359, s. 7. 1937. Korsberga.

3 ULMA 10455, s. 4. 1937. Bjurholm; ULMA 11276, s. 8. 1938. Östervåla; ULMA 17537, s. 7. 1945. Ljusdal.

4 ULMA 12979, s. 6. 1939. Kumla; ULMA 9922, s. 5. 1936. Arbrå; ULMA 10429, s. 5. 1937. Nordmark; ULMA 12979, s. 6. 1939. Kumla.

5 ULMA 11690, s. 5. 1938. Fläckebo; ULMA 9885, s. 9. 1936. Järna.

6 Campbell 1936, ULMAs frågelista M 101, fråga 3.

7 ULMA 10455, s. 9–10. 1937. Bjurholm; ULMA 11690, s. 1–2. 1938. Fläckebo; ULMA 19509, s. 17. 1948. Ventlinge.

8 ULMA 10429, s. 1. 1937. Nordmark; ULMA 10727, s. 1. 1937. Skede; ULMA 15677, s. 1–3. 1942. Råggård; ULMA 19509, s. 3. 1948. Ventlinge; ULMA 12979, s. 2. 1939. Kumla.

9 ULMA 11276, s. 3. 1938. Östervåla; ULMA 17537, s. 1. 1945. Ljusdal; ULMA 10455, s. 2. 1937. Bjurholm; ULMA 10181, s. 4. 1937. När; ULMA 9930, s. 1. 1936. Agnetorp.

10 Talve 1960, s. 146–147.

11 Talve 1960, s. 325.

ligaste delarna av landet, det område som bebos av samerna, som det är bäst att här beskriva något närmare.

Beträffande denna korta redogörelse av koppningen i Nord-Norge kan vi inleda med att rent allmänt hänvisa till I. Reichborn-Kjenneruds digra verk *Vår gamle trolldomsmedisin* som utkom i fem band,¹ och i vilket det i ett avsnitt ingår en kort beskrivning av de olika blodtappningsmetoderna använda i Norge. Och vårdmetodens användning speciellt bland samerna har vidare belysts av Adolf Steen i boken *Samenes folkemedisin*. Men även i de arkivaliska samlingarna i vårt land finns det några korta avsnitt på band om koppning från Nord-Norge bandade på 1970-talet, och som här har utnyttjats. Slutligen har koppningens användning ännu på 1900-talet beskrivits av Eldbjørg Fossgaard i artikeln *Koppning Behandlingsmetode i levende bruk*.

Utän att desto närmare gå in på medicinens historiska utveckling i Norge, kan det konstateras att blodtappningen (*bloð lætr, lætr ser bloð, bloðlat*) så som en kur eller vårdmetod måste ha kommit tidigt till landet, eftersom den finns omnämnd redan i de äldsta norska lagarna från 1100- och 1200-talen.² Likaså omtalas blodtappningen i form av koppning i de medeltida västnordiska läkeböckerna i vilka det talas om *koppa blod læta, koppablóð láta (taka)* eller om *æðabloð láta ok koppa*.³ Reichborn-Kjennerud konstaterar vidare beträffande koppningen, att man skar in några grunda sår i huden innan uppvärmningen och påsättningen av det av oxhorn tillverkade hornet. Slutligen nämner han att man ibland har utfört torr-koppning genom att dra upp blod under huden utan upphackning av sår.⁴

Och i likhet med förhållandena i vårt land, så har koppningen varit i användning i Norge ännu på 1800-talet och fram till 1920-talet, ja i vissa fall t.o.m. ännu senare.⁵ I sin redogörelse över folkmedicinen bland samerna, sådan den har framkommit i den muntliga traditionen ännu i mitten av 1900-talet konstaterar Steen att såväl koppning som åderlåtning har varit mycket använda vårdmetoder bland samerna.⁶ Men vi skall dock koncentrera oss på koppningen.

Beträffande de blodsamlade redskap, som man här har koppat med, sägs det att dessa för det mesta har bestått av horn tagna från oxar och kor men även fårhorn har använts. Och dessa har kallats för *kopp horn*.⁷ En kopperska född på 1910-talet och verksam i Nord-Norge, berättar att man i toppen av kopp hornen hade satt på en tunn hud som verkade så att blodet stannade i hornet och inte kom i munnen på kopperskan, och för upphackningen av koppningssåren användes en rakkniv.⁸ Det berättas vidare att koppningen

1 Reichborn-Kjennerud 1928–1948.

2 Norges Gamle Love indtil 1387 I 1846, s. 328; Norges Gamle Love indtil 1387 II 1848, s. 251; Norges Gamle Love indtil 1387 III 1849, s. 15; Reichborn-Kjennerud 1944, s. 109.

3 Alfræði Íslenzk 1908, s. 63; Reichborn-Kjennerud 1944, s. 111.

4 Reichborn-Kjennerud 1944, s. 111.

5 Fossgaard 1979, s. 37–42.

6 Steen 1961, s. 26, 48.

7 Steen 1961, s. 26.

8 SKSÅ 153:2. 1971. Haakana, Veikko. Pasvikelva -älv dalen.

utfördes, som det sägs, i en eldad bastu.¹ Men det talas också om att huden måste gnidas väl innan hornet drogs fast.²

Ser vi då på uppgifterna om de olika sjukdomarna eller krämporna, mot vilka man har koppat i Nord-Norge kan man konstatera följande.

Mot huvudvärk har man vanligtvis koppat i nacken eller i nackgropen eller på bägge sidorna om nacken. Och mot svindel, yrsel eller svimningsfall koppade man likaså i nacken. Men om man hade riktigt hård huvudvärk kunde man t.o.m. koppa på hjässan.³

Tandvärk botades också genom koppning i nacken, men kunde dessutom botas med att koppa bakom örat eller på kindbågen.⁴

Mot ryggvärk, ryggskott eller ont i ryggen koppade man på ryggen på det värkande stället. Vid skuldervärk gällde det att koppa på skuldrorna. Och om man hade ont i bröstet så koppade man tre gånger på ryggen.

När det värkte i armarna gällde det att koppa på utsidan av armarna likaså vid förfrysning av benen skulle man koppa på utsidan av benen.

Och vid kramp koppade man i nacken. Koppning ansågs även vara bra mot gikt och om armar och ben domnade, liksom även mot alla slag av blåa fläckar på kroppen, varvid man koppade direkt på fläckarna, konstaterar Steen till slut i sin översikt av koppningens användning.⁵

7.3.3 ESTLAND

Den här framlagda sammanfattande redogörelsen över koppningen använd som en folkmedicinsk vårdmetod i vårt södra grannland Estland, baserar sig enbart på en del i litteraturen förekommande beskrivningar av vårdmetoden.

Utän att desto närmare gå in på det estniska medicinalväsendet med sin långa och i många fall tyskinfluerade historia, med bl.a. badarna och badarskraen, och som finns utförligt beskriven bl.a. i de biografiska lexikonerna över läkare i Livland och Estland,⁶ kan det konstateras att till en av de äldsta och mera detaljerade beskrivningarna över koppning, som jag har träffat på hör A.W. Hupels beskrivning rubricerad *Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland* från 1774. I denna redogörs det i något förvånande ordalag för det bland bönderna på landsbygden, vid sidan om åderlåtningen, utövade bruket av koppning. Det talas här om bruket av koppning som utförs av en gammal kvinna, som använder sig av samma järn med vilket man åderlåter hästar. Med detta järn slår hon några gånger i huden och placerar därefter ett i varmt vatten uppvärmt kohorn ovanpå det upphackade stället av huden för att dra ut blod.⁷

Och i det av J.C. Petri 1802 publicerade arbetet *Ehstland und die Ehsten ...* ingår det en i det närmaste identisk redogörelse över koppandet. Det talas också här om en gam-

1 SKSÄ 152:16. 1971. Haakana, Veikko. Pasvikelva -älv dalen.

2 Steen 1961, s. 26.

3 Steen 1961, s. 26; SKSÄ 152:16. 1971. Haakana, Veikko. Pasvikelva -älv dalen.

4 Steen 1961, s. 26; SKSÄ 152:16. 1971. Haakana, Veikko. Pasvikelva -älv dalen.

5 Steen 1961, s. 26.

6 Brennsohn 1905, s. 19–75; Brennsohn 1922, s. 27–114.

7 Hupel 1774, s. 561.

mal kvinna som tar ett åderlåtningssjårn för hästar, eller en skarp knivsudd för att göra några ristningar i den med vatten uppvärmda upphöjda huden. Därefter tar hon ett litet kopphorn, uppvärmt i hett vatten och placerar det över de upphackade såren. Med hornet suger hon ut blod tills det att hornet fyllts, varefter blodet kastas bort och hon fortsätter med operationen på ett annat ställe av kroppen.¹

I den redogörelse över olika botemedel använda av esterna på Ösel, som läkaren J.W.L. von Luce publicerade 1829 under rubriken *Heilmittel der Ehsten auf der Insel Oesel* finner vi koppningen beskriven som en av esterna omtyckt vårdmetod.

Koppningen utförs för det mesta av en kvinna, som i de flesta fall saknar en koppsnäppare, varvid hon använder sig av ett om ett åderjärn påminnande koppjärn, med vilket hon hackar upp i huden. Och i stället för koppglas sätter hon av horn avkapade kopphorn på på huden, vars skarpa kanter förorsakar smärta. Enligt esternas uppfattning kunde koppning endast utföras i en väl eldad badstuga och vårdmetoden har använts mot reumatism, halsfluss, tandvärk samt känslolöshet etc.

Slutligen konstaterar von Luce att det i stor utsträckning bland läkarna glömts bort att esterna använde sig av torr-koppning, speciellt mot kolik samt då man inbillade sig att naveln hade slitit sig från sitt ställe. För att återställa detta ansågs de vid koppningen använda hornen vara för små, varför man placerade ett ölglas eller en kruka på magen, varigenom det icke sällan uppkom navelbrock.²

Men det är dock icke enbart från landsbygden i Estland som det sedan slutet av 1700-talet föreligger s.a.s äldre uppgifter om bruket av koppning. Det berättas t.ex. att det också i den gamla hansastaden Reval med omnejd ända sedan senmedeltiden har funnits ett flertal badstugor med badare vars uppgifter har varit att bl.a. utföra koppning. Med tiden växte antalet badstugor och badare i staden och det uppkom en konkurrens inte enbart badarna emellan, utan även mellan andra som utförde koppning. I slutet av 1600-talet klagar en badare till den kungliga ståthållaren i Reval bittert över att det i badstugorna förekom äldre kvinnor, som genom sitt oförnuftiga koppande med spikar och horn i stället för åderjärn och koppglas föröder mången fattig människas hälsa. Detta, som det sägs, råa slag av koppning har för icke länge sedan varit i bruk i de här förekommande folkbadstugorna.³

I likhet med förhållandena i vårt land så har koppningen som en vårdmetod levat kvar ännu på 1900-talet i Estland där den alltjämt har utförts i en bastu. En detaljerad redogörelse över den sentida koppningen baserande sig på arkivaliskt material ingår i Tamara Habichts beskrivning av den estniska bastun, rubricerad *Eesti saun* från 1972.

Traditionen med att använda just bastun för att koppa i, har som sagt fortsatt i Estland. I regel var koppningsbastun en för ändamålet eldad bastu som kallades för *kupusaun* som användes av äldre människor, vilka kunde samlas ett par gånger per år, om våren och om hösten för att bli av med dålig blod och låta ersätta den av arbete plågade blodet. De som

1 Petri 1802, s. 266–267.

2 von Luce 1829, s. 119–120.

3 Dehio 1894, s. 226; Gustavson 1969, s. 104.

då brukade samlas var i regel kvinnor men även män som sökt sig till någon gård till vilken en kopperska hade kommit för några dagar för att koppa.¹

De använda redskapen bestod av det bekanta blodsamlande kophornet *kupud*, som var tillverkat av ett avsågat horn från nötboskap med ett hål i toppen kring vilket man till sist hade fäst en tunn hinna av svinister.

Upphackningen av koppningssåren gjordes med en liten av järn tillverkad koppysa, ca 10 cm lång, och som kallades för *kupukirves* eller *kupurauga*. Med en dylik hackades 4–5 sår upp i huden.²

Och de sjukdomar eller krämpor mot vilka det sägs att man har koppat, har då varit sjuka skuldror, susande öron, halsåderssmärtor, men även mot flytande eller när reumatism inträffar. Enligt den folkliga uppfattningen så var koppningen en metod för att sätta blodet i rörelse och avlägsna den dåliga blodet.³

Den som utförde vårdmetoden, var sedan gammalt kopperskan den kringvandrande folkliga ”doktor” som på estniska har kallats för *kuputaja*, *kuppija*, *kuppar*, *kuppari*, *kupulaskija*, *kupumoor* samt *kupparimuori*. I regel var hon alltså en kvinna, men även manliga koppare, *kuppar* har förekommit. Det berättas t.ex. om en manlig koppare, som vandrade omkring i byarna med en hornsäck på ryggen och den som önskade låta sig ådras eller koppas, hade då en möjlighet till detta. Den ersättning som människorna gav kopperskorna utgjordes av matvaror.

Avslutningsvis konstateras det att bastun har i Estland haft samma stora betydelse i fråga om koppningen som i Finland och att redskapen har varit likadana.⁴

7.3.4 RYSSLAND

I likhet med de tidigare kortfattade beskrivningarna av koppningen i grannländerna, kan vi inledningsvis konstatera att medicinens historia i Ryssland fram till början av 1800-talet har bl.a. beskrivits av läkaren W.M. Richter i det tredelade verket *Geschichte der Medicin in Russland* från 1813–1819. I verkets första del ingår, dels ett kapitel med en närmare beskrivning av ångbadet och dess sedan mycket länge tillbaka utbredda användning i Ryssland och dels ett kapitel med en noggrann redogörelse över de i landet brukade husläkemedlen och de härvidlag utnyttjade medicinalväxterna.⁵

När det gäller benämningarna på koppningsredskapen i Ryssland är det lämpligt att hänvisa till M. Murkos artikel *Die Schröpfköpfe bei den Slaven. Slav. bańa, bańka, lat. balnea* från 1913, och i vilken författaren inom ramen för *Wörter und Sachen*-begreppet söker en tillfredsställande förklaring och övergång i betydelsen till de olika inom de slaviska språken, inklusive storryskan använda benämningarna på bl.a. kophornen respektive blodkopporna och deras historia.⁶

1 Habicht 1972, s. 101–102.

2 Habicht 1972, s. 100–101.

3 Habicht 1972, s. 100–101.

4 Habicht 1972, s. 101–102.

5 Richter 1813, s. 76–83, 89–139.

6 Murko 1913, s. 1–42.

Beträffande den ryska folkmedicinen bör det hänvisas till läkaren A. Tšarukovskims verk Народная Медицина från 1845 med en redogörelse över utvärtes sjukdomar inom folkmedicinen fram till 1840-talet och i vilken det även ingår kortare beskrivningar av såväl koppning, påsättning av blodiglar som åderlätning.¹

De för oss tillgängliga beskrivningarna av den överallt i Ryssland flitigt använda badstugan, *banjan* grundar sig i stor utsträckning på olika skildringar skrivna av utlänningar, vilka på 1600-talet skriver i positiva ordalag om bastun, medan man på 1700-talet förfasar sig över bastubadandet, för att åter på 1800-talet beskriva bastun i positiv anda.² Beträffande speciellt koppningen och dess utförande just i bastun är det däremot ytterst knapphändigt med uppgifter.

Den första som det sägs ha gjort en egen avhandling om den ryska bastun var den portugisiska läkaren Antóniо Nunes Riberio Sanchès, vars handskrift troligtvis är från 1771 och i vilken han om koppningen skriver på följande sätt. Mången låter sig efter bastun koppas en gång i månaden eller så ofta de känner smärtor i kroppen eller blodstockningar. Och han antar vidare att bruket med att i onödan avtappa blod har kommit till Ryssland från Tyskland med de badare, vilka fört sin institution dit. Och han fortsätter med att konstatera att koppningen är ett skadligt bruk, som utförs av badare vilka inte tänker på något annat än sin egen förtjänst. Avslutningsvis säger han att det bör göras klart att varken koppning eller åderlätning bör tillåtas utan speciell läkarordination.³

I fråga om benämningarna på redskapen konstaterar Murko inledningsvis att användningen av horn så som de ursprungliga koppningsredskapen kan på basis av ordböcker påvisas inom olika slaviska språk, så som t.ex. bland slovenerna, där dessa kallas för *rog*, *roge staviti* (= placera horn), *rožič*, bland kroaterna och bulgarerna för *rog* liksom även bland storryssarna *rožok*, *rožki*, det som främst intresserar oss här.⁴

Murko säger vidare att man erinras om att detta begrepp fortfarande lever kvar bland storryssarna i och med att benämningen *rožok* jämföras med *bańka* och att denna uttryckligen förklaras så som en blodkopp, tillverkad av glas eller av lergods och även förklaringen till *suchija banki* (= torr koppning) med *postanovka kubkov* (= uppställa bågare) *v prisos* (= till att suga fast) talar för detta. Murko nämner vidare att den vitryska benämningen *bańka* förklaras vara små horn (*rožok*) för åderlätning.⁵

Utän här desto mera ingående beröra alla de olika historiska benämningarna på de blodsamlade koppningsredskapen inom de sydslaviska områdena, som Murko här anför, kan vi allmänt konstatera att dessa benämningar tyder på en romansk påverkan av benämningarna på redskapen i fråga.⁶

Och inom storryskan, fortsätter Murko, förklaras *bańka* så som ett instrument för att låta blod (*rožečnoj, podrožečnoj krovi*), det betyder ett horn och den under hornet be-

1 Tšarukovskim 1845, s. 202–220. Vid tolkningen av den ryska texten har Heikki S. Vuorinen bidragit med värdefull hjälp, 2001.

2 Vuorenjuuri 1967, s. 247.

3 Vuorenjuuri 1967, s. 240–241.

4 Murko 1913, s. 1.

5 Murko 1913, s. 1.

6 Murko 1913, s. 2.

fintliga blodet, något som åter hänvisar till hornet, det s.a.s. ursprungliga materialet på ”blodkopp”. Murko säger vidare på basis av förvandlingarna i uttalandet av vissa stavelser i ordet, att *bańka* närmast i betydelsen blodkopp, har kommit västerifrån till Ryssland, dit det kan ha spritt sig sannolikt genom inexact skriftlig förmedling eller muntligen med de äldsta barberarna och fältskärarna, vilka var främlingar.¹

Såväl användningen av som benämningen på dessa redskap är i Ryssland sedan länge vida kända så väl vid torrkopplingen som vid den blodiga kopplingen.²

En närmare beskrivning av de olika i början av 1800-talet i Ryssland använda kopplingsredskapen ingår i det ovannämnda avsnittet om koppling av läkaren A. Tšarukovskim. Han talar här både om kopphorn (*roźki*) samt om blodsamlade redskap (*banki*) tillverkade av glas eller lergods för såväl torr som blodig koppling. De torra kopphornen sugas fast på huden för att s.a.s. minska på lufttrycket under huden. Medan de blodiga kopphornen eller blodkopparna sugas fast på liknande sätt vid huden, men före själva fastdragandet görs det inskränningar i huden.

Såväl de torra som de blodiga blodkopparna fungerar så som uppvärmbara blodkoppar med hjälp av sönderrivna blånor eller sprit som tänds på inuti för att skapa ett vakuum som drar fast dem. Men Tšarukovskim beskriver även av glas tillverkade blodkoppar med en i toppen påskruvad vakuumpump. Och så som blodristande redskap redogörs här för en kubformad koppsnäppare med 6–12 klingor vilka med hjälp av ett litet tryck på en fjäder skär in i huden.³

Det bör påpekas att Tšarukovskim inte på något ställe i sin beskrivning av själva kopplingen med ett enda ord nämner att denna skulle ha utförts i en bastu. Tšarukovskim säger att man innan kopplingen påbörjas tvättar kroppen med en tvättsvamp som blötts upp i varmt vatten.

De i samband med den blodiga kopplingen uppskurna snitten i huden ur vilka det sipprar ut blod sköljs därefter med hjälp av varmt vatten för upprätthållandet av blodflödet. Men det sägs också att om inte blodflödet upphör av sig själv senare bör man ha en torr ticka i beredskap som kan användas som kompress.⁴ Beträffande de torra kopphornen så används dessa bl.a. vid stick i magen, för att återfodra magen, vid bräck, navelbräck och vid framfallen tjocktarm och livmoder.

Medan det om de blodiga kopphornen eller blodkopparna sägs att dessa placerades bakom öronen, i nacken och mellan skulderbladen, på bröstbenen (vid en kraftig mäniska) på buken, på korsryggen, på låren och på inre sidan av låren.

När det gäller de direkta sjukdomarna eller åkommorna som omtalas, så säger Tšarukovskim att man vid inflammerade ögon placerar blodiga blodkoppar bakom öronen samt mot huvudvärk i nacken och bredvid på sidan, om det hugger och sticker i sidorna, mellan skulderbladen och på bröstbenen samt vid envis reumatism på olika

1 Murko 1913, s. 4.

2 Georgi 1775, s. 317; Richter 1813, s. 96; Tšarukovskim 1845, s. 202–204; Murko 1913, s. 3–4.

3 Tšarukovskim 1845, s. 202–203.

4 Tšarukovskim 1845, s. 203.

kroppsdelar.¹ Tšarukovskim konstaterar mot slutet av sin redogörelse att utnyttjandet av kopphorn och blodkoppar är ett omtyckt medel bland vårt enkla folk, som dock enligt honom använder dem utan urval.²

Slutligen kan man alltså säga att en del spridda uppgifter sedan nya tidens början och från olika delar av landet ger vid handen att koppningen såväl i dess torra som blodiga form har varit i användning. Förutom uppgifterna om de vanliga av horn tillverkade kopphornen finns det även uppgifter om användningen av olika slag av fabriksstillverkade koppningsredskap sedan 1800-talets början.

Även om man bör hålla i minnet att en del fenomen inom olika kulturer kan ha uppstått spontant inom dessa utan påverkan utifrån,³ så verkar det på basis av de uppgifter som har framkommit här, att koppningen som en vårdmetod kan ha spritt sig till Ryssland med badare västerifrån samt från sydväst. Som ett exempel kan det nämnas att vårdmetoden sedan länge tillbaka har varit känd även i Ungern.⁴

---

1 Tšarukovskim 1845, s. 203–204.

2 Tšarukovskim 1845, s. 203.

3 von Hovorka & Kronfeld II 1909, s. 385.

4 Bencze 1960, s. 44–50.

8. SLUTLEDNINGAR

8.1 Koppningen ansågs effektiv – eller så användes den i brist på andra vårdformer

8.1.1 RESULTAT I FORM AV AVTAPPAD BLODMÄNGD

Av berättelserna i det arkivaliska materialet framgår det att kopperskorna i utövandet av sitt yrke alltså har varit skickliga och utfört koppning på de rätta ställena av kroppen för avtappandet av den onda blodet. Av berättelserna att döma har också de som har låtit sig koppas varit nöjda med resultatet, för smärtorna i kroppen har lindrats eller upphört.

En konkret sak, som enligt såväl de som koppade som de som blev koppade, som man har mätt resultatet med, har varit den ur kroppen avtappade blodmängden. För ju mera av den onda blodet som kom, desto effektivare ansågs metoden vara. Den avtappade mängden blod har alltså varit ett kriterium enligt vilken vårdmetodens effekt har mätts. Eftersom varken kopperskan eller den som blev behandlad har haft någon form av medicinsk kompetens att falla tillbaka på, kan väl inte någon form av medicinskt resultat härvidlag räknas. Och inte heller de uppgifter som ingår i det arkivaliska materialet ger härvidlag rent medicinskt sätt några ledtrådar i fråga om ett dylikt resultat.

För det som i fråga om resultatet ofta nog framgår, är den känsla som vederbörande kände efter det att hon eller han hade blivit behandlad och som ger en antydning om att man har varit nöjd. Man kände sig som det sägs, helt enkelt lättad i och med att man hade blivit av med den värkande tyngande blodet i kroppen, vilket efteråt gav en känsla av välbefinnande. Om detta berodde på den avtappade blodet eller de endorfiner¹ som man nu på senare tider har kommit underfund med att kan ha utlösts vid upphackandet av sår i huden, är svårt att avgöra. Och speciellt om man beaktar de senaste tidernas forskningar rörande den roll som endorfinerna spelar i samband med bastubadandet och i vilka man hänvisar till så pass motstridiga uppgifter rörande endorfinerna att inte ens alla tror på teorin om endorfinerna.² Säkert är dock att endorfinerna i kroppen och kunskapen om dessa inte har varit kända för de kopperskor vilka på den tiden verkade i vårt land.

8.1.2 EN POPULÄR VÅRDMETOD SOM ANVÄNDES LÄNGE TACK VARE RÖKBASTUN

En annan sak som man även bör beakta beträffande resultatet och inverkan av koppningen som en vårdmetod, är dess kontinuitet. Och härvidlag avser jag inte vårdmetoden i t.ex. sin skolmedicinska form, som ju mer eller mindre oförändrad har fortsatt sedan antiken och fram till slutet av 1800-talet har ingått som en del av skolmedicinen, utan koppningen i dess folkmedicinska form och det faktum att vårdmetodens utnyttjare generation efter generation i vårt land har vänt sig till kopperskorna för att söka lindring och bot för

1 Laatikainen 1989, s. 813–821.

2 Vapaatalo & Viinikka 2007, s. 1538–9.

sina krämpor. Det att vårdmetodens utnyttjare så pass flitigt har använt sig av koppningen visar, att den åtminstone enligt deras egen uppfattning har varit effektiv och att den gett dem den lindring och bot som de eftersträvade. För om koppningen inte hade haft den inverkan som man förväntade sig av den kan man undra över hur man i så fall skall kunna förklara vårdmetodens stora popularitet från en generation till en annan.

Det faktum att uppgifterna om att vårdmetoden inte skulle ha haft den avsedda inverkan är ytterst få jämfört med upplysningen om vårdmetodens positiva effekt i det arkivaliska materialet, är något som bör beaktas. I källkritiskt hänseende bör man även uppmärksamma det, att ett negativt eller uteblivet resultat mera sällan brukar registreras eller omtalas i dylika sammanhang. Och beträffande den del av det omfattande material som grundar sig på svar på frågelistor bör man komma ihåg det faktum att man inte har frågat efter ett uteblivet resultat.¹ Man redogör gärna för det som har hänt, men inte för sådant som inte har inträffat, i detta fall då att koppningen inte skulle ha haft effekt.

En annan faktor som i detta sammanhang även bör uppmärksammas, när det gäller koppningsbruket i vårt land är den omgivning i vilken koppningen har utförts. Det är här som bastun, speciellt då rökbastun kommer med i bilden. För det faktum att en väleddad rökbastu utgjorde ett mycket lämpligt ställe att koppa på har med stor sannolikhet också inverkat på användningen av vårdmetoden.

Den väleddade bastun var i det närmaste steril och man hade vanligtvis tillgång till varmt vatten som behövdes vid koppandet. Men framför allt det faktum att rökbastun var någonting som fanns på så gott som varenda gård ute på landsbygden har sannolikt nog bidragit till vårdmetodens stora popularitet. Det var inte så svårt att kalla på en kopperska till gården om man hade en egen rökbastu, men inte heller att bege sig till den gård dit en kringvandrande kopperska hade kommit. För om man inte själv råkade ha en rökbastu, så brukade man samlas i en lämplig bastu i grannskapet, när en kopperska väl hade kommit till gårds.

Man kan väl säga att den rikliga förekomsten av badstugor, speciellt på landsbygden har utgjort den så att säga kulturella omgivning som bidragit till att skapa den form av koppning som har utövats hos oss. Och just i fråga om det flitiga utnyttjandet av bastun i detta sammanhang och som på denna punkt skiljer sig från den form i vilken vårdmetoden utövades t.ex. i grannlandet Sverige, där man nog också har koppat i en bastu, men inte på långt när i en lika stor utsträckning. Däremot så verkar koppningen i det södra grannlandet Estland att mera påminna om den form som har utövats i vårt land.

Men man bör inte heller bortse från det faktum att koppningen tillsammans med de övriga blodtappningsformerna sedan långa tider tillbaka i många fall har utgjort de enda formerna av vård som befolkningen på landsbygden hade tillgång till och en möjlighet att använda sig av.

---

¹ TYKL 1972, Ke46, frågelistan.

8.1.3 LÄKARNA SOM VAR SÄLLSYNTA GJORDE ATT KOPPERSKORNA UPPSKATTADES

Sjukhusen och läkarna fanns i de större städerna i landet. En läkare och annan officiell sjukvård ute på landsbygden var sällsynt. Vi behöver blott tänka på att de första kommunalläkarna i vårt land började sin verksamhet först i slutet av 1800-talet. Och det tog tid innan det kommunala sjukvårdsväsendet började vara väl utbyggt hos oss.¹ En viktig sak i detta sammanhang är också ersättningen för eventuell vård. Läkarna och den officiella vården måste man kunna betala med reda pengar, något som man inte alltid hade tillgång till. Medan kopperskorna brukade få betalt för sina tjänster i natura.

Tillsammans med de övriga blodtappningsmetoderna har koppningen på den tiden alltså inte varit en alternativ vårdmetod, utan i många fall det enda som hade att ty sig till. Givetvis avtog utnyttjandet av koppningen som en vårdmetod i takt med att den officiella sjukvården utvecklades i vårt land, men trots det så har den levat kvar i sin mer eller mindre ursprungliga form bland befolkningen åtminstone på landsbygden ännu i mitten av 1900-talet och i vissa enstaka fall ännu något årtionde senare. Koppningen var en vårdmetod som man sedan länge tillbaka hade vant sig vid att utnyttja och som på den tiden den var i bruk som användes och uppskattades. Vårdmetoden var något som man inte så gärna lämnade, även om den officiella sjukvården hade utbredd sig också på landsbygden.

Sammanfattningsvis kan man väl helt kort säga att koppningen inom sin kulturella omgivning ansågs vara effektiv. Men samtidigt var den också i många fall något av det enda man hade att ty sig till som botemedel mot ett flertal olika sjukdomar och krämpor. Samtidigt torde man också kunna hänvisa till diskussionerna och teorierna som framlagts av A. Kleinman och som talar om de olika vårdformerna och deras effektivitet inom sin egen kulturella omgivning.²

8.2 Orsakerna till att koppningsbruket började avta

8.2.1 KOPPNINGEN AVTOG INTE PÅ GRUND AV NÅGOT ALLMÄNT FÖRBUD

Utgångspunkten för den föreliggande avhandlingen har varit att behandla koppningsbruket under en period som sträcker sig från slutet av 1800-talet fram till tiden kring mitten av 1900-talet och så som det framträder i det här utnyttjade arkivaliska materialet.

Det i vårt land i samband med de alternativa vårdformerna ”återupptagna” bruket av koppning och diskussionen om en eventuell koppling till akupunkturen, som sedan början av 1980-talet har förekommit hos oss³ faller utanför den egentliga ramen av denna avhandling men som det dock kommer att hänvisas till i slutet.

Härvidlag kan man undra över varför och när har det traditionella koppningsbruket sådant det har beskrivits i det arkivaliska materialet hade avtagit i så pass hög grad som

1 Palmén 1931, s. 57–58.

2 Kleinman 1980, s. 375–387.

3 Vaskilampi & Hänninen 1981, s. 1174–1183.

det hade gjort hos oss. När det gäller svaret på ett dylikt undrande säger det sig självt att det står att sökas i den yngre och yngsta delen av det arkivaliska materialet, det som har tillkommit efter 1960-talet, för det är här, som man får ett mer eller mindre entydigt svar på frågan om varför man inte har utnyttjat koppning som en vårdmetod mera sedan 1950–1960-talen i vårt land.

Enligt de i materialet framkomna uppgifterna rörande koppningsbrukets upphörande så verkar det nog inte vara fråga om något mera allmänt förbud mot vårdmetodens utnyttjande, även om man kanske kunde tro detta, som direkt skulle ha tagit kål på koppan. För redan på 1930-talet konstateras det i den i vårt land publicerade moderna läkarboken Hälsa och sjukdom bl.a. att: ”Bland behandlingsmetoderna i den finska bastun bör den mångenstädes alljämt omhuldade ’koppningen’, (ett slags blodavtappning), icke glömmas. Enär emellertid detta förfarande med säkerhet ofta okritiskt användes, samt då ’koppgumman’ väl knappast någonsin kan förutsättas inneha de för ingreppets utförande nödiga förutsättningarna, så vore det önskvärt, att koppningen i badstugorna komme ur bruk ... Koppningen kan nuförtiden fås utförd av skolade personer (t.ex. sjuksköterskor).”¹ Men som vi har sett så upphörde inte användningen av och utförandet av vårdmetoden i badstugorna, bara för att läkarna inte direkt rekommenderade utnyttjandet av koppning.

Den mest naturliga förklaringen ligger i det faktum att de kopperskor som sedan början av 1900-talet hade varit aktiva hade uppnått den åldern att de inte mera orkade eller ville utföra koppning och därför så minskade antalet kopperskor radikalt ute på landsbygden. Och att det kring mitten av 1900-talet knappast mer fanns någon yngre generation i större omfattning åt vilken de äldre kopperskorna då kunde lära ut eller överföra sina färdigheter. Här kan man säkert säga att en annan naturlig förklaring till att man inte mera kanske alltid behövde utnyttja koppningen ligger i att man hade större möjlighet att utnyttja hälsovårdsväsendets uppbyggnad och utbyggnad efter kriget på 1940-talet i vårt land.

8.2.2 DET FANNS Knappt Några Aktiva Kopperskor Mera kvar

Men så som det framkommer av materialet så är det fråga om ett mer eller mindre enstämmigt konstaterande, att man inte mera på 1950- och 1960-talen hade tillgång till kopperskor på landsbygden. För enligt överensstämmande uppgifter i uppteckningarna redan i slutet av 1950-talet och början av 1960-talet sägs det kort, att de gamla kopperskorna ofta nog saknas på orten eftersom de för det mesta helt enkelt hade dött bort.² Medan det i det yngsta arkivaliska materialet konstateras vidare, förutom det att det inte mera finns tillgång till någon kopperska på landsbygden, att man nog gärna ännu skulle låta sig koppas

1 Eskelin & Tillgren (Savolin) 1930, s. 38.

2 SKNA 404:1, A:55. 1960. Kiviniemi, Eero. Kankaanpää; SKNA 148:1, A:15. 1959. Virtaranta, Pentti & Itkonen, Terho. Konginkangas; SKSÄ 72:46. 1959. Kylmänen, Liisa. Ylikiiminki; SKSÄ 125:12. 1962. Raivio, Vuokko. Jalasjärvi.

eftersom det var en behaglig känsla, om man bara nu på senare tid s.a.s. hade en möjlighet till detta, genom att lyckas med att få tag på en kopperska.¹

Det har också i det arkivaliska materialet antytts att det var speciellt på landsbygden som kopperskan hade dött ut men att koppningsverksamheten i några enstaka fall har fortsatt i de allmänna badstugorna i städerna eller i de större tätorterna, där kopperskorna har haft mer eller mindre regelbundna tider i någon bastu i vilken de tog emot och utförde koppning.²

Sammanfattningsvis kan vi då säga att koppningsbruket, i den form det vid sidan av de övriga blodtappningsformerna sedan långa tider tillbaka hade utövats i vårt land, och som här har beskrivits ingående sedan slutet av 1800-talet, avtog i stor utsträckning kring mitten av 1900-talet knappast på grund av några bestämmelser eller förbud, utan delvis som en följd av ett utbyggt hälsovårdsväsende, men främst på grund av att största delen av den aktiva generationen av kopperskor så småningom dog ut och blev en sällsynthet på landsbygden i vårt land. Men trots ett utbyggt hälsovårdsväsende i vårt land så verkar nog behovet av att få sig koppad inte ha upphört för den skull. För det fanns fortfarande en önskan om att just genom koppning kunna bli av med den onda blodet i kroppen. Något som sannolikt också är förklaringen till att koppningen i en viss utsträckning har levat kvar hos oss.

***

Koppningen som en vårdmetod och vars användning i vårt land här har beskrivits ingående från slutet av 1800-talet fram till mitten av 1900-talet tar fasta dels på de olika slagen av använda redskap och en lämplig vårdlokal och dels på de olika ställen av kroppen på vilka redskapen i samband med vården applicerades. Men här har också beskrivits de olika sjukdomar eller krämpor, eller snarast deras symptom, som man därvidlag har sökt att vårda samt huruvida metoden har haft den avsedda inverkan.

Beträffande såväl de blodsamlade som de blodristande redskap som varit i bruk hos oss, kan man konstatera att dessa knappast alls har förändrats till varken form, material eller funktionsprincip sedan deras uppträdande under antiken fram till mitten av 1900-talet hos oss.

Det samma gäller i stort sett även utförandet av vårdmetoden, varvid de blodsamlade redskapen först har applicerats, eller som man sade hos oss, dragits fast på olika delar av kroppen, dels i enlighet med var sjukdomen eller krämpan kändes av och dels på ett ställe långt ifrån där värken kändes av i kroppen och som bägge var anvisningar kända redan under antiken. Fastdragandet av de blodsamlade redskapen på basis av tankegången om den mörka, onda blodens uppträdande i kroppen som den yttersta sjukdomsorsaken har

1 SKSÄ 149:35. 1973. Jauhiainen, Marjatta. Valtimo; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 334, s. 16. Valtimo. 1972; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 239, s. 20. Sippola. 1972.

2 SKSÄ 359:5. 1967. Penttinen, Kirsti & Lappalainen, Jukka. Kiuruvesi; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 359, s. 6. Pielavesi. 1972; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 14, s. 179. Alastaro, Loimijoki & Metsämaa. 1972; TYKL/frågebl./46: meddelare nr 151, s. 43. Limingo & Temmes. 1972.

även den hängt med sedan antikens dagar. Samma sak gäller även samlandet av blodet under ytan av huden med de blodsamlade redskapen, torrköppningen som även den var känd under antiken liksom även uppristandet av sår i huden för den blodiga köppningen, som varit den vanligaste formen hos oss.

Såväl de enskilda redskapen som deras användning, d.v.s. själva vårdmetoden hade beskrivits och dokumenterats redan av en rad antika medicinska skriftställare. Deras beskrivningar eller anvisningar hade sedermera på olika vägar förts in i medeltiden där dessa sedan ingick i olika handskrifter. Anvisningarna i de olika manuskripten har där- efter kopierats och utnyttjats av författarna till de läke- eller läkarböcker, vilka i och med boktryckarkonstens uppfinning fick en större spridning, åtminstone inom de skolmedi- cinska kretsarna. Medan anvisningarna om de olika blodtappningsformernas användning för s.a.s. allmänheten var tänkt att spridas via almanackorna, vilka började utges i början av nya tiden. I dessa hade man bland alla de olika goda praktiska råden även infört lättfatt- liga s.k. wahlmärken som med beaktandet av tecknen inom djurkretsen angav lämpliga dagar under året för såväl köppning som åderlåtning och som ingick i almanackorna fram till mitten av 1720-talet i vårt land.

Förutom de nyss nämnda bevarade almanackorna med de lättfattliga anvisningarna har vi en del enstaka uppgifter av olika slag om vårdmetoden och dess utövare som har bevarats sedan slutet av 1400-talet och mitten av 1500-talet som tyder på en tidig använd- ning av köppningen i vårt land.

Och vidare när det gäller köppningen i den form den i regel har utövats hos oss kan man säga att även vårdlokalen, en väluppvärmd rökbastu, som har funnits på så gott som varenda gård i landet, torde i hög grad ha bidragit till att just köppningen som en flitigt utnyttjad vårdmetod här, har stått sig i stor utsträckning nästan ända fram till våra dagar. Men även avsaknaden av mera omfattande hälsovårdstjänster på landsbygden tidigare, torde ha varit en av orsakerna till vårdmetodens flitiga utnyttjande.

En annan viktig bidragande faktor till vårdmetodens ”överlevande” torde ha varit den i regel uppskattade kopperskan med den kontinuitet som hon representerade. Något som innebar att det var genom henne som de gamla kunskaperna om vårdmetodens utförande hade förts vidare via en muntlig tradering av de sedan antiken härstammande uppgifterna om sjukdomarna eller krämporna och köppningspunkterna på kroppen och som man väl kan säga att mer eller mindre hade styrt kopperskornas beteende, något som väl har fram- kommit i det här utnyttjade arkivaliska materialet där dessa uppgifter har dokumenterats.

Som jag ser det har vi alltså här att göra med en vårdmetod som i den utformning, den i en mer eller mindre omfattande utsträckning ännu utövades i mitten av 1900-talet hos oss, utgjorde en del av det från antiken till att börja med via litteraturen härstammande arvet beträffande försöken i att vårda olika sjukdomar eller krämpor med ett, som man i regel ansåg gott resultat, vilket torde ha bidragit till just köppningens popularitet i vårt land.

8.3 Utblick över koppningen i ”dagens” Finland

8.3.1 INLÄRNINGEN AV KOPPNINGSKONSTEN SKER VIA KURSER

Även om användningen av vårdmetoden i märkbar grad hade avtagit på 1950- och 1960-talen i vårt land, främst på grund av att största delen av de, på den tiden ännu verksamma kopperskorna hade blivit för åldersstigna för att kunna fortsätta med koppandet, så kan vi konstatera att man trots det inte helt hade upphört med att utnyttja vårdmetoden hos oss.

För i de undersökningar om koppning som har gjorts i början av 1980-talet och i slutet av 1990-talet i vårt land konstateras det att vårdmetoden i dess blodiga form, känd sedan länge tillbaka, alltjämt levde kvar i Östra Finland, där kopperskorna av den gamla stammen fortfarande var verksamma¹ och vilka hade ärvt sin konst av äldre kopperskor, men även har fört konsten vidare till en yngre generation, på samma sätt som man gjorde tidigare. Men i en viss utsträckning har det s.a.s. på senare tider även funnits kopperskor verksamma såväl i delar av Österbotten som i Satakunda.²

Men även om koppningskonstens förvärvande bland de i början av 1980-talet och slutet av 1990-talet undersökta och verksamma kopperskorna hade skett enligt gammalt mönster och att dessa sedan lärt konsten vidare till en yngre generation som visat sitt intresse för saken, så har det framkommit ett nytt drag beträffande koppningskonsten och dess inläring som är påfallande under slutet av 1900-talet. Och det är de olika kurser i koppning för intresserade vilka har anordnats på olika håll i landet av institut och läroinrättningar. Ett sådant ställe är bl.a. Folkmedicincentralen i Kaustby, grundad 1985 och där man sedan starten har utfört koppning,³ liksom även anordnat koppningskurser för intresserade och för vilka man 1998 publicerade en ”lärobok” i ämnet.⁴ Men även de utbildade massörernas förbund har tidigare, liksom även den 1996 grundade föreningen *Suomen Kupparit* (= Finlands koppare) samt en del enskilda kopperskor och koppare har engagerat sig i utbildningen av nya utövare av vårdmetoden.⁵ I slutet av 1990-talet har det även funnits kortare kurser i koppning i Joensuu bl.a. vid Östra Finlands Idrottsskola med en yngre kopperska som lärare.⁶ Koppningen har således levat kvar i ”dagens” Finland dels som en följd av att några av den gamla stammens kopperskor har funnits i vissa trakter som t.ex. i Östra Finland, och dels tack vare ett nyuppvaknat intresse för vårdmetodens överlevnad, som har manifesterat sig i form av koppningskurser vid vilka en yngre generation av intresserade har fått lära sig konsten, och som dessa sedan förutom har använt sig av även har lärt ut.

Det kan således sägas att förekomsten av koppningskunniga personer i dagens läge inte så mycket har berott på att koppningskonsten skulle ha gått i arv, som på att den

1 Vaskilampi 1981, 1174–1175; Rinne 2000.

2 Määttä 1987, s. 10–11; Hyypä 2001, s. 26–27.

3 Hernesniemi 1987, s. 28.

4 Tuulensuu & Hemmilä 1998.

5 Tuulensuu & Hemmilä 1998, s. 14–15; Rinne 2000, s. 8.

6 Rinne 2000, s. 8, 88 & 92.

har spritt sig mellan intresserade personer av samma generation. En medverkande orsak här till torde även vara den att koppningen har upplevt ett slags återupplivande inom de alternativa vårdmetoderna, vilka sedan 1980-talet har ökat i användning bland vissa befolkningsgrupper.¹ Till detta bidrar sannolikt också det att folkmedicinen, till vilken också koppningen hör, utgör en värdefull del av de nationella vårdmetoderna i Finland som t.o.m. Medicinalstyrelsen har respekterat och som inte är i behov av begränsningar.²

Efter redogörelsen över kopperskorna och deras utbildning nu på senare tider är det på sin plats att granska vårdlokalen där dessa utövare verkade. Det kan då konstateras att de flesta av de i Östra Finland i slutet av 1990-talet intervjuade kopperskor av den gamla stammen säger sig vanligen ha koppat i en rökbastu eller åtminstone i en mycket väl uppvärmd bastu.³ Beträffande de yngre kopperskorna eller kopparna, kan det sägas att dessa har åtminstone inte haft tillgång till någon gammaldags rökbastu. Men väl medvetna om bastuns stora betydelse för koppningen har de ordnat det så, att efter uppvärmningen av den som skall koppas i en ”vanlig bastu” har själva koppningen genomförts antingen i bastun eller ofta nog i ett tvättrum eller ett påklädningsrum intill bastun. Här har man då ställt fram ett behandlings- eller ett koppningsbord, som i regel var plastövertäckt som skydd och på vilket den som skulle koppas placerades.⁴

En annan sak som man kan se de på senare tider tagna bilderna av ett vårdtillfälle i ett tvättrum, är den klädsel som dagens kopperskor eller koppare använder sig av. Det som man då lägger märke till är att dessa i regel är påklädda, men också iförda ett slags skyddande plast- eller gummiförkläde. Dessutom har de vanligtvis också tunna s.k. kirurgiska handskar på händerna medan de koppar.⁵

8.3.2 FABRIKSTILLVERKADE REDSKAP MED STARK BETONING PÅ RENLIGHET

Beträffande de blodsamlade koppningsredskap som de senare tidernas utövare har arbetat med, kan det sägas att de äldre kopperskorna ofta hade kvar och utnyttjade de gamla kopphornen av horn med en hinna, men att de även använder kopphorn försedda med en gummiboll.⁶ Någon av de äldre kopperskorna har också använt ”moderna” koppglas med gummiboll, t.o.m. sådana gjorda av plast.⁷ Medan däremot flertalet av de yngre kopperskorna har övergått till att använda koppglas med gummiboll, om vilka några dock konstaterar att dessa glashorn har en benägenhet att lätt gå sönder. Därför så föredrar man koppglas tillverkade av plast med en gummiboll, s.k. plasthorn, vilka har visat sig vara både hållbarare och enklare att rengöra.⁸

När det gäller de blodristande redskapen som de på senare tider verksamma utövarna har arbetat med, kan det sägas att de äldre kopperskorna ofta har haft kvar eller

1 Vasklampi 1987, s. 151 & Vaskilampi 1994, s. 228.

2 Sumuvuori 1987, s. 118 & Hernesniemi 1992, s. 45.

3 Rinne 2000, s. 56–92.

4 Rinne 2000, s. 74, 76, 78, 86, 87, 90 & 91, Tuulensuu & Hemmilä 1998, s. 15.

5 Tuulensuu & Hemmilä 1998, s. 19, 69 & 70; Rinne 2000, s. 78 & 87.

6 Rinne 2000, s. 56–58, 60, 62 & 68.

7 Rinne 2000, s. 58.

8 Rinne 2000, s. 64, 74, 76, 78 & 86.

har sparat en gammaldags kopyxa eller koppningskniv, som de hackade upp sår med.¹ Något överraskande, kan det om de yngre i Östra Finland verksamma kopperskorna eller kopparna, konstateras att dessa i regel föredrog att hacka upp såren med en kopyxa eller en koppningskniv. En del anser att man med en ”modern” nytillverkad koppnsäppare missar den individuella känslan vid behandlingen.² Men även om de nyss nämnda kopperskorna i Östra Finland hade föredragit att utnyttja de gamla blodristande redskapen, så har dock många kopperskor eller koppare på andra håll i landet på senare tider skaffat sig en ”modern” koppnsäppare, i regel då från utlandet. För på senare tider har det åter börjat tillverkas dylika i ett begränsat antal, vilket har gjort att de har blivit dyra i inköp.³ Det berättas om att en av dessa moderna kopperskor t.o.m. har specialiserat sig på att importera, men även underhålla dylika moderna koppnsäppare i vårt land.⁴

Det som speciellt betonas i samband med beskrivningen av koppningen på senare tider, är en synnerligen noggrann rengöring av de olika koppningsredskapen. Av de äldre kopperskorna verksamma i Östra Finland är det någon enstaka som nämner att kopphornen bör sköljas med varmt vatten eller att de bör ligga i blöt i 5 minuter i ljumt vatten innan användningen.⁵ Men det sägs också mera allmänt att koppningsredskapen tvättas före och efter användningen med hett vatten och tvål.⁶ Medan däremot de yngre kopperskorna säger att kopphornen av plast med gummibollar efter användningen bör tvättas med desinficerande tvättmedel och därefter kokas i 15 minuter, men också att de bör kokas efter användningen liksom även kopyxan.⁷ Eller vidare att kopphornen av plast bör ligga i blöt i varmt vatten samt att koppningsredskapen efter användningen bör desinficeras.⁸

Åtgärder som är helt i linje med de noggranna instruktioner som ges i den tidigare omtalade handboken. För i dessa instruktioner talas det inledningsvis om betydelsen av att se till att koppningsredskapen är hela och i gott skick. Det ges vidare exakt information om vilka olika desinfektionsmedel som lämpar sig för dagens koppningsredskap samt hur dessa medel skall användas för att man skall hålla redskapen rena för att undvika infektioner.⁹

DE OLIKA SJUKDOMARNA ELLER KRÄMPORNA som man på senare tider hos oss har koppat emot, är något som det efter de ovan framlagda mer eller mindre tekniska beskrivningarna av vårdmetoden kan vara motiverat med att här uppmärksamma. Av intresse är det också att se på vilka olika delar eller ställen av kroppen och enligt vilka kriterier som de, i regel av plast använda blodkopparna har klämts fast. En granskning av de olika sjukdomarna eller krämporna mot vilka man har koppat visar att det enligt uppgifter bl.a. av kopperskor intervjuade i Östra Finland, på senare tider har varit vanligt att koppa mot huvudvärk, s.a.s. i närheten, med blodkopparna fastsugna i trakterna av nacken och därifrån

1 Rinne 2000, s. 57–58, 60–62, 64, 68–69, 74, 78 & 86.

2 Rinne 2000, s. 74, 76, 78 & 86.

3 Tuulensuu & Hemmilä 1998, s. 18.

4 Tuulensuu & Hemmilä 1998, s. 74–77.

5 Rinne 2000, s. 56–57 & 69.

6 Vaskilampi & Hänninen 1981, s. 1177.

7 Rinne 2000, s. 76 & 78.

8 Rinne 2000, s. 87 & 91.

9 Tuulensuu & Hemmilä 1998, s. 44–45.

nedåt. Men också vid nackvärk har ovan nämnda fastdragningspunkter i regel utnyttjats.¹ Vid tandvärk så har det ofta nog koppats i ansiktet och under tungan, men dessutom har tumvinkeln på handen utgjort en ofta använd koppningspunkt mot tandvärk.²

Vidare mot värk i skuldrorna sägs det att man koppade på skuldrorna liksom även på den övre delen av ryggen. Och vid ryggvärk koppade man härvidlag på bägge sidorna om ryggraden, men även på de nedre extremiteterna. Men också mot blodtryck, liksom även mot benvärk och ischias har man ofta nog koppat på ryggområdet men också på de nedre extremiteterna. Mot utslag har man i regel koppat i närheten av utslagen.³

Något som ofta nog saknas i det arkivaliska materialet utnyttjat i den föreliggande avhandlingen, är mer eller mindre tydliga uppgifter om mot vilka sjukdomar eller krämpor koppning inte var tillrådligt. Medan man av de på senare tider verkande kopperskorna också har frågat dem om deras åsikter rörande sådant som man inte bör koppa emot. Och därvidlag sägs det entydigt att koppning inte bör användas vid hjärtsjukdomar, magåkomor, urinbesvär, sockersjuka, ej heller vid astma, luftvägsinfektioner eller om man har feber.⁴ Liknande kontraindikationer omtalas även i den för dagens utövare av koppning avsedda "handboken".⁵

När det gäller sjukdomarna eller krämporna i detta sammanhang kan det konstateras att det i litteraturen sedan början av 1980-talet har kommit in en ny aspekt – jämförelsen mellan koppningspunkterna på kroppen och de inom den kinesiska medicinen utnyttjade akupunkturpunkterna på kroppen.⁶ Något som redan framgår av den 1981 publicerade och här citerade artikeln, enligt vilken man som jämförelse hade bett sakkunniga om ett utmärkande av kinesiska akupunkturpunkter på kroppen vid sådana sjukdomar som man i Finland hade koppat emot.⁷ Det som härvidlag framhålls är överensstämmelsen mellan koppningspunkterna hos oss och de kinesiska akupunkturpunkterna. Speciellt omtalas koppning vid tumvinkeln på handen – en akupunkturpunkt, *Heku*-punkten som även är bekant vid tandvärk inom kinesisk medicin.⁸ Men även beträffande andra sjukdomar krämpor eller smärttillstånd som t.ex. nack-, skulder- och ryggbesvär kan man spåra gemensamma drag, likheter. För det konstateras att förbindelsepunkterna mellan den kinesiska medicinen och kunskaperna inom folkmedicinen i Finland i teorin kan härledas antingen av en gemensam bakgrund eller av en liknande empirisk upptäckt inom olika kulturformer. Den inhemska särprägelns har dock satt sina spår på koppningen hos oss.⁹

Som en kort översikt kan man säga att även om koppningen som sedan långa tider tillbaka har utnyttjats som en allmän vårdmetod, men vars användning i märkbar grad hade avtagit på 1950–60-talen, så har den dock levat vidare om än i mindre omfattning fram

1 Vaskilampi & Hänninen 1981, s. 1176 & 1178.

2 Vaskilampi & Hänninen 1981, s. 1176 & 1178; Tuulensuu & Hemmilä 1998, s. 26.

3 Vaskilampi & Hänninen 1981, s. 1176 & 1178.

4 Vaskilampi & Hänninen 1981, s. 1176 & 1179.

5 Tuulensuu & Hemmilä 1998, s. 27.

6 Vaskilampi & Hänninen 1981, s. 1178–1182; Tuulensuu & Hemmilä 1998, s. 8, 26, 97–100; Rinne 2000, s. 47, 60, 68 & 86; Vaskilampi & Hänninen 1994, s. 1505.

7 Vaskilampi & Hänninen 1981, s. 1174 & 1179, 1180–1181.

8 Vaskilampi & Hänninen 1981, s. 1178–1179, 1181; Tuulensuu & Hemmilä 1998, s. 26.

9 Vaskilampi & Hänninen 1981, s. 1181–1182.

till dags dato hos oss.¹ Och detta tack vare de ansträngningar i olika delar av landet som har gjorts i fråga om utbildningen av nya kopperskor och koppare, vilka helt övertygade om vårdmetodens nytta har fört traditionen vidare. Men främst dock på grund av att det, trots ett välutbyggt hälsovårdsväsende, har visat sig att det än idag finns ett visst intresse bland människorna att på grund av olika orsaker låta sig koppas och vilket de även har en möjlighet till att göra.

---

1 Morkkila 2011, s. 28–29; Naakka-Korhonen 2010, s. 28.

KÄLLFÖRTECKNING

Förkortningar

- EI = Egna insamlingar, författarens bandinspelningar, 1976 & 1977.
- FKA= Folkkultursarkivet vid Svenska litteratursällskapet i Finland.
- HU = Helsingfors universitet.
- HUB = Helsingfors universitetsbibliotek, numera Nationalbiblioteket.
- ins. = insänt.
- KB = Kungliga Biblioteket, Stockholm.
- KRA = Kansanrunousarkisto, SKS = Folkminnesarkivet vid Finska Litteratursällskapet, Helsingfors.
- Lfs. = Landsförsamling.
-
- Lkm. = Landskommun.
- µm = mikrometer.
- MV = Museovirasto, Museiverket, Helsingfors.
- MV:AK = Museoviraston Kansatieteen arkistokertomus = Museiverkets Etnologiska handskriftsarkiv, Insamlingsarkivet, arkivberättelse.
-
- MV:KTKKA = Museoviraston Kansatieteen toimiston Käsikirjoitusarkisto = Museiverkets Etnologiska handskriftsarkiv.
- Ny.l. = Nylands län.
- RA = Riksarkivet, Helsingfors.
- Rv. = Ruotsin vallan aika, HUB = Tiden för det svenska väldet i Finland, benämning använd i samband med litteratur från före 1809, här närmast i samband med bibliotekets mikrofichekopior.
-
- SAOB = Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien, Stockholm.
- SKNA = Suomen Kielen Nauhoitearkisto = Finska bandarkivet vid Forskningscentralen för de inhemska språken, Helsingfors.
- SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura = Finska Litteratursällskapet, Helsingfors.
- SKS:E = Etnographica-kokoelma, SKS = Etnographica-samlingen vid Finska Litteratursällskapet.
- SKS:KJ = Sidossarja Karjalaisen juhlaperinteen kilpakeräys 1957, SKS = Den inbundna serien av tävlingsinsamlingen av karelsk festtradition 1957, Finska Litteratursällskapet.

SKS:KRK =	Kalevalan riemuvuoden kilpakeräys 1935. SKS = Tävlingsinsamlingen med anledning av jubileumsåret för Kalevala, Finska Litteratursällskapet.
SKS:KT =	Kansantietolehden kyselyt, SKS = Frågebrev om folkkunskap, Finska Litteratursällskapet.
SKS:PK =	Paikallistarinain kilpakeräys, SKS = Tävlingsinsamlingen om lokaltradition, Finska Litteratursällskapet.
SKS:VK =	Vähäisiä keräelmiä, SKS = Mindre insamlingar, Finska Litteratursällskapet.
SKSÄ =	Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Äänitearkisto = Ljudbandsarkivet vid Finska Litteratursällskapet.
SLS =	Svenska litteratursällskapet i Finland, Folkkultursarkivet, Helsingfors.
Th.l. =	Tavastehus län.
TYKL:KeA =	Turun yliopiston Kansatieteen laitoksen Keruuarkisto = Insamlingsarkivet vid Etnologiska institutionen vid Åbo universitet. Beteckningen hänför sig till svaren på frågeblad 46 från 1972.
Ul.l. =	Uleåborgs län.
ULMA =	Institutet för språk och folkminnen, före detta Dialekt och folkminnesarkivet i Uppsala, ULMA.
uppt. =	upptecknad, uppteckning.
v. =	verso, på det vända bladet.
Vi.l. =	Viborgs län.
Å. & B. l. =	Åbo och Björneborgs län.

Otryckta källor

Även om de i avhandlingen utnyttjade sakuppgifterna har återgetts i svensk språkdräkt, har dock de olika arkivbeteckningarna i källhänvisningarna använts i sina allmänt vedertagna former på finska respektive svenska.

Finska Litteratursällskapet (SKS), Helsingfors

Folkminnesarkivet (KRA), handskriftssamlingarna

Kopiekortsregistret i formatet A6 över folkmedicin exciperat ur följande handskriftssamlingar: 22, 1932, uppt. 1915–1925?; 76, 1933; 80, 1929; 95, 1953; 130, 131, 138, 1955; 190, 1909; 208, 1898; 267, 1908; 276 o, 1920; 310, 1938; 344, 1901; 386, 1938; 391, 1900; 458, 1935; 546, 1937; 702, 1939; 724, 1928; 934, 1939; 946, 1936; 1015, 1016, 1936; 1070, 1953; 1437, 1940; 1677–78, 1894; 1701, 1936; 1760, 1933; 1940, 1941, 1907; 2382, 1939; 2689, 1935; 3676, 1919; 4047, 1936; 5043 k₁k, 1919; 5043 l₁l, 1919; 5646, 1912; 20619, 1932, uppt. 1921; 20620, 1932, uppt. 1921; 20621, 1932, uppt. 1917; 20622, 1932, uppt. 1917; 20623, 1932, uppt. 1917; 20624, 1932, uppt. 1920; 20625, 1932, uppt. 1921; 20626, 1932, uppt. 1921; 20630, 1932, uppt. 1917; 20631, 1932, uppt. 1917; 20632, 1932, uppt. 1917; 20633, 1932, uppt. 1917; 20634, 1932, uppt. 1916; 20636, 1932, uppt. 1917; 20637, 1932, uppt. 1917; 20642 b, 1932, uppt. 1921; 20645, 1932, uppt. 1917, 20646, 1932, uppt. 1920; 20648, 1932, uppt. 1917; 21995, 1933; 21996, 1933; 22003, 1933, 22008, 1933; 22014, 1933; 22016, 1933; 22033, 1933; 39328, 1941; 39331, 1941; E 73, 1910; E 114, s. 7–8, 1934; E 114, s. 12–13, 1934; E 137, 1120, 1937; E 138, 3283, 1937; E 138, 3288, 1937; E 178, s. 86, 1947;

Duodecim E 190: 410, 1950; KRK 36:90, 1936; KRK 47:443, 1935; KRK 50:1546, 1935; KRK 50:1558, 1935; KRK 107:221, 1935; KRK 114:104, 1936; KRK 119:1748, 1935; KRK 140:125, 1935; KRK 146:406, 1935; KRK 172:911, 1935; KRK 245:725, 1935. KT 99:21, 1936; KT 155:65, 1935; KT 174:22, 1936; KT 176:121, 1937; KT 243:121, 1939; KT 249:1, 1945; VK 112:255, 1912.

Etnographica-samlingen, numren: E 147, 1938; E 155:288–293, 1938; E 241:90–92, 1959; E 645, 1956; E 1080–1081, 1956; E 1666–1667, 1940; KJ 17:5870, 1957; KT 87:58, 1936; PK 7:1209, 1938; PK 22:4087–4088, 1938; PK 43:7846, 1938.

Finska Litteratursällskapets tävlingsinsamling i samarbete med tidskriften Suur-Seura 1977–78

Här använt material har insänts av följande meddelare: Aaltonen, Marita; Aittovaara, Leo; Hiltunen, Kaarina; Hiltunen, Saimi E.; Holmberg, Aino; Huhtelin, Lyydia; Huttunen, J.E.; Karjalainen, Helvi; Kempainen, Hilja; Kosonen, Aulis; Kytökorpi, Paavo; Laukkanen, Annaliisa; Liimatainen, Rauha Maria; Lipponen, Siiri; Ljung, Alfred; Nieminen, Elli; Riikonen, Fanny; Suuronen, Eevi; Tiainen, Kyllikki; Tuominen, Valto.

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Äänitearkisto (SKSÄ)

Ljudbandarkivets bandupptagningar: 26.1959; 72.1959; 73.1960; 82.1960; 8.1961; 80.1961 b; 88.1961; 5.1962; 125.1962; 9.1963; 11.1963; 166.1963; 206.1963; 87.1966; 98.1966; 307.1966;

310.1966; 191.1967; 221.1967; 359.1967; 134.1968; 180.1968; 217.1968; 389.1968; 402.1969; 59.1970; 106.1971; 152.1971; 153.1971; 149.1973; 139.1974; 143.1974; 144.1974; 145.1974; 148.1974; 79.1975; 210.1975; 204.1976; 213.1976; 227.1976; 332.1976; 105.1977.

Forskningscentralen för de inhemska språken, Helsingfors

Suomen Kielen Nauhoitearkisto (SKNA)

Finska bandarkivets upptagningar: 32:1, 1958; 142:2, 1959; 148:1, 1959; 173:1, 1959; 322:3, 1960; 332:1, 1960; 354:1, 1960; 383:1, 1960; 389:1, 1960; 390:2, 1960; 394:1, 1960; 404:1, 1960; 416:2, 1960; 502:1, 1960; 504:1, 1960; 522:1, 1960; 568:1, 1960; 582:4, 1960; 718:1, 1961; 756:1, 1961; 785:2, 1961; 805:1, 1961; 813:1, 1961; 818:1, 1961; 868:1, 1961; 935:1, 1961; 949:1, 1961; 1018:2, 1961; 1035:1, 1961; 1051:1, 1961; 1091:1, 1961; 1105:1, 1961; 1107:1, 1961; 1114:1, 1961; 1126:1, 1961; 1137:1, 1961; 1150:1, 1961; 1154:2, 1961; 1197:1, 1961.

Författarens samlingar, Helsingfors

Bandupptagningarna EI 1976:1 & 1977:1.

Bildsamlingarna.

Museiverket, Helsingfors

Etnografiska byråns arkiv

Etnologiska handskriftsarkivets insamlingar (KTKKA):

723, 724, 726, 727, 728, 731, 732, 733, 735, 737, alla från 1917.

Arkivberättelser (AK) insända av följande meddelare: Ahlbäck, K.J., 1971; Arpiainen, E., 1971; Backman, J., 1971; Heikkinen, Paavali, 1971; Jussila, Lyyli, 1971; Latomaa, M., 1970; Reima, A.-R., 1957; Teivaanmäki, Sulo, 1970; Wiander, E., 1971; Viero, Taina, 1956; Ylimäki, Seidi, 1957.

Riksarkivet, Helsingfors

Renoverade domböcker:

Lapvesi domsaga, domböcker. Lapvesi, Taipalsaari. Häradsdomar 8.10.1626, Lappee I, KO a 1, s. 42 v.

Nedre Satakunta domsaga, domböcker 1644–1649. Eura socken 14. – 16.3.1649. Ala-Satakunta I, KO a 6, s. 532 v.

Nedre Satakunta domsaga, domböcker 1650–1652. Eura. Ordinarie laga härads vinterting 8–10.4.1652. Ala-Satakunta I KO a 7, s. 371 v.

Nedre Satakunta domsaga, domböcker 1682–1686. Kumo, Ordinarie härads höstting 9. 10., 11. & 12. 12.1684. Ala-Satakunta II, KO a 1, s. 131.

Nedre Satakunta domsaga II, domböcker. Euraåminne socken. Ordinarie Häradsdommarting 30.– 31.5. 1692. Ala-Satakunta II, KO a 7, s. 17.

Svenska litteratursällskapet i Finland, Folkkultursarkivet, Helsingfors

Arkivets samlingar: 27, 1892; 66, 1898; 89, 1903; 267, 1916; 282, 1917; 366, 1925.

Arkivets bandupptagningar: 1973:95; 1976:110.

Turun yliopisto, Kulttuurien tutkimuksen laitos, tidigare Turun yliopiston Kansatieteen laitos TYKL, (Etnologiska institutionen vid Åbo universitet), Åbo

Enligt institutionens senaste instruktioner på dess hemsida, har alla de meddelare vilka svarat på den av Insamlingsarkivets (KeA 46, 1972) utsända frågelista, tilldelats ett eget löpande nummer i enlighet med den vid arkivet i samband med insamlingen uppgjorda alfabetiska maskinskrivna förteckningen. Och den av författaren i samband med föreliggande avhandling uppgjorda förteckning över alla dessa meddelare i en mycket strikt alfabetisk ordning har sänts in till institutionen vid Åbo universitet. Och de meddelare vilkas svar om de olika blodtappningsformer som utnyttjats här har följande nummer.

Meddelare nr: 2, 6, 9, 10, 11, 14, 15, 17, 18, 29, 31, 32, 36, 39, 48, 52, 59, 60, 61, 66, 67, 71, 75, 76, 77, 79, 82, 84, 87, 92, 98, 102, 103, 104, 112, 113, 114, 116, 120, 123, 124, 129, 132, 135, 137, 138, 143, 145, 151, 152, 157, 158, 159, 164, 165, 169, 174, 176, 177, 178, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 190, 193, 194, 196, 197, 198, 199, 201, 202, 204, 205, 210, 211, 212, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 225, 228, 235, 236, 237, 238, 239, 243, 244, 245, 248, 249, 250, 251, 253, 257, 258, 259, 260, 261, 263, 264, 265, 266, 267, 270, 272, 273, 274, 275, 276, 278, 279, 280, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 291, 293, 294, 296, 298, 300, 301, 302, 305, 307, 308, 311, 313, 316, 318, 319, 320, 323, 328, 329, 332, 334, 335, 339, 340, 341, 342, 344, 345, 349, 351, 352, 353, 358, 359, 361, 363, 364, 366, 367, 368, 369, 370, 372, 375, 377, 381, 385, 386, 387, 389, 393, 396, 397, 398, 400, 401, 402.

Institutet för språk och folkminnen, f.d. Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala
ULMA

Svar på Landsmålsarkivets frågelista M 101, 1936: 9850, 1936: 9885, 1936: 9922, 1936: 9930, 1936: 9977, 1936: 10013, 1936: 10181, 1937: 10190, 1937: 10359, 1937: 10429, 1937: 10455, 1937: 10727, 1937: 10902, 1936: 11276, 1938: 11690, 1938: 11690, 1938: 12979, 1939: 15677, 1942: 17537, 1945: 19509, 1948: 27861, 1970: 27941, 1970.

Bildkällor

Författarens samlingar: 8, 11, 12.

Helsingfors universitetsbibliotek: 4, 10.

Helsingfors universitetsmuseum, Arppeanum: 5.

Museiverket, Etnografiska bildarkivet: 6, 14, 17, 18, 19, 21.

Turun yliopisto, Kulttuurien tutkimuksen laitos: 15, 16.

Föremålskällor

Helsingfors universitetsmuseum, Arppeanum, Medicinhistoriska samlingarna, koppningsredskap.

Musées Royaux d'Art et d'Histoire, Bryssel, Antiksamlingarna, koppningsredskap från antiken.

The Science Museum, London, Medicinhistoriska samlingarna, koppningsredskap från antiken.

Die Staatlichen Antikensammlungen, München, Antiksamlingarna, koppningsredskap från antiken.

Teir, Harald, Sideby, Privatsamlingar, koppningsredskap.

Tryckta källor och litteratur

AESCULAP-MUSTERBUCH [U.Å.] = Aesculap-Musterbuch. Illustrierte Hauptmusterbuch (siebente Auflage). A.G. f. Feinmechanik vormals Jetter & Scheerer. Tuttingen. Süddeutschland. [U.å. & tryckort].

AGRICOLA 1544 = Agricola, Mi[chael]. Rucouskiria/ Bibliasta/ se on/molemista/Testamentista/Messuramatusta/ia muusta monesta/jotca toysella polella Luetellan/cokoonpoymettu Somen Turussa. MDXLIII. Stockholm.

AHLSTRÖM 1976 = Ahlström, Carl Gustav. Derivation eller revulsion? Rättsmedicinsk bedömning av ett dödsfall i Malmö 1773. Sydsvenska medicinhistoriska sällskapets årsskrift 1976. Lund.

ALMANACH 1585 = Petr. Olai Vadsten. Petri Olai Vadstenensis Almanach och Practica på thet år 1585 med bijfogad conjectura Astrologica de symmetria seu habitudine superiorum ad inferiorum corpora. Stockholm, aff Andr. Gutterwitz 1584.

ALMANACH 1609 = Forsius, Sigfrid Aron. Almanah eller Dagharäkning/medh thes Wahl wederlek sampt flere infälle/ af then Astronomiska konst och Naturlighe orsakers grund i thet år Christi M D C IX. Stockholm (1608). [Original KB Stockholm, HUB Rv. 5178/1].

ALMANACH 1661 = Fuhrman, Stephanus. Almanach På thet Åhret effter wårs HERres och Frelsares Jesu Christi Näderijke Födelse 1661. Medh flijt stäldt aff M. Stephano Fuhrman. Göteborg (1660).

ALMANACH 1672 = Voigt, Johann Heinrich. Almanach Och Prognosticon, På thet Skotåhret effter Jesu Chr. börd ANNO 1672. Til then Swenske Horizonten medh flijt förferdigat aff Joh. H. Voigt. Stockholm (1671).

ALMANACH 1684 = Voigt, Johan Henrich. Almanach På thet tänckwürdige Skått=åhret Effter Jesu Christi Näderijka Födelse. Med Flijth uträcknat och stält af Johan Henrich Voigt. 1684. Åbo (1683). [HUB Rv. 5205/1].

ALMANACH 1725 = Tammelin, Laurent. Almanach/På Åhret/efter wårs HERres JESU CHRISTI näderijka Födelse hijt til werlden 1725. Som är thet Första Åhret efter Skått=Åhret/ uträcknad och stäld/efter Gamla Stylen/til Polens höghd af 61 grader. Stockholm (1724). [HUB Rv 5225/1].

ALMANACH 1726 = Hasselbom, Nicol. Almanach Eil (!) Ajan=Lucu/Wuonna JEsuxen Christuxen Syndymän jälken 1726. Jonga on Kirjoittanut ja asettanut Turun Horozondin Jälken. Nicol. Hasselbom. Turusa (1725). [HUB Rv. 5226/1].

ALPINUS 1591 = Alpinus, Prosper. Prosperi Alpini De medicina Aegyptiorvm, libri qvatvor. In qvibvs mvlta cvm de vario mittendi sanguinis vsu per venas, arterias, cucurbitulas, ac scarificationes nostris inusitatas, deq; inustionibus, & alijis chyrgicis operationibus, tum de quamplurimis medicamentis apud Aegyptios frequentioribus, elucescunt. Qv ae cvm priscis medicis doctissimis, olim notissima, ac peruulgatissima essent, nunc ingenti artis medicæ iactura à nostris desiderantur ad illvstrissimvm et sapientiss. Senatorem Antonivm

Mavrocenvm, Suprenum Venetae Reipub. Consiliarium Venetiis, MDXCI. Apud Franciscum de Franciscis senensem. [Venedig].

ANDERSON 2000 = Anderson, Robert. Arvosteluja. Book reviews. Hernesniemi, Antti 1999: Presentation of Bonesetter-Patient Collaboration through Positiographical Cinemanalysis. Oulu: Acta Universitatis Ouluensis. D Medica 538. Suomen Antropologi. Antropologi i Finland 4/2000 25. Vuosikerta. Journal of the Finnish Anthropological Society. Volume 25, Number 4 (December 2000).

APOTEKARENAS I FINLAND ... 1920 = Suomen Apteekkarien Osuusliike r.l. Apotekarenas i Finland Andelsaffär m.b.t. Åbo-Finland. Tavaraluettelo. Varuförteckning. Åbo. [Svensk text].

APOTEKARENAS I FINLAND ... 1921 = Suomen Apteekkarien Osuusliike r.l. Apotekarenas i Finland Andelsaffär m.b.t. Turku-Åbo. Lokakuu 1921. N:o 1. Oktober 1921. II Hintaluettelo. Priskurant. Farmaseuttisia, kirurgisia, mikroskooppisia laitteita ja kojeita, siteitä, kummitavaroita y.m. Farmaceutiska, kirurgiska, mikroskopiska apparater och redskap, bandager, gummivaror m.m. [Svensk text]. Pharmakon. Turku, Åbo.

ARETAIOS XXIV 1828 = Ἀρεταίου Καππαδοκῶν Ὀπερα. Aretaei Cappadocis Opera omnia. Medicorum Graecorum Opera quae exstant. Editionem curavit Carolus Gottlob Kühn. Volumen XXIV. Continens Aretaeum Cappadocem. Lipsiae prostat in Officina Libraria Car. Knoblochii. 1828. [Leipzig].

ARO & VAPAAVUORI 1955 = Aro, Lauri & Vapaavuori, Matti. Arfonad-Ro 2-2222:n käytöstä verenpainetta alentavana aineena leikkauksissa. Duodecim. Kirjoituksia lääketieteen ja lääkärintoiminnan aloilta. Suomalaisen Lääkäriseuran Duodecimin toimittama. Seitsemäskymmenesensimmäinen vuosikerta. 1955. Duodecim-Seura. Helsinki.

AVICENNA 1564 = AVICENNAE PRINCIPIIS, ET PHILOSOPHI SAPIENTISSIMI. Libri in re medica omnes, qui hactenus ad nos peruenere. ID EST Libri Canonis quinque. De viribus Cordis. De remouendis nocumentis in regimine sanitatis. De sirupo acetoso. Et Cantica.

OMNIA Nouissimè post aliorum omnium operam à Ioanne Paulo Montigo Hydruntino, & Ioanne Costæo Laudensi recognita ... ANNOTATIONES Eorundem COSTAEI ET MONGII in libros Canonis, quibus consensus & dissensus principium tum philosophorum tum medicorum inter se, beruissimè quantum fieri potest, suo loco explicantur ... CVM PRIVILEGIIS. VENETIIS, Apud Vincentium Valgrisiium. MDLXIII. [Venedig].

BALDRY 1971 = Baldry, P.E. The battle against heart disease. A physician traces the history of man's achievements in this field for the general reader. Cambridge at the University Press. Norwich.

BAUER (1870) 1966 = Bauer, Josef. Geschichte der Aderlässe. Zweite, um ein Register vermehrte Auflage. Werner Fritsch. Darmstadt. München.

BAYFIELD 1823 = Bayfield, Samuel. A Treatise on Practical Cupping: Comprising an Historical Relation of the Operation through Ancient and Modern Times; with a Copious and Minute Description of Several Methods of performing it; Intended for the Instruction of Medical Student, and of Practitioners in General. Printed for the Autor, and published by E. Cox and son. London.

BENCZE 1960 = Bencze, József. A magyar paraziti köpölyözésről és érvágásról. Orvostörténeti közlemények. *Communicationes de Historia Artis Medicinae*. Vol. 18. 1960. Budapest.

BONDE=PRACTICA 1670 = Een lijten Book/Som kallas Bonde=Practica, Eller Wädher=Book/Innehållandes någhra sköna Reglor/huruledes man skal känna/och lära heela Åhrsens Lopp/alltjdh warandes år ifrå år. Stockholm.

von BONSDORFF 1975 = von Bonsdorff, Bertel. The History of Medicine in Finland 1828–1918. The History of Learning and Science in Finland 1828–1918. *Societas Scientiarum Fennica*. Helsinki.

von BONSDORFF 1978 = von Bonsdorff, Bertel. Läkare och läkekonst i Finland under 300 år 1640–1940. Ekenäs Tryckeri Aktiebolags Förlag. Ekenäs.

BRADE 1976 = Brade, Anna-Elisabeth. Henrik Smiths Lægebog. Efterskrift af Anna-Elisabeth Brade. København. [Särtryck].

BRADE 1996 = Brade, Anna-Elisabeth. Kloge folk, lærde folk og familierne. Husmoderens indsamling og brug af lægeplanter og familien som behandlergruppe ca. 1860 – ca. 1920. Københavns Medicinsk-historiske Museum. København.

BRAUN 1860 = Braun, Eduard. Om Åderlätning i historiskt-therapeutiskt afseende. Upsala. [Akademisk Afhandling].

BREHM 1955 = Brehm. Djurens liv. 6:e upplagan i svensk bearbetning utgiven av Sven Ekman under medverkan av Folke Borg, Kai Curry-Lindahl, Olov Lundblad, Einar Lönnberg & Alb. Tullgren. Rygggradslösa djur. (Forts.). Av Sven Ekman, Olov Lundblad, & Alb. Tullgren. [Sjunde bandet]. Sohlmans förlag. Stockholm. Helsingfors.

BRENNSOHN 1905 = Brennsohn, I[sidorus]. Die Aerzte Livlands von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart. Ein biographisches Lexikon nebst einer historischen Einleitung über das Medizinalwesen Livlands. Mitau.

BRENNSOHN 1922 = Brennsohn, Isidorus. Die Aerzte Estlands vom Beginn der historischen Zeit bis zur Gegenwart. Ein biographisches Lexikon nebst einer historischen Einleitung über das Medizinalwesen Estlands. Riga. Berlin.

BYNUM 1994 = Bynum, W. F. *Nosology. Companion Encyclopedia of the History of Medicine*. Volume 1. Reprinted. Edited by W.F. Bynum & Roy Porter. Routledge. London & New York. Cornwall.

CAMPBELL 1936 = Campbell, Åke. Koppning och åderlätning. Landsmålsarkivets frågelista M 101. ULMA, Uppsala. [Maskinskriven frågelista].

CEDERCREUTZ 1902 = Cedercreutz, Axel. En patient, på hvilken syfilitsk smitta öfverförts genom koppning. *Finska Läkare-Sällskapets Handlingar* Band 44, 1902. Senare halfäret. Helsingfors.

CELSUS 1906 = Celsus, A. Cornelius. Åtta böcker om läkekonsten. Öfversättning jämte noter och upplysande bilagor af M. V. Odenius. C. W. K. Gleerups förlag. Lund.

CELSUS 1948 = Celsus. *De medicina*. With an English translation by W.G. Spencer in three volumes. I. The Loeb Classical Library. William Heineman LTD. London. Harvard University Press. Cambridge Massachusetts. First printed, 1935. Revised and reprinted, 1940, 1948. Great Britain.

DAHLIN 1890 = Dahlin, K. A. Priskurant å droger och kemikalier. Farmaceutiska preparater samt kemisk och farmaceutisk redskap m.m. från K. A. Dahlin, Helsingfors, Nikolaigatan n:o 15. Oktober 189[0]. Helsingfors.

DARELIUS 1760 = Darelius, Joh. Andr. Socken=Apothek Och någre Hus=Curer Utgifne Under Kongl. Collegii Medici Öfwerseende och besörjande. Stockholm.

DEHIO 1894 = Dehio, J. W. Mitteilungen über die Medicinalverhältnisse Alt-Revals. Nach Vorträgen in der ehstländischen literärischen Gesellschaft von J.W. Dehio. Beiträge zur Kunde Ehst,= Liv= und Kurlands, herausgegeben von der Ehstländischen Literärischen Gesellschaft. Vierter Band. Verlag von Franz Kluge. Reval.

DEKKERS 1694 = Dekkers, Fredric. Exercitationes practicae circa Medendi Methodum, Auctoritate, Ratione, Oservationibusve plurimis confirmatae ac Figuris illustratae. Cum Capitulo, Sectionum, ut & Rerum, Morborum ac Medicamentorum Indice. Editio altera priori duplo auctior. Apud Cornelium Boutesteyn, Jordanum Luchtmans. Lugundi Batavorum. [Leiden].

DIDEROT & D'ALEMBERT (1751–1772) 1977 = Diderot & d'Alembert. Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des sciences. Paris 1751–1772. Anatomie. Chirurgie. Paris. [Faksimil-upplaga, Antiqua-Verlag 1977, Netherlands].

EBBEL 1937 = Ebbell, B. Papyrus Ebers. The greatest Egyptian medical document. Translated by B. Ebbell. Levin & Munksgaard. Ejnar Munksgaard. Humphrey Milford. Oxford University Press. London. Copenhagen.

EIS 1951 = Eis, Gerhard. Meister Alexanders Monatsregeln. Lychnos. Lärdomshistoriska Samfundets Årsbok 1950–1951. Uppsala.

ELLENBERGER-BAUM 1943 = Ellenberger-Baum. Handbuch der vergleichenden Anatomie der Haustiere. Achtzehnte Auflage bearbeitet von Otto Zietzschmann, Eberhard Ackerknecht & Hugo Grau. Springer-Verlag, Berlin. Würzburg.

ESKELIN & TILLGREN 1930 = Karolina Eskelin & Josua Tillgren. (Utgivare). Hälsa och sjukdom. Den moderna läkarboken. Hur man håller sig frisk och hur man behandlar sjukdomar. Söderström & C:o Förlagsaktiebolag. Helsingfors.

ESKELIN & TILLGREN 1935 = Karolina Eskelin & Josua Tillgren. (Utgivare). Hälsa och sjukdom. Den moderna läkarboken. Hur man håller sig frisk och hur man behandlar sjukdomar. Söderström & C:o Förlagsaktiebolag. Helsingfors.

FAGERLUND & TIGERSTEDT 1890 = Fagerlund, L.W. & Tigerstedt, Robert. Medicinens studium vid Åbo universitet. Åbo universitets lärdomshistoria. 1. Medicinen. Skrifter utgifna af Svenska litteratursällskapet i Finland. XVI. Helsingfors.

FINSKA LITTERATURSÄLLSKAPET [1991] = Finska Litteratursällskapet. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Översättning Maria Antas. [Helsingfors].

FORSBLOM 1927 = Forsblom Valter, W. Finlands svenska folkdiktning. VII. Folketro och trolldom. 5. Magisk folkmedicin. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland. 195. Helsingfors.

FOSSGARD 1979 = Fossgard, Eldbjørg. Koppning. Behandlingsmetode i levende bruk. Nord Nytt. Nordisk tidsskrift for folkelivsforskning. Nr 6 december 1979. Folkemedisin. Studier av eldre og nåtidig praksis. Udgivet af Nefa-Norden. Viborg.

- FUCHS 1895 = Fuchs, Robert. Die Schröpfköpfe im griechischen Altertum. Deutsche Medizinal-Zeitung 1895. No. 63. Berlin.
- FÅHRÆUS 1924 = Fähræus, Robin. Blodet i läkekonstens historia. Natur och Kultur 33. Söderström & C:o Förlagsaktiebolag. Helsingfors.
- FÅHRÆUS 1935 = Fähræus, Robin. Ur åderlåtningens historia. Nordisk medicinsk tidskrift. N:r 9. Den 2 mars 1935. Bd 9. Helsingfors.
- FÅHRÆUS 1963 = Fähræus, Robin. Basic Facts concerning Humoral Pathology and Relics of these in the Language and in Folk-Medicine. Papers on Folk-Medicine given at an Inter-Nordic symposium at Nordiska Museet, Stockholm 8–10 May 1961. Edited by Carl-Herman Tillhagen. Kungl. Gustav Adolfs Akademien. Arv. Tidskrift för Nordisk Folkminnesforskning. Journal of Scandinavian folklore. Vol. 18–19, 1962–63. Dag Strömbäck. (Editor). Rosenkilde & Bagger. Copenhagen. Uppsala 1964.
- FÅHRÆUS 1970 = Fähræus, Robin. Läkekonstens historia. W & Wserien 243. Wahlström & Wistrand, Stockholm. Halmstad.
- FÖRFATTNINGS-SAMLING 1890 = Hans Kejslerliga Majestäts Nådiga Förordning angående utöfning af läkarekallet i Finland. Storfurstendömet Finlands författnings-samling 1890, N:o 8. Helsingfors.
- FÖRHANDLINGAR 1881 (1882) = Hvilka omständigheter försvåra och motverka en rationel sjukvård på landet? Förhandlingar vid Finska Läkaresällskapets allmänna möte i Helsingfors den 1, 2 och 3 September 1881. Helsingfors 1882.
- GALENOS 1826 = Κλαυδιου Γαληνου Απαντα. Clavdii Galenii Opera omnia. Tomvs XI. Medicorvm Graecorvm Opera qvae exstant. Editionem cvravit Carolvs Gottlob Kühn. Volvmen XI. Continens Clavdii Galeni T. XI. Lipsiae prostat in Officina Libraria Car. Cnoblochii. [Leipzig].
- GAMLA TESTAMENTET 1960 = Gamla och Nya Testamentet. De kanoniska böckerna. Översättningen gillad och stadfäst av konungen år 1917. Svenska kyrkans diakonistyrelses bokförlag. Stockholm. Leeuwarden.
- GEORGI 1775 = Georgi, Joh. Gottl. Bemerkungen einer Reise im Russichen Reiche im Jahre 1772. Erster Band. St. Petersburg.
- GISLER 1758 = Gisler, Nils. Om Blod-Iglars nytta uti Medicin. Kongl. Vetenskaps-Academiens Handlingar för Månaderna Aprilis, Majus, Junius År 1758. Kongl. Vetenskaps-Academiens Handlingar För År 1758. Vol. XIX. Stockholm.
- GOTHUS 1623 = Gothus, L[arentius] Paulinus. L. Paulini Gothi Loimoscopia, Eller Pestilentz Speghel. Thet är: Andeligh och Naturligh Underwijsning Om Pestilentzies Beskriffwelse/Orsaker/Præserwatijff/Låkedomar och Befrijelser. Stält och Sammanfattadt Såwål allom Christrognom uthi Gemeen/ ... i Synderhz Lärer Wärie/och Näre/Stunden/til Nödtorffthigh Underrättelse/sampt Timmeliga Wälfärdz och Ewigha Salighetz befordring. Strängnäs.
- GRAF 1958 = Graf, Wilhelm. Blodets kretslopp. Vår hälsa. Axel Ahlmark, (Huvudredaktör). Söderström & C:o Förlags aktiebolag. Stockholm.
- GRUNER 1930 = Gruner, O. Cameron. A Treatise on the Canon of Medicine of Avicenna. Incorporating a Translation of the First Book. Luzac & Co. London.

- GRÖNROOS & NYMAN 1996 = Grönroos, Henrik & Nyman, Ann-Charlotte. Boken i Finland. Bokbeståndet hos borgerskap, hantverkare och lägre sociala grupper i Finlands städer och enligt städernas bouppteckningar 1656–1809. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 596. Helsingfors.
- GUSTAVSON 1969 = Gustavson, H[eino]. Meditsiinist vanas Tallinnas kuni 1816. a. Kirjastus ”Valgus”. Tallinn.
- HAARTMAN 1759 = Haartman, Joh. Joh:son. M.G.H. Tydelig Underrättelse, Om de mäst Gångbara Sjukdomars Kännande Och Motande, Genom Lätta och Enfaldiga Hus=medel; Samt et litet Res= och Hus=Apothek; Dem til tjenst, som ej hafwa tilfalle at rådfråga Läkare, Tryckt i Stockholm och Åbo.
- HAARTMAN 1765 = Haartman, Joh. Joh:son. M.G.H. Tydelig Underrättelse, Om de Mäst Gångbara Sjukdomars Kännande Och Motande, Genom Enfalliga Hus=Medel; Samt et litet Res= och Hus=Apothek; Dem til tjenst som ej hafwa tilfalle at rådfråga Läkare Med åtskilliga förbättringar och tilökningar, Andra gången sammanfattad och utgifwen. Åbo.
- HABICHT 1972 = Habicht, Tamara. Eesti saun. Kirjastus ”Valgus”. Tallinn.
- HAKAMIES 1983 = Hakamies, Pekka. Sauna ja kansasomainen terveydenhoito. Kansa parantaa. Pekka Laaksonen & Ulla Piela. (Toimittaneet). Kalevalaseuran vuosikirja 63. 1983. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki. Pieksämäki.
- HAKO 1956 = Hako, Matti. Das Wiesel in der europäischen Volksüberlieferung mit besonderer Berücksichtigung der finnischen Tradition. FF Communications N:o 167. Suomalainen Tiedeakatemia. Academica Scientiarum Fennica. Helsinki. [Akademisk avhandling].
- HAKO 1957 = Matti Hako. (Toimittanut). Kansanomainen lääkintätietous. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 229:4 osa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki. Turku.
- HARPESTRÆNG 1908–1920 = Harpestræng, [Henrik]. Gamle danske urtebøger, stenbøger og kogebøger. Udgivne for Universitets-jubilæets danske Samfund ved Marius Kristensen. København.
- HARVEY 1628 (1910) = Harvey, William. Die Bewegung des Herzens und des Blutes 1628. Übersetzt und erläutert von R. Ritter von Töply. Klassiker der Medizin herausgegeben von Karl Sudhoff. Band 1. Verlag von Johann Ambrosius Barth. Leipzig.
- HARVEY 1628 (1929) = William Harvey's bog om opdagelsen af blodets kredsløb. Oversat og udgivet af V. Meisen. København.
- HAUSEN 1928 = Hausen, Reinh. Finlands medeltidsurkunder. Samlade och i tryck utgifna af Finlands Statsarkiv genom Reinh. Hausen. V. 1481–1495. Helsingfors.
- HERNESNIEMI 1987 = Hernesniemi, Antti. Kansanlääkintäkeskuksen toiminnasta. Pohakka 1/87. 1. vuosikerta. Alajärvi.
- HERNESNIEMI 1992 = Hernesniemi, Antti. Jäsenet paikalleen, paha veri pois. Johdatus kansanlääkintään osana terveydenhoidon kenttää. Luvut Henkiparannus, Verenpysäytys kirjoittanut Olavi Räsänen. Toimitustyö Liisa Kaarina Nakari & A. Hernesniemi. Kaustinen.

HERNESNIEMI 1999 = Hernesniemi, Antti. Presentation of bonesetter-patient collaboration through positographical cinemanalysis. Acta Universitatis Ouluensis D 538. Medica. Department of Public Health Science and General Practice. Oulu. [Akademisk avhandling].

HIPPOKRATES I 1909 = De Hippokratiska skrifterna i svensk öfversättning af M. K. Löwegren. Första delen. C.W.K. Gleerups förlag. Lund.

HIRVISALO 1933 = Hirvisalo, K. F. Zur Hygiene der alten finnischen Badestube. I. Acta Societatis Medicorum Fennicae "Duodecim". Suomalaisen Lääkäriseuran Duodecim'in toimituksia. Ser. A. Tom. XVI. Fasc. 3. Helsinki.

HJELT 1911 = Hjelt, Otto E[dvard] A[ugust]. Johan Haartmans verksamhet vid universitetet i Åbo under åren 1754–1787 skildrad enligt hans bref. Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk. H. 70, N:o 2. Helsingfors.

HONKO 1959 = Honko, Lauri. Krankheitsprojekte. Untersuchung über eine urtümliche Krankheitsprojekte. FF Communications N:o 178. Suomalainen Tiedekatemia. Academica Scientiarum Fennica. Helsinki. [Akademisk avhandling].

HONKO 1960 = Honko, Lauri. Varhaiskantaist taudinselytykset ja parantamisnäytelmä. Jumin keko. Tutkielmia kansanrunoustieteen alalta. Toimittanut Jouko Hautala. Tietolipas 17. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.

von HOVORKA & KRONFELD 1908–1909 = von Hovorka, O[skar] & Kronfeld, A[dolf]. Vergleichende Volksmedizin. Eine Darstellung volksmedizinischer Sitten und Gebräuche, Anschauungen und Heilfaktoren, des Aberglaubens und der Zaubermedizin. I–II. Verlag von Strecker & Schröder. Stuttgart.

HUPEL 1774 = Hupel, August Wilhelm. Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland. Erster Band. Riga.

HÅRDH 1873 = Hårdh, J. G. Några fall af syfilisinfektion genom koppning. Finska Läkarsällskapets Handlingar Femtonde bandet 1873. Helsingfors.

HÄSTESKO 1905 = Alb. Hästesko. (Utgivare). Utdrag ur Åbo stads dombok 1638. Bidrag till Åbo stads historia. Utgifna på föranstaltande af bestyrelsen för Åbo Stads Historiska Museum. Första serien XIII. Helsingfors.

HÄSTESKO 1910 = Hästesko, F. A. Länsisuomalaiset tautien loitsut. Helsinki. [Akademisk avhandling].

ILMONI II 1849 = Ilmoni, Immanuel. Bidrag till Nordens Sjukdoms-historia. Andra delen. Bidrag till historien om Nordens sjukdomar från sextonde seklets början till slutet af det adertondes första decennium. Helsingfors.

JUNGKEN 1710 = Jungken, Joh. Helfric. Chirurgia Manualis. Oder kurtzer doch vollkommener Begriff/Derer zu der Chirurgie in specie gehörigen Operationen. Oder Hand=Arbeiten/Wie solche einem rechtschaffenen Chirurgo experimentaliter zu erlernen und zu wissen absolutè nöthig sind/mit darzugehörigen nöthigen Kupffern gezieret. Denen bey dieser Dritten Editio beygefüget Einige kurtze vermehrte Anat ... Fragen über diejenigen Theile des ... lichen Cörpers/welche der Chirurgu ... derlich wol fassen und wissen muss. Nürnberg/Verlegts Johann Zieger. Wittib. [Wittenberg].

JURIDISKA FÖRENINGENS ... TIDSKRIFT 1870 = Juridiska Föreningens i Finland tidsskrift. Fjerde och femte årgångarne. Helsingfors 1870.

KALEVALA 1948 = Kalevala. Översatt av Björn Collinder med illustrationer av Axel Gallen-Kallela. Aktiebolaget Bokverk. Stockholm. Malmö.

KANSANPARANNUS EILEN JA TÄNÄÄN... 1987 = Osmo Hänninen, Heikki Sumuvuori, Pirkko Meriläinen, & Tuula Vaskilampi. (Toimittajat). Kansanparannus eilen ja tänään – huomisen tutkimushaaste. Lääkintöhallituksen julkaisuja, nro 96. Helsinki.

KANSA PARANTAA 1983 = Kansa parantaa. Pekka Laaksonen & Ulla Piela. (Toimittaneet). Kalevalaseuran vuosikirja 63. 1983. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki. Pieksämäki.

KANSANTIETO 1936 = Kansantieto. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kansanrunousarkiston kyselylehti. N:o 1 1936. Helsinki.

KLEINMAN 1980 = Kleinman, Arthur. Patients and Healers in the Context of Culture. An Exploration of the Borderland between Anthropology, Medicine and Psychiatry. Comparative Studies of Health Systems and Medical Care. Number 3. University of California Press. Berkeley, Los Angeles, London. U.S.A.

KLEMMING 1883–1886 = Klemming, G. E. Läke- och örte-böcker från Sveriges medeltid utgifna af G. E. Klemming. Samlingar utg. af Svenska Fornskriftssällskapet 26. Stockholm.

KLEMMING & ENESTRÖM 1878–1879 = Klemming, G. E. & Eneström, G. Sveriges kalendariska litteratur. 1. Svenska almanachor, kalendrar och kalendariska skrifter intill 1749. 2. Svenska almanachor och kalendarier 1749–1879. Stockholm.

af KLINTBERG 1980 = af Klintberg, Bengt. Hejnumkärringen. Botare. En bok om etnomedicin i Norden. [Skriven av] Bente Gullveig Alver, Bengt af Klintberg, Birgitte Rørbye & Anna-Leena Siikala. Lts förlag. Stockholm i samarbete med Institutet för folklivsforskning. NIF Publications No. 8. Falköping.

KOCK 1958 = Kock, Wolfram. Koppning i 1900-talets Sverige. Från en radioenquôte. Svenska Läkartidningen 1958:55:909. Tryckt även i Medicinhistorisk årsbok 1959. Stockholm.

KRISTENSEN 1908–1920 = Kristensen, Marius. Inledning. Harpestræng, [Henrik]. Gamle danske urtebøger, stenbøger og kogeboøger. Udgivne for Universitets-jubilæets danske Samfund ved Marius Kristensen. København.

KROGIUS 1938 = Krogus, Ali. Kirurgins historia i Finland intill år 1900. Helsingfors.

KUMI-TUKKU 1938 = Kumi-Tukku Oy. Hintaluettelo N:o 5. Syyskuu 1938. Kirurgisia- y.m. kumitavaroita. Helsinki.

KYSYMYSSARJA 1930 = Kysymyssarja kansatieteellisiä kertomuksia varten. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kysymyssarja kansatieteellisiä kertomuksia varten. Painanut korjaimattomana uudelleen Kirjapaino Osakeyhtiö Alfa 1930. Helsinki.

LAAKSONEN 1983 = Laaksonen, Pekka. Kansanlääkinnän tutkimuksen vaiheita. Kansa parantaa. Pekka Laaksonen & Ulla Piela. (Toimittaneet). Kalevalaseuran vuosikirja 63. 1983. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki. Pieksämäki.

LAATIKAINEN 1989 = Laatikainen, Timo. Endorfinit. Lääketieteellinen aikakauskirja Duodecim. 105. vuosikerta. 1989. Vammala.

- LAMPROS 1895 = Λαμπρος, Κωνστ. Π. Ι. Περὶ σικυῶν καὶ σικυασέως παρὰ τοῖς ἀρχαίοις. Athenesi.
- LEHTONEN 1985 = Lehtonen, Juhani U.E. Kulttuurihistoriallinen näkökulma. Teoriaa, aihepiirejä ja näkökulmia kansatieteellisessä tutkimuksessa. Jukka Pennanen, Leena Sammallahti & Helena Haapalainen-Tiainen. (Toimittajat). ETHNOS-julkaisu 1. Lappeenranta.
- LENCQVIST 1782 = Lencqvist, Christianus Eri. Specimen academicum, De Superstitione veterum Fennorum Theoretica et practica, Cujus partem priorem, ... Præsiede Mag. Henrico Gabriele Porthan ... Auctor Christianus Eri Lencqvist. Impressa apud Viduam Reg. Acad. Aboæ. [Åbo]. [Akademisk avhandling].
- LENCQVIST 1982 = Lencqvist, Christianus Eri. Vanhojen suomalaisten teoreettisesta ja käytännöllisestä taikaukosta. Henrik Gabriel Porthan. Valitut teokset. Kääntänyt, esipuheen ja johdannot kirjoittanut Iiro Kajanto. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 373. Jyväskylä.
- LEVANDER 1907 = Levander, K.M. Verijuotikkaan levenemisestä Suomessa. Luonnon Ystävä. Yleistajuinen luonnontieteellinen aikakauslehti. Yhdestoista vuosikerta. N:o 10. Lokakuu 1907. Helsinki.
- LIEBGOTT 1973 = Liebgott, Niels-Knud. Kalendere. Folkelig tidsregning i Norden. Nationalmuseet. København.
- LILJA 1990 = Lilja, Agneta. Förteckning över Dialekt- och folkminnesarkivets frågelistor. [1914–1989]. Uppsala.
- LJUNGQVIST 1965 = Ljungqvist, G.J. Om sjukdomsbot och mediciner. Huskurer, hästkurer, örtdekokter och vanliga mediciner från äldsta tider till våra dagar. Forum. Uddevalla.
- LOUX 1994 = Loux, Françoise. Folk medicine. Companion Encyclopedia of the History of Medicine. Volume 1. Reprinted. Edited by W.F. Bynum & Roy Porter. Routledge. London & New York. Cornwall.
- von LUCE 1829 = von Luce, Joh. Wilh. Ludw. Heilmittel der Ehsten auf der Insel Oesel. Pernau.
- LÖNNROT 1832 = Lönnrot, Elias. Afhandling om finnarnes magiska medicin. Helsingfors. [Akademisk avhandling].
- LÖNNROT 1839 = Lönnrot, Elias. Suomalaisen Talonpojan Koti=Lääkäri. Helsinki.
- LÖNNROT 1856 = Lönnrot, Elias. Suomalaisen Talonpojan Koti=Lääkäri. Uusi parannettu laitos. Waseniuksen ja Komp. Kustannuksella. Porvoo.
- LÖNNROT 1867 = Lönnrot, Elias. Suomalaisen Talonpojan Koti=Lääkäri. Kolmas uudestaan korjattu laitos. Waseniuksen kirjakaupan kustannuksella. Helsinki.
- MANNINEN 1917 = I[lmari]. M[anninen]. Kansatieteellisiä kysymyslehtisiä. III. Kansanomaiset parannus- ja lääkitystavat. Suomen Muinaismuistoyhdistys. Helsinki.
- MANNINEN 1922 = Manninen, Ilmari. Die dämonistischen Krankheiten im finnischen Volksaberglauben. Vergleichende volksmedizinische Untersuchung. FF Communications N:o 45. Helsinki. Suomalainen Tiedeakatemia. Academica Scientiarum Fennica. Loviisa. [Akademisk avhandling].

- MURKO 1913 = Murko, M. Die Schröpfköpfe bei den Slaven. Slav. *baña, bañka*, lat. *balnea*. Wörter und Sachen. Kulturhistorische Zeitschrift für Sprach- und Sachforschung. Herausgegeben von R. Meringer, W. Meyer-Lübke, J.J. Mikkola, R. Much & M. Murko. Band V. Carl Winter's Universitätsbuchhandlung. Heidelberg.
- MURTORINNE 1992 = Murtorinne, Eino. Suomen kirkon historia. 3. Autonomian kausi 1809–1899. Werner Söderström Osakeyhtiö. Porvoo.
- MUSTONEN 1885 = Mustonen, O.A.F. Taikanuotta eli opas taikojen kerääjille. Taikakokielmien mukaan liitteenä. K. Krohn, Luettelo Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran satukoelmista. Johdoksi kansansatujemme kerääjille toimittanut K. Krohn. Suomi. Kirjoituksia isän-maallisista aineista. Toimittanut Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Toinen jakso. 17 Osa. Helsinki.
- MUSTONEN 1911 = O.A.F. Mustonen. (Toimittanut). Taikanuotta eli opas taikojen kerääjille. Kolmas, lisäilty painos. Julkaissut V.J. Mansikka. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- MUSTONEN 1936 = O.A.F. Mustonen. (Toimittanut). Taikannuotta eli opas taikojen kerääjille. Viides painos. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- MÄNSSON 1645 = Månsson, Arwid. Practica, Eller Een liten doch nyttigh Underwijsning/ Om åderlåtande/Hwilka ådrer man för åtskillige Siukdomar uplåta kan/Begynnandes på Hufwudet/och sedan nedher til Fötterna. Sammaledes och några nyttiga/och mästeparten aff migh försökta Låkedomar/emot mångahanda Siukdomar/medh många aff them hwars och ens Authoris Namn antecknade. Aff Latiniska och Tydska Böcker in på vårt Swenska Tungemåål/Och sampt aff een Gammal Swensk Läkebook/medh Munckestyl skrifwin. Medh itt Fullkomlight Register/På Siukdomar/som i thenna Practica beskreffne äro. Stockholm.
- MÄNNISKANS FYSIOLOGI 1988 = Människans fysiologi och anatomi med histologi och fysiologisk kemi. Walter Nienstedt, Osmo Hänninen, Antti Arstila, Stig-Eyrik Björkqvist, Peter Franson & Ulrik Kvist. Redaktör Ingegerd Stenberg. Esselte Studium. Uppsala.
- MÄÄTTÄLÄ 1987 = Määttä, Pirkko. Kahden kerroksen väkeä. Pohakka 1/87. 1. vuosikerta. Alajärvi.
- MØLLER-CHRISTENSEN 1944 = Møller-Christensen, Vilhelm. Middelalderens lægekunst i Danmark. Acta Historica Scientiarum Naturalium et Medicinalium. Edidit Bibliotheca Universitatis Hauniensis. Vol. III. Ejnar Munksgaard. København.
- NAAKKA-KORHONEN 1997 = Naakka-Korhonen, Mervi. Vaivasta taudiksi. Lapamatoon liittyvä kansanparannus erityisesti pohjoiskarjalaisen aineiston valossa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 666. Pieksämäki. [Akademisk avhandling].
- NAAKKA-KORHONEN 2007 = Naakka-Korhonen, Mervi. Kuu ja terveys. Kansanomaisen ajattelu. Toimittaneet Eija Stark & Laura Stark. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1106. Helsinki.
- NORDBLAD 1827 = Nordblad, Carl. Sundhets=Lärobok för Menige Man, innehållande en korrt anwising om sättet att bibehålla helsan, förekomma sjukdomar och, då Läkare=biträde saknas, med enkla medel och tjenligt förhållande, bidraga till deras afhjelpande. Stockholm.

NORDBLAD 1837 = Nordblad, Kaarlo. Terweyden Opetus=Kirja, yhteiselle kansalle, ilmoit-
tain lyhykäisen neuwon, kuinka terweys taitaa warjeltaa, taudit estettä, ja kuinka niitä,
Lääkärin awun puutteesa, selwillä ja pian saatawilla wälikappaleilla ja soweliaalla hoidolla
wastustaa taitaan. Kirjan toistetusta painosta Ruotsin kielestä suomennettu Johan Henrik
Keckmannilta. Turku.

NORGES GAMLE LOVE I 1846 = Norges Gamle love indtil 1387. Ifølge offentlig Foranstalt-
ning og tillige med Understøttelse af det Kongelige Norske Videnskabers Selskab udgivne ved
R. Keyser og P.A. Munch. Første Bind. Norges Love ældre end Kong Magnus Haakanssöns
Regjerings-Tiltrædelse i 1263. Christiania.

NORGES GAMLE LOVE II 1848 = Norges Gamle love indtil 1387. Ifølge offentlig Foran-
staltning og tillige med Understøttelse af det Kongelige Norske Videnskabers Selskab udgivne
ved R. Keyser og P.A. Munch. Andet Bind. Lovgivningingen under Kong Magnus Haakonssöns
Regjeringstid fra 1263 til 1280, tilligemed et Supplement til første Bind. Christiania.

NORGES GAMLE LOVE III 1849 = Norges Gamle love indtil 1387. Ifølge offentlig Foran-
staltning og tillige med Understøttelse af det Kongelige Norske Videnskabers Selskab udgivne
ved R. Keyser og P.A. Munch. Tredie Bind. Lovgivningingen efter Kong Magnus Haakonssöns
Död 1280 indtil 1387. Christiania.

NOTISBLAD 1856 = Finska Läkare-Sällskapetets sammanträde den 27 September 1856. No-
tisblad för Läkare och Pharmaceuter 1856. Bihang till Finska Läkare-Sällskapetets Handlingar.
Helsingfors.

OKER-BLOM & LEVANDER 1907 = Max Oker-Blom & G.V. Levander. (Toimittaneet). Ko-
din lääkärikirja. Neuwonantaja terveille ja sairaille. Edellinen osa. Terveysoppi. Kirjoittanut
Max Oker-Blom. Yleinen tautioppi ja sairaanhoito. Tohtori Karl Reissigin teoksen mukaan.
Jälkimmäinen osa. Eri taudit. Tohtori Karl Reissigin teoksen mukaan Suomen oloihin sovi-
teltu. Kustannusosakeyhtiö Otava. Helsinki.

OKER-BLOM & LEVANDER 1913 = Max Oker-Blom & G.V. Levander. (Toimittaneet).
Kodin lääkärikirja. Neuwonantaja terveille ja sairaille. Toinen uudistettu painos. Kustannuso-
sakeyhtiö Otava. Helsinki.

OLAI 1578 = Olai, Benedictus. Een Nyttigh Läkere Book ther uthinnen man finner råd/
hielp och Låkedom til allehanda menniskiornes siwkdomar bådhe inwertes och uthwertes.
Serdeles ock een underwisning och rättelse/huru swaghe och siwklighe quinnor sigh uthi alla
förefallande siwkdomer hielpa kunna. Item emoot the kranckheter som små spädh barn lät-
teligha henda kunna. Item een underwisning och ingång til Chirurciam. Tillsammandraghen
genom migh Benedictum Olai S. Stockholm.

OLAUS MAGNUS 1555 = Olaus Magnus. Historia de Gentibvs Septentrionalibvs, earvmqve
diversis statibvs, conditionibvs, moribvs, ritibvs, svperstitionibus, disciplinis, exercitiis,
regimine, victu, bellis, structuris, instrumentis, ac mineris metallicis, & rebus mirabilibus,
necnon vniueris penè animalibus in Septentrione degentibus, eorum & narura. Opvs vt
varivm plvrimarvmqve rervm cognitione refertvm, atqve cvm exemplis externis, tum expres-
sis rerum internarum picturis illustratum, ita delectatione iucunditatéque plenum, maxima
lectoris animum voluptate facilè perfundens. Avtore Olao Magno Gotho. Cvm Indice locv-

pletissimo. Cavtum est privilegio IVLII III. Dont. Max. ne quis ad Decennium Imprimat. Romae. [Rom].

PALMÉN 1931–1933 = Palmén, Einar. Suomen kunnansairaalalaitos 50-vuotias. Eripainos Suomen Lääkäriliiton aikakauslehden kunnanlääkäriosastosta vuosilta 1931–33 (6 numerosta).

PARAEUS 1594 = Paraeus, Ambrosius. Opera Chirurgica. Ambrosii Paraei, Galliarvm regis Primarii, et Pariensis chirvrgi. Quibus continentur, Non solùm perfectissima curandi ratio tumores præter naturam, vulnera, ulcera, luxationes, & fracturas: Verùm etiam humani corporis, singularumque eius partium, exactissima anatome: Curationes item multorum aliorum affectuum qui Chirurgi exposcunt manum, & ab alijs hactenus descripti non sunt: Insuper physiologica multa, & therapeutica, lectu dignissima: cùm Philosophis, tum Medicis apprime utilia & necessaria. A docto viro, plerisque locis recognita: & latinate donata. Iacobi Gvillimeav, Regii et parisiensis chirurgi labore & diligentia. Omnia nvnc demvm magno studio elimata: et nouis iconibus elegantissimis illustrata. Cum Gratia & Priuilegio Cæsar. Maiest. Francofvrti ad Moenum, apud Ioannem Feyrabend, Impensis Petri Fischeri. MDXCIII. [Frankfurt].

PAVLVS AEGINETA 1924 = Pavlv Aegineta. Corpus Medicorvm Graecorvm. Avspiciis Academiavm Associatarvm ediderunt Academiae Berolinensis Havniensis Lipsiensis. IX₂ Pavlv Aegineta. Edidit I. L. Heiberg. Pars altera. Libri V–VII. Lipsiae et Berolini in Aedibus B.G. Tevbneri MCMXXIV. Lipsiae. [Leipzig].

PAULOS' VON AEGINA 1914 = Paulos' von Aegina. Des besten Arztes. Sieben Bücher. Uebersetzt und mit Erläuterungen versehen von I. Berendes. Mit einem Geleitwort vom R. Kobert. Nebst einem anhang: Die römische Baeder, die bei Paulos vorkommenden aelteren Aerzte, und zwei Tafeln. Verlagsbuchhandlung vormals E.J. Brill. Leiden.

PEKKOLA 2001 = Pekkola, Airi. Ei hampahalle uou mikkää ni hyvä kui etana. Kansanomaisen hammassäryn hoito II. Suomen Hammaslääkärilehti 2001, n:o 21.

PELKONEN 1931 = Pelkonen, E[rkki]. Über volkstümliche Geburtshilfe in Finnland. Sonderabdruck aus den Acta Societatis Medicorum Fennicae ”Duodecim”, Ser. B, Tom. XVI. Helsinki. [Akademisk avhandling].

PENSALA 1953 = Pensala, Väinö. Puoskarit ja puoskaroiminen ennen ja nyt. Suomen Lääkärilehti. 8. vuosikerta. Suomen Lääkäriliitto. Helsinki.

PERRET 1955 = Perret, Louis. Inremedicinsk diagnostik och sjukdomsbeskrivning under 1800-talet. En medicinhistorisk studie med särskild hänsyn till förhållandena i Finland. Helsingfors. [Akademisk avhandling].

PERRET 1961 = Perret, Louis. Medicinen i Finland under 1700-talet. Medicinhistorisk årsbok 1961. Yearbook of the Medical-Historical Museum Stockholm. Stockholm.

PERRET 1977 = Perret, Louis. Medicinen vid Åbo Akademi under 1600-talet. Nordisk medicinhistorisk årsbok 1977. Yearbook of the Museum of Medical History Stockholm. Södertälje.

PESONEN 1980 = Pesonen, Niilo. Terveiden puolesta – sairautta vastaan. Terveiden- ja sairaanhoito Suomessa 1800- ja 1900-luvulla. Werner Söderström Osakeyhtiö. Porvoo.

PETRI 1802 = Petri, Johann Christoph. Ehistland und die Ehsten, oder historisch = geographisch = statistisches Gemälde von Ehistland. Ein Seitenstück zu Merkel über die Letten. Zweiter Theil. Gotha.

PHARMACOPOEA FENNICA 1819 = Pharmacopoea Fennica. Aboæ, Sumtibus Fredrici Ant. Meyer, Typis Frenckelliorum. [Åbo].

PIELA 2006 = Piela, Ulla. Luonto ja muuttuvat maailmat kansanlääkinnässä. Modernisaatio ja kansan kokemus Suomessa 1860–1960. Toimittaneet Hilikka Helsti, Laura Stark & Saara Tuomaala. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1101. Tampere.

POHAKKA 1987 = Pohakka 1/87. 1. Vuosikerta. Julkaisija Kansanlääkintäkeskus, Kaustinen, Toimituskunta Antti Hernesniemi, (vast.) Veli-Pekka Lehtola, Jouni Salo, Marja-Liisa Järvelä & Pirkko Määttä. Alajärvi.

PORTHAN 1982 = Henrik Gabriel Porthan. Valitut teokset. Kääntänyt, esipuheen ja johdannot kirjoittanut Iiro Kajanto. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 373. Jyväskylä.

RABBE 1837 = Rabbe, Frans Johan. Finlands Medicinal-Författningar. Första Delen 1683–1808. Helsingfors.

RABBE 1858 = F.J.R. R[abbe], F[rans] J[ohan]. Om tillgången på blodiglar i Finland. Notisblad för Läkare och Pharmaceuter, Bihang till Finska Läkare-Sällskapets Handlingar. N:o 6. Juni. 1858. Helsingfors.

REDOGÖRELSE OCH MEDDELANDEN 1935 = Redogörelser och meddelanden angående av Högsta domstolen träffade avgöranden år 1935. Januari–Mars. Redigerade av N. Hj. Neovius. Selostuksia ja tiedonantoja Korkeimman oikeuden ratkaisuihin vuonna 1935. Tammi–Maaliskuu. Toimittanut N. Hj. Neovius. Hämeenlinna.

REICHBORN-KJENNERUD 1928 = Reichborn-Kjennerud, I. Vår gamle trolldomsmedisin. I. Skrifter utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo II. Hist.-Filos. Klasse 1927. No. 6. I kommisjon hos Jacob Dybwad. Oslo.

REICHBORN-KJENNERUD 1933 = Reichborn-Kjennerud, I. Vår gamle trolldomsmedisin. II. Skrifter utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo II. Hist.-Filos. Klasse 1933. No. 2. I kommisjon hos Jacob Dybwad. Oslo.

REICHBORN-KJENNERUD 1940 = Reichborn-Kjennerud, I. Vår gamle trolldomsmedisin. III. Skrifter utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo II. Hist.-Filos. Klasse. 1940. No. 1. I kommisjon hos Jacob Dybwad. Oslo.

REICHBORN-KJENNERUD 1944 = Reichborn-Kjennerud, I. Vår gamle trolldomsmedisin. IV. Skrifter utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo II. Hist.-Filos. Klasse. 1943. No. 2. I kommisjon hos Jacob Dybwad. Oslo.

REICHBORN-KJENNERUD 1948 = Reichborn-Kjennerud, I. Vår gamle trolldomsmedisin. V. Skrifter utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo II. Hist.-Filos. Klasse. 1947. No. 1. I kommisjon hos Jacob Dybwad. Oslo.

REIJOWAARA 1921 = Reijo Waara, Konr[ad]. Kansanomaiset parannustavat ja suomalainen sauna. Oma Maa. Tietokirja Suomen kodeille. II osa. 2. uudistettu painos. Porvoo.

REINILÄ 1983 = Reinilä, Anna-Maria. Lääkintä- ja terveystieteiden maallikoiden käsissä. Kansa parantaa. Pekka Laaksonen & Ulla Piela. (Toimittaneet). Kalevalaseuran vuosikirja 63. 1983. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki. Pieksämäki.

RICHTER 1813 = Richter, Wilhelm Michael. Geschichte der Medicin in Russland. Erster Theil. Moskwa.

RINNE 2000 = Rinne, Pirjo. Folklig läkekonst i Karelen – en försvinnande tradition. Examensarbete i Folkhälsovetenskap (Master of Public Health). MPH 2000:1. Nordiska hälsovårdshögskolan, Göteborg. Göteborg.

RYFF 1544 = Ryff, Walther. Spiegel und Regiment der Gesundheit. Fürnemlich auff Land/Gebrauch/Art/und Complexion der Teutschen gerichtet. Wie mann sich in allem so der mensch inn und eusserlich gebrauchen müss/der Gesundtheit nach / halten und regiren sol. Rechter bericht/brechliche purgierende Arznei/zur noturfft/mancherley gestalt/Dessgleichen die furnemsten Species/Confect/Tresenei/Zuckertäfelin/oder Tabulaten/Marzapan/rc.zubereyten/und nutzlich zebrauchen/New beschuben durch Gualtherum Ryff. Mit Keyserlichen Gnaden und Privilegio/ Zu Franckfort/Bei Christian Egenolff. [Frankfurt].

RØRBYE 1980 = Rørbye, Birgitte. Peder Kragssig. Botare. En bok om etnomedicin i Norden. [Skreven av] Bente Gullveig Alver, Bengt af Klintberg, Birgitte Rørbye & Anna-Leena Siikala, LTs förlag, Stockholm. I samarbete med Institutet for folklivsforskning. NIF publications No. 8. Falköping.

SCHOU 1970 = Schou, Svend Aage. Iglar og andre vilde dyr i sygdomsbehandling og farmaci. Archiv for Pharmaci og Chemi Nr. 26. 19. december 1970. 77. bind 127. årgång.

SEBASTIAN 2000 = Sebastian, Anton, (Editor). Dates in Medicine. A chronological record of medical progress over three millennia. The Parthenon Publishing Group. New York, London. Midsomer Norton. UK.

SINISALO 1985 = Sinisalo, Hannu. Valokuva kansatieteen tutkimusvälineenä ja -kohteena. Teoriaa, aihepiirejä ja näkökulmia kansatieteellisessä tutkimuksessa. Jukka Pennanen, Leena Sammallahti & Helena Haapalainen-Tiainen. (Toimittajat). ETHNOS-julkaisu 1. Lappeenranta.

SIRELIUS 1921 = Sirelius, U[uno] T[aavi]. Suomen kansanomaista kulttuuria. Esineellisen kansatieteen tuloksia. II. Kustannusosakeyhtiö Otava. Helsinki.

SMID 1577 = Smid, Henrick. Henrick Smids Laegebog/indeholdendis I. Mange skøne oc odualde Lægedoms/stykker for atskillige Siugdomme/offuer det gantske Legeme fra Hofuedet til Føderne. II. Laegedom for Quindfolcks oc Børns Siugdomme. III. Mange atskillige Laegedoms stycker for Barskære. Item/om Aareladelse/Bad oc Koppesættelse. IIII. Præservation, Foruarig oc Lægedom imod Pestilentze. V. Om Menniskens vand at bese oc/der om dømme. VI. Om atskillige Urter som her udi Riget vaaxe/Huorledis de til Lægedom skulle brugis uduartit oc induartit. Kiøbenhaffn. [Faksimilupplaga 1976, Leuterhausen].

SOININEN 1963 = Soininen, Gunnar. Suomen lääkäreistä 1800-luvulla. Suomen lääkärin 1962 Finlands läkare. Toimittaneet Juhani Kirpilä, päätoimittaja, Sisko Motti & Anna-Marja Oksa, toimitussihteerit. Helsinki, Helsingfors.

SPARMAN 1642 = Sparman, Andrea. Sundhetzens Speghel Uthi Hwilken man beskodhar Sundhetzens Natur förnämste Orsakerne til alla Siukdomar som/Sundheten förstöra plägha, såsom ock the Medels rätta Brwk/hwarigenom hon för them befrijat til thet bestämda Målet kan underhållen warda. Stockholm.

STATISTISK ÅRSBOK 1900 = Statistisk Årsbok för Finland. Utgifven af Statistiska centralbyrån. Tjugondeförsta årgången. 1900. (Annuaire Statistique pour la Finlande.) (Vingt-et-unième année. 1900.). Helsingfors.

STATISTISK ÅRSBOK 1979 (1980) = Suomen tilastollinen vuosikirja. Uusi sarja–LXXV–Vuonna 1979. Statistisk årsbok för Finland. Ny serie – LXXV – År 1979. Statistical Yearbook of Finland. New series–75th–Year 1979. Tilastokeskus. Statistikcentralen. Central Statistical Office. Helsinki 1980.

STEEN 1961 = Steen, Adolf. Samenes folkemedisin. Samiske Samlinger. Bind V–2. Redaksjon Asbjørn Nesheim. Norsk folkemuseum, Universitetsforlaget. Oslo. Kristiansand S.

STEINMETZ & KNETSCH 1926 = Aktiebolaget Steinmetz & Knetsch. Stockholm C. Katalog över sjukvårdsartiklar, kirurgiska gummivaror och instrument, glasvaror & förbandsartiklar etc. IV upplagan. [Utan tryckort].

STEINMETZ & KNETSCH 1927 = O/Y. Steinmetz & Knetsch A/B. Netto-Prislista över diverse Apoteks- & Laboratorieutensilier samt kirurgiska gummi- & sjukvårdsartiklar, November 1927. Helsingfors.

STRANDBERG 1980 = Strandberg, Hindrik. Nordiskt seminarium om folkmedicin på Kilen i Sideby, Kristinestad, Finland. Ett referat. Nordisk Medicinhistorisk Årsbok 1980. Supplementum VI. Södertälje.

STRANDBERG 1983 = Strandberg, Hindrik. Kansanomaisia suonenavausohjeita. Kansa parantaa. Pekka Laaksonen & Ulla Piela. (Toimittaneet). Kalevalaseuran vuosikirja 63. 1983. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki. Pieksämäki.

STRANDBERG 1996 = Strandberg, Hindrik. Kuppari hyppää ympäri kylää ... Sauna N:o 2. Suomen Sauna-Seura ry. Loimaa.

STRENG 1915 = Streng, H. J. Nuoremmat ruotsalaiset lainasanat vanhemmassa Suomen kirjakeielessä. Helsinki. [Akademisk avhandling].

SUDHOFF 1914 = Sudhoff, Karl. Beiträge zur Geschichte der Chirurgie im Mittelalter. Graphische und textliche Untersuchungen in mittelalterlichen Handschriften. Erster Teil. Studien zur Geschichte der Medizin herausgegeben von der Puschmann-Stiftung an der Universität Leipzig. Redakteur: Karl Sudhoff. Heft 10. Verlag von Johann Ambrosius Barth. Leipzig.

SUOLAHTI 1921 = Suolahti, Eino. Puoskarintoiminnasta Suomessa. Lääketieteellinen aikakauskirja Duodecim 37. vuosikerta. Suomalainen Lääkäriseura Duodecim. Helsinki.

SUOMEN FARMAKOPEA 1937 = Suomen farmakopea. Kuudes painos. Pharmacopoea Fennica. Editio sexta. Helsinki.

SUMUVUORI 1987 = Sumuvuori, Heikki. Kansanlääkinnän asema virallisen terveydenhuollon rinnalla. Kansanparannus eilen ja tänään – huomisen tutkimushaaste. Toimittajat Osmo Hänninen, Heikki Sumuvuori, Pirkko Meriläinen & Tuula Vaskilampi. Lääkintöhallituksen julkaisuja, nro 96. Helsinki.

- SÖDERSTRÖM 1926 = Söderström, Mikaël. Läkarkonst, kvacksalveri och vidskepelse. Medicinhistoriska kåserier. Wahlström & Widstrand. Stockholm.
- TALVE 1960 = Talve, Ilmar. Bastu och torkhus i Nordeuropa. Nordiska Museets Handlingar 53. Stockholm. Åbo.
- TEIR 1977 = Teir, Harald. Mot vilka sjukdomar söktes bot i bastun (sauna). Referat över föredrag vid ett Nordiskt seminarium om folkmedicin på Kilen i Sideby, Kristinestad, Finland, den 3–5 augusti 1977. Helsingfors. [Stencil].
- TEIVAS 1989 = Teivas, Eija. Tamperelainen yleinen sauna. Sauna N:o 4 1989. 43 vuosikerta. Loimaa.
- TIDSKRIFT ... BILAGA 1905 = Tidskrift, utgifven af Juridiska föreningen i Finland, 1905. Fyrtondeförsta årgången. Bilaga. Kort redogörelse för Kejslerliga Senatens Justitie-Departementets utslag och domar för år 1904. Helsingfors.
- TIDSKRIFT ... BILAGA 1908 = Tidskrift, utgifven af Juridiska föreningen i Finland 1908. Fyrtiondefjärde årgången. Bilaga. Kort redogörelse för Kejslerliga Senatens Justitie-Departementets utslag och domar för 1907. Helsingfors.
- TIDSKRIFT ... BILAGA 1913 = Tidskrift, utgifven af Juridiska föreningen i Finland 1913. Fyrtondenionde årgången. Bilaga. Kort redogörelse för Kejslerliga Senatens Justitie-Departementets utslag och domar för 1912. (Förre delen). Helsingfors.
- TILLHAGEN 1958 = Tillhagen, Carl-Herman. Folklig läkekonst. Nordiska museet. Stockholm.
- TILLHAGEN 1977 = Tillhagen, Carl-Herman. Folklig läkekonst. Tredje upplagan. LT:s förlag. Falköping.
- TŠARUKOVSKIM 1845 = Чаруковскимъ, А. Народная Медицина примъненная къ русскому ѳыту и разноклиматности россii. Наружныя бользни. Часть пятая. Санктпетербургъ.
- TUULENSUU & HEMMILÄ 1998 = Tuulensuu, Risto & Hemmilä, Heikki. Kuppaus – Mitä? Miten? Miksi? Keuruu.
- TYKL 1972 = Turun Yliopisto. Kansatieteen laitos. Tiedusteluja kansankulttuurin alalta. N:o 46 joulukuussa 1972. Kansanparantajista ja kansanomaisista parannustavoista. Forssa.
- UHRSTRÖM 1893–1894 = Uhrström, Wilh. Kotilääkäri. Tampere.
- UHRSTRÖM [U. Å.] = T:ri Wilh. Uhrström. Kotilääkäri. Clouberg ja Kumpp. (W. Hoving). Wiipuri.
- VAINIO 1987 = Vainio, Sinikka. Public saunas in Helsinki. Dorf- und Stadtkultur. Der gegenseitige Einfluss von Dorf- und Stadtkultur im 20. Jahrhundert bei den finnisch-ugrischen Völkern und ihren Nachbarn. III. finnisch-sowjetisches ethnographisches Symposium in Lappeenranta 2.– 6.6.1986. Herausgegeben von Bo Lönnqvist, Matti Räsänen & Ildikó Lehtinen. Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 198. Suomalais-Ugrilainen Seura. Helsinki.
- VALVE 1912 = Valve, Antti. Hammastaudin kansanomaisia parannustapoja Suomessa. Suomen Hammaslääkäri Seuran toimituksia N:o IX. 11 p. huhtikuuta 1912. Helsinki.

- VAPAATALO-VIINIKKA 2007 = Vapaatalo, Heikki & Viinikka, Lasse. Suomalainen sauna – terveytemme turva vai turma? Pääkirjoitus. Uusia tutkimuksia saunomisen hyödyistä kaitaan. Lääketieteellinen aikakauskirja Duodecim 123. Vuosikerta. 13/2007.
- VASKILAMPI & HÄNNINEN 1981 = Vaskilampi, Tuula & Hänninen, Osmo. Kuppaus kivun ja säryn hoitona nyky-Suomessa. Lääketieteellinen aikakauskirja Duodecim. 97. vuosikerta. Suomalainen Lääkäriseura Duodecim. Vammala.
- VASKILAMPI & MacCORMACK 1982 = Tuula Vaskilampi & Carol P. MacCormack. (Editors). Folk medicine and health culture: Role of folk medicine in modern health care. Proceedings of the Nordic Research Symposium 27–28 August 1981 Kuopio Finland. Kuopion korkeakoulu. The University of Kuopio. Kansanterveystieteen laitos. The Department of Community Health. Kuopion korkeakoulun julkaisuja. Publications of the University of Kuopio. Yhteiskuntatieteet. Social Sciences. Sarja tilastot ja selvitykset. Series Statistics and Reviews 1/1982. Kuopio.
- VASKILAMPI 1987 = Vaskilampi, Tuula. Kansanlääkintä yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen kohteena. Kansanparannus eilen ja tänään – huomisen tutkimushaaste. Toimittajat Osmo Hänninen, Heikki Sumuvuori, Pirkko Meriläinen & Tuula Vaskilampi. Lääkintöhallituksen julkaisuja, nro 96. Helsinki.
- VASKILAMPI 1994 = Vaskilampi, Tuula. Vaihtoehtolääkintä kuluttajien terveismarkkinoilla. Sairaus ja ihminen. Kirjoituksia parantamisen perusteista. Tietolipas 132. Suomalaisen Kirjallisuuden seura. Helsinki. Pieksämäki.
- VILKUNA 1957 = Vilkuna, Kustaa. Almanakan synty ja kehitysvaiheet. Suomen almanakan juhlakirja. Helsingin yliopisto. Oy Weilin & Göös Ab. Helsinki.
- WILLBERG 1902 = Willberg, Wilh. Engros pris-lista från Wilh. Willberg. Åbo. Å droger, kemikalier, färger, patenträkemedel & kosmetiska varor, mineralvatten och källprodukter, kirurgiska och farmaceutiska utensilier, sjukvårds-artiklar m.m. Februari 1902. Uleåborg.
- WISTRAND 1897 = Wistrand, A[ugust] Timol[eon]. Wistrand'in kotilääkäri. Kodin lääketieteellinen käsikirja. Johdatus sisällisten ja ulkonaisten tautien tuntemiseen ja yksinkertaisimpaan parannuskeinoon, ynnä lyhyt Terveys- ja Lääkeoppi. Kahdeksannen painoksen toisinnellut Fredrik Björnström. Suomentanut Juhani Lehtinen. Pori.
- WISTRAND 1898 = Wistrand, A[ugust] Timol[eon]. Wistrandin kotilääkäri. Käsikirja kotilääkintää varten, eli osoitus sisällisten ja ulkonaisten tautien tuntemiseen ja yksinkertaisimpaan lääkitsemiseen, sekä erityinen osasto naisten ja lasten tauteja. Ynnä lyhyt terveystieteellinen Lääkeoppi. Kirjoittanut A. Timol. Wistrand. Suomentanut yhdeksännestä painoksesta, jonka likeistä yhtäläisyyttä säilyttämällä lääkitsevä professori Fredrik Björnströmin uudistaman ja ulosantaman kahdeksannen painoksen kanssa, on tarkastanut eräs lääketieteen tohtori. Otto Andersin'in kirjap. & kustannuksella. Pori.
- VOLKSMEDIZIN 1967 = Volksmedizin. Probleme und Forschungsgeschichte. Herausgegeben von Elfriede Grabner. Wege der Forschung. Band LXIII. Wissenschaftliche Buchgesellschaft. Darmstadt.
- VORWAHL 1931 = Vorwahl, H. Das Wesen der Volksmedizin. KNOLL's Mitteilungen für Ärzte, Januar 1931. Ludwigshafen.

WRETE 1960 = Wrete, Martin. *Anatomi och fysiologi. Lärobok för sjuksköterskeelever. II.* Svenska Bokförlaget/ Stockholm. Norstedts. Stockholm.

VUORENJUURI 1967 = Vuorenjuuri, Martti. *Sauna kautta aikojen.* Kustannusosakeyhtiö Otava. Helsinki.

VUORENJUURI 1968 = Vuorenjuuri, Martti. *Sauna kautta aikojen.* Kustannusosakeyhtiö Otava. Toinen painos. Helsinki.

YLI-PAAVOLA 1970 = Yli-Paavola, Jaakko. *Vuosikymmen kielennauhoitusta. Suomen kielen nauhoitearkiston toimintaa v. 1959–1968.* Tietolipas 60. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Vammala.

UPPSLAGSVERK OCH BIBLIOGRAFIER

ALFRÆÐI ÍSLENZK 1908 = Alfræði Íslenzk. *Íslandsk encyklopædisk litteratur. I.* Cod.

MBR. AM. 194, 8vo. *Udgiven for Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur ved Kr. Kålund.* København.

ARKISTON AVAIN 1984 = Arkiston avain. *Kansanrunousarkiston kortistot hakemistot luettelot ja lyhenteet.* Toimittanut Kansanrunousarkisto. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Porvoo.

ENCYCLOPEDIA OF ANTHROPOLOGY 1976 = *Encyclopedia of Anthropology.* Edited by David E. Hunter & Phillip Whitten. Harper & Row, Publishers. USA.

DALIN 1850 = Dalin, A. F. *Ordbok öfver svenska språket. Förra delen. A–K.* Författarens förlag, Stockholm.

DEUTSCHES WÖRTERBUCH 1899 = *Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm & Wilhelm Grimm.* Neunter Band. Schiefeln–Seele. Bearbeitet von Moriz Heyne im Verein mit Rudolf Meiszner, Henry Seedorf & Heinrich Meyer. Verlag von S. Hirzel. Leipzig.

FRISK 1970 = Frisk, Hjalmar. *Griechisches etymologisches Wörterbuch. Band II: Κρ–Ω.* Heidelberg. Carl Winter. Universitätsverlag. Göttingen.

GANANDER (1786) 1937–38 = Ganander, Christfrid. *Nytt Finskt Lexicon. I. A–K.* Litt: A,B:C.D.E.F.G.H. Litt: I,J– K. Tutkimuslaitos ”Suomen Suvun” julkaisuja II 1. Porvoo, Helsinki. Werner Söderström Osakeyhtiö. Porvoo. [Faksimilupplaga 1937–38].

GANANDER (1786 & 1787) 1938 = Ganander Christfrid. *Nytt Finskt Lexicon II. L–R.* Nytt Finskt Lexicon ifrån bokstafwen L, ifrån bokstafwen M– N– & O, ifrån Bokstafwen P–Q och R. Tutkimuslaitos ”Suomen Suvun” julkaisuja II 2. Porvoo, Helsinki. Werner Söderström Osakeyhtiö. Porvoo. [Faksimilupplaga 1938].

GANANDER (1787) 1940 = Ganander, Christfrid. *Nytt Finskt Lexicon III. S–Ö.* Nytt Finskt Lexicon ifrån Bokstafven S. Bokstafwen T., ifrån Bokstafa U–W, Bokstäfwerne Y–Z–Ä–Ö. 1787. Tutkimuslaitos ”Suomen Suvun” julkaisuja II 3. Porvoo, Helsinki. Werner Söderström Osakeyhtiö. Porvoo. [Faksimilupplaga 1940].

GANANDER 1997 = Ganander, Christfrid. *Nytt finskt lexicon.* Alkuperäiskirjoituksesta ja sen näköispainoksesta toimittanut Liisa Nuutinen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Helsinki. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 676. Kotimaisten Kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 96. Hämeenlinna.

- GRANLUND & ZILLIACUS 1963 = Granlund, Åke & Zilliacus, Kurt. Svenska ortnamn i Finland med finska motsvarigheter. Tredje upplagan. Utgiven av Svenska Folkpartiets ortnamnskommitté. Helsingfors.
- GREEK-ENGLISH LEXICON 1925–1940 = A Greek-English Lexicon Compiled by Henry George Liddell & Robert Scott. A New Edition Revised and Augmented throughout by Henry Stuart Jones & Roderick McKenzie. Volume II: λ–ώδης. with Addenda & Corrigenda. Oxford at the Clarendon Press. Oxford.
- HELLQUIST 1922 = Hellquist, Elof. Svensk etymologisk ordbok. C.W.K. Gleerups förlag. Lund.
- INKEROISMURTEIDEN SANAKIRJA 1971 = Inkeröismurteiden sanakirja. R.E. Nirvi. (Toimittanut). Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVIII. Suomalais-Ugrilainen Seura. Helsinki.
- KARJALAN KIELEN SANAKIRJA II 1974 = Pertti Virtaranta. (Päätoimittaja). Karjalan kielen sanakirja. Toinen osa. K. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVI, 2. Suomalais-Ugrilainen Seura. Helsinki.
- LEXICON TOTIUS LATINITATIS 1940 = Lexicon Totius Latinitatis ab Aegido Forcellini seminarii Patavini lucubratum. Deinde a Iosepho Furlanetto, eiusdem seminarii alumno, emendatum et auctum. Nunc vero curantibus Francisco Corradini et Iosepho Perin, seminarii Patavini item alumnis, emendatius et auctius melioremque in formam redactum. Tom. IV. Curante Iosepho Perin, cum appendice eiusdem. Patavii, Typis Seminarii, MCMXXX. [Padua].
- LINDSKOG & ZETTERBERG 1981 = Lindskog, Bengt I. & Zetterberg, Bengt L. Medicinsk terminologi lexikon. Nordiska Bokhandeln Förlag. Stockholm. Nacka.
- LINDSKOG & ZETTERBERG 1984 = Lindskog, Bengt I. & Zetterberg, Bengt L. Medicinsk terminologi lexikon. Nordiska Bokhandeln Förlag. Stockholm. Uppsala.
- LÖNNROT 1874–1880 = Lönnrot, Elias. Suomalais=Ruotsalainen Sanakirja. Finskt-Svenskt Lexikon. I A–M, II N–Ö. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 50: I–II. Helsinki-Helsingfors.
- NATIONALENCYKLOPEDIN 1993 = Nationalencyklopedin. Tolfte bandet. Ett uppslagsverk på vetenskaplig grund utarbetat på initiativ av statens kulturråd. Bokförlaget Bra Böcker. Belgien.
- NISSILÄ, SARMELA & SINISALO 1970 = Nissilä, Viljo, Sarmela, Matti & Sinisalo, Aino. Etnologisches Ortschafts- und Dorfregister des finnischen Sprachgebiets in Finnland, Karelien, Ingermanland, Norrbotten, Finnmark und auf der Halbinsel Kola. Atlas der finnischen Volkskultur. Finnisches Namenarchiv. Studia Fennica. Revue de linguistique et d'ethnologie finnoises. Tome 15. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- NUSVENSK ORDBOK 1919 = Östergren, Olof. Nusvensk ordbok. Första bandet. A–E. Wahlström & Widstrand. Stockholm.
- NUSVENSK ORDBOK 1931 = Östergren, Olof. Nusvensk ordbok. Tredje bandet. H–K. Wahlström & Widstrand. Stockholm.
- ONOMATOLOGIA MEDICA 1772 = Onomatologia medica completa oder Medicinisches Lexikon das alle Benennungen und Kunstwörter welche der Arzneywissenschaft und

Apoteckerkunst eigen sind, deutlich und vollständig erkläret, zu allgemeinem Gebrauch herausgegeben von einer Gesellschaft gelehrter Aerzte und mit einer Vorrede begleitet von Albrecht von Haller, ... Aufs neue verbessert und vermehrt von Johann Peter Eberhard, ... Ulm, Frankfurt und Leipzig, 1772 bey August Lebrecht Stettin.

ORDBOG 11 1929 = Ordbog over det danske sprog. Grundlagt af Verner Dahlerup. Med understøttelse af Undervisningsministeriet og Carlsbergfondet udgivet af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. Ellevte bind. Konisk-købsvend. Gyldendalske boghandel. Nordisk forlag, København.

ORDBOK 1978 = Ordbok över Finlands svenska folkmål av Olav Ahlbäck. Häfte 2 (band I:2) bistog-båt. Forskningcentralen för de inhemska språken. Skrifter 1. Helsingfors. Ekenäs.

ORDBOK 1982 = Ordbok över Finlands svenska folkmål av Olav Ahlbäck. Häfte 3 (band I:3) båt-extra. Forskningcentralen för de inhemska språken. Skrifter 1. Helsingfors. Ekenäs.

ORDBOK 2000 = Ordbok över Finlands svenska folkmål. Peter Slotte, huvudred. Tredje bandet. Hy-kyss. Forskningscentralen för de inhemska språken. Skrifter 1. Oy Edita Ab. Helsingfors.

REAL-ENCYKLOPÄDIE 1913 = Real-Encyklopädie der gesamten Heilkunde. Medizinisch-chirurgisches Handwörterbuch für praktische Ärzte. Unter mitredaktion von Theodor Brugsch. Herausgegeben von Albert Eulenburg. XIII. Band. Samenverluste-Sterilität des Mannes. Vierte, gänzlich umgearbeitete Auflage. Urban & Schwarzenberg. Berlin. Wien.

SAOB 2 1903 = Ordbok öfver svenska språket utgifven af Svenska Akademien. Andra bandet. Anmana-barhufvad. C.W.K. Gleerups förlag, Lund.

SAOB 4 1916 = Ordbok öfver svenska språket utgifven af Svenska Akademien. Fjärde bandet. Betacka-blystra. C.W. K. Gleerups förlag, Lund.

SAOB 13 1935 = Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien. Trettonde bandet. Instrument-kazik. A.-B. Ph. Lindstedts Univ.-Bokhandel. Lund.

SAOB 14 1937 = Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien. Fjortonde bandet. Ked-kralla. A.-B. Ph. Lindstedts Univ.-Bokhandel. Lund.

SAOB 15 1939 = Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien. Femtonde bandet. Kram-leuterera. A.-B. Ph. Lindstedts Univ.-Bokhandel. Lund.

SAOB 23 1962 = Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien. Tjugotredje bandet. Rulta-röxna. A.-B. Ph. Lindstedts Univ.-Bokhandel. Lund.

SAOB 25 1969 = Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien. Tjugufemte bandet. Segmentär- skullra. A.-B. Ph. Lindstedts Univ.-Bokhandel. Lund.

SAOB 28 1981 = Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien. Tjuguåttonde bandet. Sluvra-solanin. A.-B. Gleerupska Universitetsbokhandeln. Lund.

SKINNER 1970 = Skinner, Henry Alan. The Origin of Medical Terms. Second edition. Reprinted with corrections. Hafner Publishing Company. New York. U.S.A.

SUOMEN KIELEN ETYMOLOGINEN SANAKIRJA I 1955 = Toivonen, Y. H. Suomen kielen etymologinen sanakirja I. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII, 1. Tutkimuslaitos ”Suomen Suvun” julkaisuja III. Suomalais-Ugrilainen Seura. Helsinki.

SUOMEN KIELEN ETYMOLOGINEN SANAKIRJA II 1958 = Toivonen, Y. H., Itkonen, Erkki & Joki, Aulis J. Suomen kielen etymologinen sanakirja II. *Lexica Societatis Fenno-Ugricae* XII, 2. Tutkimuslaitos ”Suomen Suvun” julkaisuja III. Suomalais-Ugrilainen Seura. Helsinki.

SUOMEN SANOJEN ALKUPERÄ 1 1992 = Erkki Itkonen, (Päätoimittaja). Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja 1. A–K. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 556. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62. Jyväskylä.

SUOMEN SANOJEN ALKUPERÄ 2 1995 = Ulla-Maija Kulonen, (Päätoimittaja). Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja 2. L–P. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 556. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62. Jyväskylä.

SVENSK ORDBOK 1986 = Svensk ordbok. Utarbetad vid Språkdata Göteborgs universitet. Esselte Studium. Uppsala.

SVENSK UPPSLAGSBOK 1950 = Svensk uppslagsbok. Gunnar Carlquist & Josef Carlsson, huvudredaktörer. Andra omarbetade och utvidgade upplagan. Band 8. Eggegrund–Exelex. Förlagshuset Norden AB. Malmö.

THESAURUS GRAECAE LINGVAE 1848–1854 = Θησαυρος της ελληνικής Γλώσσης. Thesaurus Graecae Linguae, ab Henrico Stephano constructus. Post editionem anglicam novis additamentis auctum, ordineque alphabetico digestum tertio ediderunt Carolus Benedictus Hase, Guilielmus Dindorfius & Ludovicus Dindorfius. Volumen Septimum. Parisiis, excudebat Ambrosius Firmin Didot, Instituti Franciæ typographus, Venit apud Firmin Didot Fraters, 1848–1854. [Paris].

THESAVRVS LINGVAE LATINAE 1906–1909 = Thesavrvs Lingvae Latinae. Editvs Avctortate et Consilio Academiavm qvinque Germanicarvm Berolinensis Gotingensis Lipsiensis Monacensis Vindobonensis. Volvmen IV Con–Cvvlvs. MDCCCXVI–MDCCCXIX. Lipsiae in Aedibvs B.G. Tevbneri. [Leipzig].

TOTIUS LATINITATIS LEXICON 1875 = Totius Latinitatis Lexicon Opera et Studio Aegidi Forcellini, Seminarii Patavini Alumni. A Iosepho Furlanetto. Eiusdem Seminarii Alumno Novo Ordine Digestum Amplissime Auctum Atque Emendatum. Cura et Studio Doct. Vincentii De-Vit. Tomus sextus. Prati. Aldina Edente. Ann. MDCCCXV. [Prato].

WALDE 1954 = Walde, A. Lateinisches etymologisches Wörterbuch. 3., Neubearbeitete Auflage von J.B. Hofmann. Zweiter Band M–Z. Carl Winter. Universitätsverlag. Heidelberg. I notapparaten ingår det beträffande ordböckerna i vissa fall förtydliganden i form av en hänvisning till själva uppslagsordet.

BIBLIOGRAPHIE INTERNATIONALE DES ARTS ET TRADITIONS POPULAIRES (1939–1941) 1949 = Bibliographie Internationale des Arts et Traditions Populaires. International Folklore Bibliography. Volkskundliche Bibliographie. Bibliographie fondée en 1917 par John Meier et E. Hoffmann-Krayer. Volume publié avec le concours de l’UNESCO. Années

1939–1941. Rédacteur: Paul Geiger. XIII. Folk medicine. 154–157. Commission Internationale des Arts et Traditions Populaires. Switzerland 1949.

BIBLIOGRAPHIE INTERNATIONALE DES ARTS ET TRADITIONS POPULAIRES

(1942–1947) 1951 = Bibliographie Internationale des Arts et Traditions Populaires. International Folklore Bibliography. Volkskundliche Bibliographie. Bibliographie fondée en 1917 par John Meier et E. Hoffmann-Krayer. Ouvrage publié sous les auspices du Conseil International de la Philosophie et des Sciences Humaines et avec le concours de l'UNESCO. Années 1942–1947 avec supplément d'années antérieures. Rédaction: Paul Geiger & Robert Wildhaber. XIII. Folk medicine. 255–259. Commission Internationale des Arts et Traditions Populaires. Switzerland 1951.

HAKAMIES 1981 = Hakamies, Pekka. Saunabibliografia. Sauna. N:o 1. 35. vuosikerta. Sauna-Seura ry. Loimaa.

HAVAS 1983 = Havas, Hanna. Suomalaisen kansanlääkinnän bibliografia. Kansa parantaa. Pekka Laaksonen & Ulla Piela. (Toimittaneet). Kalevalaseuran vuosikirja 63. 1983. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki. Pieksämäki.

INTERNATIONALE VOLKSKUNDLICHE BIBLIOGRAPHIE (1948 & 1949) 1954 = Internationale Volkskundliche Bibliographie. International Folklore Bibliography. Bibliographie Internationale des Arts et Traditions Populaires. Années 1948 et 1949 avec supplément d'années antérieures. Ouvrage publié par la Commission Internationale des Arts et Traditions Populaires sous les auspices du Conseil International de la Philosophie et des Sciences Humaines et avec le concours de l'UNESCO. Rédigé avec l'assistance des collaborateurs, par Robert Wildhaber. XIII. Volksmedizin / Folk Medicine / Médecine populaire. 247–251. Imprimerie G. Krebs, Librairie-Editeur S.A., Bâle. Switzerland 1954.

INTERNATIONALE VOLKSKUNDLICHE BIBLIOGRAPHIE (1985 & 1986) 1991 = Internationale Volkskundliche Bibliographie. International Folklore Bibliography. Bibliographie Internationale d'Ethnologie für die Jahre 1985 und 1986 mit Nachträgen für die vorausgehenden Jahre. Im Auftrag der Deutschen Gesellschaft für Volkskunde e.V. und der Universität Bremen herausgegeben von Rainer Alsheimer. 13. Volksmedizin. 264–270. Rudolf Habelt GmbH. Bonn. Utan tryckort 1991.

NORDISK BIBLIOGRAFI FOR FOLKELIVSFORSKERE (1977) 1980 = Nordisk bibliografi for folkelivsforskere. Pohjoismaisen kansatiedebibliografia. 1977. Redigeret af Hjejl Resen Steenstrup i samråd med Ole Rud Nielsen. XV. Folkelig videnskab: folkemedicin, vejret, vækster og dyr etc. 105–107. NEFA Dokumentation 1977, nr. 2. Udgivet af NEFA Nordens dokumentationsudvalg, 1980. Museumstjenesten, Viborg.

NORDISK BIBLIOGRAFI FOR FOLKELIVSFORSKERE (1987) 1991 = Nordisk bibliografi for folkelivsforskere. Pohjoismaiden kansatiedebibliografia. Nordic bibliography of folklore and ethnology. 1981. Redigeret af Hjejl Resen Steenstrup i samarbejde med Lene Hadsbjerg. 14.03. Folkemedicin. 100–103. NEFA Dokumentation, ny serie, nr. 14. Udgivet af NEFA Nordens Dokumentationsudvalg. 1991/Published by Scandinavian Ethnology-Folklore working Committee. Museumstjenesten. Viborg 1991.

VOLKSKUNDLICHE BIBLIOGRAPHIE (1917) 1919 = Volkskundliche Bibliographie für das Jahr 1917. Im Auftrage des Verbandes deutscher Vereine für Volkskunde herausgegeben von E Hoffmann-Krayer. XIII. Volksmedizin. 44–45. Verlag von Karl J. Trübner. Straßburg. Freiburg i B. 1919.

VOLKSKUNDLICHE BIBLIOGRAPHIE (1937 & 1938) 1957 = Volkskundliche Bibliographie für die Jahre 1937 und 1938 unter Mitarbeit des Instituts für deutsche Volkskunde herausgegeben von Robert Wildhaber. XIII. Volksmedizin. 275–282. Deutsche Akademie der Wissenschaft zu Berlin. Veröffentlichungen des Instituts für Deutsche Volkskunde. Band 8. Akademie-Verlag. Berlin. Germany 1957.

TIDNINGSARTIKLAR OCH -NOTISER

AAMULEHTI 1897 = Suomalainen sauna mallina ulkomailla. Aamulehti. Tietoja Tampereelta. Toimittaja K. Wiljakainen. N:o 179, Perjantaina 6 p:nä Elokuuta 1897, s. 3.

AAMULEHTI 1973 = Sarvisauna ... Aamulehti, N:o 19, Sunnuntai 21.1.1973, s. 37. Päätoimittaja Raino Vehmas. Tampere.

HYYPPÄ 2001 = Hyyppä, Matti. Harvinaisia ammatteja. Nykyaikainen kansanparantaja. Satakunnan Kauppakamari 3/2001. Pori.

KALEVA 1930 = Kuppausta suorittaa alaansa täysin tottunut henkilö ... Kaleva. Kansan kaikuja Oulusta ja Oulun läänistä. N:o 187. 31:nen vuosikerta. Tiistaina elokuun 19. päivänä 1930, s. 6.

KALEVA 1971 = Kupparin sauna lämpiää vielä. Kaleva. Perjantai, huhtikuu 30. päivä 1971. 72 vsk/116, s. 15.

KARJALA 1935 = Siisti, hieroma- ja kuppaustaitoinen saunottaja ... Karjala, N:o 260. Perjantaina syyskuun 27. 1935, s. 10. Päätoimittaja O.J. Brummer. Viipuri.

MOKKILA 2011 = Mokkila, Maija. Kuppausta, kylpyjä, kohtaamisia – kaupunkisaunassa lyövät kättä kansanperinne ja nykypäivä. Pirta. Kalevalaisten Naistenliiton kulttuuri- ja jäsenlehti. 50. vuosikerta, numero 3. Lahti.

NAAKKA-KORHONEN 2010 = Naakka-Korhonen, Mervi. Lääkäri neuvoi, mutta kansa sovelsi. Kalevalaisten Naistenliiton kulttuuri ja jäsenlehti. 49. vuosikerta, numero 2. Lahti.

SIPPOLA 1931 = Sippola, W:M. Kun paha on tullut lihan ja nahan väliin. Sadan vuoden ikäinen suomeksi laadittu ”suonikiria”, s.o. suonenlyöntiopus. Suomen Kuvalehti 15. vuosikerta, 19.12.1931, s. 2132–2133.

SUUR-SEURA 1977 = Tiedot kansanparannuksesta talteen! Suurkilpailu Seuran lukijoille. Suur-Seura N:o 25, 1977, s. 20–21. Porvoo, Helsinki.

TURUN SANOMAT 1915 = Saima kylpylaitoksessa ... sarvittaja... Turun Sanomat. N:o 3281. Torstaina Marraskuun 25 p:nä. 1915, s. 8. Vastaava toimittaja Postus Artti.

SUMMARY

Cupping in Finland until the middle of the 20th Century.

Since antiquity various forms of blood-letting based on humoral pathology – the doctrine of four body fluids – have been used as curing methods. Here they are studied using an ethnographic-medico-historical approach.

In Finland four different methods of therapeutic blood-letting have been practised since the beginning of the 16th century A.D., namely, leeches, scarification of the calves, bleeding and cupping.

When leeches were used, they were mostly put on the gums to cure toothaches. Scarification of the calves with a cupping axe (so-called “krassning”) and performed in a sauna, was a typical form of blood-letting, which was used in Finland only to cure aching and tired legs.

Bleeding or blood-letting was mostly performed in the cottage, where the patient sat on a chair and the bleeder cut with his bleeding iron into the veins in the bend of the arm, mostly to cure headaches and toothache.

The most frequent form of blood-letting in Finland has however been cupping, performed in a sauna, which was found in nearly every farmyard. The principal sources for this thesis is a comprehensive body of archive material on cupping in Finland, which has been collected since the end of the 19th century until the middle of the 20th century. From these records, I have tried to reconstruct how cupping was practised and to see which diseases and complaints it was used to treat. The archive material has been combined with information about different kinds of cupping instruments used since antiquity, cupping instructions in medical books from classical antiquity, through medieval manuscripts, and medical books from the beginning of the 16th century until the beginning of the 20th century, to see if there has been any changes concerning either the instruments or the methods used.

Cupping was mainly performed in the spring and autumn in a well-heated so-called smoke-sauna and was used mostly by the middle-aged women.

The main aim here is to investigate where upon the patient's body the cupping woman applied the cupping horns, using suction, how many horns were applied, and also the relationship between these application spots and the diseases, or complaints which were being treated. When the cupping horn had been applied, a small swelling appeared just beneath it. After a while the horn was removed and the cupping woman started picking small wounds or holes in the skin with her cupping axe. Then the horn was applied again and blood started to flow from the wounds. Afterwards the wounds were carefully cleaned with water.

There were two kinds of cupping women. One was a woman who lived in a village and performed cupping on request. The other was a cupping woman who travelled around the district offering her services.

The second aim is to investigate all the different diseases or complaints that were treated. Among the diseases which were cured, headaches and toothaches were the most common. But aching shoulders and backs as well as aching hands, arms, legs and feet were also cured. Another question is whether these diseases were really cured and if so, how is this to be explained.

In conclusion, I have compared the diseases and complaints listed in a medieval manuscript and in later medical books with the diseases and complaints cured by “our” cupping women, which leads to the question of where these cupping women acquired their skills and their knowledge of where to apply the cupping horns to treat different diseases. Probably the answer is that such instructions and knowledge was handed over orally from one generation of cupping women to another.

Finally there is a brief examination of modern cupping which was revived in the 1970s and is still used as a form of complementary medicine today in Finland.

BILAGA I

Jämförelser mellan koppningspunkter och sjukdomar eller krämpor i en del läkarböcker och handskrifter sedan 1000-talet med motsvarande uppgifter i det arkivaliska materialet från 1890–1950-talen i vårt land

Kopplingspunkt	AVICENNA 1000-talet	VAT.LATINUS 1300-talet	HARPESTRÆNG 1200 -TALET	RYFF 1544	SMID 1577	HAART- MAN 1765	ARKIVMATE- RIALET 1890- 1950-TALEN
Huvudet, hjässan, tinningarna, invid öronen, i nacken	Tyngande ögonlock, skabb i ögonen, dålig andedräkt, skälv- ningar i huvudet, gagnar ansiktet, tänderna, öronen, ögonen, strupen och näsan	Ögoninflammation, örsprång, tandvärk, blåsor och utslag på ögonlocken, hudutslag, blåsvart ansikte, upprörd- het, svaga ögon, skabb, skavsår på ögonen, kän- slolöshet, hörseln, klåda i öronen, dålig lukt från näsan, dålig andedräkt	Ögonvärk, hu- vudvärk, styng, brand, blemmor i (stora?) vårtor, tandvärk, hemor- roider, var och skadliga vätskor i örat, örsprång, böld i hjärtat, njurvärk, tarm- värk, mörk syn, skorv i huvudet, värk i skuldrorna	Betungat huvud, bedövar smärtor på djupet, av- lägsnar smärtor i tandrotten, tandkötet, mot svullet ansikte	Sinnenas tillfall, svindel för ögo- nen, onda ögon, bidrar till att håret inte skall gråna huvudvärk baktil, tandvärk, svullet, upplåst ansikte	Galningar, halsjsjuka eller fluss, tandvärk, ögonsjuk- domar, hjärt- språng, mot svagt minne och lamhet i foten	Huvudvärk, svindel, tand- värk, susning i öronen, ör- språng, sjuka ögon, styv nacke, mot blodtryck
Hakan, kinderna	Gagnar tänderna, ansiktet, strupen, renar huvudet och käkbenet	Varfylla blå- sor i ansiktet, sår i munnen, varansamlingar i tungspenen och i svalget	Blemmor i mun- nen, mot tand- värk, var i örat	Finnar, blemmor i ansikte och kring munnen, mot svagheter i tand- roten, tandkötet, avskryvt ansikte	Blemmor i mun- nen, mot upp- svullet tandköt, fördriver smitta i ansiktet och rensar ansiktet	---	Tandvärk, huvudvärk
Halsen	---	Tandvärk, mot uppsvullet tandköt, värk i tungan, ögoninflammation	Skälvande hjärta, mot dålig ande- dräkt	---	---	---	Huvudvärk, svimning, tandvärk

Ryggen, axlarna, skulderna, länderna, korsryggen, höfterna	Smärtor i armar- na, mildring av magnumnen vid inflammatoriska förhållanden, röt- sår på bakdelen, höftvärk, podag- er, hemorrojder, ljumskbräck, strukturerna i höftlederna	Klåda i höfterna, klåda i testiklarna, varansam- lingar i testiklarna, väder- spänningar, mot upphörd menstruation	Levern, mjälten, känslolöshet i armen, skabb, njurvärk, förtar lusten till en kvinna	Hjärtat, bröstet, lungorna, förtar flämtande, stillar blodspottande, gagnar skälvan- det och ett dar- rande hjärta	Bröstsjukdomar, åstadkommer liten inand- ning, fördriver känslolöshet i hjärtat och bölder i läggarna, rensar bloden i gyl- lene ådern, stillar ryggvärk, värk i livmodern	Blodgång, mot frisel, fräknar, fin- nar, klåda, hemor- roider, mot lamhet i foten, håll och sido- styng	Värk i nacken, skuldran, mot huvudvärk, tandvärk, blodtryck, värk i händerna, styng, sjuka sidor, höfter, ischias, reu- matism, mot bölder och bulnader
Bakdelen	Drar ut vätskor från hela krop- pen, gagnar inälvorna, botar sönderdelningen av menstruatio- nen, lindrar hela kroppen	Smärtor i ändtarmens öppning, hemorrojder, varansamlingar på höf- terna, smärtor i ryggen och i lårbenen	---	---	---	---	Reumatism
Magen	Vårdsam kolik och väderspänning, värk i livmodern, gagnar bölder i höfterna, skabb, blåsor, podager, hemorrojder, elefantiasis, urin- blåsan, livmodern, klåda på ryggen	Vridningar i magen, kolikbesvär, menstruation, uttunnandet av tjock blod, sam- mandragning av blodflödet	För luft i levern, brand, värk i ändtarmen, befriar från knip inuti, mot köld i magen och mot näsblod	Lindrar menstrua- tionens blodflöde, bölder, skorb, skabb på höfterna, lugnar kon- dylom, gikt, smärtor, klåda, bett på ryggen, fel i livmodern, lindrar smärtor i njurarna, länderna, blåsan och i uringången	Lugnar tarmvred, kolik	---	---

Kopplingspunkt	AVICENNA 1000-talet	VAT.LATINUS 1300-talet	HARPESTRÆNG 1200 -TALET	RYFF 1544	SMID 1577	HAART-MAN 1765	ARKIVMATERIALET 1890 – 1950-TALEN
Armarna, handlederna, händerna, tumvinkeln	---	Mot sprickbildningar på händerna, skabb, små varfyllda blåsor och klåda	Skabb, blemmor och bölder på händerna, trötta lemmar och fingrar, många slag av sjukdomar i fingrarna och i händerna	---	---	---	Värk i armarna, värkande, domnade, känslösa händer, domnade fingrar, sprickor på fingrarna, mot tandvärk
Benen, skänklarna, låren	Mot testikelinflammation, sår på benen, renar blodet, framkallar menstruation	Mot hemorrojder, blodsvall, smärtsamma trängningar, mot svulster, smärtor, varvbölder i ändtarmsöppningen, blodig avföring, upphettade njurar, urin, skabb, mot varansamlingar kring testiklarna	---	Förminskar och utdrager överflöd på blod. Mot smärtor och svagheter i livmodern, smärtor och värk i njurarna, blåsan, uringången, befrämjar kvinnans reningstid, mot svulst och apostem på manslemmen, höfterna, skänkeln, svagheter i skinkan och bakdelen	Lugnar värken i länderna mot livmoderns gamla sjukdomar, får menstruationen att flyta, rensar de kvinnliga könsorganen på flytningar och orena vätskor	---	Tandvärk, svullna, värkande fötter,

Knäna	Gagnar pulsåderbräck, långvariga bölder, rötsår på benet och på foten	Mot svårmodighet, fördärvat förstånd, äldre mödrars smärta, för framkallande av menstruation, mot svinkoppor, klåda, skabb, förörkad syn, svindel, epilepsi, ischias	Mot böld inuti knäet, blemmor och skorv däromkring	---	---	---	Mot sjuka, väkande eller tunga fötter eller ben, mot sjuka sidor eller sjuk rygg, tandvärk
Fötterna	Mot förhindrad menstruation, mot värk i höften, podager	Mot uppsvullna fötter, sprickbildningar på fötterna och på hämlarna, mot glödande fötter	Mot mörk syn och många slag av ögonvärk,	Reducerar kvinnornas rening, stillar det som blivit överflödigt, lindrar smärtor av gikt och värk i höften	Befrämljar menstruationen, mot värk i länderna, bölder i njurarna, mot huvudvärk	---	Mot trötta, tunga, sjuka fötter, värk i fötterna, kalla fötter, fotsvett, tåskav, sjuka sidor, tandvärk